3

AHKÂMU'L KUR'ÂN

أحكام القرآن

Ebû Bekr Ahmed b. Alî
er-Râzî el-Cessas

i'tisam
yayınları

AHKÂMU'L KUR'AN

3. CİLT

AHKÂMU'L KUR'AN

Editör
Avnullah Enes ATEŞ

Tercüme
Mehmet KESKİN
D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Tashih
Ömer ÇELİK / Mustafa DİKMEN / Mehmet EKİN

İç Tasarım
3GRAFiK

Kapak Tasarım
Inkreativ Arts

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No: 12266

i'tisam yayınları

EYLÜL 2018

İTİSAM YAYINLARI YAYINCI SERTİFİKA NO: 30798
Çiğdemtepe Mah. Değirmendere Cad. 1065, SOK. NO:1\A Yenimahalle - ANKARA
Telefon: 0312 504 22 93
www.benlikitap.com
e-mail: benlikitabevi@hotmail.com
İTİSAM Yayınları Bir Benli Kitabevi Kuruluşudur

İmam Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cessâs

AHKÂMU'L KUR'AN

Tercüme
Mehmet KESKİN

3. CİLT

i'tisam yayınları

İÇİNDEKİLER

-2- BAKARA SURESİ DEVAMI-

بسم الله الرحمن الرحيم

-2- BAKARA SURESİ DEVAMI-

Kadının Velisiz Olarak Evlenmesi Konusunda Fakihlerin İhtilaf Etmeleri

Kadının velisiz olarak kendi nikâhını akdetmesi konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, dengi ile olduktan ve mehrini tam aldıktan sonra kadının velisiz olarak evlenebileceğini ve velinin bu evliliğe itiraz edemeyeceğini söylemiştir. Züfer de bu görüştedir. Kadının evlendiği eşi kendisinin dengi olmasa bile nikâh akidleri yine geçerlidir. Ancak kadının velileri, onları birbirlerinden ayırma hakkına sahiptirler.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Aişe, Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın kızı Hafsa'yı -Abdurrahman başka bir memlekette iken- Münzir b. Zübeyr ile evlendirmiştir. Bu da onlara göre velisiz nikâhın geçerli olduğuna delalet etmektedir. Muhammed b. Sirin, Şabi, Zühri ve Katade de bu görüştedirler.

Ebu Yusuf, velisiz kıyılan nikâhın geçerli olmayacağını söylemiştir. Ama veli, kadını kocasına teslim ederse nikâh geçerli olur. Koca, kadının dengi olduğu hâlde veli, kadını ona teslim etmezse kadı bu nikâhı geçerli kılabilir. Kadı geçerli kıldığı takdirde bu nikâh, Ebu Yusuf'a göre de geçerli olur. İmam Muhammed de bu görüştedir. Ebu Yusuf'tan bunun aksi bir görüş rivayet edilmişse de meşhur olan görüşü, bizim naklettiğimiz görüşüdür.

Evzai dedi ki: "Bir kadın kendisinin evlenmesi konusunda bir erkeği yetkilendirir ve o erkek de onu dengi olan bir adamla evlendirirse, nikâhı geçerli olur. Kadının velisi, bu çifti birbirinden ayırma yetkisine sahip değildir."

İbn Ebi Leyla, Sevri, Hasan b. Salih ve Şafiî dediler ki: "Velisiz nikâh olmaz."

İbn Şübrüme dedi ki: "Velisiz nikâh geçerli olmaz. Anne, veli değildir. Kadın, Müslümanların kadılarından bir kadı dışında bir erkeği kendisi için veli olarak atayamaz."

İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Azad edilmiş, yoksul veya toplumda önemli bir yeri olmayan basit bir kadının, kendi evlendirilmesi işinde bir erkeği yetkilendirir ve o erkek de kendisini bir adamla evlendirirse, bu evlilik akdi geçerli olur."

Mâlik bu konuda şunu da söylemiştir: "Servet ve itibar sahibi bir kadını, sadece velileri veya sultan evlendirebilir. Başkalarının evlendirmesi uygun olmaz." Mâlik'e göre kadını, kabilesi içinde kendisine daha yakın bir erkek varken daha uzaktaki bir erkeğin evlendirmesi caizdir.

Leys b. Sa'd dedi ki: "Bir kadın velisiz olarak evlenir de evlendiğinden daha uygun bir adam görürse durumunu sultana arzeder. Kocası kendisinin dengi ise sultan nikâhı geçerli sayar, feshetmez. Bu hüküm, daha önce evlilik geçirmiş olan kadın hakkında geçerlidir. Cariye, evlenirse nikâhı geçerlidir. Velisi hazırda iken başka bir erkek, bâkire kadını evlendirirse bu durumda yetki velidedir. Eğer isterse, sultan onun talebi üzerine bu nikâhı fesheder. Çünkü veli o kadına, nikâhını kıyan adamdan daha yakındır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Buraya kadar naklettiğimiz ve kadının velisiz olarak kendisi hakkında akdettiği nikâhın geçerli olmasını gerektiren Kur'anî deliller, Ebu Hanife'nin bu meseledeki görüşünün sahihliğini gerekli kılmaktadır.

Kadının velisiz olarak kendisi hakkında akdettiği nikâhın geçerli olduğunu ispatlayan sünnetten deliller ise şunlardır:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لَيْسَ لِلْوَلِيِّ مَعَ الثَّيِّبِ أَمْرٌ)

"Velinin dul kadın üzerinde yetkisi yoktur."[1]

Ahmed b. Yunus'un bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(الأَيِّمُ أحقُّ بنفسِها مِن وليها)

"Dul kadın kendisi hakkında karar vermede velisinden daha çok yetkilidir."[2]

Birinci hadis, velinin nikâh akdinde yeri olmadığını göstermektedir. İkinci hadis ise dul kadının evlenirken verdiği karara velinin engel olma hakkına sahip olmadığını göstermektedir.

Şu hadisler de buna örnek gösterilebilir:

(الجَارُ أَحَقُّ بِصَقَبِهِ)

"Komşu, yakınındaki mülk üzerinde başkalarına göre daha fazla hak sahibidir."[3]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* küçük bir çocuğun annesine şöyle buyurmuştu:

(أنتِ أَحَقُّ به ما لم تنكحي)

1 Ebu Davud, Nikâh, 26
2 Ebu Davud, Nikâh, 25
3 Buhari, Hiyel, 13

"Evlenmediğin sürece bu çocuk üzerinde sen daha fazla hak sahibisin."[4]

Bu delillerin tümü velinin, evlenme konusunda kadının üzerinde hak sahibi olmasını reddetmektedirler.

Şu hadis de buna delalet etmektedir:

Zühri'nin Sehl b. Sa'd'dan rivayet ettiğine göre bir kadın kendini Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* hibe etmişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Benim kadınlara ihtiyacım yok"***[5] dedi. Bunun üzerine orada hazır bulunan bir adam, o kadınla kendisini evlendirmesini Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* istemişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de kadına velisinin olup olmadığını sormamış, nikâhının geçerli olması için velisinin bulunmasını şart koşmamıştı.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ümmü Seleme'ye *radıyallahu anh* evlenme teklifinde bulunduğunda Ümmü Seleme *radıyallahu anh*, "Velilerimden burada hazır bulunan bir kimse yok" deyince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Gerek hazırda, gerekse uzaklardaki velilerinden benden hoşlanmayan biri yoktur"*** demişti. Sonra da Ümmü Seleme'nin *radıyallahu anh* küçük bir çocuk olan oğluna, ***"Kalk bakalım, anneni Allah'ın Resûlü ile evlendir"*** demiş ve Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da velisi bulunmaksızın Ümmü Seleme *radıyallahu anh* ile evlenmişti.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Gerek Ümmü Seleme'nin *radıyallahu anh* gerekse kendini Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* hibe etmiş olan kadının velisi, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisiydi. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنٖينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ)

"Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir."[6]"

---

4 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 6/255

5 Darimi, Sünen: 2/190

6 Ahzab, 33/6

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Kendilerine verdiği emirlere itaat edip uymaları hususunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, müminlere canlarından daha yakındır. Ama canları ve malları üzerinde bir tasarrufta bulunma hususunda böyle bir durum söz konusu değildir. Rivayette de görüldüğü gibi Ümmü Seleme *radıyallahu anh* "Velilerimden burada hazır bulunan bir kimse yok" dediğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona "Velilerini ne yapacaksın? Ben sana onlardan daha yakınım" dememiş, aksine ***"Onlardan benden hoşlanmayan biri yoktur"*** demiştir. Bu da Peygamber'in*sallallahu aleyhi ve sellem* bu iki kadının velisi olmadığına delalet etmektedir.

Kadının velisiz olarak kendisi hakkında akdettiği nikâhın geçerli olduğunu akli yönden ispatlayan delil şudur:

Fakihlerin tamamı, malında tasarrufta bulunması caiz olan erkeğin akdettiği nikâhın geçerli olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Aynı şekilde kadın da kendi malında tasarrufta bulunması caiz olduğuna göre, kendi nikâhını da akdetmesi caiz ve geçerli olmalıdır. Erkeğin kendisi için akdettiği nikâhın geçerli oluşunun illeti şudur: Erkek, kendi malında tasarrufta bulunması caiz olmayan bir deli ise, kendi nikâhını da akdetmesi geçerli olmaz. Bu da bizim anlattığımızın doğruluğuna delalet etmektedir.

Bu görüşümüze muhalefet edenler, şu rivayeti delil olarak ileri sürmektedirler:

Şerik'in bildirdiğine göre Simâk, Makil b. Yesar'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Makil'in kız kardeşi bir adamla evliydi. Kocası onu boşadı. Sonra karısına dönüş yapmak istedi. Ama Makil bunu kabul etmedi. Bunun üzerine şu ayet indi:

(فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ)

"Eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."[7]

---

7 Bakara, 2/232

Bu kıssa, Hasan'dan da rivayet edilmiş ve yukarıdaki ayetin onun hakkında indiği söylenmiştir. Bu anlatılanlar arasında Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Ma'kil'i *radıyallahu anh* huzuruna çağırdığı ve kız kardeşini eski kocasıyla yeniden evlendirmesini emrettiği yer almaktadır. Ancak nakilcilere göre bu rivayet sabit değildir. Çünkü rivayetin senedinde Simâk'ın kendisinden rivayette bulunduğu kişinin adı verilmemektedir. Hasan'ın rivayet ettiği hadis de mürseldir. Bu hadis sabit olsa bile ayeti delil olmaktan çıkarmaz. Çünkü ayet, kadının kendi şahsı için akdettiği nikâhın geçerli olacağına delalet etmektedir. Şöyle ki: Ma'kil *radıyallahu anh*, kardeşinin eski kocasıyla yeniden evlenmesine engel olmuştu. Ama böyle yapması Allah tarafından yasaklanmış ve engelleme hakkının olmadığı bildirilmişti. Ayetin zahirî, hitabın kocalara yönelik olduğu gibidir. Çünkü ayet-i kerime şöyledir:

(وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ)

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman evlenmelerine engel olmayın."

"Engel olmayın" hitabı, boşayan kimseye yöneliktir. Böyle olunca da ayetin manası, iddeti uzatarak kocaların kadınlara engel olmamaları şeklinde anlaşılır.

Nitekim bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا)

"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."[8]

Şu hâlde **"engel olmayın"** hitabının kadının velilerine, kocalara ve diğer insanlara yönelik olması mümkündür. Ayetin genel ifadesi bunu gerektirmektedir.

8 Bakara, 2/231

Velisi hazır olmadan ve izin vermeden kadının nikâhının geçerli olmayacağı görüşünde olanlar şu hadisleri delil olarak ileri sürmektedirler:

(أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحَتْ بِغَيْرِ إِذْنِ وَلِيِّهَا فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ)

"Herhangi bir kadın velisinin izni olmadan evlenirse nikâhı geçersizdir." [9]

(لاَنِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ)

"Veli olmadan kıyılan nikâh geçersizdir." [10]

Ebu Hureyre *radıyallahu anh* tarafından rivayet edilen şu hadisi de delil olarak ileri sürmektedirler:

(لاَ تُزَوِّجُ الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةَ و لاَ تُزَوِّجُ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا، فَإِنَّ الزَّانِيَةَ هِيَ الَّتِي تُزَوِّجُ نَفْسَهَا)

"Hiçbir kadın başka bir kadını evlendiremez. Kendi kendini de evlendiremez. Asıl zinakâr kadın, kendi kendini evlendiren kadındır." [11]

Yukarıdaki satırlarda nakledilen hadislerin ilki sabit değildir. Bunun gerekçelerini Şerhu't Tahavi'de açıklamıştık. Bunun başka varyantlarında (أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحَتْ بِغَيْرِ إِذْنِ مَوَالِيهَا، فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ) ***"Herhangi bir kadın efendilerinin izni olmadan evlenirse nikâhı geçersizdir"*** [12], "veli" yerine "efendi" kelimesi geçmektedir. Bu da cariyenin, efendisinden izinsiz olarak evlenemeyeceği hükmünü getirmektedir.

---

9 Hâkim, Müstedrek: 2/182

10 İbn Hibban: 1243. [Bu hadis; Ebu Musa el-Eş'ari, İmran b. Husayn, Cabir b. Abdullah, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Aişe, Ali b. Ebu Talib, İbn Ömer, İbn Amr el-As, Enes b. Malik, Ebu Umame ve Semure b. Cundeb tarafından rivayet edilmiş sahih bir hadistir.

Ebu Musa el-Eş'ari'den gelen rivayetin tahrici şöyledir: Ebu Davud, 2085; Tirmizi, 1101; İbn Mace, 1881; Darimi, 2178; Ahmed: 4/413; İbn Hibban: 1243; Darekutni, 3474. Musahhih]

11 Nasbu'r-Râye: 3/188

12 Ebu Davud, Nikâh, 20

(لَانِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ)

"Veli olmadan kıyılan nikâh geçersizdir" hadisi üzerinde ihtilafa gerek yoktur. Çünkü bize göre bu, nikâhın veli ile kıyılmasını gerektirmektedir. Erkek gibi kadın da kendi şahsına velilik edebilir. Çünkü veli, gözetimi altındaki kimse üzerinde velayet hakkına sahip olan kimse demektir. Kadın kendi malında velayet ve tasarruf hakkına sahip olduğu gibi, üreme organı üzerinde de velayet ve tasarruf hakkına sahiptir.

Ebu Hureyre *radıyallahu anh* tarafından rivayet edilen (لَا تُزَوِّجُ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا) ***"Kadın kendini de evlendiremez"*** hadisi ise, kadının kendi kendini evlendirmesinin mekruh olacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü nikâh akdinin yapılacağı meclise katılmak durumunda kalacaktır. Zira nikâh kıyılmadan etrafa duyurulacak ve insanlar orada toplanacaklardır. Kadının bu toplantı yerinde bulunması mekruhtur.

"Asıl zinakâr kadın, kendi kendini evlendiren kadındır" ifadesi ise, Ebu Hureyre'nin kendisine ait bir sözdür. Kaldı ki böyle bir ifade isabetli değildir. Zira kadının kendi kendini evlendirmesi hiçbir Müslümana göre zina sayılmaz. Gerçi bu ifadede cinsel ilişkiden bahsedilmemiştir. Ama varsayalım ki kadın velisiz olarak kendi başına nikâhlanır ve kocası da kendisiyle cinsel ilişkide bulunursa, bunun zina sayılmayacağı hususunda ihtilaf yoktur. Çünkü böyle bir evliliği caiz görmeyenler, en fazla bu nikâhı fasit sayarlar. Böyle bir nikâhta kocanın kadına mehir vermesini gerektirir. Cinsel ilişkide bulunulur da çocuk doğarsa, çocuğun nesebi sabit olur. Şerhu't-Tahavi adlı kitapta bu konuyu genişçe anlatmıştık.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ)

"Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir."[13]

13 Bakara, 2/232

Yani eski kocalarıyla anlaşmaları durumunda yeniden evlenmelerine engel olmamanız, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Çünkü engellemeniz, onların nikâhsız olarak haram bir fiil işlemelerine yol açabilir. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu bağlamda şöyle buyurmuştur:

(إِذَا أَتَاكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ خُلُقَهُ وَدِينَهُ فَزَوِّجُوهُ، إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ)

"Ahlâkını ve dindarlığını beğendiğiniz bir kimse (kızınızı istemek için) size geldiğinde onu (kızınızla) evlendirin. Aksi hâlde yeryüzünde fitne ve yaygın bir fesat meydana gelir."[14]

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Hürmüz, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَأَنْكِحُوهُ، إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ)

"Dindarlığını ve ahlâkını beğendiğiniz bir kimse (kızınızı istemek için) size geldiğinde onu (kızınızla) nikâhlayın. Aksi hâlde yeryüzünde fitne ve yaygın bir fesat meydana gelir."[15]

Süt Emzirme Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِه وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ

14 İbn Mâce, Nikâh, 46
15 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 22/299

تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾)

233-"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir süt anneye) emzirtmek isterseniz örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayetin zahirî haber kipindedir. Ama hitaptan anlaşıldığına göre bununla haber vermek kastedilmiş değildir. Şayet haber kastedilmiş olsaydı, kendisine haber verilenin de mevcut olması gerekirdi. Annelerden çocuk emzirmeyenler var olduklarına göre, bu ayetle haber vermenin kastedilmediği anlaşılmış olmaktadır. Bu ayetle haber kastedilmediği hususunda ulema arasında ihtilaf da yoktur. Bu ayetle kastedilenin, lafzın hakikî manası olan haber verme olmadığına göre asıl maksat, annenin çocuğu emzirmekle yükümlü olduğu ve çocuğu emzirmenin anneye emredilmesidir. Çünkü emir, bazan haber kipinde de verilebilmektedir.

Mesela bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ)

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."[16]

---

16 Bakara, 2/228

Bu ayette geçen **"beklerler"** kelimesi her ne kadar haber kipinde ise de bununla "beklesinler" emri kastedilmiştir. Emzirme ayeti ile, baba kabul etmese bile annenin çocuğu emzirmeye hakkı olduğu veya çocuğu emziren anneye babanın nafaka verme yükümlülüğünün bulunduğu tespit edilmektedir.

Konuyla ilgili başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍۚ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْرٰى)

"Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir."[17]

Bu ayette ifade edilmek istenen; 'anne istese de istemese de emzirecektir veya çocuğu emzirip emzirmemekte serbesttir' değildir. Bu mana kastedilmediğine göre geride iki seçenek kalmaktadır. O seçenekler de şunlardır:

1-Annenin çocuğu emzirmesini baba kabul etmiyorsa, bunu kabul etmesi için kendisine gerekli müeyyide uygulanır.

2-Baba, emzirme nafakasını en fazla iki yıl ödemekle yükümlüdür. İki yıldan sonrasının nafakasını ödemeye yanaşmazsa, kendisine herhangi bir müeyyide uygulanmaz.

Şunu da belirtmeliyiz ki (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ) **"Anneler, çocuklarını emzirirler"** ifadesi ya boşanmış olsun olmasın bütün anneleri ilgilendiren genel bir hükümdür. Ya da önce sözü edilen boşanmış annelerle ilgili bir hükümdür. Eğer bu ifadeyle ister evli ister boşanmış bütün anneler kastedilmişse, evli kadına verilmesi gereken nafaka, emzirme nafakası değil de evliliğin gereği olan beslenme ve giyim nafakasıdır. Çünkü kadın, evlilik devam etmekle beraber ayrıca emzirme nafakası almayı hak etmez.

---

17 Talak, 65/6

Alacak olsa, biri evlilik nafakası, diğeri de emzirme nafakası olmak üzere iki nafaka almış olacaktır. Kadın boşanmış ise emzirme nafakasını ayetin zahirî hükmü gereğince alma hakkına sahip olur. Çocuğu emzirdiği için bu nafakanın ona verilmesini vacip kılmıştır. O, bu durumdayken ne evlidir ne de emzirdiği çocuğun babasının boşamasından dolayı iddet beklemektedir. O, şu ayetin hükmü altına girmektedir:

(وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ)

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."[18]

Bu durumdaki kadın, doğum yapmakla iddetini tamamlamış olmaktadır. Hak ettiği nafaka da emzirme ücreti olur. Belki çocuğu doğurduktan sonra boşanmış ise o zaman iddetini âdet görerek bekler.

İddet nafakasıyla emzirme nafakasının birlikte alınıp alınamayacağı hususunda mezhebimizin (Hanefî) müctehitlerinden farklı rivayetler gelmiştir.

İki rivayetten birine göre kadın her ikisini de hak eder.

Diğer rivayete göre ise iddet nafakasının yanı sıra emzirme karşılığında bir şey almayı hak etmez.

Yukarıda geçen emzirmeyle ilgili ayet (Bakara, 2/233), iki mana içermektedir:

1-Anne, ilk iki senede çocuğunu emzirmede başka kadınlara göre öncelik hakkına sahiptir. Anne, çocuğunu emzirmeye razı olduğu takdirde babanın çocuğu başka kadına emzirtmeye hakkı olmaz.

---

18 Bakara, 2/232

2-Emzirme nafakasında babanın yükümlülüğü iki seneyle sınırlıdır. Bahsedilen ayette emzirme nafakasını karşılamada başkasının babaya katkı sağlamayacağına delalet vardır. Aslında emzirme nafakasını karşılamayı Yüce Allah anneyle babaya yüklemiştir. Çünkü ikisi de çocuğun mirasçısıdırlar. Her ikisi de çocuğun mirasına ortak oldukları hâlde daha sonra Yüce Allah, bu yükümlülükte babayı öne alarak emzirme nafakasını sadece onun karşılamasını vacip kılmıştır. Küçük çocuğun, yaşı büyük de olsa çalışamayacak derecede kronik hasta olan evladın nafakasını karşılamakla başkaları değil, ayetin delaletine göre sadece baba yükümlü kılınmıştır.

(وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."[19]

Bu cümle, evlilik süresince kadının nafakasının ve giysilerinin koca tarafından karşılanması gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü ayetin hükmü, nikâhlı ya da boşanmış bütün anneleri kapsamaktadır. (بِالْمَعْرُوفِ) **"örfe uygun"** kaydı, fakirlikte ve zenginlikte erkeğin kendi mali durumuna göre kadına nafaka ve giysi temin etmekle yükümlü olduğuna delalet etmektedir. Çünkü fakirin güç ve imkânlarının üstünde, zenginin de az ve değersiz şeylerle yükümlü kılınması örfe uygun olmaz. Kocanın mali durumu göz önüne alınmakla birlikte, kadına verilecek olan nafakanın kâfi miktarda olması gerektiğine bu ayet delalet etmektedir. Bu husus, ayetin devamındaki şu cümleden anlaşılmaktadır:

(لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا)

"Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez."

Kadın ölçüyü kaçırıp örfe ve mut'ada göre emsallerine verilenden fazla bir nafaka isterse, fazlası verilmez. Aynı şekilde koca da kısıntıya gidip örfe ve âdete göre emsallerine verilenden daha az bir nafaka vermeye kal-

19 Bakara, 2/233

karsa, böyle yapması helal olmaz. Emsallerine verilen kadar bir nafakayı kadına vermeye zorlanır.

Bu ayette, yiyecek ve giyeceğini temin etme karşılığında sütanne kiralamanın caiz olduğuna delalet vardır. Çünkü Yüce Allah'ın bu ayette, boşanmış kadına verilmesini vacip kıldığı şey, emzirme ücretidir. Bu hükmü şöyle açıklamıştır:

(فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ)

"Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin."

Bu ayette hadiselerin hükmünü belirlemek için içtihatta bulunmanın caiz olduğuna delalet vardır. Çünkü nafakanın örfe göre miktarını belirlemek, ancak zann-ı galip dediğimiz ağırlıklı kanaate ve imal-i fikre göre olur. Çünkü nafakanın miktarı, kişinin yaşadığı yerin âdetine göre belirlenir. Âdete dayalı şeylerin belirlenmesi ise içtihat ve zann-ı galip ile olur. Çünkü âdet, fazla ve eksik olmaksızın sadece bir kişinin belirlediği miktarla sınırlı değildir. Diğer taraftan nafakanın miktarını belirlemek içtihada dayalıdır. O da kocanın fakirlik ve zenginlikteki durumunu, imkânlarını, ne miktardaki nafakanın yeterli olacağını göz önüne alarak içtihatta bulunup miktar belirlenir. Çünkü (لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا) **"Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez"** Zenginlik de örf ve âdete göre belirlenir.

(لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا)

"Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez" ayeti, Cebriyecilerin, 'Allah, kullarını güçlerinin üstünde olan şeylerle yükümlü kılar' şeklindeki itikatlarını geçersiz kılmaktadır. Bunu Allah'a nispet etmekle yalan söylediklerini ortaya koymaktadır. Allah, onların kendisi hakkında söylediklerinden, kendisine nispet ettikleri ölçüsüzlük ve boş şeylerle meşgul olmaktan yüce ve münezzehtir.

(لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا)

"Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."

Hasan, Mücahid ve Katade dediler ki: "Ayette sözü edilen 'zarara uğratılmak' emzirme konusunda annenin zarara uğratılmasıdır."

Said b. Cübeyr ile İbrahim en-Nehâi dediler ki: "Bir meselede emzirme söz konusu olursa, anneye tercih hakkı tanınır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayetin manası şöyledir: Çocuğu emzirmeye razı olduğu takdirde annesine, sütanneye verildiği kadar bir ücret vermemek, anneye zarar vermektir. Oysaki bu kadar bir ücreti hak etmede çocuğun annesi, sütannelere göre daha önceliklidir. Çünkü ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ
وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."

Doğumundan sonra iki yaşını dolduruncaya kadar çocuğu emzirmede annesi, başka kadınlara göre öncelik hakkına sahiptir. Sonra Yüce Allah bu hükmü şu ayetle desteklemiştir:

(لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا)

"Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."

Allah bilir ya, ayetin manasının şöyle olma ihtimali vardır: Kadın, çocuğunu sütannelerin alacağı ücret kadar bir ücretle emzirmeye razı olursa, babanın başkasına emzirterek ona zarar vermeye hakkı olmaz.

Nitekim başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ)

"Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin."

Çocuğunu emzirmede anneye bu ayette de öncelik tanınmıştır. Bu ayetin devamında da şöyle buyrulmaktadır:

(وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى)

"Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir."[20]

Çocuğunu emzirme hakkı, ancak çocuğun babasıyla ücrette anlaşamaması durumunda annenin elinden alınır. Ayet ile şu mana da kastedilmiş olabilir: Kadın çocuğunu emzirmeyi tercih etmezse, çocuğu elinden elinden alınarak kendisine zarar verilmemelidir. Aksine bu durumda kocaya, sütanneyi kadının ikamet ettiği eve getirip çocuğunu orada sütanneye emzirtmesi emredilir. Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri bu görüştedirler.

Çocuğu elinden alıp bir sütanneye emzirterek annesine zarar verme manasına gelmesi de muhtemel olduğuna göre bu ayeti iki manaya yorumlamak gerekmektedir. Bu durumda anne, çocuğunu ecr-i misil ile emzirmeye razı olursa, kocası çocuğu ondan alıp başka bir kadına emzirtemez. Ecr-i misil ise, örfe uygun miktarda yiyecek ve giyecek teminidir. Anne emzirmezse kocası, sütanneyi onun evine getirmeye mecbur edilir. Sütanne çocuğu onun evinde emzirir ki anne, çocuğu sebebiyle zarara uğramasın. Bu da süt emmeye ihtiyacı kalmasa bile küçük yaşta olduğu ve bakıma ihtiyaç duyduğu müddetçe çocuğu yanında tutma konusunda, annenin öncelik hakkına sahip olduğuna delalet etmektedir. Çünkü çocuk, süt emme döneminde annesine ihtiyaç duyduğu kadar, sütten kesildikten sonra da ihtiyaç duyar. Emziren başkası olsa bile süt emme döneminde çocuğu yanında tutmada annesi öncelik hakkına sahip olduğuna göre, çocuğun anne evinde kalması annesinin hakkıdır. (Çocuğun) annesinin evinde kalması aynı zamanda çocuğun da hakkıdır. Çünkü anne, çocuğuna karşı daha merhametli ve daha şefkatlidir.

20 Talak, 65/6

[Çocuğun Boşanmış Anne Babasının Yanında Kalması Meselesi]

Çocuğun annesinin yanında kalmasının ne zamana kadar devam edeceği meselesine gelince, bizim mezhebimize göre erkek çocuk yalnız başına yeyip içebilecek ve abdest alabilecek zamana, kız çocuğu ise âdet görünceye kadar annesinin yanında kalabilir. Çünkü erkek çocuk, eğitilip terbiye edilmeye ihtiyaç duyduğu ve eğitimle ilgili hususları anlayacak döneme geldiğinde babasız olarak annesinin yanında kalması, kendisinin zararına olur. Bununla beraber baba, eğitip terbiye etmede daha güçlü ve dirayetlidir. Çünkü çocuğun içinde bulunduğu bu dönem hakkında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(مُرُوا أولاكم بالصلاةِ وهم أبناءُ سبعِ سِنينَ، واضرِبوهم عليها وهم أبناءُ عَشرٍ، وفرِّقوا بينهم في المَضاجِعِ)

"Evlatlarınıza yedi yaşındayken namaz kılmalarını emredin. On yaşındayken (kılmazlarsa) onları mükellef tutun ve artık onları ayrı yataklarda yatırın." [21]

Yedi yaşına giren çocuğa eğitim ve tedip şeklinde namaz kılması emredilir. Çünkü o, kendisine anlatılan namazın kılınış şeklini anlayabilir. Edeple ilgili öğrenmeye ihtiyaç duyduğu diğer hususları da kendisine anlatıldığında anlayabilir. Bu yaşa gelen ve durmu bu olan erkek çocuğun yedi yaşından sonra artık annesinin yanında kalması kendisinin zararına olur. Hiç kimse, küçük çocuğa zarar verecek şekilde velilik yapamaz. Kız çocuğuna gelince onun, âdet görünceye kadar annesinin yanında kalması, kendisi için daha yararlıdır. Çünkü onun kadınlarla ilgili adabı öğrenmeye ihtiyacı vardır. Kız çocuğu ergen oluncaya kadar annesinin velayeti altında kalmaya devam eder. Annesi onu doğurduğu için onun üzerinde velayet hakkına sahip olur. Annesinin yanında kalması, kız çocuğunun zararına değildir. Bu sebeple de âdet görünceye kadar annesinin yanında kalması daha iyi olur. Ergen olduktan sonra ise iffetini korumaya ihtiyaç duyar.

21 Ebu Davud, Salat, 26

Baba, bu konuda anneden daha güçlü olduğu için ergen kızın babasının yanında kalması daha uygundur.

Bu anlattığımıza Kur'an-ı Kerim delalet ettiği gibi, buna dair hadis de Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet edilmiştir.

Hz. Ali ile İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet olunduğuna göre Hz. Ali, Zeyd b. Hârise ve Cafer b. Ebu Talib, Hz. Hamza'nın şehid edilmesi üzerine yetim kalan küçük kızına velilik yapma konusunda anlaşmazlığa düştüler. Kızın teyzesi, Cafer *radıyallahu anh* ile evliydi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Kızı, teyzesine verin. Şüphesiz teyze annedir"*** buyurdu.[22]

Bu rivayette görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kız çocuğuna velayet konusunda, asebe karşısında teyzeye öncelik tanımıştır. Nitekim ayet-i kerime de, çocuğu yanında tutma konusunda babadan çok anneye hak tanımıştır. Bu da nikâh düşmeyen zevil ehramın,[23] çocuğu yanında tutma konusunda erkek akrabadan, asebeden önde geldiğine delalet eden bir delildir. Bu rivayet, ayrıca bazı manalar da içermektedir. Şöyle ki:

- Asebelerden önce teyze, çocuğu yanına alıp bakımını yapma hakkına sahiptir.
- Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, teyzeye "anne" demiştir.

Bu da gösteriyor ki çocuğun nikâh düşmeyen zevi'l erham yakınları, yakınlık derecelerine göre onu yanlarına alıp bakımını yapma hakkına sahiptirler. Çünkü bu hak, çocuğu doğuran anne ile sınırlı değildir.

Amr b. Şuayb'ın bildirdiğine göre babası, Abdullah b. Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir kadın, oğlunu yanına alarak Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* yanına geldi ve şöyle dedi:

---

22 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 1/499

23 Zevi'l-erham, mirasta asabe ve belirli hisse sahibi olmadıkları halde, bunlar bulunmadığında mirastan pay alan kimselere verilen addır. Bunlar teyze, hala, kızın oğlu, annenin babası gibi akrabalardır.

(يَا رَسُولَ اللّٰهِ بَطْنِي كَانَ لَهُ وِعَاءً , وَثَدْيِي كَانَ لَهُ سِقَاءً , وَحِجْرِي كَانَ لَهُ حِوَاءً , وَإِنَّ أَبَاهُ يُرِيدُ أَنْ يَنْتَزِعَهُ مِنِّي , فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْتِ أَحَقُّ بِهِ مَا لَمْ تَتَزَوَّجِي»)

"Ey Allah'ın Resûlü! Karnım şuna kap idi. Göğsüm süt kupası idi. Kucağım onu kuşatan bir yer idi. Babası bunu benden alıp götürmek istiyor."

Kadının böyle demesi üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Başkasıyla evlenmediğin sürece sen bunun üzerinde daha fazla hak sahibisin."***[24]

Aralarında Hz. Ali, Ebû Bekir, Abdullah b. Mesud, Mugire b. Şube bir sahabi topluluğuyla tabiinden bir grup da buna benzer bir rivayette bulunmuşlardır.

Şafiî dedi ki: "Erkek çocuk, kendi başına yeyip içebilecek duruma gelmiş ise kendisine seçme hakkı tanınır. Babasını tercih ederse, onu yanına alma hususunda babası öncelik hakkına sahip olur. Aynı şekilde annesini tercih ederse annesi öncelik hakkına sahip olur ve annesinin yanında kalır."

Bu konuda Ebu Hureyre'den *radıyallahu anh* rivayet edilen bir hadiste anlatıldığına göre Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* bir delikanlıya, anne babasından birini tercih etmesi için seçim hakkı tanımış ve ona (اخْتَرْ أَيَّهُمَا شِئْتَ) ***'Annenden, babandan birini tercih et bakalım'*** demiştir.[25]

Abdurrahman b. Ganem dedi ki: "Ben Ömer b. Hattab'ın *radıyallahu anh* bir çocuğa, anne babasından birini tercih etmesi için seçim hakkı tanıdığına tanık oldum."

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* seçim hakkı tanıdığı delikanlının ergen olması muhtemeldir. Çünkü ergen olduktan sonra da çocuğa (غُلام) delikanlı denilebilmektedir.

24 Darekutni, Sünen: 4/469

25 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 8/5

Rivayet olunduğuna göre Hz. Ali *radıyallahu anh* bir delikanlıya, anne babasından birini tercih etmesi için seçim hakkı tanımış ve onun yanıbaşında duran küçük kardeşini göstererek "Şayet bu da ağabeyinin yaşında olsaydı, buna seçim hakkı tanırdım" demiştir.[26]

Bundan da anlaşılıyor ki, kendisine seçim hakkı tanınan çocuğun yaşı büyük idi.

Ebu Hureyre'den *radıyallahu anh* rivayet edilen bir hadiste anlatıldığına göre bir kadın, kocasını Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* şikâyet ederek şöyle dedi: "Kocam beni boşadı. Oğlumu benden alıp götürmek istiyor. Oysa oğlum bana faydalıdır. Ebu Anebe kuyusundan su alıp bana getirmektedir."

Kadının böyle demesi üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadınla kocasına ***"Çocuk için kura çekin"*** buyurdu.

Bunun üzerine kadın, "Oğlum hakkında kim benimle tartışabilir?!" dedi.

Kadının bu çıkışı üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun oğluna şöyle dedi: ***"Ey çocuk. Şu annendir, şu da baban. Dilediğini tercih et."*** Çocuk da annesinin elini tuttu.[27]

Kadının, oğlu için "Ebu Anebe kuyusundan su alıp bana getirmektedir" demesi, oğlunun yetişkin olduğuna delalet etmektedir.

Fakihlerin tamamı küçük yaştaki çocuğun diğer haklarında olduğu gibi anne baba seçimi hakkında da tercih hakkı bulunmadığı konusunda görüş birliği etmişlerdir.

Muhammed b. Hasan dedi ki: "Erkek çocuğa tercihte bulunma hakkı tanınmaz. Çünkü o, iki şeyden kötü olanı tercih eder."

---

26 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 8/6

27 İbn Hacer el-Askalani, Et-Telhisu'l-Habîr fi Tahrici Ahadisi'r-Rafiiyyi'l-Kebir: 4/38

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Erkek çocuk böyledir. Çünkü o, oyun oynamayı, edep öğrenmekten ve hayırdan yüzçevirmeyi tercih eder. Oysa Yüce Allah, (قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا) **"Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun"**[28] buyurmuştur. Bilindiği gibi erkek çocuğun eğitim ve öğretimi konusunda baba daha güçlüdür. Annesinin yanında kalması onun zararınadır. Çünkü onun yanında kalınca kadın ahlâkı üzere yetişecektir.

(وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ)

"Hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."[29]

Bu ibare, tarafların birbirlerine zarar vermelerinin yasaklanmasıyla ilgilidir. Koca, çocuğu sebebiyle kadına zarar vermekten yasaklanmıştır. Kadın da, çocuğu sebebiyle kadına zarar vermekten yasaklanmıştır. Kadının nafaka ve diğer hususlarda kocasına zarar vermesi şöyle olur: Hak ettiğinden fazla miktarda nafaka istemekle kocasına zarar verir. Diğer hususlarda zarar vermesi ise şöyle olur: Kocasının çocuğunu görmesine, onunla buluşmasına engel olur. Çocuğu gurbete götürür. Babasının bulunduğu şehirden başka bir şehire taşınır. Böylece çocuğu sebebiyle adama zarar vermiş olur. Çocuğun babasına itaat etmemesi için çeşitli yollara başvurması da muhtemeldir. Çocuğun babasının yanında kalmasına imkân vermez. İşte bütün bunlar, (وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ) **"Hiçbir baba, çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın"** yasağının kapsamına girmesi muhtemel olan durumlardır. Bahsedilen ayeti bu manalara göre yorumlamak gerekmektedir.

(وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ)

"(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur."

Baba ölmüşse onun mirasçısı, çocuğun annesine zarar vermeme hususunda buraya kadar anlatılanlara aynen riayet etmekle yükümlüdür.

(وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

28 Tahrim, 66/6
29 Bakara, 2/233

"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."

Buradaki kelamın tamamı, cem' manasına gelen (vav) harfiyle birbirine atfedilmiştir. Dolayısıyla buradaki sözün tamamı, nafaka ve giysi hakkındadır. Yasaklama da eşlerin birbirlerine herçeşidiyle zarar vermemeleriyle ilgilidir.

İşte bütün bunlardan sonra Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ)

"(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur."

Baba ölmüş ise onun mirasçısı, çocuğun annesine nafaka ve giysi temin etmek, ona zarar vermemekle yükümlüdür. Aynı şekilde kadın da mirasçıya zarar vermemekle yükümlüdür. Çünkü zarar vermek, nafaka konusunda olduğu gibi, diğer konularda da olabilir. Yüce Allah bu yükümlülüklere atfen **"(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur"** buyurduğuna göre, mirasçı da babanın yükümlü olduğu şeylerle yükümlü olmaktadır.

Hz. Ömer, Zeyd b. Sabit, Hasan, Kabise b. Züeyb, Atâ ve Katade'nin, **"(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur"** ayetiyle nafakanın kastedildiğini söyledikleri rivayet edilmiştir.

İbn Abbas ile Şabî'nin ise bu ayetle, tarafların birbirlerine zarar vermemeleri manasının kastedildiğini söyledikleri rivayet edilmiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu iki zâtın, "bu ayetle, tarafların birbirlerine zarar vermemeleri manası kastedilmiştir" demeleri, babanın mirasçısının çocuğun annesine nafaka vermekle yükümlü olmadığı görüşünde olduklarını göstermez. Çünkü zarar vermek, diğer haklarda olduğu gibi nafaka hakkında da söz konusu olabilir. Bahsedilen ayetin zarar verme bağlamında olması, çocuğun annesine nafaka vermeyi gerektirmediği anlamına gelmez. Ölen baba gibi mirasçı da nafakayla yükümlü olmasaydı, kadına zarar vermekten özellikle nehyedilmiş olmasının bir anlamı olmazdı. Çünkü mirasçı bu hususta çocuğun annesine tamamen

yabancı bir kimse gibidir. Ayet-i kerime, maksadın hem nafakada hem de diğer haklarda çocuğun annesine zarar verilmemesi olduğuna delalet etmektedir.

Bunun ardından şöyle buyrulmaktadır:

(وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوٓا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ)

"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, size bir günah yoktur."

Bu da zarar vermenin, süt emzirme ve nafaka konusunu içerdiğine delalet etmektedir.

Selef uleması, küçük çocuğun nafakasını kimin temin etmesi gerektiği hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ömer b. Hattab *radıyallahu anh* dedi ki: "Babasız kalan küçük çocuğun nafakasını, asebeleri[30] karşılamakla yükümlüdürler."

Bunu derken de şu gerekçeyi ileri sürmüştür: Yüce Allah çocuğun nafakasını anneye değil, babaya yüklemiştir. Çünkü baba, onun asebesidir. Şu hâlde çocuğun nafakasını akilesi durumunda olan asebelerinin karşılaması gerekir.

Zeyd b. Sabit dedi ki: "Çocuğun nafakası, mirastaki payları oranında babasının mirasçısı olan erkek ve kadınlar tarafından karşılanır."

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri de bu görüştedirler.

Babanın mirasçısının, çocuğun annesine zarar vermemesi gerektiği şeklindeki görüşümüzün İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* da görüşü olduğu rivayet edilmiştir. Önce de açıkladığımız gibi bu, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh*, çocuğun nafakasını babasının mirasçısının karşılaması gerektiği görüşünde olduğuna delalet eder. Çünkü çocuğun annesine zarar vermek, çocuğun nafakasını vermemek durumunda söz konusu olur.

Mâlik dedi ki: "Küçük çocuğun nafakası kimsenin üzerine değil, sadece babasının üzerinedir. Dedenin de üzerine değildir. Ama torun, dedenin

30 Asebe: Baba tarafından gelen erkek akrabalardır.

nafakasını karşılamakla yükümlüdür. Oğul da babasınınnafakasını karşılamakla yükümlüdür."

Şafiî dedi ki: "Küçük çocuğun nafakası akrabalarından sadece babasının, babası yoksa dedesinin üzerinedir. Babanın nafakası oğlunun üzerine, dedeninki de oğlunun, o yoksa torunununüzerinedir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

(وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ)

"(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur" ayetinin zahirî manası ve selef ulemasının icması, babası ölen küçük çocuğun nafakasının, babanın mirasçıları tarafından karşılanması gerektiği yönündedir. Bizim görüşümüz de böyledir. Bu, Mâlik ile Şafiî'nin söylediklerinin fasid olmasını gerektirmektedir. Çünkü (وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ) **"(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur"** ayeti, nafaka verme ve çocuğun annesine zarar vermeme konusunda anılan bütün mirasçıları ilgilendirmektedir. Nafaka verme yükümlülüğü konusunda bir delile dayanmaksızın bu mirasçılardan bazısını bu yükümlülüğün dışında tutmak caiz olmaz. Mirasçılardan hangisinin nafaka vermekle yükümlü olduğu hususunda selef ulemasının ihtilafından bahsetmiştik. Onlardan hiçbiri erkek kardeş ile amcanın nafaka vermekle yükümlü olmadıklarını söylemiş değildir. Bu durumda Mâlik ile Şafiî'nin görüşleri, bütün fakihlerin görüşüne ters düşmektedir. Çocuğun nikâh düşmez en yakın akrabası olması hasebiyle babası nafaka vermekle yükümlü olduğuna göre, bu gerekçeden hareketle ondan sonra yakınlık sırasına göre gelen akrabaların çocuğa nafaka temin etmeleri gerekir.

Şu ayet de bunun böyle olması gerektiğine delalet etmektedir:

(وَلَا عَلَى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اٰبَائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُ اَوْ صَدِيقِكُمْ)

"Kendi evlerinizde, babalarınızın evlerinde, annelerinizin evlerinde, erkek kardeşlerinizin evlerinde, kız kardeşlerinizin evlerinde, amcalarınızın evlerinde, halalarınızın evlerinde, dayılarınızın evlerinde, teyzelerinizin evlerinde, anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur."[31]

Bu ayette, kendileriyle evlenilmesi haram olan yakın akrabalardan söz edilmekte, onların evlerinde yemek yemenin mübah olduğu bildirilmektedir. Bu akrabaların nafakayı hak ettikleri anlatılmaktadır. Eğer böyle olmasaydı, evlerinde yemek mübah kılınmazdı.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Ayette **"anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde veya dostlarınızın evlerinde"** ifadesi de geçmektedir. Oysaki bunlar, nafakayı hak etmemektedirler."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Anılan ayetin bu söylediklerinizle ilgili kısmının neshedildiği hususunda ulemanın ittifakı vardır. Ama kendileriyle evlenilmesi haram olan yakın akrabalarla ilgili kısmı neshedilmiş değildir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Babaya mirasçı olması durumunda amcaoğlunun da nafaka vermesi gerektiği söylenmiştir. (Oysa ayette amcaoğlundan bahsedilmemektedir)."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayetin zahirî sizin dediğiniz gibidir. Ancak biz bir delile istinaden özel olarak onu da nafaka vermekle yükümlü kıldık.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ) **"(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur"** ayeti, mirasçıların tümünün nafaka vermekle yükümlü olmalarını gerektirmektedir. Buna göre anne babanın da mirastaki payları oranında nafaka vermeleri gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayetin kastı, baba dışındaki mirasçılardır. Çünkü ilgili ayetin başında nafakanın tamamını annenin

31 Nur, 24/61

değil de sadece babanın vermesi gerektiği anlatılırken zaten babadan söz edilmişti.

Ondan sonra o ibareye şu kısım atfedilmişti:

(وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ)

"(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur."

Bu sebeple ayetin, diğer mirasçılarla birlikte babayı da kastetmiş olması mümkün değildir. Zira öyle olması, ayetin baş tarafının neshedilmiş olmasını gerektirir. Oysa nesheden ile neshedilenin aynı ilahî hitapta bir arada bulunması mümkün değildir. Çünkü nesh, hükmün yerleşip istikrar bulmasından ve gereğini yapma imkânının doğmasından sonra yapılabilir.

İsmail b. İshak dedi ki: "Birçok doğduğunda babası ölmüş veya ortalarda görünmüyorsa, annesi onu emzirmekle yükümlüdür. Zira Yüce Allah (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ) **"Anneler, çocuklarını emzirirler"** buyurmuştur. Babanın üzerindeki yükümlülüğün kalkması sebebiyle annenin yükümlülüğü kalkmaz. Ancak bir hastalıktan veya başka bir sebepten dolayı sütü kesilirse, annenin yapabileceği bir şey yoktur. Çocuğu emzirme imkânı olduğu hâlde emzirmez ve ölmesinden korkarsa, emzirmesi vacip olur. Bunu da babanın bu konudaki yükümlülüğü dolayısıyla değil, telef olmasından korkulan bir kimseye yardım edilmesi gerektiğinden dolayı yapması icab eder."

İsmail b. İshak'ın yukarıdaki sözlerinde yanlışlıklar vardır. Şöyle ki:

1-(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ) **"Anneler, çocuklarını emzirirler"** ayetine dayanarak annenin çocuğu emzirmekle yükümlü olduğunu söylemiştir. Ama ayetin emzirmeyle ilgili devamı olan (وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ) **"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir"** kısmını görmezden gelmiştir.

Yüce Allah anneyi, kendisine hak olarak tanınan nafaka ve giysi karşılığında çocuğu emzirmekle yükümlü kılmıştır. Kendisine karşılığını

vermeksizin anneyi emzirme göreviyle yükümlü kılmak nasıl caiz olur? Bilindiği gibi çocuğunun emzirilmesi karşılığında babanın anneye nafaka vermekle yükümlü olması, emzirmenin sağladığı faydaların da babaya ait olmasını gerektirmektedir. Çünkü bu faydaların bedelini ödemekle yükümlü olan, kendisidir. Annenin çocuğu emzirmekle yükümlü olması mümkün değildir. Bunu, bedeli olan nafaka ve giysiyi vererek sağlamak, babanın yükümlülükleri arasındadır.

2-(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ) **"Anneler, çocuklarını emzirirler"** ifadesinde, annenin çocuğu emzirmekle yükümlü olduğuna dair bir delil yoktur. Aksine bu ayetle emzirmek, anneye bir hak olarak tanınmıştır. Zira emzirmek istememesi ve babanın da hayatta olması durumunda annenin, çocuğu emzirmeye zorlanamayacağı hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur.

Yüce Allah bunu şu ayette net ve kesin olarak bildirmiştir:

(وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْرٰى)

"Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir."[32]

"Anneler, çocuklarını emzirirler" ayeti, baba hayattayken annenin çocuğu emzirmekle yükümlü olmasını gerektirmezken, babanın yokluğunda emzirmekle yükümlü olduğuna delil göstermek doğru olmaz. Ayette kesin olarak bildirilen hüküm budur.

3-Sonra İsmail b. İshak şunu da söylemektedir: "Bir hastalıktan veya başka bir sebepten dolayı sütü kesilirse, annenin yapabileceği bir şey yoktur. Çocuğu emzirme imkânı olduğu hâlde emzirmez ve ölmesinden korkarsa, emzirmesi vacip olur."

Bu da çelişkili bir ifadedir. Şu da var ki babanın yokluğunda çocuğu emzirmekle anne yükümlü olduğuna göre, emzirememesi halinde emzirme nafakasının anne tarafından karşılanması gerekir. Çünkü baba hayatta olsaydı, bu nafakayı onun karşılaması gerekecekti. Emzirmenin

32 Talak, 65/6

menfaatlerini sağlamayacak olsa, onu emzirmeyle yükümlü kılmak caiz olmaz. Kendisinin emzirmesi, emziremeyip ücret ödeyerek sütanneye emzirtmesi arasında ne fark vardır?

4-İsmail b. İshak "Anne, sütten kestikten sonra çocuğunun nafakasını temin etmekle yükümlü değildir" demektedir.

Böyle demekle çocuğun süt emme dönemindeki nafakasıyla bu dönemden sonraki nafakasının hükmünü birbirinden ayırmış olmakta, böylece de çelişkiye düşmektedir. Çünkü bu nafakaların ikisi de küçük çocuğun nafakasıdır ve ikisinin de hükmü aynıdır. Bu fark da nereden çıkıyor? İkisi arasında böyle bir farkın bulunması caiz olsaydı, baba için de aynı durum söz konusu olurdu. Hatta şöyle de denilebilirdi: Sütten kesildikten sonra küçük çocuğun nafakasını vermek, artık babanın yükümlülüğü olmaktan çıkar. Çünkü Yüce Allah, emziren annenin nafakasını ve giyimini babanın karşılamasını, süt emzirmekten dolayı vacip kılmıştır.

İsmail b. İshak "Annesi, çocuğu emzirme imkânı olduğu hâlde emzirmez ve ölmesinden korkarsa, emzirmesi vacip olur" demektedir.

Böyle bir durumda sadece annenin değil, komşu kadınların ve diğer kadınların da çocuğu emzirmeleri vacip olur. Hâl böyleyken nasıl olur da sadece anneyi, çocuğu emzirmekle yükümlü kılar? Bu ifadelerin hepsi yanlıştır. Keyfî bir konuşmadır. Delile hatta şüpheye bile dayanmamaktadır.

Bunun benzeri bir ifadeyi Mâlik'in de kullandığı nakledilmiştir. Ona göre küçük çocuğun nafakasını sadece babası, babanın nafakasını ise oğlu karşılamakla yükümlüdür. Torun, dedenin nafakasını karşılamakla yükümlü değildir. Bu, selef ve onlardan sonra gelen bütün ulemanın görüşüne aykırı bir görüştür. Bu görüşe katılan bir kimse bulunduğunu bilmiyoruz.

Bununla birlikte Kur'an ayetlerinin zahirî de bunu reddetmektedir:

(وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فٖي عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لٖي وَلِوَالِدَيْكَ اِلَيَّ الْمَصٖيرُ وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بٖي مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا)

"İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır. Eğer hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin" diye emrettik."[33]

Dede de bu ayetin kapsamına girmektedir. Çünkü o da babadır.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ)

"Babanız İbrahim'in dinine uyun."[34]

Kişi, anne babasıyla iyi geçinmekle emrolunmuştur. Bunda ihtilaf yoktur. Doyurmaya gücü olduğu hâlde kişinin anne babasını aç bırakması, iyi geçinmek değildir. Şu ayet buna delalet etmektedir:

(وَلَا عَلٰى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اٰبَائِكُمْ)

"Kendi evlerinizde veya babalarınızın...evlerinde yemek yemenizde bir sakınca yoktur."[35]

Bu ayette hemen hemen bütün akraba evlerinden söz edildiği hâlde, oğlun evi ile oğlun oğlunun evinden söz edilmemiştir. Çünkü onların evleri, ayette geçen (بُيُوتِكُمْ) **"evlerinizde"** kelimesinin kapsamına girmektedir. Tıpkı şu hadiste olduğu gibi:

(أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ)

"Sen ve malın, babana aitsiniz."[36]

---

33 Lokman, 31 /14-15

34 Hac, 22/78

35 Nur, 24/61

36 İbn Mâce, Ticarat, 64

Oğlun evi babaya ait kılındığı gibi; malı, mülkü de babaya ait kılınmıştır. Ancak ayette “evleriniz” kelimesini zikretmekle yetinilmiştir. Zaten ona mal, mülk de dâhildir. Ayetteki “evleriniz” kelimesiyle oğlun evi ile oğlun oğlunun da evinin kastedildiğinin delili şudur: Bu ayetin inmesinden önce de bilindiği gibi insana kendi malını yemesi haram değildi. Bir kimsenin bir başkasına, “Kendi malını yemen sana haram değildir” demesinin bir anlamı yoktur. Çünkü bu, zaten bilinen bir şeydi. Bu da (أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ) **“kendi evlerinizde yemeniz”** ifadesiyle oğulların ve oğulların oğullarının evlerinin kastedildiğine delalet etmektedir. Çünkü diğer akrabaların evlerinden bahsedildiği hâlde ayrıca bunların evlerinden bahsedilmeye gerek görülmemiştir.

Mirasçıların mirastaki payları oranında küçük çocuğa nafaka vermeleri gerektiği görüşünde olanlar kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, küçük çocuğun malına mirasçı olan ve kendisine mahrem olan zevi’l erham yakınlarının, mirastaki payları oranında nafaka vermekle oldukları görüşündedirler. Ama mahrem olmayan zevi’l erham yakınları ona mirasçı da olsalar, çocuğa nafaka vermekle yükümlü değildirler. Bu sebeple amcası oğlu ile dayısı bulunan bir çocuğa amcası oğlu mirasçı olsa da nafakayı dayısının vermesi gerekli görülmüştür. Çünkü amcası oğlu, ona mahrem akrabadan değildir. Amcası oğlunun varlığında dayısı her ne kadar mirasçı olamamakta ise de, asebe ve farz hisse sahiplerinin yokluğunda zevilerhamdan olması hasebiyle mirasçı olur. Burada kendisi hayattaykenmirasçı olacakların kastedilmediği bilinmektedir. Çünkü kişi hayattayken hiç kimse kendisine mirasçı olamaz. Öldükten sonra ise kendisine kimin mirasçı olacağını bilemez. Belki de çocuğun kendisi, ona nafaka vermekle yükümlü olan kişiye mirasçı olacaktır. Ya da o kişiyi mirastan mahrum bırakacak başka bir mirasçı ortaya çıkacaktır. Hâl böyle olunca da maksadın mirasın elde edilmesi olmayıp mirasçılardan mahrem olan zevilerhamın nafakayla yükümlü olduğunu öğrenmiş olduk.

İbn Ebi Leyla dedi ki: “Nafaka ister mahrem olsun ister olmasın, mirasçı olan akrabalar tarafından karşılanır.” Böyle demekle de İbn Ebi Leyla, dayıyı değil de amcaoğlunu nafaka vermekle yükümlü kılmış olmaktadır.

Söylediğimizin doğruluğunun delili, fakihlerin şu hüküm üzerinde yapmış oldukları görüş birliğidir: Kişi, azad ettiği eski kölesine her ne kadar mirasçı olsa da ona nafaka vermekle yükümlü değildir. Aynı şekil de kadın da küçük yaştaki kocasının mirasçıları arasında yer almakta olsa da ona nafaka vermekle yükümlü değildir. Bu da kişinin nafaka vermekle yükümlü olması için, nafaka vereceği kişinin mahrem akrabası olmasının şart olduğuna delalet etmektedir.

(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ)

"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."[37]

Ayette iki yıllık süreden bahsedilmesinin maksadı şu ikisinden biridir:

a-Ya süt mahremiyetini oluşturan süreyi bildirmek için iki yıldan söz edilmiştir.

b-Ya da babanın emzirme nafakası vermesi gereken süreyi belirlemek için iki yıldan söz edilmiştir.

Ayet-i kerimede iki yıllık süreden söz edildikten sonra devamında şöyle buyrulmaktadır:

(فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا)

"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur."

İki yıllık süreden söz edildikten sonra böyle buyrulması, maksadın süt mahremiyetini oluşturan emzirmenin süresini belirlemek olmadığına delalet etmektedir. Çünkü (فَاِنْ اَرَادَا) fiilinin başındaki "fa" harfi takibiyye içindir. Buna göre anne babanın istemeleri şartına bağlanan sütten kesmenin iki yıldan sonra olması gerekmektedir. Sütten kesmenin iki yıldan sonra anne babanın birbirlerine danışıp anlaşmaları şartına bağlandığına göre

37 Bakara, 2/233

demek ki, iki yıldan söz edilmesi, süt mahremiyetini oluşturan emzirme süresini belirlemek için değildir. Emzirmenin iki yıldan sonra da devam etmesi caizdir.

Muaviye b. Salih'in bildirdiğine göre Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh*, (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ) **"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"** ayeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Anne baba birbirlerine danışıp anlaşarak çocuğu iki yıldan önce veya sonra sütten keserlerse bunda vebal olmaz."

Bunun devamındaki şu ifade de buna delalet etmektedir: (وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ) **"Eğer çocuklarınızı emzirtmek isterseniz size bir günah yoktur."** Ayetin zahirinden açıkça anlaşıldığına göre burada kastedilen mana şudur: Eğer iki yıldan sonra da çocuğu emzirmeye devam etmek isterseniz bunda bir mahzur olmayacaktır. Çünkü bu ifade, önceki cümlede geçen ebeveynin anlaşmasına dayalı sütten kesmeye atfedilmiştir. Anlaşma sonucunda çocuğu sütten kesmeleri mübah kılınmıştı. Sütten kesmeleri mübah olduğu gibi çocuğun yararına olacaksa babanın iki yıldan sonra da emzirilmesini istemesi mübah olur. Bu anlattıklarımızdan anlaşıldığına göre, ayette iki yıllık emzirme süresinden söz edilmesi, emzirme nafakasıyla ilgili olarak babanın yükümlülük süresini belirlemek içindir. Bu süre içinde baba emzirme nafakasını karşılamazsa, karşılaması için hâkim ona yaptırım uygular.

Doğrusunu Allah bilir.

Emzirme Zamanı Konusunda Fakihlerin İhtilafı

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yaşı büyük kimselerin emzirilmesinin hükmüyle ilgili olarak selef uleması arasında ihtilaf meydana gelmiştir.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Aişe *radıyallahu anh*, yaşı büyüklerin de küçüklerin emmesi gibi süt mahremiyeti oluşturacağı görüşünde idi. Bu görüşüne delil olarak da Ebu Huzeyfe'nin kölesi Salim ile ilgili şu hadisi rivayet etmiştir. Salim'in yanlarına rahatça girip çıkabilmesi için, Ebu

Hüzeyfe'nin karısı Sehle binti Süheyl'e Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle emretmişti: ***"Onu beş defa emzir. Sonra yanınıza gelsin."***[38]

Hz. Aişe *radıyallahu anh* de yanına bir adamın gelmesini istediğinde kız kardeşi Ümmü Külsum'a o adamı beş defa emzirmesini söylemişti. Ondan sonra adam yanına gelmişti. Ancak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* diğer eşleri bunu genel bir hüküm olarak kabul etmemiş ve "belki de bu, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Salim'e mahsus bir ruhsat olarak verilmiştir" demişlerdir.

Rivayet olunduğuna göre Sehle binti Süheyl, "Ey Allah'ın Resûlü! Salim'in yanıma girip çıkmasından dolayı eşim Ebu Huzeyfe'nin rahatsızlık duyduğunu yüzündeki belirtilerden anlıyorum" dediğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şu tavsiyede bulunmuştur: ***"Salim'i emzir. Ebu Huzeyfe'nin yüzündeki rahatsızlık belirtileri gider."***

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* diğer eşlerinin yorumladıkları gibi muhtemelen bu, Salim'e mahsus bir ruhsattır. Tıpkı yaşını doldurmamış hayvanı kurban etmesi konusunda Ebu Ziyad b. Dinar'a Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* özel izin vermesi olayında olduğu gibi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebu Ziyad'a ***"Yaşını doldurmamış bir hayvanın kurban edilmesi senden sonra başka bir kimse için yeterli olmaz"*** demişti.

Diğer taraftan Hz. Aişe *radıyallahu anh*, yaşı büyük kimseleri emzirmenin süt mahremiyeti oluşturmayacağına dair hadis de rivayet etmiştir.

Şöyle ki: Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Eş'as b. Süleym'in babası, Mesruk'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Aişe *radıyallahu anh*, yanında bir adamın bulunduğu sırada Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* odasına girdi (Resûlullah'ın bundan rahatsız olduğunu görünce) "Ya Resûlallah! Bu benim sütkardeşimdir" dedi.

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da ona şu karşılığı verdi:

(انْظُرْنَ مَنْ إِخْوَانُكُنَّ، فَإِنَّمَا الرَّضَاعَةُ مِنَ الْمَجَاعَةِ)

38 Bkz: Ebu Davud, Nikâh, 9

"Kardeşlerinize dikkat edin. Sütkardeşliği açlık dönemindeki emzirme ile oluşur."[39]

Bu da süt mahremiyetinin, çocuğun beslenmede ana sütüyle yetinebildiği küçüklük dönemindeki süt emmesiyle oluştuğuna delalet etmektedir.

Ebu Musa el-Eş'ari'nin *radıyallahu anh*, büyük yaştakileri emzirmeyle de süt mahremiyeti oluşacağı görüşünde olduğu rivayet edilmiştir. Ancak bu görüşünden geri döndüğü de rivayet edilmiştir.

Şöyle ki: Ebu Husayn, Ebu Atiyye'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam karısıyla birlikte Medine'den geldi. Kadın'ın göğsünde şişkinlik meydana geldi. Adam, karısının göğsündeki sütü emip dışarı atıyordu. Ancak bu arada bir yudum süt, boğazından aşağı indi. Durumunun ne olacağını sorduğunda Ebu Musa el-Eş'ari *radıyallahu anh* ona, "Karın senden boş oldu" dedi.

Bunun üzerine adam kalkıp Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* yanına gitti. Olayı ona detaylıca anlattı.

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, yanına gelen bu bedeviyle birlikte kalkıp Ebu Musa el-Eş'ari'ye *radıyallahu anh* gitti ve ona şöyle dedi: "Şu kır saçlı adamı, süt çocuğu olarak mı görüyorsun? Emilen süt, eğer çocukta et ve kemiği geliştirirse mahremiyet oluşturur."

Bunun üzerine Ebu Musa el-Eş'ari *radıyallahu anh*, Abdullah b. Mesud'u *radıyallahu anh* göstererek "Şu büyük âlim aranızda varken bana bir şey sormayın" dedi.

Bu ifadesi, onun ilk görüşünden vazgeçip Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* görüşüne uyduğuna delalet etmektedir. Eğer öyle olmasaydı, "Şu büyük âlim aranızda varken bana bir şey sormayın" demez ve aykırı görüşünde ısrar ederdi.

Hak ve doğru olan da Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* görüşüdür.

39 Darimi, Sünen, Nikâh, 52

Hz. Ali, İbn Abbas, Abdullah b. Mesud, Ümmü Seleme, Cabir b. Abdullah ve İbn Ömer'den rivayet edilen görüşe göre yaşı büyüklerin emzirilmeleri süt mahremiyeti oluşturmaz.

Fakihlerden hiçbirinin, yaşı büyüklerin emzirilmesiyle süt mahremiyeti oluşacağını söylediklerini bilmiyoruz.

Ebu Salih'in rivayetine göre sadece Leys b. Sa'd, yaşı büyüklerin emzirilmesiyle süt mahremiyeti oluşacağını söylemiştir ki bu da şaz bir görüştür. Çünkü Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* rivayet olunduğuna göre, yaşı büyüklerin emzirilmesiyle süt mahremiyeti oluşmaz.

Haccac'ın Hakem'den naklettiğine göre Ebu Şa'sâ', Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "(Çocukta) et ve kan meydana getiren (onu besleyen) emzirme, süt mahremiyeti oluşturur."

Haram b. Osman'ın bildirdiğine göre Cabir *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لَا رَضَاعَ بَعْدَ فِصَالٍ , وَلَا يُتْمَ بَعْدَ حُلُمٍ)

"Sütten kestikten (iki yaşını geçtikten) sonra emzirme (mahremiyeti) olmaz. İhtilam olduktan sonra da yetimlik olmaz."[40]

Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh*Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet ettiği (فَإِنَّمَا الرَّضَاعَةُ مِنَ الْمَجَاعَةِ) ***"Süt mahremiyeti (çocuğun) açlık dönemindeki emzirme ile oluşur"*** hadis ile ***"(Çocukta) et, kan ve kemik meydana getiren (onu besleyen) emzirme, süt mahremiyeti oluşturur"*** hadisi, yaşı büyükleri emzirme ile süt mahremiyeti oluşmayacağını bildirmektedir.

Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh*, yaşı büyüklerin emzirilmesiyle ilgili hadisi başka bir şekilde de rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Abdurrahman b. Kasım, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Aişe, kardeşi Abdurrahman'ın kızına küçük çocukları emzirmesini emrederdi ki, büyüyüp erkek olduklarında yanına rahatça girebilsinler.

---

40 Taberani, el-Mucemu's-Sağir: 2/158

Yaşı büyükleri emzirmekle süt mahremiyeti oluşacağını söyleyenlerin görüşlerinin şaz olduğu sabit olduğuna göre, yaşı büyükleri emzirmekle mahremiyet oluşmayacağı hususunda görüş birliği sağlanmış olmaktadır. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

Büyük İslam merkezlerinin fakihleri, çocuğu emzirmenin süresi konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife dedi ki: "Çocuk sütten kesilmiş olsa da olmasa da iki buçuk yaşını tamamlayıncaya kadar emdiği süt sebebiyle mahremiyet oluşur. İki buçuk yaşından sonra sütten kesilmiş olsa da olmasa da emdiği süt sebebiyle mahremiyet oluşmaz."

Züfer b. Hüzeyl dedi ki: "Çocuk sütten kesilmediği ve beslenmede sadece sütle yetindiği sürece, üç yaşına kadar devam etse bile emdiği süt sebebiyle mahremiyet oluşur."

Ebu Yusuf, Muhammed, Sevri, Hasan b. Salih ve Şafiî dediler ki: "İki yaşını dolduruncaya kadar çocuğun emzirilmesiyle süt mahremiyeti oluşur. Bu süre içinde çocuğun sütten kesilmiş olmasıyla olmamasının bu hükme bir etkisi olmaz. Burada esas olan süredir."

İbn Vehb, Mâlik'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Çocuğu iki yaşını dolduruncaya kadar az veya çok emzirmek, mahremiyet oluşturur. İki yaşından sonraki az veya çok emzirme ise mahremiyet oluşturmaz."

İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini nakletti: "Emzirmenin süresi iki yıl bir veya iki aydır. Annesinin çocuğu emzirmiş olmasına değil de bu süreye bakılır. İki yıldan önce sütten keser ve henüz iki yıl dolmadan yine emzirirse, bu çocuk yine de sütten kesilmiş demektir. Çocuk bundan önce süte ihtiyaç duymaz hâle gelmiş ise bu emzirme ve bundan sonraki emzirmeler emzirme olmayıp bir hüküm ifade etmez."

Evzai dedi ki: "Anne, çocuğunu bir yıl emzirdikten sonra sütten keser ve bu kesme durumu devam ederse, daha sonraki emzirme bir hüküm ifade etmez. Bir kadın çocuğunu üç sene süreyle emzirir ve sütten kesmezse, iki yıldan sonraki emzirmeler bir hüküm ifade etmez."

Selef ulemasından bu konuda farklı görüşler rivayet edilmiştir.

Hz. Ali'nin *radıyallahu anh*, "Sütten kestikten sonra çocuğu emzirmek bir hüküm ifade etmez" dediği rivayet edilmiştir.

Hz. Ömer ile İbn Ömer'in *radıyallahu anh*, "Emzirme, ancak küçük yaşta olursa hüküm ifade eder" dedikleri rivayet edilmiştir. Bu ifadeler, bu zâtların iki yılı esas almadıklarına delalet etmektedir. Çünkü Hz. Ali *radıyallahu anh* emzirmenin hükmünü sütten kesmeye bağlamış olup sütten kestikten sonraki emzirmelerin hüküm ifade etmediğini bildirmiştir. Hz. Ömer *radıyallahu anh* ile oğlu emzirmenin hükmünü süre tahdidinde bulunmaksızın yaş küçüklüğüne bağlamışlardır.

Ümmü Seleme'nin *radıyallahu anh* bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Çocuk sütten kesilmeden emme döneminde emdiği sütler mahremiyet oluşturur."

Ebu Hureyre'den *radıyallahu anh* rivayet edilen (لَا يُحَرِّمُ مِنَ الرَّضَاعِ، إِلَّا مَا فَتَقَ الْأَمْعَاءَ، وَكَانَ فِي الثَّدْيِ قَبْلَ الْفِطَام) hadise göre, ancak çocuğun bağırsaklarını açan, onu besleyen ve sütten kesilmeden önce süt emme döneminde emilenden başka süt, mahremiyet oluşturmaz.[41]

Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* bu hadisi, Hz. Aişe'den *radıyallahu anh* gelen şu hadise benzemektedir:

(يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ مَا أَنْبَتَ اللَّحْمَ وَالدَّمَ)

"Et ve kan oluşturan emzirme mahremiyet meydana getirir."[42]

Bütün bu rivayetler, adı geçen zâtların süt mahremiyetinin oluşmasında iki yılı esas almadıklarına delalet etmektedir.

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* ile Abdullah b. Abbas'ın *radıyallahu anh*, "Çocuğu iki yaşından sonra emzirmenin hükmü yoktur" dedikleri rivayet edilmiştir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Süt mahremiyeti (çocuğun)***

41 İbn Ebi Şeybe, Musannef: 3/550

42 Beğavi, Şerhu's-Sünne: 9/84

açlık dönemindeki emzirme ile oluşur" buyurması da emzirmenin iki yıl ile alakalı olmadığına delalet etmektedir. Şayet iki yıl, emzirme için süre olarak konulmuş olsaydı, emzirme mahremiyetinin çocuğun açlık döneminde oluşacağını söylemez, "Süt mahremiyeti çocuk iki yaşını doldurunca ya kadar yapılan emzirme ile oluşur" derdi. İki yıldan değil de açlıktan bahsettiğine göre bu demektir ki çocuğun açlığı emdiği süt ile giderilir ve bedeni de bununla güçlenirse emzirme mahremiyeti oluşur. Bu da iki yaşından sonra olur. Bu hadisin zahirî manası, iki yıldan sonraki emzirmenin mahremiyet oluşturduğu görüşünün sahihliğini gerektirmektedir.

Cabir'den *radıyallahu anh*gelen bir rivayete göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* (لَا رَضَاعَ بَعْدَ فِصَالٍ) ***"Sütten kestikten (iki yaşını geçtikten) sonra emzirme (mahremiyeti) olmaz"*** buyurmuştur. Buna göre iki yaşından sonra çocuk sütten kesilirse, daha sonraki emzirmeler mahremiyet oluşturmaz.

Başka bir hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

"Emzirme, et oluşturan ve kemikleri güçlendiren emzirmedir."[43]

Bu hadis ve önceki rivayetler, emzirmenin iki yılla sınırlandırılmasının doğru olmadığına delalet etmektedir.

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh,* "Emzirmenin iki yılla sınırlandırıldığına dair sahih bir nakil bulunduğuna güvenmiyorum" dediği nakledilmiştir. O, bu konuda şu ayeti esas almıştır:

(وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا)

"Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır."[44]

Kadın altı ayda doğurursa, çocuğunu tam iki yıl süreyle emzirir. Dokuz ayda doğurursa, yirmi bir ay süreyle emzirir. Yedi ayda doğurursa, yirmi üç ay süreyle emzirir. Yani hamilelik süresiyle emzirme süresi toplam otuz

---

43 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/462

44 Ahkaf, 46/15

aya tamamlanır. Onlardan sonra selef ulemasından herhangi bir kimsenin bu hesabı esas aldığını görmemekteyiz.

Çocukların süte ihtiyaçları farklı miktarda olduğu için bazıları iki yıldan önce süte ihtiyaç duymaz duruma gelirken diğer bazıları da ancak iki yıldan sonra ihtiyaç duymaz duruma gelirler. Seleften naklettiğimiz rivayetlerden de anlaşıldığı gibi fakihlerin tümü, yaşı büyüklerim emzirilmesi ile mahremiyet oluşmayacağı, yaşı küçüklerin emzirilmesiyle mahremiyetin oluşacağı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bundan da iki yılın, çocuğun küçük yaşta sayılması için bir süre olarak belirlenmediği anlaşılmaktadır. Çünkü bir çocuk iki yaşını doldurmuş da olsa hiç kimse ona "küçük değildir" demez. Bu da iki yılın emzirme müddeti olarak belirlenmediğine delalet etmektedir.

Bilindiği gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Süt mahremiyeti (çocuğun) açlık dönemindeki emzirme ile oluşur"*** ve ***"Emzirme, et oluşturan ve kemikleri güçlendiren emzirmedir"*** buyurmakla, çocuktan çocuğa değişebilen bir durumu kastetmiştir. Her ne kadar çocukların çoğu iki yaşını doldurduktan sonra süte ihtiyaç duymaz duruma gelmekte iseler de bu, çocuktan çocuğa değişebilen bir durumdur. Bundan dolayı da emzirme için iki yıllık bir sınırlama söz konusu olmamaktadır.

Emzirmenin iki yıldan ne kadar bir süre daha devam edebileceğini belirlemenin yolu içtihattır. Çünkü bu içtihadı yaparken beslenmede çocuğun sütle yetinebileceği süt ile fiziki gelişmesinin sağlanabileceği bir durumdan süte ihtiyaç duymayıp diğer yiyeceklerle yetinebileceği bir duruma geçiş yapıp yapamayacağı belirlenecektir. Bu da ancak içtihatla olabilecek bir şeydir.

Bu süre-yani emzirme süresi-, Ebu Hanife'ye göre iki yıl altı aydır. Bu süreyi belirlemenin yolu içtihattır, demiştik. Böyle bir durumda içtihatta bulunan kimseye "neden böyle bir sonuca vardın?" sorusu sorulmaz. Mesela telef edilen bir mal için değer takdirinde bulunan, hakkında herhangi bir nass bulunmayan cinayetlerin diyetini takdir eden, boşanan kadına verilecek müt'anın miktarını belirleyen ve benzeri şeylerde değer takdirinde bulunan kimseye bunu yaparken hangi delile dayandığı sorulmaz. Bu konuda sahih olan kural budur. Bu tür takdir ve belirlemelerde hep bu kurala

uyulur. Örneğin Ebu Hanife büluğ çağının sınırının on sekiz yaş olduğunu, büluğa eren ama reşit olmayan kimseye malının ancak yirmi beş yaşından sonra teslim edilebileceğini söylemiştir. Bu ve benzeri meselelerde miktar belirlemenin yolu içtihattır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu miktarları belirlemenin yolu içtihad ise, içtihad yapan kişinin belirlediği miktara aklının yatmasını gerektiren bir sebep olmalıdır. Süt emzirmenin süresini Züfer'in dediği gibi iki seneye bir sene daha ekleyerek üç sene olarak belirlemediniz de neden iki seneye altı ekleyerek iki buçuk sene olarak belirlediniz?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu itiraza karşı söylenebileceklerden biri şudur:

Yüce Allah (وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا) **"Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır"**[45] buyurmuş; sonra da şöyle buyurmuştur:

(وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ)

"Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur."[46]

Bu iki hitaptan anlaşıldığına göre çocuğun ana rahminde kalma süresi asgari altı aydır. Sonra bu sürenin iki yıla kadar uzaması da mümkündür. Çünkü hamileliğin bazen iki yıl kadar sürebileceği hususunda ihtilaf yoktur. Bize göre bu sürenin iki yıldan fazla olması mümkün değildir. Şu hâlde ayette sözü edilen hamileliğin iki yıldan fazla olması mümkün değildir. Aynı şekilde çocuğu sütten kesme de otuz aylık süreyi aşamaz. Çünkü (وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا) **"Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır"** ayeti her ikisini de içermektedir.

Ebu'l-Hasan (el-Kerhi) bu konuda şöyle demiştir: "İki yıl, sütten kesmenin standart vakti olduğuna ve bu süreye ekleme yapmak da anlattığımız

---

45 Ahkaf, 46/15
46 Lokman, 31/14

sebepten dolayı caiz olduğuna göre, sütle beslenme dönemi olan iki yıldan diğer yiyeceklerle beslenme dönemine geçiş için altı aylık bir ekleme yapılması gerekir. Tıpkı çocuğun ana rahminde beslenme döneminden, dünyaya doğup sütle beslenme dönemine geçmesi için de altı aylık bir süreye ihtiyaç duyulması gibi. Bu altı aylık süre de hamileliğin asgari süresidir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir:

"(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ)

"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."

Bu ayet, emzirme süresinin iki yılın sonunda dolacağını bildiren bir nasstır. Bundan sonra emzirmek caiz değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayette geçen "tamamlama" kelimesi, iki yıllık emzirme süresine ekleme yapmaya engel değildir. Bilindiği gibi Yüce Allah, (وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا) **"Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır"** ayeti ile (وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ) **"Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur"** ayetlerinde hamilelik süresini altı ay olarak belirlemiştir. Sonra bu süreye ekleme yapmaya bir engel de bulunmamaktadır. Aynı şekilde iki yılı emzirme süresi için belirlemek de böyledir. Bu süreye ekleme yapmaya da bir engel bulunmamaktadır.

Mesela bir hadis-i şerifte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

"Arafat'a ulaşan kimsenin haccı tamam olmuştur."[47]

Arafat'a yetişmiş olmakla hacc tamamlansa da buna (ziyaret tavafı gibi) başka bir farzın eklenmesine engel yoktur.

47 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 5/173

Ayette iki yıllık süreden bahsedilmesi, babanın çocuk için emzirme nafakası vermesiyle ilgilidir. Bu süreden daha fazlası için çocuğun annesine emzirme nafakası vermek mecburiyetinde değildir. Çünkü anne ile baba karşılıklı anlaşarak bu süreden önce de çocuğu sütten kesebilirler:

(فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا)

"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur."

(وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ)

"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, size bir günah yoktur."

İki yıldan sonra da emzirmenin caizliği sabit olduğuna göre, iki yaşından sonra da çocuğun emmesiyle mahremiyet sabit olmaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Çocuğun iki yılda süte ihtiyaç duymayıp diğer besinlerle beslenebilir hâle gelmesi sebebiyle sütten kesilmesi durumunda daha sonraki emzirmeleri Mâlik'in görüşü doğrultusunda hükümsüz saysaydınız olmaz mıydı? Bunun delili de şu hadistir:

(لَا رَضَاعَ بَعْدَ فِصَالٍ)

"Sütten kestikten (iki yaşını geçtikten) sonra emzirme (mahremiyeti) olmaz."

Sahabilerden gelen rivayetlerden anlaşıldığına göre onlar da mahremiyetin oluşmasında emzirme süresi olan iki yılı değil, sütten kesmeyi esas almışlardır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Anlattığınız gibi olması gerekseydi, o zaman iki yaşını doldurduğunda çocuğun süte ihtiyaç duyup duymadığına bakılması ve bunun ölçü alınması gerekirdi. Çünkü bazı çocuklar iki yaşından sonra da süte ihtiyaç duyabilirler. Fukahanın tamamı iki

yaşından sonra bunun ölçü alınamayacağı hususunda görüş birliği ettiklerine göre, demek ki iki yıl dolmadan da bunun ölçü alınması doğru olmayacaktır. Buna göre süt mahremiyetinin oluşması başka sebeplere değil, sadece vakitle yani iki yıllık süre ile alakalıdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Cabir'den *radıyallahu anh* rivayet olunduğuna göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (لاَ رضَاع بعد الْحَوْلَيْنِ) ***"İki seneden sonra emzirme (mahremiyeti) olmaz"*** buyurmuştur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Cabir'den *radıyallahu anh* gelen meşhur rivayete göre hadisin aslı şöyledir:

(لاَ رَضَاعَ بَعْدَ فِصَالٍ)

"Sütten kestikten sonra emzirme (mahremiyeti) olmaz."

Hadisin aslı, böyle olabilir. İki seneden bahsedenler de muhtemelen aynı manayı kastetmişlerdir. Hadis önceki lafızla sabit olsa bile, onunla şu mana kastedilmiş olabilir: İki yaşından sonraki emzirmelerde baba, emzirme nafakası vermekle yükümlü değildir. Nitekim (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ) **"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"** ayetini manalandırırken de böyle bir te'vilde bulunmuştuk.

Şunu da belirtmeliyiz ki iki yıl, emzirmenin süresi olsaydı ve bu süre dolduğunda çocuk sütten kesilmiş olsaydı, Yüce Allah (فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً) **"Eğer (anne ve baba) çocuğu sütten kesmek isterlerse..."** buyurmazdı. Bu ifade, çocuğun iki yaşını doldurması'nın çocuğu sütten kesme zamanı olmadığına iki şekilde delalet etmektedir:

1-Ayet-i kerimede sütten kesme manasına gelen (فِصَالاً) kelimesi nekre olarak kullanılmıştır. Eğer iki yaşın doldurulması sütten kesme zamanı olsaydı, o zaman bu kelimenin başında lam-ı tarif takısı bulunurdu. Böyle olunca da "el-fisal" kelimesi iki yıl manasındaki "havleyn" kelimesine dönerdi. Çünkü zihinde mevcut olan ve kendisine işaret edilen kelime,

"fisal"dır. Bu kelime nekre olarak kullanıldığına göre iki yaşın doldurulması, sütten kesme zamanı değildir.

2-Çocuğu sütten kesme, ayette anne babanın istemesi şartına bağlanmıştır. Oysa belli bir vakte bağlanan bir şeyin gerçekleşmesi, başkalarının birbirlerine danışıp anlaşmalarına ve iradelerine bağlı olmaz.

(فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا)

"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur."

Bu ayet, hadiselerin hükmünü ortaya koymak için içtihatta bulunmanın caiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, küçük çocuğun yararına olacak bir sonuca ulaşmak amacıyla anne babasının birbirleriyle istişarede bulunmalarını mübah kılmıştır. Bu da gerçek ve kesin bilgi şeklinde değil de ağırlıklı kanaatleri doğrultusunda karar verebilecekleri anlamına gelmektedir. Yine bu ayette çocuğu emzirme süresi içinde sütten kesmenin, anne babanın karşılıklı rızalarıyla olabileceğine, birisinin rızası olmadan sadece diğerinin kararıyla çocuğu sütten kesmenin caiz olmayacağına delalet vardır. Çünkü Yüce Allah (فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا) **"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur"** buyurmuştur. Anne babanın ikisinin birbirleriyle istişare edip anlaşmalarıyla iki yıl dolmadan da çocuk sütten kesilebilir. Mücahid'in de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

Seleften bazılarının, bu ayetin neshedildiğini söylediği rivayet edilmiştir.

Şeyban, şu ayet hakkında Katade'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ) **"Anneler, çocuklarını iki tam yıl emzirirler."** Bu ayet nazil olduktan sonra ayetin hükmünü hafifletmek için ayetin (لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ) **"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için..."** kısmı da nazil oldu."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Sanki Katade'ye göre önceleri çocuğun iki yıl süreyle emzirilmesi vacipti. Sonra bu hüküm hafifletildi ve emzirmenin iki yıldan az bir sürede tamamlanması, (لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ) **"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için..."** ayetiyle mübah kılındı.

Ebu Cafer er-Râzî, Rebî b. Enes'in de bu konuda Katade'ninkine benzer ifadeler kullandığını rivayet etmiştir.

Ali b. Ebu Talha, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ) **"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"** ayeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Anne baba birbirlerine danışıp anlaşarak iki yaşından önce veya sonra çocuğu sütten kesmek isterlerse, bunda onlar için bir vebal yoktur."

Doğrusunu Allah bilir.

Kocası Vefat Eden Kadının İddeti

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراً فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾)

234-"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

Ayette geçen (يَتَرَبَّصْنَ) fiilinin mastarı olan (اَلتَّرَبُّص) kelimesi, bir şeyi beklemek ve yolunu gözlemek anlamına gelir. Buna örnek olarak şu ayetler gösterilebilir:

(فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتّٰى حِينٍ)

"Onu bir müddet gözetleyin."[48]

Bu ayetteki (فَتَرَبَّصُوا) **"gözetleyin"** kelimesi gözetlemek anlamında kullanılmıştır.

(وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَ)

"Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belâlar gelmesini beklerler."[49]

Bu ayetteki (وَيَتَرَبَّصُ) **"beklerler"** kelimesi de beklerler anlamında kullanılmıştır.

(اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِه۪ رَيْبَ الْمَنُونِ)

"Yoksa onlar, «O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz» mu diyorlar?"[50]

Bu ayetteki (نَتَرَبَّصُ) **"bekliyoruz"** kelimesi bekliyoruz anlamında kullanılmıştır.

Yüce Allah, kocası ölen kadına dört ay on gün süreyle iddet beklemesini emretmiştir. Görüldüğü gibi bahsedilen ayetin devamında şu ifadeye yer verilmiştir:

(فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ف۪يمَا فَعَلْنَ ف۪ٓي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur."[51]

---

48 Mü'minun, 23/25
49 Tevbe, 9/98
50 Tur, 52/30
51 Bakara, 2/234

Önceleri kocası vefat eden kadınlar, şu ayette de belirtildiği gibi bir yıl iddet beklerlerdi:

(وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ)

"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."[52]

Bu ayet bazı hükümler içermektedir. Şöyle ki:

1-Kocası ölen kadının beklemesi gereken iddetin süresi bir yıldır.

2-Kocası ölen kadının iddet süresince nafaka ve barınma masrafları, ölen kocasının terekesinden karşılanır. Ayette buna şu ifadeyle değinilmektedir: **"Eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."**

3-Kocası ölen kadın, bir yıllık iddet süresince evden çıkmaktan men olunmuştur.

Bu ayetteki bir yıllık iddet süresinin, dört ay on günden fazla olan kısmı neshedilmiştir. Nafaka ve barınma masraflarının terekeden karşılanması da kendisine mirastan pay verilmesiyle neshedilmiştir. Çünkü ayette nafaka ve barınma masraflarından söz edilmeksizin (يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا) **"Kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler"** denilmektedir. Ancak iddet süresince evden çıkmama hükmünün neshedildiği sabit değildir. Şu hâlde dört ay on günlük iddet süresince evden çıkma yasağı devam etmektedir. Çünkü neshedildiği sabit değildir.

Cafer b. Muhammed el-Vasıti'nin bildirdiğine göre Atâ el-Horasani, (وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ) **"Eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler"** ayeti hakkında İbn

52 Bakara, 2/240

Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kocası ölen kadına bir yıl boyunca nafaka ve barınma masrafları verilirdi. Ancak miras ayetleri, bu hükmü neshetti. Kadınlara kocalarının mirasından (kocalarının çocuğu yoksa) dörtte bir, (kocalarının çocuğu varsa) sekizde bir verilmesine hükmedildi."

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hususta şöyle buyurmuştur:

(لاَ وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ إِلاَّ أَنْ يُجِيزَ الْوَرَثَةُ)

"Diğer mirasçılar onaylamadıkça mirasçı lehine vasiyet geçerli değildir."[53]

Ebu Ubeyd'in bildirdiğine göre Humeyd, Nafi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebu Seleme'nin kızı Zeyneb'in Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe annelerimizden işittiğine göre bir kadın, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna varır. Damadının vefat ettiğini, dul kalan kızının gözlerinden şikâyetçi olduğunu, bu sebeple de gözlerine sürme çekmek istediğini anlatır.

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şu karşılığı verir: ***"Önceleri sizlerden biri bir yıllık iddetini tamamladığında deve kığı atardı. Bu iddet sadece dört ay on gündür."***[54]

Bu hadisin ravilerinden Humeyd dedi ki: Ben, Zeynep'ten, deve kığı atmayı açıklamasını istedim. O da şöyle açıkladı: "Cahiliye döneminde kocası vefat eden bir kadın, iki evinden en kötü durumda olanına girip orada bir yıl müddetle iddet beklerdi. Yılını doldurduğunda evden çıkar, arka tarafına bir deve kığı atardı."

Bu hadisin ravilerinden Ebu Seleme kızı Zeynep, kocası ölen kadının cahiliye dönemindeki iddet bekleyiş şeklini şöyle açıklamıştır: "Cahiliye döneminde kocası ölen bir kadın en kötü giysilerini giyerek tavanı engin, küçücük ve hakir bir kulübeye girip bir yıl süreyle orada iddet beklerdi.

53 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 6/264

54 Muslim, Talak, 8

Bu süre içinde orada güzel koku sürünmez (tırnak kesmez, yıkanmaz) ve hiçbir şeye dokunmazdı. Orada bir yılını tamamladığında kendisine bir merkep, koyun veya bir kuş getirirlerdi. O hayvana elini sürerek iddetine son verir ve kulübesinden dışarı çıkardı. Bu durumdaki kadınların iddetlerine son verirken ellerini sürdükleri hayvanlardan çok azı yaşamaya devam edebilmiştir. İddeti sona eren kadın kulübeden çıktığında kendisine bir kığ verilir, o da bunu arka tarafına atardı. Sonra da eskiden olduğu gibi güzel kokular sürünmeye ve diğer şeyleri yapmaya başlardı."

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir yıl süreli iddetin dört ay on gün süreli iddetle neshedildiğini, iddet beklemekteyken kadının güzel koku sürünme yasağının devam ettiğini haber vermiştir.

Kocası ölen kadının bir yıl süreyle iddet beklemesi gerektiğini bildiren ayet, her ne kadar mushaftaki okuma sırasına göre daha sonra gelmekteyse de iniş bakımından bu iddetin dört ay on gün olarak belirlendiğini bildiren ayetten önce gelmektedir. Dolayısıyla daha sonra inen ve iddeti dört ay on gün olarak belirleyen ayet, iddetin bir yıl olduğunu bildiren ayeti neshetmiştir.

İlim ehli kimseler de bir yıl iddet beklemeyi gerektiren ayetin, dört ay on gün iddet beklemeyi gerektiren ayetle neshedildiği konusunda görüş birliği etmişlerdir. Kadın eğer hamile değilse ölen kocasının onun nafaka ve barınma masraflarının karşılanması için vasiyette bulunması gerektiğini bildiren hükmün de neshedildiği konusunda görüş birliği etmişlerdir. Ancak kocası ölen hamile kadının nafakası konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Yeri geldiğinde inşallah bu konuyu anlatacağız. Burada ele aldığımız ayetin hamile olmayan kadınla ilgili olduğu hususunda ilim ehli kimseler arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

İlim ehli kimseler, kocası vefat eden hamile kadının iddeti konusunda üç farklı görüş ortaya koymuşlardır:

1-Hz. Ali'ye ve kendisinden gelen iki rivayetten birinde İbn Abbas'a *radıyallahu anh* göre bu durumdaki kadının iddeti, iki süreden hangisi daha uzun ise ona göredir. Yani dört ay on günden önce doğuracaksa iddeti dört

ay on gün olarak bekler. Dört ay on günden sonra doğuracaksa iddeti doğumla sona erer.

2-Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Sabit, İbn Ömer ve Ebu Hureyre dediler ki: "Bu durumdaki kadının iddeti, doğumla sona erer."

3-Hasan'dan gelen rivayete göre ise bu durumdaki kadın doğum yapıp lohusalıktan temizlenince iddeti sona erer. Lohusalık kanaması gördüğü sürece evlenmesi caiz olmaz.

Hz. Ali *radıyallahu anh* yukarıda naklettiğimiz görüşünü ortaya koyarken ayetteki (اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا) **"dört ay on gün"** ifadesinin, iddeti ay hesabıyla beklemeyi gerektirdiğini; (وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) **"Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer"**[55] ayetinin ise iddetin doğumla sona ermesini gerektirdiğini görmüş; bunun üzerine her iki ayetin hükmünü, kocası vefat eden hamile kadına birlikte uygulamıştır. Buna göre bu durumdaki kadının iddetini, dört ay on günlük süre ile doğumdan hangisi daha uzun ise iddetin ona göre beklenmesi gerektiği kararına varmıştır.

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* dedi ki: "(وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) **"Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer"** ayetinin (اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا) **"dört ay on gün"** ayetinden sonra indiği hususunda isteyen herkesle mübahele[56] yaparım."

Anlattıklarımızdan çıkan sonuçtan anlaşıldığına göre ulemanın tamamı, (وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) **"Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer"** ayeti her ne kadar talak/boşama ayetinden sonra zikredilmişse de boşanan kadınlarla kocası ölen kadınlar hakkında genel hüküm ifade etmektedir. Çünkü bütün ulema iddetin tamamlanmasında hamileliğin sona ermesini esas almış olup şöyle demişlerdir: "Kadın hamile ise, üzerinden aylar geçse bile doğum yapmadıkça iddeti sona ermez." Şu hâlde (وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) **"Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer"** ayetinin,

---

55 Talak, 65/4

56 Mübahele: Tartışmalı bir konuda yalan söyleyen tarafa Allah'ın lânet etmesini istemektir.

gerektirdiği hüküm doğrultusunda kullanılması icab etmektedir. Doğumun yanı sıra iddette ayları da hesaba katmak doğru olmaz. Ay hesabıyla iddet beklemenin, kocası ölenden başka kadınlara mahsus olması da buna delalet etmektedir.

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ)

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler"[57] ayetinin hamile olmayan boşanmış kadınlar hakkında kullanılması da buna delalet etmektedir.

Ayrıca hamilelikte boşanan kadının iddet için âdet görmesi de şart değildir. Aksine hamile kadın, daha sonra âdet görmeyi eklemeksizin sadece doğum yapmakla iddetini tamamlamış olur. Ayetin nüzûlünden önceki zamanlarda hamile kadının iddetinin hamilelikle birlikte âdet görmesi şeklinde olabiliyordu. Şöyle ki: Üç âdet görmedikçe sadece doğum yapmakla iddeti tamamlanmış olmaz. Ama bu ayetinden nüzûlünden sonra kocası vefat eden hamile kadının iddeti, ayları eklemeksizin doğum yapmakla tamamlanır hâle gelmiştir.

Amr b. Şuayb, dedesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: (وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) **"Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer"** ayeti indiğinde dedim ki: 'Ey Allah'ın Resûlü! Bu ayet boşanan kadınlar hakkında mı, yoksa kocası ölen kadınlar hakkında mı indi?' Şöyle buyurdu: ***"Her ikisi hakkında."***

Ümmü Seleme'nin *radıyallahu anh* rivayetine göre Sübey'a binti Haris, kocasının vefatından kırk gece sonra doğum yaptı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, evlenmesini emretti.

Mansur'un bildirdiğine göre Esved, Ebu Senabil b. Ba'kek'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sübey'a binti Haris, kocasının vefatından yirmi küsur gece sonra doğum yaptı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, evlenmesini emretti.

57 Bakara, 2/228

Bu, sahih yollarla gelen bir hadistir. Bunu bırakıp başka bir tarafa yönelmeye hiç kimsenin haklı bir gerekçesi olamaz. Kaldı ki Kur'an ayetinin zahirî de bunu desteklemektedir.

Bu ayet, cariyeler hakkında olmayıp hür kadınlara mahsustur. Zira bildiğimiz kadarıyla kocası ölen cariyenin iddetinin hür kadının iddetinin yarısı olan iki ay beş gün olduğu hususunda, selef uleması ve büyük İslam merkezlerinin fakihleri arasında ihtilaf yoktur.

Asamm'a göre bu ayet, hür kadınlarla cariyeleri kapsayacak genel bir hüküm ifade etmektedir. Yine bu zâtın, boşanan cariyenin de iddetinin üç âdet görmek şeklinde olacağını söylediği rivayet edilmiştir. Doğrusu bu, selef ve onlardan sonra gelen âlimlerin görüşleri dışında kalan, sünnete aykırı, şaz bir görüştür. Çünkü selef uleması, âdet görme gerekse ay hesabıyla olsun, cariyenin iddetinin hür kadının iddetinin yarısı kadar olacağı hususunda görüş birliği etmişlerdir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu hususta şöyle buyurmuştur:

(طَلَاقُ الْأَمَةِ اثْنَتَانِ، وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ)

"Cariyenin talakı ikidir. İddeti de iki hayızdır."[58]

Bu, fakihlerin makbul saydığı ve cariyenin iddetinin hür kadının iddetinin yarısı kadar olması gerektiği konusunda delil olarak kullandıkları bir hadistir. Bize göre bu, bilgi gerektiren mütevatir konumunda bir hadistir.

Kocasının öldüğünü bilmeyen, ancak bunu daha sonra duyan kadının durumu hakkında selef uleması farklı görüş ortaya koymuşlardır.

İbn Mesud, İbn Abbas, İbn Ömer, Atâ ve Cabir b. Zeyd dediler ki: "Bu kadının iddeti, kocasının ölüm gününden itibaren başlamıştır. Boşanmada da, iddeti boşandığı günden itibaren başlar." Bu, diğerleriyle birlikte Esved b. Zeyd'in de görüşüdür. Büyük İslam merkezlerinin fakihleri de bu görüştedirler.

---

58 İbn Mâce, Talak, 30

Hz. Ali, Hasan el-Basri ile Hallas b. Amr dediler ki: "Kocasının ölümünden haberi olmayan, ancak bunu daha sonra duyan kadının iddeti, kocasının öldüğünü duyduğu günden itibaren başlar. Boşanan kadının iddeti ise boşandığı günden itibaren başlar." Rebia da bu görüştedir.

Şabî ve Said b. Müseyyeb dediler ki: "Kocasının öldüğünü bildiğine dair bir beyyine varsa iddeti ölüm gününden itibaren başlar. Beyyine yok ise, ölüm haberinin kendisine ulaştığı günden itibaren başlar."

Hz. Ali'nin de bu görüşte olması mümkündür. Şöyle ki: Kadın, kocasının ölümünden habersiz kalmış olabilir. Haberin kendisine geldiği günde ihtiyatlı olması emredilmiştir. Çünkü Cenab-ı Allah, ölüm ve boşanma sebebiyle iddet beklemeyi vacip kıldığını kesin olarak bildirmiştir:

(وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ)

"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine (iddet) beklerler."

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ)

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."

Bu iki ayette Yüce Allah, kocanın ölümü veya boşaması sebebiyle kadının iddet beklemesini vacip kılmıştır. Dolayısıyla iddetin, kocanın öldüğü veya boşadığı günden itibaren başlaması gerekir.

Fakihler, boşanan kadının iddetinin, boşanma haberini aldığı günden değil de boşandığı günden itibaren başlaması gerektiği hususunda görüş birliği ettiklerine göre, vefat iddetinin de böyle olması gerekir. Çünkü boşama da ölüm de iddet bekleme sebebidir. Diğer taraftan iddet, kadının yaptığı bir fiil değildir ki onda bilgisi esas alınsın. İddet, sadece belli bir sürenin geçmesidir. Bu sürenin geçmesinde kadının bilgisinin olup olmaması arasında bir fark yoktur. Ayrıca iddet, miras gibi ölümden dolayı meydana gelen bir durum olduğuna göre mirasta nasıl ki ölümün duyul-

ması değil de ölümün meydana geldiği tarih esas alınıyorsa, iddette de aynı şeyin esas alınması gerekir. Ölümün ilgililerce duyulup duyulmaması mirasta sonucu değiştirmediği gibi, iddette de kadının kocasının ölümünü duyup duymaması sonucu değiştirmez. Şunu da ifade etmeliyiz ki kadın, kocasının ölümünü haber almakla en fazla yapacağı şey, evden çıkmak ve süslenmek gibi iddetteki kadının sakınması gereken şeylerden sakınacaktır. Kocasının ölümünü duymadığı için sakınması gereken şeylerden sakınmaması, iddetinin tamamlanmasına engel teşkil etmez. Çünkü kocasının ölümünü bildiği hâlde evden çıkması ve süslenmesi, iddetinin tamamlanmasına engel teşkil etmez. Bilmeyip de bunları yapması durumunda da bu bir engel teşkil etmez.

(اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا)

"Dört ay on gün (iddet) beklerler."

Süleyman b. Şuayb'ın bildirdiğine göre Ebu Yusuf, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Boşanıp da ay hesabıyla iddet beklemesi gereken kadın, aylar 29 da olsa 30 da olsa 3 ay süreyle iddet bekler. Kocası vefat eden kadın da 4 ay 10 gün süreyle iddet bekler. Ama iddet beklemeyi gerektiren sebep, yani boşanma ay içinde meydana gelmişse o zaman tam 90 gün süreyle iddet bekler. Kocası vefat eden kadın da tam 130 gün süreyle iddet bekler."

Yine Süleyman b. Şuayb'ın bildirdiğine göre Ebu Yusuf, Ebu Hanife'nin yukarıdaki rivayette anlatılanların aksine şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Aybaşından değil de ay içinden itibaren iddet beklemek gerekli olmuşsa kadın, ayın kalan kısmında gün hesabıyla iddet bekler. Müteakip ayın başından sonra ay hesabıyla iddet beklemeye devam eder. Sonra da ilk aydaki gönleri otuza tamamlayacak şekilde gün hesabıyla iddet bekler. İddet beklemek, hilali görmekle beraber gerekli olmuşsa, ay hesabıyla iddet bekler."

Ebu Yusuf, Muhammed ve Şafiî de bu görüştedirler.

Kira müddetinin hesaplanmasında Mâlik'in de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

İbn Kasım, yemin ve boşamayla bağlantılı müddet hesaplamasında da Mâlik'in bu görüşte olduğunu söylemiştir.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri de kira müddetinin hesaplanmasında bu görüştedirler.

Amr b. Halid'in rivayetine göre Züfer şöyle demiştir: "Ay içinde îlâ yapılması durumunda kadın, eksik günlü de olsa tam günlü de olsa ay hesabıyla dört ay bekler."

Yine Amr b. Halid, Ebu Yusuf'un bu mesele hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu durumdaki kadın, ayın eksikliğine veya tamlığına bakmaksızın tam yüz yirmi gün bekler."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu meselede hüküm, Süleyman b. Şuayb'ın Ebu Yusuf tarikiyle Ebu Hanife'den yaptığı rivayet uyarınca ay hesabına göredir. İddet beklemeyi gerektiren sebep; îlâ, yemin ve kira akdi ay hesabına göre yapılırsa süre hesaplamasında eksik günlü de olsa tam günlü de olsa aylar esas alınır. Ama süre ay içinde başlarsa o zaman az önce zikrettiğimiz ihtilafa göre hesaplama yapılır. İlk ayın kalan günleri ile son ayın kalan günlerini otuza tamamlayan ve diğer ayları da hilallerine göre hesaplayan kimse, (صُومُوالِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوالِرُؤْيَتِهِ فَاِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُواعِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلاثِينَ) ***"Hilali görünce oruca başlayın, hilali görünce de orucu açın. Hava bulutlu olursa Şaban ayını otuza tamamlayın"***[59] hadis-i şerifini esas almış olmaktadır. Bu da iki manaya delalet etmektedir.

1-Başlangıcı ve sonu hilal ile tespit edilen her ay, 29 da çekse 30 da çekse tam bir ay sayılır. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de Ramazan ve Şaban aylarının orucunda bunu ölçü almayı emretmişitir.

2-Başlangıcı ve sonu hilalle tespit edilemeyen aylar ise 30 gün olarak hesaplanır. Ancak hilal ile tespit edildiğinde 29 gün çekebilir. İlk ayın başlangıcı hilal görerek tespit edilemediğine göre, müddetin sonunda o ayın günlerini otuza tamamlamak gerekir. Bu durumda küsüratlı olan ilk ay,

59 Buhâri, Savm, 5; Nesaî, Sıyam, 13

müteakip ayın içinde tamamlanmış olacaktır. Sonra diğer ayların hükmü de böyle olur.

Dediler ki: "İlk ayın eksik kalan günlerinin, arada tam birkaç ay geçtikten sonra sondaki aydan birkaç günün eklenmesiyle tamamlanması doğru olmaz. Çünkü bir ayın günlerinin peşpeşe ve birbirine bitişik olması gerekir. Buna göre sürenin başlangıcından itibaren ilk ayı otuz güne tamamlamak gerekir. Bu takdirde ikinci ayın başlangıcı birkaç gün geçtikten sonra ay içinde bir yerlerde olacaktır. Böylece aylar ve günleri peşpeşe, birbirine bitişik olacaktır."

Hilalleri ilk ayın kalan günlerini geçirdikten sonra müteakip ayın başından itibaren hesaplamada esas alanlar, önce anlattığımız şeyleri esas almaktadırlar. Yani müteakip ayı hilali görünce başlatır, tekrar hilali görünce de sona erdirir.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَسِيحُوا فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ)

"Yeryüzünde dört ay daha dolaşın."[60]

İlim ehlinin konuyla ilgili rivayetlere dayanarak üzerinde ittifak ettikleri görüşe göre müşriklere tanınan bu dört aylık süre; Zilhicce ayından yirmi gün, Muharrem, safer ve rebiül evvel aylarıyla rebiül ahir ayından da on gün idi. Burada da görüldüğü gibi, içinde bulunulan ayın günleri değil de mütakip ayların hilalleri hesaba esas alınmıştır. İddet, kira ve îlâ gibi benzer konularla bağlantılı süreleri hesaplarken de bu ölçüye uyulur.

(وَعَشْرًا) Ayet-i kerimede geçen "on gün" ifadesinin zahirinden anlaşılan sadece on gecedir. Ama bu ayette gecelerin yanı sıra gündüzler de kastedilmiştir. Ancak geceler gündüzlere baskın geldiği için bir tarihten veya başka bir zamandan bahsederken gecelerle gündüzler bir arada bulunduklarında, geceler gündüzlere baskın gelir ve her ne kadar geceler, karşılarındaki gündüzleri de dolaylı bir şekilde ifade etmiş olsalar da sadece geceler-

60 Tevbe, 9/2

den söz edilir. Gündüzlerden de söz edildiğinde gündüzler, karşılarındaki geceleri dolaylı bir şekilde ifade etmiş olurlar. Bunun delili de şu ayettir:

(اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا)

"Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir." [61]

Başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur:

(اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا)

"İşaretin, sapasağlam olduğun hâlde insanlarla (üç gün) üç gece konuşamamandır." [62]

Her iki ayette de aynı kıssadan bahsedilmektedir. Bir yerde geceden bahsetmeyip sadece gündüzden bahsetmekle yetinilmiştir. Diğer yerde de gündüzden bahsetmeyip sadece geceden bahsetmekle yetinilmiştir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hadiste (الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ) ***"Ay, yirmi dokuzdur"***[63] ve (الشَّهْرُ تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ) ***"Ay, yirmi dokuzdur"***[64] buyurmuştur.

Bu gösteriyor ki sayılı gecelerden bahsedildiğinde, karşısında o kadar sayıdaki gündüzler de kastedilmiştir. Sayılı gündüzlerden bahsedildiğinde karşısında o kadar sayıdaki geceler de kastedilmiştir. Ama gecelerle gündüzlerin sayıları farklı olduğunda, aralarına ayırıcı bir lafız konulur. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍ حُسُومًا)

"Onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün..."[65]

61 Âl-i İmrân, 3/41
62 Meryem, 19/10
63 Nesai, Sünen, Sıyam, 14
64 İbn Asakir, Mucem: 1/182
65 Hâkka, 69/7

Ferra dedi ki: "(صُمْنَا عَشْرًا مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ) **"Ramazan'dan on gece oruç tuttuk"** denildiğinde, bununla gündüzler kastedilmiş olur. Çünkü (عَشْرًا) kelimesi sadece geceler için kullanılır. Mesela (عَشَرَةُ أَيَّامٍ) denildiğinde aşere kelimesi mecburen müennes olarak kullanılır."

Nitekim Ferra da bir şiirde (kurt karşısında çaresiz kalan bir sığırdan bahsederken) şöyle demiştir:

أقامت ثلاثا بين يوم وليلة ... وكان النكير أن تضيف وتجأرا

Üç gün üç gece durup kaldı. Karşı koyamadı

Korkudan ötürü bağırıp çağırmaktan başka.

Şair burada (ثَلاثًا)kelimesini kullanmıştır. Bu, gecelerin sayısını bildirmede kullanılır. Kastedilen ise gece ve gündüzlerdir. Bu anlattığımız sabit olduğuna göre (أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) **"Dört ay on gün (iddet) beklerler"** ayetinin ifade ettiği mananın şu olduğu anlaşılmaktadır: Kocası ölen kadın, dört ay on gün iddet bekler. Her ne kadar sayı bildiren kelime müennes olarak kullanılmışsa da dört aya ek olarak on gün daha iddet beklemesi gerekmektedir.

İddet Beklemekte Olan Kadının Evinden Çıkması Hakkında Farklı Görüşler

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: "Bain talakla boşanan kadın ile kocası ölen kadın, iddet beklemekteyken ikamet ettikleri evden çıkmazlar. Ancak kocası ölen kadın gündüzleyin evden çıkabilir, ama geceyi kendi evinden başka bir yerde geçiremez. Boşanan ve iddet beklemekte olan olan kadın, mazeret olmadan gece veya gündüz evinden dışarı çıkamaz." Hasan da bu görüştedir.

Mâlik dedi ki: "Bain talakla, ric'i talakla boşanan, kocası ölen kadınlar iddet süresi boyunca evlerinden başka yere taşınamaz; gündüzleyin dışarı çıkamaz, evlerinden başka bir yerde geceleyemezler."

Şafiî dedi ki: "Kocası ölen kadının yas tutması, evinden dışarı çıkmamasıyla değildir. İyi veya kötü dilediği bir evde ikamet edebilir. Yas tutmak, ancak süslenmemekle olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Boşanan kadının evden çıkmaması şu ayette emredilmiştir:

(لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ)

"Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar."[66]

Boşanıp da iddet beklemekte olan kadınlar apaçık bir hayâsızlık yapmadıkları takdirde evden çıkarılmaları ve kendilerinin de çıkmaları yasaklanmıştır. Hayâsızlık yapmış olmaları bir nevi özürdür. Bir özürden dolayı çıkmalarını, Yüce Allah mübahkılmıştır. Ayette sözü edilen hayâsızlığın ne olduğu hususunda farklı şeyler söylenmiştir. Yeri geldiğinde inşallah buna değineceğiz.

Kocası ölen kadının evden çıkmamasına gelince Cenab-ı Allah, onun iddetiyle ilk ayette şöyle buyurmuştur:

(مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ)

"Evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanması..."

Bu ayetteki bir yıllık sürenin dört ay on günden fazlası neshedilmiş, kadının evden çıkmaması ve çıkarılmamasıyla ilgili hüküm ise yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Çünkü bu hükümlere dair bir nesih gelmemiş; nesih, sadece süreyle ilgili olarak gelmiştir.

İddet beklemekte olan kadının evden çıkarılmaması ve kendisinin de çıkmaması hakkındaki ayetler doğrultusunda hadis de varid olmuştur.

---

66 Talak, 65/1

Şöyle ki: Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Sa'd b. İshak b. Kâ'b b. Ucre, halâsı Zeynep binti Kâ'b b. Ucre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebu Said el-Hudri'nin kız kardeşi Furey'a binti Mâlik b. Sinan'ınkocası, kölesi tarafından öldürülmüştü. Furey'a, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* gidip şöyle dedi: "Kocam bana sahibi bulunduğu bir ev bırakmadığı gibi nafaka da bırakmadı. Ailemin yanına dönmek istiyorum." Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* "*Olur*" dedi. Böyle demesi üzerine huzurundan ayrıldım. Ben daha hücrede ya da mescitte iken beni yanına çağırdı. Bana, "Sen ne demiştin?" diye sordu. Ben de kocam hakkında anlatmış olduğum olayı tekrar anlattım. Bunun üzerine bana şöyle emretti:

(امْكُثِي فِي بَيْتِكِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ)

"İddet sona erinceye kadar evinde bekle."[67]

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu emri üzerine evimde dört ay on gün süreyle iddet bekledim. Hz. Osman halife olduğunda bana haber saldı. Bu durumu bana sordu. Ben de kendisine anlattım. O da verdiğim malumata uyarak ona göre hüküm verdi.

İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* buna aykırı bir rivayette bulunulmuştur.

Şöyle ki: Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Âta, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu ayet, kadının ailesi yanında iddet beklemesini neshetmiştir. Bunun dışında dilediği yerde iddet bekleyebilir. Bu, (غَيْرَ اِخْرَاجٍ) **"Evden çıkarılmaksızın..."** ayetinin gereğidir.

Âta dedi ki: "Dilerse ailesinin yanında iddet bekler ve kendi evinde ikamet eder. Dilerse de (فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِيٓ اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ) **"Onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur"**[68] ayeti uyarınca evden dışarı çıkabilir. Ancak daha sonra miras ayetleri inince kocanın evinde ikamet mecburiyeti neshedildi. Dolayısıyla kadın dilediği yerde iddet bekleyebilir."

67 Beğavi, Şerhu's-Sünne: 9/301
68 Bakara, 2/240

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Miras ayetlerinin inmesi, kadının koca evinde iddet bekleme mecbyriyetinin neshedilmesini gerektirmez. Miras ayetleriyle bu mecburiyetin bir arada olması mümkündür. Birinin var olması, diğerinin ortadan kaldırılmasını gerektirmez. Bir yıllık beklemenin neshedilmesinden ve mirasın vacip kılınmasından sonra bu, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* sünneti ile sabit olmuştur. Zira Fürey'a'nın iddeti dört ay on gündü. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, o süre içinde kocasının evinden ailesinin yanına taşınmasını yasaklamıştı.

Fürey'a'nın kıssasıyla ilgili olarak yaptığımız rivayet, iki manaya delalet etmektedir:

1-Kadın, kocasının vefat ettiği günde hangi evde ikamet etmekteyse, iddeti orada beklemek mecburiyetindedir. İddet süresinde başka yere taşınamaz.

2-İddet beklemekte olduğu evden ihtiyaç halinde dışarı çıkabilir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle bir durumda evin dışına çıkılmasına karşı çıkmamıştır. Çıkmak eğer caiz olmasaydı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yasaklardı.

Aralarında Abdullah b. Mesud, Ömer, Zeyd b. Sabit, Ümmü Seleme ve Osman'ın da bulunduğu bir sahabi topluluğundan gelen benzer bir rivayette de şöyle denmektedir: "Kocası vefat eden kadın, iddet süresi içinde gündüzleyin evden çıkabilir, ama geceyi evinden başka yerde geçiremez."

Abdurrezzak'ın bildirdiğine göre İbn Kesir, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Uhud savaşında birkaç sahabi şehit düştü. Onların kadınları da dul kaldı. Bu kadınlar aynı binada birbirlerine komşu idiler. Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna varıp "Birbirimizin yanında geceleyelim mi?" diye sordular.

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şöyle cevap verdi:

(تَزَاوَرْنَ بِالنَّهَارِ مَا بَدَا لَكُنَّ، وَارْجِعْنَ بِاللَّيْلِ إِلَى بُيُوتِكُنَّ)

"Gündüzleyin dilediğiniz kadar ziyaretleşin. Gece olunca da evlerinize dönün."[69]

Aralarında Hz. Ali, İbn Abbas, Cabir b. Abdullah ve Hz. Aişe'nin de bulunduğu bir sahabi cemaatinden rivayet edilen görüşe göre kocası vefat eden kadın, dilediği yerde iddet bekler. Nakletmiş olduğumuz Kitap ve sünnetten deliller, birinci görüşün sahih olmasını gerektirmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah, (وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِيٓ اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ) **"Eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur"**[70] buyurmuştur. Bu da iddet beklemekte olan kadının, ikamet etmekte olduğu evden başka bir yere taşınmasının caiz olduğuna delalet etmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu ayetin manası şöyledir: İddetlerini tamamladıktan sonra evden çıkmalarında sakınca yoktur.

Nitekim başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِيٓ اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur."[71]

Bizim de anlattığımız gibi bu ayet, iddet tamamlanmadan kadının evden çıkıp evlenmesinin caiz olmadığına delalet etmektedir. Bu hususta görüş birliği vardır. Şu hâlde kastedilen mana, iddetin tamamlanmasından sonra evden çıkabileceğidir. Hüküm bizim anlattığımız gibi olduğuna göre, kocası ölen kadının iddet süresi içinde başka yere taşınmasınınyasaklığı devam etmektedir.

69 Said b. Mansur, Sünen: 1/358

70 Bakara, 2/241

71 Bakara, 2/234

Dediler ki: Boşanıp iddet beklemekte olan kadın gece veya gündüz evden çıkamaz. Çünkü Yüce Allah (لاَ تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلاَ يَخْرُجْنَ) **"Onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar"** buyurmuştur. Bu ayet, iddet beklemekte olan kadınların tümü hakkında genel bir hüküm ifade etmekte ve herhangi bir vakitte evden çıkmalarını yasaklamaktadır. Yalnız kocası vefat ettiği için iddet beklemekte olan kadının hükmü, diğerlerininkinden farklıdır. Şöyle ki: Kocası ölen kadın, iddet nafakasını kendisi karşılar. Boşanan kadının iddet nafakasını ise kocası karşılar. Dolayısıyla onun nafaka temini için evden dışarı çıkmasına ihtiyacı yoktur.

Doğrusunu Allah bilir.

Kocası Ölen Kadının Yas Tutması

Kocası ölen kadının süslenmekten uzak durması gerekir. Bu görüş, aralarında Hz. Aişe, Ümmü Seleme ile İbn Ömer'in de bulunduğu bir sahabi topluluğundan; aralarında Said b. Müseyyeb ve Süleyman b. Yesar'ın da bulunduğu bir tabii topluluğundan rivayet edilmiştir. Bu görüş, Medine fukahasından da nakledilmiştir. Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleriyle büyük İslam merkezlerinin fakihleri de bu görüştedirler. Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu manada hadisler rivayet edilmiştir.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Humeyd b. Nafi, Ebu Seleme'nin *radıyallahu anh* kızı Zeyneb'in kendisine şöyle dediğini rivayet etmiştir: Babası Ebu Süfyan vefat ettiğinde Ümmü Habibe'nin *radıyallahu anh* yanına gittim. Kendisine sarı haluk bitkisinden veya başka şeyden yapılan bir esans getirmelerini istedi. Bir hizmetçi esansı ona sürdü. Sonra şakaklarına da sürdü. Sonra kendisi şöyle dedi: "Vallahi esansa ihtiyacım yoktu. Ancak Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu işittim:

(لا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ أَنْ تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلاَثِ لَيَالٍ، إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا)

"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının kocası dışında bir ölü için üç (gün ve) geceden fazla yas tutması helal olmaz. Kocası içinse dört ay on gün yas tutar." [72]

Bu hadisin ravilerinden Ebu Seleme *radıyallahu anh* kızı Zeynep der ki: Kardeşi vefat ettiği zaman Zeynep binti Cahş'ın yanına gittim. Kendisine esans getirilmesini istedi. Getirilen esanstan biraz süründü. Sonra şöyle dedi: "Vallahi esansa ihtiyacım yoktu. Yalnız Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* minber üzerindeyken şöyle dediğini işittim:

"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının kocası dışında bir ölü için üç (gün ve) geceden fazla yas tutması helal olmaz. Kocası içinse dört ay on gün yas tutar." [73]

Bu hadisin ravilerinden Ebu Seleme *radıyallahu anh* kızı Zeynep der ki: Annem Ümmü Seleme'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini işittim: Bir kadın, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna geldi. Damadının vefat ettiğini, dul kalan kızının gözlerinden şikâyetçi olduğunu anlattı. "Kızımın gözlerine sürme çekebilir miyiz?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona eya üç defa ***"Hayır"*** cevabını verdi. Sonra da şöyle buyurdu: ***"Kocası ölen kadın, sadece dört ay on gün iddet bekleyecektir. Önceleri cahiliye döneminde sizlerden biri bir yıllık iddetini tamamladığında deve kığı atardı."*** [74]

Bu hadisin ravilerinden Humeyd dedi ki: Ben, Zeynep'ten, deve kığı atmayı açıklamasını istedim. O da şöyle açıkladı: "Cahiliye döneminde kocası ölen bir kadın en kötü giysilerini giyerek tavanı engin, küçücük ve hakir bir kulübeye girip bir yıl süreyle orada iddet beklerdi. Bu süre içinde orada güzel koku sürünmez (tırnak kesmez, yıkanmaz) ve hiçbir şeye dokunmazdı. Orada bir yılını tamamladığında kendisine bir merkep, koyun veya bir kuş getirirlerdi. O hayvana elini sürerek iddetine son verir ve kulübesinden dışarı çıkardı. Bu durumdaki kadınların iddetlerine son verirken ellerini sürdükleri hayvanlardan çok azı yaşamaya devam ede-

72 Muvatta, Talak, 34

73 Muvatta, Talak, 34

74 Muslim, Talak, 8

bilmiştir. İddeti sona eren kadın kulübeden çıktığında kendisine bir kığ verilir, o da bunu arka tarafına atardı. Sonra da eskiden olduğu gibi güzel kokular sürünmeye ve diğer şeyleri yapmaya başlardı."

Bu hadiste görüldüğü gibi, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, iddet beklemekte olan kadının gözlerine sürme çekmesini yasaklamıştır. Kadınların bekledikleri ve süresi içinde süslenmekten, güzel kokular sürünmekten uzak durdukları iddetin dört ay on gün süreli olduğunu bildirmiştir. Bu da gösteriyor ki rivayette sözü edilen dul kadının beklediği iddet bir yıldı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona sürenin dört ay on gün olarak belirlendiğini bildirdi.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre müminlerin annesi Ümmü Seleme *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا لَا تَلْبَسُ الْمُعَصْفَرَ مِنَ الثِّيَابِ، وَلَا الْمُمَشَّقَةَ، وَلَا الْحُلِيَّ، وَلَا تَخْتَضِبُ، وَلَا تَكْتَحِلُ)

***"Kocası ölen kadın aspurla, kırmızı çamurla boyanmış elbise giyinemez, takı takamaz, kına yakamaz, sürme çekemez."*[75]**

Ümmü Seleme *radıyallahu anh*, ölen kocası için iddet beklerken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle buyurmuştur:

(وَلَا تَمْتَشِطِي بِالطِّيبِ وَلَا بِالْحِنَّاءِ)

***"Saçına güzel koku ve kına sürüp tarama."*[76]**

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ)

75 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/723

76 Tahavi, Şerhu Müşkili'l-Asâr: 3/178

"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, vasiyet etsinler."[77]

Bu ayet, dört hüküm içermektedir:

1-Kocası ölen kadın önceleri bir yıl iddet beklerken daha sonra bu sürenin dört ay on günden fazlası neshedildi.

2-Bu kadının nafakası ve barınma masrafı iddet süresince kocasının terekesinden karşılanırken İbn Abbas'ın ve diğerlerinin rivayetlerine göre daha sonra bu hüküm miras ayetleriyle neshedildi. Çünkü Cenab-ı Allah anne babalarla yakın akrabaya vasiyette bulunulması gibi onun bu masraflarının karşılanması için de kocasının vasiyette bulunmasını vacip kılmıştı. Ancak bu vecibe, daha sonra inen miras ayetleriyle neshedildi. Ayrıca Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, mirasçıya vasiyette bulunulmasını uygun bulmadığını da bildirdi.

(لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ)

"Mirasçıya vasiyet yoktur."[78]

3-Ayetin delaletinden de anlaşılacağı gibi kocası ölen kadının iddet süresince yas tutması gerekir. Bu hükmün devam ettiği, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* hadisinden anlaşılmaktadır.

4-Kocası ölen kadının, iddet süresi içinde kocasının evinden başka bir yere taşınması yasaklanmıştır. Bu yasak da devam etmektedir. Şu hâlde bu ayetin içerdiği dört hükümden ikisi neshedilmiş, ikisi ise devam etmektedir. Bundan başka dört hüküm içerip de hükümlerinden ikisi neshedilen ve ikisi de devam eden başka bir ayet bilmemekteyiz.

İddet beklemeyle ilgili ayetteki (غَيْرَ اِخْرَاجٍ) **"evden çıkarılmaksızın"** kaydının neshedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü bundan kastedilen, kocasının malından karşılanması vacip kılınan barınma masrafıdır. Bu

77 Bakara, 2/240

78 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 6/399

masrafın kocanın malından karşılanması gerektiğine dair hüküm neshedildi. Dolayısıyla iddet süresi içinde kadını evden çıkarma yasağı da neshedilmiş oldu. Yalnız şunu söylemeliyiz ki; (غَيْرَ اِخْرَاجٍ) **"evden çıkarılmaksızın"** kaydı, iki mana içermektedir:

1-Kocası ölen kadının iddet süresince barınma masrafının kocasının malından karşılanması vaciptir.

2-İddet süresi içinde kadının evden çıkması, çıkarılması yasaklanmıştır. Kocanın velileri, dul kalan karısını iddet süresi içinde evden çıkarmaktan yasaklandıklarına göre, kadının da mutlaka koca evinde iddet beklemesi zorunludur. Barınma masrafının kocanın malından karşılanması hükmü neshedildiğine göre iddeti koca evinde bekleme yükümlülüğü devam etmektedir.

Kocası vefat eden kadının nafakasının nereden karşılanacağı hususunda ilim ehli kimseler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

İbn Abbas ile Cabir b. Abdullah dediler ki: "Hamile olsa da olmasa da nafakasını kendisinin karşılaması gerekir." Hasan, Said b. Müseyyeb, Atâ ve Kabise b. Züeyb de bu görüştedirler.

Şabî, Hz. Ali ile Abdullah b. Mesud'un şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Hamile kadın, kocası öldüğünde nafakası kocasının malının tümü üzerinden karşılanır."

Hakem, İbrahim en-Nehâi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Mesud'un ashabı, kocası ölen hamile kadın hakkında şöyle hükmederlerdi: "Kocanın malı çoksa, nafakası oğlunun payından karşılanırdı. Eğer az ise malın tamamından karşılanırdı."

Zühri'nin bildirdiğine göre Salim, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kocası ölen kadının iddet nafakası, kocasının malının tamamından karşılanır."

Mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Kocası ölen kadın, hamile olsa da olmasa da ne nafakası ne de barınma masrafı ölen kocasının malından karşılanır."

İbn Ebi Leyla dedi ki: "Kocası ölen kadın eğer hamile ise iddet nafakası, kocasının başkalarına olan borcu gibi olup onun malından karşılanır."

Mâlik b. Enes dedi ki: "Kadın eğer hamile ise nafakası kendisinin karşılaması gerekir. Ama içinde oturmakta olduğu ev, kocasına ait ise iddet süresince o evde oturma hakkı vardır. Kocası başkalarına borçlu da olsa iddet süresince o evde oturmada kadın başkalarından daha çok hak sahibidir. Kocasının ölümü sırasında oturmakta oldukları evde kiracı iseler, ev sahipleri kendisini evden çıkarırlarsa, kadının barınma masrafı kocasının malından karşılanmaz." Bu, İbn Vehb'in Mâlik'ten yapmış olduğu rivayettir.

İbn Kasım'ın Mâlik'ten yaptığı rivayete göre iddet beklemekte olan kadının nafakası, ölen kocasının malından karşılanmaz. Ama ev, kocasının mülkiyetinde ise kadın iddet süresince orada barınma hakkına sahiptir. Kocası başkalarına borçlu ise, o evde oturmada kadın başkalarına göre daha fazla hak sahibidir. Ev, kadının iddet süresince içinde oturması şartıyla alacaklılara satılır.

Sevri dedi ki: "Kadın eğer hamile ise doğum yapıncaya kadar nafakası, kocanın malının tamamından karşılanır. Doğum yapınca çocuğun nafakası kendi miras payından karşılanır."

Bu, Eşcai'nin Mâlik'ten yapmış olduğu rivayettir. Muafi'nin Mâlik'ten yaptığı rivayete göre kocası ölen kadının nafakası, kendi miras payından karşılanır.

Evzai dedi ki: "Hamile iken kocası vefat eden kadına nafaka verilmez. Kadın eğer ümmü veled ise doğum yapıncaya kadar nafakası, kocasının malının tamamından karşılanır."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Kocası ölen ümmü veled, hamile ise nafakası ölen kocasının malından karşılanır. Doğum yapınca nafakası, çocuğunun miras payından karşılanır. Doğum yapmazsa, kendisine ödenmiş olan nafaka masrafları, zimmetine geçen ve ödemesi kendisinden istenen bir borç olur."

Hasan b. Salih dedi ki: "Kocası vefat eden kadının nafakası, kocasının malının tamamından karşılanır."

Şafiî dedi ki: "Kocası vefat eden kadın hakkında iki görüş vardır. Birine göre bu durumdaki kadına nafaka ve barınma masrafları verilir. Diğerine göre ise onun nafaka ve barınma masrafını alma hakkı yoktur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Kocası ölen hamile kadının nafakası hakkında şu üç hükümden biri söz konusu olur:

1-Bu nafaka, (وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ) **"Eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler"** ayeti gereğince kadının iddeti bir yıl olduğu zamanlardaki gibi vaciptir.

2-Ya da bain talakla boşanan kadına verilmesi gereken nafaka gibi verilmesi vaciptir.

3-Ya da hamileliği sebebiyle hamile kadına verilmesi gereken nafaka gibi verilmesi vaciptir.

Birinci şıktaki hüküm geçersizdir. Çünkü o şıktaki vaciplik, vasiyete dayalı idi. Mirasçı için vasiyette bulunmak ise neshedilmiştir.

İkinci şıktaki hüküm de geçersizdir. Çünkü koca hayattayken karısına standart bir nafaka vermemektedir. Duruma ve ihtiyaca, kadının kendini koca evinde kocasına teslim etmesine göre nafakası vacip olmaktadır. Kocanın ölümünden sonra nafakasının vacip olması iki sebepten dolayı doğru olmaz. Şöyle ki:

a-Kadına nafaka verilmesi için hâkimin hüküm vermesi gerekir. Hâkimin hüküm vermesi üzerine nafaka, kocanın zimmetinde sabit olur ve nafaka kocanın malından alınır. Koca ise ölmüştür. Ölen kişinin zimmeti olmaz ki nafaka onun zimmetinde sabit olsun. Zimmetinde sabit olmayınca da nafakanın onun malından alınması caiz olmaz.

b-Kocanın malı, ölümü ile mirasçıların mülkiyetine geçmiştir. Ölümü esnasında karısının nafakası kendisinin üzerinde bir borç değildi ki bu

borç, mirasçıların ve kocanın mallarında sabit olsun da kocanın malından tahsil edilsin.

Kocası ölen kadın eğer hamile ise, kocasının malından ona nafaka verilmesi için iki durumdan biri söz konusu olur. Kadın, ya iddet beklediği ya da hamile olduğu için bu nafakanın kendisine verilmesi gerekir. Önce de açıkladığımız gibi nafakanın iddetten dolayı verilmesinin vacip olması doğru değildir. Hamilelikten dolayı vacip olması da doğru değildir. Çünkü hamilelik, kadına kocasının mirasçılarından nafaka alma hakkını kazandırmaz. Çünkü kendisi de mirastan pay almakla onlar gibi varlıklı hâle gelmiştir. Çocuğunu doğurmuş olsaydı, nafakasını mirasçıların karşılaması gerekmeyecekti. Hamileyken karşılamaları neden gereksin? Şu hâlde kendisine onlardan nafaka alma hakkını kazandıran bir gerekçe kalmamaktadır.

Doğrusunu Allah bilir.

İddet Beklemekte Olan Kadına Üstü Kapalı İfadelerle Evlenme Teklif Etmek

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِي اَنْفُسِكُمْ
عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا
مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ
يَعْلَمُ مَا فِي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾)

235-"(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikah yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için

Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halimdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)"

Ayette geçen (خِطْبَة) "hitbe" kelimesinin, nkâh akdi yapılması öncesinde evlenme teklifinde bulunmak ve dua etmek anlamına geldiği söylenmiştir. "Hutbe" kelimesi ise çeşitli kompozisyonlardan oluşan düzenli öğütlerdir. "Hutbe" kelimesinin başı ve sonu olan mektup gibi bir yazı manasına geldiği de söylenmiştir. Celse ve ka'de kalıbındaki "hatbe" kelimesi ise durum manasına gelmektedir.

Ayette geçen (عَرَّضْتُمْ) fiilinin mastarı olan tariz ise bir şeyi üstü kapalı olarak anlatmak manasına gelir, denilmiştir. Mesela bir kişiye zinakâr olduğunu söylemek isteyen kimsenin "Ben zinakâr değilim" demesi gibi.

Hz. Ömer *radıyallahu anh* böyle bir ifade kullanan kimseyi, karşısındaki şahsa açıkça zinakâr olduğunu söylemiş gibi kabul ederek had uygulanması gerektiği görüşünde idi. Kinaye ise bir şeyin açık ismini söylemeyip ona delalet eden bir kelimeyi kullanmaktır. Mesela (اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) **"Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik"**[79] ayetinde geçen ve "onu" diye tercüme ettiğimiz (هُ) zamiri Kur'an'dan kinayedir.

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "Üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmak, bir kadınla evlenmek isteyen bir adamın o kadına, 'Ben durumu şöyle ve şöyle olan bir kadınla evlenmek istiyorum' demesiyle olur."

Hasan dedi ki: "Üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmak, bir kadınla evlenmek isteyen bir adamın o kadına, 'Ben seni beğeniyorum. Sana rağbet ediyorum. Bizi kendinden mahrum etme' demesiyle olur."

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de iddet beklemekte olan Fatıma binti Kays'a ***'Bizi kendinden mahrum etme'*** demişti. İddeti sona erdikten sonra da onu Üsame b. Zeyd ile evlendirmişti.

79 Kadr, 97/1

Abdurrahman b. Kasım, babasının bu konuda şöyle dediğini nakletti: "Üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmak, bir kadınla evlenmek isteyen bir adamın iddet beklemekte olan o kadına 'Sen kıymetlisin. Benim sana rağbetim var. Allah sana hayır verecektir' demesi ve benzeri sözleri söylemesiyle olur."

Atâ dedi ki: "Üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmak, bir kadınla evlenmek isteyen bir adamın o kadına, "Sen güzelsin. Benim sana rağbetim var. Allah bir şeye hükmedince o şey olur' demesiyle olur."

Şu hâlde tariz, yani üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmak açık ifadelerle değil de öz itibariyle evlenme arzusunu içeren kelimelerle teklifte bulunmaktır.

Said b. Cübeyr dedi ki: "(وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّٓا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا) **"Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."** Bu ayette sözü edilen meşru söze "Benim sana rağbetim var. Bir araya geleceğimizi umuyorum" cümleleri örnek olarak gösterilebilir."

(اَوْ اَكْنَنْتُمْ فٖٓي اَنْفُسِكُمْ)

"İsteğinizi içinizde gizlemeniz"

Yani kadının iddetini tamamlamasından sonra onunla evlenmek isteğinizi içinizde gizlemeniz. Yüce Allah, bu durumdaki kadınlara üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmayı veya açığa vurmayıp bu isteği içte gizlemeyi mübah kılmıştır.

İsmail b. İshak bazı kimselerin şöyle bir istidlalde bulunduklarını anlattı: "Üstü kapalı ifadelerle bir kimseye zina isnadında bulunmak, kazf haddi uygulanmasını gerektirmez. Cenab-ı Allah iddet beklemekte olan kadına üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmayı, açıkça teklifte bulunmak gibi saymadığına göre, üstü kapalı ifadelerle bir kimseye zina isnadında bulunmak da açıkça isnatta bulunmak gibi sayılmamıştır. Dolayısıyla üstü kapalı ifadelerle başkasına zina isnadında bulunan kimseye kazf haddi uygulanması gerekmez."

İsmail dedi ki: "Böyle bir istidlalde bulunan kimse, kendi aleyhine olan bir delil ile istidlalde bulunmuş olur. Çünkü nikâh kıyarken üstü kapalı ifade kullanan bir tarafın, bu ifadesiyle ne kastettiği anlaşılır. Aynı şekilde üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunan kimsenin maksadı anlaşılacağına göre, kullanmış olduğu, zina isnadıdır ve ifadenin sahibi de zina isnadında bulunan kimse hükmüne tabi olur. Ancak kendisine kazf haddi uygulanmaz. Çünkü onun, kullandığı üstü kapalı ifadeyle zina isnadında bulunmayı kastettiği kesin olarak bilinemez. Belki de bu ifadesiyle başka bir mana kastetmiştir. Buna göre iddet beklemekte olan kadına üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmak mübah olduğu gibi, üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunmanın da mübah olması gerekir. Ayette iddet bekleyen kadına evlenme teklifinin açıkça değil, üstü kapalı ifadelerle yapılması tercih edilmiştir. Çünkü nikâh akdi, ancak iki tarafın ifadeleriyle yapılır. Erkeğin açık ifadeyle yaptığı evlenme teklifine kadının bir cevabının olması gerekir. Ama üstü kapalı ifadelerle yapacağı teklife çoğunlukla cevap vermesi gerekmez. Bu nedenle açıkça yapılan teklif ile üstü kapalı ifadelerle yapılan teklif arasında fark vardır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İsmail b. İshak'ın, üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunma durumunda had uygulanmamasına dair hasmından naklettiği sözler doğrudur. Ancak o sözleri çürütürken kullandığı ifadeler açıkça bozuk ve tutarsızdır. Üstü kapalı ifadelerle yapılan zina isnadı dolayısıyla kazf haddi uygulanmaması gerektiğine dair yapılan istidlale gelince bu hususta şöyle denebilir: İddet beklemekte olan kadına sarih ifadelerle evlenme teklifinde bulunmak yasaklandı. Üstü kapalı ifadelerle teklifte bulunmak ise mübah kılındı. İddet beklemekte olan kadına sarih ifadelerle evlenme teklifinde bulunmakla üstü kapalı ifadelerle teklifte bulunmanın hükmü birbirinden farklıdır.

Şunu da belirtmeliyiz ki, üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunmanın hükmü, sarih ifadelerle isnatta bulunmanın hükmünden farklıdır. İkisini aynı saymak caiz değildir. Nitekim Cenab-ı Allah da evlenme teklifini sarih ifadelerle yapmakla üstü kapalı ifadelerle yapmayı birbirinden farklı kılmıştır. Çünkü şüphe sebebiyle hadlerin sakıt olduğunu ve uygulanmadığını bilmekteyiz. Üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunmak da kazf

haddi uygulanmasına engel olan bir şüphe hükmündedir. Bu, nikâhtan daha müekked bir durumdur.

Evlenme teklifini üstü kapalı ifadelerle yapmak, sarih ifadelerle yapmak gibi olmadığına göre -ve nikâh da sübut bakımından kazf haddinden daha müekked olduğu hâlde-üstü kapalı ifadelerle yapılan zina isnadından dolayı kazf haddinin öncelikle uygulanmaması gerekir. Çünkü iddet tamamlandıktan sonra yapılan üstü kapalı evlenme teklifi ile nikâh akdedilmeyeceğine ve bunun hükmü, sarih ifadeyle yapılan teklifin hükmüne aykırı olduğuna göre, üstü kapalı ifadeyle yapılan zina isnadından dolayı haddin uygulanmaması öncelikle gerekir. Aynı şekilde fakihler, bütün akitlerde üstü kapalı ifadelerle yapılan ikrarların sabit olmayacağı, sarih ifadelerle yapılan ikrarların ise sabit olacağı hususunda aynı görüştedirler. Yüce Allah nikâh bağlamında sarih ifadeyle üstü kapalı ifadeyi birbirinden ayırdığına göre, üstü kapalı ifadeyle haddin sabit olmaması öncelikle gerekir. Bu delil, hükmü ifadeye bağlı olan diğer akitlerde de üstü kapalı ifadeyle sarih ifade arasında fark olması gerektiğine açıkça delalet etmektedir. Bu, bizim anlattıklarımızın doğruluğuna yeterince, hatta fazlasıyla delalet etmektedir. Bu ikisini yani nikâh akdi ile zina isnadını, haklarında kullanılacak ifadeler bakımından birbirine kıyaslamamız da mümkündür. Şöyle ki: Nikâh akdinin hükmü, tıpkı zina isnadında olduğu gibi, ifadeyle bağlantılıdır. Evlenme teklifinin üstü kapalı ifadeyle yapılmasıyla sarih ifadeyle yapılması arasında hüküm farklılığı olduğuna göre yine de üstü kapalı ifadeyle yapılan teklif, bir teklif olarak sabit olur. Ama nikâh akdinin hükmünün sabit olması için, Yüce Allah'ın hükmettiği gibi açık ve sarih ifadeyle yapılması gerekir.

İsmail b. İshak, "Üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunmak da sarih ifadeyle yapılan isnat hükmünde olmalıdır. Zira sarih ifadelerle yaptığı isnatta meramı anlaşıldığı gibi, üstü kapalı ifadelerle isnatta bulunurken de meramı anlaşılmaktadır" derken öyle sanıyorum ki, Yüce Allah'ın iddet beklemekte olan kadına üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifinde bulunmasıyla sarih ifadelerle teklifte bulunmasının hükmünü birbirinden ayırdığını unutmuştur. Üstü kapalı ifadeyle sarih ifadede konuşanın meramı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte aralarında fark vardır. Hüküm meramın anlaşılmasıyla bağlantılı olsaydı bu, evlenme teklifinde aynı ile mevcuttur. Üstü kapalı ifadeyle teklifte bulunmakla sarih ifadeyle teklifte bulunmanın

hükmünün aynı olması gerekirdi. Kur'an nassı, bu iki ifadenin hükmünü birbirinden ayırdığına göre bu gereklilik bozulmuş ve anlattığımız şekilde bu nassa dayanarak iki ifadenin hükmünün birbirinden ayrı olduğunu söylememiz doğru olur."

İsmail b. İshak'ın "Üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunan kimseye had uygulanmaması gerektiğini söyleyen, isnatta bulunanın bu ifadesiyle zinayı kastettiği kesin olarak bilinemediği, bu ifadesinin başka manaya da ihtimalinin olması sebebiyle had uygulanmaması gerektiğini söylemiştir" demesine gelince; bu deyişi, vekâlet almadan hasmı adına konuşması ve bir beyyineye dayanmadan hazırda olmayan bir kimse hakkında hüküm vermektir. Zira hiç kimse, "Kazf haddi zina isnadında bulunan kimsenin ifadesindeki maksadıyla bağlantılıdır" demez. Kazf haddi, İsmail b. İshak'ın muhalifleri nezdinde ancak ifade sahibinin kullanacağı sarih ifadeyle bağlantılıdır. Muhaliflerine nispet ettiği "Üstü kapalı ifadelerle isnatta bulunan kimseye had uygulanmaması gerektiğini söyleyen, isnatta bulunanın ifadesiyle zinayı kastettiği kesin olarak bilinememesi sebebiyle had uygulanmaması gerektiğini söylemiştir" sözlerini, muhalifleri kabul etmemekte ve böyle bir delile dayanmamaktadırlar.

İsmail b. İshak'ın hasmını üstü kapalı ifadelerle evlenmeyi mübah gördüğü gibi yine üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunmayı mübah görmekle mağlup etmeye çalışırken söyledikleri, söylediklerini ispatlamayan ve söylediklerinin hangi sonuçları doğuracağına aldırış etmeyen bir kimsenin konuşmasıdır.

Biz deriz ki: Yenik düşürmeye çalıştığı hasmı, onun anlattıklarını mübahlığın gerekçesi ve illeti olarak zikretmemiştir ki, üstü kapalı ifadelerle zina isnadında bulunmayı mübah kıldığı söylenebilsin ve böylece yenik duruma düşsün. Aksine hasmı, ayete dayanarak üstü kapalı ifadeyle sarih ifade arasında fark olması gerektiğini söylemiştir. Zina isnadında bulunmanın yasaklık ve mübahlığı ise bu ifadelerin başka bir şekildeki delaletlerine bağlıdır.

"Nikâh için sarih olan değil de üstü kapalı olan ifade caiz görüldü. Çünkü nikâh akdi iki tarafın ifadeleriyle yapılır. Erkeğin evlenme teklifinde bulunması, kadının ona cevap vermesini gerektirir. Üstü kapalı ifadeyle evlenme teklifinde bulunmaksa karşı tarafın cevap vermesini çoğu zaman

gerektirmez" sözü, hiçbir anlam içermeyen boş ve çelişkili bir sözdür. Çünkü nikâh için açık veya kapalı bir ifade kullanmak, karşı tarafın cevap vermesini gerektirmez.

İddetin tamamlanmasından sonra gelecek zaman için evlenme teklifinde bulunmak şu ayetle yasaklanmıştır:

(وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا)

"Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."

Üstü kapalı ifadeyle yapılan teklif cevap gerektirmediği gibi, burada değinilen meşru sözler de cevap gerektirmez. Ancak iddet beklemekteyken kadına, cevap vermesini gerektirecek sarih ifadeyle bir evlenme teklifinde bulunmak caiz görülmedi ki ikisi arasında fark olduğu söylensin. Böylece kadının yapılan evlenme teklifine cevap vermemesi hususunda iki ifade arasında fark olmadığı açıkça ortaya çıkmış oldu. İki durum arasında ayetin ayrım yaptığı yer, işte burasıdır. Cevap gerektiren akid ise şu ayetle yasaklanmıştır:

(وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ)

"Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın." [80]

İddet süresi içinde bu akdi yapmak yasaklandığına göre, sarih bir ifadeyle evlenme teklifinde bulunmak da delalet yoluyla yasaklanmış olmaktadır.

Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ)

80 Bakara, 2/235

"Sakın onlara (anne babana) "öf" (bile) deme."

Ayette anne babaya öf demek yasaklandığına göre onlara sövmek ve onları dövmek de delalet yoluyla yasaklanmış olmaktadır.

İsmail b. İshak'ın sözlerindeki çelişkiye gelince, cevap gerektiren akidlerin üstü kapalı ifadelerle yapılması sahih olmaz. Lehinde bulunan kimsenin cevap vermesini gerektirmeseler de üstü kapalı ifadelerle yapılan ikrarlar da sahih olmazlar. Cevap gerektiren akidle cevap gerektirmeyen akdin hükmü birbirinden farklı olmadığına göre, akidlerin bu bakımdan farklı olmalarının, aralarında hüküm farklılığını gerektirmediği anlaşılmış oldu.

(وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا)

"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."

Bu ayetle kastedilen mana hakkında farklı şeyler söylenmiştir.

İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Şabi ve Mücahid dediler ki: "(Ayetteki) **"Onlarla gizliden gizlice buluşma yönünde sözleşmeyin"**den kasıt, bir erkeğin iddet beklemekte olan kadından başkasıyla evlenmemesi kendisini o erkeğe ayırması, onun yolunu beklemesi yönünde söz ve garanti almasıdır."

Hasan, İbrahim en-Nehâi, Ebu Miclez, Muhammed ve Cabir b. Zeyd dediler ki: "(لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا) **"Onlarla gizliden gizlice buluşma yönünde sözleşmeyin"** ayetinden kastedilen mana, zina yapmaktan sakınmaktır."

Zeyd b. Eslem dedi ki: "(لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا) **"Onlarla gizliden gizlice buluşma yönünde sözleşmeyin"** ayetinden kastedilen mana, kadının iddet süresi içinde nikâhlanmasının yasaklanmasıdır. Adam iddet beklemekte olan kadını nikâhlar, sonra da 'Ben bunu gizlerim. Kimseler bunu bilmez' der. Ya da kadınla gerdeğe girer ve "iddeti tamamlanıncaya kadar bunu kimseler bilmez' der. Ayette yasaklanan işte budur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu manaların tümünün kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü ayetin lafzının bu manaların tümüne ihtimali vardır. Zira zinaya Arapça'da bazen (سِرّ) de denmektedir. Nitekim Hatîe bir şiirinde şöyle der:

ويحرمُ سرُّ جارَتِهِمْ عليهم ويأكُلُ جَارُهُمْ أنفَ القصاعِ

Komşu kadınlarıyla zina etmek haramdır onlara

Komşuları ise tiridi hep çanağın kenarından yer.

Bu şiirde (سِرّ) kelimesi zina anlamında kullanılmıştır.

Şair Rü'be, yaban eşeğinin ve dişisinin gebelikte cinsel ilişkiden uzak duruşlarını tasvir ederken şöyle demiştir:

قد أحضنت مِثْلَ دَعَامِيصِ الرَّنَقْ ... أَجِنَّةً فِي مُسْتَكِنَّاتِ الْحَلَقْ

فعف عن أسرارها بعد العسق

Bulanık suyun kurtçukları gibi kuluçkaya oturdu.

Dar yerin gizli lülesindeki yavrular.

Üzerine yumulduktan sonra ilişkiden uzak durdu.

Bu şiirdeki (سِرّ) kelimesi, cinsel ilişki manasında kullanılmıştır. Nikâh akdine de (سِرّ) adı verilmektedir. "Nikâh" kelimesi cinsel ilişki manasına da kullanılır. Bilindiği gibi cinsel ilişki ile evlenme akdine de nikâh denmektedir. Bu sebeple ayeti; cinsel ilişki, evlenme akdi, iddetin tamamlanmasından sonrası için sarih ifadeyle evlenme teklifi anlamında te'vil etmek uygun olur. Diğer manalara da ihtimali olmakla birlikte ayette kastedilen mana, herhalde İbn Abbas ve ona tabi olanlardan rivayet edilen şu mana olmalıdır: Kastedilen mana, kadına açık ifadelerle evlenme teklifinde bulunmak, başkasıyla evlenmemesi ve kendisinin yolunu beklemesi için ondan söz ve garanti almaktır ki, iddeti tamamlanınca onunla evlensin. Mübah olan üstü

kapalı ifadeyle evlenme teklifinde bulunmak, ancak iddetin tamamlanmasından sonra yapılacak olan bir nikâh akdi içindir. Aynı şekilde sarih ifadeyle teklifte bulunmanın da haram olması bu açıdan gerekli olmaktadır. Diğer taraftan biz bu manayı, ancak ayetten elde edebilmekteyiz. Şüphesiz ayette kastedilen mana budur.

İddet beklemekteyken nikâh akdi yapmanın haramlığı ayetin devamında açıkça kendi adı ile bildirilmektedir:

(وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ)

"Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın."

Ayetin devamındaki bu cümlede bu husus; üstü kapalı değil de sarih lafızla, kinayeli değil de fasih ifadeyle açıklandığına göre (سِرّ) kelimesinin zina manasına gelmesi çok uzak bir ihtimaldir. Ayeti bu şekilde te'vil edenlerin te'vili de doğruluktan uzaktır. Çünkü iddetteyken de iddet tamamlandıktan sonra da zina yapmak üzere sözleşmek haramdır. Yüce Allah zinayı mutlak olarak, herhangi bir şarta bağlamaksızın ve belli bir vakitle sınırlamaksızın haram kılmıştır. Bu da ayette sözü edilen sözleşmeyi,"iddette zina yapmak üzere sözleşmek" şeklinde özellemenin gereksizliğine yol açmaktadır. Ama ayette bu manaların tümünün kastedilmiş olmasına da bir engel yoktur. Çünkü ayetin lafzının bu manaların tümüne ihtimali vardır. İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* zikrettiğimiz te'vilini de bu kapsamın dışına çıkarmamak gerekir.

(عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ)

"Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz."

Yüce Allah sizin iddetteki kadınlara rağbet ettiğinizi, sizden önce başkalarının onlarla evlenmesinden korktuğunuz için evlenme isteğinizi onlara açacağınızı biliyordu. Bu amacınıza ulaşmak için de sarih ifadeyle değil de üstü kapalı ifadeyle onlara evlenme teklifinde bulunmanızı mübah

kıldı. Bu da mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin, başka yönden mahzurlu olan şeylere mübah yollardan ulaşmanın caiz olduğuna dair görüşlerinin isabetli olduğuna delalet etmektedir.

Buna şu rivayeti örnek gösterebiliriz: Bilal *radıyallahu anh*, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* bir miktar kaliteli hurma getirmişti. ***"Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?"*** diye sordu. Bilal *radıyallahu anh*, "Hayır. Şu hurmanın bir ölçeğini kalitesiz iki ölçek hurma vererek, şunun iki ölçeğini de kalitesiz üç ölçek hurma vererek satın alıyoruz" diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Böyle yapmayın. Lâkin (kalitesiz) hurmanızı para karşılığında satın. Sonra da o parayı vererek şu hurmayı satın alın."***[81]

Bu konu inşallah başka yerde anlatılacaktır.

(عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ)

"Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz" ayeti, (عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ) **"Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi"** ayeti gibidir.

Yüce Allah, bu ayet ile Ramazan gecelerinde yemeği ve cinsel ilişkide bulunmayı Müslümanlara mübah kıldı. Biz biliyoruz ki; Allah, bunu mübah kılmasaydı, bazı kimseler yasakları çiğneyeceklerdi. Onlara olan rahmeti sebebiyle yüklerini biraz hafifletti.

(عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ)

"Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz" ayeti de Allah'ın rahmetinin bir eseri olarak bazı yükümlülükleri hafifletmek amacıyla inmiştir.

(وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ)

81 Bkz: Muslim, Müsakat, 18

"Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın."

Bu ayetle ilgili olarak denildi ki: Ayette geçen (عُقْدَة) kelimesi sözlükte bağlamak ve düğümlemek anlamına gelir. Mesela (عَقَدْتُ الْحَبْلَ) cümlesi ipi bağlamak anlamına gelir. İpi sağlam bir şekilde bağlayıp düğümlemeye benzeterek de akdi sağlamca yapma anlamına gelmek üzere de (عَقَدْتُ الْعَقْدَ) denir. (وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ) cümlesinin manası, "nikâh akdi yapmayın"ve "iddet süresi içinde nikâh yapmaya kalkışmayın" şeklindedir. Yoksa iddet tamamlandıktan sonra nikâh kıymaya niyetlenmemek değildir. Çünkü Yüce Allah, iddetten sonra kıymak üzere nikâha niyetlenmeyi şu ayette mübah kılmıştır:

(وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِي اَنْفُسِكُمْ)

"(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur."[82]

Ayette geçen (اَكْنَنْتُمْ) fiilinin mastarı olan "iknan" kelimesi, iddetten sonra nikâh kıyma niyetini kalpte gizlemek anlamına gelir. Böylece (وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ) cümlesiyle kastedilen mananın, iddet süresi içinde nikâh kıymanın ve nikâh kıymaya kalkışmanın yasaklandığını anlamış oluyoruz. (حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ) Bu ibareyle kastedilen mana ise, iddetin tamamlanmasıdır. Builahî hitabın anlaşılması için herhangi bir açıklama yapmaya gerek kalmamaktadır.

Bilindiği gibi Fürey'a binti Mâlik, iddet beklemekte olduğu evden ailesinin evine taşınmak için izin istediğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle cevap vermişti:

"Hayır. Bekleme müddeti bitinceye kadar taşınamazsın."

Fürey'a, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu cevabından iddetin tamamlanması gerektiğini anlamış, anlamak için başkasının açıklamasına da

82 Bakara, 2/235

ihtiyaç duymamıştı. Başkasının iddetini beklemekte olan kadınla evlenen kimsenin nikâhının fasid olduğu hususunda fakihler arasında farklı görüş beyanında bulunan yoktur.

Selef uleması ile onlardan sonra gelenler, iddet beklemekte olan kadınla evlenen kimsenin durumu hakkında farklı görüş ortaya koymuşlardır.

İbn Mübarek'in bildirdiğine göre Şabi, Mesruk'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ömer *radıyallahu anh,* iddet beklemekte olan Kureyşli bir kadının Sakif kabilesinden bir erkekle evlendiği haberini alınca onları huzuruna çağırdı; ikisini birbirinden ayırıp cezalandırdı. "Artık bu ikisi ebediyyen birbirleriyle evlenemezler" dedi. Kadına verilmiş olan mehri alıp beytulmala irad kaydetti.

Olayın haberi halk arasında yayılınca ve bu haber Hz. Ali'ye de (Allah onun zâtını mükerrem kılsın) ulaşınca Hz. Ali şöyle dedi: "Allah müminlerin emiri Ömer'e rahmet etsin. Mehrin beytulmal ile alakası ne? İddetteki kadın ve onunla evlenen erkek, bu işi bilmezliklerinden dolayı yapmışlardır. İmamın (Ömer'in) bu işi sünnete uygun hâle getirmesi gerekirdi."

Kendisine "Siz bu olay hakkında ne buyuruyorsunuz?" diye sorulduğunda şöyle cevap verdi:

"Kendisinden şehevî bakımdan yararlanılması karşılığında mehir, kadının hakkıdır. İkisini birbirinden ayırmak gerekir. Ama onlara had uygulanmaz. Kadın, önceki iddetini tamamladıktan sonra son evlilikten ayrılması dolayısıyla ikinci bir iddet daha beklemesi gerekir. Sonra bu adam kendisine evlenme teklif edebilir."

Hz. Ali'nin bu fetvasını duyan Hz. Ömer, "Ey ahali! Bilmezlikleri sünnete göre düzeltin" dedi."

İbn Ebu Zaide de Eş'as'tan benzer bir rivayette bulunarak Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin fetvasına uyduğunu söylemiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Hz. Ömer'in kendi görüşünden vazgeçip Hz. Ali'nin görüşüne uyduğu rivayet edildiğine göre ikisi bir görüş üzerin-

de ittifak etmiş olmaktadırlar. Ancak büyük İslam merkezlerinin fakihleri bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer dediler ki: "Bu çift, birbirinden ayrılır. Kadına mehr-i misil verilir. Önceki kocasından dolayı beklemesi gereken iddetini tamamladıktan sonra, sonraki kocası dilerse onunla evlenebilir." Sevri ile Şafiî de bu görüştedirler.

Mâlik, Evzai ve Leys b. Sa'd dediler ki: "Bu kadın, o erkeğe artık ebediyyen helal olamaz."

Mâlik ile Leys dediler ki: "Bu kadın cariye de olsa o erkeğe artık helal olamaz."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Görüşlerini yukarıda naklettiğimiz fakihler arasında şu meselede ihtilaf yoktur:

Bir adam bir kadınla zina ederse, o kadın kendisine ebediyyen haram olmaz.Yani dilerse o kadınla evlenebilir. Zina etmek, iddet beklemekteyken nikâhlanmaktan daha büyük bir günahtır. Zina o kadını kendisine ebediyyen haram kılmıyorsa, şüphe neticesinde yapılan cinsel ilişkinin haram kılmaması öncelikle gerekir. Aynı şekilde bir kimse hür karısının üzerine bir cariyeyi kuma olarak getirir veya iki kız kardeşi nikâhı altında bir araya getirip ikisiyle de cinsel ilişkide bulunursa karısı kendisine ebediyyen haram olmaz. İddet beklemekteyken kıyılan nikâha dayalı olarak yapılan cinsel ilişki de böyledir. Yani yapılan cinsel ilişki, ya şüpheli bir nikâh akdine dayalı olarak ya da zina şeklinde yapılır. Hangisi olursa olsun, kadın bu durumda ebediyyen haram olmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Zina ve şüphe neticesindeki cinsel ilişki, size göre ebedi haramlık meydana getirmektedir. Mesela bir adam kayınvalidesiyle veya karısının kızıyla cinsel ilişkide bulunursa, karısı kendisine ebediyyen haram olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu anlattığınız bizim konumuzu ilgilendirmemektedir. Anlatmakta olduğumuz şey, kendisiyle cinsel ilişkide bulunulan kadını haram kılan ilişkidir. Başka kadını haram kılan cinsel ilişkiye gelince bu, bize göre zina veya şüphe neticesinde ya da

mübah yolla yapılan her türlü cinsel ilişkidir. Aslî kaynaklarda kendisiyle cinsel ilişkide bulunulan kadını haram kılan bir cinsel ilişkiden bahsedildiğini göremezsiniz. Dolayısıyla sizin bu söylediğiniz şey, usûlün ve selef ulemasının söylediklerinin dışında kalmaktadır. Çünkü Hz. Ömer *radıyallahu anh* bu meselede kendi görüşünden vazgeçip Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* görüşüne uymuştur. Hz. Ömer'in mehri kadından alıp beytulmala irad kaydetmesine ilişkin rivayete gelince o, bu mehrin haram yolla elde edildiği değerlendirmesinde bulunduğu için bu mehrin sadaka olarak dağıtılmasını uygun görmüş ve beytulmala bırakmıştı. Sonra da bu görüşünden vazgeçip Hz. Ali'nin görüşüne uymuştu. Kadın, mehri haram yoldan elde ettiği için Hz. Ömer mehri beytulmala devretmeyi gerekli görmüştü.

Hz. Ömer'in bu uygulaması, rivayete göre Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu uygulamasına benzemektedir: Sahibinin izni alınmadan kesilip eti pişirilen ve Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* takdim edilen bir koyundan bir lokma alıp ağzına attığında lokma boğazına takılmış ve ***"Şu koyun, haksız yere alındığını bana haber veriyor"*** dedi. Durumu kendisine açıklamaları üzerine, (أَطْعِمُوهَا الأُسَارَى) ***"Şunu esirlere yedirin"***[83] buyurdu.

Mezhebimize göre kesilen koyun, kıymetini ödemeleri karşılığında onu kesenlerin olur. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* koyunu sadaka olarak dağıtmalarını emretti. Çünkü onu haram yoldan elde etmişlerdi. Kıymetini de sahiplerine ödememişlerdi.

Rivayet olunduğuna göre Süleyman b. Yesar, iddet beklerken evlenen kadının aldığı mehrin beytulmala devredilmesi gerektiğini söylemiştir.

Said b. Müseyyeb, İbrahim en-Nehâi ve Zühri, Hz. Ali'den gelen rivayete dayanarak mehrin kadının hakkı olduğunu söylemişlerdir.

Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin ittifak ederek "iddetteyken evlenen kadın ile kocasına had uygulanmaz" demeleri, iddetteyken evlenmenin haram olduğunu bilseler bile evlenenlere had uygulanmayacağına delalet etmektedir. Çünkü Hz. Ömer'in zamanında yaşanan olayda kadın iddette olduğunu bilerek evlenmişti. Bu yüzden Hz. Ömer onu kırbaçlamış ve aldığı mehri

83 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 4/208

beytulmala devretmişti. Daha sonra Hz. Ömer'in Hz. Ali ile ittifak ederek ikisinin birlikte ortaya koydukları görüşe sahabilerden hiç kimse muhalefet etmemişti. Bu da haramlığını bilerek veya bilmeyerek fasid bir nikâh akdine dayanıp cinsel ilişkiye girmenin haddi gerektirmeyeceği hususunda bir delil oldu. Bu, nikâh düşmeyen bir yakınıyla evlenip cinsel ilişkiye giren kimseye had uygulanmayacağı görüşünde olan Ebu Hanife'yi destekleyen bir delildir.

İki erkekten dolayı iddet beklemenin gerekmesi durumunda ne yapılacağı hususunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, İbn Kasım'ın kendisinden yaptığı rivayete göre Mâlik, Sevri ve Evzai dediler ki: "Bir kadının iki erkekten dolayı iddet beklemesi gerekirse, her ikisi için bir iddet beklemesi yeterli olur. İddeti hamilelikle de olsa, âdet görerek veya ay sayarak da olsa hüküm aynıdır." İbrahim en-Nehâi de bu görüştedir.

Hasan b. Salih, Leys b. Said ve Şafiî, "Her biri için ayrı bir iddet beklemesi gerekir" dediler.

Birinci görüşün doğruluğuna şu ayet delalet etmektedir:

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ)

"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."[84]

Bir kadını kocası boşadığında ve sonra da bir erkek şüphe ile onunla cinsel ilişkide bulunursa, iddetinin üç ay hâli olması gerekir. Çünkü o, boşanmış olup iddet beklemesi vacip olmuştur. Bu durumda üç ay hâlinden fazla iddet beklemesini gerekli görürsek, ayetin hükmüne ayette olmayan bir şeyi ilave etmiş oluruz. Çünkü ayette kendisiyle şüpheye dayalı cinsel ilişkide bulunulan kadının boşanmış olması ile olmaması arasında bir ayrım yapılmamıştır. Bu hükme şu ayet de delalet etmektedir:

84 Bakara, 2/228

﴿وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ﴾

"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır."[85]

Bu ayette, boşanmış olup da yabancı erkeğin şüpheye dayalı olarak cinsel ilişkide bulunduğu kadın ile cinsel ilişkiye girilmeyen kadın arasında bir ayrıma gidilmemiştir. Bu da her iki durumda kadının iddetinin üç ay olmasını gerektirmektedir.

Yukarıdaki ayetin devamı da buna delalet etmektedir:

﴿وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾

"Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer."

Ayetin bu kısmında bir erkekten dolayı iddet beklemesi gereken kadınla iki erkekten dolayı iddet beklemesi gereken kadın arasında bir ayrım yapılmamıştır. Buna şu ayet de delalet etmektedir:

﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾

"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir."[86]

İddet, vakitlerin ve hilallerin geçmesiyle beklenir. Hilalleri Yüce Allah bütün insanlar için vakit ölçüleri olarak belirlemiştir. Şu hâlde ayların ve hilallerin bir erkekten dolayı iddet bekleyen kadınla iki erkekten dolayı iddet bekleyen kadının her biri için vakit ölçüsü olması gerekir. Çünkü ayet, genel hüküm niteliğindedir.

85 Talak, 65/4
86 Bakara, 2/189

Fakihlerin tümünün ittifakı şuna delalet etmektedir ki; iddeti tamamlanmadan kadınla ilk erkeğin onu nikâhlaması caiz değildir. Bundan da anlıyoruz ki kadın, ikinci erkekten dolayı iddet bekleme aşamasındadır. Çünkü ilk kocanın kendisinden dolayı beklenen iddet, onun kendi karısıyla yeniden evlenmesine engel teşkil etmez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu iddetten dolayı ilk koca da karısıyla evlenemez. Çünkü o iddetin ardından başkasından dolayı beklenmesi gereken bir iddet daha gelecektir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Evlenebilir.

Şöyleki: Evlenir, sonra da kadının ikinci erkekten dolayı iddet bekleme aşamasına gelmesinden önce ölürse, kadının artık ikinci erkekten dolayı iddet beklemesine gerek kalmaz. Bu hâldeyken ikinci erkekten dolayı iddet beklemediğine göre kadının nikâhlanması menolunmaz. Çünkü gelecekte beklenmesi gereken bir iddet yapılmış olan bir nikâh akdini ortadan kaldırmaz. Şu durum da buna delalet etmektedir: Âdet görmek, kadının hamile olmadığını gösterir. İlk kocası kendisini boşar da âdet görmeden ikinci bir erkek onunla şüpheye dayalı olarak cinsel ilişkide bulunur ve bundan sonra kadın üç âdet görürse, rahminin istibrası sağlanmış olur. Âdet görerek birinci erkekten dolayı rahminin istibrası gerçekleştiğine göre bununla, ikinci erkekten dolayı da rahminin istibrasının gerçekleşmediğini söylemek mümkün olmaz. Bu durumda kadının her iki erkekten dolayı iddetinin tamamlanmış olması gerekir. Şu durum da bu anlattığımızın doğruluğuna delalet etmektedir. Şöyle ki: Bir kimse karısını bain talakla boşar, iddet süresi içindeyken şüpheye dayalı olarak kadınla cinsel ilişkide bulunursa kadının iki iddet beklemesi gerekir. İddetlerin ilki boşanmadan, ikincisi ise şüpheye dayalı cinsel ilişkiden dolayıdır. İddetin bir erkekten dolayı olmasıyla iki erkekten dolayı olması arasında bir fark bulunmamaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu son meseledeki iki iddet beklenmesi, bir erkeğin hakkı idi. Önceki meseledeki iki iddet ise iki erkeğin hakkı idi."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İki iddetin beklenmesinin bir erkekten veya iki erkekten dolayı olması arasında hüküm bakımından bir farklılık yoktur. Burada beklenmesi gereken iki iddetin bir erkekten dolayı olması ile iki erkekten dolayı olması arasında hüküm bakımından bir fark yoktur. Çünkü iki iddet bir erkekten dolayı vacip olunca, iki erkekten dolayı beklenmesi gerekiyormuş gibi her ikisinin de beklenip tamamlanması gerekir. Bilindiği gibi borçların vadesi, hacc menasikinin vakitleri, kira müddetleri ve îlâ sürelerinde hak sahibinin bir veya iki kişi olması arasında bir fark yoktur. Vade dolunca hak sahiplerinden her biri kendi hakkını alır. Hak sahiplerinden biri için ölçü olan aylar, diğer hak sahibi için de ölçü olur.

Ebu'z-Zinad, Süleyman b. Yesar'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: İddet beklemekteyken başka bir erkekle evlenen bir kadına Hz. Ömer, (ikinci kocasından da ayrılıp) her iki eski kocası için iddet beklemesini emretti. Bu ifadeden açıkça anlaşıldığına göre kadına, iki eski kocası için bir iddet beklemesi emredilmişti.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Zühri'nin Süleyman b. Yesar'dan rivayet ettiğine göre Hz. Ömer *radıyallahu anh*, yukarıdaki meselede sözü edilen kadının ilk kocasının iddetinden kalan kısmı bekleyip tamamladıktan sonra ikinci kocası için de iddet beklemesini emretmiştir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu rivayette kadının, ikinci kocası için ayrıca iddet beklemesi gerektiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Buna göre rivayeti, Ebu'z-Zinad'ın hadisine uygun olsun diye, ilk kocasından eksik kalan iddeti tamamlasın şeklinde yorumlamak gerekmektedir.

Doğrusunu Allah bilir.

Boşanan Kadına Müt'a Verilmesi Konusu

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعاً بِالْمَعْرُوفِ حَقّاً عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾﴾

236-"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur."[87]

Boşanan kadına müt'a vermenin şartı, ona el sürülmemiş ve kendisi için mehir belirlenmemiş olmasıdır. Çünkü buna atfedilen müteakip ayette şöyle buyrulmaktadır:

﴿وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾

"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."[88]

İlk ayetin manası, "kadınlar için mehir belirlemiş olsanız da olmasanız da onlara el sürmeden boşarsanız..." şeklinde olsaydı, mehrin belirlenmesinden söz eden bu sonuncu ayet öncekine atfedilmezdi.

87 Müt'a, yararlandırmak ve yararlanılan şey demektir. Terim olarak ise mehir belirlenmeksizin kıyılan nikâhtan sonra, cinsel ilişki ve "halvet"te bulunmadan boşanan kadına, boşayan tarafından verilmesi gereken, giyim eşyası, mal ya da bunların karşılığıdır. Müt'anın miktarını, bununla yükümlü kimsenin malî durumu belirler.

88 Bakara, 2/237

Buna göre önceki ayetin manası şöyle olmalıdır: “Kendilerine el sürmeden vede mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) onlara müt’a verin.”

Arapça’da çoğunlukla “veya” manasına gelen (أَوْ) edatı bazen (و) “ve” manasına kullanılabilmektedir.

Şu ayetler buna örnek gösterilebilir:

(وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًاۚ)

“Onlardan ne bir günahkâra ve ne de bir nanköre itaat et.”[89]

Görüldüğü gibi bu ayette (اٰثِمًا) “günahkâr” kelimesiyle (كَفُورًا) nankör kelimesi arasında bulunan(أَو) edatı “ve” manasında kullanılmıştır.

(وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ)

“Hasta olursanız veya seferde bulunursanız ve biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir…”[90]

Bu ayetteki (جَاءَ) fiilinin başında bulunan (أَوْ) edatı “ve” manasında kullanılmıştır.

(وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزِيدُونَ)

“Biz onu yüz bin ve daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.”[91]

Bu ayetteki (يَزِيدُونَ) fiilinin başında yer alan (أَوْ) edatı “ve” manasında kullanılmıştır. Arap dilinde bu edat bazen bu manada kullanılmaktadır.

89 İnsan, 76/24
90 Mâide, 5/6
91 Saffat, 37/147

"Ve" manasından çok olumsuzluk manasına gelmesi daha güçlü bir lügattir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًا)

"Onlardan ne bir günahkâra ve ne de bir nanköre itaat et."

(وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا اَوِ الْحَوَايَا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ)

"Sığır ve koyunların ise, sırtlarında ve bağırsaklarında bulunanlar ve kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını (yine) onlara haram kıldık."[92]

Bu ayetteki (اَوْ) edatları da "ve" manasında kullanılmıştır. Buna göre (لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ) ayetinin manası şöyle olmalıdır:

"Kendilerine el sürmeden ve de mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) onlara müt'averin."

Bu ayet, erkeğin gerdeğe girmeden önce karısını âdet hâlindeyken boşayabileceğine ve bu durumdaki kadının, kendisiyle gerdeğe girilmiş kadın hükmünde olmadığına delalet etmektedir. Çünkü ayette kadının âdet hâli ile temizlik hâli arasında bir ayrıma gidilmeksizin mutlak surette boşamanın mübahlığından bahsedilmektedir.

Selef uleması ile büyük İslam merkezlerinin fakihleri, boşanan kadına müt'a vermenin vacipliği konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hz. Ali'nin *radıyallahu anh*, "Boşanan her kadının müt'a alma hakkı vardır" dediği rivayet edilmiştir. Zühri'nin aynı şeyi söylediği rivayet edilmiştir.

92 En'âm, 6/146

İbn Ömer *radıyallahu anh* ise şöyle demiştir: "Boşanan her kadının müt'a alma hakkı vardır. Ancak mehri belirlenmiş olup da kendisine el sürülmeden boşanan kadına mehrinin yarısı yeter." Kasım b. Muhammed'in de aynı şeyi söylediği rivayet edilmiştir.

Şureyh, İbrahim En-Nehâi ve Hasan dediler ki: "Kendisine el sürülmeden boşanan ve kendisi için mehir de belirlenmemiş olan kadın, müt'a alma hususunda tercihte bulunma hakkına sahip olur."

Şureyh'emüt'ayı sorduklarında "müt'a vererek muttaki kimseler olmaktan geri durmayız" diye cevap verdi. Soran kimse "Ben muhtacım" deyince de Şureyh şu karşılığı verdi: "Sana da bir şeyler vererek iyilik ve ihsan sahibi kimseler olmaktan geri durmayız."

Hasan ile Ebu'l-Âliye dediler ki: "Boşanan her kadına müt'a verilir."

Said b. Cübeyr'den, "Eşini boşayan her erkeğin müt'a vermesi gerekir mi?" diye sorduklarında, "Hayır, sadece müttaki kimselerin vermesi gerekir" diye cevap verdi.

"Kitabu'l-Bîa" adlı eserde İbn Ebu'z-Zinad, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Onlar, boşanan kadına müt'a verilmesini vacip olarak görmüyorlardı. Lâkin Allah bunu özel bir duruma mahsus kılarak lütufta bulunmuştur."

Atâ, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Adam eşi için mehri belirleyip de elini sürmeden onu boşarsa, müt'adan başka bir şey vermesi gerekmez."

Muhammed b. Ali dedi ki: "Müt'a, kendisi için mehir belirlenmemiş olan kadına verilir. Ama kendisi için mehir belirlenmiş olan kadına müt'a verilmez."

Muhammed b. İshak, Nafi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mehri belirlenmiş olarak evlenen ve sonrs da kendisine el sürülmeden boşanan kadından başkasına müt'a vermek vacip değildir."

Muammer, Zühri'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İki çeşit müt'a vardır. Biri, verilmesine sultanın hükmettiği müt'adır. Diğeri muttaki kimselerin vermesi gereken müt'adır. Bir kimse mehir belirlemeksizin ve el sürmeden karısını boşarsa, karısı müt'a almayı hak eder. Çünkü bu durumdaki kadının mehir alma hakkı yoktur. Bir kimse gerdeğe girdikten veya mehri belirledikten sonra boşarsa, kadına müt'a vermesi vacip olur." Mücahid'in de aynı şeyi söylediği rivayet edilmiştir.

Bu anlattıklarımız, selef ulemasının müt'a hakkındaki görüşleriydi.

Büyük İslam merkezlerinin fakihlerine gelince Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer dediler ki: "Mehri belirlenen, ancak kendisine el sürülmeden boşanan kadına mehir vermek vaciptir. Ama gerdeğe girdikten sonra boşanırsa, kocası mecbur olmaksızın ona müt'a verir." Sevri, Hasan b. Salih ve Evzai de bu görüştedir.

Ancak Evzai, mehir belirlemeden ve gerdeğe girmeden boşanma durumunda eşlerden biri köle ya da cariye ise müt'a vermenin vacip olmadığını söylemiştir.

İbn Ebu Leyla ve Ebu'z-Zinad dediler ki: "Müt'a vermek, vacip değildir. Erkek isterse verir, istemezse vermez; vermeye zorlanamaz. Kadına el sürülmüş olup olmaması, onun için mehir belirlenip belirlenmemesi bu hükmü değiştirmez."

Mâlik ve Leys b. Sa'd dediler ki: "Mehir belirlemiş olsun olmasın, kadına el sürmüş olsun olmasın, hiç kimse müt'a vermeye zorlanamaz. Ancak mecbur olmamakla birlikte müt'a vermesi, uygun olan bir şeydir."

Mâlik dedi ki: "Mülaane yapan kadına hiçbir hâlde müt'a verilmez."

Şafiî dedi ki: "Boşamanın sebebi koca ise veya kocadan dolayı hâkim boşarsa boşanan her kadın müt'a vermek vaciptir. Ancak mehri belirlenmiş ve kendisine el sürülmeden boşanan kadına müt'a vermek vacip değildir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Söze müt'anın vacip olmasından bahsederek başlayacak, ardından boşanan her kadına müt'a verilmesini vacip kılandan ve vacip oluşunun delilinden bahsedeceğiz.

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur:

(لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ)

"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur."[93]

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا)

"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Bu durumda onlara müt'a verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın."[94]

(وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ)

"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."[95]

Bu ayetler, müt'a vermenin vacipliğine birkaç yönden delalet etmektedirler:

93 Bakara, 2/236

94 Ahzab, 33/49

95 Bakara, 2/241

1-İlk iki ayette geçem (فَمَتِّعُوهُنَّ) **"Onlara müt'a verin"** ifadesi, emirdir. Emir ise, ifade ettiği mananın mendupluğuna delalet eden bir delil bulunmadıkça vaciplik gerektirir.

2-(مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ) **"Onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur."**

Ayetin bu kısmında yer alan (حَقًّا عليه) **"üzerinde bir borçtur"** ifadesinden daha güçlü bir vaciplik manası verecek başka bir kelime bulunmamaktadır.

3-(حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ) **"Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur"** ifadesi de bu vacipliği desteklemektedir. Çünkü kadına müt'a vermek, kişinin ihsan sahibi olmasının şartı kılınmıştır. Herkesin de ihsan sahibi olması gerekir. Son ayetteki (حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) **"Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur"** ifadesi de aynı şekilde müt'a vermenin vacipliğine delalet etmektedir.

(فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا)

"Bu durumda onlara müt'a verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın."

Bu ifade de emir olması hasebiyle müt'a vermenin vacipliğine delalet etmektedir. Son ayetin şu kısmı da (وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ) **"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır"** müt'a vermenin vacip olmasını gerektirmektedir. Çünkü Yüce Allah bu ayette müt'ayı boşanan kadınların hakkı kılmıştır. Bir insana hak olarak tanınan şey, o insanın mülkü olur. Onu kendisine vermesi gereken kişiden isteme hakkına sahip olur. Mesela "Şu ev Zeyd'indir" dediğinizde söz konusu evin, Zeyd adlı kişinin mülkü olduğu anlaşılır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Müt'anın özel olarak takva sahipleri ile ihsan sahiplerine vacip olduğundan bahsedilmesi, müt'a vermenin vacip olmayıp mendup olduğuna delalet etmektedir. Çünkü vaciplerle yükümlü olma hususunda takva sahipleri ile ihsan sahipleri ve diğerleri arasında bir ayrım yapılmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Takva sahipleri ile ihsan sahiplerinden özellikle bahsedilmesi, müt'a vermenin vacipliğini pekiştirmek içindir. Yoksa onlardan özel olarak bahsedilmesi, müt'anın onlardan başkalarına vacip olmadığını ifade etmek için değildir.

Kur'an-ı Kerim'in bir rehber olduğunu bildiren ayette (هُدًى لِلْمُتَّقِينَ) **"Takva sahipleri için yol göstericidir"**[96] buyrulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, sadece takva sahipleri için söylenmiş olsa da, bütün insanlık için yol göstericidir.

Başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ)

"(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır."[97]

(هُدًى لِلْمُتَّقِينَ) ifadesi, Kur'an'ın takva sahipleri için de bir hidayet rehberi olmamasını gerektirmez. Aynı şekilde (حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) ve (حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ) ifadeleri de müt'avermenin takva sahipleriyle ihsan sahiplerinden başkalarına da vacip olmamasını gerektirmez. Başkalarına da takva sahipleriyle ihsan sahiplerine de vaciptir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا)

"Onlara müt'a verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın."

Bu ayetin herkes hakkında bağlayıcı bir hüküm ifade eden genel nitelikte bir emir olduğu hususunda fakihler arasında görüş birliği vardır. Çünkü büyük İslam merkezlerinin fakihlerinden takva sahipleri ile ihsan sahiplerinin müt'a vermesini vacip görenler, başkalarının da vermesini va-

96 Bakara, 2/2

97 Bakara, 2/185

cip görmüşlerdir. Soru sorarak bu itirazda bulunan kişinin de müt'a vermeyi mendup saymaması gerekirdi. Çünkü mendup olan bir hususta takva sahipleriyle diğerlerinin farklı konumda olmamaları gerekir. Verilmesi tavsiye edilen müt'a konusunda takva sahipleri ile ihsan sahiplerinin özel olarak zikredilmeleri caiz olduğuna göre, diğerlerinin de bu hususta onlarla eşit konumda olmaları gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Mehir ve borçlanma akitlerinden doğan diğer borçları ödemeleri gerektiğinde neden takva sahipleri ile ihsan sahiplerinden özel olarak söz edilmemiş demüt'adan bahsedildiğinde kendilerinden özel olarak söz edilmiştir. Bu da müt'a vermenin vacip olmadığına delalet eder."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Vaciplik lafzı tümünde mevcut olduğuna göre bizim lafzın hükmüne göre amel etmemiz icab eder. Ayette daha sonra takva ve ihsan sahiplerinden özel olarak söz edilmiş olması, hükmü vaciplik hükmünü tekit etmekiçindir.

[Tekidin Şekilleri]

Tekidin çeşitli şekilleri vardır.

a-Takva ve ihsan kaydını zikrederek yapılır.

b-Özel olarak ödeme ve verme kelimesi kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi:

(وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً)

"Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin."[98]

(فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ)

98 Nisâ, 4/4

"Kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesinve Rabbi Allah'tan sakınsın."[99]

c) Borçlanmalarda şahit tutma ve rehin alma şeklinde tekit yapılması emredilmiştir.

Hâl böyleyken "vacipliği ortadan kaldırmak için tekit yapılmıştır" denilebilir mi?

Diğer taraftan nikâh akdinde mutlaka bir bedel ödenmesinin vacip olduğunu bilmekteyiz. Mehir belirlenmişse belirlenen mehrin, belirlenmemişse mehr-i mislin kadına verilmesi gerekir.

Sonra nikâhın şu özelliği de vardır: Mehir belirlenmişse, kadına el sürülmeden boşanma olsa bile üreme organı, mehir denen bedeli hak eder. Bu bakımdan nikâh, diğer akitlerden ayrılmaktadır. Çünkü diğer alışverişlerde malın satıcının mülkiyetine geri dönmesi durumunda, müşterinin ödemesi gereken bedel hiç ödenmez. Kocanın el sürmeden kadını boşaması sebebiyle üreme organından yararlanması, kadını yine de kısmen bir bedel alma hakkından mahrum etmez. Bu bedel de belirlenmiş olan mehrin yarısıdır. Şayet mehir belirlenmemişse de kadına bir bedel ödemek gerekir. İkisi yani mehrin belirlenmiş olması ile olmaması arasındaki ortak nokta, kadına el sürülmeden boşanmış olmasıdır. Şunu da belirtmeliyiz ki, nikâh akdi ile birlikte kadın mehr-i misli hak eder. Müt'a ise mehr-i mislin yarısıdır. Kadına el sürülmeden boşanma meydana gelmesi durumunda, nasıl ki belirlenmiş olan mehrin yarısının verilmesi gerekiyorsa, mehrin belirlenmemesi durumunda da mehr-i mislin yarısı olan müt'anın verilmesi gerekir.

[Müt'anın Ödeme Şekli]

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Mehr-i misil, dirhem ve dinarla (para olarak) ödenir. Müt'a ise giysi olarak verilir."

---

99 Bakara, 2/283

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Mezhebimize göre, müt'a da dirhem ve dinarla (para olarak) ödenir. Boşayan kişi, müt'ayı para olarak ödeyecek olursa, başka şeylerle ödemeye zorlanamaz.

Müt'anın, mehr-i mislin bir kısmı olduğuna dair bu söylediğimiz, İmam Muhammed'in görüşüne uygun olan bir hükümdür. Çünkü o şöyle der: "Adam, mehr-i misline karşılık olarak kadına bir şeyi rehin olarak verir sonra gerdeğe girmeden kadını boşarsa bu rehin, bu defa müt'asının karşılığında onda rehin olarak beklemeye devam eder. Eğer rehin edilen eşya, kadının yanında telef olursa müt'ası da telef olmuş olur."

Ebu Yusuf ise bu rehni, müt'a karşılığında bırakılmış bir rehin saymaz. Telef olsa bile kadının müt'a alma hakkı, kocanın zimmetinde kalmakta devam eder. Bu da gösteriyor ki Ebu Yusuf, müt'ayı mehr-i mislin bir kısmı olarak görmemektedir. Aksine o, müt'ayı Kur'an'ın zahirî gereğince ve de kadının gerdekten önce boşanması durumunda bile üreme organının bedelsiz kalamayacağına dair delillerden istidlalde bulunarak ödemenin vacip olduğuna, nikâh akdi esnasında mehrin belirlenmesi ile belirlenmemesi arasında bir fark bulunmadığına hükmetmiştir. Çünkü kadının üreme organının, bedelsiz olarak erkeğin mülkiyetine geçmesi caiz değildir. Nikâh esnasında mehrin belirlenmemesi durumunda mehr-i mislin vacip olması, tıpkı mehrin belirlenmiş olması gibidir. Gerdekten önce boşanma durumunda, mehir belirlenmiş olsa da olmasa da kadının üreme organının bedelinin ödenmesi vaciptir. Müt'anın da her ne kadar mehr-i mislin bir kısmı değilse de onun bir kısmı yerine geçmesi gerekir. Tıpkı telef edilen eşyanın ödenen kıymetinin o eşyanın yerine geçmesinde olduğu gibi.

İbrahim en-Nehâi, mehri belirlenmiş olan kadının gerdekten önce boşanması durumunda kendisine verilen yarı mehrin onun müt'ası olduğunu söylemiştir. Buna göre müt'a, gerdek öncesi boşamadan sonra kadının hak ettiği bedelin adı ve üreme organının da bedeli olmaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Müt'a, mehr-i mislin bir kısmının yerine geçtiğine göre mehr-i mislin bir bedeli demektir. Oysa boşanmadan önce mehrin bedeli olmayacağı gibi, boşandıktan sonra da olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Biz müt'anın, her ne kadar mehr-i mislin yerine geçse de onun bedeli olduğunu söylemedik. Aynı şekilde telef edilen şeylerin ödenen kıymetinin de o şeylerin bedeli olduğunu söylemiyoruz. Ama müt'a mehr-i mislin yerine geçtiğinde sanki oymuş gibi olmaktadır. Mesela satılan veya başka bir şekilde devredilen bir malı müşteri teslim almadan mal sahibinin, o malın bedelini müşteriden teslim alması caiz değildir. Müşterinin teslim almasından önce bir kimse o malı telef ederse, mal sahibi malının kıymetini telef edenden tahsil etme hakkına sahip olur. Çünkü kıymeti, sanki oymuş gibi o malın yerine geçer. Ama bu, o malın bedeli olduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde müt'a da kadının üreme organının bedeli olarak mehr-i mislin bir kısmının yerine geçer. Tıpkı nikâhta belirlenen mehrin yarısının gerdek öncesi boşanma durumunda üreme organının bedeli olarak ödenmesinin vacip oluşu gibi.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Müt'a, üreme organının bedeli olarak mehr-i mislin bir kısmının yerine geçseydi, kadının durumuna göre miktarının belirlenmesi gerekirdi. Tıpkı mehr-i mislin de kocanın durumuna göre değil de kadının durumuna göre belirlenmesinde olduğu gibi.

Yüce Allah, müt'anın miktarını kocanın durumuna göre belirlemeyi emretmiştir:

(وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ)

"Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere onlara müt'a verin."[100]

Bu ayet, müt'anın üreme organının bedeli olmadığına delalet etmektedir. Üreme organının bedeli olmadığına göre boşanmanın da bedeli olması mümkün değildir. Çünkü kadın, boşanma sebebiyle üreme organı yeniden onun mülkiyetine geçmiş olmaktadır. Mülkiyetine geri dönen şeyin bedelini karşı taraftan alma hakkına sahip olmaz. Bu da müt'anın herhangi bir şeyin bedeli olmadığına delalet eder. Böyle olunca da müt'a vermenin vacip olmadığını öğrenmiş olduk."

100 Bakara, 2/236

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Sizin müt'a miktarı belirlenirken kadının değil de kocanın durumunun esas alınacağını söylemeniz, bizim görüşümüze aykırıdır.

Mezhebimizin (Hanefî) son dönem fakihleri bu hususta farklı görüş ortaya koymuşlardır:

Hocamız Ebu'l Hasan el-Kerhi, müt'a belirlenirken kadının da durumunun göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemiştir. Bunda ayete aykırı bir durum yoktur. Çünkü biz erkeğin durumunu göz önünde bulundurmakla ayetin hükmünü kullanmış olmaktayız.

Bazıları müt'a belirlenirken kadının değil, sadece kocanın durumunun göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemişlerdir.

Böyle diyenlere, bu itirazıyapanın sorusunu yöneltmek gerekir. Çünkü itiraz sahibi şöyle diyordu: "Kocanın gerdeğe girmesi veya gerdeğe girmesi sayılacak olan ölümü durumunda mehrin tamamını almayı hak eden kadının mehrini mislini belirlerken kadının durumu göz önünde bulundurulur."

Bu durumda mehr-i misil, telef edilen eşyanın kıymeti mertebesinde bir şey olmaktadır. Miktarı belirlenirken de kadının kendisinin durumu göz önünde bulundurulur.

Müt'aya gelince; bize göre onun, ancak gerdekten veya gerdek yerine geçen (ölüm gibi) bir şeyden önce kocanın üreme organı üzerindeki hakkının kendisinden kaynaklanan bir sebeple ortadan kalkması durumunda ödenmesi vacip olur. Müt'anın miktarını belirlerken kadının durumunun göz önünde bulundurulması gerekmez. Çünkü üreme organı gerdek gerçekleşmediği için koca tarafından elde edilmiş olmayıp kocanın yolaçması sebebiyle kadın tarafından elde edilmiş olmaktadır. Bu sebeple müt'anın miktarı belirlenirken kadının değil, erkeğin durumu göz önünde bulundurulur.

Diğer taraftan sizin dediğiniz gibi müt'anın bir şeyin bedeli olmadığını kabul etsek bile bu, müt'anın vacip olmasını engellemez. Çünkü nafaka, bir şeyin bedeli değildir.

Şöyle ki: Üreme organının bedeli, mehirdir. Koca da nikâh akdi ile o organa mâlik olmuştur. Gerdeğe girmek ve kadınla sevişmek, kocanın kendi mülkünde tasarrufta bulunmasıdır. İnsanın kendi mülkünde tasarrufta bulunması ise bedel ödemesini gerektirmez. Ama bu, nafaka vermenin vacip olmasını gerektirmez. Bu sebeple kişinin babasının ve küçük oğlunun nafakasını vermesi, Kitab'ın nassı ile gerekmektedir. Malı infak etmek bir şeyin bedeli değildir. Ama bu, infakın vacip olmasını engellemez. Zekât ile kefaretler vacip oldukları hâlde bir şeyin bedeli değildirler. Bir şeyin bedeli olmamasını vacip olmayışına delil gösteren kişi, bir şeyden anlamıyor demektir. Ayrıca müt'ada erkeğin ve kadının durumunun göz önünde bulundurulmasını söylemek, miktar belirlemeyle ilgili olarak söylenmiş bir sözdür. Miktar belirlemeyle ilgili olarak söylenen sözün o şeyin vacip olması veya olmamasıyla ilgisi yoktur. Kaldı ki vacip olmasa, miktarı kocanın durumuna göre belirlenmezdi.

Yüce Allah'ın (وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ) **"Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere onlara müt'a verin"** buyurması, müt'a vermenin vacipliğine delalet etmektedir. Çünkü vacip olmayan bir şeyin miktarını belirlerken kocanın durumu göz önünde bulundurulmaz. Vacip olmazsa zenginlikte de fakirlikte de dilediği miktarda harcama yapabilir. Miktarı kocanın durumuna göre belirlenmesi, kocanın dilediği gibi hareket etmede serbest bırakılmaması, müt'anın vacipliğine delalet eder. Bu da bu meselede temel bir delil olmaya elverişlidir.

İtirazda bulunan kişi şunu da söylemişti: "Yüce Allah'ın (وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ) **"Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere onlaramüt'a verin"** buyurması, eli dar ve bir şeye sahip olmayan kimsenin kadına bir şey vermekle yükümlü olmamasını gerektirmektedir. O yükümlü olmayınca eli geniş olan dayükümlü olmaz. Eli dar ve bir şeye sahip olmayan kimseyi müt'a vermekle yükümlü kılan kimse, Kur'an'ın zahir hükmünün dışına çıkmış olur. Zira malı olmayan kimsenin müt'a vermesini ayet vacip kılmamaktadır. Zira malı yok ki mali durumu göz önünde bulundurulabilsin. Müt'ayı daha sonra vermesi için bu adamın üzerine borç yazmak ve onu müt'a ile muhatap kılmak caiz değildir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu itirazcının söyledikleri, ayetin manasını anlamadığını göstermektedir. Çünkü Yüce Allah "Eli geniş olan malı miktarınca, eli dar olan da malı miktarınca müt'a versin" buyurmamış, aksine **"Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere onlara müt'a verin"** buyurmuştur. Eli dar olanın da kendine göre bir gücü vardır. O da ödemesi gereken müt'anın, kendisinin zimmetinde borç olarak kalmasıdır. Eli genişlediğinde zimmetindeki müt'ayı kadına teslim etmesi gerekir.

Nitekim Yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurmuştur:

(وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, meşru ölçüde babaya aittir."[101]

Bu ayette çocuğun ve annesinin meşru ölçüde yiyecek ve giyeceğini temin etme görevi, babaya yüklenmiştir. Baba, yoksul ve mali gücü olmayan biri ise nafakayı vermemekle ayetin hükmü dışına çıkmaz. Çünkü meşru ölçüdeki nafaka, onun zimmetinde sabit bir borç olarak kalır. Bulduğunda kadına öder. Yoksul kimsenin müt'a ve zimmette sabit bir borç olarak kalan diğer haklarla ilgili hükmü de böyledir. Zimmet, ayni eşyalar gibi olur. İmkân bulunduğunda ödeme yapılır. Mesela yoksul bir kişi, zimmetindeki bir para karşılığında bir şeyi satın alması caizdir. Bu alışverişte zimmetindeki para, nakit para gibidir. Aldığı malın bedeli, bu zimmetteki parada sabit olur. Aynı şekilde yoksul kocanın da zimmeti, sahih bir zimmet olup nafakalarla diğer borçların sabit oluşu gibi, müt'anın da bu zimmette sabit olması sahihtir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayette, mehir belirlemeksizin nikâh akdetmenin caiz olduğuna delalet vardır. Çünkü Yüce Allah bu ayette, mehir belirlemesi olmamakla birlikte yapılan boşamanın geçerliliğine hükmetmiştir. Boşama ise ancak sahih bir nikâhtan sonra olur. Ayetten dolaylı olarak anlaşıldığına göre bir kimse mehir vermemek şartıyla bir kadınla nikâh kıyarsa, bu şart nikâhı fasit kılmaz. Çünkü ayette nikâh sırasında

101 Bakara, 2/233

mehir belirlenmemesi ve bunun sükûtla geçiştirilmesi ile mehir verilmeyeceği şart koşularak nikâh kıyılması arasında bir ayrım yapılmamıştır. Dolaylı da olsa ayette her iki mana da vardır.

Mâlik'in görüşüne göre bir adam mehir vermemek şartıyla bir kadınla nikâh kıyarsa, nikâhı fasit olur. Gerdeğe girerse nikâhı sahihe dönüşür. Kadına da mehr-i misil vermesi gerekir. Mehir vermeme şartıyla kıyılan nikâhın caizliğine ayette hükmedilmiştir. Oysaki bu şart, nikâh sırasında mehir belirlenmeyip bu kısmın sükûtla geçiştirilmesine göre daha ağır bir kusurdur. Mehrin belirlenmemesi, nikâh akdi için bir eksiklik olmadığına göre, kadına mehir vermemeyi şart koşmak da nikâha zarar vermez.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, kendisi ile gerdeğe girilmiş olan kadını boşama durumunda ona mehir vermenin vacip olmadığını söylemişlerdir. Zira önce de açıkladığımız gibi müt'a, kadının üreme organının bedelidir. Boşanan kadının iki bedeli birlikte almaya hak kazanması ise mümkün değildir. Gerdeğe girdikten sonra boşanacak olursa, hem belirlenmiş olan mehri -eğer belirlenmiş değilse mehr-i misli- hem de müt'ayı almaya hak kazanması mümkün değildir. Mehri belirlenmiş olup da gerdeğe girmeden boşanan kadına mehrinin yarısı verilmesi vacip olduğunda, ayrıca kendisine müt'a verilmesini de vacip şekilde hak etmez. Bu hükümle ilgili olarak büyük İslam merkezlerinin fakihleri arasında ihtilaf yoktur. Bu da bizim anlattıklarımızın doğruluğuna iki yönden delalet etmektedir:

1-Boşanan kadın, mehrin bir kısmını kendisine vermek vacip olduğunda müt'ayı hak etmediğine göre mehrin tamamını kendisine vermek vacip olduğunda müt'ayı hak etmemesi öncelikle gerekir.

2-Bu anlatılandan maksat, kadının mehirden bir şey almayı hak etmesidir. Kendisiyle gerdeğe girilen kadın da mehri hak etmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Boşanan kadına mehir verilmediğinde müt'a vermek vacip olduğuna göre, mehri hak etmesi durumunda müt'a vermek öncelikle vacip olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu dediğinize bakılırsa mehir verilmezken müt'a vermek vacip olduğuna göre, mehrin yarısını

vermek vacip olduğunda da kadının müt'a almayı hak etmesi gerekir. Diğer taraftan kadın, mehirdeki hakkının bir kısmından mahrum kaldığında boşanma öncesinde ve sonrasında üreme organı bedelsiz kalmasın diye kadın, müt'a almayı hak etmektedir. Mehir vermek vacip olmadığında müt'a vermek vacip olur. Başka bir bedeli hak edince müt'a almayı hak etmez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ)

"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."[102]

Bu ayet, delille istisna edilenler dışında boşanan bütün kadınlar hakkında genel bir hüküm ifade etmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Söyledikleriniz doğrudur. Ancak meta' kelimesi, kendisinden yararlanılan herhangi bir şey demektir.

Nitekim şu ayetlerde meta' kelimesi bu anlamda kullanılmıştır:

(وَفَاكِهَةً وَأَبًّا مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ)

"Sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık."[103]

(مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ)

"(Onların bu refahı) az bir yararlanmadır. Sonra onların barınağı cehennemdir."[104]

---

102 Bakara, 2/241
103 Abese, 80/31-32
104 Âl-i İmrân, 3/197

(اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ)

"Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır." [105]

Efveh el-Evdi de bir şiirinde şöyle demiştir:

إِنَّما نِعْمَةُ قَوْمٍ مُتْعَةٌ ... وحَياةُ المَرْءِ ثَوْبٌ مُسْتَعار

Kavmin nimeti yararlanmadır.

İnsanın hayatı da iğretidir.

Müt'a ve meta' kelimeleri, kendisinden yararlanılan şeylerin hepsi demektir. Boşanan kadına kendisinden yararlanılan mehir veya nafaka gibi bir şey verdiğimizde, ayetin bize yüklediği sorumluluğun gereğini yerine getirmiş oluruz. Kendisine el sürülmeden boşanan kadının müt'ası, belirlenmiş olan mehrinin yarısıdır. Mehri belirlenmemiş ise, erkeğin ve kadının durumu göz önüne alınarak bir miktar müt'a verilir. Kendisiyle gerdeğe girilmiş olup da boşanan kadına bazen belirli mehri verilir. Bazen de mehir belirlenmemişse mehr-i misil verilir. Bütün bunlar müt'a olup ödenmeleri vacip değildir. Bu müt'a çeşitlerinden birinin kadına verilmesini vacip kılarsak, diğer çeşitlerinin de verilmesini vacip kılmamız gerekecektir. Zira Yüce Allah'ın (وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ) **"Boşanmış kadınların geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır"** buyruğu, meta' denilebilecek en basit şeyin kadına verilmesini gerektirmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah'ın (وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ) **"Boşanmış kadınların geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır"** buyruğu, boşama sebebiyle kadına müt'a verilmesini gerektirmektedir. Bu kelimenin, kadının boşanmazdan önce hak ettiği mehirle bir ilgisi yoktur."

105 Mü'min, 40/39

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hakikat, sizin dediğiniz gibi değildir. Zira "Boşanmazdan önce kendilerine verilmesi vacip olan mehrin, boşanan kadınlara verilmesi gerekir" demeniz caiz olur. Mehrin boşamadan sonra zikredilmesi, onun boşamadan önce vacip olmasına engel değildir. Eğer öyle olsaydı, her iki durumda da boşamadan söz edilmekle beraber onun ödenmesinden de bahsedilmesi doğru olmazdı. Boşamadan sonra ödenmesinin vacip olması, boşama ile birlikte kadına faydalanabileceği bir şeyler vermenin vacip olduğunu bize bildirmektir. Çünkü birileri boşamanın vacip olan bir hakkı ortadan kaldırdığını zannedebilir. İşte bahsedilen ayette (Bakara, 241) Yüce Allah, boşama öncesinde verilmesi vacip olduğu gibi boşama sonrasında da verilmesinin vacip olduğunu bildirmiştir. Şunu da belirtelim ki ayette kastedilen eğer kadına boşanması sebebiyle yararlanacağı bir şeyler vermek ise, bu üç şekilde olur:

1-Kendisiyle gerdeğe girilmiş kadın ise iddet nafakası verilir.

2-Müt'a verilir.

3-Kendisiyle gerdeğe girilmemiş ise belirlenmiş olan mehrin yarısı verilir.

Bu metalar -yani yararlanılacak şeyler-, boşanması sebebiyle kadına verilir. Zira önce de açıkladığımız gibi nafakaya da meta denmektedir.

Nitekim şu ayette de nafakaya meta denmiştir:

(وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ)

"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar nafakalarının sağlanmasını vasiyet etsinler."[106]

Kadın için kocası tarafından sağlanması gereken geçim ve barınmaya bu ayette meta denmiştir. Mehirle birlikte müt'a vermenin vacip olmadığına

106 Bakara, 2/240

fakihlerin şu icması delalet etmektedir: Kadın, boşanmazdan önce kocasından müt'a talebinde bulunamaz. Şayet boşandıktan sonra mehirle birlikte müt'a verilmesi de vacip olsaydı, boşanmazdan önce de verilmesi vacip olurdu. Çünkü o zaman bu, boşamanın değil, üreme organının bir bedeli olur ve mehrin hükmüne tabi olurdu. Bu da mehirle birlikte müt'a vermenin de vacip olmasının imkânsızlığına delalet eder.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Siz, mehri belirlenmemiş ve kendisine el sürülmeden boşanmış olan kadına müt'a verilmesini vacip kılıyorsunuz. Ama boşanmazdan önce kadına müt'a verilmesini vacip görmüyorsunuz. Boşanmadan önce vacip olmayışı, boşandıktan sonra vacip olmayışına delalet etmez. Kendisiyle gerdeğe girilmiş kadın hakkında da aynı şeyi söyledik."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Müt'a, mehr-i mislin bir kısmıdır. Çünkü mehr-i mislin bir kısmının yerine geçmektedir. Boşanmazdan önce kadın onu mehri sebebiyle ödenmesi vacip bir borç gibi talep edebilir. Bu sebepledir ki boşandıktan sonra mehrin bir kısmını talep edebilir. Oysaki sen, müt'ayı mehrin bir kısmı olarak kabul etmiyorsun. Bu durumda müt'a, ya üreme organının ya da boşamanın bir bedeli olacaktır. Eğer mehr-i misille birlikte üreme organının bedeli ise, kadın onu boşanmazdan önce de ödenmesi vacip bir borç gibi kocasından talep edebilir. Eğer üreme organının bedeli değilse, üreme organının kadının mülkiyetine geri dönmesi -yani boşanma sebebiyle talep edilmesi- artık imkânsız hâle gelir.

Doğrusunu Yüce Allah bilir.

Ödenmesi Vacip Olan Müt'anın Miktarının Belirlenmesi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ)

"Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin."[107]

Müt'a miktarı, erkeğin varlıklı veya yoksul olması göz önünde bulundurularak belirlenirken içtihat yapılır ve ağırlıklı kanaate göre bir miktar üzerinde karar verilir. Tabii bu miktar da zamana göre değişir. Çünkü Yüce Allah müt'anın miktarını belirlemede iki şeyin göz önünde bulundurulmasını şart koşmuştur. Bu iki şeyden biri, erkeğin zenginlik ve fakirliğinin göz önünde bulundurulmasıdır. Diğeri de müt'a miktarının meşru ölçüde olmasıdır. Şu hâlde müt'a miktarı belirlenirken bu iki şeyin göz önünde bulundurulması vacip olmuştur. Böyle olunca da kadın ile erkeğin meşru ölçüye riayet etmeleri, insanların âdetlerine uymalarıyla mümkün olacaktır. Âdetler ise zamana göre değişir ve farklılık arzeder. Bu da zamanın âdetlerine göre hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu, karşılaşılan olayların hükmünü belirlemede içtihada başvurmanın caizliği hususunda bir delildir. Çünkü bu müt'a miktarını belirleme işi, fikrimizi harekete geçirip içtihad etmemize yol açan bir şeydir.

Üstadımız Ebu'l Hasan el-Kerhi'nin, "Müt'a miktarını belirlerken erkeğin yanı sıra kadının da durumunun göz önünde bulundurulması gerekir" dediğini nakletmiştik.

Ali b. Musa el-Kummî de kitabında konuya değinmiştir.

Yüce Allah'ın müt'a miktarının belirlenmesinde verilecek hükmü iki şeye, erkeğin zenginlik ve fakirlik durumuyla birlikte miktarın meşru ölçüde olması şartına bağlamasını delil olarak ileri sürüp (Ali b. Musa el-Kummî) şöyle demiştir: "Müt'a miktarını belirlemede kadının değil de

107 Bakara, 2/236

sadece erkeğin durumunu esas alırsak şöyle bir durumla karşılaşabiliriz: Bir adam biri asaletli diğeri sıradan olan iki kadınla evlenir ve sonra ikisine el sürmeden boşar, onlar için mehir de belirlememiş ise her ikisine eşit miktarda müt'a vermesi gerekir. Yani asaletli kadına verdiği müt'a kadar, sıradan olan kadına da müt'a vermesi gerekir ki bu, meşru olmayan, insanların âdet ve ahlâkına göre hoş karşılanmayan bir uygulama olur."

Müt'a miktarını belirlerken sadece erkeğin durumunu göz önünde bulundurmanın fasid bir görüş olduğu şu bakımdan da anlaşılmaktadır: Varlıklı ve yüksek konumda olan bir adam, mehir miktarı belirlenmemiş ve mehr-i misli bir dinar olan asaletsiz bir kadınla evlenir, gerdeğe girdikten sonra onu boşarsa sadece bir dinar vermesi gerekir. Şayet gerdeğe girmeden boşarsa erkeğin, kendi durumuna göre ona müt'a vermesi gerekir ki bu, kadının mehr-i mislinin kat kat üstünde olur. Gerdeğe girmeden boşanırsa, gerdeğe girdikten sonra boşanması durumunda alacağından daha fazla mal alma hakkına sahip olacaktır. Böyle bir şeyi söylemekse doğru değildir. Çünkü Yüce Allah, gerdeğe girmeden boşanan kadına, gerdeğe girdikten sonra boşanan kadına verilenin yarısı kadar mehir verilmesini vacip kılmıştır. Müt'a miktarını belirlerken kadının değil, sadece erkeğin durumunun göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemek, Kitab'ın mana ve delaletine âdetlerdeki genel kabule muhalefet etmeye açtığına göre bu görüş geçerli olmaz. Müt'a miktarını belirlerken erkeğin durumunun yanı sıra kadının da durumunun göz önünde bulundurulması gerekir.

Müt'a miktarını belirlerken sadece erkeğin durumunu göz önünde bulundurmanın fasid bir görüş olduğu şu bakımdan da anlaşılmaktadır: Varlıklı iki adam, her biri birini alarak iki kız kardeşle evlenirler. Bunlardan biri mehrini belirlemediği karısıyla gerdeğe girdikten sonra karısını boşarsa, ona mehr-i misil olarak bin dirhem verir. Diğeri ise mehrini belirlemediği karısını gerdeğe girmeden boşar ve kendi durumuna göre miktarı belirlenen bir müt'ayı karısına verir. Bu adamın kendi durumu göz önüne alınarak karısına verdiği müt'a, boşanan baldızına verilen mehr-i misilden kat kat fazla olabilir. Kendisiyle gerdeğe girildikten sonra boşanan baldızının aldığı mehr-i misil, kendisinin gerdeğe girmeden boşadığı karısına verdiği müt'adan az olabilir. Oysa birbirine eşit asalette olan iki kız kardeşin üreme organlarının kıymeti aynıdır. Her ikisi de mehir

bakımından birbirine eşittir. Kendisiyle gerdeğe girilmiş olan kız kardeş, gerdeğe girdiği için üreme organının bedelini diğerine göre eksik ve daha az almaktadır. Bu, kabul edilemez ve şer'î olmayan bir durumdur. Anlatılan bu örnekler, müt'a miktarını belirlemede erkeğin durumuyla birlikte kadının da durumunun göz önünde bulundurulmasının gerekli olduğuna delalet etmektedir.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: "Bir adam mehrini belirlemediği karısını gerdeğe girmeden boşarsa, kadına verilecek müt'a, mehr-i mislinin yarısından fazla isemüt'a, mehr-i mislin yarısından fazla olamayacağına göre, mehr-i misil ile müt'adan hangisi daha az ise, kadına az olanı verilir. Çünkü Yüce Allah mehri belirlenen kadının gerdeğe girmeden boşanması durumunda, belirlenmiş olan mehrinin yarısından fazlasını almasını caiz kılmamıştır. Mehri belirlenmemiş ise gerdeğe girmeden boşanması durumunda kendisine verilecek olan müt'anın da mehr-i mislin yarısından fazla olması caiz olmaz. Bununla beraber belirlenmiş olan mehrin miktarı mehr-i misilden fazla ise, gerdeğe girmeden boşanma durumunda kadın, belirlenenin yarısından fazlasını hak etmemektedir. Mehr-i misilde de aynı ölçünün uygulanması öncelikle gerekli olur. (Yani mehir miktarı belirlenmeyen kadın, gerdeğe girmeden boşanırsa, alacağı müt'anın mehr-i mislin yarısından fazla olmaması gerekir)."

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri müt'a için üzerine çıkılmayacak ve aşağısında kalınmayacak standart bir miktar belirlemesi yapmış değildirler. Müt'anın miktarının her zaman örfen kabul edilebilir, mutat bir miktar olacağını söylemişlerdir. Mesela insanların arasına çıkarken giyilecek üst örtüsü ile onun altına giyilen kadın gömleği ve başörtüsü diyerek üç parça giysinin müt'a olabileceğini söylemişlerdir. Müt'anın miktarı hakkında selef ulemasından her birinin ağırlıklı kanaatine göre farklı görüşler nakledilmiştir.

İsmail b. Ümeyye'nin bildirdiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Müt'anın en üst miktarı, bir hizmetçi, ondan sonra nafaka, ondan sonra da giysidir."

İyas b. Muaviye, Ebu Miclez'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Ömer'e *radıyallahu anh*, "Bana müt'a hakkında bilgi ver" dedim. Varlıklı bir

adam olduğumu bilip ona göre durumumu göz önünde bulundurarakşu kadar ve şu kadar giysi vermemi söyledi. Hesapladım ve otuz dirhem kadar olduğunu gördüm.

Amr, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Müt'a için belli bir miktardan söz edilemez. Kişinin varlık durumuna göre miktarı belirlenir."

Hammad b. Seleme dedi ki: "Kadına mehr-i mislinin yarısı miktarınca müt'a verilir."

Atâ dedi ki: "Müt'anın en bolu kadın gömleği, başörtüsü ve üst örtüsüdür."

Şa'bi dedi ki: "Kadının evindeki kisvesi gömlek, başörtüsü, üste örtülen şal ve çarşaf gibi bir örtüdür."

Yunus, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bazıları müt'a olarak kadına hizmetçi ve nafaka verirdi. Bazıları da müt'a olarak giysi ve nafaka verirdi. Bundan aşağı durumda olanlar gömlek, başörtüsü ve üst örtüsü olmak üzere üç parça giysi verirdi. Bundan da aşağı durumda olanlar bir elbise verirdi."

Amr b. Şuayb, Said b. Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Müt'anın en iyisi başörtüsü, en düşüğü ise bir elbisedir."

Haccac'ın rivayetine göre Ebu İshak, Abdullah b. Mugaffel'e müt'ayı sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Müt'a, kişinin mali durumuna göre vereceği bir şeydir."

Bu miktarların tümü, adı geçen fakihlerin kendi reyleri ile yaptıkları içtihatların ürünüdür. Hiçbiri diğerinin kendi içtihadına muhalif bir görüş sergilemesinden rahatsız olmamış ve diğerinin görüşünü reddetmemiştir. Bu da müt'a hakkında ortaya konulan miktarların, fakihlerin kendi içtihatlarının bir sonucu olduğuna delalet etmektedir. Müt'a ile ilgili olarak ortaya konulan miktarlar, telef edilen malların kıymetini ve naslarla belirlenmemiş olan cinayetlerin diyetlerini takdir etmek gibi bir şeydir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾)

237-"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikah bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir."

Ayette geçen (فَرَضْتُمْ) fiilinin mastarı olan (فَرْض) kelimesi, sözlükte ölçek üzerinde miktar belirleyici olan kesik çizgiler manasına gelmektedir. (اَلْفُرْضَة) kelimesi ise, su taksimatında herkesin hissesini belirlemek için tahta, taş veya kireç üzerine konulan işaret manasına gelmektedir. Gemilerin yanaştığı kıyıya da (فُرْضَة) denir. Çünkü oradan gemiye binip inerken kıyıda izler ve işaretler oluşur. Daha sonra farz kelimesi şer'î ıstılahta miktar ve vücubun en üst manasında kullanılır olmuştur.

Buna şu ayetler örnek gösterilebilir:

(اِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ)

"Kur'an'ı sana farz kılan Allah..."[108]

Yani **"Kur'an'ı"** sana indiren, onun hükümlerine uymayı ve onu başkalarına tebliğ etmeyi **"sana farz kılan Allah..."**

Miras ayetlerinden bahsederken de şöyle buyrulmuştur:

108 Kasas, 28/85

(فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ)

“Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır.”[109]

Bu ifade, mirasçılar için açıklanan hisse miktarlarını vermenin farz olduğu manasını içermektedir.

Boşamayla ilgili ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ)

“Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır.”

Bu ayette geçen “farz” kelimesi, meâlinde de görüldüğü gibi mehrin miktarını belirleme manasında kullanılmıştır.

(فَرائض الإبل) tamlaması develerin yaş ve sayılarının esas alındığı hesaplarda vacip olan miktarlar manasına gelmektedir. Bu hesaplardaki ölçüye, ölçeklerin kenarındaki miktar ölçülerini gösteren kesik çizgilere benzetme nevinden farz denmektedir. Aynı şekilde ölçülü olan diğer şeylerde de bu yöntem uygulanır. Böylece eşyalar birbirlerinden ayırt edilirler.

(وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً) cümlesiyle kastedilen mananın, nikâh akdi sırasında mehir miktarının belirlenmesi olduğunun delili, önceki ayette mehri belirlenmeden boşanmış olan kadından bahsedilmiş olmasıdır.

(لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً)

“Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur.”[110]

109 Nisâ, 4/11
110 Bakara, 2/236.

Görüldüğü gibi bu ayette mehri belirlenmeden boşanan kadından bahsedilmektedir. Sonraki ayette ise mehri belirlendikten ve kendisiyle gerdeğe girildikten sonra boşanan kadından bahsedilmektedir. Birinci ayette mehrin belirlenmediğinden söz edilmekte, ikincisinde ise mehrin belirlenmesinden söz edilmektedir. Sonra da kendisine el sürülmeden boşanan kadına, kendisi için belirlenmiş olan mehrin yarısının verilmesi gerektiği, Kur'an nassı ile bildirilmektedir.

Nikâh akdi sırasında değil de akitten sonra mehri belirlenen ve kendisiyle gerdeğe girilmeden boşanan kadının durumu hakkında farklı görüş ortaya konulmuştur.

Ebu Hanife, bu durumdaki kadına mehr-i misil verilmesi gerektiğini söylemiştir. İmam Muhammed de bu görüştedir.

Ebu Yusuf, önceleri bu durumdaki kadına belirlenmiş olan mehrinin yarısının verilmesi gerektiğini söylerken, daha sonra bu görüşünden vazgeçip Ebu Hanife ile Muhammed'in görüşüne dönmüştür.

Mâlik ile Şafiî, bu durumdaki kadına, belirlenmiş olan mehrinin yarısının verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu durumdaki kadına mehr-i misil verilmesi gerektiğinin delili, bu akdin gereği olarak bu kadına mehr-i misil verilmesi gerektiğidir. Nikâh akdi sebebiyle mehr-i mislin vacip olması, gerdek öncesi boşama durumunda kadına müt'a vermenin vacip olmasını gerektirmektedir. Erkekle kadının mehir belirlemede karşılıklı rıza ile anlaşmaları, akdin gereği olan müt'ayı vermeye aykırı değildir.

Bunun delili şudur: Mehr-i misil gibi bu müt'a-her ne kadar vacip olsa da- nikâh akdinde belirlenmemişti. Gerdeğe girmeden boşamanın meydana gelmesi, vacip oluşundan sonra, akit sırasında belirlenmeyen mehr-i misli düşürdüğüne göre, nikâh akdinden sonra belirlenen mehri de düşürmesi gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Mehr-i mislin verilmesi, nikâh akdi sebebiyle değil, gerdeğe girme sebebiyle vacip olmuştur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu dediğiniz yanlıştır. Çünkü kadının üreme organını bedel ödemeden mübah edinmek caiz de-

ğildir. Bunun delili de şudur: Mehir vermemek şartıyla nikâh akdedilse bile kadına mehir vermek vacip olur. Mehir, kadının üreme organını mübah edinmenin bedeli olduğuna, verilmemesi şart koşulsa bile ortadan kaldırılması caiz olmadığına göre, kadının üreme organını mübah edindiği için erkeğin mehir vermesi gerekir. Bunun delili de şudur: Nikâh akdi sahih olduktan sonra erkeğin gerdeğe girmesi, kişinin kendi malında tasarrufta bulunmasıdır. Kişinin kendi malında tasarrufta bulunması ise bedel ödemesini gerektirmez. Bilindiği gibi müşterinin satın aldığı eşya üzerinde tasarrufta bulunması, bedel ödemesini gerektirmez. Bu da kadının, mehr-i misli nikâh akdi sebebiyle hak ettiğine delalet eder. Ayrıca mehr-i mislini almadan kadının, kendini kocasına teslim etmeme hakkına sahip olduğu hususunda fakihlerin tümünün ittifak etmesi de buna delalet etmektedir. Şayet nikâh akdi sebebiyle kadın mehri hak etmeseydi, verilmesi vacip olmamış bir mehri almadan kendini kocasına teslime yanaşmaması nasıl caiz olurdu? Kadın, mehri talep etme hakkına sahiptir. Kendisine verilmemesi durumunda kocasını hâkime şikâyet edebilir. Hâkim de kocasının mehri ona teslim etmesine hükmeder. Hâkim, hak edilmemiş alacakların ödenmesinin vacipliğine hükmetmediği gibi, kadının hak etmediği bir mehrin de ödenmesinin vacipliğine hükmetmemektedir. Bütün bu anlatılanlar, mehri belirlenmemiş olan kadının nikâh akdi sebebiyle mehr-i misli hak ettiğine ve nikâhta belirlenmiş mehir gibi kocasından alıp temlik edinebileceğine delalet etmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Mehr-i misil, nikâh akdi sebebiyle vacip olsaydı mehr-i müsemma dediğimiz belirlenmiş mehrin gerdek öncesi boşama sebebiyle tamamı düşmediği gibi böyle bir boşama sebebiyle mehr-i mislin de tamamının düşmemesi gerekirdi."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Gerdek öncesi boşama sebebiyle mehr-i mislin tamamı düşmüş olmamaktadır. Çünkü bu durumda boşanan kadına verilen müt'a, önce de açıkladığımız gibi mehr-i mislin bir kısmıdır. Ve gerdek öncesinde boşanan kadına verilen yarı mehr-i müsemmanın hizasında yani onun gibi bir ödemedir.

İsmail b. İshak dedi ki: "Koca, kadının üreme organını mübah edinse bile mehr-i misil, nikâh akdi sebebiyle vacip olmaz. Çünkü bedelin satılan malın karşısında oluşu gibi, koca da kadının karşısında ve hizasındadır."

Hakikat, eğer İsmail b. İshak'ın dediği gibi ise koca, gerdeğe girme sebebiyle mehir ödemekle yükümlü olmaz. Çünkü kadının, kendini kocasının kollarına bırakması nasıl ki kocasının onun üzerindeki hakkı ise aynı şekilde kendisiyle cinsel ilişkiye girmesi de kadının kocası üzerindeki bir hakkıdır. Çünkü eşlerden her birinin diğerinin cinsel organından yararlanmayı mübah edinmesi, karşılıklıdır. Cinsel bakımdan birbirlerinden karşılıklı yararlandıklarına göre, gerdeğe girince neden özellikle koca mehir ödemekle yükümlü olsun? Kadın eğer mehri nikâh akdi sebebiyle hak etmiyorsa, mehrini almadan kendini kocasına teslim etmeme hakkına sahip olmamalıdır. Ayrıca mehri belirlemenin de sahih olmaması gerekir. Çünkü akdedilen nikâh, kadın açısından da erkek açısından da sahihtir. Bu takdirde kocanın mehir ödemesi gerekmeyeceği gibi, kadının da herhangi bir şey yapması gerekmemektedir. Buna göre kendisiyle gerdeğe girme, şüphe sonucu cinsel ilişkide bulunma gibi durumlarda üreme organına değer takdir edilmemesi gerekir. Ve kadından da herhangi bir bedel alınması sahih olmaz. Çünkü erkeğin onun üreme organındaki hakkı artık düşmüş olur.

Bütün bu anlatılanlardan ümmet şu sonuca varmıştır: Kadının üreme organını mübah edinme karşılığında kocanın mehir ödemesi gerekir. Bu da yukarıda söylenenin hükümsüz olduğuna delalet eder.

Sehl b. Sa'd es-Saidi'nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, mehirsiz olarak kendisiyle evlenmek isteyen bir kadını kabul etmeyince başka bir talipliye (قَدْ مُلِّكْتَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ) ***"Kadına, ezberindeki Kur'an karşılığında sahip kılındın"***[111] demesi, kocanın karısının üreme organına mâlik olduğuna delalet eder. Buna delalet eden delillerden biri de şudur: Nikâh akdi yapıldıktan sonra belirlenen mehri, gerdek öncesi boşama düşürür. Bu durumda akit sonrasında belirlenen mehir, mehr-i misil gibi olmakta ve onun yerine geçmektedir. Çünkü belirlenmiş olan mehrin mehr-i misille birlikte vacip olması mümkün değildir. Mehir akitten sonra belirlenince, gerdek öncesi boşama sebebiyle tıpkı mehr-i mislin düşmesi gibi düşmesi (ve kadına müt'a verilmesi) gerekir. Diğer taraftanakid sonrası belirlenen mehir, akde eklenmiş olmak-

111 Muslim, Nikâh, 13

tadır. Gerdek öncesi boşama sebebiyle akit iptal edilince ona eklenmiş olan şey de iptal edilmiş olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Nikâh akdi sırasında belirlenen mehir, akid sebebiyle sabit olur. Ama akdin iptal edilmesiyle iptal edilmiş olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir:

Ebu'l Hasan el-Kerhi (rahimehullah) şöyle derdi: "Bu durumda mehir de iptal edilmiş olur. Ancak müt'anın vacip oluşuna göre mehrin yarısının verilmesi gerekir."

İbrahim en-Nehâi de böyle der ve (ardından) "Kadının müt'ası işte budur" derdi.

Bazı kimseler, mehrin on dirhemden az olabileceğine şu ayeti delil olarak göstermektedirler:

(وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ)

"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."

Mesela nikâh akdi sırasında mehir olarak iki dirhem belirlenmiş ise gerdek öncesi boşanmadan sonra kadının bir dirhemden fazlasını hak etmemesi gerekir. Bize göre bu, onların söylediklerinin doğruluğuna delalet etmez. Zira mehri iki dirhem olarak belirlemek, on dirhem olarak belirlemek sayılır. Çünkü talakın bölünmeyişi gibi on rakamı da nikâh akdinde bölünmez. Bir kısmını (ikiyi) söylemek, tamamını söylemek gibidir. Talak da bölünmez, demiştik. Mesela bir kişi karısını yarım talakla boşadığını söylerse, tam bir talakla boşamış olur. Nikâh akdi sırasında mehri on dirhemden az olarak belirleyen kişi, bize göre on dirhem olarak belirlemiş sayılır. Gerdek öncesi boşamadan sonra kadına on dirhemin yarısını vermesi gerekir. Ayetin gereği, belirlenen mehrin yarısının gerdek öncesi boşama-

dan sonra kadına verilmesidir. Biz de belirlenmiş olan mehrin yarısının bu boşamadan sonra beş dirheme tamamlanarak kadına verilmesinin vacip olduğunu başka bir delile dayanarak söylemekteyiz.

Doğrusunu Allah bilir.

Halvetten[112] Sonra Boşama Hakkında İlim Ehlinin Ortaya Koydukları Farklı Görüşler

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İlim ehli kimseler, şu ayetin manası üzerinde kendi aralarında tartışmışlardır:

(وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ)

"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."

Bu ayette geçen (تَمَسُّوهُنَّ) fiilinin mastarı olan (مَسِيس) kelimesiyle kastedilen mananın ne olduğu hususunda ulema farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Ömer ve Zeyd b. Sabit dediler ki: "Nikâhlı eşler girdikleri odanın kapısını kilitleyip perdesini sarkıttıktan sonra boşanırlarsa, kadına mehrin tamamı verilir."

Süfyan-ı Sevri'nin bildirdiğine göre Tavus, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu durumda kadına mehrin tamamı verilir." Ali b. Hüseyin ve tabiinden İbrahim de bu görüştedirler.

Firas'ın bildirdiğine göre Şa'bî, İbn Mesud'un *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Koca, karısının bacaklarının arasına oturmuş olsa bile, cinsel ilişki olmamışsa boşanınca mehrin yarısının kadına verilmesi gerekir."

112 Halvet; sahih bir nikâhtan sonra kadın ile erkeğin, üçüncü bir şahsın izinsiz muttali olamayacağından emin bulundukları bir yerde baş başa kalmaları anlamına gelir.

Şa'bî'nin İbn Mesud'dan yaptığı rivayet mürseldir. İbn Mesud'un söylediklerinin benzeri, Şureyh'ten de rivayet edilmiştir.

Süfyan-ı Sevri'nin bildirdiğine göreAtâ, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Adam kadına el sürmeden mehri belirler ve sonra da boşarsa, kadına müt'adan başka bir şey verilmez."

Bazı kimseler, İbn Abbas'ın bu meseledeki görüşünün İbn Mesud'un görüşü gibi olduğunu zannetmektedirler. Ama hakikat öyle değildir. Çünkü (فَرَضَ) kelimesi ile mehir belirlememiş olmayı, "el sürmeden" ifadesi ile "halvete girmeden" manasını kastetmiştir. El sürmeyi halvet manasında yorumlamıştır. Dolayısıyla halvete girmeden boşaması durumunda kadına müt'a verilmesinin vacip olduğunu söylemiştir.

Büyük İslam merkezlerinin fakihleri bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer dediler ki: "Sahih halvete girildikten sonra cinsel ilişki olsa da olmasa da boşama olursakadın mehrin tamamını hak eder. Halvetin sahih olması için eşlerden birinin ihramda veya hasta olmaması ya da kadının âdetli veya Ramazan ayında oruçlu yahut cinsel organı tıkalı olmaması gerekir. Bu engellerden biri varken halvet olur ve cinsel ilişkide bulunmaz sonra da boşanırlarsa, kadına mehrin yarısının verilmesi gerekir. Ancak bütün bu durumlarda boşanma meydana gelirse, kadının iddet beklemesi vacip olur."

Süfyan-ı Sevri dedi ki: "Cinsel ilişkide bulunmaksızın halvet olurlar ve kocadan kaynaklanan bir sebeple boşanma olursa, kadına mehrin tamamı verilir. Kadının cinsel organı tıkalı ise mehrin yarısı verilir."

Mâlik dedi ki: "Erkek karısıyla halvet olup onu öper ve bazı yerlerini açarsa, bu eğer yakında olmuşsa, kadına sadece mehrin yarısı verilir. Ama uzun zaman geçmişse mehrin tamamının verilmesi gerekir. Ancak kadın dilerse bir miktar indirim yapabilir."

Evzai dedi ki: "Adam bir kadınla evlenir, ailesinin yanında onunla gerdeğe girip onu öper ve dokunur, cinsel ilişkide bulunmadan onu boşarsa

veya odanın perdesini sarkıtır ya da kapıyı kilitlerse, kadına mehrin tamamının verilmesi gerekir."

Hasan b. Salih dedi ki: "Adam nikâhladığı karısıyla halvet olur, ama cinsel ilişkide bulunmazsa kadına mehrin yarısını vermesi gerekir. Halvetten sonra kadın cinsel ilişkide bulunduklarını iddia ederse, halvetten sonra kadının söylediklerine itibar edilir."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Adam nikâhladığı karısıyla halvet olup perdeyi sarkıtırsa, tam mehir ödemesi vacip olur."

Şafiî dedi ki: "Adam nikâhladığı karısıyla halvet olur, ama cinsel ilişkide bulunmadan boşarsa mehrin yarısını vermekle yükümlü olur ve kadının iddet beklemesi de gerekmez."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Mehrin kadının hakkı olduğuna Kitap'tan deliller şunlardır:

(وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً)

"Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin."[113]

Bu ayet kadına mehrin tamamının verilmesini vacip kılmaktadır. Bir delil olmadan mehrin bir kısmını düşürmek caiz olmaz. Buna şu ayet delalet etmektedir:

(وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ)

"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, diğerine (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri al-

113 Nisâ, 4/4

mayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizi geri alacaksınız? Hem, siz eşlerinizle birleşmiş iken, onu nasıl (geri) alırsınız?"[114]

Burada anlattıklarımızın doğruluğuna iki bakımdan delalet vardır:

Biri, (فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا) **"Ondan hiçbir şeyi geri almayın"** buyruğudur.

İkincisi ise ayetin şu kısmıdır:

(وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ)

"Hem, siz eşlerinizle birleşmiş iken, onu nasıl (geri) alırsınız?"

Ferra dedi ki: "Ayette geçen (اَفْضٰى) fiilinin mastarı olan "ifdâ" kelimesi, cinsel ilişkide bulunulsun veya bulunulmasın, halvet manasına gelir."

Arap lügatinde Ferra bir otoritedir. Onun bildirdiğine göre "ifdâ" kelimesi, halvetin adıdır. Yüce Allah, halvet olduktan sonra kadından bir şey alınmasını yasaklamıştır. Halvetten kasıt, eşlerin şehevî açıdan birbirlerinden yararlanmalarına engel bulunmayan sahih halvettir. Çünkü "ifdâ"kelimesi, yerdeki geniş ve düz alan anlamına gelen fedâ' kökünden alınmıştır. Bu da oradaki şeylere ulaşmaya bina ve sed gibi engellerin bulunmadığı yer manasına gelmektedir. Bununla da kadının halvete girmekle mehri hak ettiği ifade edilmiş olmaktadır. Tabii halvetin de anlatılan vasıfta bir halvet olması gerekir. O halvette kadının kendini kocasının kollarına bırakmasına ve kocasının da şehevi bakımdan ondan yararlanmasına bir engel bulunmamalıdır. Çünkü "ifdâ" kelimesi bunu gerektirmektedir.

Mehrin kadının hakkı olduğuna şu ayetler de delalet etmektedir:

(فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)

"Sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin." [115]

---

114 Nisâ, 4/20-21

115 Nisâ, 4/25

(فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً)

"Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin."[116]

Bu ayetlerin zahirinden anlaşılan odur ki, delil bulunması durumları dışında kadına her durumda mehrini tam olarak vermek gerekir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Mehrin kadının hakkı olduğuna sünnetten delile gelince şu rivayetleri delil olarak gösterebiliriz:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Muhammed b. Abdurrahman b. Sevban *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ كَشَفَ خِمَارَ امْرَأَةٍ وَنَظَرَ إِلَيْهَا فَقَدْ وَجَبَ الصَّدَاقُ دَخَلَ بِهَا أَوْ لَمْ يَدْخُلْ)

"Bir kimse (nikâhladığı kadının) başörtüsünü açar ve ona bakarsa, cinsel ilişkide bulunsa da bulunmasa da mehri vermesi vacip olur."[117]

Bize göre selef uleması, bu görüşte birleşmişlerdir.

Firas'ın Şa'bî kanalıyla Abdullah b. Mesud'dan rivayet ettiği hadisi çoğu tespit etmemiştir.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Avf, Zürare b. Evfa'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kimse nikâhladığı kadınla halvet olup kapıyı kilitler ve perdeyi sarkıtırsa, mehri vermesi ve (boşanmaları durumunda) kadının da iddet beklemesi vacip olur. Raşit halifler böyle hükmettiler."

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

---

116 Nisâ, 4/24
117 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/418

(عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ من بَعْدِي وَعَضُّوا عليها بِالنَّوَاجِذِ)

"Benim sünnetime ve benden sonra hidayet rehberleri raşit halifelerin sünnetine uyun ve bunlara sımsıkı tutunun."[118]

Mehrin kadının hakkı olduğunun aklî delili şudur: Nikâh akdine konu olan şey, ya cinsel ilişki ya da kadının kendini kocasının kollarına bırakmasıdır. Cinsel ilişkide bulunamamakla birlikte buruk erkeğin bir kadını nikâhlamasının caizliği hususunda bütün fakihlerin ittifak etmiş olmaları, nikâh akdinin sahihliğinin cinsel ilişkiyle ilgili olmadığına delalet etmektedir. Şayet onunla ilgili olsaydı, cinsel ilişkinin olmaması durumunda nikâlı akdinin sahih olmaması gerekirdi. Nikâh akdinin sahihliği, kadının kendini kocasına teslim etmesinin sahihliğine bağlı olduğuna göre, kendini erkeğe teslim etmesi sahih olmayan mahrem kadınları nikâhlamak sahih olmaz. Nikâh akdinin sahihliği, kadının kendini sahih bir şekilde teslim etmesine bağlı olduğuna göre, kendini sahih bir şekilde kocasına teslim ettikten sonra kadının mehri hak etmesi gerekir. Çünkü bu durumda nikâh akdi de sahih olmaktadır.

Şunu da belirtmeliyiz ki kadının yükümlülüğü, kendini kocasına teslim etmesidir. Kocanın yükümlülüğü ise karısıyla cinsel ilişkide bulunmasıdır. Kocanın, bu yükümlülüğün gereğini yapmaktan aciz olması veya yapmaya yanaşmaması, kadının mehri sahih bir şekilde hak etmesine engel teşkil etmez.

Bu sebeple Hz. Ömer *radıyallahu anh*, kocasının kendisiyle halvet olduğu kadın hakkında şöyle demiştir: "O, mehri tam olarak alma hakkına sahip olur. Ey erkekler! Eğer siz cinsel ilişkide bulunmaktan aciz olursanız bunda onların suçu ne?"

Şunu da söylemeliyiz ki: Bir kimse bir evi kiraladığında ev sahibi, evi onun kullanımına müsait hâle getirirse, evi kiracıya teslim ettiği için kira

118 Tahavi, Şerhu Müşkili'l-âsâr: 3/223

almayı hak eder. Nikâhlandıktan sonra erkeğin kadınla halvet olması da böyledir.

Ancak fakihler dediler ki: Kadın hacc veya umre ihramında veya âdetli ya da hasta ise kendini kocasına teslim etmekle mehrin tamamını hak etmez. Çünkü bu, sahih bir teslim değildir. Nikâh akdi sebebiyle kocanın hakkı olan sahih teslim gerçekleşmediği için kadın, mehrin tamamını hak etmez.

Bu söylediğimizi kabul etmeyenler, şu ayetlerin zahirini delil olarak ileri sürmektedirler:

"(وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ)

"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."

(اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا)

"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur."[119]

Bu ayette Cenab-ı Allah, kadının mehri tam olarak hak etmesini, boşanma durumunda iddet beklemesinin vacipliğini "mesis" -yani cinsel ilişkide bulunma- şartına bağlamıştır. Bilindiği gibi "mesis" kelimesi ile elle dokunma manası kastedilmiş değildir."

Buna şöyle cevap verilebilir: Ayetteki (مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ) **"onlara dokunmadan"** ibaresinin ne manaya geldiği hususunda sahabiler, bizim anlatmış olduğumuz şekilde ihtilaf etmişlerdir.

119 Ahzab, 33/49

Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sabit ve İbn Ömer, "dokunma"yı halvet olma manasına yorumlamışlardır. Bunlar bunu, ya lügat anlamında ya da şer'î ıstılah açısından yorumlamışlardır. Çünkü bir lafzı, şer'î ıstılahta ve lügatte karşılığı olmayacak şekilde yorumlamak caiz değildir. Yukarıda ismi geçen kişilere göre bu kelimenin halvet olarak yorumlanmasının lügatte karşılığı varsa buna diyecek bir şey kalmaz. Çünkü onlar, lügat alanında da otoritedirler. Onlar, lügati kendilerinden sonra gelenlerden daha iyi bilirler. "Dokunma" kelimesinin şer'î ıstılahta halvet anlamına geldiğini aynı zatlar söylüyorlarsa, şunu bilmeliyiz ki şer'î ıstılahlar naslardan çıkarılırlar.

"Dokunma" kelimesi halvetin karşılığı olarak kullanılmış ise o zaman bahsedilen ayetin manası şöyle olur: "Kendileriyle halvet olmadan kadınları boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."

Şunu da ifade etmeliyiz ki, ayette geçen "dokunma" kelimesiyle elle dokunma manasının kastedilmediği hususunda fakihler görüş birliği ettiklerine göre bazıları bu kelimeyi "cinsel ilişki", bazıları ise "halvet" manasına yorumlamışlardır. Bu kelime, cinsel ilişkiye isim olursa kinaye bir isim olur. Hükmünün böyle olması caizdir. Ama bu kelime halvete isim olursa zahirî manası olan elle dokunma gündemden düşer. O zaman da bu kelimeyle başka mananın -yani cinsel ilişkinin- kastedilmiş olduğunu söyleyebilmek için delile ihtiyaç olur. Bizim anlattığımız delil, ayette kastedilen mananın cinsel ilişki değil, halvet olmasını gerektirmektedir. Ayet ve sünnetin zahirinden hareketle ileri sürdüğümüz delil, bu kelimenin en azından cinsel ilişkiye mahsus bir kelime olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan biz "dokunma" kelimesini, sözlük anlamında kabul edersek bir kişi nikâhladığı kadınla halvet olup elini ona değdirirse kadının mehrin tamamını hak etmesi gerekir. Çünkü sözlük anlamında adam, karısına dokunmuştur. Kadınla halvet olmadan elini ona değdirirse, icmaya dayalı özel bir hüküm olarak bundan dolayı mehri haketmeyeceğini söyleriz.

"Dokunma" kelimesiyle cinsel ilişki kastedilmişse cinsel ilişkinin misli olan hareketler ve kadının kendini sahih bir şekilde kocasına teslim etmesi gibi cinsel ilişki hükmünde olan şeylerin de cinsel ilişki yerine geçerli sayılmasına engel bir şey yoktur.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا)

"(Bu koca da) onu boşadığı takdirde, tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur."[120]

Sonraki kocanın boşaması durumunda kadının tekrar eski kocasıyla evlenebileceği bu ayette ifade edilmektedir. Burada boşamadan söz edilmekteyse de boşama yerine geçen diğer ayrılıklar da boşama hükmünde olup kadın, eski kocasıyla yeniden evlenebilir.

Şafiî'den nakledildiğine göre penisinin bir kısmı kesik olan adam, karısıyla cinsel ilişkide bulunmaya çalışsa ve bunu başaramadan boşayacak olursa, karısına mehri tam olarak vermesi gerekir. Bundan da anlıyoruz ki kadının mehri hak etmesi, cinsel ilişkinin gerçekleşmesine değil; sahih bir şekilde kendini kocasına teslim etmesine bağlıdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Kadının kendini kocasına teslim etmesi, cinsel ilişki yerine geçiyorsa ilk kocasına dönüş yapabilmesi için nikâhlandığı ikinci erkeğe cinsel ilişki olmaksızın kendini teslim etmesinin yeterli olması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu dediğiniz yanlıştır. Kadının kendini kocasına teslim etmesi, mehrin tamamını hak etmesi için bir gerekçedir. İlk kocasına helal olması için bir gerekçe değildir. Mesela gerdeğe girmeden kocası vefat ederse kadın, yine mehrin tamamını hak eder. Vefat, gerdeğe girmek gibi kabul edilmektedir. Ama kadını ilk kocasına helal etmez.

(اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذ۪ي بِيَدِه۪ عُقْدَةُ النِّكَاحِ)

"Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka."[121]

120 Bakara, 2/230

121 Bakara, 2/237

İbn Abbas, Mücahid ve bir selef topluluğundan rivayet olunduğuna göre yukarıdaki ayetin manası, meâlde belirtildiği şekildedir. "Kadının payından vazgeçmesi" demek, gerdek öncesi boşanmadan sonra hak ettiği yarı mehirden vazgeçmesidir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Mehir, affetmenin yani vazgeçmenin sahih olmayacağı ayni bir eşya veya akar olabilir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayette geçen affetmekten maksat, kadının "affettim" demesi demek değildir. Affetmekten kastedilen mana, kadının mehir hususunda kocasına kolaylık göstermesi veya mehirdeki payından tümüyle vazgeçmesidir. Bu, temlik akitlerinde hak sahibinin hakkını karşı tarafa caiz bir şekilde bırakması anlamına gelir. Buna göre ayetin manası, kadının mehirdeki payını bedelsiz olarak kocasına temlik etmesi şeklinde takdir edilebilir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu ayet, taksim edilebilir şayi hisseli bir malın hibe edilmesinin caizliğine delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, kadının gerdek öncesi boşanmadan sonra belirli mehrinin yarısını kocasına temlik etmesini mübah kılmış; mehrin aynî bir eşya veya borç olması ya da taksim edilebilir olmasıyla olmaması arasında bir ayrım yapmamıştır. Bu ayetin hükmüne göre şayi hisseli birmalı hibe etmenin caiz olması gerekmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Durum sizin zannettiğiniz gibi değildir. Çünkü ayette geçen "afv" kelimesiyle affetme manası kastedilmemiştir. Zira bir adam bir başkasına (قَدْ عَفَوْتُ لَكَ عَنْ دَارِي هَذِهِ) "Senin lehine şu evimden vazgeçtim" veya (قَدْ أَبْرَأْتُكَ مِنْ دَارِي هَذِهِ) "Seni şu evimden ibrâ ettim" derse bu ifadesi, evin o adama temlikini gerektirmez ve bu ifadeyle hibe akdi de sahih olmaz. Durum böyle olduğuna ve ayetin nassındaki "afv" kelimesi de bununla temlik akdinin caiz olmasını gerektirmediğine göre, ayetteki "afv" kelimesi ile ancak caiz olan başka bir yolla hibe ve temlikte bulunmanın mümkün olacağını anlamaktayız. Çünkü kendisi ile temlikin sahih olacağı bir kelime ayette zikredilmemiştir. Şu hâlde ayetteki "afv" kelimesiyle kadının mehri kocasına temlik etmesinin hükmü bir delile bağlı kalmaktadır. usûlde caiz olan akidler, burada da caiz olur.

Usûlde caiz olmayan hibe akitleri burada da caiz olmaz. Bununla beraber bu soruyu soran kişi, Şafiîlerdense onun teslim alınmamış bir nesneyi hibe etmeyi geçerli sayması gerekir. Zira Yüce Allah bahsedilen ayette, teslim alınmış mehirle teslim alınmamış mehir arasında bir ayrım yapmamıştır. Kadın teslim almadığı bir mehri kocasına bağışlarsa, bunu kocasına teslim etmese de hibesinin geçerli olması gerekir. Hibenin genel şartlarına bakarak teslim alınmamış bir nesneyi hibe etmeyi geçerli saymazsa, şayi hisseli bir malı da hibe etmeyi geçerli saymaması gerekir. Soruyu soran kişi Malikilerden olup teslim alınmamış şayi hisseli bir malı hibe etmeyi ayete dayanarak caiz görmekteyse, hüküm bizim anlattığımız gibi olur.

(اَوْ يَعْفُوَا الَّذ۪ي بِيَدِه۪ عُقْدَةُ النِّكَاحِ)

"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, payından) vazgeçmesi başka."

Selef uleması, ayetin bu kısmının manası üzerinde ihtilaf etmişlerdir.

Hz. Ali, Cübeyr b. Mut'im, Nafi b. Cübeyr, Said b. Müseyyeb, Said b. Cübeyr, Muhammed b. Kâ'b, Katade ve Nafi, nikâh bağı elinde bulunan kişinin koca olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, Sevri, İbn Şübrüme, Evzai ve Şafiî de bu görüştedirler. Bunlar dediler ki: "Kocanın payından vazgeçmesi, gerdekten önce de olsa onu boşaması durumunda mehri tam olarak ona vermesidir. (اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ) ifadesi ise hem bâkireleri hem de bâkire olmayanları kapsamaktadır."

Bununla ilgili olarak İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* iki rivayet gelmiştir. Biri, Hammad b. Seleme'nin rivayetidir. Hammad, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah, kadının mehirdeki payından vazgeçmesine razı oldu ve bunu tavsiye etti. Kadın, payından vazgeçerse vazgeçmesi geçerli olur. Vazgeçmeyip cimrilik eder ama velisi vazgeçerse, kendisi kabul etmese bile vazgeçilmiş olur."

Alkame, Hasan, İbrahim en-Nehâi, Atâ, İkrime ve Ebu'z-Zinad dediler ki: "Kadının mehirdeki payından velinin vazgeçme yetkisi vardır."

Mâlik b. Enes dedi ki: "Bir kimse bâkire olan karısını el sürmeden boşarsa, kadınınalacağı yarı mehri, babasının kocaya bağışlaması caizdir. (إلَّا أنْ يَعْفُونَ) ifadesiyle, kendileriyle gerdeğe girildikten sonra boşanmış olan kadınların mehirlerini almaktan vazgeçmeleri kastedilmiştir. Kadının alacağı mehri babasından başka vasi veya diğerlerinin kocaya bırakmaları caiz olmaz."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Bâkire kadının nikâhı kıyılırken babası mehirden indirim yapabilir. Kızı da bunu kabul etmek mecburiyetindedir. Ama nikâh kıyıldıktan sonra mehirden indirim yapma hakkına sahip değildir. Kızı, el sürülmeden boşandıktan sonra mehrini almayıp kocaya bırakamaz. Kızı istemese de ancak onun yararını düşünerek kızından ayrılması için damadı ile anlaşma yapması caizdir. Nikâh kıyıldıktan sonra babanın mehirden indirim yapması caiz olmadığı gibi, gerdek öncesi boşanmadan sonra kızının hakkı olan yarı mehirden de indirim yapması caiz olmaz."

İbn Vehb'in Mâlik'ten naklettiğine göre kızı istemese bile onun yararını düşünerek babanın, kızından ayrılması için damadı ile anlaşma yapması caizdir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (أوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ) **"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, payından) vazgeçmesi başka"** ayeti, selef ulemasının te'vil ettiği iki manaya da ihtimali olduğu için müteşabihtir. Bu sebeple de bunu muhkem olan şu ayetlere göre manalandırmak gerekir:

(وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا)

"Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin."[122]

122 Nisâ, 4/4

(وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا)

"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, diğerine (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın."[123]

(وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ)

"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."[124]

Bu ayetler, muhkemdirler. İcab ettirdikleri manalardan başka manaları taşımalarına ihtimal yoktur. Müteşabih olan (اَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ) **"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, payından) vazgeçmesi başka"** ayetini bunlara göre manalandırmak gerekir. Çünkü Yüce Allah, müteşabih ayetleri muhkem ayetlere göre manalandırmalarını insanlara emretmiş, muhkemin doğrultusunda manalandırmayıp müteşabihe tabi olanları yermiştir:

(فَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ)

"Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler."[125]

Bir ayetin lafzının birden fazlaya ihtimali olduğunda ayeti, usûl-u fıkha uygun olarak manalandırmak gerekir. Babanın, kızının muvafakati olmadan malını ne kocasına ne de başkalarına hibe etmesi caizdir. Mehir de

123 Nisâ, 4/20
124 Bakara, 2/229
125 Âl-i İmrân, 3/7

böyledir. Çünkü mehir, kızının malıdır. Babanın veli sıfatıyla bunu yapabileceğini söylemek de usûl-u fıkhın dışında kalmaktadır. Çünkü hiç kimse, malını hibe etme hususunda başkalarına velilik yapma hakkına sahip değildir. Kızının malını, babanın hibe edebileceği görüşünde olanların söyledikleri usûl-u fıkhın dışında kaldığına göre, ayetin manasını usûl-u fıkha uygun olarak manalandırmak gerekir. Çünkü bu ayet, birden fazla manaya ihtimali bulunduğu için kendi başına bir asıl/delil olamaz. Böyle olunca da bunu, asıl/delil olan başka ayetleri esas alarak manalandırmak gerekir.

(أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ)

"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (payından) vazgeçmesi başka" ayetinde geçen **"nikâh bağı elinde bulunan"** ifadesiyle hem kocanın hem de babanın kastedilmiş olması muhtemel olduğuna ve bu manaların ikisinin de dengi ve benzeri muhkem ayetlerde bulunduğuna göre, ayetin lafzının gereğince "nikâh bağı elinde bulunan" ifadesiyle kocanın kastedilmiş olması babaya nispetle daha kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü bu ifadenin veliyi ne hakikaten ne de mecazen kapsaması mümkündür. Zira (أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ) **"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, payından) vazgeçmesi başka"** ayeti ortada bir nikâh bağının mevcut olmasını icab ettirmektedir. Bu bağ da nikâhı elinde bulunduran kimsede olur ki o da kocadır. Nikâh bağını elinde bulundurmayan başkaları için bu ifadenin kullanılması doğru olmaz. Nikâhtan önce ve sonra velinin elinde nikâh bağı mevcut olmadığına ve bu bağ, boşanmadan önce kocanın elinde bulunduğuna göre ayette geçen **"nikâh bağı elinde bulunan"** ifadesiyle koca kastedilmiş olmaktadır. Ayette kocanın kastedilmiş olması babaya göre daha önceliklidir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah boşanmadan sonra mehir payından vazgeçmeden bahsetmektedir. Boşandıktan sonra ise kocanın elinde nikâh bağı bulunmamaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayetin lafzı ile "daha önce nikâh bağı elinde bulunan" kimsenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Velinin elinde daha önce de nikâh bağı bulunmamaktaydı. Eşlerin boşanma-

larından sonra da onun elinde bu bağ bulunmamaktadır. Şu hâlde ayette babaya göre kocanın kastedilmiş olması öncelik arzetmektedir. Ayetin devamındaki şu ifade de buna delalet etmektedir:

(وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ)

"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."

Yüce Allah bu tavsiyesi ile kocayı, karısına iyilik yapmaya davet etmektedir.

(وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى)

"Sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır."

Başkasının malını bir başkasına hibe etmek iyilik sayılmaz. Babası veya velisi kadının mehrini kocaya bırakıp almazsa kadının kendisi iyilik yapmış olmayacaktır. Kadının velisinin mehirdeki paydan vazgeçmesinin caiz olduğunu söylersek, ayette sözü edilen iyilik yapılmış olmayacaktır. Yüce Allah mehirden vazgeçmeyi takvaya daha yakın saymıştır. Baba, (sahibinin rızası olmadan) başkasının (kızının) malını damada hibe etmekle takvaya yakın bir iş yapmış olmayacak ve takva nişanı almaya hak kazanmayacaktır. Yüce Allah erkeği de karısına iyilik yapmaya davet etmektedir. Kadın, yarısını hak etmiş olsa da erkeğin mehri ona tam olarak vermesi caizdir. Ayette koca kastedilmiş olsa gerek. Koca kastedildiğine göre veli devreden çıkmış olmaktadır. Çünkü selef uleması, bahsedilen ayeti iki şekilde te'vil etmişlerdir: Ya koca ya da veli. Biz kocanın kastedildiğini delil ile ispatladığımıza göre, artık ayette velinin kastedilmiş olması imkânsız hâle gelmiştir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bahsedilen ayetin içerdiği hususlardan iyilikte bulunma ve takvaya yaklaştırıcı işlerde bulunmaya dair yapılan çağrı ile başkasının malını bir başkasına hibe edene değil, asıl mal sahibine hitab edilmektedir. Bu çağrı ile asıl mal sahibine hitap edilmekle birlikte, her ne kadar velayeti altındakilerin malını başkasına hibe

etmekteyse de velinin de bu hitabın kapsamına girmesine usûl açısından engel bir durum yoktur. Bunun delili şudur: Veli, velayeti altındaki küçük çocuğun malından onun için sadaka-i fıtır verir, kurban keser ve onu sünnet ettirirse sevap kazanır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Siz yanlış yerde hata arıyor ve eleştiride bulunuyorsunuz. Biz, başkasının malını bir başkasına bağışlayan kimsenin sevap ve fazilet elde edemeyeceğini söylemiştik. Sen ise velayet altındaki kimsenin malından çıkarılıp verilmesi vacip olan bir hakkı velisinin -ki bu meselede veli, babadır-alıp gerekli yere sarfetmesine itiraz ederek bize karşı çıktın. Biz vasinin de vasiden başkalarının da velayet veya vesayet altındaki kimsenin malından bu hakları alıp gerekli yere sarfetmesini caiz görmekteyiz. Ancak bunların mallarını başkalarına bağışlamasını caiz görmemekteyiz. Kurban, sadaka-i fıtır ve ödenmesi vacip haklar, bağış ve ödenmesi gerekmeyen şeylerle nasıl bir tutulabilir?

Mâlik'in görüşünü savunan bazı kimseler derler ki: Bahsedilen ayette eğer koca kastedilmiş olsaydı, ayetin (اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الزَّوجُ) şeklinde olması gerekirdi. Çünkü ayetin başında eşlerden bahsedilmişti. Burada da sözün onlara dönmesi gerekir. Ayetin bu kısmında ise söz, ancak sıfat (nikâh bağı elinde bulunan ifadesi) ile bilinen bir kimseye döndüğüne göre kastedilenin koca olmadığı anlaşılmış olmaktadır.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu, altında hiçbir mana bulunmayan boş bir sözdür. Zira Yüce Allah hükümleri vacip kıldığını bazen nass ile bazen nass olmaksızın kastedilen manaya delalet yolu ile bazen birkaç manaya ihtimali olan bir lafızla (bu lafız, ihtimali olan manaların bir kısmında daha zahir olunca o mana öne alınır), bazen muhtelif manaları kapsayan müşterek bir lafızla (bu lafızla hangi mananın kastedildiği ancak başka ayetlerin delaletiyle anlaşılabilir) bildirir. Bunların hepsi de Kur'an-ı Kerim'de vardır.

Ayet-i kerimede koca kastedilmiş olsaydı, kelamın başkasına değil de kocaya dönmesi için (اَوْ يَعْفُوَا) kelimesinin kullanılması, başka manaya ihtimali olan bir lafza yönelinmemesi gerekirdi, denilmişti. Bu, yanlış ve anlamsız bir sözdür. Böyle diyene şöyle karşılık vermek gerekir: Eğer veli kastedilmiş olsaydı, ayette (اَوْ يَعْفُوَا الوَلِيُّ) denir ve veli ile başkaları anlamı-

na gelebilen müşterek bir kelime kullanılmazdı. Bu itirazın sahibi (ألعافي) kelimesinin, hakkını almayıp başkasına bırakan kimse anlamına geldiğini söylemektedir. Kadın, kendisine verilmesi gereken yarı mehri almayıp kocasına bırakırsa ona (عافية) denir. Veli de böyledir. Koca, ödemesi vacip olmayan bir şeyi kadına verirse ona, bağışlayan anlamında (عاف) denmez. Ancak hibe eden anlamında (واهب) denir.

Bu da zayıf bir sözdür. Zira ayette geçen "nikâh bağını elinde bulunduran" ifadesini koca anlamında yorumlayanlar dediler ki:"Kocanın "afv" etmesi, mehri tam olarak kadına vermesidir."

Bunu söyleyenler, sahabe ve tabiilerdir. Bu itirazı yapana nispetle onlar lügatin manalarını daha iyi bilirler. Lügatin muhtemel manalarını da bilirler.

Bu meselede "afv" kelimesi, "affettim" demek değildir. Bunun manası, boşadıktan sonra kocanın mehri kadına tam olarak vermesi ya da kadının yarım mehir hakkından vazgeçip onu kocaya temlik etmesidir. Mesela mehir aynî bir nesne -yani bir köle- olsaydı, bahsedilen ayetin hükmü onun üzerinde de uygulanacaktı. Ayette değinilen iyilikte bulunma çağrısı köle üzerinde de cereyan edecekti. Bu durumda gerdek öncesi boşanan kadının "afv" edişi, kölenin yarısı üzerindeki mülkiyet hakkını almayıp kocasına devretmesidir. Yoksa "affettim" demesi değildir. Onun "afv" edişi, temlik akdi yapmasıdır. Kocanın "afv" edişi de "affettim" demesi değildir. Mehrin tamamını kadına mal edecek şekilde bir temlik akdi yapmasıdır. Aynı şekilde kadın mehri teslim alıp tüketmişse bu durumda kocanın "afv" etmesi, onu üzerine düşeni yapmaktan ibrâ etmesidir. Mehir eğer kocanın zimmetinde bir borç ise, kadının onu "afv" etmesi, kalan borçtan kocayı ibrâ etmesidir. Kadına izafe edilen her "afv" aynı şekilde misliyle kocaya da izafe edilir.

"Velinin afv etmesinin ne şekilde olacağını söyler misiniz?" diye sorulacak olursa, kocanın "afv" edişini ona emsal gösteririz. Bu gibi şeylerle meşgul olmak aslında fayda vermez. Çünkü bu, "afv" kelimesi ve ondan başka manalara yönelme hakkındaki bir konuşmadır. Bununla beraber bunu söyleyen kimse de çelişkiye düşmektedir. Ancak ben, muhaliflerimi-

zin söylediklerinin tutarsızlığını ortaya koymak ve kelamı süslemek için delilsiz konuşmalara daldıklarını ispatlamak için bundan bahsettim.

Bahsedilen ayetin (اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ) kısmı, Mâlik'in "Bâkire kadının, boşandıktan sonra alma hakkına sahip olduğu yarı mehri almayıp kocasına bırakması caiz olmaz" sözünün geçersizliğine delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah (اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ) ifadesinde bâkire olan ile olmayan arasında bir ayrım yapmamıştır. İlahî hitabın başlangıcı ve bu ifadenin de öncesi olan (وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ) **"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır"** ibaresi, genel nitelikte olup bâkire olanlarla bâkire olmayanları kapsamaktadır. Dolayısıyla ayetin bu baş tarafına atfedilen (اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ) ifadesinin de her iki kadın grubunu kapsaması gerekmektedir. Bâkirenin değil de sadece dulun mehirdeki payından vazgeçip kocasına bırakmasının caiz olacağını söylemek, herhangi bir delile dayanmamaktadır.

(فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ)

"Tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır" ibaresi şunu gerektirmektedir: Bir kişi bin dirhem mehir üzerine bir kadınla evlenir, mehrin tamamını ona teslim eder, ancak gerdeğe girmeden onu boşarsa; kadın da bin dirhem ile eşya satın almış ve parayı tüketmişse, mehrin yarısını hak eder. Kocasına beş yüz dirhem borçlu olur.

Mâlik dedi ki: "Bu durumda koca, kadının satın aldığı eşyaların yarısını alır."

Yüce Allah gerdek öncesi boşamalarda mehrin yarısını kocaya bırakmış, yarısını da kadının hakkı kılmıştır. Kocanın, kadından o eşyaların yarısını alması nasıl caiz olur? O eşyalar mehir olarak tespit edilmemişti. O eşyalar, mehrin kıymeti de değildir. Bu eşyaların yarısının kadından alınması, usûl-u fıkha aykırıdır. Mesela bir adambin dirheme bir köle satın alsa, satıcı bin dirhemi teslim aldıktan sonra gidip onunla bazı eşyalar satın alsa, sonra müşteri satın aldığı kölenin kusurlu olduğunu görüp onu geri verse, parasının yerine satıcıdaki o eşyaları alma hakkına sahip olamaz.

O eşyaların tamamı, satıcının malıdır. Ancak köleyi geri veren müşteriye, aldığı bin mehrin mislini ödemesi gerekir. Nikâh da böyledir. İkisi arasında bir fark yoktur. Alışveriş akdi o eşyalar karşılığında yapılmadığı gibi, nikâh akdi de o eşyaların karşılığında yapılmış değildir. Aksine bin dirhemin karşılığında yapılmıştır.

Doğrusunu Yüce Allah bilir.

Namaz Bahsi ve Özellikle Orta Namaz

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾)

238-"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."

Bu ayette, namaz kılmak emredilmektedir. Namaza devam edilmesi gerektiği hatırlatılmakla da farzlığı desteklenmektedir. Bir gün ve bir gecede farz olan namazlar, beş vakitte kılınır. Namazların Arapça karşılığı olan (الصَّلَوَات) "es-salavat" kelimesinin başına lâm-ı tarif konulması da bu namazların bilinen namazlar olduğu hatırlatılmaktadır. Ayetteki "namaza devam edin" ifadesi; namaz kılma, namazın farzlarını yerine getirme, namazın hududuna riayet etme, namazı vaktinde kılma, namazı kusursuz eda etme gibi emirleri içermektedir. Çünkü namaza devam emri, bütün bunların yerine getirilmesini gerektirmektedir.

Yüce Allah bu ayette diğer namazların yanı sıra tek olarak zikretmekle orta namaza vurgu yapmıştır. Bu da iki manaya delalet etmektedir:

Ya namazların en faziletlisi ve öncelikle devam edilmesi gerekli olduğu için diğerlerinden ayrı ve yalnız olarak zikredilmiştir.

Ya da bu namaza devam etmek diğerlerine göre çok daha önemli olduğu için kendisine özel olarak vurgu yapılmıştır.

Bu konuda muhtelif rivayetler gelmiş olup bazısı birinci yoruma, bazısı da ikinci yoruma delalet etmektedir.

Bunlardan biri Zeyd b. Sabit'ten *radıyallahu anh* gelen şu rivayettir.

Zeyd *radıyallahu anh* dedi ki: "Orta namaz, öğle namazıdır. Zira Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* öğle vakti namaz kılardı. Arkasında sadece bir veya iki saf tutulurdu. O sırada insanlar ya öğle istirahatindeydiler ya da ticaretleriyle meşgul idiler. Bunun üzerine Yüce Allah (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى) **"Namazlara ve orta namaza devam edin"** ayetini indirdi."

Bu hadisin bazı varyantlarında öğle namazından bahsedilirken *"sahabilere en ağır gelen namazdı"* ifadesi geçmektedir. Bunun üzerine Yüce Allah bahsedilen ayeti indirdi.[126]

Zeyd b. Sabit dedi ki: "Bu namaza "orta namaz" dendi. Çünkü kendisinden önce iki, kendisinden sonra da iki namaz vardır."

İbn Ömer *radıyallahu anh* ile İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet olunduğuna göre orta namaz, ikindi namazıdır.

İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* gelen başka bir rivayette anlatıldığına göre orta namaz, sabah namazıdır.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Külsum'un mushaflarında bahsedilen ayet şöyle yazılmıştır:

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى صَلٰوةِ الْعَصْرِ)

"Namazlara ve orta namaza, ikindi namazına devam edin."

Berâ b. Âzib'in *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir:

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَصَلٰوةِ الْعَصْرِ) ***"Namazlara ve ikindi namazına devam edin"*** ayeti nazil oldu. Ben de bu ayeti Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem*

126 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 1/672

yanında ve bilgisi dâhilinde bu şekilde okudum. Sonra Yüce Allah bu ayeti neshederek şu ayeti indirdi:

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى) **"Namazlara ve orta namaza devam edin."**[127]

Berâ, mushaflarında ikindi namazından da söz edildiğini söyleyenlerin söyledikleri ayetin neshedildiğini bildirmiştir.

Asım'ın bildirdiğine göre Zerr, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hendek savaşında düşman fırkalarıyla savaştık. Bizi ikindi namazını kılmaktan alıkoydular. Güneş batmak üzereyken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle beddua etti:

(اللهُمَّ امْلأْ قُلُوبَ الَّذِينَ شَغَلُونَا عَنِ الصَّلاَةِ الْوُسْطَى نَارًا)

"Allahım! Bizi orta namazdan alıkoyanların kalplerini ateşle doldur." [128]

Hz. Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Biz orta namazın sabah namazı olduğu görüşündeydik."

İkrime, Said b. Cübeyr ve Miksem'in bildirdiklerine göre İbn Abbas *radıyallahu anh* da, Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bunun gibi bir rivayette bulunmuştur.

Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* rivayetine göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, orta namazın ikindi namazı olduğunu bildirmiştir.

Semüre b. Cündeb *radıyallahu anh* de Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* ve Hz. Ali'den *radıyallahu anh* rivayetle orta namazın ikindi namazı olduğunu bildirmiştir.

Übeyy b. Kâ'b *radıyallahu anh* ve Kabise b. Züeyb'in, orta namazın akşam namazı olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir.

---

127 Muslim, Mesacid, 36

128 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 1/173

İkindi namazına orta namaz denmesinin sebebinin, iki gündüz namazı ile iki gece namazının ortasında bulunmasından dolayı olduğu söylenmiştir. Günlük farz namazların ilkinin sabah, sonuncusunun da yatsı namazı olduğu, ortadaki farz namazın da ikindi namazı olduğu söylenmiştir.

Orta namazın öğle namazı olduğunu söyleyen, şundan dolayı söylemiştir: Bunu söyleyene göre öğle namazı, gündüz namazları olan sabah ile ikindi namazlarının ortasındadır.

Orta namazın sabah namazı olduğunu söyleyenlere gelince, bunlar İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şu sözüne dayanmaktadırlar: "Önceleri namaz gecenin karanlığında ve gündüzün beyazlığında kılınırdı." Böylece sabah namazı ikisinin ortasında kalmış olmaktadır.

Bazı kimseler (وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى) **"orta namaz"** ifadesini vitrin vacip olmayışına delil göstermektedirler. Çünkü vitir vacip olsa kılınması farz olan günlük namazların sayısı altıya çıkacaktır. Altının da ortası olmayacağına göre, namazların sayısı altı olmayacak ve dolayısıyla vitir de vacip olmayacaktır.

Vitrin vacip olmayışına bu delili ileri süren kimseye şöyle cevap verilebilir: Orta namaz, eğer ikindi namazı ise kılınması farz olan beş vakit namazın ortasında bulunmasından dolayıdır. Orta namaz, eğer öğle namazı ise gündüz namazları olan sabah ile ikindi namazlarının ortasında bulunmasından dolayıdır. Bu da geceleyin kılınan vitrin vacip olmadığına delalet etmez. Ayrıca ikindi namazı farz namazların tam orta yerinde bulunmaktadır. Vitir her ne kadar kılınması vacip ise de farz namazlardan değildir. Çünkü her vacip farz değildir. Farz, vücubun en üst sırasında yer almaktadır. Vitrin vacip kılınması, beş vakit namazın farz kılınmasından sonra olmuştur.

Bununla ilgili olarak Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(إِنَّ اللّٰهَ زَادَكُمْ صَلاَةً إِلَى صَلاَتِكُمْ ، وَهِيَ الْوِتْرُ)

"Şüphesiz Allah namazınıza namaz artırdı. O da vitirdir." [129]

Vitrin vacip kılınmasından önce ikindi namazına "orta namaz" adı verilmiştir.

(وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ)

"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."

Ayette geçen (قَانِتِينَ) kelimesinin mastarı olan kunut, sözlükte bir şeye devam etmek manasına gelir. Selef ulemasından bu konuda farklı görüşler rivayet edilmiştir.

İbn Abbas, Hasan, Atâ ve Şabî'den rivayet olunan görüşe göre (وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ) cümlesinin manası, "Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun" şeklindedir.

Nafi, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini nakletmiştir: "Kunut, namazda uzun süre kıyamda durmaktır."

İbn Ömer *radıyallahu anh* böyle dedikten sonra şu ayeti okumuştur:

(اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ)

"(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde itaat ve kulluk eden mi?" [130]

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Namazın en faziletlisi, kunutu (kıyamı) uzun olanıdır." [131]

Mücahid, "Kunut, susmaktır. Kunut, itaattir" demiştir. Kunutun sözlük anlamı, bir şeye devam etmek olduğuna göre taat ve ibadete devam edene "kanit" denmesi uygun olur. Aynı şekilde namazda kıyam, kıraat ve duayı

129 İbn Ebi Şeybe, Musannef: 4/504
130 Zümer, 39/8
131 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 1/476

uzatan, uzun süre derin bir sessizlik ve teslimiyet içinde kalan kimselere de "kunut" yapmış denmesi uygun olur.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Arap kabilelerinden birine bir ay süreyle kunutta bulunup beddua etmiştir. Yani namazda kıyam hâlindeyken onlara uzun uzadıya beddua etmiştir.

Haris b. Şebel, Ebu Amr eş-Şeybânî'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında namazdayken konuşurduk. (وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ) **"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"** ayeti nazil olunca susmakla emrolunduk. Zira bu ayet, namazda konuşmanın yasaklanmasını gerektiriyordu."

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* dedi ki: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazdayken yanına vardığımızda selam verirdik. O da selamımızı alırdı. Biz Habeşistan'a hicret edinceye kadar durum böyleydi. Oradan dönüp de (yine namazdayken) yanına vardığımda selam verdim. Selamımı almadı. Sebebini kendisine sorduğumda şöyle buyurdu:

(إِنَّ اللهَ يُحَدِثُ مِنْ أَمْرِهِ مَا شَاءَ، وَإِنَّهُ قَضَى - أَوْ قَالَ: أَحْدَثَ - أَنْ لَا تَكَلَّمُوا فِي الصَّلَاةِ)

"Allah kendi işinde dilediği değişikliği yapabilir. O, namazda konuşmamanıza hükmetti."[132]

Atâ, Ebu Said el-Hudri'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam, namaz kılmaktayken Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* selam verdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun selamını işaret ederek aldı. Namazını tamamlayıp selamını verdikten sonra da şöyle buyurdu:

(كُنَّا نَرُدُّ السَّلَامَ فِي الصَّلَاةِ , فَنُهِينَا عَنْ ذَلِكَ)

132 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 10/110

"Önceleri biz namazdayken de selama karşılık verirdik. Ancak bundan sonra böyle yapmamız yasaklandı."[133]

İbrahim el-Heceri'nin bildirdiğine göre İbn İyaz, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Önceleri insanlar namaz kılarken konuşurlardı. Bu sebeple şu ayet indirildi:

(وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا)

"Kur'an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun."[134]"

Muaviye b. Hakem es-Sülemi'nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(الْقُرْآنِ إِنَّ هَذِهِ الصَّلاةَ لا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلامِ النَّاسِ هَذَا إِنَّمَا هُوَ التَّكْبِيرُ وَالتَّسْبِيحُ وَالتَّحْمِيدُ وَقِرَاءَةُ)

"Doğrusu şu namazda insan kelamı konuşmak uygun olmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'ân okumaktır."[135]

Bu rivayetlerde ifade edildiği gibi, namazda iken konuşmak yasaklanmıştır. Yasaklanmazdan önce namazda konuşmanın mübah olduğu hususunda raviler arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Namazda konuşmanın yasak olduğu hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Ancak Mâlik, namazı düzeltmek için konuşmanın caiz olduğunu söylemiştir.

Şafiî, yanılarak konuşmanın namazı bozmayacağını söylemiştir.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri bu konuda herhangi bir ayrıma gitmemişler ve ister yanılarak ister namazı düzeltmek maksadıyla olsun konuşmanın namazı bozacağını söylemişlerdir. Bunun delili de okumuş olduğumuz şu ayettir:

133 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 1/454
134 A'râf, 7/204
135 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/447: Neseî, Sehv, 20

(وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ)

"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."

Ravinin rivayetine göre bu ayet, namazda konuşmayı yasaklamak üzere indirilmiştir. Nüzûl sebebine dair rivayetler gelmiş olmasaydı dahi, ayetin bumanaya ihtimali vardır. İster yanılarak ister bilerek olsun, istrer namazı düzeltmek maksadıyla olsun namazdaki konuşma namazı bozar. Namazda konuşmanın yasaklandığına dair Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen diğer rivayetlerde de namazda konuşmanın namazı düzeltmek maksadıyla veya başka maksatla olması ya da yanılarak veya bilerek olması arasında bir ayrım yapılmamıştır. Bu rivayetler her ne şekilde olursa olsun, namazda konuşmanın namazı bozacağı hususunda genel hüküm ifade etmektedirler.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Namazda konuşma yasağı, unutarak konuşanla değil, bilerek konuşanla sınırlıdır. Çünkü unutan kişiyi yasaklamak mümkün değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yasaklılık hükmü, suçu bilerek işleyene uygulandığı gibi, bazen unutarak işleyene de uygulanır. Ancak günaha girme ve azabı hak etme bakımından ikisi birbirinden ayrılır. Ama namazın bozulması ve kaza edilmesinin gerekmesi gibi hükümler bakımından ikisi arasında bir fark bulunmamaktadır. Bilindiği gibi namazda unutarak bir şeyler yiyen, abdestini bozan, cinsel ilişkide bulunan kimse, namazının bozulması ve kaza edilmesi gerektiği hükmü bakımından bu fiilleri kasten ve bilerek işlemiş gibi kabul edilmektedir. Ancak bu fiilleri bilerek işleyenle unutarak veya yanılarak işleyen kimseler, günaha girme ve azabı hak etme bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Meselenin hükmü bizim anlattığımız gibi olduğuna göre konuşma yasağının gereği olarak namazı kaza etme hükmü, bilerek konuşana uygulandığı gibi yanılarak veya unutarak konuşana da uygulanır. Her ne kadar günaha girme ve azabı hak etme bakımından aralarında fark varsa da, namazın bozulması ve kaza edilmesi bakımından aralarında fark bulunmamaktadır.

Namaz kılarken namazı düzeltme maksadıyla konuşan ile başka maksatla konuşanı, unutarak konuşanla bilerek konuşanı birbirinden ayırmayanların görüşünün fasit olduğuna yukarıdaki rivayetler delalet etmektedir.

Muaviye b. Hakem'in rivayet ettiği ***"Doğrusu şu namazda insan kelamı konuşmak uygun olmaz"*** hadisi de bu görüşün fasit olduğuna delalet etmektedir. Bu rivayet, hakikatte bir haberdir. Bunu hakikatine göre yorumlamak gerekir. Bu da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, namazda insan kelamı konuşmanın caiz olmayacağı şeklinde haber vermesidir. Namaz kılarken konuşan kişi, şayet hâlâ namaz kılıyor sayılsaydı, namazda konuşmanın namaza zarar vermeyeceğine hükmedilirdi. Böylece insanlar bir şey yaparken konuşuyorlarsa, o şeyin namaz olmadığı ispatlanmış olmaktadır. Çünkü konuşma, fasit kıldığı namazdan başka diğer fiilleri işlerken yapılabilmektedir. Diğer taraftan bahsedilen hadiste geçen (يَصْلُحُ) fiilinin mastarı olan "salah" kelimesi, bozukluk anlamına gelen "fesat" kelimesinin zıddı olup uygunluk anlamına gelmektedir. Hadisteki "uygun olmaz" ifadesinin zıddı ise "bozulur" kelimesidir. Kılarken konuşulan namaz uygun olmayacağına göre, bozulur. Eğer böyle olmasaydı, namazda konuşmak uygun olacak ve namaz da bozulmayacaktı. Bu da bahsedilen hadisin gereğine aykırıdır.

Görüşlerini naklettiğimiz muhaliflerimizden iki grup, birkaç tarikten rivayet edilen ve Ebu Hureyre *radıyallahu anh* tarafından da rivayet edilen şu hadisi delil olarak ileri sürmektedirler.

Bu rivayette anlatıldığına göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh* şöyle demiştir:

"Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bize zeval ile akşam arası iki namazdan birini, öğle veya ikindi namazını kıldırdı. Sonra mescidin ön tarafında bulunan bir tahtaya yöneldi. Tahtanın üstünde ellerini üst üste koydu. Öfkeli olduğu yüzünden belli oluyordu. İnsanların hızlı ve acelecileri mescitten çıktılar. "Namaz kısaldı mı?" diye sordular. Cemaatin arasında Ebû Bekir ile Ömer de vardı. Onlar Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile bu hususuta konuşmaktan çekindiler. Ellerinin uzunluğundan dolayı Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem*"Zülyedeyn" diye lakaplandırdığı bir adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Sen mi unuttun yoksa namaz mı kısaldı?" diye sordu. Resûlullah

sallallahu aleyhi ve sellem, ***"Unutmadım. Namaz da kısalmadı"*** diye cevap verdi. Zülyedeyn, "Öyleyse unuttun" deyince, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* cemaate dönüp ***"Zülyedeyn doğru mu söylüyor?"*** diye sordu. Cemaat "Evet" deyince, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gelip bize kalan iki rekâtı kıldırdı ve selam verip sehiv secdesi yaptı."[136]

Bu rivayeti delil olarak ileri süren muhaliflerimiz dediler ki: "Ebu Hureyre *radıyallahu anh,* Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile cemaat arasında geçen konuşmayı aktardı. Konuşmadan sonra Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazın eksik kalan kısmını tamamlamaktan imtina etmedi."

Bu meseleyle ilgili olarak deriz ki: Ebu Hureyre, saadet asrının son döneminde İslam'a girmiş bir kimsedir.

Yahya b. Said el-Kattan'ın bildirdiğine göre İsmail b. Ebi Halid, Kays b. Ebi Hazim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* yanına gittik. Bize bir şeyler anlat, dedik. Şöyle dedi: "Ben üç yıl süreyle Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* sohbetinde bulundum" dedi. Kendisinden yapılan bir rivayete göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh* Medine'ye geldiğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Hayber'deymiş. Ebu Hureyre de onu görmek için Hayber'e gitmiş. Oraya gittiğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Hayber'i fethetmiş idi."

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* namazı sehven eksik kıldırması hadisesi Ebu Hureyre'nin İslam'a girmesinden sonra olmuştur. Bilindiği gibi namazda konuşmanın yasaklanması Mekke'de iken olmuştu. Çünkü Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh,* Habeşistan dönüşü Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* uğradığında namazda konuşmak yasaklanmıştı. Abdullah, namazdayken ona selam vermiş, ancak selamına karşılık vermemişti. Namazı tamamladıktan sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, namazda konuşmanın yasaklandığını haber vermişti. Böylece Zülyedeyn hadisinde anlatılan olayın, namazda konuşmanın yasaklanmasından sonra meydana geldiği ispatlanmış oldu.

---

136 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 1/444

Mâlik'in talebeleri dediler ki: "Zülyedeyn hadisinde anlatılan konuşma, namazın düzgün kılınması maksadıyla yapıldığı için namazı bozmamıştır."

Şafiî dedi ki: "Unutarak konuşulduğu için namaz bozulmamıştır."

Böyle diyen kimselere cevaben şöyle denilebilir: Zülyedeyn hadisinde anlatılan olay, namazda konuşmanın yasaklanmasından sonra meydana gelmiş ise, o yasaklık hükmünü neshedip konuşmayı mübah hâle getirir. Çünkü Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, etrafındakilere o konuşmanın bir durumda caiz başka bir durumda caiz olmadığı gibi bir açıklamada bulunmuş değildir.

Süfyan b. Uyeyne'nin bildirdiğine göre Sehl b. Sa'd *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Biriniz namazda önemli bir durumla karşılaştığında "subhanallah" desin. El çırpmak kadınlara, "subhanallah" demekse erkeklere mahsustur."***

Süfyan'ın bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ)

"Subhanallah demek erkeklere, el çırpmak ise kadınlara mahsustur." [137]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* namazda önemli bir durumla karşılaşan kimsenin konuşmasını menetmiş, "subhanallah" demesini emretmiştir. Zülyedeyn hadisesinde cemaatin namazda kendisini uyarmak için "subhanallah" dememesini Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yadırgamamıştır. Bu da bahsedilen olayın, bu gibi durumlarda cemaatin "subhanallah" demeleri gerektiğini kendilerine öğretmesinden önce meydana geldiğine delalet etmektedir. Çünkü kendilerine böyle bir durumda "subhanallah" demeleri gerektiğini öğretmesinden sonra bu durumun meydana gelmesi anında emrine muhalefet edip "subhanallah" dememeleri

137 İbn Mâce, İkametu's-Salat, 65

caiz değildir. Söylemelerini kendilerine emrettiği hâlde o sırada "subhanallah" kelimesini söylemeyip yasaklanmış olan konuşmayı yaptıkları için onları kınardı. Bu da Zülyedeyn hadisesi için iki durumdan birinin söz konusuolduğuna delalet etmektedir. Bu olay, ya namazda konuşmanın yasaklanmasından önce meydana gelmiştir ya da konuşmanın yasaklanmasından sonra meydana gelmiştir. Bu olay, konuşmayı mübah hâle getirmiştir. Sonra da (التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ) ***"Subhanallah demek erkeklere, el çırpmak ise kadınlara mahsustur"*** hadisiyle, namazda konuşmak tekrar yasaklanmıştır.

Namazda konuşma serbestliği, hicretten sonra Medine'de neshedilmiştir. Buna şu rivayet delalet etmektedir. Ebu Seleme b. Abdurrahman, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* öğle veya ikindi namazını kıldırdı..." Bu hadisin senedinde adı geçen ravilerden Zühri, bu hadisenin Bedir savaşından önce meydana geldiğini, ibadetle ilgili işlerin ondan sonra düzenli hâle geldiğini söylemiştir.

Zeyd b. Erkam *radıyallahu anh* dedi ki: "Önceleri namazda konuşurduk. Derken (وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ) **"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"** ayeti nazil oldu ve susmakla emrolunduk."[138]

Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh* dedi ki: Bir adam, namaz kılmaktayken Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* selam verdi.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* selamını işaretle aldı ve namazdan sonra şöyle buyurdu:

(كُنَّا نَرُدُّ السَّلَامَ فِي الصَّلَاةِ، فَنُهِينَا عَنْ ذَلِكَ)

"Önceleri namazdayken de selama karşılık verirdik. Ancak daha sonra böyle yapmamız yasaklandı."[139]

138 Muslim, Mesacid, 7
139 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 1/454

Ebu Said el-Hudri, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabının yaşça küçük olanlarındandı. Onun yaşının küçüklüğüne şu rivayet delalet etmektedir.

Hişam'ın bildirdiğine göre babası Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ebu Said el-Hudri ve Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* hadisini ne bilsinler! Bunlar, küçücük çocuklardı. Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* Habeşistan dönüşü Resûlullah'ı *sallallahu aleyhi ve sellem* ziyareti, Medine'de gerçekleşmiştir."

Zühri, Said b. Müseyyeb ile Abdurrahman ve Urve b. Zübeyr'in şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* ve beraberindekiler, Habeşistan dönüşlerinde Resûlullah'ı *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'de ziyaret ettiler."

Siyer âlimlerinin rivayetine göre Afrâ'nın iki oğlu Bedir savaşında Ebu Cehil'i ağır şekilde yaralayıp yere yıktıktan sonra Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* gelip onu öldürmüştü. Durum böyle olduğuna göre Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* Habeşistan dönüşünde, Bedir savaşına çıkmak üzere olan Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* ziyaret etmiş ve namazda konuşmanın yasaklandığını o zaman haber vermiş olmaktadır.

Abdullah b. Vehb'in bildirdiğine göre İbn Ömer *radıyallahu anh*, Nafi'ye Zülyedeyn hadisini anlatmış ve şöyle demiştir: "Ebu Hureyre, Zülyedeyn öldürüldükten sonra Müslüman oldu."

Bununla da ispatlanmış oluyor ki, Ebu Hureyre'nin anlattığı bu olay, onun İslam'a girmesinden önce meydana gelmiştir. Çünkü o, Hayber'in fethi (Hicretin yedinci) senesinde Müslüman oldu. Böylece her ne kadar bu olayı rivayet etse de onun bu olaya şahit olmadığı ispatlanmış olmaktadır. Nitekim Berâ *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Size rivayet ettiğimiz hadislerin hepsini Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* dinlemiş değiliz. Biz ancak arkadaşlarımızın bize anlattıklarını ve onlardan dinlediklerimizi sizlere nakletmekteyiz."

Hammad b. Seleme'nin bildirdiğine göre Humeyd, Enes'in *radıyallahu anh*şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Vallahi size naklettiğimiz hadislerin tü-

münü Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* işitmiş değiliz. Bunlar, bizlerin birbirimize aktardığımız sözlerdir. Ama bunları bize aktaran kimseyi de yalancılıkla itham etmeyiz."

İbn Cüreyc'in bildirdiğine göre Abdurrahman b. Abdulkarrî, Ebu Hureyre'den *radıyallahu anh* şu sözleri işittiğini rivayet etmiştir: "Hayır, şu Beytin Rabbine yemin olsun kiben, 'Cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucu bozulmuştur' demedim. Şu Beytin Rabbine yemin olsun ki bunu Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* dedi."

Sonra kendisine Hz. Aişe ile Ümmü Seleme'nin *radıyallahu anh*, "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ihtilamdan başka bir sebeple cünüp olarak sabahladığında o gün orucuna devam ederdi" dediklerini aktardıklarında şu karşılığı vermişti: "Ben bunu bilmiyorum. Bunu bana Fadl b. Abbas söyledi."

Zülyedeyn hadisini anlattığı rivayetinde, kendisinin o olaya şahit olduğuna delalet eden bir ifade bulunmamaktadır.

Bu hadisin bazı varyantlarında Ebu Hureyre'nin "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize kıldırdı" ifadesinin bulunduğu söylenecek olursa biz deriz ki:

O ifadedeki "bize" kelimesiyle Müslümanlar kastedilmiştir. Ebu Hureyre de Müslümanlardandır. Buna benzer başka bir örnek olarak şu rivayeti gösterebiliriz:

Mis'ar b. Kidam'ın bildirdiğine göre Abdulmelik b. Meysere, Nizal b. Sebüre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize dedi ki: "Bana ve size önceleri "Abdumenaf oğulları" denirdi. Ama artık bu gün siz deAbdullah oğullarısınız. Biz de Abdullah oğullarıyız." Bu rivayette adı geçen Nizal'ın "Bize dedi ki..." ifadesi ile Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* kavmine yaptığı hitap kastedilmiştir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Namazda konuşmanın yasaklanması, Bedir savaşından önce olsaydı Zeyd b. Erkam, Zülyedeyn hadisesine tanık olamazdı. Çünkü Zeyd, o zamanlarküçük bir çocuktu. Abdullah b. Revaha *radıyallahu anh* Mute savaşına giderken Zeyd, onun himayesinde bir

yetimdi. Onun yaşındaki bir çocuk, Bedir savaşı öncesinde meydana gelen Zülyedeyn kıssasına tanık olamazdı."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Zeyd b. Erkam eğer namazda konuşmanın mübahlığını görmüş ise, konuşma yasaklandıktan sonra tekrar mübah kılınmış ve sonra yine yasaklanmış olabilir. Namazda konuşmayla ilgili son hüküm, konuşmanın yasak oluşudur. Ebu Hureyre *radıyallahu anh* de namazda konuşmanın yasaklanmasından sonra mübah kılındığını görmüş, ancak daha sonra konuşma yine yasaklanmış olabilir. Şunu söylemeliyiz ki Ebu Hureyre *radıyallahu anh,* Zülyedeyn kıssasını kesinlikle görüp de rivayet etmiş değildir. Çünkü o, bu olaydan daha sonra Müslüman olmuştur. Zeyd b. Erkam *radıyallahu anh* da, (وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ) **"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"** ayeti ininceye kadar namazda konuşmayla ilgili olarak Müslümanların durumunu aktarmış olabilir. "Önceleri biz namazda konuşurduk" derken kendisi de onlardan biri olduğu Müslümanların durumunu haber vermiş ve anlatmış olmaktadır. Nitekim Nizal b. Sebüre de "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize dedi ki..." ifadesini kullanırken kendi kavmine yaptığı hitabı kastetmiştir. Hz. Hasan da kendisi Basra'da olmadığı ve daha sonraları oraya gittiği hâlde, "İbn Abbas, Basra'da bize hitap etti" demiştir.

Zülyedeyn hadisesinin namazda konuşmanın mübah olduğu dönemde meydana geldiğinin delili şudur: Bahsedilen rivayette anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* mescitteki bir ağaç dalına yaslanmış, insanların hızlı ve aceleci olanları mescitten çıkıp "namaz mı kısaldı?" diye sormuşlardı. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* cemaate dönerek bunu onlara sormuş, onlar da bunu söyleyenin doğru söylediğini ifade etmişlerdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile cemaat arasındaki bu konuşmanın bir kısmı kasten ve bilerek, bir kısmı da namazı düzeltme amacı dışında yapılmıştı. Bu da bu olayın, namazda konuşmanın mübah olduğu bir dönemde meydana geldiğine delalet etmektedir.

Hülasa bu olay, namazda konuşmanın yasaklanmasından önce meydana gelmiş ise muhalifimiz için bunda bize karşı kullanılabilecek bir delil bulunmamaktadır. Konuşmanın yasaklanmasından sonra meydana gelmiş ise, yasaklandıktan sonra konuşma mübah kılınmış, ondan sonra

tekrar yasaklanmış olabilir. Namazda konuşmayla ilgili son hüküm ise, konuşmanın yasak oluşudur. Dolayısıyla Ebu Hureyre'nin rivayetinde anlattığı şeylerin hükmü neshedilmiş olmaktadır. (التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ) ***"Subhanallah demek erkeklere, el çırpmak ise kadınlara mahsustur"*** hadisinin, Ebu Hureyre hadisinden sonra varid olduğunu açıklamıştık. Çünkü ondan önce varid olmuş olsaydı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* namazda "subhanallah" diyerek kendisini uyarmayanları yadırgardı. Cemaat de namazda konuşmanın yasak olduğunu ve uyarının subhanallah diyerek yapılması gerektiğini bilselerdi, bu hükme aykırı olarak konuşmaz ve subhanallah diyerek Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* uyarırlardı. Bu da subhanallah diyerek uyarma emrinin namazda konuşmanın mübahlığından sonra verildiğine ve o mübahlığı neshettiğine delalet etmektedir. Dolayısıyla Ebu Hureyre'nin hadisindeki hükmü, yani namazda konuşma mübahlığını kullanmanın ihtilaflı hâle gelmesi gerekmektedir. Konuşmayı yasaklayan rivayetlerin bu mübahlığı ortadan kaldırması icab eder. Çünkü bizim usûl kaidelerine göre bir konuda biri hass, diğeri âmm iki rivayet gelir de fukaha âmm olanı kullanmada ittifak eder ve hass olanı kullanmada ihtilaf ederlerse; kullanılmasında ittifak edilen rivayet, kullanılmasında ihtilaf edilen rivayeti hükümsüz kılar.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Siz sehven abdesti bozulan kimse ile kasten ve bilerek abdesti bozulan kimsenin hükmünü farklı kıldınız. Bunların hükmünü farklı kıldınız da namazda sehven konuşan ile bilerek konuşanın hükmünü neden farklı kılmadınız?"

Aslında bu, cevap hak etmeyen boş bir sözdür. Yalnız iki meseleden birinin diğerine delalet şeklinin açıklanması gerekmektedir. Bununla beraber bize göre, kendi fiiliyle olduktan sonra sehven abdesti bozulan ile bilerek bozulan kimsenin namazlarının bozulması bakımından aralarında bir fark bulunmamaktadır. Aralarındaki fark sadece abdestin bozulmasının, kişinin kendi fiili ile olmasıyla kendi insiyatifi dışında olması bakımındandır. Mesela vücudundaki bir çıbanı dalgınlıkla kaşır da kan veya irinçıkarsa, bunu sehven yapmış olsa bile namazı bozulur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Namazı tamamlamadan dalgınlıkla selam verenle bilerek selam veren kimselerin hükmünü farklı

kıldınız. Oysa selam da konuşmaktır. Diğer konuşmaların hükmüne tabi olması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Selam bir çeşit zikirdir. Namaz tamamlandığında selam vererek namazdan çıkmak sünnettir. Namazın sonuna gelmeden kasten selam verilirse namaz bozulur. Sonunda selam verilmiş gibi namazdan çıkılmış olur. Ama namazın sonuna gelmeden dalgınlıkla selam verilirse zikirlerden bir zikir yapılmış olur. Namazdan çıkılmış olmaz. Bu, bir zikir olur. Çünkü bununla meleklere ve namaz kılan diğer kimselere selam verilmiş olur. Namaz kılan kişi (السَّلَامُ عَلَى مَلَائِكَةِ اللهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ أَوْ عَلَى نَبِيِّ اللهِ) "Allah'ın meleklerine, Cebraile ve Mikâil'e veya Allah'ın Peygamberi'ne selam olsun" dese bile namazı bozulmaz.

Selam, bir nevi zikir olduğuna göre onu sehven telaffuz etmekle namazdan çıkılmış olmaz. Kasten söylenmesi durumunda ise namaz bozulur. Bunun delili de şudur: Selamın benzeri ifadeler namazın içindeyken de okunmaktadır. Mesela Tahiyyat duasında (السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللهِ الصَّالِحِينَ) *"Selam sana ey peygamber! Allah'ın rahmet ve bereketleri senin üzerine olsun. Selam bize ve Allah'ın salih kullarına olsun"* ibaresini okumaktayız. Selamın benzeri ifadeler namazda okunması sünnet olan dualarda mevcut olduğuna göre, namazdayken dalgınlıkla selam verilirse namaz bozulmaz. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ) ***"Doğrusu şu namazda insan kelamı konuşmak uygun olmaz."***

Namazda konuşulması mübah olan şeyler bu kapsama dâhil değildir. Onları konuşmakla namaz bozulmaz. Onlar, bu rivayetin kapsamına girmezler. Namazın sonuna gelmeden kasten selam vermekle namazın bozulacağını söyledik. Namazın bozulması, selamın insan kelamı olmasından dolayı değil, selam vermekle sünnete uygun biçimde namazdan çıkılmış olacağından dolayıdır. Bilerek selam vermeye yönelen kimse, sünnete uygun biçimde namazdan çıkışa yöneldiği için artık namazına son vermiş olmaktadır. Ayrıca şer'î ölçülere uygun namazın şartlarından biri, namazdayken konuşmamaktır. Bir kimse namazdayken, namazı düzeltme amacı dışında bilerek ve kasten konuşursa namazı, fukahanın tamamına göre namaz değildir. Konuşmasının, o namazı şer'î ölçülere uygun bir namaz

olmaktan çıkarması gerekir. Tıpkı taharet gibi. Taharet namazın geçerlilik şartlarındandır. Tahareti unutarak veya bilerek olmayan bir kimse namazı geçerli olmaz. Kıraat, rükû, secde ve diğer farzların da unutarak veya bilerek terk edilmesi durumunda sonuç değişmez ve namaz bozulur. Çünkü namaz, bir hareketin şer'î bir adıdır. Bu adın o harekete sahih bir şekilde bağlanabilmesi için bazı şartlara uyulması gerekir. Bu şartlar gerçekleşmediğinde o ad ortadan kalkar. O şartlardan biri de namazdayken konuşmamaktır. Namazdayken konuşulacak olursa yapılan hareketin üzerindeki namaz adının yok olup gitmesi gerekir. Kişi namazdayken konuştuğu takdirde namaz kılmış olmaz. Namazının geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Orucu örnek göstererek oruçluyken bir şey yememenin şart olduğunu, ancak bu şarta uyulduğu takdirde yapılan ibadete şer'î bir isim olan oruç isminin takılabileceğini, oruçluyken unutarak yemekle bilerek yemenin hükmünün farklı olduğunu söyleyerek bizi yenik duruma düşürmek isteyenlere şöyle deriz:

Kıyasa göre unutarak da olsa bilerek de olsa yapılan ihlaller açısından namazla orucun hükmünün aynı olması gerekir.

Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: Eğer hadis olmasaydı, oruçluyken unutarak bir şey yemekle bilerek yemenin hükmünün aynı olması gerekirdi. Kıyasa teslim olunsaydı, unutarak yeme sebebiyle de orucun bozulması gerekecekti.

(فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً اَوْ رُكْبَاناً فَاِذَا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾)

239-"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

Yüce Allah bu ayetin başında namaz kılmayı ve namaza devam etmeyi emretmiştir. Bu da namazın farzlarını yerine getirmenin, hududuna riayet etmenin gerekliliğine delalet etmektedir. Çünkü ayetin başında

geçen(حَافِظُوا) emri bunu gerektirmektedir. Orta namazı da ayrıca ve yalnız olarak zikretmekle de Cenab-ı Allah, o namazın önemine vurgu yapmıştır. Önceki sayfalarda bu vurgunun faydasından bahsetmiştik.

Sonra da (وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ) **"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"** cümlesini ayetin baş kısmına atfetmişti. Bu emir de namaz kılarken susmayı, derin bir teslimiyet/huşû içinde olmayı, yürümemeyi ve namaz dışı amellerde bulunmamayı gerektirmektedir. Bu da ancak güven, sükûn ve dinginlik hâlinde olabilir.

[Korku Halinde Namaz]

Sonra korku hâlini anlatan cümle ayete atfedilmiş ve namazın her hâlükârda kılınması emredilmiştir.

Korkudan dolayı kılınmamasına ruhsat tanınmamış ve şöyle buyrulmuştur:

(فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا)

"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."

Ayette geçen (فَرِجَالًا) kelimesi (راجِل) kelimesinin çoğulu olup anlamına gelmektedir. (راجِل) ve (رِجال) kelimeleri gibi konuşmalarda aynı kalıptaki şu kelimeleri de kullanmaktayız: (تاجِر) ve (صاحِب) ,(تجار) ve (,(صِحاب قائِم)) ve (قِيام) Yüce Allah korkulu hâllerde yaya vaziyette de namaz kılmayı emretmiş ve kılınmaması için mazeret kabul etmemiştir. Nitekim hasta kimselerin de ayakta, oturarak, yan gelip uzanarak yapabildikleri şekilde kılmalarını emretmiştir. Korkulu hâllerde binek üzerinde îmâ ile de namaz kılınmasını emretmiştir. Zira binek üzerindeki kimse, namazı ancak îmâ ile kılabilir. Binek üzerinde ayağa kalkamaz, rükûya ve secdeye eğilemez.

Salatu'l havf (korku namazı) hakkında İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir:

(فَإِنْ كَانَ خَوْفًا أَشَدَّ مِنْ ذَلِكَ صَلُّوا رِجَالًا وَرُكْبَانًا مُسْتَقْبِلِي الْقِبْلَةِ، وَغَيْرَ مُسْتَقْبِلِيهَا)

"Bundan daha şiddetli bir korku durumu olursa yaya olarak veya binek üzerinde, kıbleye yönelerek veya yönelmeyerek namaz kılın."[140]

Nafi dedi ki: "Bence İbn Ömer, bunu Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* işitmiştir."

Ayette sözü edilen korkulu durum, savaş dışı korku durumlarıdır. Düşman tarafından kuşatılıp korku içinde olan bir kimsenin de namazını bu şekilde kılması caizdir. Korkudan dolayı namazı binek üzerinde kılması mübah olan kimselerin, kıbleye yönelmeleri ile yönelmemeleri arasında bir fark yoktur. Ayetin delaleti kıbleye yönelmeden de kılmanın caizliğini içermektedir. Çünkü Yüce Allah namazı her türlü durumda kılmayı emretmiş, kıbleye yönelme imkânı bulanla bulmayan arasında bir ayrım yapmamıştır. Bu da kıbleye yönelme imkânı bulamayan kimsenin, namazı yapabildiği şekilde kılmasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Bunun caiz olduğunu gösteren başka bir delil de şudur:

Kıyam, rükû ve secde; namazın farzlarındandır. Korku hâlindeki kimsenin, binek üzerinde namaz kılarken bu farzları terk etmesi mübah görülmüştür. Bu durumda sözü edilen farzların terkedilmesi mübah olduğuna göre, kıbleye yönelme farzının terkedilmesi öncelikle mübah olur. Zira kıbleye yönelmeye nispetle rükû ve secdenin yapılması daha kuvvetli bir farzdır. Rükû ve secdenin terkedilmesi caiz olduğuna göre, kıbleye yönelmenin terkedilmesi haydi haydi caiz olur.

Anlattığımız gibi korku hâlinde bile namazı bırakmayı Yüce Allah mübah kılmayıp imkânlar doğrultusunda kılınmasını emretmiştir. Hâl böyleyken Hendek savaşında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, gecenin bir kısmı geçinceye kadar dört vakit namazı kazaya bırakmış ve sonra da sırasıyla onları kaza etmiştir. Onun böyle yapmasında, korku hâlinde namazı bırakmanın caizliğine delil bulunduğu söylenecek olursa biz deriz ki:

---

140 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 2/14

Önce namazın farzları desteklendikten sonra ayetin baş tarafına bahsedilen ayetin gereği olarak korku hâlinde de namazın kılınmasını emreden cümle atfedilmiştir. Önce (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى) **"Namazlara ve orta namaza devam edin"** buyrulmuştur. Sonra bu hüküm (وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ) **"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"** cümlesi ile daha da pekiştirilmiş; huşû ve sükûn ile namaza durmak emredilmiş, kılarken rükû ve secde gibi namaz fiilleri dışında herhangi bir harekette bulunulması yasaklanmıştır. Bu kadarıyla yetinilse, herhangi bir kimse namazın bu şekilde kılınması durumunda geçerli olacağını zannedebilir. Bunun önüne geçmek için de Cenab-ı Allah, korku hâlinde de namazın hükmünü açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

(فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا)

"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."

Korku hâlinde de namazın kılınmasını emretmiş ve mükelleflerden hiçbirinin namazı bırakmasına mazeret tanımamıştır. Ayrıca savaştan bahsetmemiştir. Çünkü korku hâli, sadece savaş durumundan ibaret değildir. Fiilen savaşa başlanmasa bile düşmanın gelmiş olması korkmayı gerektirir. Onun için Yüce Allah, savaş durumundan söz etmeksizin bu gibi durumlarda da namaz kılınmasını emretmiştir. Hendek savaşında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bazı vakit namazlarını kılmamıştı. Çünkü savaşmakla meşguldü. Savaşla meşgul olmaksa namaza engel olur.

Bu sebeple Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştu:

(مَلَاَ اللّٰهُ بُيُوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا حَبَسُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوُسْطٰى)

"Allah evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun. (Müşrikler) bizi orta namazdan alıkoydular."[141]

141 Ebu Davud, Salat, 5

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri de, “savaşmakla meşgul olmak, namazı bozar” demişlerdir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: “Hendek savaşında henüz korku namazıyla ilgili ayet inmediği için Peygamber’in *sallallahu aleyhi ve sellem* bazı vakit namazlarını kazaya bıraktığını siz de inkâr etmiyorsunuz.”

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Muhammed b. İshak ile Vakıdi’nin birlikte anlattıklarına göre Zâtü’r-Rika gazvesi Hendek savaşından önce olmuştu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* o gazvedeyken korku namazı kılmıştır. Bu da Peygamber’in *sallallahu aleyhi ve sellem* korku namazını kılmayışının savaş sebebiyle olduğuna delalet etmektedir. Çünkü savaş, namazın geçerliliğine engel olup namaza aykırı bir durumdur.

Bir şeyin veya bir kimsenin peşinde olsa bile korkmakta olan kişinin namazını yürüyerek kılmasının caiz olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil olarak ileri sürmektedirler:

(فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًاۚ)

“Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın.”

Hakikat, böyle değildir. Çünkü ayette yürümekten bahsedilmemektedir. Bununla beraber bir şeyin veya bir kimsenin peşinde olan bir kişi, korku hâlinde sayılmaz. Çünkü peşinde olduğu şeyi veya kişiyi ele geçirmekten vazgeçip geri dönecek olursa korkusu kalmaz. Eksikliklerden uzak olan Yüce Allah, korku hâlindeki kimsenin yaya veya binek üzerinde namaz kılmasını mübah etmiştir. Bir kişinin yakalanması için peşine düşülmüş ve kendisi de korkmaktaysa, namazını yaya veya binek üzerinde kılması caiz olur.

(فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ)

“Güvenliğe kavuşunca da, Allah’ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın).”[142]

142 Bakara, 2/239

Yüce Allah korku hâlinde imkânlar çerçevesinde yaya veya binek üzerinde namaz kılmayı emrettikten sonra güvenlik durumunda kendisini nasıl zikredeceğimize dair emrini önceki cümle üzerine atfetmiş ve şöyle buyurmuştur:

(فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ)

"Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı anın."

Burada anmaktan kasıt, önce açıklanan korku hâlinde kılınan namazdır. Yani korku hâlinde namaz kılarken de Allah'ı anın. Buna benzer başka ayetler de vardır:

(فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا)

"Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın."[143]

(وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّه۪ فَصَلّٰى)

"Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse..."[144]

(وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا)

"Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir."[145]

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى)

"Namazlara ve orta namaza devam edin."

143 Nisâ, 4/103
144 A'lâ, 87/15
145 İsrâ, 17/78

Bu ilahî hitap namaz kılmayı, farzlarını ve şartlarını yerine getirmeyi, hududuna riayet etmeyi gerektirmektedir.

(وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ)

"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun" cümlesi, namazda kıyamın gerekli olduğu manasını içermektedir. Bu ayette geçen (قَانِتِينَ) kelimesinin mastarı olan "kunut", taat anlamına gelmektedir. Bu sebeple de namazın bütün fiillerinin taat olması, taat dışında başka fiillerin araya girmemesini gerekmektedir.

"Kunut" kelimesi, bir şeye devam etmek demektir. Bu da namazda konuşma, yürüme, yan gelip uzanma, yeme, içme, taat sayılmayan fiilleri işlemenin yasak olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu kelime, namaz fiilleri olan taatlere devam etme, başka işlerle meşgul olarak namazdaki bu devamlılığı kesmenin yasaklığı manasını içermektedir. Aksi hâlde kesintisizlik ve devamlılık manasına gelen "kunut" terkedilmiş olacaktır. Yine bu kelime, namazda huşû ve sükûn hâlini devam ettirme manasını da içermektedir. Çünkü bahsedilen kelime, bunları da kapsamakta ve gerektirmektedir. Harf sayısı az olmakla birlikte bu kelime, farz olsun sünnet olsun namazın bütün fiillerini ve zikirlerini kapsamaktadır. Taat olmayan fiillerin namazda işlenmesinin yasaklığını gerektirmektedir. Yardım eden ve başarıya ulaştıran, Allah'tır.

Vebadan Kaçmak

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾)

243-"Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah onlara "ölün" dedi, sonra da onları

diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler."

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "Veba salgınına yakalanmamak için yurtlarını terkedip kaçanlar dört bin kişiydi. Yoldayken öldüler. Yanlarından bir peygamber geçerken onları diriltmesi için Allah'a dua etti. Allah da onları diriltti."

Hasan'dan gelen rivayete göre de onlar, veba salgınından dolayı yurtlarını terkedip kaçmışlardı.

İkrime, savaştan dolayı yurtlarını terk edip kaçtıklarını söylemiştir.

Bu ayet, onların vebadan kaçmalarının Allah tarafından hoş karşılanmadığına delalet etmektedir.

Bu, şu ayetlerde anlatılanlara benzemektedir:

(اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ)

"Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır."[146]

(قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ)

"De ki: Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır."[147]

(قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ)

"De ki: Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir."[148]

146 Nisâ, 4/78
147 Cum'a, 62/8
148 Ahzab, 33/16

(وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ)

"Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler."[149]

Eceller vakitli ve sınırlı olduklarına göre Allah'ın belirlediği vakitten geri kalmayacakları gibi öne de geçmezler. Vebadan kaçmak, bu mananın gereğinden sapmaktır. Kuşların uçuşuna ve ötüşüne göre gelecek hakkında bir şeyler söylemek, uğursuzluğa ve yıldızlara inanmak, bütün bunlar kendisinden hiç kimsenin kaçıp kurtulamayacağı güç ve üstünlük sahibi Allah'ın kaderinden kaçmaya kalkışmaktır.

Amr b. Cabir el-Hadremi'nin bildirdiğine göre Cabir b. Abdullah *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Vebadan kaçmak, savaştan kaçmak gibidir. Vebanın olduğu yerde kalıp sabretmekse savaş alanında kalıp sabretmek gibidir."[150]

Yahya b. Ebu Kesir'in bildirdiğine göre Sa'd *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لَا عَدْوَى، وَلَا طِيَرَةَ، وَإِنْ تَكُنِ الطِّيَرَةُ فِي شَيْءٍ فَفِي الْفَرَسِ، وَالْمَرْأَةِ، وَالدَّارِ وَإِذَا سَمِعْتُمْ بِالطَّاعُونِ بِأَرْضٍ فَلا تَهْبِطُوا وَإِذَا كَانَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلا تَفِرُّوا مِنْهُ)

"Hastalığın kendiliğinden yayılmasıve uğursuzluk yoktur. Eğer uğursuzluk olsaydı atta, kadında ve evde olurdu. Henüz gitmediğiniz bir yerde veba olduğunu duyarsanız oraya inmeyin. Bulunduğunuz bir yerde veba meydana gelirse vebadan kaçmayın."[151]

149 A'râf, 7/34

150 Suheyb Abdulcebbar, el-Câmi'u's-Sahih li's-Süneni ve'l-Mesanid: 6/261

151 Ahmeb b. Hanbel, Müsned: 3/128; Ebu Davud, Tıb, 24

Üsame b. Zeyd *radıyallahu anh* de veba hakkında Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* benzer bir rivayette bulunmuştur.

Zühri'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Haris b. Abdullah b. Nevfel, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Hz. Ömer *radıyallahu anh*, Şam'a gitmek üzere yola çıktı. Sereğ mıntıkasına vardığında karşılaştığı tüccarlar, kendisine o bölgede hastalık olduğunu söylediler. Ne yapması gerektiği hususunda muhacir ve ensarla istişare etti. Her biri farklı bir şey söyleyince de Medine'ye dönmeye karar verdi.

Ebu Ubeyde *radıyallahu anh* kendisine, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" deyince Hz. Ömer kızarak ona şu karşılığı verdi: "Ey Ebu Ubeyde! Bunu senden başkası söyleseydi, ben ona yapacağımı bilirdim. Biz, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Mesela senin bir deven olsa, bir tarafı otlak diğer tarafı kurak iki yakası olan bir vadiye indiğinde deveni otlak yerde otlatırsan Allah'ın kaderiyle otlatmış olursun. Kurak yerde otlatırsan yine Allah'ın kaderiyle otlatmış olursun."

Hz. Ömer ile Ebu Ubeyde *radıyallahu anh* bu şekilde konuşurlarken yanlarına Abdurrahman b. Avf *radıyallahu anh* gelir ve şöyle der: Benim bu konuda Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* işittiğim bir bilgim var. Şöyle buyurmuştu: ***"Bir yerde veba olduğunu duyarsanız oraya gitmeyin. Bulunduğunuz yerde veba meydana gelirse, ondan kaçmak için orayı terk edip başka yerlere gitmeyin."***

Abdurrahman'ın *radıyallahu anh* böyle demesi üzerine Hz. Ömer, Allah'a hamdetti ve oradan ayrılıp yola koyuldu.

Bu rivayetlerde, veba olan yerde vebaya yakalanmamak için orayı terk edip gitmek, veba meydana gelen bir yere de gitmek yasaklanmaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Ecellerin süresi belirlenmiş ve takdir edilmiş, belirlenen vaktinden geri kalması veya öne geçmesi mümkün olmayacağına göre, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* vebalı bir bölgeden çıkmayı yasakladığı hâlde vebalı bir bölgeye girmeyi yasaklamasının izahı nedir? Oraya girmekle orada kalmak arasında bir fark yoktur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* oraya girmeyi şu gerekçeyle yasaklamış olabilir:

Bir kimse vebalı bir bölgeye girdiğinde normalde eceli orada geldiği için ölebilir. Bazıları da "Oraya girmeseydi, ölmezdi" diyebilirler. İşte böyle denmemesi için oraya girmeyi yasaklamıştır. Bu, tıpkı şu ayette anlatılanlara benzemektedir:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ)

"Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında onlar hakkında, "Onlar bizim yanımızda olsalardı, ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyen inkârcılar gibi olmayın. Allah, bunu (bu düşünceyi) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak koydu."[152]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, vebalı bölgeye girmeyi yasakladı. Çünkü oraya giren kimse eceli geldiği için de ölse bazı cahiller, "Oraya girmeseydi, ölmezdi" diyebilirler. Yasaklama sebebi budur.

Bir şair bu anlamda çok isabetli şeyler söylemiştir:

يَقُولُونَ لِي لَوْ كَانَ بِالرَّمْلِ لَمْ تَمُتْ *** بُثَيْنَةُ وَالْأَنْبَاءُ يُكَذِّبُ قِيلُهَا

وَلَوْ أَنَّنِي اسْتَوْدَعْتُهَا الشَّمْسَ لَاهْتَدَتْ ***إِلَيْهَا الْمَنَايَا عَيْنُهَا وَدَلِيلُهَا

Büseyne, Reml'de olsaydı ölmezdi" diyorlar bana

Haberler, bunu diyenin sözünü yalanlamaktadır.

Onu güneşe emanet etmiş olsaydım bile ölüm,

---

152 Âl-i İmrân, 3/156

Kılavuzuyla birlikte ona giden yolu bulurdu.

Bu anlattıklarımızla aynı manadaki bir hadiste de şöyle buyrulmaktadır:

(لاَ يُورَدَنَّ ذو عَاهَةٍ عَلَى مُصِحٍّ)

"Hastalıklı hayvan, sağlıklı hayvanın yanına getirilmesin"[153]

Bunun yanı sıra başka bir defasında da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hastalığın kendiliğinden yayılması ve uğursuzluk yoktur"*** buyurmuştur. Hastalıklı hayvan, sağlıklı hayvanın getirildikten sonra sağlıklı olan hastalanırsa, "hastalıklı hayvan yanına getirildiği için hastalandı" denilmesin diye Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmayı yasaklamıştır. ,

Kendisine "Ey Allah'ın Resûlü! Önce devenin dudağında azıcık bir uyuzluk görülür. Sonra bu uyuzluk bütün develere bulaşır" dediklerinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"İlk deveye bunu kim bulaştırmıştı dersiniz?"*** karşılığını vermişti.[154]

Hişam b. Urve, babasından şöyle bir rivayette bulunmuştur: Zübeyr, Mısır'ı fethettiğinde, kendisine orada veba hastalığının olduğunu söylediler. O da "Biz buraya vurmak ve veba ile mücadele için geldik" cevabını vermişti.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Ebû Bekir, Şam'a gidecek orduyu hazırladıktan sonra askerleri uğurlamış ve onlar için ***"Allahım! Bunları savaş ve veba ile öldür"*** diye dua etmişti.

Hz. Ebû Bekir'in bu sözlerinin manası üzerinde ilim ehli kimseler farklı şeyler söylemişlerdir.

Bazıları derler ki: "Hz. Ebû Bekir, askerlerin istikamet ve sağlıklı bir görüş üzere olmakla birlikte kâfirlerle cihad etmeye tutkun olduklarını görünce fitneye düşmelerinden korktu. O zamanlarda Şam bölgesi, veba

153 Ebu Davud, Tıp, 24
154 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 1/440

salgınıyla adını duyurmuştu. Askerlerin dünya ve dünyanın çekiciliği ile fitneye düşmeden, bu samimi duygularıyla orada ölmelerini istemişti."

Başkaları, Hz. Ebû Bekir'in sözlerini şöyle yorumlamışlardır:

"Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

(فَنَاءُ أُمَّتِي بِالطَّعْنِ وَالطَّاعُونِ)

"Ümmetimin (sahabilerin büyüklerinin) ölümü, savaş ve veba ile olacaktır."[155]

Yine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ülkeleri bu nitelikteki Müslümanların fethedeceklerini haber vermiştir. Bu sebeple Hz. Ebû Bekir bu askerlerin, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* vasıflarını bildirip durumlarını haber verdiği askerler olmalarını ümid etmişti. Ebu Ubeyde b. Cerrah *radıyallahu anh* da Şam'dan ayrılmayı bu yüzden istememişti. Muaz b. Cebel *radıyallahu anh* de Şam'dayken veba salgını başgösterdiğinde, "Allahım! Bize de bu salgından bir pay nasip et" diye dua etmişti. Avucuna bir darbe isabet edince de yaralanan yeri öpmüş ve yarasına bakarak "Küçük bir şey de olsan biliyorum ki nice küçük şeyleri Allah bereketli ve mübarek kılar" demiş veya buna benzer şeyler söylemişti. Vebaya yakalanmayı dilemişti ki, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* evsafını bildirdiği ümmetinden ülkeler fetheden ve İslam'ı güçlü bir şekilde ortaya koyan kimselerden olsun."

(اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ)

"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti."[156]

155 Taberani, el-Mucemu'l Evsat: 2/105
156 Bakara, 2/243

Bu ayette kabir azabını inkâr eden ve tenasühe/reenkarnasyona inanan kimselerin söylediklerinin geçersizliğine delalet vardır. Çünkü Yüce Allah, ayette kendilerinden söz edilen kimseleri öldürdüğünü, sonra da dirilttiğini haber vermektedir. Aynı şekilde ölen kimseleri de Yüce Allah kabirde diriltecek ve şayet hak etmişlerse azaplandıracaktır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾)

244-"Allah yolunda savaşın ve bilin ki, şüphesiz Allah hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilendir."

Bu ayette Allah yolunda savaşmak emredilmektedir. Ayet mücmeldir; çünkü hangi yoldan ve ne şekilde savaşılacağı burada açıklanmamıştır. Bu açıklama başka yerlerde yapılmıştır. Yeri geldiğinde inşallah gerekli açıklamalar yapılacaktır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافاً كَثِيرَةً وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾)

245-"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz."

Bu ayette insanlar, iyilik yapmaya ve hayır yolunda harcama yapmaya latif ve beliğ bir kelamla davet edilmektedir. Bu harcamaları Allah'a verilmiş bir borç olarak adlandırılmaktadır ki bu sebeple sevap kazanılacağına kesin ifadelerle vurgu yapılmaktadır. Çünkü borç verilince karşılığını almak hak edilir. Yahudiler bunu anlamamış veya anlamazlıktan gelmişlerdi. Bu ayet indiğinde "Allah bizden borç istiyor. Biz zenginiz, O ise fakirdir" demişlerdi. Bunun üzerine şu ayet indirilmişti:

(لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَاءُ)

“Allah; «Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz» diyenlerin sözünü elbette duydu.”[157]

Bunun üzerine Müslümanlar önceki ayetin manasını kavradılar, Allah’ın vereceği sevaba ve O’nun vaadine güvenerek sadaka vermeye hızla yöneldiler.

Rivayet olunduğuna göre bahsedilen ayet indiğinde Ebu Dahdah *radıyallahu anh*, Peygamber’e *sallallahu aleyhi ve sellem* gelerek şöyle demişti: “Ey Allah’ın Resûlü! Bildiğiniz gibi Allah bize verdiğini bizden borç olarak istiyor. Benim iki arazim var. Biri Medine’nin yukarı tarafında, diğeri de aşağı tarafındadır. Ben bunların en iyisini sadaka olarak verdim.”[158]

[Talut’un Kıssası]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًاۜ قَالُٓوا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِۜ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِۜ وَاللّٰهُ يُؤْتٖي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٤٧﴾)

(وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فٖيهِ سَكٖينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٢٤٨﴾)

247-“Peygamberleri onlara, «Allah size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi» dedi. Onlar, «O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir» dediler. Peygamberleri şöyle dedi: «Şüphesiz Allah onu sizin üze-

157 Âl-i İmrân, 3/181
158 Bezzar, el-Bahru’z-Zehhar: 5/402

rinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.» Allah mülkünü dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

248-"Peygamberleri onlara şöyle dedi: «Onun hükümdarlığının alameti size o sandığın gelmesidir. Onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur ile Mûsâ ailesinin, Hârûn ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar vardır. Onu melekler taşımaktadır. Eğer inanmış kimselerseniz bunda şüphesiz, sizin için kesin bir delil vardır.»"

Bu ayet, devletbaşkanlığının miras yoluyla babadan oğula geçemeyeceğine delalet etmektedir. Ayette kendilerine hitap edilenlerin, nübüvvet ve hükümdarlık ailesinden gelmeyen bir kimsenin başlarına hükümdar kılınmasına karşı çıkmalarını Yüce Allah kınayıp reddetmiştir. Hükümdarlığın soy sopla değil, ilim ve kuvvetle hak edilebileceğini beyan buyurmuştur. Bu ayet, ilim ve kişisel erdemlerin yanında soy sopun öneminin olmayacağına, ilim ve erdemin soy soptan önde geldiğine delalet etmektedir. Zira Yüce Allah ilim ve kuvveti dolayısıyla Talut'u, - onlar kendisinden soy sop itibariyle daha üstün olsalar bile - onlara tercih edip başlarına hükümdar yaptığını bildirmiştir. Ayette Talut'un cüssesinin iriliğinden bahsedilirken onun gücünün fazlalığı kastedilmiştir. Çünkü normalde cüssesi iri olan kimsenin gücü de fazla olur. Yoksa ayette güçsüz iri bir cüsse kastedilmiş değildir. Çünkü güçsüz kimsenin savaşta zaferden yana bir payı olmaz. Aksine erdemsiz ve güçsüz iri bir cüsse, sahibine yük ve vebal olur.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ
فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنِّي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ
اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ
بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ
غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾)

249-"Tâlût ordu ile hareket edince, «Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu

tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.» dedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) «Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok.» dediler. Allah'a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: «Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir.»"

Ayetteki içme ile eğilip ağzı suya vererek içmek kastedilmiştir. Sözü edilen ırmaktan içmek ve tatmak yasaklanmış, ancak suyu avuçla alıp içmeye müsaade edilmiştir. Bu da, "Fırattan içersem kölem hür olsun" diyen kimsenin ağzını fıratın suyuna vererek içen kimsenin kölesinin hür olacağını, ama avuçlayarak veya bir kapla alıp içerse kölesinin hür olmayacağını söyleyen Ebu Hanife'nin sözünün sahihliğine delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah ırmaktan içmelerini, bunun yanı sıra o ırmağın suyundan tatmalarını yasaklamış, ancak avuçla alıp içmelerine müsaade etmişti. Eğilip ağızlarını suya viçme yasağı ise devam etmişti. Bu da avuçlayarak içmenin, ırmaktan içmek anlamına gelmediğine delalet etmektedir.

["Dinde Zorlama Yoktur" Ayetinin Anlamı]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّٖينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٥٦﴾)

256-"Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Dahhâk, Süddi ve Süleyman b. Musa'dan rivayet olunduğuna göre bu ayet, (يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقٖينَ) **"Ey peygamber! Kâfirlere ve müna-**

fıklara karşı cihad et"[159] ve (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ) **"Allah'a ortak koşanları öldürün"**[160] ayetleri ile neshedilmiştir.

Hasan ve Katade'den rivayet olunduğuna göre bu ayet, cizye vermeleri şartıyla kendi dinleri üzere kalmalarına müsaade edilen kitap ehli kimseler hakkındadır. Arap müşrikleri hakkında değildir. Çünkü onlar cizye verselerdi de kendi hâlleriyle başbaşa bırakılmayacaklardı. Ya Müslüman olacaklar ya da kılıçtan geçirileceklerdi.

Bir rivayete göre bu ayet, Yahudilikte kalan ve Müslüman olmaları için babaları tarafından zorlanan bazı ensar çocukları hakkında nazil olmuştur. Bu görüş, İbn Abbas *radıyallahu anh* ile Said b. Cübeyr'den *radıyallahu anh* rivayet edilmiştir.

Bu rivayette şöyle denilmiştir: "Savaştan sonra Müslüman olanlara, "baskı altında kaldığı için Müslüman oldu" demeyin. Çünkü İslam'ı beğenip sahih bir şekilde Müslüman olan kimse, baskı ve zorlama altında sayılmaz."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

(لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ)

"Dinde zorlama yoktur" ifadesi, haber kipinde bir emirdir. Bu ayet, müşriklerle savaşmanın emredilmesinden önce inmiş olabilir. Bu ayet, müşrikler dışındaki diğer kâfirler hakkında tıpkı şu ayetler gibidir:

(اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ)

"Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir."[161]

(اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَ)

159 Tevbe, 9/5
160 Tevbe, 9/5
161 Fussilet, 41/34

“Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır.”[162]

(وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ)

“Onlarla en güzel şekilde mücadele et.”[163]

(وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا)

“Cahiller onlara laf attıkları zaman, “selâm!” der (geçer)ler.”[164]

İslam’ın ilk zamanlarında savaşmak yasaktı. Bu yasak, müşriklere karşı Hz. Muhammed’in *sallallahu aleyhi ve sellem* peygamberliğinin gerçek olduğu delillerle ispatlandığı ve hakikat beyan edildiği hâlde inat edip Müslümanlığı kabul etmemelerine kadar devam etti. Bu aşamadan sonra Müslümanlara, onlarla savaşmaları emredildi. **“Dinde zorlama yoktur”** ayeti, (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) **“Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün”**[165] ayeti vemüşriklerle savaşmayı farz kılan diğer ayetlerin inmesiyle Arapmüşrikleri hakkında neshedildi. Cizye verip Müslümanların hâkimiyeti altına ve zimmetine girmeyi kabul etmeleri şartıyla kitap ehli kimseler hakkında ise bahsedilen ayetin hükmü devam etti. Peygamber’in *sallallahu aleyhi ve sellem* Arap müşrikleri hakkında Müslüman olmaları ya da kılıçtan geçirilmeleri dışında başka bir uygulamaya razı olmaması da buna delalet etmektedir. Bu ayetin hükmünün şimdi de bütün kâfirler hakkında sabit olması mümkündürÇünkü herhangi bir müşrik, Yahudiliğe veya hıristiyanlığa geçerse, Müslüman olmaya zorlanamaz. Cizye vermesi şartıyla onun yeni dininde durmasını kabul ederiz. Bu hükmün, ehl-i kitabın dinine giren diğer kimseler hakkında da sabit olması, Şafiî’nin şu sözünün geçersizliğine delalet etmektedir:

“Mecusi veya hıristiyan bir kimse Yahudiliğe geçerse, onu eski dinine dönmeye veya Müslüman olmaya zorlarım.”

---

162 Mü’minun, 23/96
163 Nahl, 16/125
164 Furkan, 25/63
165 Tevbe, 9/5

Bahsedilen ayet, bu sözün geçerli olmadığına delalet etmektedir. Çünkü ayette, din konusunda kimseyi zorlamamamız emredilmektedir. Bu da genel bir emir olup, anlattığımız şekilde bütün kâfirler hakkında uygulanabilir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendileriyle savaşılmasını emrettiği ve haklarında Müslüman olmalarından ya da kılıçtan geçirilmelerinden başka bir uygulamayı kabul etmediği Arap müşrikleri, din konusunda zorlanmış olmaktadırlar. Bilindiği gibi zorlanma sonucunda dine giren kimse Müslüman sayılmaz. İslam'a girmeleri için onlara uygulanan baskı ve zorlamayı nasıl açıklarsınız?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Onlar İslam'a inanmaya değil, Müslüman olduklarını izhar etmeye zorlandılar. Çünkü inanma konusunda zorlamada bulunmak, bize göre doğru değildir. Bu sebeple Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ)

"Allah'tan başka ilâh yoktur diyene kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Onu dediklerinde, cezayı hak etmeleri dışında canlarını ve mallarını benden korurlar. (Kalplerindeki inançlarından dolayı) hesaplarını görmek, güç ve yücelik sahibi Allah'a aittir."[166]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* savaşın, müşriklerin zahiren Müslümanlıklarını ortaya koymalarını sağlamak için olduğunu bildirmiştir. Kalplerdeki inançlara gelince o, Allah'a kalmış bir şeydir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, nübüvvetinin gerçekliğine dair delil ve burhanları onlara göstermeksizin sadece savaşmış değildir. Hem kalben inanmalarını hem de Müslümanlıklarını izhar etmelerini sağlamak için, peygamberliğinin gerçekliğine ilişkin delilleri onların gözlerinin önüne koymuştu. Bu deliller, İslam'a inanmalarını ve de Müslümanlıklarını izhar etmelerini gerektiriyordu. Onlarla savaşması, Müslümanlıklarını izhar etmeleri

166 İbn Mâce, Fiten, 1

içindi. Zahiren de olsa Müslüman olduklarını söylemelerinde büyük yararlar vardı. Müşrik bir kimse inanmasa da Müslüman olduğunu zahiren söylediğinde Müslümanların meclisine katılacak, okunan Kur'an-ı Kerim'i dinleyecek, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gösterdiği delilleri müşahede edecek, ayrıca Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onu sürekli İslam'a davet edecek, inancının bozukluğunu ona açıklayacaktı. Diğer taraftan Yüce Allah, onların neslinden tevhide inanan, sağlam imanlı çocukların geleceğini bildiği için bu durumda olan müşriklerin öldürülmeleri caiz olmazdı. Çünkü onların neslinden imanlı kimselerin geleceği biliniyordu.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: İman etmeye zorlanan zimmîler zahiren Müslüman olur. Eski dinine dönmesin diye kendi hâline terkedilmez. Ancak dönerse de öldürülmez. Öldürülmeksizin Müslümanlıkta kalmaya zorlanır. Çünkü Müslümanlığını izhar ettiğinde zorlanmış olması onu, hükmen Müslüman olmaktan çıkarmaz. Ama bu durum, onun İslam'a kalben inanmadığına delalet eder. Zira anlattığımız gibi bazı müşrikler, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendileriyle savaşması ve ***"Allah'tan başka ilâh yoktur diyene kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Onu dediklerinde, cezayı hak etmeleri dışında canlarını ve mallarını benden korurlar"*** demesi karşısında Müslüman olmuşlardı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* savaş ortamında Müslüman olduğunu izhar eden kimseyi hükmen Müslüman saymıştır.

Aynı şekilde zimmîlerden de Müslüman olmaya zorlanan ve Müslüman olduklarını izhar edenlerin hükmen Müslüman sayılması gerekir. Lâkin bunlar, mevcut olan bir şüpheden dolayı öldürülmezler. İhtilafsız olarak bilmekteyiz ki daru'l harpten bir esir, öldürülmek üzere infaz mahalline getirildiğinde Müslüman olduğunu söyleyecek olursa, Müslüman kabul edilir. Bunun korkudan dolayı Müslüman olduğu söylenemez ve Müslüman kimse hükmünde kabul edilir. Zimmî de bunun gibidir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(Allah'ın) **"Dinde zorlama yoktur"** ayeti, zimmînin Müslüman olmaya zorlanmasını yasaklamaktadır. Onu zorlamak yasak olduğuna göre, zorlanma sonucunda Müslüman olduğunu söylese de Müslüman hükmünde olmaması ve İslamî hükümlere tabi olmaması gerekir. Bu durumda zimmî, harbî kimse hükmünde olmaz.

Zimmî statüsüne girmeye yanaşmadığı için harbî kimsenin İslam'a girmeye zorlanması caizdir. Ama zimmî statüsüne giren kimsenin İslam'a girmeye zorlanması caiz değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Zorlanması caiz olan bir kimsenin İslam'a girmesi, zorlanma neticesinde de olsa gönüllü de olsa farketmez. Bu bakımdan İslam'a giriş, köle azadına, kadın boşamaya, ciddisi de ciddi, şakası da ciddi olan diğer muamelelere benzemektedir. Sonra bu zorlama, yapılması emredilen bir zorlama da olsa, mübah da olsa sonuç değişmez. Nitekim köle azad etme ve kadın boşamada da sonuç değişmemektedir. Zira bir adam bir başkasını kölesini azad etmeye veya karısını boşamaya zorlar o da dediğini yaparsa, hüküm sabit olur. Yani kölesi azad olur, karısı da boş olur. Zorlayan zalim de olsa, zorlaması yasak da olsa, mezhebimize göre kölesi azad edilmiş, karısı da boşanmış olur. İslam'a girmeye zorlamanın hükmü de böyledir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذي حَاجَّ اِبْرٰهيمَ في رَبِّهٖٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَۢ اِذْ قَالَ اِبْرٰهيمُ رَبِّيَ الَّذي يُحْيي وَيُميتُۙ قَالَ اَنَا۬ اُحْيي وَاُميتُۜ قَالَ اِبْرٰهيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْتي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذي كَفَرَۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمينَۚ ﴿٢٥٨﴾)

258-"Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, «Benim Rabbim diriltir, öldürür.» demiş; o da, «Ben de diriltir, öldürürüm» demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, «Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir» deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yüce Allah'ın kâfire mülk vermesi; çok mal, bolluk ve rahatlık vermesi itibariyledir. Bu da olabilecek bir şeydir. Allah bu dünyada kâfirlere nimet verebilir. Bu bakımdan kâfir ile müminin hükmü farklı olmaz.

Bu bakımdan şu ayet dikkat çekicidir:

(مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا)

"Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer."[167]

Bu tür mülkü, Cenab-ı Allah'ın kâfire vermesi mümkündür. Ama emretme ve yasaklama makamında bulunma, insanları idaresini üstlenme manasındaki mülkü-yani hükümdarlığı- Cenab-ı Allah, inkâr ve sapıklık ehline vermez. Çünkü Allah'ın emir ve yasakları, insanların durumunu düzeltmek içindir. Onları doğruluktan ve düzgünlükten uzak, fesat üzerine kurulu bir sistemle idare etmek, durumlarını düzeltmek mümkün değildir. İnkâr ve sapıklık ehline Allah, emir ve yasakları ile dinî hükümler konusunda güvenmez.

Nitekim bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ)

"Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz."[168]

Kâfir hükümdar Kenan oğlu Nemrut, İbrahim *aleyhisselam* ile tartışmış, onu kendisine tabi olmaya davet etmiş, başkalarına fayda ve zarar verebilecek güce sahip olduğunu söyleyerek (güya) bir delil ileri sürmüştü. İbrahim *aleyhisselam*, **"Rabbim diriltir ve öldürtür. Senin bunu yapmaya gücün yetmez"** deyince Nemrut lafı mecrasından saptırmıştı. İfade bakımından benzer, ama mana bakımından farklı bir delille karşılık vermeye kalkmıştı. İbrahim *aleyhisselam*, Rabbi'nin hayatı ve ölümü yoktan var etme şeklinde yarattığını söylemişti. Nemrut ise işin hakikat yönünü bırakıp

167 İsrâ, 17/18
168 Bakara, 2/124

mecaz tarafına yönelerek huzuruna iki adam getirtmişti. Birini öldürmüş ve "işte öldürdüm" demişti. Diğerini de salıvererek "işte bunu da dirilttim" demişti. Aslında kendisi de hayatı ve ölümü yoktan var etme şeklinde yaratamayacağını biliyordu. İbrahim'in *aleyhisselam* delilleri karşısında yenik düşen, İbrahim'e *aleyhisselam* verdiklerinden daha fazla cevap veremez hâle gelen Nemrut, etrafındakilerin zihinlerini karıştırıp şüphelendirmekten ve demagoji yapmaktan başka bir çare bulamadı. Aslında kendisi de İbrahim'e *aleyhisselam* söylediklerinin gerçek anlamda cevap sayılamayacağını biliyordu. Tecrübesiz yandaşlarını kandırmak için demagoji yapmıştı. Nitekim Musa *aleyhisselam*, asasını yere atıp da asası sihirbazlarının atmış oldukları ipleri ve asaları yutarken Firavun da sihirbazlara demagoji yaparak şöyle demişti:

(اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا اَهْلَهَاۚ)

"Şüphesiz bu halkını oradan çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır."[169]

Yani "Siz, halkı şehirden çıkarmak için böyle bir tuzak kurmak hususunda daha önce Musa ile görüşüp anlaşmışsınız. Burada karşılaştığınızda ona karşı koymada acizliğinizi ve ona iman ettiğinizi gösterdiniz."

Böyle diyerek etrafındakilere karşı demagoji yapmıştı.

İbrahim *aleyhisselam* ile tartışan kâfir Nemrut da aynı yola başvurmuştu. Ne var ki İbrahim *aleyhisselam*, onun hedefine ulaşmasına engel olmuştu. Karşı koyamayacağı bir delil ileri sürerek ona **"Allah, güneşi doğudan getirir. Sen de batıdan getir"** deyince kâfir cevap verememiş, şaşırıp kalmıştı. Karşı koymaya ve çevredekilerin zihinlerini şüphelerle bulandırmaya imkânı kalmamıştı.

İbrahim'in *aleyhisselam* Nemrut ile tartışmasında, manasını bilen kimseler için delillerin en latifi ve burhanların da en açık ve seçik olanı vardır. Şöyle ki: İbrahim'in *aleyhisselam* peygamber olarak kendilerine gönderildiği kavim, yedi gezegenin adını taşıyan putlara tapan sabii bir toplumdu.

169 A'râf, 7/123

Başka bir surede Cenab-ı Allah onların putlara taptıklarını, Allah'a inanmadıklarını, âlemde meydana gelen olayların tümünün yedi gezegenin hareketlerinden kaynaklandığına inandıklarını haber vermektedir. Yine onlar bu gezegenlerin en büyüğünün güneş olduğunu kabul ediyor, onu ve diğer gezegenleri ilah olarak adlandırıyor, güneşin de kendisinden daha büyük bir ilah bulunmayan en büyük ilah olduğuna inanıyorlardı. Güç ve üstünlük sahibi yüce yaratıcıyı tanımıyorlardı.

Nemrut ve taraftarları ile gezegenlerin hareketi hakkında bilgisi olan diğer kimseler şunu biliyorlardı:

Güneşin ve diğer gezegenlerin birbirine zıt iki hareketi vardır:

Biri, batıdan doğuya doğru hareketidir ki bu, onun kendisine mahsus olan hareketidir.

Diğeri ise evrenin doğudan batıya doğru ona yaptırdığı harekettir. İşte bu hareketle güneş, her bir gün ve bir gecede etrafımızda bir devir yapmaktadır. Güneşin hareketlerini bilen kimselere göre bu kesin ve tartışmasız kabul edilen bir husustur.

İbrahim *aleyhisselam* Nemrud'a şöyle dedi: "İlah olarak adlandırdığın ve taptığın güneşin mecburi bir hareketi olduğunu sen de kabul ediyorsun. Bu hareket güneşin kendisinden kaynaklanmıyor. Aksine başkasının onu doğudan batıya doğru hareketlendirmesiyle oluyor. Seni kendisine tapmaya davet ettiğim zât, güneşteki bu hareketi meydana getirendir. Güneşin kendisi eğer ilah olsaydı, başkasının zorlamasıyla bu hareketi yapmak mecburiyetinde kalmazdı."

Nemrut, İbrahim'in *aleyhisselam* bu deliline karşı cevap bulamadı ve insanların zihninde bir şüphe de meydana getiremedi. **"Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin"**[170] demekten başka bir şey yapamadı. Güneşin ve diğer gezegenlerin şu iki zıt hareketi aynı zamanda meydana gelmez. Çünkü aynı cisimde iki zıt hareketin aynı zamanda meydana gelmesi mümkün değildir. Birinin başlaması için diğerinin durması gerekir.

170 Enbiya, 21/68

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İ"brahim'in *aleyhisselam* diriltme ve öldürme konusundaki tartışmayı bırakıp başka konudaki bir tartışmaya geçmesi nasıl caiz olur?" denilecek olursa şu cevabı verebiliriz:

Hayır, önceki konuyu bırakmadı. Aksine onun üzerinde durdu. Ama güneşin hareketi konusundaki tartışmayı ona ekledi. Nitekim Yüce Allahda kendi birliğine dair delilleri birkaç yönden ortaya koyar. Göklerde ve yerdeki her şey, Allah'ın birliğine delalet eder. Her biri yalnız başına yeterli ve ihtiyaca fazlasıyla cevap veren çeşitli mucizelerle Peygamberi'ni *aleyhisselam* destekleyip güçlendirdi.

İbrahim *aleyhisselam* bundan başka delillerle de karşılarına çıkıp onlarla tartışmıştı.

﴿وَكَذٰلِكَ نُرٖٓي اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنٖينَفَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبّٖي﴾

"İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı[171] gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi."[172]

Tefsirlerde rivayet edildiğine göre Allah'ın varlığını ispatlamak için yaptığı istidlalin doğruluğunu, onların söylediklerininse batıllığını kendilerine kabul ettirmek için Hz. İbrahim *aleyhisselam* bu yola başvurmuştu. Yıldız batınca da "Ben batanları sevmem" demişti. Bu olay, kavminin put ve heykellerin yanında toplandıklarında bir bayram gecesinde cereyan etmişti. Yıldızların doğup battıkları, hareket ve intikal ettikleri bir gece vaktinde, kendilerinde hâlden hâle geçişin ve değişimin görüldüğü yıldızların ilah olamayacaklarını kabul ve tasdik ettirmek istemişti. Sonra ay için de aynı şeyleri yapmıştı. Sabah olunca güneş için de benzer yola başvurmuş-

171 Meâldeki "hükümranlık ve nizam" ifadesi, âyetteki "melekût" kelimesinin karşılığıdır. Melekût, Allah'a özgü hükümranlık demektir. "Melekûtu göstermek" de Yüce Allah'ın kâinata koyduğu, hissedilebilen veya hissedilemeyen muazzam nizamı ve tabiat kanunlarını araştırıp anlayabilecek, inceliklerini kavrayabilecek yeteneğin verilmesidir.

172 En'âm, 6/75-76

tu. Nihayet delillerle onları mağlup etti. Sonra putlarını kırdı. Ardından Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de anlattığı diğer şeyler meydana geldi.

Bu ayet-i kerime dinî konularda tartışmanın ve delil ileri sürmenin doğru olduğuna, Allah'ın birliğine ve güzel sıfatlarını ispatlayan delillere dayanmanın caizliğine delalet etmektedir. Tartışma sonunda verecek cevap bulamayıp yenik düşen kimsenin de delillere tabi olması ve delilsiz görüşlerinden vazgeçmesi gerektiğine delalet etmektedir. Dinî meseleleri tartışma konusu yapmanın uygun olmadığını söyleyenlerin sözlerinin de geçersiz olduğuna delalet etmektedir. Eğer öyle olsaydı, İbrahim *aleyhisselam* Nemrut ile tartışmazdı. Tartışma sonunda yenik düşenin de kendisini yenik düşüren deliller üzerinde düşünmesi, çıkış yolu bulamayınca da o delillere göre hareket etmesi gerekir.

Bahsedilen ayet, bir şeyin hak olduğunu ispatlayan bir delil varsa o şeyin kabul edilmesinin gerekli olduğuna delalet etmektedir. Çünkü hak ile batıl arasında sadece hakkın delilinin zahir, batılın delilininse hükümsüz olması farkı vardır. Hakkı batıldan ayıran delil olmasaydı, o zaman herkes kendi davasının hak olduğunu iddia edecek, hak ile batıl birbirinden ayırt edilemeyecekti.

Bahsedilen ayet Yüce Allah'a hiçbir şeyin benzemediğine, O'nu tanımanın yolunun da birliğini ispatlamaya ilişkin ortaya konulan deliller olduğuna delalet etmektedir. Zira Allah'ın peygamberleri (aleyhimusselam), kâfirlerle bu şekilde tartışmışlar, Allah'ı bir şeye benzetmeyi gerektiren sıfatlarla nitelememiş, aksine O'nu kendi fiilleriyle nitelemişler ve varlığını bu şekilde ispatlamaya çalışmışlardır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَوْ كَالَّذ۪ي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَاۚ قَالَ اَنّٰى يُحْي۪ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَاۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۜ قَالَ كَمْ لَبِثْتَۜ قَالَ لَبِثْتُ يَوْماً اَوْ بَعْضَ يَوْمٍۜ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْۚ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا

ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْماً فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
(﴿٢٥٩﴾)

259-"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, «Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?» demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: «Ne kadar (ölü) kaldın?» O, «Bir gün veya bir günden daha az kaldım» diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: «Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?» Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: «Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.»"

Allah kendisini yüz yıl süreyle ölü bıraktığı hâlde bir gün veya bir gündendaha az kaldığını söyleyen kişinin söylediği yalan değildir. Çünkü o, kendi bildiğine göre haber vermektedir. Sanki "Bence bir gün veya bir günden daha az kaldım" demiş gibi olmaktadır.

Bunun bir benzeri de Cenab-ı Allah'ın ashab-ı kehften aktarmış olduğu şu ifadedir:

(قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ)

"İçlerinden biri: "Ne kadar kaldınız?" dedi. (Bir kısmı) "Bir gün ya da bir günden az" dediler."[173]

Oysaki o mağarada 309 yıl kalmışlardı. Kendi bildiklerine göre haber verdikleri için yalan söylemiş değillerdi. Bu durumda onlar, "Zannımızca biz, bir gün veya bir günden daha az bir süreyle burada kaldık" demiş gibi oluyorlardı.

173 Kehf, 18 7 19

Bunun bir benzeri de Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* öğle veya akşam namazını iki rekât olarak kıldırıp da Zülyedeyn lakaplı sahabi kendisine "Namaz mı kısaldı yoksa sen mi unuttun?" diye sorduğunda ***"Unutmadım. Namaz da kısalmadı"*** diye cevap vermişti.[174]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kendi zannına göre ona açıklamada bulunmuştu. O, namazı tam kıldırdığını zannetmişti. Bu şekilde konuşmak caizdir. Konuşan kimse de işin gerçeğine göre değil de kendi inandığına göre konuştuğu için kınanmaz.

Bu sebeple Yüce Allah lağv yemini eden kimseyi affeder. Lağv yemini şöyle olur: Bir kişi bir başkasına "Şu iş şöyle ve böyle oldu mu?" diye sorduğunda karşısındaki kimse de kendi bildiğine göre "Hayır, vallahi şöyle oldu" veya "Evet, vallahi böyle oldu" şeklinde yemin ederek cevap verir; ama gerçek, kendisinin dediği gibi olmasa bile, kendi kalbindekine ve inandığına göre konuştuğu için sorumlu olmaz. Doğruyu bulmaya muvaffak kılan, Allah Teâlâ'dır.

Sadakayı Başa Kakmak

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾)

262-"Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rab'leri katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de."

(يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذ۪ي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ)

---

174 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 1/444

"Ey iman edenler! İnsanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın."[175]

(قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًى)

"Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır."[176]

(وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا۬ ف۪ٓي اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ)

"İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirseniz; işte bunu yapanlar, sevaplarını kat kat arttıranlardır."[177]

Yüce Allah bu ayetlerde sadakların Allah rızası için verilmemesi, başa kakma ve gönül kırmadan uzak olmaması durumunda sadaka sayılmayacağını haber vermektedir. Çünkü sadakayı boşa çıkarmak, sevabını yok etmek demektir. Böyle bir durumda sadaka verilmemiş gibi olunmaktadır. Yapılan diğer taat ve ibadetlere de gösterişin karıştırılmaması gerekir. Aksi hâlde yapılan taat ve ibadet boşa çıkarılmış olacaktır.

Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تُبْطِلُوٓا اَعْمَالَكُمْ)

"Amellerinizi boşa çıkarmayın."[178]

(وَمَٓا اُمِرُوٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ حُنَفَٓاءَ)

---

175 Bakara, 2/264
176 Bakara, 2/263
177 Rum, 30/39
178 Muhammed, 47/33

"Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri emredilmişti."[179]

Sırf Allah rızası için yapılmayan taat ve ibadetleri yapan kişi sevap kazanmaz. Benzer bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِۚ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ)

"Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz; fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur."[180]

Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: "Haccetmek, namaz kılmak ve Kur'an öğretmek gibi ibadet olarak yapılması şart olan amelleri ücret karşılığında başkalarına yaptırmak caiz değildir. Zira bu ve benzeri ayetlerden de anlaşıldığına göre ücret karşılığında yapılmaları, bu amelleri ibadet olmaktan çıkarır."

(لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى)

"Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın" ayeti hakkında Amr, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sadaka veren kimse, verdiği sadakayı başa kakar. Allah Teâlâ onu böyle yapmaktan yasakladı. Aslında bu kişi, başkalarına sadaka vermeyi kendisine nasip ettiği için Allah'a hamdetmelidir."

Hasan'ın (وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ) **"Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu..."**[181] ayeti hakkında da şöyle bir açıklamada bulunduğu rivayet edilmiştir: "Yani sadakalarını nereye ve kime verecekleri konusunda tedbirli davranırlar."

179 Beyyine, 98/5
180 Şûrâ, 42/20
181 Bakara, 2/265

Şabî, "Kalben inanıp tasdik ederek sadaka verenlerin durumu..." demiştir.

Katade, "Kalben inanarak Allah rızası için sadaka verenlerin durumu..." demiştir.

Sadakayı başa kakmak, sadaka verenin şöyle demesiyle olur: "Ben falan kişiye iyilikte bulundum. Onu kalkındırdım. Zengin ettim." Bu gibi sözler, kendisine sadaka verilmiş olan kişiyi üzer, sadaka verene karşı kırgın hâle getirir.

Sadaka verenin gönül kırması da şöyle olur: "Sana sadaka vermeseydim ebediyyen fakir kalacaktın. Allah beni seninle imtihan etti. Neyse ki sana sadaka verdim de Allah beni senden kurtardı." Bu ve benzeri sözler, sadaka verilen kimseyi ayıplayıcı mahiyettedir.

Yüce Allah bu hususta bizleri şöyle uyarmaktadır:

(قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى)

"Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır."

Allah bilir ya bir şeyler dilenen kimseye güzel bir sözle karşılık vermek, onun için mağfiret dilemek, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Ayette geçen "güzel söz"ün, dilenen fakirin muhtaçlığını ifşa etmemek manasına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, kişinin kendisine zulmedeni affetmesi manasına geldiğini söyleyenler de vardır.

Bu "güzel söz", peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Çünkü başa kakma ve gönül kırma, insanın günaha girmesine sebebiyet verir. Dilenciyi, kendisine bir şey vermeden güzel bir sözle geri çevirmek, insanı günaha girmekten korur. Yüce Allah, sadaka vermeyip dilenciyi güzel sözlerlegeri çevirmenin, peşinden başa kakma ve gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlı olacağını haber vermiştir. Bu, şu ayette anlatılanlara benzemektedir:

﴿وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا﴾

"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle."[182]

Muvaffakiyet bahşeden, Yüce Allah'tır.

Kazanç Sağlama Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾﴾

267-"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır."

Bu ayette kazanç sağlamanın mübah olduğuna delalet edilmekte ve kazançta helal ve iyi şeylerin de olacağı haber verilmektedir. Kazanç sağlamak iki yolla olur:

1-Malları karşılıklı değiştirerek kazanç sağlanır.

2-Menfaatleri karşılıklı değiştirerek kazanç sağlanır.

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde kazanç sağlamanın mübah olduğunu kesin olarak bildirmiştir:

---

182 İsrâ, 17/28. Yoksul sahabiler Hz. Peygamber'in yardımı ile geçinirlerdi. Resûlullah bazen onlara verecek bir şey bulamadığından çok üzülür, mahcubiyetinden dolayı yüzünü başka tarafa çevirirdi. Bu âyet-i kerimede, Hz. Peygamber'e, onlara bir şeyler verecek durumda olmadığında, hiç olmazsa yumuşak sözlerle gönüllerini alması gerektiği hatırlatılmıştır.

(وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ)

"Allah, alışverişi helal kıldı."[183]

(وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ)

"Bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir."[184]

(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ)

"(Hacc mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur."[185]

Yani Allah bilir ya Mekke'deyken ticaret yapan, taşımacılık yapan ve bununla birlikte hacc yapan kimse için herhangi bir sakınca yoktur.

Menfaatlerin karşılıklı değiştirilmesi yoluyla kazanç sağlama hakkında Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ)

"Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin."[186]

Şuayb *aleyhisselam*, Musa'ya *aleyhisselam* şöyle demişti:

(اِنِّي اُرِيدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰى اَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ)

183 Bakara, 2/275
184 Müzzemmil, 73/20
185 Bakara, 2/198
186 Talak, 65/6

"Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birisini sana nikâhlamak istiyorum."[187]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur:

(مَنِ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَلْيُعْلِمْهُ أَجْرَهُ)

"Biriniz ücret karşılığı bir işçi tuttuğunda ücretinin miktarını ona bildirsin."[188]

(لأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلًا فَيَحْتَطِبَ عَلَى ظَهْرِهِ فَيَبِيعَ وَيَأْكُلَ، خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوهُ)

"Biriniz ipi alıp sırtında odun taşıması, o odunları satıp parasını yemesi, insanlardan dilenmesinden daha hayırlıdır. Onlar, kendisine ya bir şeyler verirler ya da vermezler."[189]

A'meş'in bildirdiğine göre Hz. Aişe *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ، وَإِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ)

"Adamın yediğinin en temizi ve iyisi kendi kazancıdır. Evladı da onun kazancındandır."[190]

Bir grup selef ulemasından rivayet edilen görüşe göre, (أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ) **"Kazandıklarınızın iyilerinden Allah yolunda harcayın"** ayetindeki kazançtan maksat, ticaret yoluyla elde edilen kazançtır. Bunu söyleyen selef uleması arasında Hasan ile Mücahid de vardır.

187 Kasas, 28/27
188 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 6/198
189 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 1/124
190 İbn Mâce, Ticarat, 1

Bu ayetin genel hükmü, kişinin sahip olduğu diğer mallarından da sadaka vermesini gerektirmektedir. Çünkü Yüce Allah'ın (مَا كَسَبْتُمْ) **"kazandıklarınızın"** ifadesi bunu içermektedir. Bu ifadenin kullanılması farz olan miktarın açıklanması hususunda her ne kadar yeterli değilse debütün mallardan sadaka/zekât verilmesi gerektiği genel bir hüküm ifade etmektedir. Verilmesi farz olan miktar açısından mücmel olup açıklanmaya ihtiyacı vardır. Verilmesi farz olan miktar hakkında Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* açıklama geldiğine göre bu ayetin genel hükmünü, sadakaya/zekâta tabi olup olmadığı hususunda ihtilaf ettiğimiz her maldan ticaret malları gibi sadaka/zekât verilmesi gerektiği hususunda delil olarak ileri sürmek sahih olur. Evde ve iş yerinde kullanılan eşyanın sadakaya/zekâta tabi olmadığını söyleyen kimse bu ayetin zahirini delil olarak ileri sürmektedir. Atın ve sadakaya/zekâta tabi olup olmadığı hususunda ihtilaf edilen her malın sadakaya/zekâta tabi olduğunu söyleyen kimse de bu ayeti delil olarak ileri sürmektedir. Çünkü ayetteki (أَنْفِقُوا) **"(Allah yolunda) harcayın"** emri ile sadaka vermek kastedilmiştir.

Bunun delili de şudur:

(وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ)

"Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın."[191]

Selef ulemasıyla onlardan sonraki dönemlerde gelen âlimler, bu ayette sadakanın/zekâtın kastedildiği hususunda ihtilaf etmiş değildirler. İlim ehlinden bazıları bunun nafile sadakalar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Çünkü farz olan sadakalarda bayağı mal sadaka olarak verilecek olursa, onunla kaliteli mal arasındaki fark da, sadaka olarak verilinceye kadar yükümlünün zimmetinde borç olarak kalır. Bize göre bu da ayette kastedilen sadakanın farz değil de nafile manasında düşünülmesi birkaç sebepten dolayı gerekmektedir. Bu sebeplerden biri şudur: Ayetteki (أَنْفِقُوا) **"(Allah yolunda) harcayın"** bir emirdir. Bize göre emir, menduplüğuna ilişkin bir delil bulunmadıkça farzlık manasına gelir.

191 Bakara, 2/267

(وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ)

"Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın."

Bu ibarede, sözü edilen sadakanın mendup olduğuna ilişkin bir delil bulunmamaktadır. Çünkü bayağı şeyi vermenin yasaklanması, farz olan sadakanın (zekâtın) dışında nafile sadece sadakalara mahsus değildir. Bayağı ile iyi arası orta kalitede bir malın sadaka olarak verilmesi gerekir. Çünkü ayette iyi malın verilmesi gerektiğinden söz edilmemektedir. Bu, ancak başka bir delilden anlaşılmaktadır. Bu da ayetin sadaka vermenin vacipliği manasıyla çatışmamaktadır. Bununla beraber ayet, bayağı maldan sadaka verilmişse artık başka bir malın da sadaka olarak verilmesi gerekmeyeceğine delalet etse bile bu, ayetin hükmünü sadaka verme konusundaki hükmünü vaciplikten mendupluğa döndürmez. Zira olabilir ki ayetin başında vaciplikten bahsedilir de sonra ayetin genel manasının gerektirdiği bazı şeyler özel bir hüküm olarak atfedilebilir. Bu da genel hükmü bırakıp özel olarak ayetin başındaki vaciplik hükmü ile sınırlı kalmayı gerektirmez. Bunun benzerleri Kur'an'da çok olup, her birini kendi yerinde açıklamış bulunmaktayız.

(وَمِمَّا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ)

"Ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan..."

Bu ayet, genel olarak yerin bitirdiği her çeşit ürünün azından da çoğundan da zekât verilmesi gerektiğini bildirmektedir. Bu ayet, ziraat maksadıyla yerden çıkarılan her çeşit ürünün azından da çoğundan da zekât verilmesi gerektiği görüşünde olan Ebu Hanife lehinde bir delildir.

Ayetin özü itibarıyla farz olan sadakayı/zekâtı kastettiği, devamındaki şu ifadeden anlaşılmaktadır:

(وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ)

"Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız..."[192]

Böyle bir durum, ancak borç ödemelerinde söz konusu olabilir. Alacaklı kişi, alacağını tahsil ederken göz yumup borçluya müsamaha göstermedikçe kaliteli mal yerine bayağı şeyleri almaya razı olmaz. Allah bilir ya bu da ayette, farz olan sadakanın/zekâtın kastedildiğine dalalet etmektedir. Çünkü zekât, bir bakıma fakirin alacağıdır. Onun için ayette göz yumma ifadesi kullanılmıştır. Ayette kastedilen şayet nafile sadaka olsaydı, böyle bir ifadenin kullanılmasına gerek kalmazdı. Çünkü nafile sadaka veren kimse, az veya çok verebileceği gibi hiç vermeyebilir de. Bu da ayette kastedilenin farz sadaka/zekât olduğuna delalet etmektedir.

(وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ)

"Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın."

Ayetin bu kısmını açıklayıcı mahiyette şu rivayetleri görmekteyiz:

Zühri'nin bildirdiğine göre Ebu Ümame, babası Sehl b. Hanif'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Cu'rur ve Levnu'l Hubeyk[193] adlı iki çeşit hurmanın zekât olarak verilmesini yasakladı. Bazı kimseler en kötü ve kalitesiz ürünlerini zekât olarak veriyorlardı. Bunun üzerine (وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ) **"Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın"** ayeti nazil oldu."

Berâ b. Azib *radıyallahu anh* de benzer bir rivayette bulunmuş ve (وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ) **"Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız..."** ayeti hakkında şu açıklamada bulunmuştur: "Sizden biri vermiş olduğu sadakanın misli kendisine hediye edilecek olsa, onu ya utandığı için ya da gözünü yumarak kabul eder."

192 Bakara, 2/267
193 "Cu'rur" ile "levnü'l lubeyk", taneleri çok küçük, gıda değeri olmayan, boz renkli kalitesiz iki çeşit hurmanın adıdır.

Ubeyde dedi ki: "Bu durum ancak zekât olarak verilen ürünlerde söz konusu olur. Kötü kalitedeki bir üründense sahte paralar daha çok hoşuma gider."

Bahsedilen ayet hakkında İbn Ma'kil şöyle dedi: "Onların mallarında kötü ve kalitesiz bir şey yoktur. Lakin geçmeyen sahte paralar vardır. Onu da siz almazsınız. Mesela sizin bir adamda alacağınız olsa ve o da size geçmeyen sahte paralarla ödeme yapmaya kalksa, kabul etmezsiniz. Ürünlerden de ancak kaliteli olanı alırsınız. Size kalitesiz bir ürün verilecek olsa ancak gözünüzü yumarak kabul eder ve malın kusurunu görmezden gelirsiniz."

Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* de zekât konusunda şunu yazdırdığı rivayet edilmiştir:

(وَلاَ تُؤْخَذُ فِي الصَّدَقَةِ هَرِمَةٌ وَلاَ ذَاتُ عَوَارٍ)

"Zekâtta çok yaşlı ve ayıplı hayvan alınmaz."[194] Bu hadisi Zühri, Salim'den o da babasından rivayet etmiştir.

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* bahsedilen ayetteki (إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ) ifadesi hakkında "malın bedelinden kesinti yapmadan..." şeklinde bir açıklama yaptığı rivayet edilmiştir.

Hasan ile Katade'den de benzer sözler rivayet edilmiştir.

Berâ b. Âzib *radıyallahu anh* "Kalitesizliğini görmezden gelmeden kabul etmeyeceğiniz..." şeklinde bir açıklama yapmıştır.

"Bedelinde indirim yapmadan kabul etmeyeceğiniz bir malı nasıl zekât olarak verirsiniz?" şeklinde açıklama yapanlar da olmuştur. Bu manalardan birinin ayette kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi Yüce Allah'ın hepsini de kastetmiş olması mümkündür. Çünkü kalitesiz malı sadaka olarak veren kimse, kendisine hediye olarak verilmesi durumunda gözünü yummadan o malı kabul etmez. Müsamaha ve kolaylık göstermeden onu

194 Ahmed b. Hanbel. Müsned: 1/234

kaliteli malın yerine kabul edip almaz. Bunun gibi bir malı dafiyatında indirim yapmadan satamaz.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri farz olmayan sadakalarda ölçülebilen veya tartılabilen mallarda kaliteli mal yerine kalitesiz malı sadaka olarak veren kimsenin, aradaki farkı da sadaka olarak vermesinin gerekip gerekmediği hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife ile Ebu Yusuf, aradaki farkı da sadaka olarak vermesinin gerekmediğini söylemişlerdir. İmam Muhammed ise aradaki farkı da sadaka olarak vermesinin gerektiğini söylemiştir. Ama mezhebimizin (Hanefî) fakihlerinin tamamı bütün sadakalarda ölçülebilir ve tartılabilir olmayan mallarda, koyun, keçi ve sığırda aradaki farkın da sadaka olarak verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

İmam Muhammed kendi görüşüne delil olarak şu ayetlere dayanmış olabilir:

(وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ)

"Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın."

(وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ)

"Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız..."

Ama alacak vereceklerde hak sahibi, kendisine ödeme yapılırken kalitesiz mal verildiğinde kolaylık göstermek ve göz yummak mecburiyetinde değildir. Hakkının kaliteli mal ile ödenmesini talep edebilir. Bu da aradaki farkı ödemesi gerektiğine delalet eder ki göz yumma durumu meydana gelmesin. Çünkü burada hak, Allah'a aittir. O, sadakada/zekâtta bayağı malı vermeyi yasaklayarak göz yumma olayını ortadan kaldırmış olmaktadır.

Ebu Hanife ile Ebu Yusuf'a gelince bunlar dediler ki: "Aralarında fazla fark bulunmayan nesnelerde kaliteli ile kalitesiz arasında bir fark

bulunmamaktadır. Bir nesnenin kıymeti kendi cinsinden bir şeyle belirlenir. Mesela bir kimse alacağını kaliteli diye bilinen dirhemlerle tahsil eder ve o dirhemleri borçludan teslim aldıktan sonra harcar, sonra da kaliteli olmadıklarını anlarsa, borçluya dönüp ondan bir fark talep edemez."

Ancak Ebu Yusuf dedi ki: "Borçludan aldıklarını geri verip ondaki asıl alacağını kendisinden talep eder. Zekâtta böyle bir uygulamanın yapılması mümkün değildir. Çünkü fakire kalitesiz maldan zekât verilirse, kaliteli maldan zekât vermek için, verileni fakirden geri almak mümkün olmaz. Bu nedenle zekât yükümlüsünün aradaki farkı ona ödemesi de zorunlu olmaz. Ancak Yüce Allah zekât yükümlüsünün kalitesiz malı zekât olarak vermeye yönelmesini yasaklamıştır. Zekâtını kaliteli maldan vermesini farz kılmıştır. Lâkin verdiği, anlattığımız şekilde kaliteli hükmünde olduğuna göre zekât olarak yeterli ve geçerli olur.

Aralarında değer farkı bulunan nesnelere gelince; zekât yükümlüsü, değeri fazla olanı vermekle emrolunmuştur. Çünkü değeri kendi cinsinden olan şeyden daha fazla olabilir. Birbirleriyle satıldıklarında/takas edildiklerinde değerlendirilmeleri farklı miktarda olur."

İmam Muhammed'e göre, zekâtta kaliteli malın yerine kalitesiz malın verilmesi caiz olmaz. Ancak aradaki değer farkı verilirse caiz olur. Kul ile efendisi arasında riba cereyan etmez.

Bu ayetteki (اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ) ifadesinde, alacak vereceklerde kaliteli mal yerine kalitesiz malla ödeme yapılmasının caiz olduğuna delalet vardır. Çünkü ayette kaliteli malla kalitesiz arasında ayrım yapılmamıştır. Bu da birkaç manaya delalet etmektedir:

Bunlardan biri, çoğu gümüş olan ve içinde az bir yabancı madde karışımı bulunan hileli dirhemlerle selem sermayesi ve sarf bedeli ödemesinin yapılabileceğidir. Bu ikisinin yerine başka bir parayla ödeme yapılması mümkün olmamaktadır. Bu da bu meselede kaliteli dirhem ile kalitesiz dirhemin hükmünün aynı olduğuna delalet etmektedir. Bu, kaliteli gümüş ile kalitesiz gümüşün de aynı ağırlıkta olmak şartıyla birbirleriyle satılabileceğine/takas edilebileceğine de delalet etmektedir. Çünkü ödemede

birbirleri yerine kullanılabilen şeylerin, birbirleriyle satılmaları/takas edilmeleri de caiz olur.

Peygamber'in*sallallahu aleyhi ve sellem* (الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ مِثْلاً بِمِثْلٍ) ***"Altın altın ile misli misline satılırlar"***[195] hadisinde birbirleriyle satılan altınların nitelikte değil de tartıda birbirlerine eşit olmaları gerektiği kastedilmiştir. Hadisin tamamında sözü edilen diğer maddeler için de nitelikte değil, miktarda birbirlerine eşit olmaları şart koşulmuştur. Borçlunun rızasının olması şartıyla ödemede kalitesiz dirhemin yerine kaliteli dirhemin kullanılmasının caiz olduğu gibi, kaliteli dirhemin yerine kalitesiz dirhemin de kullanılması caizdir. Çünkü nitelikte ikisinin birbirinden farklı olmasının bir hükmü yoktur.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

(إن خيركم أحسنكم قضاء)

"En hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir."[196]

Cabir b. Abdullah *radıyallahu anh* dedi ki: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana olan borcunu ödedi ve biraz da fazla verdi."[197]

İbn Ömer, Hasan, Said b. Müseyyeb, İbrahim ve Şabi'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Bir kimse bir başkasına borç olarak siyah dirhem verirse, eğer önceden şart koşmamışsa, ödemenin kendisine beyaz dirhemle yapılmasında bir sakınca olmaz."

Süleyman et-Teymi'nin bildirdiğine göre Ebu Osman en-Nehdi, Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh*, borç olarak dirhem veren kimsenin, alacağını daha iyi dirhemlerle tahsil etmesini mekruh gördüğünü rivayet etmiştir. Fakat bu, borçlunun buna razı olması durumunda da mekruh olacağı anlamına gelmez. Borçlu razı olmazsa, tahsilatı daha kaliteli dirhemlerle yapmak caiz olmaz.

195 Muslim, Müsakat, 23
196 Buhari, İstikraz, 4
197 İbn Mâce, Ticarat, 35

(اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾)

268-"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

Bu ayette geçen (الْفَحْشَاء) "fahşa" kelimesinin birkaç manaya geldiği söylenmiştir. Ancak bu kelime ile burada cimrilik manası kastedilmiştir. Araplar cimriye "fahiş", cimriliğe de "fuhş" veya "fahşa" derler.

Şair bu kelimeyi bir şiirinde bu anlamda kullanmıştır

(أرى الموتَ يعتام الكرام ويصطفي ** عقيلة مال الفاحش المتشدّد)

Görüyorum ki ölüm değerli insanları seçiyor

Cimri ve huysuzun kıymetli malını alıyor.

Bahsedilen ayette cimri ve cimrilik yerilmektedir.

(اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَۚ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّاٰتِكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾)

271-"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

Rivayete göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, bu ayetin nafile sadakalarla ilgili olduğunu söylemiştir. Farz sadakalarda ise -vermediğine dair bir ithama maruz kalmaması için- yükümlünün açıktan vermesi daha faziletlidir.

Hasan, Yezid b. Ebi Habib ve Katade, sadakaların tümünde gizlice vermenin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Oysa Yüce Allah, şu

ayette sadakanın gizliden verilmesini övdüğü gibi, açıktan verilmesini de övmüştür.

(اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ)

"Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır."[198]

(وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ)

"Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."

İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet olunduğuna göre ayetin bu kısmının nafile sadakalarla ilgili olması mümkündür. Devlet yetkilisinin tahsil edecekleri dışında kalan ve mal sahipleri tarafından ödenmesi öngörülen farz ve nafile sadakalarla ilgili olması da mümkündür. Ancak ayetin lafzının genel hükmü, sadakaların tümünü kapsamaktadır. (الصَّدَقَات) "Sadakat" kelimesinin başındaki elif lam, cins için olduğundan dolayı sadakanın farz ve nafile olanını kapsamaktadır. Bu da her çeşit sadakanın fakirlere yönelik olduğuna, sadakanın başka bir sebeple değil de fakirlik sebebiyle hak edildiğine delalet etmektedir.

(إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ

وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ)

"Sadakalar (zekâtlar), Allâh'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak

198 Bakara, 2/274

olanlar ile (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allâh yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir."[199]

Yüce Allah'ın bu ayette kendilerine sadaka (zekât) verilecekler olarak sıraladığı sınıflar, zekâtı almaya başka bir sebeple değil, fakirlik sebebiyle hak kazanırlar. Burada zekât alan sınıfların hepsi zikredilmiştir. Bunların tamamı fakirlikleri sebebiyle zekât almaktadırlar. Yalnızzekât toplayan görevliler ile kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlar hariç. Bunlar bu yardımı zekât olarak almazlar. Zekâtlar, devlet başkanının elinde (hazinesinde) yoksullar için zekât olarak toplanır. Sonra görevlilere çalışmalarının karşılığı olarak, kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlere de Müslümanlara yapacakları eziyeti önlemek ya da onları imana meylettirmek için verilir.

Muhaliflerimizden bazıları aşağıda nakledilecek olan ayete dayanarak sadaka/zekâtların tamamının devlet başkanına değil de fakirlere verilmesinin caiz olduğunu söylemektedirler. Hayvanlardan verilmesi gereken zekâtın fakirlere verilmesi durumunda, devlet başkanına verilmesi gereken kısmın da ödenmiş sayılacağını ileri sürmektedirler.

(وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ)

"Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."

Bu ayet, bütün sadakaları kapsamaktadır. Çünkü burada geçen "sadaka" kelimesi, cins ismidir.

Bu ayette muhaliflerimizingörüşlerini destekleyen bir delil bulunmamaktadır. Çünkü ayette sadakanın/zekâtın fakire verilmesinin, veren için daha hayırlı olacağından fazla bir şey söylenmemektedir. Bunda devlet başkanına verilmesi gereken hakkın düşeceğine ilişkin bir ifade bulunmamaktadır. Sadakayı fakire vermenin daha hayırlı olması, devlet başkanının alacak hakkının sabit kalmasına aykırı değildir. Çünkü sadaka fakirlere verilince hayır işlenmiş olacaktır. Ama devlet başkanı da sadakadaki hakkını alınca ikinci kez ve kat kat fazla bir hayır işlenmiş olacaktır. Buna engel

199 Tevbe, 9/60

bir durum yoktur. Bunun nafile sadakalarda söz konusu olduğu görüşüne sahip olanların sözlerini önce nakletmiştik.

İlim ehli bazı kimseler zekâtın açıktan verilmesinin daha hayırlı olduğu hususunda icmâ meydana geldiğini söylemişlerdir. Tıpkı farz namazları açıktan kılmada olduğu gibi. Bu sebeple ezan okunup kamet getirildikten sonra cemaat oluşturularak farz namazlar açıktan kılınmaktadır. Diğer farzların da açıktan ifa edilmesi daha hayırlı olacaktır. Evet, zekâtın açıktan verilmesi, namazın da açıktan kılınması daha hayırlıolur ki yükümlü kimse, zekât vermemek ve namaz kılmamakla itham edilmesin.

Yine muhaliflerimiz bu anlatılanların,(وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ) **"Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır"** ayetinin özel olarak nafile sadakalarla ilgili olmasını gerektirdiğini söylemişlerdir. Nafile taat ve ibadetlerin gizliden yapılması, açıktan yapılmasına göre daha faziletlidir. Çünkü gizliden yapılması, yapanı riyadan daha fazla uzakta tutar.

Bu bağlamda Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah, yedi sınıf insanı hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde (arşının) gölgesinde gölgelendirecektir. (Bunlardan biri de) Sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli sadaka veren adamdır."[200]

Bu, farz sadakalarda değil de nafile sadakalarda söz konusu olan bir hükümdür. Bu hadisle nafile sadakanın kastedildiğine şu husus da delalet etmektedir. Bir kişi sahibi bulunuğu hayvanlarının zekâtını vermemiş iken zekât memuru gelip kendisinden bu zekâtı tahsil etmek isterse, zekâtı ilgili memura vermesi farzdır. Bu durumda zekâtı açıktan vermesi farz olmaktadır. Bu da (وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ) **"Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır"** ayeti ile nafile sadakaların kastedildiğine delalet etmektedir.

Doğruyu en iyi bilen Yüce Allah'tır.

---

200 Buhârî, Ezan, 36; 1/161.

Müşriklere Sadaka Verilir mi?

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾)

272-"Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak her ne harcarsanız -hiç hakkınız yenmeden- karşılığı size tastamam ödenir."

Bu ayette ve devamında gelen ifadeler (لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ) cümlesinin sadaka vermek anlamında olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bu ayetin öncesindeki ayete (اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ) **"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel!"** ifadesiyle başlanmıştır. Sonra da (لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ) cümlesi ona atfedilmiştir. Bu cümlenin ardından (وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ) **"Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir"** cümlesi gelmektedir. Bu ayetlerde sadakayla ilgili olarak önce geçen ve sonra gelen ifadeler, her ne kadar İslam dini üzere olmasalar da müşriklere sadaka vermenin mübahlığına delalet etmektedirler. Seleften bir grup ulemanın bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

Cafer b. Ebi Mugire'nin bildirdiğine göre Said b. Cübeyr *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir.

(لَا تَصَدَّقُوا إِلَّا عَلَى أَهْلِ دِينِكُمْ)

"Kendi dininizdeki kimselerden başkasına sadaka vermeyin."

Bundan sonra Yüce Allah (لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ) **"Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah,**

dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir" ayetini indirdi. Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (تَصَدَّقُوا عَلَى أَهْلِ الأَدْيَانِ) ***"Diğer dinlerin mensuplarına da sadaka verebilirsiniz"*** buyurdu.[201]

Haccac'ın bildirdiğine göre Salim el-Mekki, İbn Hanefiyye'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:"İnsanlar, müşriklere sadaka vermek istemediler. Yüce Allah (لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ) ayetini indirince onlara farz olmayan sadakalardan vermeye başladılar."

"Onlara farz olmayan sadakalardan vermeye başladılar" sözünün kime ait olduğunu bilmiyoruz. Bununla yemin kefareti değil de zekât ve hayvanlardan verilmesi gereken zekât dışındaki sadakaların kastedilmiş olması mümkündür. "Onlara farz olmayan sadakalardan vermeye başladılar" sözünün, ayetin hükmünü tahsis etmesi gerekmez. Çünkü insanların böyle yapmış olması vücubu gerektirmez. Bununla beraber insanlar, müşriklere sadaka verip vermemekte serbesttirler.

A'meş'in bildirdiğine göre Said b. Cübeyr, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: bazı Müslümanların Kurayza ve Nadîr Yahudilerinden akrabaları vardı. Onlara sadaka vermekten çekiniyorlardı. Ama onların Müslümanlığa kazandırılmalarını da arzuluyorlardı. Bunun üzerine(لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ) ayeti indirildi.

Hişam b. Urve'nin bildirdiğine göre babası, annesi Esma'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kureyş ile yapılan anlaşma (Hudeybiye Anlaşması) zamanında annem muhtaç olarak yanıma geldi. Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Ona yardım edeyim mi?" diye sordum. *"Evet"* diye cevap verdi.[202]

Bu ayetin delalet ettiği manaya delalet eden benzer ayetler şunlardır:

(وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا)

---

201 İbn Ebi Şeybe, Musannef: 2/401

202 Muslim, Zekât, 14

"Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler."[203]

Hasan'ın, bu ayetteki "esir" kelimesiyle müşrik esirlerin kastedildiğini söylediği rivayet edilmiştir.

Said b. Cübeyr ve Ata'nın ise bahsedilen kelimeylemüslüman esirlerle diğer esirlerin birlikte kastedildiklerini söyledikleri rivayet edilmiştir.

Kuvvetli olan birinci görüştür. Çünkü İslam ülkesinde esir, ancak müşriklerden olur. Bu ayetin bir benzeri de şudur:

(لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ)

"Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez."[204]

Müslümanlarla savaşmış değillerse, her ne kadar müşrik de olsalar onlara iyilikte bulunmak mübah kılınmıştır. Sadakalar da iyiliktendir. Dolayısıyla bu ayet, müşriklere sadaka vermenin caiz olmasını gerektirmektedir. Bu ayetlerin zahirî onlara diğer yardım ve iyiliklerin de yapılmasının caiz olmasını gerektirmektedir. Ancak Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* zekâtın ve hayvanlar için verilmesi gereken zekâtın, ayrıca devlet başkanına verilmesi gereken zakât ve sadakaların bunlara verilmesini şu hadisiyle özel olarak yasaklamış bulunmaktadır:

(أُمِرْتُ أَنْ آخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِكُمْ وَأَرُدَّهَا فِي فُقَرَائِكُمْ)

"Sadakayı/zekâtı zenginlerinizden alıp yoksullarınıza vermekle emrolundum."[205]

---

203 İnsan, 76/8

204 Mümtehine, 60/8

205 İbn Abdulberr, el-İstizkâr: 3/210

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Muza b. Cebel'e *radıyallahu anh* şöyle buyurmuştu:

(أَعْلِمْهُمْ أَنَّ اللهَ فَرَضَ عَلَيْهِمْ حَقًّا فِي أَمْوَالِهِمْ يُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَيُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ)

"Allah'ın, onların mallarından bir pay alınmasını farz kıldığını, bu payın zenginlerinden alınıp fakirlerine verileceğini (Yemenlilere) bildir."

Devlet başkanının aldığı sadakalar bundan ayrı olup o, topladığı bu sadakaları uygun gördüğü yerlere sarfeder.

Bu sebeple Ebu Hanife şöyle demiştir: "Devlet başkanı tarafından toplanmayan sadakaların zimmîlere verilmesi caizdir. Ama devlet başkanı tarafından toplanacak olan sadakaların zimmîlere verilmesi caiz değildir."

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Paranın zekâtı devlet başkanı tarafından toplanmadığı hâlde bu zekâtın zimmîlere verilmesi caiz değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Aslında paraların da zekâtının toplanması, devlet başkanının yetkisindedir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, paraların zekâtlarını kendileri toplarlardı. Hz. Osman halife olunca insanlara şöyle demişti: "Bu sizin zekât ayınızdır. Borcu olan önce borcunu ödesin. Sonra artakalan malının zekâtını versin." Bunu demekle Hz. Osman, paralarının zekâtını vermeleri konusunda mal sahiplerini kendine vekil kılmıştı. Bu, paraların zekâtını toplama konusunda devlet başkanının yetkisini iptal etmek değildir.

Ebu Yusuf dedi ki: "Ödenmesi zorunlu olan sadakaların, zekâta kıyasla gayrı Müslimlere ödenmesi caiz değildir."

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافاً وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٢٧٣﴾

273-"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir."

Doğrusunu Allah bilir ya, kastedilen mana şu olsa gerek: Allah yolunda yapılan harcamalar, verilen sadakalar, ayette vasıfları belirtilen fakirler içindir.

Mücahid ile Süddi'den rivayet edilen görüşe göre ayette sözü edilen fakirler, muhacirlerin fakir olanlarıdır.

Ayette geçen (اُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ) cümlesinin manasına gelince bazıları dediler ki: Bunlar, kâfir düşmanların korkusundan dolayı kendilerini ticari tasarruflarda bulunmaktan alıkoyan fakirlerdir."

Katade'nin bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir. Çünkü "ihsar"; hastalık, ihtiyaç veya korku sebebiyle kişinin kendini bazı tasarruflardan alıkoyması demektir. Mesela düşman, kişiyi bir işi yapmaktan menederse, "düşmanı onı ihsar etti" denir.

(يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ)

"İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır."

Onların durumlarını bilmeyen onları zengin sanır. Dış görünüşleri ve elbiseleri ile zenginlere benzerler. Eğer öyle olmasaydı, gerçek durumlarını

bilmeyen kimse onları zengin sanmazdı. Çünkü kişinin fakirliğine iki şey delalet eder. Biri elbisesinin eski püskü olması, görüntüsünün iyi olmaması, diğeri defakir olduğunu söyleyerek dilenmesidir. Üzerlerindeki güzel elbiseleri olmasa, gerçek durumlarını bilmeyen kimse, onları zengin sanmaz.

Bu ayet, pahalı elbiseleri olan kimseye zekât vermeye bu elbiselerinin engel sayılmayacağına delalet etmektedir. Zira Yüce Allah, dış görünüşü itibarıyla zenginlere benzeyen kimselere zekât vermemizi bize emretmektedir. Yine bu ayet, sağlıklı bir bünyeye sahip olan kimseye de zekât verilebileceğine delalet etmektedir. Zira Yüce Allah hasta ve kör olmayıp Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte müşriklere karşı savaşan muhacirlere zekât verilmesini emretmiştir.

(تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ)

"Sen onları simalarından tanırsın."

Sima, alamet demektir.

Mücahid, burada kastedilen mananın, Allah'a karşı derin bir teslimiyet içinde olmak olduğunu söylemiştir.

Süddi ve Rebi b. Enes dediler ki: "Sima kelimesiyle ayette fakirlik alameti kastedilmiştir."

Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur:

(سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ)

"Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir."[206]

(تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ)

206 Fetih, 48/29

"Sen onları simalarından tanırsın" ayetindeki alametin, elbiseleri, kılık kıyafetleri güzel de olsa insanın yüzünden anlaşılan zihin bulanıklığı ve perişan hâlin kastedilmiş olması mümkündür. Cenab-ı Allah Peygamberi'ne bu hususta bir bilgi vermiş olabilir. Bu bilgi sayesinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, onları görünce fakir olduklarını anlıyordu. Her ne kadar eski püskü elbiseler içinde ve dilendiklerini görmeden biz onların fakirliklerini anlamasak da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Allah'ın kendisine bildirmesi sebebiyle onların fakir olduklarını biliyordu.

İnsanın Siması ve Üzerindeki Bazı Alametlerden Yola Çıkarak Durumunu Anlamak

Yukarıdaki ayet-i kerime, insanın görünen simasına bakarak durumunu kısmen de olsa anlamanın mümkün olduğuna delalet etmektedir.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, bedendeki zahirî görüntüyü, daha önce kâfir veya Müslüman olduğu bilinmeyip daru'l harp veya daru'l İslam'da ölen bir kimse için ölçü kabul etmişlerdir. Müslümanlığı veya kâfirliği hakkında bilgi bulunmayan bir kimse öldüğünde simasına bakılır. Eğer zünnar bağlamış, sünnet olmamış veya hıristiyan rahiplerinin yaptıkları gibi saçını salıvermişse kâfir olduğuna hükmedilir ve cenaze namazı kılınmaz; Müslüman mezarlığına da defnedilmez. Ama üzerinde ehl-i İslam'ın siması/alameti varsa cenaze namazının kılınması ve defn edilmesi hususunda Müslüman olduğuna hükmedilir. Üzerinde Müslüman veya kâfir olduğuna dair bir alamet görülmezse, Müslümanlara ait bir şehirdeyse Müslümandır. Şayet daru'l harpte ise, kâfirliğine hükmedilir. Fakihler sima ve alametlerini, bulunduğu yere göre hükmünü belirlemede daha öncelikli ölçü olarak kabul etmişlerdir. Şayet sima ve alameti yoksa bulunduğu yere göre hüküm verilir. Buluntu çocuk için de aynı şekilde hüküm verilir.

Benzer manadaki bir ayet-i kerime şöyledir:

(اِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ وَاِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ)

"Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir."[207]

Yusuf *aleyhisselam* olayında suçluyu belirlemede elbisedeki alamet ölçü alınmıştır. Benzer bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ)

"And olsun, sen onları, konuşma tarzlarından da tanırsın."[208]

Kardeşleri, Yusuf'un *aleyhisselam* gömleğine kan sürdüler ve bunu, doğru söylediklerine alamet yaptılar. Yüce Allah da onların yalan söylediklerini bize bildirdi:

(وَجَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ)

"Üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler."[209]

(لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا)

"İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler."

Doğrusunu Allah bilir ya, onlar insanlardan arsızca ve sürekli dilenmez, bir şeyler istemezler. Ayette geçen (اِلْحَافًا) kelimesi, ısrarla ve sürekli bir şeyler dilenmektir. Bu da arsızca dilenmenin mekruhluğuna delalet etmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah (لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا) **"İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler"** buyurarak övdüğü fakirlerin dilenmediklerini değil, arsızca dilenmediklerini bildirmiş olmaktadır."

207 Yusuf, 12/26-27

208 Muhammed, 47/30

209 Yusuf, 12/18

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir:

(يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ)

"İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır" buyurarakayetin özünde ve ilahî hitabın muhtevasında onların dilenmediklerini baştan beri bildirmiş olmaktadır. Arsızlık yapmadan da açıktan dilenselerdi, kimse onları zengin sanmazdı.

Ayrıca bahsedilen ayette (مِنَ التَّعَفُّفِ) kelimesi geçmektedir. Bu kelime, kanaat edip dilenmemek manasına gelmektedir. Bu kelimenin kullanılmış olması, onların asla dilenmemek gibi bir niteliğe sahip olduklarına delalet etmektedir. (التَّعَفُّف) kelimesinin dilenmemek manasına geldiğine şu hadis delalet etmektedir:

(مَنِ اسْتَغْنَى أَغْنَاهُ اللّٰهُ، وَمَنِ اسْتَعَفَّ أَعَفَّهُ اللّٰهُ)

"Müstağni davrananı Allah zengin kılar. Yüzsuyu dökmeyip kanaat edeni Allah dilenmeye muhtaç etmez."[210]

Elbise ve kılık kıyafetin iyi görünmesinin, zekât almaya mani olmadığı ayetlerin delaletiyle ispatlandığına göre; mesken, ev eşyası, at/binek ve hizmetçisi olan kimsenin de zekât almasına bu gibi şeylerin engel olmaması gerekir. Çünkü herkesin bunlara ihtiyacı vardır. Bunlar temel ihtiyaçlardan olduğuna göre bunlara sahip olan kimse zengin sayılmaz. Çünkü zenginlik, ihtiyaç fazlası şeylere sahip olmaktır.

[Zenginliğin Ölçüsü]

Fakihler, zenginliğin ölçüsü konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer dediler ki: "Bir kişi meskeninden, elbisesinden, ev eşyasından, hizmetçisinden ve atından

210 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 2/16

fazla olarak iki yüz dirheme sahip olursa zekât alması helal olmaz. İki yüz dirhemden az bir parası varsa zekât alması helal olur."

İbn Kasım'ın rivayetine göre Mâlik, kırk dirhemi olan kimseye zekât verilebileceğini söylemiştir. Başkalarının rivayetine göre ise Mâlik, kırk dirhemi olan kimseye zekât verilemeyeceğini söylemiştir.

Sevri ve Hasan b. Salih, "Elli dirhemi olan kimse zekât alamaz" dediler.

Ubeydullah b. Hasan dedi ki: "Kendisine bir sene yetecek kadar azığa sahip olmayan kimseye zekât verilebilir."

Şafiî dedi ki: "Kişiye kendisini yoksulluktan kurtarıp zenginlik sınırına ulaştırıncaya kadar zekât verilir. Zekât verecek veya vermeyecek duruma getirilebilir. Ben bunun için bir sınır çizmiyorum."

Şafiî'nin bu görüşünü Müzeni ile Rebî nakletmişlerdir.

Yine kendisinden nakledildiğine göre Şafiî, "Çalışıp kazanabilecek güce sahip olan kimseye -fakir de olsa-zekât vermek helal olmaz" demiştir.

Temel ihtiyaçlardan fazla olarak iki yüz dirheme sahip olmanın kişiyi zengin kıldığına dair söylediklerimizin doğruluğunun delili şu rivayettir:

Abdulhamid b. Cafer, babasının naklettiğine göre Müzeyneli bir adamın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hutbe irad ederken şöyle buyurduğunu işittim:

(مَنِ اسْتَغْنَى أَغْنَاهُ اللهُ , وَمَنِ اسْتَعَفَّ , أَعَفَّهُ اللهُ , وَمَنْ سَأَلَ النَّاسَ وَلَهُ عِدْلُ خَمْسِ أَوَاقٍ , سَأَلَ إِلْحَافًا)

"Müstağni davrananı Allah zengin kılar. Yüzsuyu dökmeyip kanaat edeni Allah dilenmeye muhtaç etmez. Beş okiyye (iki yüz dirhem) değerinde malı olduğu hâlde insanlardan dilenen kimse, arsızlık yaparak dilenmiş olur."[211]

211 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 4/372

Hadis-i şerifte bu miktardan söz edilmesi, bu miktar mala sahip olan kimsenin yoksulluktan çıkıp zenginlik sınırına girdiğine delalet eder. Dilenmesinin de haram olmasını gerektirir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisleri de buna delalet etmektedir:

(أُمِرْتُ أَنْ آخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِكُمْ وَأَرُدَّهَا فِي فُقَرَائِكُمْ)

"Sadakayı/zekâtı zenginlerinizden alıp yoksullarınıza vermekle emrolundum." [212]

(فِي كُلِّ مِائَتَيْ دِرْهَمٍ خَمْسَةُ دَرَاهِمَ لَيْسَ فِيما دُونَ مِائَتَيْ دِرْهَمٍ شَيْءٌ)

"Her iki yüz dirhemden beş dirhem (zekât olarak) verilir. İki yüz dirhemden az olan paradan bir şey vermek gerekmez." [213]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, zenginliğin ölçüsünü iki yüz dirhem olarak belirlemiştir. Şu hâlde zenginlik ölçüsü olarak başka şeylerin değil, bunun esas alınması gerekir. Hadis-i şerif, bu kadar mala sahip olmayan kimseye zekât verilebileceğine delalet etmektedir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, insanları zengin ve fakir olmak üzere iki sınıfa ayırmıştır. Bu kadar mala sahip olan kimseyi zengin saymış ve bu malından zekât alınmasını (zekât görevlilerine) emretmiştir. Bu kadar mala sahip olmayan kimseyi de kendisine zekât verilen fakir kimse olarak belirlemiştir.

Ebu Kebşe es-Seluli, Sehl b. Hanzaliye'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir. Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu işittim:

(مَنْ سَأَلَ النَّاسَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى , فَإِنَّمَا يَسْتَكْثِرُ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ)

---

212 İbn Abdulberr, el-İstizkâr: 3/210

213 Abdurrezzak, Musannef: 4/5

"Zengin olduğu hâlde insanlardan dilenen kimse, (kendisi için) ancak cehennem korlarını çoğaltmış olur."

"Zenginliğin ölçüsü nedir ey Allah'ın Resûlü?" diye sordum.

"Ailesinin sabah akşam yiyeceklerinin bulunduğunu bilmesidir" buyurdu.[214]

Zeyd b. Eslem'in bildirdiğine göre Ata b. Yesar, Benu Esed kabilesinden bir adamın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yanına vardığımda bir adama şöyle dediğini işittim:

(مَنْ كَانَتْ لَهُ أَوْ عِنْدَهُ أُوقِيَّةٌ أَوْ عَدْلُهَا، ثُمَّ سَأَلَ فَقَدْ سَأَلَهُمْ إِلْحَافًا)

"Yanında bir okıyye veya onun değerince malı olduğu hâlde insanlardan bir şeyler dilenen kişi, arsızlık yaparak onlardan dilenmiş olur."[215]

O gün bir okıyye, kırk dirhemdi.

Muhammed b. Abdurrahman b. Yezid'in, babasından naklen bildirdiğine göre Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh,* Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

اللهلا يَسْأَلُ عَبْدٌ مَسْأَلَةً وَلَهُ مَا يُغْنِيهِ إِلَّا جَاءَتْ شَيْنًا أَوْ كُدُوحًا أَوْ خُدُوشًا فِي وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. قِيلَ: يَا رَسُولَ)

وَمَاذَا غِنَاهُ؟قَالَ خَمْسُونَ دِرْهَمًا وَحِسَابُهَا مِنَ الذَّهَبِ)

"Bir kul ihtiyacını karşılayacak bir şeye sahip olduğu hâlde dilenirse, kıyamet gününde yüzünde leke, ısırık veya tırmalama izi olarak gelir."

214 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 2/20

215 Mamer b. Raşid, el-Câmi': 11/92

"Ey Allah'ın Resûlü! Zenginliğinin ölçüsü nedir?" diye sorulunca ***"Elli dirhem gümüş veya onun değerinde altındır"*** diye cevap verdi.[216]

Bunlar, dilenmenin mekruh olduğunu bildiren rivayetlerdir. Ama bu durumdaki kimselere sadaka vermenin haram olduğuna dair bir delil bu rivayetlerde bulunmamaktadır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, sabah ve akşam yiyeceği mevcut olan bir kimsenin dilenmemesini severdi. Çünkü o zaman Medine'de ne sabah ne de akşam yiyeceği olan yoksul Müslümanlar ve suffa ashabı vardı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* sabah ve akşam yiyeceği mevcut olan kimsenin o yiyeceği ile kanaat etmesini, dilenmeyip yüzsuyunu muhafaza etmesini, dilenerek haram şekilde elde edeceği yiyeceklerin daha muhtaç olanlara ulaştırılması için kendisinin dilenmemesini tavsiye etmiştir.

Fakihlerin tamamı sadaka kabul etmenin mübahlığının leş yiyecek kadar açlık zaruretinden dolayı olmadığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Çünkü leş yemek ancak açlıktan dolayı ölümle yüzyüze gelme durumunda helal olur. Sadaka kabul etmekse bütün Müslümanların ortak görüşüne göre ölüm korkusu olmaksızın yiyecek maddesinden yoksunluk ve ihtiyaç durumunda helal olur. Şu hâlde sadaka almayı mübah kılan faktör, fakirliktir.

Buraya kadar nakledilen rivayetler, hükümleri ve muhtevaları bakımından farklıdırlar. Fakihlerin tamamı iki yüz dirheme sahip olanın zekât vermesini gerekli gören ve kendisinin zekât almasını haram sayan rivayeti delil olarak kullanma hususunda ittifak etmişlerdir. Bu sebeple de bu rivayetin hükmünün sabit olması gerekir. Diğer rivayetlerse ya dilenmeyi mekruh sayma manasında ele alınırlar ya da üzerinde ittifak edilen bu rivayetle neshedilmişlerdir. Eğer muhtaç olmayanın zekât kabul etmesi haramlığı bu rivayetle kastedilmişse, diğerleri neshedilmiş olabilir.

---

216 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 2/20

Riba/Faiz Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰواۘ وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰواۜ فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّه۪ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَۜ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِۜ وَمَنْ عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾)

275-"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, «Alışveriş de faiz gibidir» demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: "Riba" kelimesi sözlükte artma manasına gelir. Etrafındaki yerlere göre yüksekliği biraz daha fazla olduğu için tepeye Arapça'da riba kökünden türeyen "rabiye" denmektedir. Yüksek yerlere de "rebve" denmektedir. Bir kimse bir başkasından fazla söz söyler veya ondan fazla hareket ederse (أَرْبَى فُلانٌ عَلَى فُلانٍ) denir. Riba kelimesi şer'î ıstılahta ise sözlük anlamından ayrı olarak birkaç manaya gelmektedir. Bunun delili olarak mesela Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* vâdeyi riba olarak adlandırmıştır.

Üsame b. Zeyd'in *radıyallahu anh* rivayetine göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ)

"Riba, sadece nesie (vade)de olur."[217]

217 Muslim, Müsakat, 18

Hz. Ömer b. Hattab *radıyallahu anh* bu bağlamda şöyle buyurmuştur:

(إن من الربا أبوابا لا تخفى وإن منها السلم في السن)

"Ribanın kimseye gizli kalmayan bazı kısımları vardır. Bunlardan biri de hayvanlar üzerine selem (ön alım) yapmaktır."[218]

Yine Hz. Ömer *radıyallahu anh* buyurdu ki:

(إِنَّ آخِرَ مَا نَزَلَتْ آيَةُ الرِّبَا، وَإِنَّ رَسُولَ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قُبِضَ وَلَمْ يُفَسِّرْهَا لَنَا، فَدَعُوا الرِّبَا وَالرِّيبَةَ)

"Riba ayeti, Kur'an'ın son inen ayetidir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onu bize açıklamadan vefat etti. Bunun için siz ribayı ve riba şüphesi içeren şeyleri bırakın."[219]

Böylece ribanın şer'î bir ıstılah olduğu ispatlanmış oldu. Çünkü sözlük anlamı üzerinde kalmakta devam etseydi Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* bundan haberi olurdu. O, lügat ehlinden olduğu için lügatlerdeki kelimelerin manalarını bilmekteydi. İslam'dan önce Araplar altının altınla, gümüşün gümüşle vadeli olarak satılmasını riba saymıyorlardı. İslamiyet bunun riba olduğunu bildirdi. Böyle olunca da "riba" kelimesi, açıklanmaya ihtiyacı olan diğer mücmel kelimeler gibi oldu. Sözlükten şer'î ıstılahtaki bazı manalara aktarılan kelimeler gibi bu da açıklanmaya ihtiyacı olan mücmel bir kelimedir. "Salat", "savm" ve "zekât" kelimeleri gibi. Akidlerden herhangi birinin haram olduğuna hükmetmek için bunların genel manalarından delil çıkarmak doğru olmaz. Ancak hakkında delil bulunanlar hariç. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bazı ayetlerde Allah'ın murad ettiği manayı nass olarak kesin ve açık bir şekilde açıklamıştır. Böyle olunca da Yüce Allah'ın ayetlerde kastettiği mananın ne olduğu Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* açıklaması veya istidlal yoluyla ilim ehli tarafından anlaşılmaktadır.

---

218 M. Nasirüddin el-Elbani, İrvau'l-Ğalil Fi Tahrici Ahadisi Menari's Sebil: 5/215
219 İbn Mâce, Ticarat, 58

Cahiliye döneminde Arapların bilip uyguladıkları riba, dirhem ve dinarları vadeli olarak borç vermekti Ancak borç verilen para, ödeme vadesi dolduğunda tarafların üzerinde anlaştıkları bir miktar fazlasıyla geri ödenirdi. Malları para karşılığında satmayı bilmezlerdi. Birbiriyle değiştirilen aynı cins mallardan birinin diğerinden fazla olması, bildikleri meşhur riba şekli idi. Bu sebeple Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا۬ فٖٓي اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِ)

"İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz."[220]

Ayette, borç olarak verilen mal karşılığında fazlasıyla ödeme yapmanın şart koşulmasının borç verenin verdiğinde değil de malın kendisinde bir fazlalaşma/riba olduğu haber verilmektedir. Yüce Allah bunu yasaklamıştır:

(لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً)

"Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin."[221]

Ayetin inmesine sebep olan kat kat faiz artırma olayından söz edilmektedir bu ayette. Yüce Allah aralarında yaptıkları faiz muamelelerinin ve başka bazı alışverişlerin batıl olduğunu bildirmiş, bunları riba olarak adlandırmıştır.

(وَحَرَّمَ الرِّبٰوا)

"(Allah) faizi haram kılmıştır" cümlesi, şer'î açıdan riba kapsamına giren bütün muameleleri yasaklamıştır. Cahiliye döneminde Arapların riba muameleleri, önce de anlattığımız gibi, fazlasıyla geri almak üzere dirhem ve dinarları vadeli olarak başkasına borç verme şeklinde cereyan etmekteydi.

220 Rum, 30/39
221 Âl-i İmrân, 3/130

[Ribanın/Faizin Türleri]

Riba kelimesi şer'î bakımdan birkaç manaya gelmektedir:

1-Cahiliye döneminde Arapların yaptıkları gibi, fazlasıyla geri almak üzere dirhem ve dinarları vadeli olarak başkasına borç vermek.

2-Aynı cinsten olan ölçülebilen veya tartılabilen malların biri diğerinden fazla olarak birbirleriyle satılmaları. Aynı cins mallar mezhebimize göre ölçülebilme veya tartılabilme ise, Mâlik b. Enes'e göre aynı cinsten olmanın yanı sıra uzun süre saklanabilen gıda maddesi ise, Şafiî'ye göre aynı cinsten olmanın yanı sıra yenilebilir şeylerden ise, birbirleriyle satılırken biri diğerinden fazla olduğu takdirde aralarında riba cereyan eder.

3-Nesie ribası/Vade faizi.

Bunun birkaç çeşidi vardır:

a) Birbirleriyle satılmaları caiz olmayan aynı cinsten şeylerin vadeli olarak birbirleriyle satılmaları/takas edilmeleri. Bunların ölçülebilme veya tartılabilme ya da başka bir sınıftan olmaları sonucu değiştirmez. Bizim mezhebimize göre mesela Merv şehrinde imal edilen kumaşın yine aynı şehirde imal edilen bir kumaşla vadeli olarak birbirleriyle satılmaları caiz değildir. Çünkü aralarında cins birliği vardır.

b) Fazlalık faizinin haram kılınmasının gerekçelerinden olan ölçülebilme ve tartılabilme vasfının dirhem ve dinar dışındaki takas maddelerinde cins birliğiyle beraber mevcut olması. Mesela kireç karşılığında buğdayı vadeli olarak ya da biri diğerinden fazla miktarda olarak satmak caiz olmaz. Çünkü bunlar, ölçülebilen maddelerdendirler. Ya da aynı şekilde tunç karşılığında demir satmak caiz olmaz. Çünkü bunlar, tartılabilen maddelerdendirler. Doğruyu bulmaya muvaffak kılan, Yüce Allah'tır.

Hayvanlar Üzerine Selem Yapmak da Ribadır

Hz. Ömer *radıyallahu anh* dedi ki:

(إن من الربا أبوابا لا تخفى وإن منها السلم في السن)

"Ribanın kimseye gizli kalmayan bazı kısımları vardır. Bunlardan biri de hayvanlar üzerine selem (ön alım) yapmaktır."

Araplar bunun riba olduğunu bilmezlerdi. Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* bunu bir nassa dayanarak söylediği anlaşılmış oldu. Ribanın kapsamına giren şeylerin tamamı, fakihler nezdinde kesinleşen şartlar çerçevesinde vade veya miktar fazlalığına dayanmaktadır. Bunun delili de şu hadis-i şeriftir:

(الْحِنْطَةُ بِالْحِنْطَةِ مِثْلًا بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ وَالْفَضْلُ ربا والشعير بالشعير مِثْلًا بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ وَالْفَضْلُ رِبًا)

"Buğday, buğday karşılığında misli misline ve peşin satılabilir. Fazlalık olursa ribadır. Arpa, arpa karşılığında misli misline ve peşin satılabilir. Fazlalık olursa ribadır."[222]

Böyle buyurduktan sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hurma, tuz, altın ve gümüşü de saymıştır. Aynı cins ölçülebilen ve tartılabilen malların birbirleriyle satılmaları durumunda fazlalığın riba olacağını bildirmiştir.

Abdurrahman b. Abbas'ın Üsame b. Zeyd'den *radıyallahu anh* rivayet ettiği bir hadiste de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ) ***"Riba, sadece nesie (vade)de olur"***[223] buyurmuştur.

Bu hadisin başka bir varyantı da şöyledir:

(لَا رِبَا إِلَّا فِي النَّسِيئَةِ)

222 Tirmizi, Büyu', 23
223 Muslim, Müsakat, 18

"Nesie (vade)den başka bir şeyde riba olmaz."[224]

Böylece şer'î ıstılahta "riba" kelimesinin bazen vade bazen de fazlalık için bir isim olarak kullanıldığı ispatlanmış olmaktadır.

İbn Abbas *radıyallahu anh* önceleri "Nesie (vade)den başka bir şeyde riba olmaz. Altının altın karşılığında, gümüşün de gümüş karşılığında fazlalıkla birlikte satılması caizdir" derdi. Bunu derken de Üsame b. Zeyd'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği ***"Nesie (vade)den başka bir şeyde riba olmaz"*** hadisine dayanırdı. Ancak daha sonra Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* altı sınıf maddenin birbirleri karşılığında satılmaları hâlinde fazlalık konulmasını haram kıldığına ilişkin rivayetler kendisinin yanında mütevatir derecesine yükselince bu görüşünden vazgeçmiştir.

Cabir b. Zeyd *radıyallahu anh* dedi ki: "İbn Abbas, sarf bahsindeki görüşü ile müt'a bahsindeki görüşünden rücu etmiştir."

Üsame b. Zeyd *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadisteki vade ile aynı cinsyen iki şeyin birbiri karşılığında satılmaları durumundaki vadenin riba olduğu kastedilmiştir.

Nitekim Ubade b. Samit *radıyallahu anh* ile başkalarının Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet ettikleri hadiste de bu kastedilmiştir:

«الْحِنْطَةُ بِالْحِنْطَةِ مِثْلاً بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ»

"Buğday, buğday karşılığında misli misline ve peşin satılabilir."

Böyle buyurduktan sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* altı sınıf ribevi malı saymış, ardından da şöyle buyurmuştur:

"Buğdayı arpa karşılığında peşin olmak kaydıyla dilediğiniz gibi satın."

Başka rivayetlerde ise ***"Türler farklı olunca peşin olmak kaydıyla dilediğiniz gibi satın"*** ifadesi vardır. Ölçülebilen ve tartılabilen mallarda

224 Muslim, Müsakat, 18

araya vade konulması yasaklanmış, ama fazlalık mübah kılınmıştır. Üsame b. Zeyd'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadis bu manaya yorumlanmalıdır.

Ayette kastedilen riba çeşitlerinden biri de şudur:

Vadeli olarak satılan bir malı, bedelini tahsil etmeden satıcının peşin olarak daha ucuza satın alması, ribadır. Bunun riba olduğunun delili şu rivayettir:

Yunus b. İshak'ın bildirdiğine göre babası, Ebu'l Âliye'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* yanındayken bir kadın ona şöyle dedi: "Bir cariyemi Zeyd b. Erkam'a 800 dirheme vadeli olarak sattım. Ancak Zeyd, vadeli olarak satın aldığı o cariyeyi satmak istedi. Ben de o cariyeyi kendisinden peşin olarak 600 dirheme satın aldım."

Hz. Aişe, bunu diyen kadına şöyle dedi: "Ne kötü satmışsın! Ne kötü satın almışsın! Eğer tevbe etmezse Zeyd b. Erkam'a, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yapmış olduğu cihadın sevabının boşa gittiğini bildir!" Kadın, "Ey müminlerin annesi, sadece sermayemi alsam olur mu?" diye sorunca Hz. Aişe şu ayeti okudu:

(فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَؕ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِ)

"Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüde uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.)"[225]"

Kadının "sadece sermayemi alsam olur mu?" diye sorması üzerine Hz. Aişe'nin bu ayeti okuması, bu muamelenin ona göre riba olduğuna delalet eder. Buna riba adını vermesi ise, Hz. Aişe'nin mutlaka bir nassa dayandığını göstermektedir.

İbn Mübarek, Hakem b. Zürayk'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Said b. Müseyyeb'e, bir adamın bir başkasına vadeli olarak gıda maddesi sattığını, satın alanın bu gıda maddesini kendisine satmış olana peşin olarak

225 Bakara, 2/275

satmak istediğini, bunun caiz olup olmadığını sordum. Said b. Müseyyeb bunu "riba" olarak adlandırdı.

Bilindiği gibi satıcı, o malı sattığından daha ucuza satın alacaktı. Yoksa aynı fiyata veya daha yüksek bir fiyata satın almasında bir sakınca bulunmamaktadır.

İbn Abbas, Kasım b. Muhammed, Mücahid, İbrahim ve Şa'bi'nin bu muameleyi caiz görmedikleri rivayet edilmiştir.

Müteahhirin ulemadan Hasan ile İbn Sirin dediler ki: "Peşin olarak satmış ise satıcının o malı müşteriden satın alması caizdir. Ama vadeli satmış ise vade dolmadan o malı müşteriden daha eksik bir fiyata satın alması caiz olmaz."

İbn Ömer'den *radıyallahu anh* rivayet edilen görüşe göre bir kişi bir başkasına bir malı sattıktan sonra o malı ondan daha ucuza satın alması caizdir. Ancak burada satıcının malın bedelini teslim alıp almadığından söz edilmemiştir. Bedelini teslim aldıktan sonra müşteriden daha ucuza satın almasının kastedilmiş olması mümkündür.

Hz. Aişe ile Said b. Müseyyeb'in bu muameleye riba adını vermeleri, bir nassa dayandıklarını göstermektedir. Çünkü lügatte bu muameleye riba denmez. Onlar buna "riba" derken şer'î bir kavram olarak riba demişlerdir. Şer'î kavramlar ise Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* haber vermesiyle oluşmuşlardır.

Doğrusunu Allah bilir.

Borcun Borçla Satışı

Musa b. Ubeyde'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Dinar, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْكَالِئِ بِالْكَالِئِ)

"Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem **borcun borçla satışını yasakladı." [226]

Bu hadisin başka varyantlarında (الْكَالِئِ بِالْكَالِئِ) ifadesi yerine aynı manaya gelen (عَنْ بَيْعِ الدَّيْنِ بِالدَّيْنِ) ifadesi kullanılmıştır.

Üsame b. Zeyd'in rivayet ettiği hadiste (إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ) ***"Riba, sadece nesie (vade)de olur"*** denilmiştir. Ancak bu hadis, borcun borçla satılması akdi ile ilgilidir. Ve akdin yapıldığı mecliste taraflar henüz birbirlerinin yanından ayrılmadıkça muafiyet vardır. Mesela bin lira karşılığında bir ton buğday almak üzere selem akdi yapılırsa, bu akitte bedellerin ikisi de borçtur ve bu akdin yapılması caizdir. Ancak buğdayı verecek olan kişi bin lirayı teslim almadan her iki taraf akid meclisinden kalkıp birbirlerinden ayrılacak olurlarsa akid bozulur. Aynı şekilde dinar karşılığında dirhemlerin -her ikisi de borç olduğu hâlde- satılması caizdir. Ancak bedeller karşılıklı olarak teslim alınmadan taraflar akid meclisinden ayrılacak olurlarsa akid bozulur.

Ayette Haram Kılınan Bir Riba Çeşidi

Bir adam bir başkasına vadeli bin dirhem borçlu olur da kişi peşin ödemek şartıyla alacaklı kişi ile beşyüz dirhem üzerinden anlaşma yaparsa bu caiz olmaz.

Süfyan'ın bildirdiğine göre Humeyd, Meysere'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Ömer'e *radıyallahu anh* "Benim bir adamdan vadeli alacağım var. Ona, 'peşin öde ki sana indirim yapayım' dersem caiz olur mu?" diye sordum. Bana "Bu, ribadır" diye cevap verdi. Zeyd b. Sabit'in *radıyallahu anh* de bunu caiz görmediği rivayet edilmiştir.

Said b. Cübeyr, Şa'bî ve Hakem de bu görüştedirler.

Mezhebimiz (Hanefî) fakihleri ile diğer fakihlerin çoğunluğu da bu görüştedirler.

İbn Abbas ile İbrahim en-Nehai, "Bunda bir sakınca yoktur" dediler.

---

226 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 5/474

Bu muamelenin batıl olduğuna iki şey delalet etmektedir:

1-İbn Ömer *radıyallahu anh* bu muameleyi "riba" olarak adlandırmıştır. Önce de açıkladığımız gibi şer'î terimler naslara dayanılarak oluşturulurlar.

2-Bilindiği gibi cahiliye dönemi ribası, ilaveli geri ödeme şartıyla borç para verme şeklinde idi. Geri ödemedeki ilave para, vadenin karşılığında idi.

Cenab-ı Allah bunu iptal edip haram kıldı ve şöyle buyurdu:

(وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ)

"Eğer tevbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir."[227]

(وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا)

"Faizden geriye kalanı bırakın."[228]

Vade karşılığında ilave para almayı Yüce Allah yasakladı. Bir kimsenin bir başkasından vadeli bin dirhem alacağı olur da peşin ödemesi şartıyla vade karşılığında ona indirim yaparsa, bu indirimi vade karşılığında yapmış olur ki bu, Yüce Allah'ın kesin olarak haram kıldığı riba anlamına gelmektedir. Yine bir kişi bir başkasına bin dirhem borçlu olur da alacaklıya "vadeyi uzat, sanayüz dirhem fazla ödeyeyim" derse bu da caiz olmaz. Çünkü eklenen yüz dirhem, uzatılan vadenin karşılığındadır. Aynı şekilde indirim yapmak da diğer örnekteki ekleme gibidir. Çünkü o da vadenin karşılığındaydı. İşte bu, vade karşılığında bedel almanın caiz olmamasının delilidir.

Bu sebeple Ebu Hanife dedi ki: "Bir kimse bir terziye bir kumaş verip 'Bunu bu gün dikersen sana bir dirhem, yarın dikersen yarım dirhem veririm' derse ikinci şartı geçersiz olur. Yarın dikmesi durumunda terzi, ecr-i misil almayı hak eder. Çünkü kumaşın sahibi vade karşılığında ücrette indirim yapmıştır. Oysa her iki vakitte de yapılan dikim işi aynıdır."

227 Bakara, 2/279
228 Bakara, 2/278

Dolayısıyla terzinin ücretinden kısıntı yapması caiz olmaz. Bu, öncesinde açıklamış olduğumuz gibi vadenin satılması mertebesinde bir şeydir.

Alacaklının borçluya, 'Borcunu şimdi öde, sana indirim yapayım' demesini selef ulemasından bazıları caiz görmüşlerdir. Alacaklının bunu şart koşmaksızın borçluya söylemesini caiz görmüş olabilirler. Alacaklı taraf herhangi bir şart koşmaksızın borçlu kişi kendiliğinden peşin öderse, indirim yapılabilir.

Öncesinde anlatıldığı gibi ölçülebilen ve tartılabilen mallarda aynı cinsten iki malın biri diğerinden fazla olarak birbirleri karşılığında satılmalarının, ribevi altı nesnede hadis-i şerif gereğince riba olacağını söylemiştik. Birbirleriyle satılan/takas edilen mallardan birinin peşin diğerinin vadeli olması durumunda da nesie ribasının meydana geleceğini söylemiştik.

Nitekim bu hususta Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ، إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ)

"Türler farklı olunca, peşin olması şartıyla dilediğiniz gibi satın"[229], ***"Riba, sadece nesie (vade)de olur"***, ***"Türler farklı olunca, peşin olması şartıyla dilediğiniz gibi satın"***, Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* hayvanlar üzerine selem yapılmasını riba sayması, vadeli olarak satılan ve henüz bedelini tahsil etmeden satıcının onu peşin paraya ve daha ucuza satın alması; bahsedilen hadisler ışığında değerlendirildiğinde bunların riba olduğu anlaşılır.

Fakihler ribevi altı malın birbirleriyle satılmaları durumunda birinin diğerinden fazla miktarda olmasının riba olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir. Çünkü bu konuda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* birçok kanaldan hadis rivayet edilmiştir. Ravilerinin çokluğundan dolayı bu hadisler, bize göre mütevatir mertebesine yükselmişlerdir. Bu hadislerin delil olarak kullanılabileceği hususunda fakihler ittifak etmişlerdir. Yine fakihler, bu nassın içeriğinde ribanın haramlık hükmünün bulunduğunu ittifakla söylemişlerdir. Diğerlerinde de bu hususun gözönünde bulundurulması

---
229 Muslim, Müsakat, 15

gerekir. Riba konusunda cins faktörünü esas almak gerektiği hususunda görüş birliği ettikten sonra fakihler, diğer bazı hususlarda farklı görüşler beyan etmişlerdir.

Birbirleriyle satılan malların birinin diğerinden fazla olmasının haramlık hükmünün, sadece altı çeşit malla sınırlı olmadığını söyleyen fakihler de vardır.

Muhalif dahi sayılamayacak ve şaz kabul edilen bazı kimseler dediler ki: "Malların birbirleriyle satılmalarında birinin diğerinden fazla miktarda olmasının haram oluşu, hakkında nass bulunan altı madde ile sınırlıdır. Bunların dışındaki mallar, biri diğerinden fazla olarak birbirleriyle satıldıklarında haramlık oluşmaz."

Mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin ölçülebilme ve tartılabilme niteliğini esas almalarının aklî ve naklî delilleri vardır. Bunları birkaç yerde açıklamıştık. Ölçülebilme ve tartılabilme niteliğinin esas alınması gerektiğine delalet eden hususlardan biri de şu rivayettir:

(الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ مِثْلاً بِمِثْلٍ وَزْنًا بِوَزْنٍ، وَالْحِنْطَةُ بِالْحِنْطَةِ مِثْلاً بِمِثْلٍ كَيْلاً بِكَيْلٍ)

"Altın altın ile misli misline ve aynı ağırlıkta; buğday da buğday ile misli misline ve aynı ölçekte."[230]

Bu hadis birbirleriyle satılan malların tartılabilir olanlarında aynı ağırlıkta olmasını, ölçülebilen mallarda ise aynı ölçekte olmasını gerekli kılmaktadır. Bu da haramlıkta cins unsuruna ek olarak tartı ve ölçü unsurunun da esas alınması gerektiğine delalet etmektedir.

Muhaliflerimizin ayeti bize karşı delil olarak kullandığı yönlerden biri de "yeme"nin esas alınmasıdır. Ayette şöyle buyrulmaktadır:

(الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ)

230 Bkz: Beyhaki, Marifetu's-Süneni ve'l Âsâr: 8/53

"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar."

(لَا تَأْكُلُوا الرِّبَوا)

"Faiz yemeyin."

Bu ayetlerden hareketle muhalifimiz, "riba" kelimesini yenilir şey anlamında kullanmış ve bu ayetler, ribanın yenilir şeylerde cereyan edeceği konusunda genel bir hüküm ifade ettiğini söylemişlerdir. Bize göre bu ayetler birkaç sebepten dolayı bu manaya delalet etmez. Şöyle ki:

1-Önce de ifade ettiğimiz gibi "riba" kelimesi şer'î bakımdan mücmel bir lafız olup açıklanmaya ihtiyacı vardır. Onun genel şekilde ifade ettiği manasını delil olarak ileri sürmek sahih olmaz. Bir şeyin riba olduğunu ispatlayabilmek için başka bir delile de ihtiyaç vardır. Ancak başka bir delil de bulunursa o şeye "riba" denir ve yenilmesi haram olur.

2-Ayetten en fazla çıkarılabilecek hüküm, ribanın bir yiyecek maddesinde mevcut olmasıdır. Ama bu, bütün yiyecek maddelerinde ribanın cereyan edeceği anlamına gelmez. Gerçi biz birçok yiyecek maddesinde ribanın cereyan ettiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Ama bütün yiyecek maddelerinde ribanın cereyan ettiğini söyleyecek olursak ayetin delaletini yok etmiş oluruz.

Önce nakletmiş olduğumuz nass ve icma ile bin dirhemin bin yüz dirhemle satılmasının haram olduğu, aynı şekilde bin dirhemin vadeli bin dirhemle satılmasının batıl olduğu, şart koşulan vadenin maldaki noksanlık mertebesinde olduğu ve bunun bin dirhemi bin yüz dirhemle satmak gibi olduğu sabit olduğuna göre, karz akdinde vade şart koşmanın sahih olmaması gerekir. Aynı şekilde bin dirhemin bin yüz dirhem olarak geri ödenmek üzere karz olarak verilmesi de caiz olmaz. Çünkü vade noksanlığı, tartı noksanlığı gibidir. Riba, bazen tartı noksanlığı şeklinde bazen de vade noksanlığı şeklinde cereyan etmektedir. Karz akdinin de böyle olması gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Karz akdi, bu bakımdan satış akdi gibi değildir. Çünkü karz akdinde bedeli teslim almadan akid meclisinden ayrılmak caizdir. Ama bin dirhemin bin dirhemle satılması akdinde, bedeli teslim almadan akid meclisinden ayrılmak caiz olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Vade eğer şart koşulursa noksan olur. Ama şart koşulmazsa, bedelin teslim alınmaması, birbirleriyle satılan iki maldan birinde noksanlık meydana gelmesini gerektirmez. Ancak satış akdi, iki maldan birindeki noksanlıktan başka bir sebeple batıl olur/bozulur. Bilindiği gibi birbirleriyle satılan malların karşılıklı teslim ve tesellümünün vacip olması bakımından iki malın aynı veya ayrı sınıftan olması arasında bir fark yoktur. Yani altının gümüşle satılması durumunda biliyoruz ki bunların karşılıklı teslim ve tesellümünün gerekliliği, teslim alınmayan malda noksanlığın meydana geleceği sebebiyle değildir. Mesela bir adam bir başkasına bir köleyi bin dirheme satar, ancak aradan seneler geçtiği hâlde parasını teslim almazsa, müşterinin bu köleyi kâr etmek amacıyla peşin bin dirheme satması caiz olur. Ama müşteri bunu bir ay vadeli bin dirheme satın almış, sonra vadesi de dolmuşsa, kâr etmek amacıyla köleyi peşin bin dirheme başkasına satması caiz olmaz. Ancak satın alacak olan adama bu köleyi vadeli bin dirheme satın almış olduğunu bildirirse satabilir. Bu da satış akdinde şart koşulan vadenin bedelde noksanlık gerektirdiğine delalet eder. Bu, hükmen tartıda noksanlık gibidir. Durum böyle olunca karz akdi ile satış akdinin anlattığımız şekilde birbirine benzetilmesi doğrudur. İtirazcının bununla ilgili sorusu da anlamsızdır.

Karz akdinde vade belirlemenin geçersiz olduğuna şu hadis delalet etmektedir:

(إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ)

"Riba, sadece nesie (vade)de olur."

Bu hadiste satış akdi ile karz akdi arasında bir ayrım yapılmadığı için her ikisine de delalet etmektedir. Karz akdi teberru kapsamında olduğundan bedel teslim alınmadıkça akit sahih olmaz ve bu bakımdan hibe akdine

benzer. Hibede vade sahih olmadığı gibi karzda da sahih olmaz. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hibede vadeyi şu hadisi ile iptal etmiştir:

(مَنْ أَعْمَرَ عُمْرَى فَهِيَ لَهُ وَلِوَرَثَتِهِ مِنْ بَعْدِهِ)

"Bir kimse bir başkasına bir şeyi ömür boyu yararlanmak üzere hibe ederse o şey artık kendisine hibe edilenin ve ondan sonra da mirasçılarının olur."[231]

Görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hibede şart koşulan vadeyi iptal etmiştir. Şunu da ifade etmeliyiz ki dirhemlerin ödünç verilmesi karzdır. Dirhemlerin karz olarak verilmesi de ödünç vermektir. Çünkü karz olarak vermek de ödünç olarak vermek de verilen dirhemin yararını karşı tarafa temlik etmektir. Verilen dirhemin yararı da ancak onu tüketmekle elde edilebilir.

Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: Bir kimse bir başkasına ödünç olarak dirhem verirse bu bir karzdır. Dolayısıyla dirhemleri kiralamak caiz olmaz. Çünkü dirhemleri kiralayan kişi, sanki daha fazlasını geri ödemek üzere dirhemleri karz/borç olarak almıştır. İğretide vade koymak caiz olmadığına göre, karz akdinde de caiz olmaz.

Dirhemleri karz/borç olarak almanın ödünç akdi olduğuna delalet eden delillerden biri şu rivayettir:

İbrahim el-Heceri'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Sadakanın hangisinin daha hayırlı olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. Biz, 'Allah ve Resûlü daha iyi bilir' dedik. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

(خَيْرُ الصَّدَقَةِ الْمِنْحَةُ، أَنْ يَمْنَحَ أَخَاهُ الدَّرَاهِمَ، أَوْ ظَهْرَ الدَّابَّةِ، أَوْ لَبَنَ الشَّاةِ)

231 İbn Ebi Şeybe, Musannef: 11/509

"Sadakanın en hayırlısı bir şeyi ödünç vermektir. Kişi, kardeşine dirhemleri veya bineğin sırtını veya koyunun sütünü ödünç olarak verir."[232]

Hadiste görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* dirhemleri, karz/borç olarak vermeyi "iğreti" olarak adlandırmıştır.

Bilindiği gibi başka bir hadiste, (الْمِنْحَةُ مَرْدُودَةٌ) ***"İğreti mal geri verilir"***[233] buyurmuştur.

İğreti akdinde vade koymak sahih olmadığı gibi, karz akdinde de sahih olmaz. Şafiî, karz akdinde vade koymayı caiz görmüştür. Yardım ve muvaffakiyyet Allah'tandır.

Alışveriş Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ)

"Allah, alışverişi helal kıldı."[234]

Bu ayet, riba dışındaki diğer alışverişlerin mübah olduğunu genel bir ifadeyle bildirmektedir. Çünkü (بَيْع) kelimesi, bir malı karşılıklı rıza ile icap ve kabulde bulunarak bir başkasına temlik etmektir. (بَيْع) kelimesi telaffuz edildiğinde anlaşılması gereken gerçek mana budur. Şunu da ifade etmeliyiz ki, bey'in caiz olanı, fasid olanı vardır. Ancak bir bey'/alışveriş akdinin fasid veya caiz olduğu hususunda ihtilaf ettiğimizde bu ihtilafımız, bahsedilen ayetin manasını genel bir hüküm olarak kabul etmemize engel teşkil etmez. Ayetin çıkış noktası her ne kadar genel ise de kendisi ile özel hüküm kastedilmiştir. Çünkü fakihler; teslim alınmayan malın satılması, kişinin yanında mevcut olmayan bir malı satması, garar ve belirsizlik içeren alışveriş akdi, haram şeylerin satılması gibi birçok alışverişin yasaklandığı konusunda görüş birliği etmişlerdir.

232 Ebu Said el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc b. Makil eş-Şaşi, el-Müsned: 2/177
233 Ebu Davud, Büyu', 90
234 Bakara, 2/275

Ayetin lafzı her ne kadar bütün alışverişlerin helal olduğunu bildirmekteyse de az önce sıralanan bazı alışverişler bazı deliller ile ayetin genel helallık hükmünden çıkarılıp yasaklanmıştır. Bu alışverişlerin genel hükmün dışına çıkarılıp/tahsis edilip haram kılınması, ayetin lafzının, hakkında haramlık delili bulunmayan diğer alışverişlerin helallığı hakkında genel hüküm ifade etmesine engel teşkil etmez. Ayetin genel nitelikteki helallık lafzına bakarak şarta bağlanmış ve henüz kesinleşmemiş alışveriş akdinin caiz olduğuna hükmedilebilir. Çünkü Yüce Allah (وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ) **"Allah alışverişi helal kıldı"** buyurmuştur. "Bey'" kelimesi icap ve kabulün adıdır. Gerçekte akdi yapanlardan birinin mala diğerinin de malın bedeline mâlik olması değildir. Bilindiği gibi tarafların muhayyer olması şartına bağlanan bey' akdi, bir bey' olduğu hâlde onlardan birinin mala diğerinin de malın bedeline mâlik olmasını gerektirmez. Aynı şekilde tarafların vekilleri bey' akdini yaptuklarında kendileri mala veya malın bedeline mâlik olmamaktadırlar.

(وَحَرَّمَ الرِّبٰوا)

"(Allah) faizi haram kılmıştır."

Ayetin bu kısmının hükmü, önce de belirttiğimiz gibi mücmelliktir. Açıklanmaya ihtiyacı vardır. Ribanın bir kısmı alışveriş şeklindedir. Bir kısmı da alışveriş şeklinde değildir. Bu, cahiliye dönemi ribası olup fazlasıyla geri ödemek şartıyla borç para vermektir. Ayetin devamında riba sayılan alışverişler, (وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ) **"Allah alışverişi helal kıldı"** ayetinin genel hükmünün dışına çıkarılmış ve haram olduğu bildirilmiştir.

Şafiî, "riba" kelimesi mücmel olduğuna göre bunun, "bey" kelimesinin de mücmel olmasını gerektirdiğini zannetmiştir.

Bize göre mesele onun zannettiği gibi değildir. Çünkü "riba" olarak adlandırılmayan alışverişler, ayetin genel helallık hükmüne dâhildirler. Ancak riba olup olmadığından şüphelendiğimiz alışverişlerde temkinli olmamız gerekir. Riba olmadığını kesin olarak anladığımızda, ribayı haram kılan ayet ile ona itiraz etmemiz caiz olmaz."Usûlu'l-Fıkh" adlı eserimizde bunu açıklamıştık.

(ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُٓوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا)

"Bu, onların, «Alışveriş de faiz gibidir» demelerinden dolayıdır."

Burada faizin alışveriş gibi mübah olduğuna inanan kâfirlerin sözleri nakledilmektedir. Onlar faiz olarak alınan fazlalıkla diğer alışverişlerden elde edilen kâr arasında fark bulunmadığını iddia ettiler. İnsanların dinî ve dünyevî yararları için Yüce Allah'ın koyduğu hükümleri bilemediler. Bu cehaletlerinden dolayı Allah Teâlâ onları yerdi. Kıyamet gününde hâllerinin nice olacağını ve nasıl bir azaba maruz kalacaklarını haber verdi.

(وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ) **"Allah alışverişi helal kıldı"** ayetiyle, müşterinin görmeden mal satın almasının caiz olduğuna, eşit miktarda iki küme buğdayın birbiri karşılığında satılması ve taraflardan birinin buğdayı teslim almadan akit meclisinden ayrılmasıyla alışverişin bozulmayacağına delil getirilmektedir. Teslim alma, tasarrufta bulunma ve temlik edinme gibi alışveriş ahkâmı ve hukuku, bahsedilenayete göre bağlayıcı hâle gelmektedir. Bu da karşılıklı teslim-tesellüm olmasa bile söz konusu hükümlerin yürürlükte kalmasını gerektirir. Bu, tıpkı şu ayet gibidir:

(حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ)

"Anneleriniz size haram kılındı."[235]

Yani şehevî açıdan onlardan yararlanmanız size haram kılındı. Şu ayet de buna delil olarak gösterilmektedir:

(لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ)

"Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka."[236]

235 Nisâ, 4/23
236 Nisâ, 4/29

Bu ayet de meseleye iki bakımdan delalet etmektedir:

1-Taraflar malı ve bedelini teslim almadığı hâlde akid meclisinden ayrılmadan da ayrıldıktan sonra da malı veya bedelini kullanabilir.

2-Malı satın alan kişi, satıcının bedeli teslim almasından önce ve akit meclisinden ayrıldıktan sonra maldan yararlanabilir.

(فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ)

"Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüde uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.)"[237]

Yasaklamadan sonra ribadan uzak duran kimse, daha önce riba yoluyla kazanıp elde ettiği kârlar kendisinindir. Ama henüz elde etmediği riba kazancını alamaz. Çünkü ayetin devamında, henüz teslim almadığı riba kazançlarını Yüce Allah şu ayetle artık iptal edip onun malı olmaktan çıkarmıştır:

(يَا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ)

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın."[238]

Yüce Allah haramlık ayetinin indirilmesinden önce akdi yapılmış olsa bile henüz teslim alınmamış olan riba kazancını iptal etmiş, ama teslim alınmış olanları da feshetmemişti:

(فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ)

"Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüde uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur."

237 Bakara, 2/275
238 Bakara, 2/278

Süddi ve diğer bazı müfessirlerin bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

Yüce Allah (وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ) **"Eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın"** buyurarak, henüz teslim alınmamış riba kazancını iptal etmiş, teslim alınmış olanları ise iptal etmemiş ve sonrasında şöyle buyurmuştur:

(وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُ۫سُ اَمْوَالِكُمْۚ)

"Eğer tevbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir."[239]

Bu ayet, henüz teslim alınmamış riba kazancının iptal edildiğini desteklemekte, içinde riba bulunmayan sermayenin ilavesiz olarak geri alınabileceğini bildirmektedir.

İbn Ömer *radıyallahu anh* ile Cabir *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* veda haccı gününde Mekke'de (Cabir ise "Arafat'ta" demiştir) irad ettiği hutbesinde şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir:

"Cahiliyyet devrindeki bütün ribalar kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk riba da Abbas b. Abdulmuttalib'in ribasıdır."[240]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Yüce Allah'ın henüz teslim alınmamış riba kazancını iptal etmesi ve teslim alınmış olanları ise iptal etmemesiyle ilgili olarak indirdiği ayetin manasına uygun olarak böyle bir hüküm vermişti.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hutbesinden birkaç hüküm çıkarılmaktadır:

1-Malın teslim alınmasından önce satış akdini haram kılacak bir sebep meydana gelirse bu sebep satış akdi esnasında da varmış gibi kabul edilir.

2-Malın teslim alınmasından sonra satış akdini haram kılacak bir sebep meydana gelirse bu sebep, akdin feshini gerektirmez.

---

239 Bakara, 2/279

240 İbn Huzeyme, Sahih: 4/251

Örneğin hıristiyan bir kimse kölesini şarap karşılığında bir başka hıristiyana satarsa bu alışveriş bize göre geçerlidir. Şarabı teslim almadan ikisinden biri Müslüman olursa alışveriş akdi batıl olur/bozulur.

Aynı şekilde Müslüman bir adam bir av satın alır, sonra satıcı veya müşteri hacc ya da umre ihramına girerse alışveriş akdi batıl olur/bozulur. Çünkü satılan malın teslim alınmasından önce alışveriş akdini haram kılan bir sebep meydana gelmiştir. Nitekim Allah Teâlâ da teslim alınmamış olan riba kazancını iptal etmiştir. Çünkü o kazancı teslim almadan riba akdini haram kılan ayet inmişti. Eğer şarap teslim alındıktan sonra taraflar Müslüman olsalar veya av teslim alındıktan sonra taraflar ihrama girselerdi, alışveriş akdi batıl olmazdı. Nitekim Yüce Allah, ribayı haram kılan ayeti indirdiğinde teslim alınmış olan riba kazancını iptal etmemişti. Bu uygulama benzer meseleler için de geçerlidir. Öldürülmeyi hak eden, ancak henüz teslim alınmamış olan köleyi müşterinin öldürmesi ve alışveriş akdini iptal etmesi gerekmez. Alışveriş akdini haram kılan bir sebep meydana gelmediği için müşterinin caniyi takip etme hakkı vardır. Çünkü alışveriş akdi mevcudiyetini olduğu gibi devam ettirmektedir. Satılan malın yerine onun kıymetini ödemek geçerli olur. Kıymet de satılan malın yerine geçerlidir. Ancak müşteri bu durumda dilediğini yapmakta serbesttir.

Bahsedilen hadis şuna da delalet etmektedir: Satılan malın satıcının elindeyken telef olması ve müşteriye teslim edilememesi, alışveriş akdinin batıl olmasını gerektirir. Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri ile Şafiî bu görüştedirler. Mâlik bu durumda alışveriş akdinin batıl olmayacağını, malı teslim almasına satıcı engel olmamışsa müşterinin de malın bedelini ödemekle yükümlü olduğunu söylemiştir.

Ayet-i kerime, satın alınan malın teslim alınmasıyla alışverişin tamamlanmış olacağına, malı teslim edememenin akdin batıl olmasını gerektireceğine açıkça delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah riba kazancının teslim alınmadığı riba akdini iptal etmiş ve sadece anaparayı almakla yetinilmesini emretmişti. Bu da satın alınan malı teslim almanın alışveriş akdinin sahih olma şartlarından olduğuna delalet etmektedir. Bu şartın yerine getirilmesine engel bir durumun meydana gelmesiyle de alışveriş akdi batıl olur.

Bahsedilen ayet şu hükme de delalet etmektedir: Fasit olarak yapılmış olsalar da daru'l harpte yapılan akitlerden İslam devletinin başkanı haberdar olur da ses çıkarmazsa artık o akdin feshi için itirazda bulunulamaz. Zira bilindiği gibi Hz. Abbas'ın riba akitleri, ribayı haram kılan ayetin inmesi ile Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'de veda hutbesini irad ettiği zaman arasında yapılmıştı. İptal ettiği riba ise, Mekke'de fetih öncesinde akdettiği ve henüz teslim almadığı riba kazançları idi. Teslim alınmamış ribaların akidlerinin ayetin nüzûlünden önce veya sonra olması arasında bir ayrım yapmamıştı. Bu da daru'l harpte Müslümanlar ile gayri müslimler arasında yapılan riba akitlerinden İslam devletinin başkanı haberdar olur ve riba kazancı teslim alınmışsa akdin feshedilmeyeceğine delalet etmektedir.

(فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ)

"Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüde uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur" ayeti de buna delalet etmektedir. Çünkü ayette, İslam'dan önce alınmış olan riba kazancının kendisinin olacağı bildirilmiştir. Ayetteki (فَلَهُ مَا سَلَفَ) ibaresinin, geçmişte işlediği riba günahı kendisinindir. Allah o günahını bağışlar, anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Ancak ayeti bu şekilde manalandırmak doğru değildir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ)

"Durumu da Allah'a kalmıştır."

Yani azabı mı yoksa sevabı mı hak etmiştir. Artık bunun takdiri Allah'a kalmıştır. Yüce Allah onun ahiretteki durumu hakkında bize bilgi vermemiştir.

Diğer taraftan ayetteki (فَلَهُ مَا سَلَفَ) ibaresinin, geçmişte işlediği riba günahı kendisinindir. Allah o günahını bağışlar, anlamı kastedilmiş olsa bile bu, bizim söylediklerimizin yanlış olduğu anlamına gelmez. Ayetin her iki manaya gelmesi muhtemeldir. Allah onun günahını bağışlar. Müslüman

olmadan önce almış olduğu riba kazancı da kendisinin olur. Bu da ehl-i harbin yaptıkları alışveriş akitlerinin, karşılıklı teslim ve tesellümden sonra Müslüman olmaları durumunda geçerli olacağına delalet etmektedir. Zira Yüce Allah (فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ) **"Önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.)"**

[Faiz Emrine Uymayanlarla Savaş]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾)

(فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾)

278-"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın."

279-"Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Rasûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayetin iki manaya gelme ihtimali vardır:

1-Allah'ın emrini kabul etmez ve ona uymazsanız, Allah ve Resûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin.

2-Ribanın yasaklanmasından sonra ribadan geriye kalanı bırakmazsanız, -haramlığına inansanız bile- Allah ve Resûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin.

İbn Abbas, Katade ve Rebi b. Enes'ten rivayet edilen görüşe göre devlet başkanı, riba muamelesi yapan kimseden tevbe etmesini ister. Tevbe ederse ne alâ. Aksi hâlde onu öldürür. Tabii ribayı helal sayarsa kendisine bu muamele uygulanır. Çünkü ilim ehli, haramlığına inandığı hâlde riba muamelesi yapan kimsenin kâfir olmadığı hususunda görüş birliği etmişlerdir.

(فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ)

"Allah ve Resûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin" ifadesi, riba muamelesi yapanları kâfir saymayı gerektirmez. Çünkü bu ifade, kâfirlikten daha aşağı derecedeki günahları işleyen kimseler için de kullanılmaktadır.

Zeyd b. Eslem'in babasından rivayetle anlattığına göre Hz. Ömer, Muaz b. Cebel'i *radıyallahu anh* ağlarken görmüştü. Ona "Seni ağlatan nedir?" diye sorunca Muaz *radıyallahu anh* şöyle cevap vermişti:

Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu işittim:

(الْيَسِيرُ مِنَ الرِّيَاءِ شِرْكٌ وَمَنْ عَادَى أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ فَقَدْ بَارَزَ اللّٰهَ بِالْمُحَارَبَةِ)

"Azıcık riya şirktir. Allah'ın dostlarına düşmanlık eden, Allah'a karşı savaş açmış olur."[241]

Bu durumdaki kimseler kâfir olmasalar da Allah'a karşı savaş açmış kimseler olarak yaftalanmış olmaktadırlar.

Süddi'nin bildirdiğine göre Zeyd b. Erkam, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(أَنَا حَرْبٌ لِمَنْ حَارَبْتُمْ، وَسِلْمٌ لِمَنْ سَالَمْتُمْ)

"Sizin savaştıklarınızla savaşırım. Sizin barıştıklarınızla barışırım." [242]

Bu bağlamda bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا)

---

241 Hâkim, Müstedrek: 1/44

242 Tirmizi, Menakıb, 61

"Allah'a ve Resûlü'ne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası..."[243]

Bu ayetteki hükmün Müslümanlar hakkında da geçerli olduğu hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Ayette sözü edilen âsiler, yol kesme suçunu işlemeleri sebebiyle *"Allah'a ve Resûlü'ne savaş açan"* kimseler olarak damgalanmışlardır. Bu ayet, kâfirlikten aşağı derecede de olsa büyük bir günahı açıkça işleyen kimsenin 'Allah'a ve Resûlüne savaş açan' olarak damgalanmasının caiz olduğuna delalet etmektedir.

(فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ)

"Allah ve Resûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin" ifadesi, riba muamelesi yapanların günahlarının büyük olduğunu, kâfir olmasalar da devlet başkanına karşı direndikleri takdirde kendileriyle savaşılmayı hak ettiklerini bildirmektedir. Direnmedikleri takdirde tazir cezasına veya caydırıcı başka bir cezaya çarptırılırlar. Cenab-ı Allah'ın hakkında azapla tehditte bulunduğu diğer suç ve masiyetler de ısrarla ve açıktan işlendikleri takdirde aynı hükmün uygulanması gerekir. Devletin caydırmasına rağmen diretirlerse, suçu işlemeye son verinceye kadar asi ve kendisine uyanlara karşı savaş açılır. Gerekirse öldürülürler. Devlet başkanı, eğer kendisine karşı direnmezlerse, onları uygun gördüğü şekilde cezalandırır. İnsanların mallarını zorla ellerinden alan zorba ve zalimlerle vergi alanlar da aynı hükme tabidirler. Devlete karşı direnmeleri durumunda bütün Müslümanların onlarla savaşması ve gerekirse öldürmesi gerekir. Bunlar, riba/faiz yiyenlerden daha büyük suç işlemektedirler. Çünkü hem ilahî yasağın hem de Müslümanların saygınlığını hiçe saymaktadırlar. Faiz yiyen, Allah'ın riba yasağını hiçe saymakta ama kendisine faiz verenin mali dokunulmazlığını hiçe saymamaktadır. Çünkü o kişi gönül rızasıyla kendisine faiz vermektedir.

Keyfi olarak vergi tarhedip insanlardan vergi toplayanlar ise hem Allah'ın koyduğu yasağı hem de Müslümanların dokunulmazlığını hiçe sayan yol kesiciler gibidirler. Çünkü bunlar, herhangi bir te'vilve şüphe olmadan zorlama ve şiddetle insanların mallarını ellerinden almaktadırlar.

243 Mâide, 5/33

İnsanların mallarını vergi adı altında zorla ellerinden almaya devam ettiklerini gören Müslümanların bunları ve bunların yardakçılarını, peşlerinden gidenleri imkân bulduğu şekilde öldürmesi caizdir.

Hz. Ebû Bekir *radıyallahu anh*, sahabilerin kendisine muvafakat etmeleri üzerine, zekât vermeyenlerle iki sebepten dolayı savaştı. Biri küfür hâlinde olmaları, diğeri de zekât vermemeleri idi. Onlar zekâtın farz olduğunu kabule ve zekâtı ödemeye yanaşmamışlardı. Böylece kendileriyle savaşılmasına yolaçan iki sebebi üzerlerinde taşımış oluyorlardı. Biri, Allah'ın emrini kabule yanaşmamaktı. Bu, küfürdür. Diğeri de mallarından verilmesi farz olan zekâtı devlet başkanına vermeye yanaşmamaları idi. Hz. Ebû Bekir *radıyallahu anh* işte bu iki sebepten dolayı onlarla savaştı ve şöyle dedi:

(لَوْ مَنَعُونِي عِقَالاً كَانُوا يُؤَدُّونَهُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَيْهِ)

"Resûlullah'a sallallahu aleyhi ve sellem verdikleri deve bağlama ipini dahi bana vermezlerse onlarla savaşırım."[244]

Bunun başka varyantlarında ip yerine oğlak anlamına gelen "ikal" kelimesi kullanılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in *radıyallahu anh* kendileriyle savaştığı kimselerin, zekâtın farzlığını kabul etmeyen kâfirler olduğunu söyledik. Çünkü sahabiler, onları "mürted" olarak adlandırmışlardır. Bu damga bu güne kadar da onların üzerinde durmakta devam etmektedir. Yapılan savaşta sahabiler onların kadınlarını ve çocuklarını esir almışlardı. Şayet mürted olmasalardı, onlara bu hüküm uygulanmazdı. İlk Müslümanlarla onlardan sonra gelenler bu konuda hemfikirdirler. Aralarında ihtilaf yoktur. Yani Hz. Ebû Bekir'in *radıyallahu anh* kendileriyle savaştığı kimseler mürted idiler.

Buna göre faiz yemeye devam eden kimse, eğer faizi helal sayıyorsa kâfirdir. Bunu yasaklayan devlet başkanına karşı kendisini destekleyen bir grupla birlikte direnmekteyse ve bunlar önceleri Müslüman idilerse, devlet başkanı mürtedlere uygulanan hükmü bunlara da uygular. Haram-

244 Tahavi, Şerhu Müşkili'l-Âsâr: 15/82

lığını kabul edip faiz yemeyi helal saymazlarsa ve kendilerini bundan vazgeçirmeye çalışan devlet yetkililerine karşı direnmektelerse, tevbe etmelerine kadar devlet yetkilileri onlarla savaşır. Eğer direnmekte değillerse devlet yetkilileri bu suçu işlemeye son vermelerine kadar onları dayak ve hapisle cezalandırır.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, hıristiyan zimmî olan Necranlılara yazdığı mektupta şöyle buyurmuştu: ***"Ya ribayı bırakırsınız ya da Allah ve Resûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin!"***

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'ın bildirdiğine göre Abdullah b. Ebi Humeyd, Ebu Melih el-Huzeli'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah(s.a.s), Necranlılarla sulh anlaşması yaptı. Onlara bir mektup yazdı. Mektubun sonunda şu ifadelere yer verilmişti: ***"Faiz yememeniz şartıyla. Kim faiz yerse benim himayem ondan uzaktır."***

(يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا)

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve faizden geriye kalanı bırakın" ayetinin devamında (فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ) **"Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin"**

Bu ifadelerin ikisi de işi eski hâline döndüren-yani faizin haramlığını kabul etmeyen kimselerle haramlığını kabul ettiği hâlde faiz yemeye devam eden- kimselerle ilgilidir. Faizin haramlığını kabul etmeyen kimse, mürted kabul edilerek kendisiyle savaşılır. Haramlığını kabul ettiği hâlde faiz yemeye devam eden, eğer yasağa karşı direniyorsa faizi bırakması için kendisiyle savaşılır. Ancak kendisi mürted olmaz. Yasağa karşı direnç göstermiyorsa, devlet başkanının takdirine göre dövülerek ve hapsedilerek tazir cezasına çarptırılır.

(فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ)

"Allah ve Resûlü'yle savaşa girdiğinizi bilin" ifadesi, emrolunduklarını yerine getirmezlerse-yani faizi bırakmazlarsa- Allah ve Resûlü'yle savaş hâlinde olduklarını kendilerine bildirmektedir. Bu ayette faizcilerin

suçlarının büyük olduğu, bu sebeple Allah ve Resûlü'yle savaş hâlinde olma damgasıyla damgalanmayı hak ettikleri haber verilmektedir. Bunun da iki manası vardır:

Biri, eğer faiz yemeyi helal sayıyorlarsa, kâfir olmalarıdır.

Diğeri de haramlığına inanmakla birlikte faiz yemeye devam ediyorlarsa Allah ve Resûlü'yle savaşa girmiş olduklarının kendilerine bildirilmesidir.

Bazı kimseler bu ayeti; Allah'ın, Resûlü'ne ve müminlere faizcilerle savaşmalarını emrettiğini bildirmesi olarak yorumlamaktadırlar. Allah bu ayetle savaşı ilân ediyor ki, haberleri yokken ani bir baskına uğramasınlar. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَ)

"(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez."[245]

Savaş ilanıyla ilgili ayet, bu şekilde yorumlanırsa ve faiz muamelesi yapanlar güçlü kimseler iseler ilahî hitap onlara yönelik olur. Önceki şekilde yorumlayacak olursak, faizcilik yapan herkes bu hitabın kapsamına girer ve bahsedilen hüküm kendisini ilgilendirir. Şu hâlde önceki şekilde yorumlanması daha uygun olur.

(وَاِنْ كَانَ ذُوعُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾)

245 Enfal, 8/58

280-"Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır."

Bu ayet iki şekilde te'vil edilmiştir:

1-Size borçlu olan kimse darlık içindeyse, eli genişleyinceye kadar ona süre tanıyın.

2-Ayetteki "kâne" fiili, kendi ismiyle yetinmiş ve başkaca habere ihtiyaç duymamış olup şu manaya gelmektedir: Darlık içindeki bir kimse düşerse veya darlık içindeki bir kimse bulunursa maddi yönden feraha kavuşuncaya kadar kendisine mühlet verin. Nitekim "kâne" fiilinin bu hâline örnek olan bir şiirde şöyle denmiştir:

فدى لبنى شيبان رحلي وناقتي إذَا كَانَ يَوْمٌ ذُو كَوَاكِبَ أَشْهَبُ

Şeyban oğullarına yüküm de devem de feda olsun

Parlak yıldızlı bir gün meydana geldiğinde.

(وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ)

"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin" ayetinin manası hakkında ulema ihtilaf etmiştir.

Bir rivayete göre İbn Abbas, Kadı Şureyh ve İbrahim en-Nehâi bunun özel olarak faiz borçlusu hakkında olduğunu söylemişlerdir.

Kadı Şureyh, faiz dışındaki diğer borçlulardan ödeme güçlüğü çekenleri hapsederdi.

İbrahim en-Nehâi, Hasan, Rebî b. Haysem ve Dahhâk'tan rivayet olunan görüşe göre bu ayet, faiz dışı borçlular için de geçerlidir. İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* gelen başka bir rivayette buna benzer ifadeler kullanılmıştır.

Başkaları dediler ki: "Ayette kastedilen, darlık içindeki faiz borçlusuna mühlet tanımaktır. Ama faiz dışı diğer borçlular da darlık içinde olduklarında faiz borçlusuna kıyaslanarak aynı hükme tabi olurlar."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ) **"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"** ayeti, selef ulemasından bazılarının te'vilineve yaptığımız açıklamaya göre faiz dışı diğer borçluları da muhtemelen kapsamaktadır. Selef ulemasının bu ayeti, ihtimali olmayan bir şekilde te'vil etmiş olması mümkün değildir. Şu hâlde bu ayetin hükmünü darlık içindeki bütün borçlular için genellemek, delile dayanmadan sadece riba borçlularına tahsis etmemek gerekmektedir. Aksi hâlde delilsiz olarak bir ayetin genel hükmünü tahsis etmiş/özellemiş oluruz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ) **"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"** ayeti, hüküm ifade etme bakımından yalnız başına yeterli olmayıp kendisinden önceki ayeti de içerdiğine göre bunun mühlet tanıma hükmünün faiz borçlularıyla sınırlı olması gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu ayet, özü itibariyle kendi başına yeterli bir ayettir. Manasına delalet etmektedir. Ayette mali açıdan darlıktan ve borçluya mühlet tanımaktan söz edildiğine göre bu, borçludan ödemesi talep edilen bir borcun varlığına delalet eder. Mühlet tanımak da, ödenmesinin zorunluluğu sabit olan, vadeli ya da hemen ödenmesinin talep edilmesi sahih olan borçlar için söz konusu olur. Ayetin içeriğinde ödeme güçlüğü çeken borçluya mühlet tanımaya delalet eden bir delil varsa, ifade bakımından ayet kendi başına yeterli olur ve onu genel bir hüküm olarak kabul etmek gerekir. Onu diğer borçlar için değil de sadece faiz borçları için sınırlandırmak gerekmez.

Naklettiğimiz bu görüşü destekleyen bazı kimseler, mühlet tanımanın faiz borçluları için caiz olmayacağını, Cenab-ı Allah'ın faizi iptal ettiğini ve hâl böyleyken faiz borçlusuna mühlet tanımanın nasıl caiz olacağını söylemektedirler. Şu hâlde ayetin hükmünün, sadece diğer borçlar hakkında geçerli olması gerektiğini iddia etmişlerdir.

Böyle bir iddia bizce bir önem taşımamaktadır. Çünkü Yüce Allah faizi iptal etmiştir. Faiz, borç olarak verilen para için ödenmesi şart koşulan fazlalıktır. Yoksa anapara iptal edilmiş değildir. Zira ayette (وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا) **"Faizden geriye kalanı bırakın"** buyrulmaktadır. Faiz, fazlalıktır. Bundan sonra (وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ) **"Eğer tevbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir"** buyrulmuştur. Bunun da sonrasında şöyle buyrulmuştur:

(وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ)

"Eğer borçlu darlık içindeyse..."

Yani bütün borçlar kastedilmiştir. Anapara da ödenmesi gereken bu borçlardan biridir. Faizden kalan kısmın iptal edilmesi, anaparanın da iptal edilmesini gerektirmez. Aksine o, borçlunun üzerinde duran ve ödenmesi gereken bir borçtur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Anaparayı ödemesi için darda kalmış borçluya mühlet tanımak emredildiğine göre, anapara ile diğer borçlar aynı hükme tabidirler."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Biz bahsedilen ayetin genel hükmünün kapsamından bahsettik. Eğer ayet sadece faizin anaparasını kapsayacak olursa, nass yolu ile başka borçları kapsamaz. Ama manasının genel nitelikte oluşu yoluyla kapsar. Bu durumda ayetin hükmünü başka borçlar üzerinde de ortak bir noktada sabit kılabilmek için başka bir delile ihtiyaç duyulmaktadır.

Sizinle hasmınız arasındaki konuşma kıyas yönünde değildir. Ancak siz ayetin genel hükmü ile özel hükmü konusunda ihtilafa düştünüz. Kıyas hakkında konuşmak, ayette söylenmeyeni söylenene reddetmek, bir nevi kıyas yapmak ise başka bir meseledir.

(وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ)

"Eğer tevbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir" ayeti, alacaklının borçludan ödeme talebinde bulunma hakkının sabit olmasını, rızası olmasa bile anaparasını ondan almasının caiz olmasını gerektirmektedir. Çünkü Yüce Allah anaparasını talep etmesini veya borçlunun ödememesi durumunda onun malından almasını, borçlunun razı olması şartına bağlamış değildir. Bu da kişinin borçlusundan borcunu ödemesini talep ettikten sonra borçlunun ödemeye yanaşmaması durumunda, borçlu razı olsa da olmasa da alacaklının, hakkını onun malından almasının caiz olduğuna delalet etmektedir.

Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bu manada bir hadis rivayet edilmiştir: Hind, kendisine şöyle demişti: "Ebu Süfyan cimri bir adamdır. Bana ve çocuğuma yetecek kadar nafaka vermiyor." Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle buyurmuştu:

(خُذِي أَنْتِ وَبَنُوكِ مَا يَكْفِيكِ بِالْمَعْرُوفِ)

"Sen ve çocukların, sana meşru şekilde yetecek kadarını Ebu Süfyan'ın malından alabilirsiniz."[246]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebu Süfyan'ın malından almayı hak ettiği nafakayı -Ebu Süfyan razı olsa da olmasa da-almasını Hind'e mübah kılmıştı.

Ayet-i kerimede borçlunun imkânı olduğu hâlde borcunu ödemeye yanaşmaması durumunda zalim bir kimse olacağına delalet vardır. Ayette buna iki şekilde delalet edilmektedir:

1-(وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ) **"Eğer tevbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir"** ayeti, alacaklının borçludan anaparayı ödeme talebinde bulunma hakkı olduğunu bildirmektedir. Bu ayet borçlunun anaparayı ödemesini emretmekte ve ödemezlik yapmaması gerektiğini bildirmektedir. Ödemediği takdirde alacalıya zulmetmiş olacağı ve zalimlik sıfatını hak edeceği anlatılmaktadır. Böyle olunca da hapsedilerek cezalandırılmayı hak edeceği haber verilmektedir.

246 Buhari, Büyu', 95

2-Borçlunun imkânı olduğu hâlde borcunu ödemeye yanaşmaması durumunda zalim bir kimse olacağına ayetin devamındaki şu ifade de delalet etmektedir:

(لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ)

"Böylece siz, ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz ne de başkaları size haksızlık etmiş olur."[247]

Doğrusunu Allah bilir, ayetin manası şöyle olmalıdır: Böylece riba fazlalığı alarak başkalarına haksızlık etmiş olmazsınız. Anaparanızdan kesinti yapılmadığı için siz de haksızlığa uğramış olmazsınız. Bundan da anlaşılıyor ki borçlu, anaparayı ödemeye yanaşmadığı takdirde alacaklıya haksızlık etmiş olacak ve dolayısıylacezalandırılmayı hak edecektir.

Fakihlerin tamamı bunun dayakla cezalandırılmayı hak etmediği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Hapisle cezalandırılması gerekir. Çünkü bütün fakihler, onun hapis dışındaki cezalarının dünyevî bakımdan düşmüş olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir.

Bahsedilen ayetin delaleti doğrultusunda Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle bir hadisi rivayet edilmiştir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Amr b. Şerid'in babası, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ)

"Ödeme imkânı olanın ödemeyi geciktirmesi, onun aleyhinde konuşulmasını ve cezalandırılmasını helal kılar."[248]

İbn Mübarek, hadiste geçen (يُحِلُّ عِرْضَهُ) ifadesinin ona sert davranılması (وَعُقُوبَتَهُ) kelimesinin ise hapsedilmesi anlamına geldiğini söylemiştir.

247 Bakara, 2/279
248 İbn Mâce, Sadakat, 18

İbn Ömer, Cabir ve Ebu Hureyre (Allah hepsinden razı olsun), Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet ettiler:

(مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ وإذا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتْبَعْ)

"Borcunu ödeyebilecek durumda olan zengin kişinin ödemeyi geciktirmesi zulümdür. Biriniz zengin bir kişiye havale olunursa havaleyi kabul etsin."[249]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, zengin kimsenin borcunu ödemeyi geciktirmesini zulüm olarak nitelemiştir. Zalim ise mutlaka cezalandırılmayı hak eder. Cezası da hapistir. Çünkü fakihler onun hakkında hapisten başka bir ceza bildirilmediği konusunda görüş birliği etmişlerdir.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre bedevilerden Hirmas b. Habib, dedesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir borçlumu yakalayıp Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* götürdüm. Bana, ***"Onu tut, bırakma"*** dedi. Sonra da ***"Ey Benu Temimli kardeş! Esirine ne yapmak istiyorsun?"*** diye bana sordu.[250]

Bu hadis, alacaklının, borcunu ödemeyen borçlusunu hapsetme hakkına sahip olduğuna delalet etmektedir. Çünkü esir hapsedilir. Borçluyu "esir" olarak adlandırması, alacaklının onu hapsedebilecğine delalet etmektedir.

(لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ)

"Ödeme imkânı olanın ödemeyi geciktirmesi, onun aleyhinde konuşulmasını ve cezalandırılmasını helal kılar" hadisi de aynı şeye delalet etmektedir. Buradaki cezalandırma, hapistir. Çünkü başkası onu hapsetme hakkına sahip değildir.

Fakihler, hapis gerektiren durumun ne olduğu konusunda farklı görüş ortayakoymuşlardır.

---

249 Buharî, İstikraz, 12; Muslim, Müsakat, 33

250 Ebu Davud, Akdiye, 29

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, her ne şekilde olursa olsun, borcunu ödemediği sabit olan bir kimsenin iki veya üç ay süreyle hapsedilmesi gerektiğini söylediler. İki veya üç aydan sonra kendisine sorulur. Eğer varlıklı ise hapiste tutulmaya devam edilir. Eğer mali sıkıntı içindeyse tahliye edilir.

İbn Rüstem'in bildirdiğine göre Muhammed, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kendisinden ödeme talebinde bulunulan borçlu, "Ben dardayım" deyip bu durumunu beyyine ile ispat eder veya "Durumumu falana sorun" derse, durumu başkasına sorulmaz. İki veya üç ay süreyle hapsedilir. Ondan sonra durumu başkalarına sorulur. Ancak darda olduğu bilinen biri ise hapsedilmez."

Tahavi, Ahmed b. Ebi İmran'ın şöyle dediğini nakleder: "Mezhebimizin (Hanefî) müteahhirin fakihleri -ki Muhammed b. Şüca da onlardan biridir-şöyle dediler: Satın alınan eşyanın bedeli gibi aslı mal olup burçluya teslim edilmiş olan borçtan dolayı alacaklı kişi borçluyu hapsedebilir. Ama mehir, hulu', kefalet ve taammüden öldürmede sulhun bedeli gibi aslı mal olmayan borçlardan ötürü alacaklı kişi, borcun varlığı ve ödemenin geciktirildiği tespit edilmeden borçluyu hapsedemez."

İbn Ebi Leyla dedi ki: "Borcunu ödemeyi geciktiren kişinin, malı olduğu haberi gelirse alacaklı tarafından hapsedilir."

Mâlik dedi ki: "Borç yüzünden ne hür ne de köle hapsedilir. Ama temize de çıkarılmazlar. Mal ve para gizlemekle itham edilirse hapsedilir. Malı olduğu tespit edilmezse hapsedilmez, salıverilir. Mali sıkıntı içindeyse hapsedilmez."

Şafiî dedi ki: "Kişinin borçlu olduğu sabit olur ve görünürde malı varsa, bu malı satılır, borcu ödenir; hapse atılmaz. Görünürde malı yoksa hapsedilir. Ele geçirilen malı satılır. Mali sıkıntı içinde olduğunu söylerse, beyyine göstermesi durumunda söyledikleri doğru kabul edilir. Çünkü Yüce Allah (وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ) **"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"** buyurmaktadır. Beyyine göstermesinin yanı sıra doğru konuştuğuna dair yemin de ettirilir. Ondan sonra alacaklıların kendisine ilişmelerine engel olunur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, "Kişinin başkasına borçlu olduğu kadı tarafından tespit edilir edilmez hapsedilir" demişlerdir. Çünkü ayet ve hadisler, üzerinde sabit görülen borcunu ödemeye yanaşmamakla alacaklısına haksızlık ettiğine ve dolayısıyla cezalandırılmayı hak ettiğine delalet etmektedirler. Cezanın onun üzerinde kalması gerekir. Ancak mali sıkıntı içinde olduğunu ispatlarsa, üzerindeki ceza kalkar.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Borçlu kişi, imkânı olduğu hâlde borcunu ödemeye yanaşmazsa zalim olur. Çünkü Yüce Allah gücünün yetmediği ve imkân bulamaması gibi durumlarda kişiyi, yapamadığı bir işten ötürü yermez. Bu sebeple Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ) ***"Ödeme imkânı olanın ödemeyi geciktirmesi, onun aleyhinde konuşulmasını ve cezalandırılmasını helal kılar"*** buyurarak, borcunu ödemeyen kişinin cezalandırılmasını, mal sahibi olması şartına bağlamıştır. Cezalandırılmayı hak etmesinin şartı, ödemesine imkân sağlayan bir malın varlığı olduğuna göre, malı olduğu hâlde ödemesi gereken borcunu ödemeye yanaşmadığı tespit edilmeden cezalandırılıp hapsedilmesi caiz olmaz. Borcun onun üzerinde sabit olması, o borcu ödeme imkânının devam ettiği anlamına gelmez. Çünkü üzerinde borç sabit olduktan sonra mali sıkıntıya maruz kalmış olabilir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Borçlu tarafından bedeli elde edilmiş olan borçları, borçlunun ödeme imkânına sahip olduğunu kesin olarak biliriz. Çünkü onu almakla mali imkâna kavuşmuştur. Onu almakla mali darlığa düşmüş değildir. Mali sıkıntıda olduğu sabit görülmedikçe, onun mali imkâna sahip olmakta devam etmesi gerekir. (Mehir ve kefalet bedeli gibi) bedelini elde etmediği borçlara gelince, bunların sebebi olan akidleri yapmakla bu borçları ödemeyi taahhüt etmiş ve ödemekle yükümlü olduğunu itiraf etmiştir. Bunun hükmü gereğince de bu borçları ödemesi için kendisinden talepte bulunulur. Bu borçlunun mali sıkıntı içinde olduğunu söylemesi, varlıklı kimsenin ödemenin sonraki bir tarihe ertelenmesini talep etmesine benzemektedir. Onun bu bağlamda söyledikleri doğru kabul edilmez.

Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, bedeli borçlu tarafından elde edilmiş olan (alışveriş borçları gibi) borçlarla bedeli elde edilmemiş (mehir ve kefalet borçları gibi) borçları aynı hükme tabi kılmışlardır. Çünkü bu borcu ödemesini vacip hâle getiren akdi yapması, borcu ödemekle yükümlü olduğunu ve alacaklının da kendisinden ödeme talebinde bulunma hakkına sahip olduğunu itiraf etmesidir. Çünkü taraflar akdi yapınca, akdin gereği olan hakları yerine getirmekle yükümlü olduklarını itiraf etmiş olmaktadırlar.

Akid yapıldıktan sonra taraflardan birinin akdin gereğini yerine getirmekle yükümlü olmadığını söylemesi durumunda sözüne itibar edilmez. Bu sebeple biz şöyle demiştik: Akdi yapmaları akdin sahihliğini itiraf etmeleri demektir. Çünkü akdi yapmak, onun haklarını yerine getirme yükümlülüğünü içerir. Fasidlik iddiasının doğrulanması durumunda, akdin zahirinin gerekleri reddedilmiş olmaktadır.

Akid yapıldıktan sonra taraflardan biri akdin fasid olduğunu, diğeri ise sahih olduğunu iddia ederse, fasid olduğunu söyleyenin iddiası doğru kabul edilmez. Sahih olduğunu söyleyenin sözüne itibar edilir. Bu da bizim şu söylediğimizin doğruluğuna delalet etmektedir: Bir kimse kendi şahsı üzerine yaptığı bir akitten dolayı borçlu olduğunu ikrar ederse, o borcu aldığından dolayı ödeme imkânının mevcut olduğuna hükmedilir ve onu ödemesi gerekir. Ödemesini alacaklının talep etme hakkını düşürecek şekilde mali sıkıntı içinde olmasını söylemesine itibar edilmez. Bu borcun hemen ödenmesi gerektiği kendisinin üzerinde sabit olduktan sonra, ödemenin sonraki bir tarihe ertelenmesini istemesine de itibar edilmez.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki:"Borçlunun borcunu ödemeye yanaşmaması kadıya arz edildiğinde, alacaklı talepte bulunursa borçlu hemen hapsedilir. Mali durumu da araştırılmaz. Çünkü mali durumunun iyi olduğuna hükmedilmiş ve alacaklı tarafından borcunu ödemesi kendisinden talep edilmiştir. Önce kendini temize çıkarması, mali sıkıntı içinde olduğunu ispatlaması gerekir. Zira başkaları farkında olmadan mal gizlemiş olabilir. Kendisinin ifadesine dayanılarak mali sıkıntı içinde olduğuna hükmedilmez. Şayet gizlediği mal varsa, ortaya çıkarması için hapsedilmesi gerekir. Çünkü çoğunlukla malı olup da gizleyen kimseler, hapsedildiklerinde hapishane şartlarından sıkıldıkları için gizledikleri mal-

larını dayanamayıp ortaya çıkarırlar. İki veya üç ay süreyle hapsedildiklerinde genellikle gizli mallarını ortaya çıkarırlar. Bu sürenin sonunda mal falan ortaya konmazsa o zaman mali durumu araştırılır. Çünkü onun gizli zengin olduğunu bilen biri olabilir. Eğer başkaları da mali sıkıntı içinde olduğunu söylerlerse tahliye edilir."

Rivayet olunduğuna göre Kadı Şureyh, faiz dışı borçlulardan mali sıkıntı içinde olanları hapsederdi.

Faiz dışı borçlulardan mali sıkıntı içinde olup hapsedilmesine karar verdiği bir kişi ona şöyle demişti: "Yüce Allah (وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ) **"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"** buyurmaktadır."

Şureyh de ona şu ayetle karşılık vermişti:

"(اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَاۙ) **"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor"**[251] Allah, emretmediği şeyi yapmadık diye bizi azaplandırmaz."

Borçluya mühlet tanımayı emreden ayetin te'vili hakkında Şureyh'in görüşünü daha önce açıklamıştık. Ona göre bu ayetin hükmü, sadece faiz borçlularından darda olan kimselerle sınırlıdır. Borcunu ödemeye yanaşmayan diğer borçluların darda olanıyla eli geniş olan arasında hüküm bakımından bir farklılık bulunmamaktadır. Belki de Şureyh, borçlunun gerçek manada mali sıkıntı içinde olduğunu tespit edemeyeceğimizi düşünerek böyle demiştir. Zira borçlu, gerçekte zengin olduğu hâlde bize mali sıkıntı içinde olduğunu söyleyebilir. Dolayısıyla Kur'an'ın indirdiği hüküm çerçevesinde faiz borçlusunun anaparayı ödemesi istenir ve eğer darda ise kendisine mühlet verilir. Diğer borçlarda ise müdayene ayetinin gereği doğrultusunda borçlunun ödeme yükümlülüğüne riayet etmesi, alacaklının da ondan ödeme talebinde bulunması gerekir.

Ayetin lafzının genel mahiyette oluşunu delil göstererek bütün borçluların bu kapsamda olduğunu söyleyip bu görüşün fasid olduğunu açık-

---

251 Nisâ, 4/58

lamıştık. Bununla beraber Kur'an'ın nassı diğer borçlar hakkında değil de sadece faiz borçları hakkında olsa bile diğer borçlar da faiz borcuna kıyas edilerek onunla aynı hükme tabi tutulurlar. Çünkü borçlunun mali imkâna sahip olması durumunda faiz borçlarının da diğer borçların da ödenmesinin talep edilmesi ve ödenmesinin vacip oluşu bakımından aralarında hiçbir fark bulunmamaktadır. Ödenmesi durumunda hapis cezasının düşmesi bakımından da aralarında bir farkın olmaması gerekir.

Kadı Şureyh'in (اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَا) **"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor"** ayetini, talep edildiği hâlde borcunu ödemeyen kimsenin hapsedilmesine delil göstermesine gelince bu ayet, başkasının elinde bulunan emanet nesneler hakkındadır. Tabii ki bu emanet nesnenin sahibine geri verilmesi gerekir. Ödenmesi taahhüt edilen zimmetteki borçlara gelince, borçlunun ödeme imkânı varsa ödemesi talep edilir. Mali sıkıntı içinde olan kimseyi Yüce Allah, ancak imkânı nispetinde yükümlü kılar.

Nitekim bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَاۜ سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا۟)

"Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır."[252]

Mali sıkıntıda olan kimse borcunu ödemekle yükümlü olmadığına göre, ödemediği için hapsedilmesi caiz olmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Borç, emanettir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor:

(فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ)

"Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin."[253]

252 Talak, 65/7
253 Bakara, 2/283

Buradaki "emanet" kelimesiyle müdayene ayetindeki borç kastedilmiştir. Müdayene ayeti şudur:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ)

"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın."[254]"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayette geçen "borç" kelimesi (اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلَى اَهْلِهَا) **"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor"** ayetindeki "emanet" kelimesi ile kastedilmekte ise borcun ödenmesi, borçlunun mali imkâna sahip olması şartına bağlıdır. Önce de ifade ettiğimiz gibi Cenab-ı Allah, kişiyi gücünün yetmediği ve yapamayacağı bir şeyle yükümlü kılmaz. Borçlu da mali sıkıntıda olduğundan dolayı borcu ödemeye gücü yetmez. Ne Şureyh ne de seleften herhangi biri, Allah'ın, hiç kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmayacağını bilmiyor değillerdi. Aksine biliyorlardı. Doğrusunu Allah bilir ya bence Şureyh, hapsettiği borçlunun mali sıkıntıda olduğuna inanmamıştı. Belki de o borçlu, borcunu ödemeye gücü yettiği hâlde mali sıkıntı içinde olduğunu söyleyerek borcunu ödememiş ve bu yüzden Şureyh onu hapsetmişti.

Borçlunun mali sıkıntıda olduğu tespit edildikten sonra hâkim borçluyu hapisten salıverirse, alacaklının borçluyu yakalayıp alacağını ondan talep etmesine engel olabilir mi? İlim ehli bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, hak sahibinin alacağını ondan talep edebileceğini söylediler.

İbn Rüstem, Muhammed'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Borcu yüzünden alacaklı tarafından yakalanan borçlunun, yemek ve tuvalet ihtiyacını karşılaması için evine girmesine engel olunmaz. Ama kendisini

254 Bakara, 2/282

yakalamış olan alacaklı, ona yemek veriyor ve tuvalet yeri gösteriyorsa evine girmesine engel olabilir."

Aralarında Mâlik ve Şafiî'nin de bulunduğu diğerleri, hâkimin salıvermesinden sonra alacaklının borçluyu yakalayıp hakkını ondan talep edemeyeceğini söylemişlerdir.

Leys b. Sa'd dedi ki: "Mali sıkıntıdaki hür borçlu, ücretli bir işte çalıştırılır. Hak ettiği ücretle borcu ödenir."

Leys'in bu söylediklerini Zühri'den başka söyleyen olmamıştır.

Leys b. Sa'd, Zühri'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mali sıkıntıdaki borçlu, üzerindeki borç sebebiyle ücretli bir işte, borcu kapatılıncaya kadar çalıştırılır."

Borçlunun mali sıkıntıda olduğunun görülmesi, alacaklının borçluyu yakalayıp ödeme talebinde bulunma hakkını ve borçlunun da ödeme yükümlülüğünü düşürmez. Bunun delili şu hadis-i şeriftir:

Hişam b. Urve'nin bildirdiğine göre babası, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir bedeviden vadeli olarak bir deve satın almıştı. Vade dolduğunda bedevi, alacağını tahsil etmek için geldi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"Bize geldin, ancak bizde sana ödeyecek bir şey yok. Sadakalar gelinceye kadar bekle"*** deyince bedevi, "Aldatıldım. Vay benim hâlime!" demeye başladı. Hz. Ömer ona hücum ettiyse de Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*,(إِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالاً) ***"Ona ilişme! Şüphesiz haksahibinin konuşma hakkı vardır"*** buyurdu.[255]

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ödeyecek bir şeyi bulunmadığını söylemiş ama bu durum alacaklının ödeme talebinde bulunmasına engel olmamıştı.

"Şüphesiz haksahibinin konuşma hakkı vardır" demesi, borçlunun mali sıkıntıda olmasının alacaklının ödeme talebinde bulunmasına ve

255 Taberani, el-Mucemu's-Sağir: 2/210

borçlunun da ödemekle yükümlü olmasına engel olmayacağına delalet etmektedir.

"Sadakalar gelinceye kadar bekle" demesi de Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* o deveyi kendi şahsı için değil, sadaka/zekât fonu için satın almış olduğuna delalet etmektedir. Kendi şahsı için satın almış olsaydı, bedeviye olan borcunu sadaka/zekât devesiyle ödemezdi. Zira zekât alması helal değildi.

Bu hadise başkası adına bir şey satın alan kimsenin o şeyin bedelini ödemekle yükümlü olduğuna, bu alışveriş akdiyle ilgili hakların adına satın alınan şahsı değil de kendisinin şahsını ilgilendirdiğine delalet etmektedir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* o deveyi fon adına satın almış olduğu hâlde alacaklının kendisinden ödeme talebinde bulunmasına engel olmamıştı.

Ebu Rafi'de de benzer manada bir hadis rivayet etmiştir. Bu rivayette anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* borçla bir deve satın almış, vade dolunca da borcu zekât develerinden birini vererek ödemişti. Çünkü o deveyi zekât fonu için satın almıştı.

Başka bir rivayette anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Haksahibinin eli ve dili vardır."***

Muhammed b. Hasan bu hadisi manalandırırken "el" kelimesinin borçluyu yakalama, "dil" kelimesinin de ona "Hadi borcunu öde bakalım" manasına geldiğini söylemiştir.

Raviliği açısından töhmet altında olmayan birinin bize haber verdiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Bir adam on dinar alacaklı olduğu kişiyi yakalamış, borcunu ödemesini istemişti. Adam, "Vallahi bu gün yanımda sana ödeyecek bir şey yoktur" deyince alacaklı, "Vallahi ben de borcunu ödeyinceye veya senin yerine ödemeyi üstlenecek bir kefil getirinceye kadar seni bırakmayacağım" dedi. Borçlu, "Vallahi, ne ödeyecek malım ne de ödemeyi üstlenecek bir kefilim var" deyip Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna vardılar.

Borçlu, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam beni yakalamış, bırakmıyor. Kendisinden bir aylık süre istedim. Kabul etmedi. Mutlaka ödememi ya da bir kefil getirmemi istedi. Ben de kefil getiremeyeceğimi ve bu gün ödeyecek malınım olmadığını yemin ederek söyledim" dedi.

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* alacaklıya, ***"Şuna bir aylık süre tanır mısın?"*** diye sordu. Adam "hayır" deyince Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Borcunu ödemeye ben kefil oluyorum"*** diyerek adamın borcunu ödemeyi üstlendi. Borçlu gitti ve sözverdiği kadar altını getirdi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"Nerden buldun şu altınları?"*** diye sordu. Madenden bulduğunu söyleyince Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Götür bunları. Bunlara ihtiyacımız yok. Bunda hayır yoktur"*** buyurdu ve adamın borcunu kendisi ödedi.

Bu rivayette de görüldüğü gibi borçlu, ödeyecek bir şeyi bulunmadığına yemin ettiği hâlde Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* alacaklıyı, hakkını istemekten ve borçluyu yakalayıp bırakmamaktan menetmiş değildir.

Raviliği açısından töhmet altında olmayan birinin bize haber verdiğine göre Ebu Salih, Ebu Said el-Hudri'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Hurma alacaklısı olan bir bedevi Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* gelip alacağını ödemesini istedi. İsterken de çok sert konuştu. Hatta 'Hakkımı öde. Yoksa dünyayı sana dar ederim!' dedi. Sahabiler onu azarlayarak 'Yuh sana! Kiminle konuştuğunu biliyor musun sen?' dediler. Bedevi, 'Ben hakkımı istiyorum' dedi.

Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sahabilere (هَلَّا مَعَ صَاحِبِ الْحَقِّ كُنْتُمْ) ***"Haksahibinin yanında yer almanız gerekmez miydi?"*** buyurdu.

Sonra Havle binti Kays'a *radıyallahu anh* haber salarak, ***"Eğer yanında hurma varsa bize ödünç ver. Bize hurma geldiğinde sana öderiz"*** dedi.

Havle de "Evet vardır. Anam babam sana feda olsun ya Resûlallah" dedi ve borç hurma verdi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* da Havle'den

borç aldığı hurmalarla bedeviye olan borcunu ödedi ve ona birazını da yedirdi.

Bedevi, 'Hakkımızı tam ödedin. Allah da istediğinizi size tam versin' dedi.

Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

(أُولَئِكَ خِيَارُ النَّاسِ، إِنَّهُ لَا قُدِّسَتْ أُمَّةٌ لَا يَأْخُذُ الضَّعِيفُ فِيهَا حَقَّهُ غَيْرَ مُتَعْتَعٍ)

"Bunlar, insanların seçkinleridirler. Güçsüzlerin eziyete maruz kalmadan haklarını alamadıkları bir ümmet kutlu olmasın!"[256]

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yanında bedeviye ödeyecek bir şey yoktu. Hakkının ödenmesini istemesine karşı çıkmamış, aksine sahabilerin onu azarlamalarını hoş karşılamamış ve ***"Haksahibinin yanında yer almanız gerekmez miydi?"*** diyerek onları yadırgamıştı.

Bu hadis, alacaklının süre tanımaması durumunda mali sıkıntıdaki borçlunun kendiliğinden ek bir mühlete sahip olamayacağını gerektirmektedir.

Şu rivayet de buna delalet eder:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre İbn Büreyde, babası Büreyde el-Eslemi'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu işittim:

"Dardaki borçluya süre tanıyan kimse sadaka sevabı kazanır. Dardaki borçluya süre tanıyan kimse her gün için bir sadaka sevabı kazanır."[257]

Ben dedim ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Önce ***"Dardaki borçluya süre tanıyan kimse sadaka sevabı kazanır"*** dediğinizi, daha sonra ise ***"Darda-***

256 İbn Mâce, Sadakat, 17

257 Bkz: Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ:5/585

ki borçluya süre tanıyan kimse her gün için bir sadaka sevabı kazanır" dediğinizi işittim."

Bana şöyle cevap verdi: ***"Borcunu ödeme vadesi gelmeden dardaki borçluya süre tanıyan kimse sadaka sevabı kazanır. Borcunu ödeme vadesi geldikten sonra dardaki borçluya süre tanıyan kimse her gün için bir sadaka sevabı kazanır."***

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Ebu'l Yeser es-Sülemi *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا أَوْ وَضَعَ لَهُ أَظَلَّهُ اللهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ)

"Dardaki bir borçluya süre tanıyan veya borcundan indirim yapan kimseyi Allah, kendi (arşının) gölgesinden başka bir gölgenin bulunmayacağı kıyamet gününde (arşının) gölgesinde gölgelendirir."[258]

Birinci hadisteki ***"Dardaki borçluya süre tanıyan kimse her gün için bir sadaka sevabı kazanır"*** ifadesi, haksahibinin süre tanımaması hâlinde borçlunun sırf darda olmasıyla ek süre kazanmamasını gerektirmektedir. Çünkü haksahibi süre tanımadan kendiliğinden ek süre kazanacak olsa, "Dardaki borçluya süre tanıyan kimse her gün için bir sadaka sevabı kazanır" demek doğru olmaz. Çünkü haksahibi olan alacaklının sevap kazanması, ancak kendisinin yapacağı bir fiilden dolayı olabilir. Ama onun fiili olmadan borçlu kendiliğinden ek süre kazanacak olsa, bu süreden dolayı alacaklının sevap kazanması mümkün olmaz.

Ebu'l Yeser'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadis de iki şekilde buna delalet etmektedir:

1-Hadiste de haber verildiği gibi alacaklı, dardaki borçluya süre tanımakla sevap kazanmayı hak edecektir.

258 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 19/168

2-Süre tanımak, borçtan indirim yapmak gibi kabul edilmiştir. Bilindiği gibi indirim yapmak, ancak alacaklının yapmasıyla olur. Süre tanımak da aynı şekilde onun tanımasıyla olur. Bütün bunlar,(فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ) **"ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"** buyruğunun iki manaya gelebileceğini göstermektedir:

a-Dardaki borçluya ya süre tanınır. Bu da hapisten salıverilmesi ve cezalandırılmaması demektir. Çünkü o, cezalandırılmayı hak etmemektedir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* varlıklı kimsenin ödemeyi geciktirmesini zulüm olarak nitelemiştir. Darda olduğu tespit edildiğine göre, ödemeyi yapmadı diye o zalim değildir. Allah kendisine süre tanınmasını ve hapisten salıverilmesini emretmiştir. Ancak bu, kendisine artık hiç ilişilmemesi anlamına gelmez.

b-Ya da bu ayet dardaki borçluya süre tanınması için irşad şeklinde bir çağrıda bulunmakta, ona ilişilmemesini ve ödeme konusunda kendisine baskı yapılmamasını tavsiye etmektedir. Nakletmiş olduğumuz rivayetlerden anlaşıldığı gibi, alacaklı kişi süre tanımadan borçlu kişi sırf darda olduğu için kendiliğinden süre kazanmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Borçlunun yanından ayrılmamak, onu serbest bırakmamak da hapis gibidir. Aralarında bir fark yoktur. Çünkü her iki durumda da borçlu, tasarrufta bulunmaktan menedilmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hakikat sizin anlattığınız gibi değildir. Borçlunun yanından ayrılmamak, onu tasarrufta bulunmaktan men etmez. Bu, alacaklının ya da vekilinin borçluyu takip etmesi, kazanıp elde ettiklerini gözetlemesi, kazanıp elde ettiklerinden azığını temin edecek kadarını kendisine bırakıp artanını borcuna mahsuben elinden almasıdır. Bunda onun hapsedilmesini ve cezalandırılmasını gerektiren bir durum yoktur.

Mervan b. Muaviye'nin bildirdiğine göre Huzeyfe *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"(Ahirette) Yüce Allah kullarından birine '(dünyada) ne yaptın?' der. O da 'Sana karşı beni umutlandıracak çok namaz kılmadım, çok oruç da tutmadım. Yalnız bana çok miktarda mal vermiştin. Ben de insanların arasına girerek varlıklılara kolaylık sağlıyor, dardakilere ise borçlarını ödeyebilmeleri için süre tanıyordum' der. Bunun üzerine güç ve yücelik sahibi Allah, 'Bunu senden çok, bizim yapmamız gerekir' der ve meleklere 'Kulumdan vazgeçin' der ve onu bağışlar."[259]

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, "biz bunu Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle işittik" demiştir.

Önce nakletmiş olduğumuz rivayetler gibi bu hadis de darda olmasının, borçluya kendiliğinden ek süre kazandırmayacağına delalet etmektedir. Çünkü bu hadiste hem dardaki borçluya süre tanımak hem de varlıklı olana kolaylık sağlamak tavsiye edilmiştir. Bütün bunlar, vacip olmayıp mendup olan işlerdir.

Mali sıkıntıda olması sebebiyle borçlunun kendiliğinden ek süre kazandığı ve bu sebeple de alacaklı tarafından yakalanıp gözetim altında tutulmasının doğru olmayacağı görüşünde olanlar, Leys b. Sa'd'ın Bükeyr, İyaz b. Abdullah ve Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh* kanalıyla rivayet ettiği şu hadisi delil göstermektedirler:

Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında bir adam, satın aldığı meyveler telef olduğu için musibete uğradı. Borcu çoğaldı. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, **"Ona sadaka verin"** dedi. İnsanlar, ona sadaka verdiler. Ama bu sadakalar borcunu kapatmasına yetmedi. Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun alacaklılarına, (خُذُوا مَاوَجَدْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ إِلَّا ذَلِكَ) ***"Bulduğunuzu alın. Bulduğunuzdan başka bir şey alamazsınız"*** buyurdu.[260]

Anlattığımız gibi mali sıkıntıdaki borçlunun alacaklı tarafından yakalanıp gözetim altında tutulmasının doğru olmayacağı görüşünde olanlar, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bulduğunuzdan başka bir şey***

259 Bkz: Buhari, Büyu', 17
260 İbn Hıbban, Sahih: 11/409

alamazsınız" sözünü delil göstermekte ve bu ifadenin, dardaki borçluyu yakalayıp gözetim altında tutmaya engel olduğunu söylemektedirler.

Bu görüşte olanlara şöyle cevap verilebilir: Bilindiği gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, "Bulduğunuzdan başka bir şey alamazsınız" demekle onların alacaklarının temelli düştüğünü kastetmiş değildir. Zira borçlunun eline mal geçtiğinde azığından artan kısmına el koymaya, alacaklılar herkesten daha fazla hak sahibidirler. Bu ifade onların haklarının borçlunun zimmetinde kalmakta devam etmesine engel olmadığına göre, alacaklarını tahsil etmek amacıyla onu yakalayıp yanından ayrılmamaya ve kazancının azığından artan kısmına el koyma haklarının da devam etmesine engel olmaz.

"Lüzum" dediğimiz onu yakalayıp bir yere gitmesine izin vermemenin manası işte budur. Ey muhalifler, onun sonraki tarihte kazanacağı mallarda alacaklıların haklarının sabit olduğu hususunda sizden farklı düşünmemekteyiz. Bu, onu yakalayıp bir yere gitmesine izin vermeme hakkının da sabit olmasını gerektirmektedir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bulduğunuzdan başka bir şey alamazsınız"*** sözü, alacaklıların bu hakkına ve sonraki tarihte kazanacağı mallara el koymalarına engel değildir.

Dardaki borçluya süre tanıma ve alacaklıyı bunu yapmaya teşvik etmeyle ilgili olarak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* önceki rivayetlerde naklettiğimiz sözleri, gasplardan ve satışlardan dolayı ödenmesi gereken vadesi gelmiş borçları ertelemenin caizliğine delalet etmektedir.

Şafiî aslen peşin ödenmesi gerekenlerin ertelenmesinin sahih olmayacağı görüşündedir.

Bu, nakletmiş olduğumuz rivayetlere aykırı bir görüştür. O rivayetler, bunların da ertelenmesinin caiz olmasını gerektirmektedir. Vadesi gelmeden veya vadesi geçtikten sonra borcun ertelenmesiyle ilgili olarak İbn Büreyde'nin rivayet ettiği hadis bunu açıklamaktadır. Bu hadisin rivayet senedi daha önce verilmişti.

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Sem'an, Semüre b. Cündeb *radıyallahu anh* in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah *sallallahu aleyhi*

ve sellem bize hitap etti. ***"Burada falan oğullarından kimse var mı?"*** diye sordu. Kimse cevap vermedi. Sonra yine ***"Burada falan oğullarından kimse var mı?"*** diye sordu. Kimse cevap vermedi. Sonra yine ***'Burada falan oğullarından kimse var mı?"*** diye sordu. Bir adam ayağa kalkıp "Ben varım ey Allah'ın Resûlü" diye cevap verdi. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, ***"İlk iki seslenişimde neden cevap vermedin? Ben size ancak hayır için seslenirim. Adamınız, borcu sebebiyle esir alınmıştır"*** dedi.

Semüre *radıyallahu anh* dedi ki: "Adamın, sözü edilen borçlunun borçlarını ödediğini gördüm. Öyleki hiç kimsenin ondan alacağı kalmadı ve hiç kimse de ondan bir şey istemedi."[261]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Musa el-Eş'ari *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إنَّ من أعظم الذنوبِ عندَ الله أن يَلقاهُ بها عَبدٌ بعدَ الكبائرِ التي نَهى الله عنها: أن يموتَ رجلٌ وعليه دَينٌ لا يَدَعُ له قَضاءً)

"Allah'ın yasakladığı büyük günahlardan sonra Allah katında günahların en büyüklerinden biri de kulun, kendisiyle birlikte huzur-u ilahiye çıkacağı şu günahtır: Kişinin ödenecek bir şey bırakmaksızın borçlu olarak ölmesidir."[262]

Bu iki hadis, alacaklının dardaki borçludan borcunu ödemesini isteme ve onu yakalayıp gözetim altında tutma hakkının düşmeyeceğine delalet etmektedir. Aynı şekilde ödeyecek bir şey bırakmadan ölmesiyle de bu hakkı düşmez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu borçlu kişi, iflas etmiş olarak ölürse ölmeden önce borcunu ödememe hususunda ya kendi kusurludur ya da değildir. Kusurluysatevbe etmeden öldüğü diğer günahları gibi bunun hesabı da ahirette Allah tarafından kendisine sorulur. Eğer kusurlu

261 Ebu Davud, Büyu', 9
262 Aynı yer.

değilse Allah onu (bu hususta) ahirette hesaba çekmez. Çünkü Yüce Allah, suçu olmadan kulunu hesaba çekmez."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Borcunu ödememekte kusurlu davranan ve bu kusurundan ötürü tevbe etmeden müflis olarak ölen kimse, ahirette hesaba çekilir. İnsanlara borçlu olup da dara düşen kimseyle ilgili hüküm budur. Bu kişinin borcunu ödememekteki kusurundan ötürü tevbe edip etmediğini bilemeyiz. Bundan dolayı Allah katında hesaba çekileceği gibi, dünyada da bu borcu ödemesi kendisinden talep edilir.

Bir kişi çıkıp şöyle biri itirazda bulunabilir: "Borcunu ödememekte kusurlu davranan ve bu davranışını sürdürmekte ısrar eden ile asla kusurlu davranmayan veya kusurlu davrandıktan sonra bu davranışından ötürü tevbe eden kimse arasında ayrım yapmanız gerekir. Ama siz ayrım yapmıyor ve kusurlu davranan, hatta bu davranışını sürdürmekte ısrar eden kimseye uyguladığınız "lüzum" (borçluyu yakalayıp kontrol altında tutma) hükmünü, kusurlu davranmayan veya kusurlu davrandıktan sonra bu kusurundan dolayı tevbe eden kimseye de uygulamaktasınız."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Kusurlu davranmaktan ötürü tevbe ettiğini farkedersek veya borcunu ödememekte kusuru bulunmadığını öğrenirsek buna uygulayacağımız "lüzum" hükmü, kusurlu olduğu ortaya çıkan borçluya uygulayacağımız hükümden farklı olur. Bu ikisinin hükmü, Allah katında da birbirinden farklıdır. Ancak biz bunun gerçekten kusursuz olduğunu bilemeyiz. Çünkü darda olduğu görüntüsü verdiği hâlde bir yerlerde gizli malı olabilir. Aynı şekilde darda olduğu görüntüsü vermekle birlikte kusurundan dolayı tevbe ettiğini izhar eden kimse de borcunu ödeyecek kadar varlıklı biri olabilir. Verdiği görüntü, gerçek olmayabilir. Durum böyle olunca da borcun ödenmesini talep etme ve "lüzum" hükmü, bu borçluya uygulanır. Ölümünden sonra da ahirette bu sebeple Allah katında hesaba çekilir.

Nitekim Ebu Katade *radıyallahu anh* hadisi, buna delalet etmektedir.

Şöyle ki: Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Seleme, Cabir'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, borçlu olarak ölen kimsenin cenaze namazını kılmazdı. Bir

cenaze getirildi. ***"Kimseye borcu var mı?"*** diye sordu. "Evet, iki dinar-borcu vardır" dediler. ***"Arkadaşınızın namazını kılın"*** buyurdu. Ebu Katade el-Ensari *radıyallahu anh,* "O iki dinarı ödemeyi ben üstleniyorum ya Resûlallah" deyince o cenazenin namazını kıldırdı. Cenab-ı Allah kendisine (kapıları) açtığında (Cebrail'i gönderdiğinde) şöyle buyurdu: (أنا أَوْلَى بِكُلِّ مُؤمِنٍ من نفسه، فَمَنْ تَرَكَ دينا فعَلَيَّ قَضاؤُهُ، ومَنْ ترك مالاً فلورثته) ***"Ben her mümine kendi canından daha yakınım. (Ölüp) geride borç bırakanın borcunu ben öderim. Geride mal bırakanın malı ise mirasçılarınadır."***[263]

Müflis olarak öldüğünde bile borç kendisinin malından talep edilecek olmasaydı, borçlu kişi müflis olarak öldüğünde Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun namazını kılmazlık etmezdi. Namazını kılacak olsaydı, borçsuz olarak ölmüş bir kimse gibi olurdu. Bu dadara düşmenin, alacaklının borçluyu yakalayıp gözetim altında tutmasına ve alacağını ondan talep etmesine engel olmayacağına delalet etmektedir.

İsmail b. İbrahim b. Muhacir, Abdulmelik b. Umeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* huzuruna borçlusuyla birlikte geldiğinde borçlu, "benim senden mal gizlediğime dair beyyine getir bakalım!" demesi durumunda alacaklı, "Öyleyse ben de seni bir yere bırakmayıp kontrol altında tutarım" derse, Hz. Ali *radıyallahu anh* alacaklıya, "Onu tutup bir yere bırakmamana engel bir şey yok" derdi.

Zühri ile Leys b. Sa'd'ın ödeme güçlüğü çekmekte olan borçluyu çalıştırıp alacaklının hakkını onun elde edeceği ücretten tahsil etmeye ilişkin görüşleri ayete ve Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet edilen hadislere aykırıdır.

Mesela bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ)

"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin."[264]

---

263 Aynı yer.
264 Bakara, 2/280

Görüldüğü gibi bu ayette, borçlunun ücretli bir işte çalıştırılmasından söz edilmemektedir.

Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet edilen hadislerde de borçlunun ücretli bir işte çalıştırılmasından söz edilmemekte, sadece yakalanıp bir yere gitmesine izin verilmemesinden ya da salıverilmesinden bahsedilmektedir.

Ebu Said el-Hudri'nin *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadiste de anlatıldığına göre borçlunun mallarından bulabildiklerini alan (ancak haklarını tam olarak alamayan) alacaklılara Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (وَلَيْسَ لَكُمْ إِلَّا ذَلِكَ) ***"Bulduğunuzdan başka bir şey alamazsınız"*** buyurmuştur.[265]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

"Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır."[266]

Yani doğrusunu Allah bilir ya, bu ayette kastedilen mana şu olsa gerek: Dara düşen borçluya alacağınızı sadaka olarak bağışlamanız, ona süre tanımanızdan daha hayırlıdır. Bu da sadakanın borç vermekten daha faziletli bir iş olduğuna delalet etmektedir. Çünkü borç vermek, parayı sonraki bir zamanda geri almak koşuluyla bir başkasına vermektir.

Bu konuda Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

(قَرْضٌ مَرَّتَيْنِ كَصَدَقَةٍ مَرَّةً)

"İki defa borç vermek, bir defa sadaka vermek gibidir."[267]

Alkame'nin bildirdiğine göre Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

---

265 İbn Hıbban, Sahih: 11/409

266 Bakara, 2/280

267 Suyuti, Câmiu'l-Ahadis: 15/146

(إِنَّ السَّلَفَ يَجْرِي مَجْرَى شَطْرِ الصَّدَقَةِ)

"Borç (para) vermek, yarı sadaka yerine geçer."[268]

Abdullah b. Mesud'un bu kavli ile İbn Abbas'ın da benzer şeyi söylediği rivayet edilmiştir. İbrahim ile Katade'nin (وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ) **"sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır"** ayetinde kastedilen şeyin anapara olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir.

Yüce Allah dardaki kişiyi zimmetindeki borçtan ibra etmeyi "sadaka" olarak adlandırdığına göre ayetin zahirî, ibra edilen borcun zekât yerine de geçmesini gerektirmektedir. Çünkü Yüce Allah zekâtı sadaka olarak adlandırmıştır. Ayeti, zahirî manası ile başbaşa bırakacak olursak başkalarında borç olarak bulunan aynî mallarla alacakların da borçlulara bağışlanması durumunda zekât yerine geçmesi gerekecektir. Ancak mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: Borçluya bağışlanan malın tamamı zekât yerine geçmez. Lâkin ona bağışlanan maldan ödenmesi gereken zekât ödenmiş sayılır. Çünkü borç, ayın olmayıp haktır. Haklar ise zekât yerine geçmezler. Mesela evde oturma, kölenin hizmet etmesi ve benzeri şeyler gibi. Bağışlanan borcun ayette sadaka olarak adlandırılması, her durumda zekât yerine geçmesini gerektirmez. Bilindiği gibi Yüce Allah, caniyi kısastan ibrâ (aff) etmeyi de şu ayette sadaka olarak adlandırmıştır.

(وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ)

"Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur."[269]

268 Suyuti, Câmiu'l-Ahadis: 7/26
269 Mâide, 5/45

Bu ayette geçen “hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa” ifadesiyle, suçluya kısas uygulamaktan vazgeçip onu affetme manası kastedilmiştir. Kısastan affetmenin kefaret yerine geçmediği hususunda ilim ehli arasında ihtilaf bulunduğunu bilmiyoruz.

Yüce Allah, Yusuf’un *aleyhisselam* kardeşlerinin şöyle dediklerini Kur’an-ı Kerim’de nakletmektedir:

(وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا)

“Değersiz bir sermaye ile geldik. Tahılımızı tam ölç, ayrıca bize sadaka ver.”[270]

Kardeşleri, Yusuf’tan *aleyhisselam* malını kendilerine sadaka olarak vermesini istememişlerdi. Ondan kendilerine satış yapmasını, ölçülebilen azıkları satmayı kendilerinden esirgememesini istemişlerdi. Çünkü bu, önceleri kendilerinden esirgenmişti. Kendi paralarıyla satın aldıkları tahıl azığı **“Tahılımızı tam ölç”** diyerek eksik ölçmemesini ondan istemişlerdi. Bunun için **“bize sadaka ver”** ifadesini kullanılmış olması, alacağın sadaka sayılmasının zekât yerine geçmesini gerektirmez. “Borç” yerine sadaka kelimesinin kullanılmış olması, onun zekâta sayılması için bir illet teşkil etmez.

Doğrusunu yüce Allah bilir.

Borçlanma Akitleri

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُۜ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِۖ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔاۜ فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهاً اَوْ ضَع۪يفاً اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِۜ

270 Yusuf, 12/88

وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْـَٔمُوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيراً اَوْ كَبِيراً اِلٰٓى اَجَلِهِ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

282-"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alış-veriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

Bazı kimseler dediler ki: Ayetteki (فَاكْتُبُوهُ) **"bunu yazın"** emrinden (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ) **"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun"** emrine kadarki kısım sebebiyle vadeli borçların yazıl-

ması ve şahit bulundurulması önceleri vacip idi. Daha sonra bu vaciplik, (فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ) **"Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin"**[271] ayeti ile neshedildi. Bu görüş Ebu Said el-Hudri, Şa'bi ve Hasan'dan rivayet edilmiştir.

Başkaları bu ayetin muhkem olduğunu, hiçbir kısmının neshedilmediğini söylemişlerdir.

Asım el-Ahvel ile Davud b. Ebi Hind'in bildirdiklerine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hayır vallahi, müdayene ayeti muhkemdir. Onda nesh yoktur."

Şube'nin bildirdiğine göre Ebu Bürde, Ebu Musa el-Eş'ari'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Üç kişi var ki, bunlar Allah'a dua ederler. Ama Allah bunların duasına icabet etmez. Bir adam ki ahlaksız bir karısı var, ama onu boşamaz. Bir adam var ki malını ahmak ve beyinsiz birine verir. Oysa Yüce Allah **"Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin"**[272] buyurmuştur. Bir adam da var ki bir başkasında alacağı vardır. Bu alacağı için şahit tutmaz." Bu hadis, merfu olarak rivayet edildmiştir.

Cüveybir, Dahhâk'ın bu konuda şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Alacaklının alacağı batarsa bundan ötürü sevap kazanmaz. Borçluya beddua ederse bedduası kabul edilmez. Çünkü o, Allah'ın hakkını ve (borçlanma akdini yazıp şahit bulundurma) emrini yerine getirmemiştir."

Said b. Cübeyr dedi ki: "(وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ) **"Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun."**[273] Yani borçlanma vadeli olsa da olmasa da haklarınızı güvence altına almak için şahit bulundurun. Her hâlükârda hakkınız için şahit bulundurun."

İbn Cüreyc dedi ki: "Ata'ya, "Yarım dirheme bir şey sattığında da adamın şahit bulundurması gerekir mi?" diye soruldu. "Evet, bulundurması gerekir. Bu, **"Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun"** ayetinin te'vilidir" dedi."

271 Bakara, 2/283
272 Nisâ, 4/5
273 Bakara, 2/282

Mugire, İbrahim en-Nehâi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kişi bir demet bakla satsa bile, bu alışveriş için şahit bulundurmalıdır" dedi.

Hasan ile Şa'bi'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Kişi dilerse şahit bulundurur. Dilerse bulundurmaz. Zira Yüce Allah, **"Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin"** buyurmaktadır.

Leys, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Ömer *radıyallahu anh* bir şey sattığında şahit bulundururdu, ama yazmazdı.

Bu da yazmayı onun mendup gördüğüne delalet etmektedir. Yazmak şayet vacip olsaydı, şahit tutmakla birlikte yazmak da vacip olurdu. Çünkü her ikisi de ayette emredilmektedir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayetteki (فَاكْتُبُوهُ) **"bunu yazın"** emrinden (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ) **"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun"** emrine kadarki kısım ile (وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ) **"Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun"** emri nazil olduğu zaman; ya vadeli borçların yazılması, şahit bulundurulması vacipti ve bu; yerleşik, sabit bir hükümdü. Ancak (فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ) **"Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin"** ayeti ile neshedildi. Ya da bu ayetlerin hepsi birlikte indi. Eğer hepsi birlikte indiyse yazmanın ve şahit bulundurmanın vacip olması mümkün değildir. Zira neshedenle neshedilenin aynı ayetlerde bir arada bulunması mümkün değildir. Ayrıca bir hükmün, yerleşip sabit hâle gelmeden neshedilmesi de mümkün değildir. Her iki hükmün yani (وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ) **"Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun"** emri ile (فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا) **"Eğer birbirinize güvenirseniz"** ayetinin nüzûl tarihini tespit edemediğimize göre, ikisinin birlikte indiğini kabul etmemiz gerekir. Bu takdirde yazma ve şahit bulundurma emri ancak (فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ) **"Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin"** ayeti ile birlikte inmiş kabul edilir. Buna göre yazma ve şahit bulundurma emrinin vacip değil, mendup olduğu ispatlanmış olmaktadır.

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* müdayene ayetinin muhkem olduğunu ve hiçbir yerinin neshedilmediğini söylemesi, borçlanma akdinde şahit bulundurmayı vacip kabul ettiğine delalet etmez. Zira böyle demekle bahsedilen ayetlerin hep birlikte indiklerini söylemek istemiş olabilir. Ayetlerin devamında, şahit bulundurmanın mendup olmasını gerektiren bir kısım vardır:

(فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا)

"Eğer birbirinize güvenirseniz..."

İbn Ömer'in *radıyallahu anh* alışveriş akdinde şahit bulundurduğuna, İbrahim ile Atâ'nın da az bir meblağlık alışveriş için bile şahit bulundurduklarına dair rivayetlerin tamamı, bize göre bu zâtların şahit bulundurmayı vacip değil, mendup saydıklarına delalet etmektedir

Üç kişinin duasının kabul edilmeyeceğine, bunlardan birinin borçlanıp borçlandığına dair şahit tutmayan kişi olduğuna dair Ebu Musa el-Eş'ari'den *radıyallahu anh* gelen rivayet, onun şahit bulundurmanın vacip plduğu görüşünde olduğuna delalet etmez. Rivayette görüldüğü gibi, şahit bulundurmanın yanı sıra ahlaksız bir kadınla evli olduğu hâlde o kadını boşamayan adamdan da söz edilmektedir. Böyle bir kadını boşamanın vacip olmadığı hususunda farklı düşünen bir fakih yoktur. Böyle demekle o adamın, Allah'ın kendisi için yarattığı kurtuluş ve sıkıntıdan çıkış yoluna girmeyip ihtiyatı terk ettiği söylenmek istenmiştir. Ayetteki yazma, şahit tutma ve rehin alma emrinin mendupluk, dinî ve dünyevî bakımdan ihtiyatlı olan yolu ve yararımıza olan yöntemi gösterme anlamında olduğu hususunda büyük İslam merkezlerinin fakihleri arasında farklı düşünen bir kimse yoktur. Yoksa bunlardan hiçbiri vacip değildir. Eskiden beri Müslüman memleketlerinde borçlanmalar, alımlar ve satımlar şahit bulundurmaksızın yapılmakta ve bu uygulama, haberleri olduğu hâlde fakihlerden herhangi bir itirazla karşılaşmamıştır.

Şahit bulundurmak vacip olsaydı ve uygulamaların şahitsiz yapıldığını bildikleri hâlde fakihler buna tepkisiz kalmazlardı. Bu da şahit bulundurmayı fakihlerin mendup gördüklerine delalet etmektedir. Uygulama, asr-ı

saadetten günümüze kadar bu şekilde intikal edegelmiştir. Sahabe ve tabiiler alım-satımlarında şahit bulundursalardı; bu, bize yaygın ve mütevatir rivayetlerle bildirilirdi. Şahit bulundurmayanlar yadırganırlardı. Sahabe ve tabiilerin alım-satımlarında şahit bulundurdukları yaygın şekilde bize rivayet edilmediğine, şahitsiz alım-satım yapanlar da insanların çoğunluğunca yadırganmadığına göre borçlanmalarda, alım-satımlarda muamelenin yazılmasının ve şahit bulundurulmasının vacip olmadığı ispatlanmış oldu.

Yüce Allah'ın (فَاكْتُبُوهُ) **"yazın"** emri, (اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى) **"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman..."** ayetinin başında kendilerinden söz edilen borçlanma muamelesi yapanlara hitap etmektedir. Görüldüğü gibi yazma emri, borçlanma muamelesi yapanlara yöneliktir.

"Ayette borçlanma anlamına gelen (تَدَايَنْتُمْ) kelimesinin yanı sıra borç anlamındaki (بِدَيْنٍ) kelimesinin kullanılmış olmasının sebebi nedir? Borç olmadan borçlanma olamayacağına göre ayrıca "borç" kelimesinin kullanılmasının sebebi nedir?" diye bir soru sorulacak olursa buna cevaben şöyle denilebilir:

(تَدَايَنْتُمْ) kelimesi müşterek anlamlı bir kelimedir. (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) cümlesindeki ceza anlamına gelen (الدِّينِ) kelimesinden türemiş olabilir. O takdirde (تَدَايَنْتُمْ) kelimesi "birbirinizi karşılıklı cezalandırdığınızda" anlamına gelir. Bu kelimedeki anlam müşterekliğini kaldırmak için borçlanma ayetinde (بِدَيْنٍ) kelimesi kullanılmıştır. Böyle olunca da borçlanma/müdayene ayetinin manası sadece borçlanma muamelesiyle sınırlandırılmış olmaktadır. Bahsedilen ayetteki (بِدَيْنٍ) kelimesi manayı desteklemek ve manayı insanın zihnine iyice yerleştirmek için de kullanılmış olabilir.

(اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى)

"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman..." ayeti, vadeye bağlanması sahih olan diğer borçlanma muamelelerini de içermektedir. Ancak burada bütün borçlanma muamelelerini vadeye bağlamanın caiz olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Burada borç, eğer vadeye bağlanmışsa şahit bulundurmak emredilmektedir. Sonra borçta vadeye

bağlamanın caiz olup olmadığını anlamak için başka bir delile ihtiyaç duyulmaktadır. Bilindiği gibi borçlanma ayeti, muamelenin iki tarafının da borçlu olması durumunda vadeye bağlanmasının caiz olmasını gerektirmemektedir. Bu bakımdan bahsedilen ayetle şu hadis aynı yere gelmektedirler:

(مَنْ أَسْلَمَ فَلْيُسْلِمْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ)

"Selem alışverişi yapan kimse belli ölçekte, belli tartıda ve belli vadeye kadar selem yapsın."[274]

Bu hadis, her türlü ölçülebilen ve tartılabilen malda belli bir vadeye kadar selem akdi yapmanın caiz olduğuna delalet etmemektedir. Cinsi, türü ve niteliği belli olan ölçülebilen ve tartılabilen mallarda selem yapmanın caiz olduğunu başka bir delille ispatlamak gerekmektedir. Bir malın selem yapılması caiz mallardan olduğu sabit olduktan sonra selem yapabilmek için vadenin belli olması gerekmektedir. Müdayene ayeti borçlanma akidlerinin yapılmasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Ancak bu, her ne şekilde olursa olsun bütün borçlanma akidlerinin caizliğine bir delil teşkil etmez. Akdin sahihliği için şartlarına riayet edilmesinin yanı sıra akid sırasında şahit bulundurulması da emredilmektedir. Aynı şekilde bu ayet, diğer borç muamelelerini vadeye bağlama şartının caizliğine delalet etmemektedir. Ayette borç akdi, sahih olup vadeye bağlandığında sadece şahit bulundurulması emredilmektedir.

Bazı kimseler borçlanma ayetini, karz akdini vadeye bağlamanın caizliğine delil göstermektedirler. Çünkü bu ayet, karz akdi ile diğer borçlanma akitlerini birbirinden ayırmamaktadır. Biz de karzın,"müdayene" kelimesinin kapsamına girdiğini bilmekteyiz. Ancak bize göre durum, bu anlatılan şekilde değildir. Çünkü ayette bütün borçların bu kapsama girdiğine, borçların tümünde vadenin caiz olduğuna dair bir delil yoktur. Ayette vadeye bağlanmış olan borçlanma akitleri için şahit bulundurmak emredilmektedir. Zira sabit olmayan borçlar ve vadeler için şahit bulundurmanın kastedilmiş olması mümkün değildir. Şu hâlde ayette kastedilen mana şöyle olmalıdır:

274 Muvatta, Büyu, 10

Vadeli borçlanma akdi yaptığınızda akdi yazın. Bunu, karz akdinde vade belirlemenin caizliğine delil gösteren kimse, istidlalinde aklî melekesini düzgün kullanamamıştır.

Karz akdinin, borçlanma/müdayene ayetinin kapsamına girmediğine delalet eden bir delil de şudur: (اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ) **"Birbirinize borçlandığınız zaman..."** ibaresi, borçlanma akdini gerektirmektedir. Karz, borçlanma akdi değildir. Karz alan kişi parayı teslim almadıkça sırf karz akdi sebebiyle karşı tarafa borçlanmış olmaz. Böyle olunca da karz akdinin, borçlanma/müdayene ayetinin kapsamı dışında kalması gerekir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى)

"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman..." ayeti, bedeli ayn da olsa borç da olsa sabit olup vadeye bağlanan bütün borçları kapsamaktadır. Mesela bir kimse vadeli olarak bin dirheme bir ev veya köle satın alırsa, borçlanma ayeti gereğince bu akdi yazması ve şahit bulundurması gerekir. Ayet-i kerime, akitteki iki bedelin değil de birinin vadeli olması durumunda şahit bulundurmayı gerektirmektedir. Çünkü Yüce Allah (اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى) **"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman..."** ayetinde (بِدَيْنٍ) "borç" kelimesini ikil olarak değil, tekil olarak zikretmiştir. Dolayısıyla bedellerden biri vadeye bağlanmış olabilir. Akitteki her iki bedelin vadeye bağlanması caiz değildir. Aksi hâlde borç, borç karşılığında satılmış olacaktır ki, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* borcun borçla satılmasını yasaklamıştır. Selem ve sarf akitlerinde bedellerin ikisinin de borç olması caizdir. Ancak bu borcun süresi, akit meclisi ile sınırlıdır. Yani taraflar, akit meclisinden ayrılmadan bedeli ödemek mecburiyetindedirler. Ayette selem akdinin kastedilmiş olmasına bir engel yoktur. Çünkü bedellerden birinin vadeli olduğu akit, selemdir. Yüce Allah, taraflardan birini vadeli bir borç altına koyan borçlanma akdinde şahit bulundurulmasını emretmiştir.

Katade'nin bildirdiğine göre Ebu Hassan, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Vadeli bir alışveriş olan selemin Allah'ın Kitabı'nda yeraldığına şahitlik ederim. Bu akit hakkında Yüce Allah Kitabı'nın en uzun ayetini indirmiştir: (يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ

مُسَمًّى) فَاكْتُبُوهُ "Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın..."

İbn Abbas *radıyallahu anh,* vadeli bir borçlanma akdi olan selemin bu ayetin genel hükmüne dâhil olduğunu bildirmiştir. Buna göre sabit olup vadeye bağlanmış bütün borçlar, bu ayetin kapsamındadırlar. Bu borçlar menfaatlerin bedeli de olsalar, aynî şeylerin bedeli de olsalar, mesela vadeli kira alacağı, mehir borcu, hulu' bedeli, taammüden öldürmede sulh bedeli, mükâtep kölenin efendisine belli bir vadede ödeyeceği mükâteplik[275] bedelide olsa bu ayetin kapsamına girerler. Çünkü bunlar, borçlanma akdi ile sabit olan vadeli borçlardır. Önce de ifade ettiğimiz gibi ayet-i kerime, yazma ve şahit bulundurma hükmünü, akdin bedellerinin ikisinin değil de birinin vadeye bağlanması durumunda gerekli kılmaktadır. Önce de açıkladığımız gibi Çünkü Yüce Allah (اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى) **"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman..."** ayetinde (بِدَيْنٍ) borç kelimesini ikil olarak değil, tekil olarak zikretmiştir. Dolayısıyla bedellerden biri vadeye bağlanmış olabilir. Ayetin kapsadığı her akit, taraflardan birini vadeli borç altına koyan akittir. Bu borcun, eşyanın bedeli olmasıyla menfaatlerin bedeli olması arasında bir fark yoktur. Bu akitlerin tümünde yazma ve şahit bulundurma tavsiyesine uyulması gerekmektedir. Ayette değinilen şahit sayısına ve şahitlerin vasfına, akitlerin tümünde riayet edilmesi gerekir. Çünkü ayetin lafzında şahitlerin sayısının ve vasfının akitlere göre değişeceği söylenmemiştir. Bu da mehrin müeccel olması durumunda nikâhta, hulu' bedelinde, icarede, taammüden öldürmenin sulh bedelinin ve bu nitelikteki diğer borçların akdinde bir erkekle iki kadının şahitlik yapmasını caiz kılmaktadır. Ayetin hükmü genelini kapsadığı için bu hükümleri vadeli borçların bir kısmına uygulayıp bir kısmına uygulamamak caiz olmaz.

(اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى)

275 **Mükâteplik**, kölenin çalışarak belirli bir bedeli ödemesi üzerine azat olması konusunda efendisi ile arasında yapılan akdi ifade eder. Kendisiyle bu konuda anlaşma yapan köleye mükâtep denir.

Burada kastedilen, belli bir vadedir. Selef ulemasından bir cemaatin bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu bağlamda bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur:

(مَنْ أَسْلَمَ فَلْيُسْلِمْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ)

"Selem alışverişi yapan kimse belli ölçekte, belli tartıda ve belli vadeye kadar selem yapsın."[276]

(وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ)

"Aranızda bir kâtip adaletle yazsın."[277]

Bu ayetteinsanların aralarında yaptıkları muamelelerin belgelerini yazan kimsenin adaletli ve doğru bir şekilde yazması emredilmektedir. Yazmak her ne kadar zorunlu olmasa bile belgeyi yazarken de amacına uygun olarak adaletli, ihtiyata uygun ve güvenilir biçimde yazmak gerekir. Dinin icaplarına uygun sahih şart üzere yazılması, yazıdaki ifadelerin farklı manalara yorumlanmaya müsait olmaması, müşterek anlamlı kelimeleri kullanmaktan sakınılması, kastedilen mananın açık ve net kelimelerle ifade edilmesi, fakihlerin ihtilaf ettiği hususlardan olabildiğince uzak durulması gerekir. Böylece borçlanma akdini yapan taraflar için ayette emredildiği şekilde güven verici veihtiyata uygun bir belge hazırlanmış olur. Bu sebepledir ki, akdi yazma emrinin peşinden ayetteki şu ifadelere yer verilmiştir:

(وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ)

"Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın."

---

276 Muvatta, Büyu, 10

277 Bakara, 2/282

Doğrusunu Allah bilir ya, ayetin manası şöyle olsa gerek: Kâtip, akidler ile caiz olan sabit borçlarla ilgili hükümler hakkında Allah'ın kendisine açıkladığı şekilde belgeyi yazmaktan kaçınmasın ki, taraflardan her biri akdin sahih biçimde yapılmasını sağlasın ve bu husus yazıyla güvence altına alınsın. Kâtip akidlerle ilgili hükümleri bilmezse, tarafların yapmak istedikleri akdi fasid ve geçersiz hâle getirmekten emin olamaz. Borçlanma muamelesini yazmak, her ne kadar vacip olmayıp mendup ve ihtiyata uygun bir tavsiye olsa bile, yazılınca da bu şartlara uygun olarak yazılması gerekir.

Mesela bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ)

"Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın."[278]

Bu ayet, farz namazlarla nafile namazların hükmünü içermektedir. Bilindiği nafile namazları kılma mecburiyeti yoktur. Ama kılmaya niyet edince de kişi, eğer abdestli değilse namazın abdest şartı ile diğer farzlarını ve rükünlerini yerine getirmesi gerekir.

İkinci bir örnek olarak da şu hadisi gösterebiliriz:

(مَنْ أَسْلَمَ فَلْيُسْلِمْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ)

"Selem alışverişi yapan kimse belli ölçekte, belli tartıda ve belli vadeye kadar selem yapsın."

Selem yapmak vacip değildir. Ama yapmak isteyince de şartlarını yerine getirerek yapmak icab eder.

Aynı şekilde borçlanma muamelesini de yazmak ve şahit bulundurmak vacip değildir. Ama yazılacağı zaman da kâtibin Allah'ın emrettiği

---

278 Mâide, 5/6

şekilde yazması ve sahih olma şartlarını yerine getirmesi gerekir ki yazılış amacına ulaşılabilsin.

Kâtibin borçlanma muamelesini yazmasının hükmü konusunda selef uleması farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Şa'bi'nin, "Borçlanma muamelesini kâtibin yazması, cihad ve benzeri şeyler gibi farz-ı kifayedir" dediği rivayet edilmiştir.

Süddi dedi ki: "Kâtibin boş zamanında yazması vaciptir."

Atâ ile Mücahid, vacip olduğunu söylemişlerdir.

Dahhâk ise şöyle demiştir: "Borçlanma muamelesini yazma mecburiyetini (وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ) **"Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin"** ayeti neshetmiştir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Aslında borçlanma akdini yazmanın taraflar üzerinde bir vecibe olmadığını önce de açıklamıştık. Bu akitte hiçbir hükmü ve bağlantısı olmayan yabancı bir şahsın (kâtibin) yazması nasıl vacip olur?

Kâtibin yazmasını vacip gören, belki de yazmanın aslen vacip olduğu görüşündedir. Aynı şekilde düzgün yazı yazabilen bir kimsenin, akdi yapan ve yazması gereken kimseler için bunu yazması gerekir. Borçlanma muamelesini yazmak bize göre aslen vacip olmasa bile akdin tarafları muameleyi sağlama almak için yazmak istediklerinde ve kendileri yazmak bilmiyorlarsa, bilen bir kimsenin akdin hukukunu onlara anlatması gerekir, ama kendisi yazmakla yükümlü değildir. Açıklar ki kendileri yazsınlar. Ya da başka biri ücret karşılığında ve karşılıksız olarak onlar için yazsın. Nitekim nafile oruç tutmak veya nafile namaz kılmak isteyen bir kimse nafile oruç ve namazla ilgili hükümleri bilmiyorsa, her ne kadar bu namazla oruç farz olmasalar da sorması hâlinde, bunları bilen bir âlimin ona açıklaması gerekir. Zira kendilerine sorulması durumunda âlimlerin farzları açıklama yükümlülükleri olduğu gibi nafileleri de açıklama yükümlülükleri vardır. Aynı şekilde Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* de farzları açıklama görevinin yanı sıra nafile ve mendupları

da açıklama görevi vardı. Bu hususta Yüce Allah kendisine şu emirleri vermişti:

(يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ)

"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et."[279]

(وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ)

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için sana bu Kur'an'ı indirdik."[280]

Yüce Allah'ın Peygamberi'ne indirdiği hükümler arasında nafile ibadetlerin de hükümleri vardı. Ümmetine farzları açıklama görevi olduğu gibi nafileleri de açıklama görevi vardı. Ümmet de Peygamber'den*sallallahu aleyhi ve sellem* farzların açıklamasını naklettiği gibi, mendupların da açıklamasını nakletmiştir. Durum böyle olunca farz veya nafile hakkında bilgisi olan ve sonra da bunlar hakkında kendisine soru sorulan kimsenin, soru sahibine gerekli açıklamayı yapması gerekir.

Bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاۤءَ ظُهُورِهِمْ)

"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına attılar."[281]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu konuda şöyle buyurmuştur:

(مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ عَلِمَهُ ثُمَّ كَتَمَهُ أُلْجِمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ)

279 Mâide, 5/67
280 Nahl, 16/44
281 Âl-i İmrân, 3/187

"Bir kimseye bildiği bir ilim sorulur da bildiğini (söylemeyip) saklarsa, kıyamet gününde ateşten gem ile gemlenir."[282]

Buna göre akitlerle ilgili şartları ve vesikaları bilen bir kimsenin, kendisine bu konuda soru soran kimseye dinî ve şer'î hükümler gibi açıklama yükümlülüğü vardır. Dinî hükümleri insanlara açıklamak, farz-ı kifayedir. Bazı insanlar, bu görevi yerine getirince diğerleri yükümlülükten kurtulurlar. Bilen kimsenin borçlanma muamelelerini yapanlar için akdi yazmayı onlara öğretmesi gerektiğini söylemiştik. Ama kendisinin yazması gerekir mi?

Doğrusu, gerektiğini söyleyen bir fakih bulunduğunu bilmiyorum. Ancak yazacak bir kimse yoksa o zaman bazıları, yazması gerektiğini söyleyebilirler. Kâtibin yazması farz olsaydı, ücret karşılığında yazması caiz olmazdı. Çünkü farz olan bir işi yapmak için ücretle adam tutmak batıl olup sahih değildir. Borçlanma muamelesinde kâtibin vesikayı yazma karşılığında ücret almasının caizliği konusunda fakihlerin ihtilaf etmemiş olmaları yazmasının ne farz-ı ayn ne de farz-ı kifaye olduğuna delalet eder.

(وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ)

"Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın."

Burada kâtip, borçlanma vesikasını Allah'ın emrettiği adalete aykırı şekilde yazmaktan menolunmuş ve yasaklanmıştır. Kâtibin yazması, şer'î hükümlerin gereğine aykırı olacaksa bu yasaklık vücup ifade eder. Tıpkı bir kimseye "Abdestsiz ve de avret mahallini örtmeden nafile namaz kılma" demek gibi. Bu ifade mutlak şekilde nafile namaz kılma veya kılmama anlamına gelmez. Bu, şartlarına uyulmadan kılınmaması anlamına gelir.

(وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ)

---

282 Tirmizi, İlim, 3

"Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın" buyruğu da işte böyledir. Burada caiz olmayacak şekilde yazmaktan sakındırılmıştır. Borçlanma muamelesinin yazılması aslında vacip değildir. Mesela bir kimseye, "Taharetli iken ve avret mahallini de örtmüş iken nafile namaz kılmaktan üşenme" derseniz, bu ifadeniz nafile namaz kılmanın vacip olduğu anlamına gelmez. Borçlanma muamelesini yazmayla ilgili anlattıklarımız da bu muameleyi yazmanın vacip olduğu anlamına gelmez.

(وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا)

"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)."

Burada borçlunun ikrarının sabit, ikrar ettiği şeyin geçerli ve kendisini bağlayıcı olduğu bildirilmektedir. Çünkü ikrarda bulunduğu zaman ikrarı geçerli olmasaydı, borçlunun muameleyi yazması başkalarının yazmasından daha makbul ve öncelikli olmazdı. Bu da üzerinde bir hak bulunduğunu ikrar eden herkesin ikrarının geçerli olduğu hükmünü içermektedir.

(وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا)

"Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)."

Bu ibare, başkasına ait bir hakkın kendisinin üzerinde olduğunu ikrar eden kimsenin sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü ayette geçen (يَبْخَسْ) fiilinin mastarı olan (بَخْس) kelimesi, noksanlık manasına gelmektedir.

Yüce Allah, borçlanma muamelesini yazacak olan borçluya, karşı tarafın hakkını noksan yazmamasını öğütlediğine göre bu demektir ki, alacaklının hakkını noksan yazması durumunda kendisinin sözüne itibar edilecektir. Bu, tıpkı şu ayetlere benzemektedir:

(وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ)

"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"[283]

(وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ)

"Şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır."[284]

Bu ayet, şahitliği gizlemeleri hâlinde şahitlerin sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Borçlanma ayetinde Yüce Allah'ın akdi yazan borçluya, karşı tarafın hakkını eksik yazmamasını öğütlemesi de, üzerindeki hak konusunda borçlunun sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet etmektedir.

Bu ayetlerin ifade ettikleri mana doğrultusunda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* hadis de rivayet edilmiştir:

(الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ)

"Beyyine getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya düşer."[285]

Bu hadiste de görüldüğü gibi davacının değil de davalının sözüne itibar edilmesi gerekli görülmüştür. Borçlunun sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet eden (وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا) **"borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)"** ayetinin manası da budur.

Bazıları bu ayeti, borcun vadesi hususunda borçlunun sözüne itibar edilmesi gerektiğine dair delil göstermişlerdir. Zira Cenab-ı Allah borç muamelesini yazma işini, ona havale etmiş ve (وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا) **"borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)"** buyurarak alacaklının

283 Bakara, 2/228
284 Bakara, 2/283
285 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 8/484

hakkını eksik yazmamasını öğütlemiştir. Borcun miktarı hususunda onun sözüne itibar edilmesi gerekir.

Denilir ki: Allah, karşı tarafın hakkını eksik yazmaması konusunda akdi yazan borçluya üğüt vermiştir. Borçlunun ödeme vadesini, olduğundan eksik ve kısa yazması mümkün değildir. Akitte belli bir vade üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra kaydederken eksik ve kısa yazarsa vade bozulur (ve bu, kendisinin aleyhine olur). Tıpkı alacaklıya, alacağını eksik söylememesi için öğüt vermeye gerek olmaması gibi. Çünkü alacaklı alacağını eksik söyler, hatta borçluyu ibra ederse bu ibrası sahih olur (ve artık borçludaki alacağı da silinmiş olur). Durum böyle olunca da bahsedilen ayetteki eksik yazmama öğüdünün vade ile değil, borcun miktarıyla ilgili olduğu anlaşılmış olmaktadır. Şu hâlde ayette, borcun vadesi hakkında borçlunun sözüne itibar edilmesi gerektiğine dair bir delil bulunmamaktadır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Alacağın vadeye bağlanması, değerini azaltır. Borcun miktarı ve noksanlığı konusunda borçlunun sözüne itibar edildiğine göre, ödeme vadesi konusunda da onun sözüne itibar edilmesi gerekir. Çünkü vadeye bağlamakta da alacağın değerinin eksilmesi söz konusudur. Çünkü ayet, borcun noksanlığı konusunda borçlunun sözüne itibar edilmesi hükmünü içermektedir. Borcun noksanlığı da bazen miktarını eksiltmekle bazen de ikrar edilen şeyin kalitesinin düşüklüğü sebebiyle niteliğindeki eksiltmekle olur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah (وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا) **"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)"** buyurduğuna göre bu ayet, alacağın kendisini eksiltmenin yasaklanmasını gerektirmektedir. Buna göre ayetin takdiri şöyle olur: "Borçtan eksiltme yapmasın. Tam yazsın." Vadenin eksikliği konusunda iddiada bulunan kimse, borcun miktarını eksiltmiş olmaz. Zira borcu eksiltmek, miktarını eksiltmektir. Vadenin kendisi borç olmadığı gibi borcun bir kısmı da değildir. Durum böyle olunca ayette, borçlunun vadeyi eksiltmedeki iddiasının doğru kabul edilmesi gerektiğine dair bir delil bulunmamaktadır.

Vadenin borçtan sayılmadığının delili şudur: Bazen borcun ödeme vakti gelir ve vade bozulur. Bu durumda vadeli borç, peşin borç olur ve ödenir. Bazen de vade düşer ve vadeli borç peşine dönüşür. Durum böyle olduğuna ve Yüce Allah da (وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا) **"borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin"** buyurduğuna göre, ayetteki eksiltme ifadesiyle vadenin kastedilmediği anlaşılmış olmaktadır. Diğer taraftan vadeden önce ve sonra tahsil edilen alacak, aynı nitelikteyse vadenin tahsil edilen şey üzerinde etkisinin olmadığını öğrenmiş olursunuz. Ancak vadenin alacakta hakikaten değil de hükmen ve mecazen bir eksiklik meydana getirdiği söylenebilir. Ayette ise alacakta hakikaten eksiltme yapmaktan söz edilmektedir. Bu eksiklik ise alacağın miktarında, kalitesinde eksiltme yapmakla ve alacaklıyı aldatmakla ya da başka yollarla olur. Mesela ödemenin gümüş dirhem yerine gümüş olmayan siyah metalden yapılan dirhemle veya kaliteli buğday yerine kalitesiz buğdayla yapılması gibi. Bütün bunlar, ayette yapılmaması tavsiye edilen (بَخْس) eksiltmenin hakikî şekilleridir. Çünkü alacaklı tarafından tahsil edilmesi gereken ile tahsil edilen arasında farklılık vardır. Ayetteki eksiltmenin, hakikatte borcun bir kısmı olmayan vadeyi kapsadığını söylemek doğru olmaz. Aslında bu, bir mecazdır. Zira bir kelimenin hakikî manası kastedildiğinde onu mecaz manasında yorumlamak doğru olmaz.

Bu ayette vade konusunda alacaklının sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet vardır. Çünkü ayetin başında

(اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهًا اَوْ ضَع۪يفًا اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ)

"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir kâtip adaletle yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın.

Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun" buyrulmaktadır.

Bu ayet, borçlanma muamelesi yapan tarafların ikisine de şahit bulundurma görevini yüklemektedir. Vade konusunda borçlunun sözüne itibar edilmiş olsaydı, alacaklıdan da şahit bulundurmasını istemeye gerek kalmazdı. Vadeli alacağı olan kişiden de akit esnasında şahit bulundurmasının istenmesi, vade konusunda borçlunun değil, onun sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Borçlunun sözüne itibar edilseydi, alacaklıdan da şahit bulundurmasının istenmesi yersiz ve anlamsız olurdu.

"Şahit bulundurma hükmü alacaklıyla değil, borçluyla sınırlıdır" denilecek olursa, cevaben deriz ki:

Bu, ayetin icabına aykırı bir sözdür. Çünkü Yüce Allah (اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلَٓى اَجَلٍ مُسَمًّى) **"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman..."** buyurmuş; sonra da bu ifadeye (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ) **"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun"** emrini atfetmiştir. Bu emirde borçlanma akdini yapan iki tarafa hitap etmiş ve yaptıkları muamele esnasında şahit bulundurmalarını emretmiştir.

Bir kimsenin "Şahit bulundurma yükümlülüğü borçluya mahsustur" demesi caiz olsa, başka bir kimsenin de "Şahit bulundurma yükümlülüğü borçluya değil, alacaklıya mahsustur" demesi caiz olur. Böyle bir şey doğru olmayacağına göre ayetin zahirine göre her ikisinin de şahit bulundurması ve ayetteki şahit bulundurma çağrısının her ikisine de yönelik olması gerekir.

Vadeli alacaklarda hak sahibine karşı şahit bulundurmanın bir gereği olmadığı -çünkü vadeyi reddetmede onun sözü kabul edilmektedir-ispatlandığına göre vade konusunda son söz onun olacaktır. Düzgün yapabilmesi durumunda borç işlemini yazma işini Cenab-ı Allah borçluya havale etmiştir. Çünkü başkası yazar ve borçlu da yazılanı kabul ederse caiz olur. Borçlunun yazması, ikrar bakımından daha sabit ve şahitlerin olayı iyice

hatırlamaları için de daha elverişlidir. Çünkü bir şeyi yazan kimse, o şeyi iyi hatırlar. Borçlanma akdi sırasında iki kadının şahit bulundurulmasının maksadı da, birinin unutması durumunda diğerinin olayı ona hatırlatması içindir.

Doğrusunu Yüce Allah bilir.

Sefihin/Aklı Ermeyenin Kısıtlılık Altına Alınması

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَاِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا اَوْ ضَعِيفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ)

"Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın."

Sefihin kısıtlılık altına alınmasını gerekli görenler de gerekli görmeyenler de bu ayeti delil olarak ileri sürmektedirler. Kısıtlılık alınmasını gerekli görenler, **"Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın"** ayetini delil olarak ileri sürmekte ve "Ayet, borçlanma muamelesi yapan sefihin velisinin, işlemi yazdırmasını caiz kılmakta" demektedirler.

Sefihin kısıtlılık altına alınmasını gerekli görmeyenler, ayetin özünde sefihin borçlanma muamelesi yapmasının caizliğine delalet bulunduğunu söylemektedirler. Çünkü ayette şöyle buyrulmaktadır:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا فَاِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا اَوْ ضَعِيفًا)

"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir kâtip adaletle yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise..."

Görüldüğü gibi ayette sefihin borçlanma muamelesi yapması caiz görülmüş, borçlandığına dair ikrarının sahihliğine hükmedilmiştir. Ancak borçlanma muamelesini yazmada kendisiyle başkası arasında fark vardır. Borçlanma belgesindeki haklarının ve yükümlülüklerinin gereğini yerine getirmede idrâki kısıtlı olduğu için yazma işini başkaları üstlenir.

(فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ) **"...Velisi adaletle yazdırsın."** Bu ayetteki veli ile borcun velisi, yani alacaklının kastedildiğini söylemişlerdir. Bir grup selef ulemasının bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir. Sefihin velisinin kastedilmiş olması caiz değildir. Buradaki veli ile sefihin velisi kastedilmiş olsa bu veli, borçlanma işlemini sefih adına yazdırırken onu kısıtlılık altına almış olacak ve onun borçlu olduğuna dair ikrarda bulunmuş olacaktır. Oysa hiçbir fakihe göre velinin, sefih adına borç ikrarında bulunmasını caiz görmemiştir. Böylece ayette sözü edilen velinin, borcun velisi olduğu anlaşılmış olmaktadır. Borçlanma işlemini onun yazdırması emredilmiştir ki, borçlu o belgede yazılı olanları kabullenip ikrar etsin.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Selef uleması, ayette sözü edilen sefihin kim olduğu konusunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Bazıları, sefihin çocuk olduğunu söylemişlerdir. Hasan'ın bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

Hasan,(وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمْ) **"Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin"** ayetini açıklarken aklı ermezin -yani sefihin- çocuk ve kadın olduğunu söylemiştir.

Mücahid, ayette geçen sefihin kadınlar olduğunu söylemiştir.

Şa'bi dedi ki: "Kur'an da okusa Tevrat da okusa malları, kadına teslim edilmez."

Bu söz, mallarını koruyamayan kadın hakkında geçerlidir. Çünkü kendi işlerini düzgün bir şekilde yürüten ve malını koruyabilen ergen ve kocasıyla gerdeğe girmiş kadına mallarının teslim edileceği konusunda fakihler arasında aykırı görüşe sahip bir kimse bulunmamaktadır.

Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kadın, kocasının evinde hamile olarak bir yıl geçirmeden veya bir doğum yapmadan kendisine bir şey mülk olarak verilmez." Hasan'ın da benzer bir şey söylediği rivayet edilmiştir.

Ebu Şa'sâ' dedi ki: "Kadın doğum yapmadıkça veya reşit olduğu görülmedikçe kendisine bir malı temlik etmek caiz olmaz."

İbrahim en-Nehâi'nin de benzer bir şey söylediği rivayet edilmiştir.

Bütün bu sözler, reşit olduğu görülmeyen kadın hakkında geçerlidir. Bu anlatılanın, kadının, kendisine mal verilmesini hak etmesi için bir sınır olmadığı hususunda ihtilaf yoktur. Çünkü kadın, kocasının evinde bir yıl süreyle kalır, birden fazla doğurur; ama reşit olduğu, işlerini düzgün yürüttüğü görülmezse malı yine de kendisine teslim edilmez. Böylece fakihlerin, rüşdü görülmeyen kadın için bu kriterleri ortaya koydukları anlaşılmış olmaktadır.

[Sefihlik]

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de birkaç yerde sefihlikten söz etmiştir. Bazı yerlerdeki "sefih" kelimesiyle dinde sefihliği kastetmiştirki bu, cehalet yani dini bilmemektir.

Mesela (أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ) **"İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir"**[286] ve (سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ) **"Birtakım kendini bilmez insanlar diyecekler"**[287] ayetleri. Bu ayetlerde geçen sefihlik ile dinde sefihlik, cehalet ve akılsızlık

286 Bakara, 2/13
287 Bakara, 2/142

kastedilmiştir. Yüce Allah, (وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمْ) **"Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin"** buyuruyor. Bazı kimseler bu ayette geçen mallarınızı kelimesi ile sefihlerin mallarının kastedildiğini söylemişlerdir. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: (وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ) **"Kendinizi (birbirinizi) öldürmeyin"**[288] ve (فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ) **"Kendinizi (birbirinizi) öldürün"**[289] ayetleri bu şekilde manalandıran kimse, bir delile dayanmaksızın lafzın hakikatinden ve zahirinden başka tarafa yönelmiş olmaktadır. Zira Yüce Allah'ın, (وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمْ) **"Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin"** buyruğu, lafızda her biri diğerinden ayrı iki insan grubunu kapsamaktadır. Biri, **"Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin"** buyruğu ile kendilerine hitap edilen insan grubudur. Diğer grup ise, ayette bunlarla beraber kendilerinden söz edilen sefihler/aklı ermezlerdir.

Yüce Allah ayette "mallarınızı" demekle bunun, sefihlerin değil de muhatapların malları şeklinde anlaşılması gerekir. Sefihlerin mallarının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü ayetteki hitap sefihlere değil, muhatap alınan akıl sahiplerine yöneliktir. Bu, (فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ) **"Kendinizi (birbirinizi) öldürün"** ve (وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ) **"Kendinizi (birbirinizi) öldürmeyin"** ayetleri gibi değildir. Çünkü bu ayetler, öldürenleri de öldürülenleri de içermektedir. İki gruptan birini diğerinden ayırmamaktadır. Bu sebeple de ayette "birbirinizi öldürün" manası kastedilmiş olabilir.

Sefihliğin kökü olan (سَفه) kelimesinin sözlükte hafiflik anlamına geldiği söylenmiştir. Mesela bu kelime, bir şiirde bu anlamda kullanılmıştır:

مشيَن كما اهتزَّتْ رماحٌ تسفَّهتْ ... أعاليَها مرُّ الرِّياحِ النَّواسمِ

Şu kadınlar salınarak hafifçe yürüdüler

Rüzgarın ağaç dallarını sallaması gibi.

Yani rüzgar, ağacın dallarını hafif bulduğu için sallar. "Sefihlik" kelimesini hafiflik anlamında kullanan başka bir şair de şöyle demiştir:

---

288 Nisâ, 4/29

289 Bakara, 2/54

نخافُ أنْ تسفهَ أحلامنَا ... فنخملَ الدَّهرَ معَ الخاملِ

İdeallerimizin ve düşlerimizin hafiflemesinden korkarım

Düşenle birlikte devranımızın da düşmesinden korkarım.

Aklı noksan ve hafif olduğu için chil kimseye "sefih" denir. "Cahillik" kelimesinin manası, kendisine "sefih" denen herkesi kapsar. Dinî konularda sefih, o konuları bilmeyen kimseye denir. Mali konudaki sefih, malı korumasını ve idare etmesini bilmeyen kimsedir. Cahillikleri ve iyiyi kötüden ayırt etme kabiliyetleri eksik olduğu için kadınlarla çocuklara da sefih denir. İsabetli görüşe sahip olmayan cahile de sefih denir. Ağzı bozuk kimseye de sefih denir. Çünkü o, hep cahil ve hafif akıllı kimselerle bir araya gelir.

"Sefih" kelimesi bu manaların tümünü içerdiğine göre, şu ayetin lafzının gereğine dönmemiz gerekmektedir:

(فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا)

"Eğer borçlu, aklı ermeyen bir kimse ise..."

Akıllı, mümeyyiz, tutumlu ve malını düzgün bir şekilde idare eden biri olsa bile muhtemelen borçlanma muamelesini yazmasını bilmediği için bu ayette "borçluya" sefih denmiştir. Bu durumda hak sahibi olan alacaklının borçlanma muamelesini yazması caiz görülmüştür ki borçlu olan sefih, borcunu ikrar etsin. Ayetin bu şekilde manalandırılması daha uygun olur. Çünkü borçlanma/müdayene ayetinin başında borçludan söz edilmiştir. Eğer kısıtlı olsaydı, borçlanması caiz olmazdı. Diğer taraftan kısıtlının velisinin, kısıtlının borçlu olduğunu ikrar etmesi caiz olmaz.

Sefihin kısıtlılık altına alınmasını caiz görenlerin görüşüne göre kadı, kısıtlının aleyhine olabilecek alım-satım tasarrufunda bulunma yetkisine sahiptir. Ama velisinin böyle bir yetkiye sahip olmasını caiz gören bir fakihin var olduğunu bilmemekteyiz. Veli, kısıtlının aleyhine olacak alım-satım tasarrufunda bulunamaz. Onun borçlu olduğuna dair ikrarda buluna-

maz. Bu da ayette sefihin velisinin değil, borcun velisinin yani alacaklının veya velisinin kastedildiğine delalet etmektedir. Rebî b. Enes'in bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir. Ferrâ da böyle demiştir.

Ayetteki (أَوْ ضَعِيفًا) **"veya borçlu zayıf bir kimse ise"** ifadesine gelince "bu, aklı zayıf bir kimse olabileceği gibi, borçlanma muamelesi yapmasına izin verilen çocukda olabilir" denmiştir. Çünkü ayetin başı, borçlunun, borçlanma muamelesini yapması ve tasarrufta bulunması caiz olan bir kimse olmasını gerektirmektedir. Ayette sözü edilenlerin hepsinin de tasarrufta bulunmaları caiz görülmüştür. Muameleyi yazdırma ve şahit bulundurma durumuna gelindiğinde ise yazı işini mükemmel yapamayan kimseden söz edilmiştir. Akdin hukukî şartlarını bilmediği veya aklî zaafı olduğu -aklî zaafı kısıtlılık altına alınmasını gerektirmese de -veya yaşı küçük olduğu veya bunak olduğu ya da çok ileri derecede yaşlı olduğu için bunlar yazım işini mükemmel yapamayabilirler. (أَوْ ضَعِيفًا) kelimesinin her iki duruma da ihtimali vardır. Ayette sefih ve zayıfın yanı sıra borç işlemini hastalık veya dilin sürçmesine ya da dil tutulmasına yolaçan yaşlılık gibi sebeplerle yazdıramayan kimseden de söz edilmektedir. Bütün bunlar, muhtemel şeylerdir. Ayette bunların hepsinin kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü ayetin lafzının bu manalara gelme ihtimali vardır. Ancak bunların hiçbirinde sefihin kısıtlılık altına alınmasını gerektiren bir delil bulunmamaktadır. Şunu da ifade edelim ki kendisine sefih denilen bazı kimseler kısıtlılık altına alınmayı hak etseler bile bu ayeti, sefihi kısıtlılık altına almayı gerektiren bir delil olarak ileri sürmek doğru olmaz. Zira "sefeh" kelimesinin müşterek manalı olduğu ve birbirinden farklı birkaç manayı içerdiği ispatlanmıştı. Bu manalardan birinin dinde sefihlik, yani dinî hükümleri bilmemek olduğunu söylemiştik. Bu durumdaki bir kişi, kısıtlılık altına alınmayı hak etmez. Çünkü kâfirler ve münafıklar da bu anlamda birer sefihtirler. Ama bu sebeple mali tasarruflar bakımından kısıtlılık altına alınmayı hak etmezler.

Kişinin ağzının bozuk olması ve çabucak kötü kelimeler sarfetmesi de sefihliktir. Bu türden sefih olan bir kimse kendi malını düzgün bir şekilde kullanabilir, onu ifsad etmez, saçıp savurmaz.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ)

"Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?" [290]

Ebu Ubeyde bu ayeti "Kendini mahvedip helâk edenden başka..." şeklinde manalandırmıştır.

Rivayet olunduğuna göre Abdullah b. Ömer *radıyallahu anh,* "Saçımın yağlanmış, gömleğim yıkanmış, ayakkabımın ipi de yeni olsun isterim. Bu, kibirden sayılır mı ey Allah'ın Resûlü?" diye sorduğunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(إِنَّمَا الْكِبْرُ مَنْ سَفِهَ عَنِ الْحَقِّ وَغَمَصَ النَّاسَ)

"Kibir (sefihlik), ancak hakkı bilmemek ve insanları hor görmektir." [291]

Hakkı bilmemek ve tanımamak sefihliktir. Bilmemek, sefihliktir.

Doğrusunu Allah bilir.

Büyük İslam Merkezleri Fakihlerinin Sefihin Kısıtlılık Altına Alınması Hakkında İhtilafları

Ebu Hanife (Allah kendisinden razı olsun) akıllı, hür ve ergen kimsenin sefihlik, savurganlık, borç ve iflas sebebiyle kısıtlılık altına alınamayacağını söylemiştir. Kadı tarafından kısıtlılık altına alınır da sonra borçlu olduğunu ikrar eder veya satma, hibe etme ya da başka bir şekilde kendi malında tasarrufta bulunursa, tasarrufu geçerli olur. Reşit olduğu görülmezse tasarrufu fasid olur. Mali tasarrufta bulunması önlenir. Bununla beraber malından bir kısmın falan kimseye ait olduğunu ikrar eder veya malını satarsa bu tasarrufları geçerli olur. Ancak yirmi beş yaşına varıncaya kadar malında tasarrufta

290 Bakara, 2/130

291 Bkz: Ahmed b. Ebû Bekir b. İsmail el-Busıri, İthâfu'l-Hıyereti'l-Mehere: 6/82

bulunmasına engel olunur. O yaşa vardığında, reşit olduğu görülmese bile malı kendisine teslim edilir. Sefihin kısıtlılık altına alınamayacağı konusunda Ubeydullah b. Hasan, Ebu Hanife ile aynı görüştedir.

Şube'nin bildirdiğine göre Mugire, İbrahim en-Nehâi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hür kimse, kısıtlılık altına alınmaz."

İbn Avn, Muhammed b. Sirin'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hür kimse kısıtlılık altına alınmaz. Ancak köle kısıtlılık altına alınabilir." Hasan el-Basri de aynı şeyleri söylemiştir.

Ebu Yusuf dedi ki: "Hür kimse sefih olursa kısıtlılık altına alırım. İflasına karar verip hapsettiğimde de kısıtlılık altına alırım. Yaptığı alım-satımı ve borç ikrarında bulunmasını geçerli saymam. Ancak bu işleri kısıtlılık altına alınmazdan önce yaptığına dair bir beyyine gösterirse o zaman bu tasarruflarını geçerli sayarım."

Tahavi'nin bildirdiğine göre İbn Semmaa, kısıtlılık konusunda İmam Muhammed'in de Ebu Yusuf ile aynı görüşte olduğunu söylemiştir. Yalnız İmam Muhammed şunu da eklemiştir: Sefih kişi, kısıtlılık altına alınmayı hak edeceği bir durumda olursa, kadı tarafından kısıtlılık altına alınsa da alınmasa da kısıtlı olur. Fakat Ebu Yusuf, "Bu gibi durumlarda kadı tarafından kısıtlılık altına alınmazsa sefih kişi kısıtlı olmaz" demiştir.

İmam Muhammed dedi ki: "Bir kimse ergen olur ve reşit olduğu görülmezse, malı kendisine teslim edilmez. Satışı ve hibesi geçerli sayılmaz. Ergen olmamış gibi kabul edilir. Bir şey satar veya satın alırsa hâkim, onun bu tasarrufunu geçerli saymayı uygun görürse geçerli sayar. Reşit olduğu görülmedikçe bir kişi, ergen olmamış çocuk gibidir. Ancak babanın görevlendirdiği vasinin, ergen olmamış çocuğun malıyla alım-satım yapması caizdir. Ergen olanın malıyla alım-satım yapması ise ancak hâkimin emriyle caiz ve geçerli olur."

İbn Abdulhakîm ile İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini naklettiler: "Bir kimse velayeti altındaki kimseyi kısıtlılık altına almak isterse, bunu sultanın yanında yapsın ki başkaları da bunu görüp duysun ve şahit olsunlar. Kendisi de kısıtlılık altına aldığı şahsın satmış olduğu malları geri alsın. Borçları,

durumu düzeldikten sonra kendisinden istenmesin. Kısıtlılık altındaki sefihin durumu köleninkinden farklıdır. Velayet altındaki kısıtlı ölürse borçları ödenmez. Ölümünde de hayattaymış gibi kabul edilir. Ancak malından ödenmesini vasiyet eder ve borcu da malının üçte birinden fazla değilse ödenir. Çocuk, ergen olunca babasının borcunu babasının malından ödeyebilir. Ancak babasının üzerine veli olmuşsa ya da babası sefih veya aklî melekesi zayıf biri ise bunu yapma yetkisine sahip değildir."

Feryabi, Sevri'nin (وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰۤى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوۤا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ) **"Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşit olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin"**[292] ayeti hakkında şöyle dediğini nakletti:

"Bu ayetteki rüşt, kişinin akıllı olması ve malını korumasıdır" demiştir. Yine Sevri, şöyle demiştir: "Bir kimse ergen olduğunda kendisinde iki özellik varsa, reşit olur: Bu özelliklerden biri kendi malını korumasıdır. Diğeri de kimseyi aldatmamasıdır."

"Muhtasar" adlı eserinde Müzeni, Şafiî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Yüce Allah, iki özelliğe sahip olmaları durumunda yetimlerin mallarının kendilerine teslim edilmesini emretmiştir. Bu iki özellik ise ergen ve reşit olmaktır. Reşit olmak, dinî hayatı düzgün yaşamaktır. Reşit olanın şahitliği de geçerli olur. Reşit olmak için kişinin kendi malını iyi idare edebilmesi şarttır. Reşit olduğu görüldükten sonra, ister evlenmiş olsun ister olmasın kadına malları teslim edilir. Erkek çocuğun da evlenmiş olsa da olmasa da, reşit olduğu görüldükten sonra malları kendisine teslim edilir. Çünkü Cenab-ı Allah erkek ile kadını birbirine eşit tutmuş, evlenip evlenmemelerinden söz etmemiştir.

Sefihliği ve malını ifsad etmesi sebebiyle devlet başkanı bir kimseyi kısıtlılık altına alırsa, bu uygulamaya birilerini şahit tutar. Kısıtlılık altına alındıktan sonra malını satan bir kimse, malını telef etmiş olur. Üzerindeki kısıtlılık kaldırıldıktan sonra kısıtlılık altına alınmayı gerektiren bir duruma düşen kimse yine kısıtlılık altına alınır. Kısıtlılığın kaldırılmasını gerektiren bir duruma gelirse, üzerindeki kısıtlılık kaldırılır.

---

292 Nisâ, 4/6

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Sefihin kısıtlılık altına alınmasını gerekli görenler ile görmeyenlerin müdayene ayetinden çıkardıkları delilleri açıkladık. Bu deliller içinde en kuvvetlisinin, sefihin kısıtlılık altına alınmasının uygun olmayacağını, tasarruflarının geçerli olacağını gösteren delil olduğunu da açıklamıştık.

Sefihin kısıtlılık altına alınacağı görüşünü savunanlar, şu rivayeti delil göstermişlerdir:

Hişam b. Urve, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Cafer, Zübeyr'in yanına varıp şöyle dedi: "Ben bir satış yaptım. Sonra (Hz.) Ali beni kısıtlılık altına almak istiyor" demişti. Bunun üzerine Zübeyr, "Satışta ben de senin ortağınım" demişti. Sonra Hz. Ali, Hz. Osman'ın yanına giderek Abdullah b. Cafer'i kısıtlılık altına almasını istedi. Hz. Osman, "Zübeyr'in ortağı olduğu adamı nasıl kısıtlılık altına alabilirim?" dedi.

"Bu rivayet, adı geçen zevatın hepsinin kısıtlılık altına almayı caiz gördüklerine, ancak Zübeyr'in ortak oluşunun bu kısıtlılığa engel olduğuna delalet etmektedir" dediler. Bu olay, sahabilerin huzurunda cereyan etmiş ve hiçbiri bu olayda Hz. Ali ile Hz. Osman'a itiraz etmemiş ve karşı görüş ortaya koymamıştı.

[Sefihin Kısıtlılık Altına Alınacağı Görüşünü Savunanlar]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu rivayette Zübeyr'in kısıtlılık altına almayı uygun gördüğüne dair bir delil yoktur. Ancak o, Hz. Osman'ın kısıtlılık altına almasını caiz görmüştür. Fakat bu, onun görüşüne katıldığına delalet etmez. Çünkü bunun hükmü, ihtilaflı olan diğer ictihadî meselelerin hükmü gibidir.

Şunu da belirtmeliyiz ki, kısıtlılık altına almak iki şekilde olur:

1-Kişinin mali tasarrufta ve borç ikrarında bulunmasına engel olmak.

2-Kişinin sahibi bulunduğu mallarını eline almasına engel olmak.

Belki de Hz. Osman ile Hz. Ali'nin kısıtlılık altına almak istedikleri Abdullah b. Cafer'i, sahibi bulunduğu mallarını ele almasına engel olmak şeklindeydi. Zira o tarihte Abdullah b. Cafer belki yirmi beş yaşına bile varmamıştı.

Ebu Hanife, reşit olduğu görülmeyen kimsenin, bu yaşa varmadan mallarının kendisine teslim edilmemesi gerektiği görüşündedir. Yukarıdaki rivayette adı geçen Abdullah b. Cafer sahabi idi. Kısıtlılık altına alınmasına karşı çıkmıştı. Kısıtlılık altına alınması konusunda bütün sahabilerin görüş birliği ettikleri nasıl iddia edilebilir?

Kısıtlılık altına almayı caiz görenler şu rivayeti delil olarak kullanmaktadırlar:

Zühri, Urve'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Aişe *radıyallahu anh* bir evini satmıştı. Bunu duyan İbn Zübeyr, "Ya bu işten vazgeçer ya da kendisini kısıtlılık altına alırım" demişti. Onun böyle dediğini duyan Hz. Aişe *radıyallahu anh*, "Allah'a ahdim olsun ki artık ebediyyen onunla konuşmayacağım" dedi.

Kısıtlılık altına almayı caiz görenler dediler ki: "Bu rivayet, Hz. Aişe ile İbn Zübeyr, kısıtlılık altına almanın caizliğini kabul ettiklerine delalet etmektedir. Yoksa Hz. Aişe, kendisinin kısıtlılık alınmasının caiz olmayacağını söyleyerek itirazda bulunurdu."

Sefihin kısıtlılık altına alınamayacağı görüşünde olanların delillerinden biri şu rivayettir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Abdullah b. Dinar, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir. Bir adam, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* alışverişte aldatıldığını söyledi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şu tavsiyede bulundu:

(إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ)

"Alışveriş yaptığın zaman, (kendisiyle alışveriş yaptığın kimseye) 'Aldatma yok!' de. O adam bunda sonra alışveriş yaparken 'aldatma yok' diyordu."[293]

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Katade, Enes b. Mâlik'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında bir adam alışveriş yapardı. Ancak alım-satımdan pek anlamıyor ve menfaatini bilemiyordu. Ailesi onu Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* getirerek 'Ey Allah'ın peygamberi! Şunu kısıtlılık altına al. Şu adam alışverişten anlamadığı ve menfaatini bilmediği hâlde alışveriş yapıyor' dediler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, adama seslenerek alışveriş yapmamasını söyledi. Adam, 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ben alışveriş yapmadan duramam' dedi. Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şu tavsiyede bulundu:

(إنْ كُنتَ غيرَ تاركٍ البيعَ فَقُلْ: هاءَ وهاءَ ولا خِلابَةَ)

"Eğer alışveriş yapmayı bırakmayacaksan (kendisiyle alışveriş yaptığın kişiye) "Al, al ama aldatma yok" de."[294]

Birinci hadiste sözü edilen kişinin alışverişte aldatıldığı ifade edildiği hâlde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* adamı alışverişten men etmemiş ve kısıtlılık altına almamıştı. Kısıtlılık altına alınması gerekli olsaydı, alışverişten menedilmeyi hak ettiği hâlde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onu kendi alışverişleriyle başbaşa bırakmazdı.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, alışverişte aldatılan adama (إذا بَايَعْتَ فقُلْ لَا خِلَابَةَ) ***"Alışveriş yaptığın zaman, (kendisiyle alışveriş yaptığın kimseye) "Aldatma yok!" de."*** demiş ve sattığı malın bedelini aldatılmaksızın tam almak şartıyla alışveriş yapmasını caiz görmüştü."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Kısıtlılık altına almayı gerekli görenler, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* alışverişte aldatılan o

293 Muslim, Büyû' 12
294 Ebu Davud, Büyu', 68

sefih kişiye belirlediği şartla alışveriş yapmasına razı olduğu gibi kendileri de razı olsunlar. Kısıtlılık altına almayı gerekli gören fakihlerle gerekli görmeyen fakihlerden hiçbiri, sefihlerin alışverişte böyle bir ifade kullanmalarını şart koşmamışlardır. Çünkü kısıtlılık altına almayı gerekli görenler, 'sefih kişiyi hâkim kısıtlılık altına alır ve onu tasarruftan men eder' demektedirler. Alışveriş esnasında 'Aldatma yok' demeleri şartıyla alışverişte bulunabileceğini söylemezler. Kısıtlılık altına almayı gerekli görmeyenler, sefihin bütün durumlarda tasarrufta bulunmasını geçerli sayarlar. Akıllı olduktan sonra sefihin kısıtlılık altına alınamayacğı, bu rivayetin delaleti ile ispatlanmış oldu. 'Aldatma yok' deme şartını aklında tutabileceğine ve bunu bütün alışverişleri sırasında söyleyebileceğine güvenilen bir kimsenin, aldatılmayacağına, malın bedelini tam ve eksiksiz alabileceğine de güvenilebilir.

Bahsedilen rivayetteki (إذا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ) ***"Alışveriş yaptığın zaman, (kendisiyle alışveriş yaptığın kimseye) de ki: Aldatma yok!"*** ifadesinin alışverişte kullanılması, İmam Muhammed'in de görüşüne uymaktadır.

Zira İmam Muhammed şöyle demektedir: "Sefih kimse ergen olup durumunu hâkime arz ettiğinde hâkim, onun zararına olmayan ve kendisinin aldatılmadığı akidlerini geçerli sayar." Ama sefihin kısıtlılık altına alınmasını gerekli gören diğer fakihler böyle dememektedirler.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İmam Muhammed'in görüşünün hadise aykırı olduğu söylenebilir. Çünkü o, kısıtlılık altındaki kimsenin satışını ancak kadı tarafından onaylanması hâlinde geçerli kabul etmektedir. Mal sahibinin emri olmadan bir başkasının kalkıp onun malını satması gibi bu satışın askıdaki bir satış olduğunu söylemektedir. Oysa Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine (إذا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ) ***"Alışveriş yaptığın zaman, (kendisiyle alışveriş yaptığın kimseye) "Aldatma yok!" de"*** diye tavsiyede bulunduğu adamın satışını askıda bırakmamış, aksine satış esnasında bu ifadeyi kullanması durumunda satışını geçerli saymıştı. Sefihin kısıtlılık altına alınmasını gerekli görenlerin görüşü, bu hadise ters düşmüş olmaktadır.

Enes'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadise gelince onu her iki taraf da delil olarak kullanmaktadır. Kısıtlılık altına almayı gerekli görenler, bu hadisi şu yönden delil olarak kullanmaktadırlar:

Sefih kişiyi ailesi alıp Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna getirip 'Ey Allah'ın Peygamberi! Falan adamı kısıtlılık altına al. Çünkü o alışveriş yapıyor. Ama alışverişi ve kendi menfaatlerini bilmiyor' dediler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların bu sözüne karşı çıkmadı. Aksine o adamı alışverişten menetti. Adam 'Ben alışveriş yapmadan duramam' deyince, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona (إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ) ***"Alışveriş yaptığın zaman, (kendisiyle alışveriş yaptığın kimseye) "Aldatma yok!" de"*** tavsiyesinde bulundu. Aldatılmamak şartıyla alışveriş yapmasına izin verdi.

Sefihin kısıtlılık altına alınmasını gerekli görmeyenler, bahsedilen hadisi şu açıdan delil saymaktadırlar: Hadiste sözü edilen sefih adam 'Ben alışveriş yapmadan duramam' deyince, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* alışveriş yapmasına izin verdi ve ona (إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ) ***"Alışveriş yaptığın zaman, (kendisiyle alışveriş yaptığın kimseye) "Aldatma yok!" de"*** tavsiyesinde bulundu. Şayet kısıtlılık altına alınması gerekli olsaydı, 'Ben alışveriş yapmadan duramam' demesi, kısıtlılığı üzerinden kaldırmazdı. Çünkü kısıtlılık altına almayı gerekli gören bir kimse, 'Ben alışveriş yapmadan duramam' diyen sefihin üzerindeki kısıtlılık hâlini kaldırmaz. Nitekim kısıtlılık altına alınmayı hak eden çocuk ve deli "Biz alışveriş yapmadan duramayız" derlerse böyle demeleri, kısıtlılık hâllerini ortadan kaldırmaz ve bu durumda kendilerine, ***"Alışveriş yaptığınız zaman, (kendisiyle alışveriş yaptığınız kimseye) "Aldatma yok!" de"*** tavsiyesinde bulunulmaz.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* belirttiği şart çerçevesinde o sefih kişiye tasarruf iznini vermesi, sefihin kısıtlılık altına alınmasının gerekli olmadığına delalet etmektedir. Önce onu alışverişten menetmiş olması ve "aldatma yok" demesini tavsiye etmesi, bir görüş beyanı ve ihtiyatlı olma önerisidir. Mesela ticaretini, deniz yoluyla veya tehlikeli bir yolu kullanarak yapmak isteyen bir kimseye, "Malını tehikeye maruz bırakma. Onu iyi koru" ve benzeri şeyleri söylemeniz nasıl ki kısıtlılık altına alma sayılmayıp,

bir görüş beyanı ve meşveret ise Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* o sefih kişiye böyle demesi de onu kısıtlılık altına almak sayılmayıp bir görüş beyanı ve tavsiyeden ibarettir.

Sefihin kısıtlılık altına alınmasının doğru olmadığını gösteren delillerden biri de şudur: Sefihin had ve kısas gerektiren bir suçu işlediğine dair yaptığı ikrarın geçerli olduğu hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Had ve kısas, şüphe ile düşen ve uygulanmayan şeylerdir. Bu şeyler için sefihin yaptığı ikrar geçerli olduğuna göre, insanların şüphe ile düşmeyen hakları konusunda sefihin yaptığı ikrarın öncelikle geçerli olması gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Hasta kimsenin had ve kısas gerektiren bir suçu işlediğine dair ikrarı geçerlidir. Ancak tüm mal varlığını kapsayacak miktarda borçluysa, başkası lehinde mal ikrarında bulunması ve hibede bulunması caiz ve geçerli olmaz. O durumdayken had ve kısas gerektiren bir suçu işlediğine dair ikrarının geçerli olması, başkası lehinde mal ikrarında bulunmasının ve mali tasarrufta bulunmasının geçerliliğine dayanak teşkil etmez."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hasta kimsenin, bütün bu konulardaki ikrarı bize göre geçerlidir. Ama bu hastalığı, ölümle sonuçlanırsa ikrarı geçersiz hâle gelir. Çünkü hastalık hâlindeki tasarrufu askıya alınarak ölüm durumuna göre değerlendirilir. Ölünce malı, kendisinden daha öncelikli olan mirasçı ve alacaklılarının olur. Hâl-i hazırdaki tasarrufu ise, kendisine ölüm gelmedikçe geçerli olur. Bilindiği gibi kendisi ölmediği takdirde yapmış olduğu hibeyi feshetmeyiz. Kölelerinden azad ettiği biri varsaonu, kendi değerince para ödemesi için çalışmakla yükümlü kılmayız. Hayattayken had ve kısas gerektiren bir suç işlediğini ikrar etmesi ile başkasına borçlu olduğunu ikrar etmesi arasında hüküm bakımından fark yoktur.

Sefihin kısıtlılık altına alınmasını gerekli görenler, şu ayetleri delil olarak göstermektedirler:

"(وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا)

"Saçıp savurma."[295]

(وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ)

"Eli sıkı olma."[296]

Savurganlık yerilen ve yasaklanan bir şey olduğuna göre devlet başkanının onu men etmesi, yani savurgan kimseyi kısıtlılık altına alması ve malında tasarrufta bulunmaktan men etmesi gerekir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* malın zayi edilmesini yasaklaması da savurgan kişiyi kısıtlılık altına alarak savurganlıktan men etmeyi gerektirmektedir."

Bu anlatılanlar, savurgan kimseyi kısıtlılık altına almak gerektiğine delalet etmez. Biz, savurganlığın haram olduğunu ve savurgan kimsenin savurganlıktan menedilmesi gerektiğini söylüyoruz. Savurganlığı yasaklamakta, savurganı kısıtlılık altına almayı gerektiren bir sebep yoktur. Ancak devlet yetkilisinin onu savurganlıktan men etmesi gerekir. Savurganlığı önlemek için savurgan kişinin mali tasarrufta bulunmasına mani olma, alışverişlerini, ikrarlarını ve diğer tasarruflarını iptal etmeye gelince, işte burada bizimle hasımlarımız arasında ihtilaf başgöstermektedir. Ayette bu tasarrufları men etmek gerektiğine dair bir hüküm yoktur. Çünkü ikrarda bulunmanın kendisi savurganlık değildir. Çünkü ikrarda bulunan kişi savurgan sayılsa, ikrarda bulunan herkesin ikrarına engel olmak gerekir. Müşteriye iltimas yaparak bir malı ucuza satmakta da savurganlık yoktur. Eğer bu şekilde satış savurganlık olsaydı, bunu yapan herkesin yasaklanması gerekirdi. Hibe ve sadaka da böyle olup savurganlık sayılmaz. Ayet, savurganlığı yasaklamayı, savurganı yermeyi gerektirmektedir. Durum böyle olunca da savurganlık içermeyen akidleri yapanları kısıtlılık altına almak gerektiğine dair ayetten nasıl delil çıkarılır? Belki de bu durumda İmam Muhammed'in görüşünü destekleyen bir delil çıkarılabilir. Çünkü o, savurgan kimsenin iltimas ve mal itlafını içermeyen akitlerinin geçerli olacağını söylemiştir. Fakat şunu söylemeliyiz ki, ayette işlenen tema, savurganların yerilmesi ve savurganlığın yasaklanmasıdır. Kısıtlılık altına almayı reddedenler derler ki: Savurganlık kötü bir şeydir. Malı saçıp

295 İsrâ, 17/26
296 İsrâ, 17/29

savurmak yasaklanmıştır. Kısıtlılık altına alma ve mali tasarruftan men etmeye gelince, ayette bunu gerektiren bir hüküm bulunmamaktadır. Bilindiği gibi insan, deniz yolundan veya tehlikeli bir yoldan taşımak suretiyle malını tehlikeye maruz bırakmaktan yasaklanmıştır. Ancak hâkim onu kısıtlılık altına alma şeklinde bundan men etmez. Bir kimse hurmalığını, ağaçlarını ve ekinlerini sulamaksızın kendi hâline terkeder; akarını ve evlerini onarmaksızın öylece bırakırsa, malı telef olmasın diye devlet başkanı onu bu malları için masraf yapmaya zorlayamaz. Aynı şekilde malının telef olmasından korkulan akidleri yapmasın diye de onu kısıtlılık altına alamaz. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* malı zayi etmeyi yasaklaması da kısıtlılık altına almak gerektiğine delalet etmez. Nitekim savurganlıktan bahsederken bunu açıklamıştık.

Kısıtlılık altına almanın gerekli olmadığına, kısıtlının tasarrufunun geçerli olduğuna delalet eden delillerden biri şudur:

Akıllı ve ergen bir kimsede sefihlik ve savurganlık hâli belirdiğinde kısıtlılığı gerekli gören ve görüşleri önceki sayfalarda nakledilen fakihler -Muhammed b. Hasan hariç- derler ki: Bu durumdaki bir kişi kadı tarafından kısıtlılık altına alındığında, kısıtlılıktan sonraki akit ve ikrarları geçersiz olur. Bu adamın kadı tarafından kısıtlılık altına alınmasından önceki tasarrufları geçerli olduğuna göre kâdının kısıtlılık altına almasının anlamı; "Ben bu adamın gelecekte yapacağı akitleri ve ikrarları iptal ettim" demektir ki bu, sahih olmaz. Çünkü bu, henüz mevcut olmayan bir akdi feshetmektir ve bu, şuna benzer: Bir kimse bir başkasına, "Bana yapacağın bütün satışları ve benimle yapacağın bütün akitleri feshettim" veya "Muhayyer olma şartıyla yapacağım satışları feshettim" derse veya bir kadın, kocasına "Gelecekte benim hakkımda yapacağın bütün tasarrufları iptal ettim" derse, bütün bu söylenenler geçersizdir. Çünkü gelecekte yapılacak akitleri önceden feshetmenin hükmü yoktur.

Bu meselede Ebu Yusuf ile Muhammed'i zor duruma düşüren hususlardan biri şudur: Bunlar, kişinin kısıtlılık altına alındıktan sonra mehr-i misil ile bir kadınla evlendirilmesini caiz görmektedirler. Oysa böyle yapmakla onun kısıtlılığı iptal edilmiş olmaktadır. Eğer malı telef olmasın diye kısıtlılık altına alınması gerekli olmuşsa, onu evlendirmekle de malı telef edilmiş olacaktır. Şöyle ki: Mehr-i misil vererek bir kadınla evlenir. Sonra

gerdeğe girmeden o kadını boşarsa kadına mehrin yarısını vermesi gerekir. Sonra malı tükeninceye kadar bu şekilde birkaç defa evlenir. Şu hâlde onu bu şekilde kısıtlılık altına almakla malı telef edilmekten korunmuş olmaz.

Sefihe malının teslim edilebilmesi için rüşdünün görülmüş sayılması şarttır. Şafiî bunun yanı sıra şahitliğinin geçerli olmasını da şart koşmaktadır. Daha önce hiçbir fakih bu şartı koşmuş değildir. Buna göre fasık kimselerin alım satım akitlerinin ve hâkim huzurunda kendi aleyhlerine yapacakları şahitliğin geçerli olmaması, şahitlerin de adaleti sabit olmayan kimsenin satış akdine şahitlik etmemeleri gerekir. Kâdının, adaleti sabit olmayan davacının iddiasını, aynı şekilde davalının da adaleti sabit olmadıkça davacıya karşı ileri süreceği iddiayı kabul etmemesi gerekir. Çünkü adil ve şahitliği geçerli sıfatına sahip olmayan kimsenin ikrarı ve akitleri kâdı nezdinde geçerli olmaz. Bu da icmaya aykırı bir durumdur.

Oysa asr-ı saadetten günümüze kadar insanlar hukukî konularda birbirleriyle davalaşmaktadırlar. Ne Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ne de selef ulemasından biri onlara, "Ben adaletli olduğunuzu tespit etmeden davanızı kabul etmem" veya "Adaletli olduğunu tespit etmeden bir kimseye başkasının iddiası hakkında fikrini sormam" demiştir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* huzurunda davalaştığı adam için "Bu facir ve günahkâr bir adamdır" diyen Hadramutlu adamın davasını reddetmemiş ve nasıl biri olduğunu başkalarına sorup araştırmamıştı.

Bununla ilgili rivayet şöyledir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Alkame b. Vail el-Hadremi, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Biri Hadramut'tan, diğeri de Kinde'den iki adam Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna geldiler. Hadramutlu adam, 'Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam, babama ait bir araziyi zorla elimden aldı' dedi. Kindeli adam, 'Arazi benimdir, elimdedir, ekiyorum, onun arazimde hakkı yoktur' dedi.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hadramutluya ***"Beyyinen var mı?"*** diye sordu. 'Hayır' deyince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Öyleyse senin ona yemin ettirme hakkın vardır"*** buyurdu. Hadramutlu, 'Ey Allah'ın

Resûlü! Bu adam günahkâr biridir. Neye yemin ettiği umrunda olmaz. Hiçbir şeyden çekinmez' deyince, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Senin için onun bundan başka yapacağı bir şey yoktur"*** buyurdu."[297]

Günahkârlık eğer kısıtlılık altına almayı gerektirseydi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kindeli adamın durumunu başkalarına sorup araştırır ya da hasım, karşı tarafın davalaşması geçerli olmayan kısıtlı biri olduğunu ikrar ettiği için davayı iptal ederdi.

Emlâk üzerindeki tasarruf, akit ve ikrarlarının geçerli olması bakımından Müslüman ile kâfir arasında fark olmadığı hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Kâfirlik, günahkârlığın en büyüğü olduğu hâlde kısıtlılık altına almayı gerektirmiyorsa, ondan daha aşağı derecedeki fasıklığın kısıtlılık altına almayı gerektirdiğini nasıl söyleyebiliriz? Emlâk üzerindeki tasarruflarla akitlerin geçerliliğiyle ilgili olarak Müslüman ile kâfir arasında bir fark bulunmadığı konusunda fakihler arasında ihtilaf yoktur.

(وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ)

"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayetin başında (يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ) **"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın"** ifadesiyle müminlere hitap edildikten sonra bunun üzerine atıfta bulunularak (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ) **"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun"** emri verilmiştir. Bu da iki manaya delalet eder. Biri, şahitlerin sıfatına delalet etmesidir. Çünkü ayetteki hitap, iman sıfatı ile onlara yönelmiştir. Ayetin devamında (مِنْ رِجَالِكُمْ) **"sizin adamlarınızdan"** kaydı geçmektedir. Bu, 'mümin adamlardan' gibi bir ifadedir. Bu da Müslümana karşı şahitlik yapacak olan kimsenin mümin olmasını şart kılmaktadır. Diğer mana ise şahidin hür olmasıdır.

297 Ebu Davud, Akdiye, 27

Zira ayetin özünde iki bakımdan delalet vardır:

Biri, (اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُۜ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِۖ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذٖي عَلَيْهِ الْحَقُّ) **"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir kâtip adaletle yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın"** ibaresidir. Burada anlatılan muameleyi köleler değil, ancak hür kimseler yapabilirler. Bunun delili de şudur: Köle, borçlanma akdini yapma hak ve yetkisine sahip değildir. Bir ikrarda bulunursa, efendisinin izni olmadan ikrarı geçerli olmaz. Ayet, ancak başkalarının iznine bağlı kalmaksızın mutlak olarak bu hak ve yetkiye sahip olan kimselere hitap etmektedir. Bu da hürriyetin bu şahitliğin şartlarından olduğuna delalet etmektedir. Diğer mana ayetteki hitabın delaletinden anlaşılmaktadır. (مِنْ رِجَالِكُمْ) **"sizin adamlarınızdan"** kaydı geçmektedir. Bu ayetin zahirî, sahiplik manası içermektedir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ)

"Sizden bekâr olanları evlendirin."[298]

Yani hür olan bekârları evlendirin. Hür kaydını kullandık, çünkü ayetin bu kısmına daha sonra şu ifadeler atfedilmiştir:

(وَالصَّالِحٖينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْ)

"Kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin."

Ayetin önceki kısmında geçen **"sizden"** kelimesinin kapsamına köle ve cariyeler girmemektedir. Bu da şahitlerin, hem hür hem de Müslüman olmalarının şart olduğuna, kölenin şahitliğinin geçersizliğine delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah'ın emirleri vaciplik ifade eder. O, hür kim-

298 Nur, 24/32

selerin şahitlik yapmalarını emretmiştir. Bu sebeple başkalarının şahitlik etmesi geçerli olmaz.

(وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ)

"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun" ayeti hakkında Mücahid'in, şahitlerin hür olması gerektiğini söylediği rivayet edilmiştir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Anlattıklarınız, kölenin bu ayetin kapsamına girmemesini gerektirmektedir. Ancak ayette, onun şahitliğinin geçersiz olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayetteki hitabın özünden de anlaşılacağı gibi şahitlerin hür olmasının kastedildiği sabit olmuştur. Dolayısıyla (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ) **"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun"** ayeti, vaciplik ifade eden bir emir olmuştur. Buna göre ayeti şöyle manalandırmak uygun olur: Bu işleme şahitliklerine güvendiğiniz iki hür erkeği şahit tutun. Herhangi bir kimsenin şahitlerin hür olma şartını yok sayması caiz değildir. Şayet bu caiz olsaydı, şahit sayısını da düşürmek caiz olurdu. Bu da ayetin, kölenin şahitliğinin geçersizliği hükmünü içerdiğine delalet etmektedir.

Kölenin şahitliği konusunda ilim ehli kimseler farklı görüş ortaya koymuştur.

Katade'nin bildirdiğine göre Hasan, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Çocuğun çocuğa, kölenin de köleye karşı şahitliği geçerlidir."

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Abdurrahman b. Hemmam, Katade'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ali *radıyallahu anh* olayın aydınlanması için çocukların ifadesine başvururdu." Bu rivayet, önceki hadisi zayıf hâle getirmektedir.[299]

---

299 Asıl metinde geçen (يستشهد) kelimesi şahitlik etmek olmayıp, olayın aydınlanması için kişinin bilgisine başvurmaktır. Müellif bunu şahitlik anlamında değerlendirdiği için, bu

Hafs b. Gıyas'ın bildirdiğine göre Muhtar b. Fülfül, Enes'in *radıyallahu anh*şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kölenin şahitliğini reddeden bir kimsenin bulunduğunu bilmiyorum."

Osman el-Betti dedi ki: "Kölenin, efendisinden başkası lehine şahitlik etmesi geçerlidir." İbn Şübrüme ile Şureyh'in de bunu geçerli saydıkları nakledilmiştir.

İbn Ebi Leyla, kölelerin şahitliğini kabul etmezdi. Hariciler isyan çıkarıp Kûfe'yi ele geçirdiklerinde İbn Ebi Leyla, Kûfe kadısıydı. Kölelerin şahitliğini ve kendisinin görüşüne aykırı diğer bazı hususları kabul etmesini emrettiler. Emre uyacağını söyleyince onu kadılık makamında bıraktılar. Ancak gece olunca bineğine binip yola çıktı ve Mekke'ye gitti. Haşimi devleti başa geçince onu tekrar Kûfe kadılığına tayin ettiler.

Zühri, Said b. Müseyyeb'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Osman b. Affan *radıyallahu anh*, kölenin azad edildikten sonra şahitliğinin -eğer daha önce reddedilmiş değilse- geçerli olduğuna hükmetti."

Şube, Mugire'nin şöyle dediğini rivayet etti: "İbrahim, basit ve önemsiz şeylerde kölenin şahitliğini geçerli sayardı."

Yine Şube, Yunus tarikiyle Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hasan'dan gelen bir rivayete göre kölenin şahitliği geçerli değildir."

Hafs, Haccac, Atâ tarikiyle gelen bir rivayete göre İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Kölenin şahitliği geçerli olmaz."

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, kendisinden gelen iki rivayetten birine göre İbn Şübrüme, Mâlik, Hasan b. Salih ve Şafiî, hiçbir şeyde kölelerin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini söylediler.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Ayette sözü edilen şahitliğin kölelere değil, hürlere mahsus olduğuna dair ayetteki delaleti anlatmıştık. Kölenin şahitliğinin kabul edilmeyeceğine ilişkin ayetten bir delil şudur:

---

rivayetin önceki hadisi zayıf hâle getirdiğini söylemiştir.

(وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا)

"Şahitler çağrıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar."

Bazıları bu ayeti manalandırırken "Olayın şahidi şahitlik yapmaya çağırıldığında şahitlik etsin" demişler; bazıları da "Şahit olarak gösterilirse şahitlik etsin" demişlerdir. Üçüncü bir grup da "Her iki durumda da şahitlik etmek vaciptir" demişlerdir.

Köle, şahitlik yapma çağrısına icabet etmekten men olunmuştur. Çünkü efendisinin onun üzerinde hakları vardır. Ona hizmet etmekle yükümlüdür. Onu bırakıp gidemez. Bu da onun şahitlik yapmakla emrolunmadığına delalet etmektedir. Bilindiği gibi köle, efendisine hizmeti bırakıp kitap okuma, yazma ve şahitlik etmekle meşgul olma hakkına sahip değildir. Köle, haccetme ve Cuma namazı kılmayla ilgili ilahî hitabın kapsamına girmemektedir. Şahitlik de böyledir. Kaldı ki olayı görenlerin şahitlik yapması farz-ı ayn değil, farz-ı kifayedir. Cuma namazı kılmak ve haccetmekse, mükellefiyyet şartlarını taşıyan herkese farz-ı ayndır. İmkânı olsa bile efendisinin kendisi üzerindeki hakkından dolayı Cuma namazı kılmak ve haccetmek kendisine farz değilken, yine efendisinin kendisi üzerindeki haklarından dolayı şahitlik yapmaya öncelikle ehil olmaması gerekir. Bu hükmü teyit eden şu ayetler de birer delildir:

(وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ)

"Şahitliği Allah için dosdoğru yapın."[300]

(كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُوا)

"Kendiniz, anne babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.

300 Talak, 65/2

(Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın."[301]

Bu ayette hâkim Allah için şahit olarak nitelendirilmiştir. Nitekim diğer şahitler de (وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ) **"Şahitliği Allah için dosdoğru yapın"** ayetinde Allah için şahit olarak nitelendirilmişlerdir. Kölenin hâkim olması caiz olmadığı gibi, şahit olması da caiz değildir. Çünkü hüküm, şahit ve hâkim ile geçerli ve sabit olur.

Kölenin şahitliğinin geçersiz olduğuna delalet eden delillerden biri de şu ayettir:

(ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ)

"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köleyi misal verir."[302]

Bilindiği gibi bu ayette kölenin fiziken güçsüzlüğü kastedilmiş değildir. Çünkü kişinin fiziki gücü köleliğine ve hürlüğüne göre değişmez. Şu hâlde burada kastedilen; kölenin sözünün, akidlerinin, tasarruf ve mülkiyetinin hükümsüz olmasıdır. Bilindiği gibi bu ayetteki köle örneğiyle Arapların taptıkları putlar kastedilmiştir. Bu putların kul haklarıyla ilgili olarak sözlerinin hükümsüzlüğü, tasarruf ve mülkiyetlerinin olmayışı mübalağalı bir şekilde tasvir edilmiştir.

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* bu ayete dayanarak kölenin boşama yetkisine sahip olmadığı hükmünü verdiği rivayet edilmiştir. Ayetin lafzının bu manaya ihtimali olmasaydı, İbn Abbas *radıyallahu anh* bu şekilde bir te'vilde bulunmazdı. Bu da kölenin şahitliğinin, onun akit, ikrar ve diğer sözlü tasarrufları gibi geçersiz olduğuna delalet etmektedir. Şahitliği sözle yaptığına göre, ayetin zahir manasına göre şahitliğinin de hükümsüz olması gerekir.

---

301 Nisâ, 4/135

302 Nahl, 16/75

Kölenin şahitliğinin geçersizliğinin delillerinden biri de, şahitliğin cihat gibi farz-ı kifaye olmasıdır. O, cihat emrine muhatap değildir. Hatta düşmanı kuşatma altına alıp savaşsa, ganimetten kendisine pay verilmez. Böyle olunca şahitlik yapma emrine de muhatap olmaması gerekir. Şahitlik yapsa bile şahitliği kabul edilmez. Şahit hükmünde olmaz. Nitekim savaşa katılsa bile ganimetten kendisine pay verilmez. Dolayısıyla savaşa katılmış olmasının bir hükmü de olmaz.

Kölenin şahitliğinin geçersizliğinin delillerinden biri de şudur: Köle şahitlik ehliyetine sahip olsa, şahitliğine dayanılarak hüküm verilir ve sonra kendisi bu şahitliğinden rücu etse, şahitliği dolayısıyla meydana gelen zararı karşılaması gerekir. Çünkü bu, şahitliğin ahkâmındandır. Nitekim hâkimin infaz etmesi hâlinde bu şahitliğe dayalı olarak verilmiş olan hükmün geçerli oluşu da şahitliğin ahkâmındandır. Kölenin yapmış olduğu şahitlikten geri dönmesi hâlinde meydana gelecek zararları karşılama mecburiyeti olmadığına göre bundan anlıyoruz ki köle, şahitlik ehliyetine sahip değildir ve onun şahitliğine dayanarak hüküm vermek de caiz değildir.

Şunu da söylemek gerekir ki kadının mirastaki payı, erkeğinkinin yarısı kadardır. Buna paralel olarak iki kadının şahitliği de bir erkeğin şahitliğine denk düşmektedir. Böyle olunca da kadının şahitliği erkeğinkinin yarısı, mirastaki payı da erkeğinkinin yarısı kadar olmaktadır. Buna göre mirasta hiç payı olmadığı için kölenin şahitlik ehliyetine sahip olmaması gerekir. Çünkü biz miras payındaki eksikliğin, şahitlik derecesinde de eksikliğe sebep olduğunu görmekteyiz. Şu hâlde miras payının olmaması, şahitlik ehliyetinin de olmamasını gerektirir. Kölenin şahitliğinin geçerliliğine dair Hz. Ali b. Ebi Talib'den gelen rivayet, nakil tariki bakımından sahih değildir. Sahih olsa bile, başka bir köleye karşı yapacağı şahitliğe mahsus bir rivayet olmalıdır. Hakkında şahitlik yapılması caiz olan konularda köle ile hür arasında bir fark bulunmadığı hususunda fakihler arasında ihtilaf olduğunu bilmiyoruz.

[Şahitlik ile Haber Arasındaki Fark]

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* hadis rivayet ettiğinde kölenin haberi kabul edilmekte ve kö-

leliği, verdiği haberin kabul edilmesine engel teşkil etmemektedir. Köleliği, şahitliğinin de kabul edilmesine engel teşkil etmemesi gerekir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Haber vermek, şahitlik için bir esas teşkil etmez. Haber vermeyi şahitlikle aynı hükme tabi kılmak doğru olmaz. Mesela ahkâm konusunda haber-i vahid kabul edilmektedir. Ama aynı şey için şehadet-i vahid, yani bir kişinin şahitliği kabul edilmez. Haber vermede yani rivayette, "Falan falandan rivayet etti ki" denildiğinde bu rivayet kabul edilir. Ama şahitlikte ancak şahidin, olaya tanık olduğuna dair şahitlik etmesi gerekir. Mesela rivayette ravi, "Falan adam, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu söyledi" derse, o ravinin rivayeti kabul edilir. Ama şahit, "Olayı gördüğüme ve söylenenleri işittiğime şahitlik ederim ki" demedikçe şahitliği kabul edilmez. Rivayette kadın ile erkek birbirine eşittirler. Ama şahitlikte durum farklıdır. Çünkü iki kadının şahitliği, bir erkeğin şahitliğine denk iken rivayette kadın ile erkek birbirlerine eşit seviyededirler. Kölenin verdiği haberin kabul edilmesine dayanarak onun şahitliğinin geçerli olduğuna hükmetmek doğru olmaz.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Muhammed b. Hasan şöyle dedi: "Bir hâkim, kölenin şahitliğine dayanarak hüküm verir ve sonra o hüküm, benim önüme getirilirse ben o hükmü iptal ederim. Çünkü bu, batıl ve geçersiz olduğunda fakihlerin icma ettiği hükümlerdendir."

[Çocukların Şahitliği]

Çocuğun şahitliği konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer, çocukların şahitliklerinin hiçbir konuda geçerli olmayacağını söylediler. İbn Şübrüme, Sevri ve Şafiî de bu görüştedirler.

İbn Ebi Leyla dedi ki: "Çocukların birbirlerine karşı şahitlikleri geçerlidir."

Mâlik dedi ki: "Yaralama olaylarında çocukların kendi aralarında şahitlikleri geçerlidir. Ama başkalarına karşı şahitlikleri geçerli değildir. Kendi

aralarında sadece yaralama olaylarında ve olayın cereyan ettiği yerden ayrılmadan, şahitlik yerine gelmeleri ve olayın nasıl cereyan ettiğini bilmeleri şartıyla şahitlikleri geçerli olur. Olayın meydana geldiği yerden ayrılmalarından sonra yapacakları şahitlik kabul edilmez. Ancak ayrılmadan olayı gördüklerine ve söylenenleri işittiklerine dair şahitlik yaparlarsa ve birbirlerini teyit ederlerse şahitlikleri kabul edilir. Çocuklardan da erkek ve hür olanların şahitlikleri kabul edilir. Cariye çocuklar ile hür kız çocuklarının şahitlikleri kabul edilmez."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İbn Abbas, Hz. Osman ve İbn Zübeyr'in (Allah hepsinden razı olsun), çocukların şahitliğinin geçersiz olduğu görüşünde oldukları rivayet edilmiştir. Atâ b. Ebi Rebah'ın da aynı görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

Abdullah b. Habib b. Ebi Sabit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: İyas b. Muaviye'nin çocukların şahitliğinde sakınca görmediğini kendisine söylediklerinde Şa'bi şu karşılığı verdi: Mesruk'un bana anlattığına göre kendisi bir defasında Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* yanındayken beş çocuk Hz. Ali'ye *radıyallahu anh* gelip 'Biz altı arkadaş suyun içinde tavalet ihtiyacımızı gideriyorduk. Bir arkadaşımız suda boğuldu' dediler. Beş çocuktan üçü, ikisinin o çocuğu boğduğuna şahitlik ettiler. O iki çocuk da kendilerini itham eden üç çocuğun o çocuğu boğduklarına şahitlik ettiler. Bunun üzerine Hz. Ali *radıyallahu anh* diyetin 3/5'ini iki çocuğun, 2/5'ini de üç çocuğun ödemesine hükmetti.

Şunu belirtmeliyiz ki, bu rivayeti aktaran ravi Abdullah b. Habib, ilim ehli nezdinde rivayeti makbul olmayan bir kimsedir. Bununla birlikte hadiste anlatılan şeyin doğru olması da mümkün değildir. Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* böyle bir hüküm vermiş olması da düşünülemez. Zira boğulan çocuğun velileri iki gruptan birinin katil olduğunu iddia ederse bu grup, diğer grubun boğduğunu şahitlik ettiği için velileri yalanlamış olurlar. Veliler her iki grubun katil olduğunu iddia ederse, birbirleri aleyhinde şahitlik yapan iki grubu toptan yalanlamış olurlar. Netice itibariyle Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* böyle bir hüküm verdiği sabit değildir.

Çocukların şahitliğinin geçersizliğini gösteren delillerden biri de şu ayettir:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ)

"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın."

Bu ayette ergen erkeklere hitap edilmektedir. Çünkü çocuklar, borçlanma akdi yapamazlar. Ayetin devamındaki şu kısım da çocukların şahitliğinin geçersizliğine delalet etmektedir:

(وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ)

"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın."

Çocuk, bu ayetin kapsamına girmez. Çünkü onun ikrarı geçerli değildir.

Ayetin şu kısmı da aynı şeye delalet etmektedir:

(وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا)

"Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)."

Bu ayetin çocuğa hitap ettiğini söylemek doğru olamaz. Çünkü o, dinî hükümlerle mükellef değildir. Dolayısıyla uhrevî ceza tehdidinin kapsamına girmez.

Şu ayette erkeklerin şahit tutulması gerektiğinden söz ediliyor:

(وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ)

"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz erkeklerinizden iki erkeği şahit tutun."

Bilindiği gibi çocuklar, bizim erkeklerden değildir. Ayetin başında ergen olanlardan söz edildiğinden buradaki (مِنْ رِجَالِكُمْ) erkekleriniz ifadesiyle ergen olanların kastedildiği anlaşılmaktadır.

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ)

"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz..."

Bu ibare de çocuğun şahitliğinin geçerliliğine engel teşkil etmektedir.

(وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ اِذَا مَا دُعُوا)

"Şahitler çağrıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar."

Bu ibare, çocuğun şahitliğini kabul etmeyi yasaklamaktadır. Çocuk şahitlik yapmaya çağrıldığında gelmeyebilir. Davacının onu zorla hâkim huzuruna çıkarma hak ve yetkisi yoktur.

(وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ)

"Şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır."

Bu ayetin çocuklara hitap etmiş olması mümkün değildir. Çünkü çocuklar, şahitliği gizlemekle günaha girmezler. Şahitlikten rücu etmesi durumunda tazminat ödemesinin gerekmemesi, çocuğun şahitlik ehliyetine sahip olmadığına delalet eder. Çünkü şahitliği sahih olan kimseler şahitliklerinden rücu ettikleri takdirde meydana gelen zararı tazminle yükümlü olurlar.

Özel olarak yaralama olaylarında ve olay yerinden ayrılmadan ve bir yere gidip gelmeden çocukların şahitliğini geçerli saymak, delilsiz bir zorlama, akıl ve rivayet bakımından aralarında fark bulunmayan şeylere farklı hüküm uygulamaktır. Zira usûl kaidesine göre yaralama olayında şahitliği geçerli olan kimselerin diğer olaylarda da şahitlikleri geçerli olur.

Çocukların şahitliklerinin geçerli olması için olay yerinden ayrılmış ve bir yere gidip gelmiş olmamalarını şart koşmaya gelince, bunun pek anlamı yoktur. Zira suçu kendileri işlemiş olabilirler. Onları şahitliğe iten şey, o suçu kendilerinin işlediği farkedilmesin ve sorumlu tutulmasınlar diye kendilerini gizleme ihtiyacını duymalarıdır. Bilindiği gibi suç işlediklerinde yakalanıp cezalandırılmaktan korktukları için, suçu başkalarının üzerine atmak, çocukların âdetindendir.

Şu da var ki yüce Allah, şahitlerin âdil olmalarını şart koşmuş, yalancı şahitleri şiddetli azapla tehdit etmiş, yoldan çıkmışların ve yalan söylemekten çekinmeyenlerin şahitliğini reddetmiştir. Durum böyleyken söylediği yalandan ötürü sorumlu tutulmayan, yalan söylemesine engel bulunmayan, kendisini yalan söylemekten alıkoyacak utanması ve mürüvveti olmayan çocukların şahitliği nasıl geçerli olur?

İnsanlar çocukların yalancılıklarını darb-ı mesel hâline getirerek, "Şu adam çocuktan daha yalancı" demişlerdir. Bu durumdaki birinin şahitliği nasıl kabul edilir? Olay yerinden ayrılmadan ve nasıl ifade vereceklerini birileri kendilerine öğretmeden çocukların şahitliğinin kabul edileceğini söyleyenler, onların kendilerine bir telkinde bulunulmadan bilerek yalan söylemeyeceklerini zannetmektedirler. Oysa hakikat, onların zannettiği gibi değildir. Çünkü çocuklar hiçbir engel olmaksızın bilerek yalan söylerler. Gördüklerini anlatabilecek ve şahitlik edebilecek çağa ve duruma geldiklerinde doğruyu bildikleri gibi yalanı da bilirler. Arızî bazı sebeplerden dolayı bilerek yalan söyleyebilirler. Bu sebeplerden bazıları şunlardır:

İşlenen suçun kendilerine isnad edilmesinden korktukları veya aleyhine şahitlik ettikleri kimseden hoşlanmadıkları ya da durumlarından pek anlaşılamayan başka bazı sebeplerden dolayı bilerek yalan söyleyebilirler. Olay yerinden ayrıldıktan sonra doğru şahitlik edeceklerine hiç kimse hükmedemeyeceği gibi, olay yerinden ayrılmadan önce de doğru şahitlik edeceklerine hiç kimse hükmedemez. Varsayalım ki çocukların yalan söylemeyecekleri ve yalancı şahitliğe yönelmeyecekleri bilinse, o zaman erkeklerin şahitliği kabul edildiği gibi kadınların da şahitliğinin kabul edilmesi, bir grubun şahitliği kabul edildiği bir kişinin de şahitliğinin kabul edilmesi gerekir. Şahitlikte sayı esas olduğuna, yaralama hadiselerinde kadınların değil de erkeklerin şahitliği kabul edildiğine göre,

şahitliğin ergen ve adil olmak gibi diğer şartlarına da uyulması gerekir. Kabul edenler, çocukların birbirlerine karşı şahitliklerini kabul ettiklerine göre, erkeklere karşı da şahitliklerini kabul etmeleri gerekir. Çünkü çocukların erkeklere karşı şahitlikleri, birbirlerine karşı şahitliklerinden daha kuvvetli bir şey değildir. Zira bu görüşte olanlara göre çocuklar, Müslüman hükmündedirler. Muvaffakiyete erdiren yüce Allah'tır.

[A'mânın Şahitliği]

A'mânın şahitliği konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife ile İmam Muhammed, a'mânın şahitliğinin hiçbir durumda kabul edilmeyeceğini söylemişlerdir. Hz. Ali b. Ebi Talib'in de böyle dediği rivayet edilmiştir.

Hasan'ın, a'mânın şahitliğinin hiçbir durumda kabul edilmeyeceğini söylediğini Amr b. Ubeyd rivayet etmiştir. Eş'as'ın da aynı şeyi söylediği rivayet edilmiştir. Yalnız o, a'mânın gözlerini kaybetmeden önce gördüğü şey hakkında şahitlik edebileceğini söylemiştir.

İbn Lühey'a'nın bildirdiğine göre Ebu Tu'me, Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "A'mânın şahitliği geçerli olmaz."

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Haccac b. Cübeyr b. Hazim, Katade'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "A'mâ bir kişi, İyas b. Muaviye'nin yanında başkalarının şahitliği üzerine şahitlik etti. İyas ona, 'Biz senin şahitliğini a'mâ olduğun için reddetmiyoruz. Ancak âdil olmadığın için reddediyoruz. Lâkin sen görmeyen a'mâ birisin' dedi ve şahitliğini kabul etmedi.

Ebu Yusuf, İbn Ebi Leyla ve Şafiî dediler ki: "A'mâ kişi gözlerini kaybetmeden önce bildiği bir meselede şahitlik ederse, şahitliği geçerli olur. Gözlerini kaybettikten sonraki dönemde öğrendiği bir meselede şahitlik ederse, şahitliği geçerli olmaz."

Şureyh ile Şa'bi dediler ki: "A'mânın şahitliği geçerlidir."

Mâlik ile Leys b. Sa'd dediler ki: "A'mâ'nın şahitliği geçerlidir. A'mâ iken öğrendiği bir mesele hakkında şahitlik ettiğinde bu mesele boşama ve ikrar gibi sesli bir mesele ise ve boşayanı ya da ikrarda bulunanı sesinden tanıyorsa, şahitliği geçerli olur. Ama zina ve kazf haddi gibi sesle ilgisi olmayan bir meselede şahitlik ederse, şahitliği kabul edilmez."

A'mânın şahitliğinin geçersizliğinin delili şu rivayettir: Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Tavus, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* şahitlik hakkında soru soruldu. Soruyu soran adama şöyle buyurdu: ***"Şu güneşi gördüğün gibi gördüğün olay hakkında şahitlik et. Yoksa şahitlik etme."***[303]

Görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, şahidin hakkında şahitlikte bulunduğu olayı gözleriyle görmüş olmasını şahitliğin geçerlilik şartı kılmıştır. A'mâ kimse ise hakkında şahitlik ettiği olayı gözleriyle göremeyeceği için şahitliği geçerli olmaz.

Diğer taraftan a'mâ, delillerden hareketle sonuca ulaşmaya çalıştığı için şahitliği geçerli olmaz. Bilindiği gibi ses sese benzer. Bazı kimseler, başkalarının ses ve nağmelerini tıpa tıp taklit edebilirler. Bu taklitçilerden birini perde arkasından dinleyen kimse sanki sesin asıl sahibi konuşuyormuş gibi zanneder ve bunda asla şüphesi olmaz. Dolayısıyla a'mânın sese dayanarak şahitlik etmesi geçerli olmaz. Çünkü sese dayanmakla kesin bilgiye değil, sadece ağırlıklı bir kanaate varılır.

Şunu da belirtmeliyiz ki şahit, şahitlikte bulunurken "şehadet ederim ki..." lafzını kullanmakla yükümlüdür. Bunun dışında "bilirim ki..." veya "kesin olarak diyrum ki..." gibi başka kökten bir kelime kullanacak olursa şahitliği kabul edilmez. Şahitliğin "şehadet ederim ki..." kelimesine mahsus olduğu anlaşıldığına ve bu kelime de hakkında şahitlik yapılan olayı görüp müşahede etmeyi gerektirdiğine göre, bu tanımın dışına çıkan görüp müşahede etmeden şahitlikte bulunan kimsenin şahitliği geçerli olmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Sesini tanıması hâlinde a'mânın, karısının yanına varıp onunla cinsel ilişkide bulunması caiz olur.

---

303 Bkz: Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 10/156

Bu durumda karısını kesin olarak tanımış olmaktadır. Çünkü karısı olduğundan şüphesi varsa onunla ilişkiye girmesi caiz olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: A'mâ kişinin kendi ağırlıklı kanaatine dayanarak karısıyla ilişkiye girmesi caizdir. Mesela yeni evlenen a'mâ bir kişi gerdek odasına girdiğinde tanımadığı bir kadını odasına getirip 'Bu senin eşindir' derlerse o kadınla cinsel ilişkiye girmesi helâldir. Aynı şekilde bir elçi aracılığıyla kendisine hediye olarak bir cariye getirilip sunulursa o cariyeyi kabul edip onunla cinsel ilişkiye girmesi caiz olur.

Bir haberci, a'mâ bir kimsenin yanına gelip Zeyd isimli şahsın bir ikrarda bulunduğunu veya satış yaptığını veya başkasına zina iftirasında bulunduğunu haber verirse, bu habercinin haberine dayanarak Zeyd'ın bahsedilen tasarrufu hakkında şahitlikte bulunması caiz olmaz. Çünkü şahitliğin yolu, müşahede ve kesin bilgidir.

Yukarıda zikredilen diğer şeylerde ise zann-ı galib dediğimiz ağırlıklı kanaati kullanmak caiz olur. Bir kişinin sözünü kabul etmek, şahitlik için asıl ve dayanak olamaz. Gözleri görmekteyken bir kimseden gelip olayı görmesi ve müşahede etmesi istenir de sonra gözlerini kaybederse şahitliğini kabul etmeyiz. Çünkü şahitliği üstlendiği vakitteki durumu, şahitliği yerine getirdiği vakitteki durumundan daha zayıftır. Bunun delili şudur: Bir kimse kâfir veya köle ya da çocuk iken şahitliği üstlenir; sonra hür, Müslüman ve ergen iken şahitliği yerine getirirse şahitliği kabul edilir. Ama çocuk, köle veya kâfir iken şahitliği yerine getirirse, şahitliği kabul edilmez. Böylece şahitliği yerine getirme durumunun şahitliği üstlenme durumuna göre kesinlikle daha önemli ve öncelikli olduğu anlaşılmış olmaktadır.

A'mânın şahitliği üstlenmesi sahih olmadığına, a'mâ olmanın şahitliğin sahihliğine engel olduğu bilindiğine göre, a'mâ olmann şahitliğin yerine getirilmesinin de sahihliğine engel olması gerekir. Yine bir kişi, aralarında (mesela duvar gibi) bir engel bulunan bir kimseden olaya şahit olmasını isterse, şahitliği sahih olmaz. Aralarında engel varken de şahitliği yerine getirmesi geçerli olmaz. A'mâ olmak da şahit ile hakkında şahitlikte bulunulan arasında bir engel olduğuna göre, a'mânın şahitliği geçerli olmaz.

Ebu Yusuf ikisi arasında ayrım yaparak şöyle demiştir: "Bir kimse bir başkasının bir işi yaptığını gözleriyle görerek şahitliği üstlenir de işin faili daha sonra kaybolsa veya ölse bile kayboluşu veya ölmesi, diğerinin onun hakkında yapacağı şahitliğin geçerli olmasına engel olmaz. Aynı şekilde bir kimse, bir başkasının bir işi yaptığını gözleriyle görerek şahitliği üstlendikten sonra gözlerini kaybederse, a'mâ olması şahitlik yapmasına engel olmaz. Şahidin gözlerini kaybetmesi, önceki örnekteki hakkında şahitlik yapılan kimsenin kaybolmasına veya ölmesine benzer."

Ebu Yusuf'un bu dediklerine iki şekilde cevap verilebilir:

1-Şahidin kendisini esas almak gerekir. Eğer şahitlik yapma ehliyetine sahipse, şahitliğini kabul ederiz. Şahitlik yapma ehliyetine sahip değilse şahitliğini kabul etmeyiz.

A'mâ ise gözlerini kaybetmesi sebebiyle şahitlik ehliyetine sahip kimselerin dışına çıkmış olmaktadır. Şahidin dışındakilerin değil, şahidin kendisinin esas alınması gerekir.

Kaybolan veya ölen kimseye gelince şahidin bunlar hakkında şahitlik yapması sahihtir. Çünkü bu durumda şahidi, şahitlik ehliyetine sahip kimselerin dışına çıkaracak bir durum meydana gelmiş değildir. Hakkında şahitlik yapılacak olan kimsenin kaybolması veya ölmesi, şahidin şahitliğini etkilemez. Bu sebeple şahidin kaybolmuş veya ölmüş kimse hakkında şahitlik yapması geçerli olur.

2-Kaybolan veya ölen kimsenin adına davaya katılacak bir hasım olmadan, kayıp veya ölü kimse hakkında yapılacak şahitliği geçerli saymamaktayız. Bu durumda şahitlik, sanki davaya kayıp veya ölü adına katılan hasım hakkında yapılmış gibi olsa da hakikatte kayıp ya da ölü kimse hakkında yapılmış olur. Adına davaya katılacak bir hasım olmadığı takdirde ölü ile a'mâ hemen hemen aynı gibidir. Dolayısıyla a'mânın şahitliği sahih olmaz. Bu söylediklerimize karşı (اذا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا فَاِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا اَوْ ضَعِيفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ) **"Belli bir süre için birbirinize borçlan-**

dığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir kâtip adaletle yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) iki erkeği şahit tutun" ayeti ile (مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ) **"Rıza göstereceğiniz şahitlerden"** ifadesini delil göstererek "a'mâ da rıza gösterilebilecek şahitlerdendir. O da bizim hür erkeklerimizdendir. Ayetin zahirî onun da şahitliğinin kabul edilmesini gerektirmektedir" denilecek olursa, bunlara karşı şöyle cevap verilebilir:

Ayetin zahirî, a'mânın şahitliğinin makbul olmadığına delalet etmektedir. Çünkü ayette (وَاسْتَشْهِدُوا) **"şahit tutun"** denilmektedir. A'mânın şahit tutulması sahih olmaz. Çünkü 'şahit tutmak', şahitlik yapacak kimseleri olay yerinde hazır bulundurmak ve olanları onların gözleriyle görmelerini sağlamaktır. A'mâ ise kendisini olay yerine götüreni görüp müşahede edemez. A'mâ olması aradaki bir duvar gibi buna engeldir. Şahitlik, hakkı ispat etmek için hakkında şehadette bulunulacak şeyi gözle görüp müşahede etmektir. Bu ise a'mâ kimsede olamaz. Olamadığına göre de şahitliğinin geçerli olmaması gerekir. Bu ayet, a'mânın şahitliğinin geçerli olacağına delil olmaktan ziyade, geçerli olmayacağına delildir.

Züfer dedi ki: "A'mâ kimse, gözlerini kaybetmeden de kaybettikten sonra da şahit olduğu bir olay hakkında şahitlik ederse şehadeti geçerli olmaz. Yalnız nesep meselesi bunun dışındadır. Mesela 'Falan kişi falanın oğludur' diyerek şahitlik edebilir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Kişinin kendisi görüp müşahede etmiş olmasa bile meşhur ve yaygın haberlere dayanarak nesep meselesinde şahitlik yapmasının sahih olacağı görüşüne kail olarak Züfer böyle demiş olabilir. Bu sebeple falan kimsenin falanın oğlu olduğuna dair a'mânın nezdinde mütevatir haberler toplanırsa, hâkimin huzurunda "falan kimse falanın oğludur" diyerek şahitlik etmesi, caiz ve makbul olur.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* mütevatir hadislerini başkalarına nakletmede -nakleden kimseler o hadisin ravilerini görmüş olmasalar da duyduklarını söyleyerek yapmış oldukları- nakilleri sahihtir. Bunda gözleri görenle görmeyenler aynı durumdadırlar. Aynı şekilde tevatür yoluyla bir kimsenin nesebi hakkında bilgi sahibi olursa -haberi verenleri görmese bile- bu mütevatir habere dayanarak o kimsenin nesebi hakkında şahitlikte bulunması caiz ve makbul olur. Çünkü bu tür şahitlikte hakkında şehadet edilecek şeyi gözle görüp müşahede etmek şart değildir.

[Bedevinin Şehirli Hakkındaki Şahitliği]

Bedevinin şehirli hakkında şahitlik yapması konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, Leys, Evzai ve Şafiî dediler ki: "Bedevi eğer adalet sahibi bir kimse ise şehirli hakkında şahitlik yapması geçerli olur." Zühri'nin de benzer şeyler söylediği rivayet edilmiştir.

İbn Vehb, Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yaralama olayları dışında bedevinin şehirli hakkında yapacağı şahitlik geçerli olmaz."

İbn Kasım ise, Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bedevinin hazarda, yani mukimlikte iken şehirli hakkında şahitlik etmesi geçerli olmaz. Ancak sefer halindeyken şehirlinin bedeviye bir vasiyeti varsa veya konu satış meselesi ise ve bedevi de adaletli biri ise şahitliği geçerli olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Hür ve ergen kimselerin şahitliklerinin kabul edilmesi gerektiğine dair ayetten zikretmiş olduğumuz delillerin tamamı, şehirli ile bedevinin şahitliğini birbirine eşit derecede kabul etmeyi gerektirmektedir. Çünkü ayetin hitabı iman sıfatları zikredilerek onlara yöneltilmektedir:

"Ey iman edenler! Birbirinize borçlandığınız zaman..."

Bedeviler de iman ehli kimselerdendirler. Ayetin devamında şu emre yer verilmiştir:

(وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ)

"Sizden iki erkeği şahit tutun."

Yani hür ve mümin erkeklerden iki erkeği şahit tutun. Demek ki şahitlerin vasfı, hür ve mümin olmalarıdır. Bu ibareden sonra ayette şu kayda yer verilmiştir:

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ)

"Rıza göstereceğiniz şahitlerden"

Eğer âdil iseler bedevilerin şahitliğine rıza gösterilir. Boşanmada ric'at ve ayrılıkla ilgili bir ayette (وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ) "İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun"[304] buyrulmaktadır. Bu sıfat, adil olmaları durumunda bedeviyi de şehirliyi de kapsar. Bedeviyi kapsam dışına iterek bunu, sadece şehirliye mahsus kılmak, bir delil olmadan genel hükmü terk etmektir.

Fakihler, (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ) **"sizden iki erkeği şahit tutun"**ve (مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ) **"Rıza göstereceğiniz şahitlerden"** ayetleri ilebedevilerin de kastedilmiş olduğu hususunda ihtilaf etmemişlerdir. Ancak bedevinin kendisi gibi bir bedeviye şahitlik edebileceğini söylemişlerdir. Ayette kastedilmiş olduklarına dolayısıyla bedeviler birbirlerine ve şehirliler bedevilere şahitlik ettiklerine göre, bedevilerin de şehirlilere şahitlik etmelerinin geçerli olması gerekir.

Bu görüşümüze muhalif olanlar, aşağıdaki rivayeti bize karşı delil olarak ileri sürebilirler:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

304 Talak, 65/2

(لَا تَجُوزُ شَهَادَةُ بَدَوِيٍّ عَلَى صَاحِبِ قَرْيَةٍ)

***"Bedevinin şehirliye karşı şahitlik etmesi caiz olmaz."*[305]**

Böyle bir rivayetle Kur'an'ın zahirine itiraz etmek caiz olmaz. Kaldı ki bunda yaralama hadisesiyle diğer hadiseler arasında, şehirlinin seferi veya mukim olması arasında şahitlik bakımından bir ayrılık gözetilmiş değildir. Bize karşı delil olarak ileri sürülen bu rivayet, ayetin genel hükmüne aykırı düşmektedir.

Simâk b. Harb'ın bildirdiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir bedevi Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* gelerek Ramazan hilalini gördüğüne şahitlik etti. Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Bilal'e *radıyallahu anh*, "Yarın oruç tutsunlar" diye insanlara duyuru yapmasını emretti. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bedevinin şahitliğini kabul etmiş ve insanlara, ertesi gün oruç tutmalarını emretmişti.

Başka bir bedevinin değişik bir münasebetle yaptığı şahitliği Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* reddettiğine dair Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* rivayet ettiği habere gelince, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şahitlik edilen şeyin aksini bildiği için o şahitliği reddetmiş olabilir. Ravi, reddediş sebebini bildirmeksizin o hadisi rivayet etmiştir. Belki de şirk ve nifakın bedevilere hâkim olduğu bir zamanda o bedevinin şahitliğini reddetmiştir.

Nitekim bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ)

"Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belâlar gelmesini beklerler."[306]

305 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 10/422

306 Tevbe, 9/98

Ayet-i kerime, bu nitelikteki bedevilerin şahitliklerinin kabulünü menetmiştir.

Bunlardan başka bir kısım bedeviler de vardır ki, Cenab-ı Allah onları güzel sıfatlarla niteleyip övmüştür:

(وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ)

"Bedevîlerden kimileri de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır. Harcayacaklarını, Allah katında yakınlığa ve Peygamber'in dualarını almaya vesile sayarlar."[307]

Bu nitelikteki kimseler Allah katında ve Müslümanlar nezdinde beğenilip kendilerinden razı olunan kimselerdir. Bunların şahitlikleri makbuldür.

Bedevinin şehirliye şahitlik etmesinin kabul edilmemesi, ya dinî inancının zayıflığından ya şahitlikle ilgili hükümleri bilmemesinden, yapılması caiz olan ile caiz olmayanı birbirinden ayırt edememesinden dolayıdır. Dinî inancının zayıflığından dolayı reddedilmişse, bundan dolayı reddedilmesinin gerektiği hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Bu bakımdan bedevi ile şehirli arasında bir fark yoktur. Şahitlikle ilgili hükümleri bilmemesinden dolayı reddedilmişse, kendisi gibi bir bedevi hakkında yapacağı şahitliğin kabul edimemesi, yaralama hadiselerinde şahitliğinin kabul edilmemesi, seferi durumda şehirli hakkındaki şahitliğinin kabul edilmemesi vacip olur. Nitekim bu nitelikteki şehirlinin de şahitliği kabul edilmez.

Adil olup şahitlik ahkâmını bilen bedevinin, şahitliğine engel durum ortadan kalktığı için, şehirli ve başkaları hakkında yapacağı şahitliğin kabul edilmesi gerekir. Bedevilik alametinin üzerinde durması ve bedeviliğe nispetinin devam etmesi, şahitliğini reddetme gerekçesi olmamalıdır. Aynı şekilde şahitliğin geçerlilik şartlarından uzak olan şehirli bir kimsenin şehirli olması da şahitliğinin geçerli olması için bir gerekçe olmamalıdır.

307 Tevbe, 9/99

(فَانْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ)

"Eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yüce Allah önce iki şehidin bulundurulmasını vacip kılmıştır. İki şehîd, iki şahid demektir. "Şehîd" kelimesi ile "şahid" aynı anlama gelmektedir. Nitekim alîm ile âlim, kâdir ile kadîr de aynı anlama gelmektedir.

İki şahit bulundurma emrine daha sonra şu cümle atfedilmiştir:

(فَانْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ) Yani iki şahit erkek olmazsa o zaman (فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ) bir erkek ve iki kadını şahit tutun.

(فَانْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ) İfadesiyle söylenmek istenen ya şudur: İki erkek bulunmazsa o zaman bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu tıpkı şu ayetlere benzemektedir:

(فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا)

"Su bulamazsanız, o zaman teyemmüm edin."[308]

(فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّا)

"Eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler." [309]

(فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۚ)

"Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ard arda iki ay oruç tutmalıdır."[310]

308 Mâide, 5/6
309 Mücadele, 58/3
310 Mücadele, 58/4

(فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً)

"Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır."

Asıl farz olan şeyin bulunamaması durumunda onun yerine başka bazı şeylerin geçerli olacağını bildiren benzer ayetler de vardır.

Ya da (فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ) ifadesiyle şu söylenmek istenmiştir: İki şehîd/şahit erkeklerden olmazsa o zaman iki şahit, bir erkekle iki kadın olacaktır. Yani iki kadın, bir erkek şahidin yerine geçecektir. Bu da diğer hakları ilgilendiren meselelerde aksine bir delil bulunmadıkça, iki kadının bir erkekle beraber şahitlik yapmasının caizliğini ispatlamış olmaktadır. Müslümanlar, iki erkeğin bulunmaması durumunda bir erkekle iki kadının iki erkeğin yerine şahitlik yapabileceği hususunda görüş birliği ettiklerine göre ayetin manasıyla ilgili ikinci şekil sabit olmuştur ki o da şudur: Ayet, bir erkekle iki kadını "şehîdeyn"/iki şahit olarak adlandırmak istemiş, bu da onlar için şer'î bir ad olmuştur. Olmayacağına dair delil bulunan yerler dışında bunun iki şahit bulundurmakla emrolunduğumuz meselelerde gözönünde bulundurulması gerekir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisinden de buna dair genel hüküm ifade eden bir delil çıkarılabilir:

(لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ وشاهِدَيْنِ)

"Veli ve iki şahit olmadan nikâh olmaz."[311]

Bu hadise dayanılarak nikâhın sabit olması için iki erkek şahidin bulunması, iki erkeğin bulunmaması durumunda bir erkekle iki kadının şahitliğinin geçerli olduğuna hükmedilebilir. Çünkü bir erkekle iki kadına "şehîdeyn"/iki şahit denmektedir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, iki şahidin huzurunda kıyılan nikâhı geçerli saymıştır.

311 Taberani, el-Mucemu'l Evsat: 7/85

Mali konular dışında kadınların erkeklerle birlikte şahitlik etmeleri hakkında ilim ehli farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve Osman el-Betti dediler ki: "Kadınların erkeklerle birlikte şahitlik etmeleri, ne hadlerde ne de kısasta kabul edilir. Bunun dışındaki hukukta kabul edilir."

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Haccac b. Ertat, Atâ b. Ebi Rebah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ömer *radıyallahu anh*, nikâhta bir erkekle iki kadının birlikte şahitliklerini geçerli saydı."

Cerir b. Hazim'in bildirdiğine göre Zübeyr b. Hirrit, Ebu Lebid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ömer *radıyallahu anh*, boşanma konusunda kadınların şahitliğini geçerli saydı."

İsrail'in bildirdiğine göre Muhammed b. el-Hanefiyye, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Akitte kadınların şahitlikleri geçerlidir."

Haccac, Atâ b. Ebi Rebah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Ömer *radıyallahu anh*, nikâhta kadınların erkekle birlikte şahitliklerini geçerli sayıyordu. Atâ'dan rivayet olunduğuna göre kendisi, boşanma meselelerinde kadınların şahitliğini geçerli sayıyordu.

Avn'ın bildirdiğine göre Şa'bi, Şureyh'in köle azadı meselelerinde bir erkek ile iki kadının şahitliğini geçerli saydığını rivayet etmiştir. Boşanma meselelerinde Şa'bi de böyle demiştir.

Hasan ile Dahhâk'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Borç ve çocık meseleleri dışında kadınların şahitliği geçerli olmaz."

Mâlik dedi ki: "Hadler, kısas, boşanma, nikâh, neslin tespiti, azad edilen köleyle eski efendisi arasındaki velâ bağı, evlenme ve muhsan olma meselelerinde kadınların erkeklerle birlikte şahitlik yapmaları geçerli ve caiz olmaz. Vekâlet ve eğer köle azadını ilgilendirmiyorsa vasiyet meselelerinde geçerli ve caiz olur."

Sevri dedi ki: "Hadler dışında her konuda kadınların şahitlikleri geçerlidir." Sevri'nin kısas konusunda da kadınların şahitliklerinin geçerli olmadığını söylediği rivayet edilmiştir.

Hasan b. Hayy dedi ki: "Kadınların hadler konusunda şahitlikleri geçerli olmaz."

Evzai dedi ki: "Nikâhta bir erkek ile iki kadının şahitlikleri geçerli olmaz."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Kadınların vasiyyet ve köle azad etme konusunda şahitlikleri geçerlidir. Ama nikâh, talak, hadler ve kısas gerektiren taammüden öldürmelerde geçerli değildir."

Şafiî dedi ki: "Mali konular dışındaki meselelerde kadınların erkeklerle birlikte şahitliği geçerli değildir. Vasiyette ise sadece erkeğin şahitliği geçerli olur. Ama mali vasiyyetle ilgili olarak kadının şahitliği geçerli olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayetin zahirî, her türlü borçlanma akdinde kadınların erkeklerle birlikte yaptıkları şahitliği geçerli saymayı gerektirmektedir. Borçlanma akdi, borç üzerine yapılan her akittir. Akitteki bedel mal, kadının üreme organı, menfaat veya kasten adam öldürme olabilir. Çünkü bu da borç üzerine yapılan bir akittir. Zira bilindiği gibi (اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى) **"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman"** ayetinde kastedilen mana, üzerine akit yapılan iki bedelin ikisinin de borç olması değildir. Çünkü bedellerin her ikisinin vadeli birer borç olması caiz olamaz. Böyle olunca da bir bedel karşılığında hangi türden olursa olsun bir borcun mevcut olmasının ayette kastedilmiş olduğu ispatlanmış olmaktadır. Bu da mehrin müeccel olması üzerine kıyılan bir nikâhta erkeklerle birlikte kadınların da şahitliğinin geçerli olmasını gerektirmektedir. Çünkü bu, bir borçlanma akdi olmaktadır. Kasten adam öldürmede mal karşılığında sulh yapıldığında, mal karşılığında hulu' yapıldığında ve icar akitlerinde de aynı şekilde erkeklerle birlikte kadınların da şahitliği geçerli olur. Bir kimse, sayılan bu akitlerden birinin borçlanma ayetinin kapsamı dışında olduğunu iddia ederse, delil göstermediği takdir-

de iddiası kabul edilmez. Çünkü ayetin genel hükmü, bu sayılan akitlerin tümünde kadınların erkeklerle birlikte şahitlik yapmalarının geçerli olmasını gerektirmektedir.

Kadınların mali konular dışında da şahitliklerinin geçerli olduğunu gösteren delillerden biri şu rivayettir:

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Ebu Vâil, Huzeyfe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem**, ebenin şahitliğini geçerli kabul etti."***

Doğum, mali bir konu değildir. Bununla birlikte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ebenin doğum konusundaki şahitliğini geçerli saymıştır. Bu da kadınların şahitliklerinin sadece mali konulara mahsus olmadığına delalet etmektedir. Kadınların doğum konusunda yapacakların şahitliğin geçerli olduğu hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Ancak ihtilaf, şahit sayısı üzerindedir. Borçlanma ayetinde geçen "şehîdeyn" kelimesinin şer'î dilde bir erkek ile iki kadın anlamına geldiği, "beyyine" kelimesinin "şehîdeyn"i de kapsadığı sabit olduğuna göre (الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ) ***"Beyyine getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya düşer"***[312] hadisinin genel hükmü gereğince her türlü davada bir erkekle iki kadının şahitliğine dayanarak hüküm vermek vacip olmaktadır. Çünkü "beyyine" kelimesi onları kapsamaktadır. Bilindiği gibi kadın, mali davalarda beyyinedir. Bir kere bu ismi aldıktan sonra genellik hükmü uyarınca artık her davada onu beyyine kabul etmek gerekir. Ancak bazı davalarda beyyine olamayacağına dair bir delil olursa o zaman o davada kadının şahitliği kabul edilmez. Biz de Zühri'nin rivayetine dayanarak hadlerle kısas konusunda kadının beyyine olamayacağına -yani şahitliğinin kabul edilemeyeceğine- özel olarak hükmettik.

Rivayet olunduğuna göre Zühri şöyle demiştir: "Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ve kendisinden sonraki iki halifenin uygulamaları, hadlerde ve kısasta kadının şahitliğinin geçerli olmadığı şeklinde cari olmuştur."

---

312 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 8/484

Şunu da ifade etmeliyiz ki borçlar konusunda kadının, erkekle birlikte yapacağı şahitliğin geçerli olduğu hususunda fakihler ittifak ettiklerine göre, şüphe ile düşmeyen her hakla ilgili şahitliğini de kabul etmek gerekir. Çünkü borç, şüphe ile düşmeyen haklardandır.

Mali konular dışında da kadının şahitliğinin geçerli olduğunu gösteren Kur'anî delillerden biri şudur ki Yüce Allah, vadeli borçlanmalarda kadının şahitliğini geçerli saydığını şu ayette bildirmiştir:

(اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ)

"Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın."

Bunun ardından şöyle buyurmuştur:

(فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ)

"Eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun."

Ayette de görüldüğü gibi Yüce Allah, mali konularda geçerli saydığı gibi mal olmadığı hâlde vâde konusunda da kadının erkekle birlikte şahitlik yapmasını geçerli saymıştır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Vâdenin mal olmadığını söylüyorsunuz, ama vâde ancak malda gerekli olmaktadır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu dediğiniz doğru değildir. Çünkü şahsın kendisine kefil olmada, hür kimselerin mal olmayan menfaatlerinde de vâde gerekli olmaktadır. Mesela katilin adam öldürdüğünü ispatlamak amacıyla karşı tarafın beyyine getirmesi veya cinayetin affedilmesi için hâkim yeterli bir vâde tanıyabilir. Şu hâlde sizin mali konular dışında vadeye gerek olmadığını söylemeniz yanlıştır. Bununla beraber kadının üreme organı, ancak mal karşılığında hak edilip kazanılabilir. Nikâh ancak mal/mehir vererek kıyılabilir. Buna göre, nikâhta kadınların şahitliğinin geçerli olması gerekmektedir.

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ)

"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İnsanların dindarlıklarını, güvenilirliklerini ve adaletlerini iç yüzlerine değil de görüntülerine bakarak biliriz. Onların kalplerindekini ve gizli hâllerini Allah'tan başkası bilemez. Bundan sonra Yüce Allah, şahitlerle ilgili olarak şu hususu gözönünde bulundurmamızı bize emretmiştir:

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ)

"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."

Bu da şahitlerin adaletli olup olmadığına karar vermenin bizim içtihadımıza ve zann-ı galibimize bırakıldığına delalet etmektedir. Onların adil ve doğru yolda olduklarına kendi ağırlıklı kanaatimize göre karar verebiliriz. Bir şahit bazı kimselerin kriterlerine göre adil ve güvenilir olup şahitliğine rıza gösterilirken başka bazı kimselere göre aynı şahit adil, güvenilir ve rıza gösterilecek biri olmayabilir.

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ)

"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..." sözündeki rıza, insanın ağırlıklı kanaati ve görüşü üzerine kurulu bir rızadır.

Şahit olacak kimsede aranan üç temel vasıf şunlardır: Adil olmak, adil olsa bile hakkında şahitlik edeceği kimseye iltimasta bulunmakla itham edilmemiş olmak ve uyanık olmakla birlikte hafızası sağlam ve dalgınlığı çok az biri olmak.

Adaletli olmanın aslı; imanlı olmak, büyük günahlardan sakınmak, farzlarla sünnetlerde Allah'ın hukukunu gözetmek, düzgün konuşmak, güvenilir olmak, başkasına zina iftirasında bulunmaktan dolayı had cezasına çarptırılmış olmamaktır.

İtham edilmemiş olmaya gelince şahidin, hakkında şehadette bulunacağı şahıs kendisinin anne babası, evladı ve eşi olmamalıdır. Daha önce de böyle bir şahitlikte bulunduğundan dolayı şahitliği reddedilmiş olmamalıdır.

Çünkü adil ve kendilerine rıza gösterilen adil kimseler olsalar da bunların yukarıda saydığımız yakınları için şahitlik yapmaları kabul edilmez.

Uyanıklık, hafıza sağlamlığı ve dalgınlığın çok az oluşuna gelince şahitlik yapacak kişi dalgın ve tecrübesiz biri olmamalıdır. Zira onun gibiler, her türlü telkine açık olurlar. Yalan şeyler kendisine doğru gibi gösterilir; o da ona göre şahitlik eder.

İbn Rüstem, Muhammed b. Hasan'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Gündüzleri saim, geceleri kaim dedikleri, çok oruç tutan ve çok namaz kılan, ama bön ve acemi bir adam, kendisine telkin edilen her şeyi konuşur. Böyle bir şahitliğinde fasıklık yapan birinden daha kötü ve zararlıdır."

Abdurrahman b. Sima el-Muhabbir'in bildirdiğine göre İbn Hilal, Eş'as el-Haddani'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam, Hasan'a "Ya Eba Said! İyas benim şahitliğimi reddetti" dedi. Hasan kalkıp onunla birlikte İyas'ın yanına gitti ve ona şöyle dedi: "Ey ahmak! Niçin bu adamın şahitliğini reddettin? Sen, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Kıblemize yönelen, kestiğimiz hayvanın etinden yiyen kimse, Allah'ın zimmetinde, Allah'ın Resûlü'nün zimmetinde olan Müslümandır"***[313] buyurduğunu işitmedin mi? İyas da Hasan'a şu karşılığı verdi: "Ey şeyh! Sen Allah'ın (مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ) **"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."** sözünü duymadın mı? Senin şu adamının şahitliğine biz rıza göstermedik."

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Ebû Bekir Muhammed b. Abdilvehhab, Sırri b. Asım'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hasan'ın adamlarından biri, İyas b. Muaviye'nin yanında şahitlik etti. İyas onun şahitliğini reddetti. Hasan bu durumdan haberdar olunca yanındakilere, "Kalkın İyas'a gidelim" dedi. Yanına varınca İyas'a, "Alçak herif! Müslüman bir adamın şahitliğini reddettin. Öyle mi?" dedi. İyas da, "Reddettim. Çünkü Yüce Allah (مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ) **"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."** buyurmuştur. Bu adam, şahitliğine rıza göstereceğim biri değildir" dedi. Hasan da sustu ve Şeyhin (kendisinin) hasmı (İyas) dedi ki: "Birinin şahitliğine rıza göstermek için şahitlik yapacak olan kimsenin uyanık, işittiğini hıfzeden, eda ettiği şeyi de düzgün bir şekilde eda edebilen biri olması gerekir."

---

313 Abdurrezzak, el-Musannef: 11/129

[Ebu Yusuf'a Göre Şahitteki Adalet Şartı]

Bişr b. Velid, şahitte aranan adalet sıfatı hakkında Ebu Yusuf'un bazı şeyler söylediğini nakletmiştir. Söylediklerinden biri şudur: "Had gerektiren çirkin fiillerden uzak duran, had gerektiren fiillere benzer günahlardan da sakınan, farzları eda eden, iyilik ahlakı küçük günahlarına ağır basan kimsenin şahitliğini kabul ederiz. Çünkü günahlardan tamamıyla korunabilen, günahsız bir kimse yoktur. Günahları iyilik ahlakına ağır basan kimsenin şahitliğini reddederiz. Bir şey karşılığında satranç oynayanın, kuşlarla oynayıp onları uçuranın şahitliği kabul edilmez. Keza yalan yere çokça yemin edenin de şahitliği geçerli olmaz."

Ebu Yusuf şunları da söylemişti: "Bir kimse beş vakit namazı hafife alarak, şakaya getirerek veya fasıklığından ötürü cemaatle kılmayı terkederse şahitliği geçerli olmaz. Ama bir te'vilde bulunarak cemaate gitmez ve aslında kendisi başka konularda adil ise şahitliği kabul edilir. Sabah namazının (sünnet olan) iki rekâtını kılmamaya devam ederse, şahitliği kabul edilmez. Aşırı derecede yalancılıkla tanınıyorsa, şahitliğini kabul etmem. Fakat bu şekilde tanınmıyor, azıcık yalan söylemeye müptela olmuşsa, iyiliği kötülüğünden fazla ise şahitliği kabul edilir. Çünkü hiç kimse kendini günahlardan tamamıyla koruyamaz."

Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İbn Ebi Leyla dediler ki: "Heva ve heves düşkünü insanlar, eğer adil iseler şahitlikleri kabul edilir. Yalnız kendilerine "Hattabiler" denen bir kısım Rafıziler var ki, duyduğumuza göre onlardan biri iddiasını güçlendirmek için yemin ettiğinde diğerleri onu hemen tasik ederler ve birbirleri lehinde şahitlik ederlermiş. Bu sebeple onların şahitliğini geçersiz sayıyoruz."

Ebu Yusuf dedi ki: "Herhangi bir kimse, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabına açıktan söverse, ben onun şahitliğini kabul etmem. Çünkü bir adam insanlara ve komşularına çokça söverse ben onun şahitliğini kabul etmem. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabı herkesten daha çok hürmete layıktırlar.

Bilindiği gibi Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabı birbirleriyle ihtilafa düşmüş ve savaşmışlardır. Bununla birlikte her iki tarafın da

şahitlikleri geçerlidir. Çünkü onlar, bir te'vile dayanarak birbirleriyle savaşmışlardı. Aynı şekilde te'vilde bulunarak kendi heva ve batıl fikirlerinin peşinde koşanların da şahitlikleri geçerlidir. Onlardan birinin durumunu başkalarına sorduğumda, "Biz onu, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabına sövmekle itham ediyoruz" dediler. "Biz onun sövdüğünü işittik" demedikçe onların bu söylediklerini kabul etmem. Ama "Biz onu, fasıklık ve günahkârlıkla itham ediyoruz. Onun böyle olduğunu zannediyoruz. Fakat kendisini böyle görmedik" deseler bu dediklerini kabul eder ve o adamın şahitliğini geçerli saymam. İki durum arasındaki fark şudur: "Sövmekle itham ediyoruz" dedikleri şahıs için salah-ı hâl olduğunu tespit ediyorlar, ancak onu sövmekle suçluyorlar. Bu suçlamaları, onun sövdüğünü işitmeden kabul edilemez. "Fasıklık ve günahkârlıkla itham ediyoruz. Onun böyle olduğunu zannediyoruz. Fakat kendisini böyle görmedik" dedikleri adam hakkında söylediklerini kabul ederim ve o adamın şahitliğini geçerli saymam. Çünkü onun adil ve salah-ı hâl üzere olduğunu tespit etmediler."

İbn Rüstem, Muhammed'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Haricilerin şahitliğini kabul etmem. Çünkü onlar, meşru otoriteye itaatten çıkıp Müslümanlarla savaşıyorlar." Kendisine, "Haricilerin şahitliğini neden kabul etmiyorsun? Oysa Harurilerinkini kabul ediyorsun" dediğimde şöyle cevap verdi:

"Çünkü onlar, bizimle savaşmadıkça mallarımızı kendilerine helal saymıyorlar. Ancak savaşınca mallarımızı kendilerine helal sayıyorlar. Dolayısıyla meşru otoriteye itaatten çıkıp bizimle savaşmadıkça onların şahitliklerini geçerli sayarım."

Ebu Mükrim b. Ahmed'in bildirdiğine göre Ebu Yusuf, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hâkimin, cimrinin şahitliğini kabul etmesi gerekmez. Çünkü aşırı derecedeki cimriliği, aldatılma korkusuyla onu hakkından fazlasını almaya sevkeder. Böyle biri de adil olamaz."

Hammad b. Ebi Süleyman'ın bildirdiğine göre İbrahim en-Nehâi, Hz. Ali b. Ebi Talib'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey insanlar! Orta yolu takip edin. Ne cimri olun ne de düşkün. Çünkü cimri ve düşkünler, üzerlerinde bir hak olduğunda o hakkı ödemezler. Ama kendilerinin başkalarında

hakkı olduğunda onu fazlasıyla alırlar. Bu, mümin kimsenin karekteri olamaz. Al-i cenap insan, hakkından fazlasını almaya kalkmaz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ)

"Peygamber bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti." [314]"

Mükrim b. Ahmed'in bildirdiğine göre İbn Mübarek, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kendisinde cimrilik bulunan kimsenin şahitliği geçerli olmaz. Cimrilik, onu hakkı olmayan şeyi almaya sevkeder. Bu tabiatı ileri derecede olursa, aldatılmaktan korkar. Aldatılma korkusu sebebiyle de hakkından fazlasını almaya kalkar. Böyle bir kimse de adil olamaz."

Bu sözün benzeri, İyas b. Muaviye'den rivayet edilmiştir.

İbn Lühey'a, Ebu'l Esved Muhammed b. Abdirrahman'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: İyas b. Muaviye'ye dedim ki: "Duyduğuma göre sen Irak'taki eşrafın, cimrilerin ve ticaretlerini deniz yoluyla yapan tüccarların şahitliklerini kabul etmiyormuşsun?" Bana şöyle cevap verdi: "Evet, kabul etmiyorum. Hindistan'a giden tüccarlar dinleri sebebiyle aldatılırlar, dünya malına tamahları sebebiyle düşmanları çok olur. Dinleri sebebiyle aldatıldıktan sonra, şahitlikte bulunmaları için bunlardan birine iki dirhem verilse, yalan yere şahitlik etmekten çekinmezler. Fars beldelerinde ticaret yapanlara gelince bunlar bildikleri hâlde kendilerine faiz yedirilir. Faiz yiyenlerin şahitliğini kabul etmek istemedim. Eşrafa gelince Irak'ta bir şerifin başına bir iş gelse, hemen kavminin liderine ve efendisine gider. O da o kimse için hüsn-ü şehadette bulunur ve şefaatçi olur. Bu sebeple Abdula'lâ b. Âmir'e "şahitlik için huzuruma gelmesin" diye haber saldım."

Faillerinin fasıklığına kesin olarak hükmedilemese de ciddiyetsiz ve laübali olduğuna delalet eden bazı işleri yapanların şahitliğini selef

314 Tahrim, 66/3

ulemasının reddettiği rivayet edilmiştir. Buna dair şu rivayetler örnek gösterilebilir:

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Zeyd b. el-Habbab, Davud b. Hatem el-Basri'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bilal b. Ebi Bürde, Basra kadısıydı. Çamur yiyen ve sakalını yolan kimselerin şahitliğini geçerli saymazdı."

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Yahya b. Süleyman, İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mekke halkından bir adam, Ömer b. Abdulaziz'in huzurunda şahitlik etti. Adam, çene çukurundaki tüyleri, sakalını ve bıyığının uçlarındaki tüyleri yoluyordu. Ömer b. Abdulaziz ona 'Adın ne?' diye sordu. Adam adını söyledi. Ömer b. Abdulaziz, 'Hayır, senin adın yolandır' dedi ve şahitliğini reddetti."

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Abdurrahman b. Muhammed, Ca'd b. Zekvan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam, kadı Şureyh'in huzurunda Rebia adındaki şahidini, "Ey Rebia!" diye çağırdı. Şahit cevap vermedi. Bunun üzerine adam, "Ey küveyfir (Kâfircik) Rebia!" diye seslendi. Bu defa çağrıya cevap verdi. Bunun üzerine Şureyh, ona "Adınla çağrıldığında cevap vermedin. Ama 'Kâfircik' diye çağrılınca cevap verdin" dedi. Adam da "Allah sizi ıslah etsin. 'Kâfircik' benim lakabımdır" dedi. Şureyh de "kalk git" diyerek onu kovdu ve onu şahit gösteren kişiye, "Başka bir şahit getir" dedi.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Cabir b. Zeyd, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sünnetsizin şahitliği kabul edilmez."

Hammad b. Ebi Seleme'nin bildirdiğine göre Ebu Mihzem, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hayvanları sivri bir sopayla dürterek hızlandırmaya çalışan hayvan satıcılarının şahitliği kabul edilmez."

Kadı Şureyh'in, hamamcının ve hamamda çalışanların şahitliklerini kabul etmediği rivayet edilmiştir.

Mis'ar'ın rivayetine göre kaftanının yeni dar bir adam Kadı Şureyh'in huzurunda şahitlik etmiş; Şureyh, "Bu adam bu dar yeni ile nasıl abdest alabiliyor?" diyerek şahitliğini reddetmişti.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre A'meş, Temim b. Seleme'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam Kadı Şureyh'in huzurunda 'Allah'ın şehadetiyle şahitlik ederim ki...' diyerek şahitlik etti. Şureyh, ona 'Allah'ın şehadetiyle şahitlik ettin. Bu gün artık senin hiçbir şahitliğini geçerli saymam' dedi."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Şureyh, o adamın kendisine vazife olmayan bir şeyi söylemeyi vazife edindiğini gördüğü için onu şahitliği kabul edilenlerden saymadı.

Zikretmiş olduğumuz bu hadiseler sebebiyle selef uleması, olayın faillerinin şahitliklerini reddetmişlerdir. Her ne kadar bu filleri işleyenlerin fasıklığına ve adalet sıfatının düştüğüne hükmedilemese de olayın görüntüsü, onların vakarını kaybetmiş, hafif meşrepli kimseler olduklarına delalet eder. Çünkü selef uleması kendi içtihatlarına göre, şahitlerin (مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ) **"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."** ayetine uygun olup olmadıklarını araştırmışlardır. İçtihat neticesinde şahidin hafif meşrepli, dinî hükümlere ciddiyetle ele almayan veya dinî hükümleri tahkir eden biri olduğuna hükmettiklerinde onun şahitliğini geçersiz sayıyorlardı.

"Edebu'l Kâdi" adlı kitapta İmam Muhammed şöyle demiştir: "Kendisinde dinî hükümleri ciddiye almazlık görülen kimsenin şahitliğini kabul etmem. Kadınlara benzemeye çalışan, kuşlarla oynayıp onları uçuran kimsenin şahitliği geçerli olmaz."

Süfyan b. Uyeyne'den nakledildiğine göre bir adam İbn Ebi Leyla'nın huzurunda şahitlik etmiş, ancak İbn Ebi Leyla onun şahitliğini reddetmişti. Süfyan ona, "Kendisinin durumu şöyle ve böyle iyi olan, oğlunun da durumu şöyle ve böyle iyi olan bir kimsenin şahitliğini reddettin. Öyle mi?" demişti. Bunun üzerine İbn Ebi Leyla, Süfyan'a şu karşılığı vermişti: "Sen, bunları nereden biliyorsun? O adam fakirdir." Bu ifadeden anlaşıldığına göre İbn Ebi Leyla, fakirliği şahitliğe sanki

engel görmekteydi. Çünkü fakirliğin onu mala rağbet ettirmesinden ve dolayısıyla caiz olmayacak şekilde şahitlik etmesinden emin olunamaz.

Mâlik b. Enes dedi ki: "Dilencilerin, değeri çok olan şey hakkında şahitlikleri geçerli olmaz. Ancak adil iseler, değeri az olan şeyler hakkında şahitlikleri geçerli olur."

Mâlik, şahitliğin reddedilmesi için fakirliğin yanı sıra dilenciliği de şart koşmuştur. Hem fakir hem de dilenci olan kimsenin, değeri çok olan şey hakkında şahitliğini kabul etmemiştir. Çünkü bu şahitlikte onun (menfaat etmekle) itham edilmesi söz konusudur. Ama değeri az olan şey hakkında şahitliğini kabul etmiştir. Çünkü bu şahitlikte onun (menfaat etmekle) itham edilmesi söz konusu değildir.

Müzeni ve Rebî, Şafiî'nin şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Kişinin genel görüntüsü, ibadet, taat ve mürüvvet ehli olduğu izlenimini veriyorsa şahitliği kabul edilir. Ama günahkârlık, âsilik ve mürüvvetsizlik izlenimi veriyorsa şahitliği reddedilir."

Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakîm, Şafiî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Genellikle taat ve ibadet hâlinde olup büyük günahlara yönelmeyen kimse adalet sahibidir."

Mürüvvet şartına gelince, Şafiî eğer bununla günahlardan korunma, güzelce susma, saygınlığı koruma, dinî hükümleri ciddiye almamaktan, hafif meşreplilikten sakınma kastetmişse isabet etmiştir. Yok eğer bununla elbise temizliği, binek güzelliği, araç gereç sahibi olma, güzel görünüşlü olmayı kastetmişse, "mürüvvet" kelimesini asıl anlamından çok uzaklaştırmış ve gerçeği söylememiş olur. Çünkü bunlar, hiçbir Müslümana göre şahitliğin şartlarından değildir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Şahitlik hakkında selef ulemasının ve büyük İslam merkezlerinin fakihlerinin buraya kadar nakletmiş olduğumuz sözleri ve değerlendirmeleri, şahitliği kabul etmede, şahitliğine rıza gösterilecek ve kendisine güvenilecek şahsı belirlemede her birinin kendi içtihadı ve görüşü doğrultusunda karar verdiğine delalet etmektedir.

Yalnız hakkında şüphe duyulmayan şahidin durumunu belirlemek için hâkimin araştırma yapmasının gerekip gerekmediği hususunda fakihler ihtilaf etmişlerdir.

Hz. Ömer b. Hattab'ın *radıyallahu anh,* yargı hakkında Ebu Musa el-Eş'ari'ye *radıyallahu anh* yazdığı mektubunda şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Müslümanlar birbirlerine karşı adaletlidirler. Ancak had sebebiyle kırbaçlanmış veya yalancı şahitlik sabıkalısı olmuş ya da azad ettiği kölesi veya kendisini azad eden efendisi yahut akrabası hakkında şahitlik ederken kayırmada bulunacağı zannedilen kimse, şahitlikte lazım olan adalet sıfatını kaybetmiştir."*

Mansur dedi ki: "İbrahim en-Nehâi'ye, 'Müslümanlarda adalet sıfatı bulunup bulunmadığını nasıl anlarız?' diye sordum. 'Kendisinde şüpheli bir durum görülmeyen kimse adalet sıfatına sahiptir' dedi." Hasan el-Basri ile Şa'bi'nin de benzer şeyler söyledikleri rivayet edilmiştir.

Mamer, babasının şöyle dediğini nakletmiştir: "Hasan, kadılığa atandığında, adaletsiz olduğu hasım tarafından iddia edilmedikçe Müslüman olan herkesin şahitliğini geçerli sayıyordu."

Heşim, İbn Şübrüme'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Üç şey var ki, benden önce hiç kimse onlarla amel etmemiştir. Ama benden sonra da hiç kimse onları terk etmeyecektir:

1-Şahitlerin durumunu sorup araştırmak.

2-Hasımların delillerini tespit etmek.

3-Meselede şahitlik yapacak olan şahitlerin şahitlik vasfını taşıyıp taşımadıklarını öğrenmektir."

Ebu Hanife dedi ki: "Aleyhinde şahitlik yapılacak olan hasım tarafından adaletsiz oldukları iddia edilmedikçe şahitlerin durumunu araştırmam. Adaletsiz oldukları iddia edilince de ben gizli açık o şahitlerin durumunu başkalarına sorup araştırırım. Eğer adil iseler onların adil olduklarını aleni olarak ilan ederim. Ancak had ve kısas davalarında şahitlik yapacak olanların durumu bundan farklıdır. Ben onlarındurumunu gizlice başkalarına

sorup araştırırım. Eğer adil iseler onların adil olduklarını aleni olarak ilan ederim."

Muhammed dedi ki: "Adaletsiz oldukları iddia edilmese de şahitlerin durumu araştırılıp sorulur."

Yusuf b. Musa el-Kattan'ın bildirdiğine göre Ali b. Asım, İbn Şübrüme'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İlk defa şahitlerin durumunu gizlice sorup araştıran benim. Çünkü şahitlik yapacak adam kavminin yanına gelirdi. Kendisine 'Seni tezkiye edecek (şahitliğe layık olduğunu söyleyecek) birini göster bakalım' denirdi. 'Kavmim beni tezkiye eder' derdi. Kavmi de utandığından onu tezkiye ederdi. Ben bu durumu görünce şahitlerin durumunu gizlice sorup araştırmaya başladım. Şahitliğinin sahih olduğunu tespit ettikten sonra artık açıktan kendisine, 'Seni tezkiye edecek birini getir bakalım' derdim."

Ebu Yusuf ile İmam Muhammed dediler ki: "Hasım tarafından adaletsiz oldukları iddia edilmese bile şahitlerin durumu gizli açık sorulup araştırılır. Eğer adil iseler, adil oldukları aleni olarak ilan edilir."

Mâlik b. Enes dedi ki: "Durumları gizlice sorulup araştırılmadan ve adil oldukları tespit edilmeden, şahitlerin şehadetine dayanılarak hüküm verilemez."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Ben öyle insanların zamanına yetiştim ki, o zamanlarda şahitlerin tezkiyesi istenmezdi. Ancak vali, hasma: "Eğer bu şahitlerin adaletsiz olduklarına dair delilin varsa getir. Yoksa onların sana karşı yapacakları şahitliği geçerli sayacağız" derdi."

Şafiî dedi ki: "Kadı, şahitlerin durumunu gizlice sorup araştırır. Sorduğu kimse, adil olduğunu söylerse, onun bu ifadesi kadı tarafından aleni olarak alınır ki şahidi tezkiye eden kimse açıktan bilinsin. Bu da onun adının başkalarının adıyla, nesebinin başkalarının nesebiyle karışmaması içindir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Seleften bazı kimseler, "Açıktan Müslüman olduğu bilinen kimse adaletli sayılır" demişlerdir. Bunu toplumun genelinde adalet sıfatının mevcut olduğu, fasıkların sayısının az olduğu bir

zamanda söylemişlerdir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Müslümanların ilk kuşağıyla ikinci ve üçüncü kuşağının hayırlı ve salih kimseler olduklarına şehadette bulunmuştur:

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Abdullah, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَجِيءُ أَقْوَامٌ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينَهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتَهُ)

"İnsanların en hayırlısı benim asrım(daki ashabım)dır. Sonra onlara yakın olan (tabii)lerdir. Sonra onlara yakın olan (etba-ı tabii)lerdir. Sonra bir takım kavimler gelir ki, onlardan birinin şahitliği (ihtirasından dolayı) yemininin, yemini de şahitliğinin önüne geçer."[315]

Bu hadisin rivayet senedinde adı geçen İbrahim dedi ki: "Biz çocuk iken 'şahitlik ederim ki' dediğimizde veya yemin ettiğimizde şahitliğe ve yemine alışmayalım diye bizi döverlerdi."

Selef ulemasının ve büyük İslam merkezlerinin fakihleri kendi çağlarındaki Müslümanları adaletli olarak niteleyip şahitliklerini geçerli saymışlardır. Çünkü o zamanlarda Müslüman toplumun geneli, adil insanlardan oluşmaktaydı. Bir kişide şüpheli hareketler ve fasıklık görüldüğünde hemen tepkiyle karşılanır ve durumu ortaya çıkardı.

Ebu Hanife, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* haklarında hayır ve salah ile şehadette bulunduğu üçüncü kuşak Müslümanların arasındaydı. O, kendi zamanındaki Müslümanların durumuna göre konuşmuştur. Daha sonraki Müslümanların durumlarını görseydi, şahitler meselesi hakkında diğer fakihlerin söylediklerini söylerdi. Sorup araştırmadan hiçbir şahidin adil olduğuna hükmetmezdi.

Rivayete göre, hilali gördüğüne şahitlik eden bedeviye Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Allah'tan başka ilah olmadığına, benim de Allah'ın***

315 Buhari, Şehadat, 9

Resûlü olduğuma şahitlik eder misin?" diye sormuş. Bedevi, "Evet" deyince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, onun verdiği habere dayanarak oruç tutmalarını insanlara emretmişti. Bedevinin, Müslüman olduğu anlaşıldıktan sonra onun adaletli olup olmadığını anlattığımız sebepten dolayı sorup araştırmamıştı.

Şahitlerin adaletli olduklarını belirleme, onları tezkiye etme, şahitliklerine rıza gösterilecek kimseler olduklarını tespit etmehâkimin içtihadı ve ağırlıklı kanaatinin oluşmasıyladır. Çünkü insanların gizli hâllerini bilmemiz mümkün değildir. Yüce Allah, insanların dış görünüşüne aldanımaktan ve onların salih ve güvenilir olduklarına dair söylem ve iddialarına kanıp onlara meyletmekten bizleri sakındırmış ve şöyle buyurmuştur:

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا)

"İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider."[316]

Bundan sonra onun gizli işleri ve gerçek hâli haber verilmektedir:

(وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا)

"O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışır."[317]

Zahiren söyledikleri sözleri hoşumuza giden kimselerin durumu bize bildirildikten sonra başka bir kavmin nitelikleri hakkında şöyle buyrulmuştur:

(وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْ)

"Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider."[318]

Yüce Allah, Peygamberi'ni *sallallahu aleyhi ve sellem* insanların dış görünüşüne aldanmasın diye uyarmış; bize de ona uymamızı emretmiştir:

316 Bakara, 2/204
317 Bakara, 2/205
318 Münafikun, 63/4

(وَاتَّبِعُوهُ)

"Ona tabi olun."[319]

(لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ)

"Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır."[320]

Bu anlatılanlardan anlaşıldığına göre bir insanın durumunu araştırmadan, şahitlik yapıp yapamayacağını tespit etmeden, adil olduğuna zann-ı galip ile kanaat getirmeden sadece dış görünüşüne bakarak hakkında olumlu karar vermek doğru değildir.

Yüce Allah, şahitliği makbul olan kimseleri iki sıfatla nitelemiştir:

1-Şu ayetlerde değinilen adalet sıfatıdır:

(اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ)

"Sizden adaletli iki kişi..."[321]

(وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ)

"İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun."[322]

2-Şu ayetten dolayı şahitliklerine rıza gösterilen kimseler olmalarıdır:

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ)

"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."

319 Arâf, 7/158
320 Ahzab, 33/21
321 Mâide, 5/106
322 Talak, 65/2

Şahitliğine rıza gösterilen kimselerin adalet sıfatına sahip olmaları gerekir. Adil bir kişinin şahitliğine rıza gösterilmeyebilir. Mesela bu kişi, bön ve dalgın olup aldatılabilir ve şaşırtılabilir.

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ) **"rıza göstereceğiniz şahitlerden..."** ifadesi, şahidin adil olmanın yanı sıra uyanık, zeki ve hafızası sağlam biri olmasını da gerekli kılmaktadır. Yüce Allah, zina hadisesinde şahitlik yapacak olanların adil olmaları gerektiğinden bahsetmemiş, şahitlerden mutlak olarak söz etmiştir. Oysa adil olmaları ve kendilerine rıza gösterilmesi, şahitlerde birlikte bulunması gereken şartlardandır.

Zira Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır:

(اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا)

"Size bir fasık bir haber getirirse, o haberin doğruluğunu araştırın." [323]

Bu ayet, fasıkların getirdikleri haberin doğruluğunu araştırmayı öngören ve genel hüküm ifade eden bir ayettir. Şahitlik de haber vermek olduğuna göre, şahit eğer fasık ise, adil ve ifadesinin doğru olup olmadığının tespit edilmesi gerekir. Yüce Allah, fasığın verdiği haberin doğruluğunu araştırmayı kesin olarak bildirmiş ve şahitliğine rıza gösterilen adil kimselerin şahitliğini kabul etmemizi vacip kılmıştır. Bir kimsenin fasık olduğu, kesin olarak bilinebilir. Ama adil olduğu kesin olarak bilinemez. Sadece dış görünüşüne bakarak hakkında bir karar verilebilir. Böyle olunca da adil olduğuna ancak düzgün bir İslamî yaşantısı, doğru konuşması ve güvenilir olmasına bakarak ağırlıklı bir kanaatin oluşmasıyla karar verilebilir. Bu, her ne kadar zann-ı galibe dayalı da olsa yine de bir tür bilgidir.

Nitekim Yüce Allah Medine'ye hicret eden kadınlar hakkında şöyle buyurmuştur:

(فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ)

323 Hucurat, 49/6

"Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin."[324]

Bu ayetteki anlama ve bilme, o kadınların iç yüzlerine vakıf olmadan dış görünüşlerine bakarak meydana gelen bir anlama ve bilgidir. Aynı şekilde şahidin adil olduğuna hükmetmenin yolu da iç yüzüne bakılarak değil, dış yüzüne bakılarak elde edilen bir bilgiye dayanmaktadır. Çünkü insanın iç yüzünü Allah'tan başka kimse bilemez. Bu da, 'meydana gelen olaylar hakkında hüküm vermede kişinin kendi re'yi ile içtihad etmesi esastır' demenin doğru olduğunu gösteren kuvvetli bir delildir. Çünkü şahitlikler, dinî ve dünyevî işlerin işaret taşları gibidirler. Halkın hak ve mülkiyetlerinin ispatı, neseplerinin, kan davalarının ve şahsi hallerinin tespiti gibi menfaatlerinin belgelendirilmesinde şahitlik, kilit role sahiptir. Bu da zann-ı galibe ve ağırlıklı kanaate dayanmaktadır. Çünkü hiç kimse şahitlerin hükmüne dayanarak, hakkında şehadet edilen şeyin yakinen doğru olduğunu kesin olarak bilemez ve hükmedemez. Bu 'Her zamanda masum bir imam vardır' inancının ve dinî hükümlerin tamamının zann-ı galibe ve ağırlıklı kanaate değil de kesin bilgiye dayalı olması gerektiği görüşünün batıl olduğuna delalet eder. Bu inanca göre, masum bir imamın bulunmadığı zamanda insanların hata yapmalarından emin olunamaz. Çünkü görüş ve içtihada dayanılarak hüküm verildiğinde hata da yapılabilir, isabet de edilebilir. Hakikat eğer bu görüş sahiplerinin dediği gibi olsaydı, masum olmayan ve hata yapmalarından emin olunmayan şahitlerin şahitliğinin kabul edilmemesi gerekirdi. Yalan söylemeleri ve aldatılmaları mümkün olan, iç yüzlerini bilmeden sadece dış görünüşlerine bakılarak şahitliklerine rıza gösterilen kimselerin şahitliklerinin kabul edilmesini Yüce Allah emrettiğine göre, bahsedilen görüş sahiplerinin ayetin nassından çıkardıkları hükmün geçersiz olduğu ispatlanmış olmaktadır.

"İmam kimin doğru, kimin yalancı şahit olduğunu bilir" diyecek olurlarsa, onlara şöyle cevap verilebilir:

Öyleyse şahitlerin ifadesini imamdan başkasının dinlememesi gerekir. Kendisi kadar masum olmayanların ve şahitlik yapacakların içyüzünü bilmeyenlerin, imamın kadısı veya kâtibi olmaması gerekir. İmamın yardım-

324 Mümtehine, 60/10

cılarının da kendilerini ilgilendiren dinî hükümlerde hata ve zellelerden uzak durduğundan emin olunan masum kimseler olmaları gerekir.

İmamın bu niteliklere sahip olmayan hâkim, şahit ve yardımcılarının olması caiz olduğuna göre birçok dinî hükmün, içtihada ve ağırlıklı kanaate dayanması da caiz olur. Allah'a ibadet ederken okuduğumuz ayetlerden biri olan bu ayetten şahitlerin adil ve şahitliğe uygun olduklarına zann-ı galibe dayanarak hüküm verilebileceği anlaşılmaktadır. Bu da hakkında nass ve icma bulunmayan hükümlerde kıyas ve içtihad yapılmasını reddedenlerin görüşlerinin batıl olduğuna delalet etmektedir. Çünkü kan davaları, şahsi hallerle ilgili meseleler, zina, mal ve nesep meseleleri; insanların dinî ve dünyevî maslahatlarını ilgilendiren önemli konulardır. Yüce Allah bu meselelerde içyüzlerini bilmediğimiz şahitlerin şehadetini kabul etmemizi emretmiştir. İçyüzlerini bilmediğimiz şahitlerin ifadelerinin doğruluğuna onların dış görünüşlerine bakıp galip zannımızla hükmederiz. Bununla birlikte onların yalan söylemiş, hata yapmış ve yanılmış olmaları da mümkündür. Böylece hakkında nass ve icma bulunmayan bazı hadiselerin hükmünü ortaya koymak için içtihatta bulunmanın ve ağırlıklı kanaate dayanmanın caiz olduğu ispatlanmış oldu. Bunda bilgi meydana getirmeyen ahbar-ı mukassirenin de kabul edilebileceğine dair bir delalet bulunmaktadır. Haber veren kişi, verdiği haberin Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen dinî bir haber olduğunu söylüyorsa (zorunlu olmamakla birlikte) kabul edilebilir. Çünkü şahitlerin ifadesi, hakkında şehadet edilen şeyin doğruluğu konusunda bilgi meydana getirmez. Hakikatin aksi istikamette olması mümkün olmakla birlikte şahidin ifadesine dayanarak hüküm vermekle emrolunmuşuzdur. Böyle olunca da 'Haberi bilgi gerektirmeyen kimsenin dinî konularda verdiği haberini kabul etmek caiz değildir' diyen kimsenin söylediği söz geçersiz olmuştur.

Fasığın getirdiği haberin doğruluğunun araştırılmasını emreden ayet, ahad haberleri reddetme sonucuna varan kimselerin görüşünün batıl olduğuna delalet etmektedir. Bu görüşte olanlar, ahad haberleri reddetmek gerektiğini söylemekte ve şu aklî delili ileri sürmektedirler: "Şayet ahad haberleri kabul edersek, haber veren kişiyi Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* daha yüksek bir mertebeye çıkarmış oluruz. Çünkü Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* getirdiği haberleri ancak doğruluğunu ispatlayan

mucizeleri göstermesinden sonra kabul etmek vacip olmuştur. Yüce Allah, doğru söylediklerine delalet eden mucizeleri olmasa bile görünüşte adil olan şahitlerin şehadetlerini kabul etmemizi emretmiştir."

Şahit adil ise şahitlikte başkalarını kayırmakla itham edilemeyeceğine dair söylediklerimize gelince, fakihler bu söylediklerimizin bir kısmı üzerinde ittifak etmiş, bir kısmı üzerinde de ihtilaf etmişlerdir. Büyük İslam merkezlerinin fakihlerinin üzerinde ittifak ettikleri husus; kişinin kendi evladı ve ebeveyni lehinde şahitlik etmesinin geçersiz olmasıdır.

Ancak Osman el-Betti'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Adil, terbiyeli ve erdemleriyle tanınmış olmaları durumunda evladın ebeveyni, babanın da oğlu ve kendi karısı için şahitliği geçerli olur. Ancak herkes böyle olamaz."

Böyle demekle Osman el-Betti, evladın babasına yapacağı şahitlikle yabancı biri için yapacağı şahitliğin hükmünü birbirinden ayırmıştır.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, Mâlik, Leys b. Sa'd, Şafiîve Evzai, bu ikisinden birinin diğeri için yapacağı şahitliği geçerli saymamışlardır.

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Şa'bi, Şureyh'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Oğul babası için, baba oğlu için, karı kocası için, koca da karısı için şahitlik edemez."

Babanın kendi oğlu için yaptığı şahitliği İyas b. Muaviye'nin geçerli saydığı rivayet edilmiştir.

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Halid el-Hazzâ da İyas b. Muaviye'den benzer ifadeleri rivayet etmiştir.

Kişinin kendi oğlu için yapacağı şahitlğin geçersiz olduğuna şu ayet delalet etmektedir:

(وَلَا عَلٰى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اٰبَائِكُمْ)

"Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde yemek yemenizde bir sakınca yoktur."[325]

Bu ayette oğulların evlerinden söz edilmemiştir. **"Kendi evlerinizde"** ifadesi oğulların da evlerini içermektedir. Oğulların evleri babalara ait olduğu için, babaların evleri zikredilmekle oğulların da evleri zikredilmiş olmaktadır. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur:

(أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ)

"Sen ve malın babana aitsiniz"[326]

(إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ، وَإِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ)

"Adamın yediğinin en temizi ve iyisi kendi kazancıdır. Evladı da onun kazancındandır."[327]

Bu hadisin başka varyantlarında (فَكُلُوا مِنْ كَسْبِ أَوْلَادِكُمْ) **"Öyleyse evladınızın kazancından yeyiniz"** ifadesi de vardır. Bu hadiste oğlun mülkü, babanın mülküne izafe edildiğine ve babanın, oğulun malından mülkünden yemesi mübah kılındığına, oğul da babanın kazancı olarak adlandırıldığına göre baba şahitlik yaparak oğlu için bir hak ispatladığında kendi şahsı için ispatlamış gibi olur. Kişinin kendi şahsı için şahitliğinin geçerli olmayacağı bilinmektedir. Buna göre oğlu için yapacağı şahitliğin de geçerli olmaması gerekir. Oğul hakkında böyle bir hüküm sabit olunca, oğlun da babası hakkında yapacağı şahitliğin aynı şekilde geçersiz olması gerekir. Çünkü ikisi arasında ayrım yapılmamıştır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Şahit adil ise bunlar hakkında şahitlik etmesi, yabancı hakkında şahitlik etmiş gibi kabul edilmelidir. İltimasta bulunmakla itham edilmesi sebebiyle bunlar için şahitlik etmesi kabul edilmezse, yabancı bir kimse için de şahitliğinin kabul edilmemesi

325 Nur, 24/61
326 İbn Mâce, Sünen, Ticarat, 64
327 İbn Mâce, Ticarat, 1

gerekir. Çünkü oğlu için şahitlik ederken hak etmediği bir şeyi ona kazandıracak şekilde ifade vermekle itham edilen bir kimsenin, yabancılar için de şahitlik ederken aynı suçu işlemekle itham edilmesi mümkündür."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Buradaki töhmet, fasıklık ve yalancılık töhmeti değildir. Buradaki töhmet, babanın oğlu için şahitlik ederken kendi şahsı için bir iddiada bulunuyor sayılmasıdır. Bilindiği gibi bir kimsenin güvenilirliği zahir, adaleti de sahih olsa, kendi şahsı için ileri sürdüğü iddiası doğru kabul edilmez. Bu onu yalan söylediği anlamına gelmez. Aksine bu, şahsı için iddiada bulunan kimsenin davasının sabit olmamasından dolayıdır. Ancak iddiasını doğrulayacak bir beyyine varsa o zaman iddiası doğru kabul edilir. Bu sebepledir ki oğlu için şahitlik eden kimse, açıkladığımız nedenlerden ötürü kendi şahsı için iddiada bulunmuş gibi olur.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri şöyle dediler: Şehadeti ile kendi şahsına bir menfaat sağlayan veya bir zararı kendinden gideren her şahidin şahitliği reddedilir. Çünkü bu durumda o, davacı konumundadır. Davacının da iddia ettiği konuda şahitlik etmesi caiz olmaz. Allah'ın Peygamberi'nden *sallallahu aleyhi ve sellem* daha doğru sözlü bir kimse yoktur. Çünkü mucize alametleri onun haktan başka bir şey söylemediğine, onun yalan söylemesinin mümkün olmadığına delalet etmektedir. Bunun yanı sıra onun iç yüzünden haberdarız. İçinin dışına uygun olduğunu da biliyoruz. Hasmı ondan bir hak talep ettiğinde ve kendisi de şahsı için bir şey iddia ettiğinde kendi iddiasıyla yetinmeyip, başkalarının şahitliğine de müracaat ederdi.

Buna Huzeyme b. Sabit'in *radıyallahu anh* kıssasını örnek gösterebiliriz. Şöyle ki: Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Ammare b. Huzeyme el-Ensari, sahabi olan amcasının kendisine şunları anlattığını rivayet etmiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir bedeviden bir at satın almıştı. Bedevi, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*; "Atı sana sattığıma dair şahit getir bakalım" demeye başladı. Huzeyme, bedeviye yönelerek "Atı Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sattığına ben şahitlik ederim" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Huzeyme'ye *radıyallahu anh* dönerek, ***"Ne ile şahitlik ediyorsun?"*** diye sordu. Huzeyme *radıyallahu anh*, "Seni tasdik ederek şahitlik ediyorum ey Allah'ın Resûlü!" dedi.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Huzeyme'nin *radıyallahu anh* şahitliğini iki erkeğin şahitliği gibi saydı ve haktan başka bir şey söylemediği mucizeler ve diğer delillerle sabit olduğu hâlde kendi iddiası ile yetinmedi. Bedevi "hadi şahit göster bakalım" dediğinde, ona karşı şahidi olmadığını söylemedi. Diğer davacıların da iddialarını doğrulamak için beyyine getirmeleri gerekir. O beyyine ile de kendilerine bir menfaat sağlamamaları ve kendilerinden bir zararı gidermeye çalışmamaları gerekir. Baba, çocuğu için şahitlik etmekle menfaatlerin en büyüğünü sağlamaktadır. Bu da kendi şahsı için şahitlik etmesine benzer.

Doğrusunu Yüce Allah bilir.

Eşlerden Birinin Diğeri İçin Şahitlik Etmesi

Fakihler bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır:

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, Mâlik, Evzai ve Leys b. Sa'd dediler ki: "Eşlerden birinin diğeri için şahitlik etmesi geçerli olmaz."

Sevri dedi ki: "Erkeğin karısı için yapacağı şahitlik geçerlidir."

Hasan b. Salih dedi ki: "Kadının kocası için yapacağı şahitlik geçerli olmaz."

Şafiî dedi ki: "Eşlerden birinin diğeri için yapacağı şahitlik geçerlidir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Eşlerden birinin diğeri için şahitlik etmesi, babanın çocuğu için, çocuğun da babası için şahitlik etmesi gibidir. Bu da birkaç bakımdan böyledir:

1-Bilindiği gibi eşlerden her biri âdete göre diğerinin malında dilediği gibi tasarrufta bulunabilmektedir. Bu, birbirlerinden izin istemelerine ihtiyaç bırakmayacak bir mübahlık gibidir. Kocanın şahitlik ederek karısı için tespit edip kazandığı bir hak, kendi şahsı için kazandığı bir hak gibidir. Aynı şekilde kadının da şahitlik ederek kocası için tespit edip kazandığı bir hak, kendi şahsı için kazandığı bir hak gibidir. Bilindiği gibi eşlerin birbirinin malında diledikleri gibi rahatça tasarrufta bulunmaları ile baba-oğlun birbirlerinin malında rahatça tasarrufta bulunmaları arasında normalde bir

fark yok gibidir. Şu hâlde evladın babasına, babanın da evladına şahitlik etmesi geçerli olmadığına göre, aynı şekilde eşlerin de birbirlerine şahitlik etmeleri geçerli olmaz.

Şunu da ifade etmeliyiz ki koca, karısına mal sağlayacak bir şehadette bulunmakla, kendisinin mülkiyetinde bulunan karısının üreme organının değeri artmış olur. Üreme organının değeri artınca kadının mehr-i misli de artar. Böyle olunca bu şahitliği sayesinde koca kendi malını artırmış ve kendi şahsı için şahitlik yapmış olur.

Rivayet olunduğuna göre Abdullah b. Amr b. el-Hadremi, kölesinin kendisinin malını çalıp yine kendisinin karısına verdiğini söylediğinde Hz. Ömer b. Hattab *radıyallahu anh* ona, "Sizin köleniz sizin malınızı çalmış. Elini kesmeye gerek yok" şeklinde cevap vermişti. Bu cevabı vermekle Hz. Ömer *radıyallahu anh*, eşlerden her birinin malını, aralarındaki karı-kocalık bağı sebebiyle diğerininkine katmış oluyordu. Biri diğeri için mal temin ettiğinde kendi şahsı için temin etmiş gibi olur.

2-Diğer taraftan kocanın malı arttıkça kadının hak ettiği nafaka da artar. Kadın, şahitlikte bulunurken kocasına mal temin ettiğinde kendi şahsı için temin etmiş gibi olur. Çünkü o, kocası zengin de olsa fakir de olsa, zevcelik hakkında dayanarak nafaka alma hakkına sahiptir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Fakir kız kardeş ile kötürüm vaziyetteki erkek kardeş, zengin ise erkek kardeşlerinden nafaka alma hakkına sahiptirler. Bu durum, bunların onun için yapacakları şahitliğin geçerliliğine engel olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Kardeşlik, nafaka alma hakkını kazandırmaz. Çünkü zengin kişi kardeşinden nafaka alma hakkına sahip değildir. Arada kardeşlik bağı bulunsa bile fakir kişi, kardeşine nafaka vermekle yükümlü değildir. Oysa koca zengin de olsa fakir de olsa evlilik, kadına nafaka alma hakkını kazandırır. Arada evlilik bağı varken kadın kocasına mal kazandıracak bir şahitlik yaparsa kendi nafakasını artırmış olacaktır. Oysa nesep bağı böyle değildir. Mesela aralarında nesep bağı bulunan iki kardeşten birinin diğerinden nafaka alma hakkı yoktur. Bu sebeple nesep bağı ile evlilik bağının hükümleri birbirinden farklıdır.

Ücretlinin İşveren İçin Şahitlik Etmesi

Tahavi'nin bildirdiğine göre Ebu Yusuf, Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Adil bir kimse olsa bile ücretlinin işveren için herhangi bir konuda şahitlik etmesi, istihsanen geçerli değildir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Hişam ile İbn Rüstem, İmam Muhammed'in şöyle dediğini naklettiler: "Ecir-i hassın[328] işveren için şahitlik yapması geçerli değildir. Ama ecîr-i müşterekin işveren için şahitlik yapması geçerlidir."

İmam Muhammed böyle derken, bu konuda farklı düşünen bir fakih bulunduğunu söylememiştir. Ubeydullah b. Hasan da bu görüştedir.

Mâlik dedi ki: "Ücretli kişinin, işveren için şahitlik etmesi geçerli olmaz. Ancak ücretlinin adaletli biri olduğu açıkça biliniyorsa o zaman şahitliği geçerli olur. Böyle olsa bile eğer işveren tarafından geçimi sağlanan aile efradından biri ise, şahitliği yine geçerli olmaz."

Evzai dedi ki: "Ücretlinin işveren için şahitlik etmesi geçerli değildir."

Sevri dedi ki: "Kendi şahsı için bir menfaat sağlamayacaksa ücretlinin işveren için şahitlik etmesi caiz ve geçerlidir."

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Amr b. Şuayb, babasından dinlediğine göre dedesininşöyle dediğini rivayet etmiştir:

(أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَدَّ شَهَادَةَ الْخَائِنِ، وَالْخَائِنَةِ وَذِي الْغِمْرِ عَلَى أَخِيهِ، وَرَدَّ شَهَادَةَ الْقَانِعِ لِأَهْلِ الْبَيْتِ، وَأَجَازَهَا لِغَيْرِهِمْ)

"Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem **hain adamın ve hain kadının şahitliğini, kardeşine kin güdenin kardeşine karşı şahitliğini ve bir evden

---

328 İşverene ücretle iş yapana ücretli anlamında ecîr denir. Ecir; ecîr-i hass ve ecîr-i müşterek olmak üzere iki kısma ayrılır. Ecîr-ı hass; sadece işveren hesabına iş yapan, başkasının işini yapmayan ücretli işçidir. Kişinin özel şöförü ve evinde ya da iş yerinde çalıştırdığı işçisi gibi. Ecîr-i müşterek, ücret karşılığında herkesin işini yapan kendi iş yerinde çalışan terzi, hekim ve avukat gibi meslek erbabıdır.

geçimini sağlayanın o ev halkı için şahitlik yapmasını reddetti. Bunun başkaları için şahitlik yapmasını geçerli saydı." [329]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Hadiste geçen *"Bir evden geçimini sağlayan"* ifadesinin kapsamına ecir-i hass da girmektedir. Çünkü bir evden geçimini sağlayan kimse, o eve tabi olur. Ecir-i hass da öyledir. Ecir-ı müştereğe gelice, mali bakımdan işvereni ile diğer insanlar kendisi için aynı kategoridedir. Bu da onun işveren için şahitliğine engel teşkil etmez. Şirket-i inanda da[330] ortaklardan birinin şirket malı dışında diğer ortaklardan biri hakkında şahitlik etmesi geçerlidir.

Mezhebimizin (Hanefî) fakihleri dediler ki: Töhmet sebebiyle reddedilen her şahitlik, artık ebedi olarak kabul edilmez. Tıpkı fasığın fıskı sebebiyle reddedilen şahitliği gibi. Şahitliği reddedilen fasık tevbe edip ıslah-ı hâl etse bile aynı konuda şahitlik ettiğinde, şahitliği yine ebedi olarak kabul edilmez. Eşlerden birinin de diğeri için şahitliği reddedildiğinde, evlilikleri nihayete erdikten sonra şahitlik etse bile şahitliği yine ebedi olarak kabul edilmez.

Dediler ki: Bir köle, kâfir veya çocuk; bir meselede şahitlik eder de şahitliği reddedilir ve daha sonra o köle azad edilir veya o kâfir, Müslüman olur ya da o çocuk büyür ve sonra yine aynı meselede şahitlik ederse şahitliği kabul edilir.

Mâlik dedi ki: "Çocuk veya köle bir şahitlikte bulunur da şahitliği reddedilirse, o çocuk büyüdükten veya o köle azad edildikten sonra aynı meselede şahitlik edecek olsa, şahitliği ebedi olarak kabul edilmez. Ama daha önce reddedilmiş olmasaydı, sonraki şahitliği de geçerli olurdu." Hz. Osman b. Affan'ın *radıyallahu anh* da aynı şeyleri söylediği rivayet edilmiştir.

Mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin "Bir kişinin şahitliği töhmet sebebiyle reddedildikten sonra artık onun şahitliği ebedi olarak kabul edilmez" demeleri şu sebepten ileri gelmektedir:

---

329 Ebu Davud, İcare, 16

330 Şirket-i inan, iki veya daha fazla sayıdaki kişinin, ortak bir sermaye ile ticaret yapmak üzere bir araya gelmeleridir. Halk arasında yaygın bir şirket türü olan şirket-i inanın meşru ve caiz olduğu hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir.

O kişinin şahitliğini hâkim geçersiz saymıştır. Hâkimin hükmünün, başka bir hüküm olmadan feshedilmesi caiz değildir. Feshine dair bir hüküm verildiği sabit olmadan feshedilmesi sahih olmaz. Şahitliğin reddine sebep olan töhmet durumunun ortadan kalktığına hükmetmek sahih olmadığına göre, o kişinin şahitliğinin geçersizliğine ilişkin hâkim hükmü yürürlükte kalmaya devam eder; feshi ebediyyen caiz olmaz. Kölelik, kâfirlik ve çocukluğa gelince bunlar şahitliğin reddedilmesine gerekçe teşkil eden sebeplerdir. Hâkim de bu gerekçelere dayanarak şahitliği reddetmişti. Ancak hâkimin bu iptal hükmü, anılan sebeplerin ortadan kalkması durumunda geçersiz hâle gelir. Çünkü hürriyet, Müslümanlık ve ergenlikten her biri hâkimin hükmüne bağlanabilen şeylerdir. Bunların zıddı olan ve şahitliğin reddine gerekçe teşkil eden sebeplerin ortadan kalktığına hâkim, hükmederse o zaman şahitlerin şehadetinin kabul edilmesi gerekir.

Baba; evlat ve eşler arasındaki şahitlikteki gibi töhmetin ortadan kalktığına hâkimin hükmetmesinin sahih olmadığı hâllerde hâkimin şehadetin geçersizliğine ilişkin hükmünün yürürlüğü devam eder. Çünkü bu gibi hâllerdeki töhmetin ortadan kalktığına dair beyyine getirmek ve dolayısıyla da hüküm vermek mümkün değildir.

Hükümle iptal edilen şahitliğin geçerli olması da ancak hükümle olur.

Adaletli olmak, töhmet altında olmamak ve dalgınlığın az olması, şahitliğin geçerlilik şartlarından olup bunları şu ayet içermektedir:

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ)

"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."

Bakınız, harflerinin azlığına rağmen bu kısa ibare ne çok mana, fayda ve ahkâma dair delil içeriyor! Harfleri az olmakla birlikte lafzı beliğ, veciz, muhtasar, faydaları zahir bir ibare. Bu ibarenin manasını verirken selef uleması ile onlardan sonraki dönemde yaşayan âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini, bu ibareden delil çıkarmalarını, verdikleri mananın bu ibareye uygunluğunu araştırdıklarını söylemiştik. İbarenin bu manaların hepsine ihtimalinin bulunması, Kutlu ve Yüce Allah'ın katından geldiğini göstermektedir. Çünkü yaratılmışlardan hiçbiri böylesine derin manaları,

delaletleri, fayda ve hükümleri bu kadar az harfli ve kısa bir ibarede ifade edemez. Bu ibarede belki de ilmimizin kuşatamadığı başka bazı manalar da vardır. Şayet onlar da yazılacak olsa konu çok uzar ve sayfa adedi artar.

Yüce Allah'tan bu ibarenin hükümlerini ve kitabının delillerini öğrenmeye bizi muvaffak kılmasını ve bu çalışmamızı da sırf kendi rızası için yapılmış ihlaslı bir çalışma kılmasını diliyoruz.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى)

"Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir."

Bu ayetteki (فَتُذَكِّرَ) kelimesi şeddeli okunmaktadır. Şeddesiz okuyanlar da vardır. Bazıları her iki okuyuşun da aynı anlama geldiğini söylemişlerdir. Şeddeli (ذَكَّرْتُهُ) ile şeddesiz (ذَكَرْتُهُ) nun aynı manayı ifade ettiğini söylemişlerdir. Rebî b. Enes ile Süddi ve Dahhâk'ın bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Asmai, Ebu Amr'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "(فَتُذْكِرَ) kelimesini şeddesiz okuyan kimse, iki kadının şahitliğini bir erkeğin şahitliği mesabesine getirmiş olur. Ama (فَتُذَكِّرَ) şeklinde şeddeli olarak okuyan kimse, kelimeyi hatırlatma manasında kullanmış olur."

Süfyan b. Uyeyne'nin de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu kelimenin iki kıraate de ihtimali varsa, kıraatlerden her birini yeni bir mana ve yeni bir faideye göre yorumlamak gerekir. Buna göre (فَتُذْكِرَ) şeklinde şeddesiz okunduğunda şehadetin düzgün yapılması, muhafaza edilmesi ve sağlamlaştırılması bakımından iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliği mesabesine getirilir. (فَتُذَكِّرَ) şeklinde şeddeli olarak okunduğunda, şahit kadınlardan birinin diğerine hatırlatmada bulunması kastedilmiş olur. Bu okuyuşlardan herbirini kendi delaletlerinin gereğine

göre kullanmak, sadece birinin delaletinin gereğine bağlı ve onunla sınırlı kalamaktan daha iyidir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisi de buna delalet etmektedir:

(مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِذِي لُبٍّ مِنْكُنَّ» قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالدِّينِ؟ قَالَ: « أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ: فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ)

"Aklı ve dini noksan olduğu hâlde sizin kadar akıl sahiplerine galip gelen başkalarını görmedim." Bir kadın, 'Ey Allah'ın Resûlü! Akıl ve din noksanlığı nedir?' diye sordu.

Buyurdu ki: ***"İki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasıdır."***[331]

Bu hadis, (فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى) **"Bu, diğerinin ona hatırlatması içindir"** ayetine de uymaktadır. Ayete göre de şahitliğin düzenlenip muhafaza altına alınması için iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denk tutulmuştur. Bu ayette şu hükme delalet edilmektedir: Borçlanma muamelesini yazan kişinin yazısını tanısa bile bir kişinin bu muamele için şahitlik yapması caiz değildir. Ama yazıyı tanımakla birlikte muamelenin yapılmasını da hatırlıyorsa şahitlik etmesi caiz olur. Bilindiği gibi Yüce Allah, muameleyi yazıp şahit bulundurduktan sonra bunu bize hatırlatarak şöyle buyurmuştur:

(اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى)

"Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir."

Şahitlikten söz etmeksizin sadece yazı ve hatla yetinmememiz gerektiğini bildirmiştir.

331 Muslim, İman, 34

(ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰى اَلَّا تَرْتَابُوا)

"Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir."

Bu ayet, şahitliğin keyfiyetini hatırlamak için muameleyi yazmanın emredildiğine ve olay iyice hıfzedilip yazılanlarda da iyice kavranmadan şahitliğin yapılmasınındoğru olmayacağına delalet etmektedir. Bu ayet, şahitlik yapması istenen kişinin 'Benim bu hak konusunda şahitlik yapmak için hatırladığım ve bildiğim bir şey yok' der ve daha sonra 'Hatırladığım ve bildiğim bir şeyler var' derse, şahitliği kabul edilir. Zira Yüce Allah, (اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى) **"Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir"** buyurmuştur. Unutmanın ardından hatırlaması hâlinde şahidin şehadetini geçerli saymıştır.

İbn Rüstem'in İmam Muhammed'den naklettiğine göre, bir konuda şahitlik yapması istenen, ancak konu hakkında bilgisi olduğu hâlde 'şahitlik yapmak için hatırladığım ve bildiğim bir şey yok' diyen, sonra da kadı huzurunda o konuda şahitlik eden kimsenin -eğer adil ise-şahitliği kabul edilir. Çünkü adam, 'Ben meseleyi unuttum. Sonra hatırladım' diyor. Dava konusu olan hak kendisinin değildir. Dolayısıyla o hakla ilgili olarak konuşabilir. Hak, başkasına ait olduğu için kendisinin onunla ilgili olarak şahitlik yapması geçerli olur.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu, davacının, 'Benim o adamda bir hakkım yoktur' dedikten sonra o adamda hakkı olduğunu iddia etmesine benzememektedir. Hakkının olmadığına dair ikrarından sonra o adamda hakkı olduğuna dair ileri sürdüğü iddia kabul edilmez. Çünkü o adamı kendisinin hakkından ibra etmiş ve kendi aleyhinde ikrarda bulunmuştur. Bu sebeple ikrarı geçerlidir. Bundan sonra kendisinin o hakka sahip olduğuna ilişkin iddiası kabul edilmez. Çünkü kendi ikrarı ile o hakkı iptal etmiştir. Şahitlik ise başkalarının hakkıdır. 'Benim şahitlik yapmak için hatırladığım ve bildiğim bir şey yoktur' demekle şahitlik iptal edilmez.

(اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى)

"Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir" ayeti de bu görüşün doğruluğuna delalet etmektedir.

[El Yazısı Üzerine Şahitlik]

El yazısı üzerine şahitlik etme konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife ile Ebu Yusuf dediler ki: "Şahit meseleyi hatırlamadıkça başkasının el yazısına bakarak şahitlik edemez." Bu, onların meşhur kavlidir.

Bir rivayette anlatıldığına göre İbn Rüstem, İmam Muhammed'e şöyle demiştir: "Olayın asıl şahidi olan bir kimse dava meclisine gidemeyeceği için bir başkasına el yazısıyla "Benim yerime şöyle ve şöyle şahitlik et" bir talimat yazsa, yazının altını mühürlese ya da mühürlemese, kendisine yazılan (fer') kişi bu yazıyı tanısa, bu yazıya dayanarak şahitlik yapabilir mi?"

İmam Muhammed de ona şöyle cevap vermişti: "Yazıyı tanırsa, altı mühürlenmiş olsa da olmasa da o yazıya dayanarak şahitlik edebilir."

İbn Rüstem, "Asıl şahit, okuma (yazma) bilmeyen ümmi biri olduğu için bu yazıyı başkası onun adına yazmış ise ne dersiniz?" diye sorunca İmam Muhammed şöyle karşılık vermişti: "Asıl şahit, yazdırdıklarını ezberleyip kendisi adına şahitlik yaptıracağı fer'e anlatmazsa, fer'in şahitlik yapması caiz olmaz."

Ebu Hanife dedi ki: "Kadı kendi divanında (mahkemenin kararlarının kayıtlı olduğu ana defter) bulduğu bir yazıyı tanımadan ona göre hükmedemez."

Ebu Yusuf dedi ki: "Yazı, eğer kütüphanesinde ve kendisinin mührü ile mühürlenmişse, o yazıya göre hükmedebilir. Şayet ona göre hükmetmezse, insanlara zarar vermiş olur." Bu, aynı zamanda İmam Muhammed'in de görüşüdür.

Kâdı'nın, kendi mührü ile mühürlenmemiş olan yazıya dayanarak hüküm veremeyeceği hususunda Ebu Yusuf ile İmam Muhammed arasında ihtilaf yoktur. Başka kâdıların divanında bulduğu yazının da kendisinden önceki hâkimin hükmü olduğuna dair şahitlerin şehadeti olmadan, o yazıya

dayanarak hüküm veremez. İbn Ebi Leyla, kâdı'nın kendi divanında bulduğu yazı hakkında Ebu Yusuf'un söylediklerinin aynısını söylemiştir.

Ebu Yusuf da İbn Ebi Leyla'nın şu görüşünü nakletmiştir: Bir kimse kâdı huzurunda hasmının lehinde ikrarda bulunur da kadı onun bu ikrarını kendi divanına kaydetmez ve o doğrultuda hükmetmezse, lehinde ikrarda bulunulan hasım kâdıdan kendi lehinde ve hasmının aleyhinde hüküm vermesini isterse, İbn Ebi Leyla'nın görüşüne göre kâdı o ikrara dayanarak hasmının aleyhinde hüküm veremez.

Ebu Hanife ile Ebu Yusuf dediler ki: "Kâdı, eğer hatırlıyorsa o ikrara dayanarak hüküm verir."

Mâlik dedi ki: "Yazısı tanınan bir kimsenin yazısında, kendisinin adına falan şahsın şahitlik etmesi isteniyor, ancak falan şahıs kendisine asıl şahidin bu görevi yüklediğini hatırlamıyorsa, o yazıya dayanarak değil; kendi bildiğine göre şahitlik ederse, hâkim onun bu şahitliğini geçerli sayamaz. Borçlu kişi, falan kişiye şu kadar para borçlu olduğunu yazar, şahitler ölünce de ikrarnameyi kendisinin yazmadığını söyler, ancak iki şahit bu yazının ona ait olduğuna şahitlik ederlerse, ikrarnamede yazılı olan tutarı alacaklıya ödemesine hükmolunur. Bu meselede alacaklının yemin etmesi istenmez."

Bu anlatılan meselede borçlu, ikrarnameyi kendisinin yazmadığını söyler ve yalan söylediğine şahitlik edecek kimse yok ise, Eşheb'in görüşüne göre bu ikrarname, hakkındaki görüşünü bildirmesi için sultana arz edilir.

Sevri dedi ki: "Bir kişi borçlanma muamelesinde hazır bulunduğunu hatırlar, ancak borcun kaç dirhem olduğunu hatırlamazsa şahitlik yapamaz. Borçlanma muamelesini yazan kişi daha sonra bu muameleyi unutup hatırlamaz, ancak yazısını tanırsa, muameleyi ve yazıyı kendi yazdığını da hatırlarsa, kanaatimce o yazıya dayanarak şahitlik edebilir."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Yazının kendi el yazısı olduğunu biliyor ve kendisi de hakkaniyetle şahitlik eden bir kişi olarak tanınıyorsa, şahitlik etsin."

Şafiî dedi ki: "Kadı, ikrarda bulunan kişinin ikrarını hatırlarsa, mahkemenin ana kütüğüne kaydetmiş olsa da olmasa da o ikrara dayanarak ikrar sahibinin aleyhine hükmeder. Çünkü hatırlama olmadan ana kütüğe itibar edilmez." Müzeni'nin kitabında, "Hatırlamadıkça şehadette bulunamaz" denmektedir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (أَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى) **"Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir"** ayetinin delalet ettiği manayı anlattıktan ve borçlanma muamelesini yazmak gerektiğini hatırlattıktan sonra (ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا) **"Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir"** ayetinin de delalet ettiği manaya değindikten sonra şunu belirtmekte yarar vardır:

Şahitliğin geçerli olmasının şartlarından biri de şahidin olayı hatırlaması ve sadece yazı ile yetinmemesidir. Çünkü yazının yazılması, hakkında şahitlik yapılacak olan olayın hatırlanması için emredilmiştir. Şu ayet de buna delalet etmektedir:

(اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ)

"Ancak bilerek hakka şâhitlik edenler..."[332]

Şayet hatırlamıyorsa olayı bilmiyor demektir.

(وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌ)

"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme"[333] ayeti de buna delalet etmektedir.

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet ettiği şu hadis de buna delalet etmektedir: ***"Şu güneşi gördüğün gibi***

332 Zuhruf, 43/86
333 İsra, 17/36

gördüğün olay hakkında şahitlik et, yoksa şahitlik etme."[334] Bu hadisin senedi daha önce verilmişti.

El yazısına gelince yazı taklit edilebilir. Şahit de yazıları birbirine benzetip karıştırabilir. Kendisine ait olmayan bir yazıyı kendi yazdığını zannedebilir. Şahitlik, müşahede etmek ve bir şeyi gerçek olarak öğrenmek olduğuna göre, hakkında şahitlik yapılması söz konusu olan olayı hatırlamayan bir kimse bu niteliğe sahip değildir ve böyle birinin şahitlik etmesi caiz olmaz. Şahitliğe o kadar önem atfedilmiş ve üzerinde o kadar durulmuştur ki, şahitlik yapan kişinin mutlaka "şahitlik ederim ki..." veya "şehadet ederim ki..." gibi açıkça şahitlik manasını ifade eden kelimeleri kullanması gerekir. Bunların yerine geçebilecek başka kelimeleri kullanması kabul edilmez. Hâl böyleyken taklit edilmesi ve değiştirilmesi mümkün olan yazı ile nasıl amel edilebilir?

Ebu Muaviye en-Nehâi ile Şa'bi'den rivayet edilen görüşe göre, belgedeki yazıyı ve mührü tanıyan ancak olayı hatırlamayan kimsenin, olayı hatırlamadıkça o belgeye göre şahitlik etmesi caiz olmaz. (أَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا) ayetindeki (تَضِلَّ) fiili de unutmak manasına gelmektedir. Çünkü bu fiilin mastarı olan "dalal" kelimesi de bir şeyden başka tarafa sapmak manasınadır. Unutan kişi de unuttuğu şeyden başka tarafa saptığına göre kendisi hakkında "o şeyden saptı" yani "onu unuttu" ifadesi kullanılabilir. Aynı kişi, hakkında "şahitlik, ondan saptı" ifadesi de kullanılabilir ki, bunların hepsi aynı manaya gelmektedir.

Doğrusunu Yüce Allah daha iyi bilir.

Şahit ve Yemin Bahsi

Talepte bulunanın yemin etmesinin yanı sıra bir şahidin şehadetine dayanarak hüküm verilip verilemeyeceği konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

---

334 Bkz: Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 10/156

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve İbn Şübrüme dediler ki: "İki şahit olmadan hüküm verilemez. Hiçbir davada bir şahidin şehadetine ve talepte bulunanın yeminine dayanılarak hüküm verilemez."

Mâlik ve Şafiî dediler ki: "Mali davalarda bir şahidin şehadetine ve talepte bulunanın yeminine dayanılarak hüküm verilebilir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ) **"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun"** ayeti, bir şahidin şehadetine ve talepte bulunanın yeminine dayanılarak hüküm verilebileceğini söyleyenlerin görüşünün geçersizliğini gerektirmektedir. Zira (وَاسْتَشْهِدُوا) **"şahit tutun"** emri, borçlanma ayetinin başında değinilen borçlanma akitlerinde şahit bulundurmayı, şahitliğin hâkim huzurunda yerine getirilmesini, hâkimin de şahidin ifadesine göre hüküm vermesi gerektiğini içermektedir. Çünkü ayetin lafzının her iki duruma da ihtimali vardır. Borçlanma akdi yapılırken şahit bulundurmanın amacı, borcun inkâr edilmesi durumunda ispat edilebilmesidir. Ayet-i kerime kesin olarak iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının akit esnasında şahit tutulmasını ve bunların şahitliği hâkim huzurunda yerine getirmelerini, hâkimin de bu şahitlerin ifadesine göre hükmetmekle yükümlü olmasını içermektedir. Durum böyle olunca ayetin lafzının zahirî manası, bu sayılan hususların vacip olmasını gerektirmektedir. Çünkü "şahit tutun" ifadesi bir emirdir. Allah'ın emirleri ise vaciplik ifade eder. Şahitlik konusunda Yüce Allah, bahsedilen sayıdaki şahitlerin ifadeleri doğrultusunda hüküm vermesini hâkime emretmiştir. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

(فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً)

"Onlara seksen değnek vurun."[335]

(فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ)

335 Nur, 24/4

"O ikisinden her birine yüzer değnek vurun."[336]

Suçlulara bu ayette belirtilenden daha az sayıda darbe vurmakla yetinmek caiz olmadığı gibi, şahitlikte de belirtilenden az sayıda şahitle yetinmek caiz olmaz. Zina iftirasında bulunana ayette belirtilen seksen değnek yerine yetmiş değnek veya zina yapana yüz değnek yerine doksan değnek vurulmasının caiz olduğunu söyleyen kimse nasıl ki Kitab'a muhalefet etmiş oluyorsa, şahitlikte de ayette belirtilen az sayıda şahitle yetinilmesinin caiz olduğunu söyleyen kimse de Kitab'a muhalefet etmiş olur.

Ayet-i kerime, şahitlerle ilgili iki hususu içermekteydi. Biri sayı, diğeri ise nitelikti. Sayı ile ilgili hüküm açıklandı. Nitelik ise şahitlerin hür ve şahitliklerine rıza gösterilen kimseler olmalarıdır. Nitekim bu niteliklere şu ayetlerde değinilmiştir:

(مِن رِجَالِكُمْ) **"Erkeklerinizden"** bu ifade, şahidin köle olmamasını gerekli kılmaktadır.

(مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ)

"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."

Bu ifade de, şahitliğine rıza gösterilen kimselerden olmasını gerekli kılmaktadır. Şart koşulan bu nitelikleri görmezden gelmek caiz olmadığı gibi, şart koşulan şahit sayısını da görmezden gelmek caiz olmaz. Çünkü ayet, şahitliğe dayanılarak hüküm verebilmek için her iki hususa da riayet edilmesini gerekli kılmaktadır. Bilindiği gibi bu hususlar da şahit sayısı ile adalet ve rızadır. Bu şartlardan birini görmezden gelmek caiz değildir. Şahitlerin adalet ve rıza sıfatına nispetle şahitlerin sayısı şartı daha önceliklidir. Çünkü sayının bilinmesi kesindir. Ama adalet sıfatının varlığı, sadece zahire göre bilinir. Şahidin hakikaten adil olduğunu bilmek mümkün değildir. Zahirde varolması şart koşulan adalet sıfatını düşürmek caiz olmadığı gibi, varlığı hakikaten ve yakinen bilinebilen sayı şartını düşürmek de caiz olmaz. Yüce Allah kadınların şahitliğini geçerli saymada ihtiyatlı

336 Nur, 24/2

olunması murad ettiği için, bir erkeğin yerine iki kadının şahitlik etmesini vacip kılmış ve şöyle buyurmuştur:

(اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى)

"Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir."

(ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰى اَلَّا تَرْتَابُوا)

"Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir."

Cenab-ı Allah, iki erkeğin bulunmaması durumunda bir erkekle beraber iki kadının şahitlik yapabileceğini bildirmekle töhmet, şüphe ve unutma sebeplerini ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu, aynı zamanda hak talebinde bulunanın yeminine ve lehinde şehadette bulunan bir şahidin ifadesine dayanarak hâkimin karar vermesini de reddeden bir hüküm içermektedir. Çünkü hâkim, bu yöntemle karar verecek olursa emrolunduğu ihtiyata, gerçeği gün yüzüne çıkarma, şek ve şüpheyi ortadan kaldırma buyruğuna uymamış olur. Hak talebinde bulunanın yeminini kabul etmesinde ise şek, şüphe ve töhmetin en büyüğü vardır. Hâkimin bu yöntemle karar vermesi, ayetin gereğine aykırıdır.

Bir şahidin şehadetine ve hak talebinde bulunan davacının yeminine dayanarak hüküm verme yönteminin geçersizliğine şu ayet delalet etmektedir:

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ)

"Rıza göstereceğiniz şahitlerden..."

Yalnızca bir şahidin şehadetinin hükme esas olarak kabul edilmeyeceğini, ayette bunun kastedilmediğini, hak talebinde bulunan davacının yeminine "şahit" adı verilmesinin uygun olmayacağını ve kendi şahsı için iddia ettiği şeye razı olmasının da caiz olmayacağını öğrendik. İşte

bu sebeplerden ötürü bir şahidin şehadetine ve hak talebinde bulunan davacının yeminine dayanılarak hüküm vermek, ayete aykırı düşmektedir. Yüce Allah'ın bu ayette şahitliğin amacı olarak açıkladığı ihtiyat ve güvenceyi ortadan kaldırmaktadır.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisi de bu manaya delalet etmektedir:

(الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ)

"Beyyine getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya düşer."[337]

Görüldüğü gibi bu hadiste yemin ile beyyinenin birbirinden farklı şeyler olarak zikredilmektedir. Dolayısıyla yeminin beyyine olması mümkün değildir. Şayet yeminin beyyine olması caiz olsaydı, o zaman bu hadis şöyle olabilirdi: "Yemin etmek davacıya, beyyine getirmek de davalıya düşer."

Hadiste geçen (الْبَيِّنَةُ) kelimesi cins ismi olduğundan, altında toplanan bütün tevsik edici şeyleri kapsar. Kendisine beyyine denilen ne kadar şey varsa, onları göstermek davacıya düşer. Şu hâlde davacıyı yemin etmekle yükümlü kılmak caiz olmaz. Şu da var ki "beyyine" kelimesi mücmel bir lafız olduğundan, muhtelif manâlara gelmektedir. Fakihler hadiste geçen "beyyine" kelimesiyle iki erkek şahidin, bir erkek ve iki kadın şahidin kastedildiği hususunda görüş birliği ettiklerine göre hadiste sanki şöyle denilmek istenmiştir: "İki erkek şahit veya bir erkek iki kadın şahit getirmek davacıya düşer." Burada belirtilenden daha az sayıda şahitle yetinmek caiz olmaz. Bu hadis her ne kadar ahad haber olarak gelmiş ise de İslam ümmeti bunu kabul edip delil olarak kullanmış, böylece de mütevatir hadis mertebesine yükselmiştir.

Şu hadis de bunu teyit etmektedir: ***"Sırf iddialarına dayanılarak insanlara (her istedikleri) verilseyd, bazı adamlar halkın malında ve canında hak sahibi olduklarını iddia edeceklerdi."***[338]

---

337 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 8/484

338 Beyhaki, es-Sünenu's-Sağir: 4/188

Bu hadisin özü, bir şahidin şehadetine ve hak talebinde bulunan davacının yeminine dayanılarak hüküm verilebileceği şeklindeki görüşün batıl olduğuna iki şekilde delalet etmektedir:

1-Hak talebinde bulunanın yemini, iddiasıdır. Bu durumda yemin eden ile iddiada bulunan, aynı kişi olmaktadır. Yemin ederek bir hak kazanırsa, sırf iddiası ile hak kazanmış olacaktır ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu menetmiştir.

2-İddiası kendisinin sözü ve ifadesi olmuştur. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de kendi iddası ile bir hak elde etmesini yasakladığına göre bu kişinin de kendi yemini ile bir hak elde etmesi caiz olmaz. Çünkü yemini, kendisinin ifadesi ve iddiasıdır. Bunun caiz olmadığına şu rivayet delalet etmektedir:

Alkame b. Vail b. Hicr, babasının kendisine şöyle bir olaydan bahsettiğini söylemiştir: Hadramutlu bir adam, Kindeli bir adamın elindeki arazinin aslında kendisine ait olduğunu iddia etti. Kindeli, onun bu iddiasının asılsız olduğunu söyledi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Hadramutlu adama (شَاهِدَاكَ أَوْ يَمِينُهُ لَيْسَ لَكَ إِلَّا ذَلِكَ) ***"İki şahidini getir ya da o yemin etsin. Senin için bundan başka yapacak bir şey yok"*** buyurdu.[339]

Böyle buyurmakla da iki şahit olmadan bir hak elde edilemeyeceğini ve davacı için bundan başka yapacak bir şey olmadığını bildirdi.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hadramutlu adama söylediği sözle davacının, davalının ikrarda bulunmasıyla bir hak elde edemeyeceğini, aynı şekilde bir şahit ve yeminle de bir hak elde edemeyeceğini söylemedi."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Davalı karşı tarafın iddiasını reddetmişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de davalının inkârı durumunda davacının iddiasının doğruluğunu ispatlaması için neler yapması gerektiğini açıklamıştı. Ama davalının karşı tarafın kendisi üzerinde hakkının olduğunu ikrar etmesi durumunda ne yapılması gerektiğinden

339 M. Nasiruddin el-Elbani, İrvau'l-Ğalil fi Tahrici Ahadisi Menari's Sebil: 8/407

söz edilmemiştir. Böyle bir durumla karşılaşılacak olursa, delillere göre hareket edilir. Şu da var ki hadisin zahirî manası, davacının ancak hadiste belirtilen yolla hak elde edebileceğini gerektirmektedir. İkrara gelince karşı tarafın onunla hak kazanacağı, icma ile sabittir. Biz de ikrar olunca, karşı tarafın lehine hükmederiz. Bir şahidin şehadeti ve hak talebinde bulunan davacının yemini ile davacının hak elde etmesine gelince, bu konuda fakihler arasında ihtilaf vardır.

(شاهِدَاكَ أَوْ يَمِينُهُ لَيْسَ لَكَ إِلَّا ذلِكَ)

"İki şahidini getir ya da o yemin etsin. Senin için bundan başka yapacak bir şey yok" hadisi, bunun batıl olduğuna hükmetmiştir.

Bir şahidin şehadeti ve hak talebinde bulunan davacının yemini ile davacının hak elde edeceği görüşünde olanlar, müphem olarak rivayet edilen bazı haberleri delil göstermişlerdir. Bu rivayetlerde anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir şahidin şehadeti ve hak talebinde bulunan davacının yemini ile davacının hak elde etmesine hükmetmiştir. Bu rivayetleri burada zikredecek ve içindekileri açıklayacağım.

Bunlardan biri şu rivayettir:

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Süheyl b. Ebi Salih, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(قَضَى بِالْيَمِينِ مَعَ الشَّاهِدِ)

"Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***bir şahitle birlikte yemine dayanarak hüküm verdi."***[340]

Osman b. Hakem'in bildirdiğine göre Zeyd b. Sabit *radıyallahu anh* de Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* benzer bir rivayette bulunmuştur.

340 İbn Mâce, Ahkâm, 31

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Amr b. Dinar, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Resûlullah** sallallahu aleyhi ve sellem, **yemin ve bir şahit ifadesi ile hüküm verdi."***[341]

Bu hadis aynı ifadelerle başka bir tarikten de rivayet edilmiştir.

Seyf b. Süleyman'ın bildirdiğine göre Amr b. Dinar, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem, **bir şahitle birlikte yemine dayanarak hüküm verdi."*** Amr b. Dinar dedi ki: "Bu, mali davalarda idi."[342]

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Ebu Cafer, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem*, hukuk davalarında davacının yemini ile birlikte bir erkek şahidin ifadesini geçerli saydığını rivayet etmiştir.

Mâlik ve Süfyan'ın bildirdiklerine göre Cafer b. Muhammed, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem, **yemin ile birlikte bir erkeğin şehadetine dayanarak hüküm verdi."***

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu rivayetlerin kabul edilmesine, bir şahidin şehadetine ve yemine dayanarak hüküm vermeye birkaç engel vardır. Şöyle ki:

1-Bu rivayetlerin geliş tarikleri fasittir.

2-Bu rivayetlerin kaynağı olduğu söylenen kimseler bunları inkâr etmişlerdir.

3-Kur'an nassı bu rivayetleri reddetmektedir.

4-Bu rivayetler eleştirilmese, ta'n noktası içermese ve fasit olmasa bile yine de muhaliflerin görüşlerinin isabetliliğine delalet etmemektedirler.

5-Bu rivayetlerin Kitaba muvafık olmaları kesin olmayıp ihtimal dâhilindedir.

---

341 Muslim, Akdiye, 2

342 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 10/281

Nakil tariki bakımından bu rivayetlerin fasit olduğunu söylemiştik. Seyf b. Süleyman'ın rivayet eettiği hadis sabit değildir. Çünkü Seyf b. Süleyman'ın raviliğinde zaaf vardır. Amr b. Dinar'ın İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* hadis dinlemiş olması doğru değildir. Dolayısıyla muhaliflerimizin bu rivayeti delil olarak ileri sürmeleri sahih olmaz.

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre İsmail b. Amr, babası Amr b. Kays b. Sa'd b. Ubade'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sa'd b. Ubade'nin yazdığı bir belgede Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* yemine ve bir şahit ifadesine dayanarak hüküm verdiği anlatılmaktaydı."

Eğer ravi, Amr b. Dinar'ın İbn Abbas'tan yapmış olduğu rivayetten haberdar olsaydı onu nakleder ve kâğıtta yazılı olanların arkasına sığınmazdı.

Süheyl'in rivayet ettiği hadise gelince, Muhammed b. Bekir şöyle demiştir: Ebu Davud'un bize bildirdiğine göre Süheyl b. Ebi Salih, babasının kendisine ifade ettiğine göre Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: ***"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem**, yemine ve bir şahidin şehadetine dayanarak hüküm verdi."***

Ebu Davud dedi ki: Rebî b. Süleyman el-Müezzin bu hadis hakkında bana şu ilave açıklamada bulundu: Şafiî, Abdulaziz'in şöyle dediğini bize nakletti: Ben bu hadisi Süheyl'e hatırlattığımda bana şöyle dedi: "Bana göre sika/güvenilir bir ravi olan Rebia, bunu benim kendisine naklettiğimi söyledi. Ama ben bunu hatırlamıyorum."

Abdulaziz dedi ki: "Süheyl, kısmi hafıza kaybına uğradı. Rivayet ettiği hadislerin bazısını bu sebeple unuttu. Ondan sonra, Rebia'dan ve Rebia'nın babasından şeklinde bir senedle hadis rivayet etmeye başladı."

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Süleyman b. Bilal, Ebu Mus'ab'ın isnadı ile Rebî'den şunu rivayet etti: Süleyman dedi ki: "Süheyl ile karşılaştım. Kendisine bu hadisi sordum. 'Bilmiyorum' dedi. Rebia bunu senden bana nakletti, dediğimde 'O zaman, Rebia'nın benden naklettiğini söyleyerek başkalarına naklet' şeklinde karşılık verdi."

Rivayet eden kişinin reddettiği ve bilmediğini söylediği böyle bir hadisle şer'î bir hüküm sabit olmaz. Birileri, "Rivayet ettikten sonra unutmuş olması mümkündür" diyecek olsa, ona şöyle cevap verilebilir: Belki de önce vehme kapılarak başkasından dinlemediği bir şeyi hadis diye rivayet etmiştir. Son hâlinde o hadisi reddettiğini ve bilmediğini söylediğini biliyoruz. Son hâlini esas almak daha doğru olur.

Cafer b. Muhammed'in hadisine gelince bu mürsel bir hadis olup Abdulvehhab es-Sakafi tarafından senedi Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* bitiştirilmiştir. Bunda da hata ettiği söylenmiştir. Senette Cabir'in adını zikretmiştir. Oysa senet, Ebu Cafer Muhammed b. Ali ani'n-Nebiyyi *sallallahu aleyhi ve sellem* şeklinde olmalıydı.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Zikretmiş olduğumuz bu hususlar, bu rivayetlerin kabulüne ve bunlara dayanarak ahkâm tespitine engel olan bazı illetlerdi. Anılan rivayetlerin kabulüne şu hususlar da engeldir:

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre İsmail, Süvvar b. Abdillah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rebia'ya, "bir şahidin şehadetine ve hak sahibinin yeminine dayanarak hüküm verme hakkında ne diyorsunuz?"diye sordum. Bana, "Ben bunu Sa'd'ın yazdığı bir belgede gördüm" diye cevap verdi. Süheyl'in rivayet ettiği hadis, eğer Rebia'ya göre sahih olsaydı, onu bana nakleder ve Sa'd'ın yazısına dayanmazdı."

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre hak sahibinin yeminine ve bir şahidin şehadetine dayanarak hüküm verme konusunda Mamer, Zühri'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu, insanların uydurduğu bir şeydir. Hayır, iki şahit olmadan hüküm verilemez."

Hammad b. Halid el-Hayyat bize şöyle dedi: İbn Ebi Zi'b'e, 'Bir şahit ve yemin ile hüküm verme meselesi hakkında Zühri ne söylüyor?' diye sordum. "Bidat olduğunu söylüyor. Bunu ilk caiz gören de Muaviye'dir" dedi.

Muhammed b. Hasan, İbn Ebi Zi'b'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hak sahibinin yeminine ve bir şahidin şehadetine dayanarak hüküm verme meselesini Zühri'ye sordum. "Ben bunu bilmiyorum. Bu bidattır.

İlk olarak bu şekilde hüküm veren, Muaviye'dir" dedi. Kendi zamanında Zühri, Medine halkının en âlim kişisiydi. Bu rivayet eğer sabit olsaydı, Zühri gibi bir âlim bundan nasıl habersiz kalabilirdi? Kaldı ki bu mesele, ahkâm ile ilgili temel esaslardan birini teşkil etmektedir. Bununla ilk amel edip hüküm verenin Muaviye olduğunu bildiği hâlde yine de bidat olduğunu ifade etmiştir.

Mali davada hak sahibi yemin etmeden Muaviye'nin, bir kadının şehadetine dayanarak hüküm verdiği rivayet edilmiştir.

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre Abdullah b. Ebi Melike, Alkame b. Ebi Vakkas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* eşi Ümmü Seleme *radıyallahu anh*, Muhammed b. Abdillah b. Züheyr ile kardeşleri için şehadette bulundu. Ve Rebia b. Ebi Ümeyye'nin, kardeşi Züheyr b. Ebi Ümeyye'ye evdeki hissesini verdiğini, ancak verirken kendisinden başkasını buna şahit tutmadığını söyledi. Muaviye, Ümmü Seleme validemizin şahitliğini geçerli saydı. Alkame de orada iken Muaviye, Ümmü Seleme'nin şehadeti doğrultusunda hüküm verdi. Bir şahidin şehadeti ve haksahibinin yeminine dayanarak Muaviye'nin hüküm vermesi caiz ise, haksahibinin yemini olmadan da bir şahidin şehadetine dayanarak hüküm vermesi caiz olmalıdır. O zaman siz de aynı şekilde hüküm verin ve Allah'ın Kitabı ile sünnetin hükmünü iptal edin!

Abdurrahman b. Sima'nın bildirdiğine göre İbn Cüreyc, Atâ b. Ebi Rebah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İki şahit olmadan borçlarda ve diğer davalarda yapılan şehadet geçerli olmaz."

Atâ'nın bu deyişi, Emevi hükümdarlarından Abdulmelik b. Mervan'ın, bir erkeğin şahitliğine ve haksahibinin yeminine dayanarak hüküm vermesine kadar devam etti.

Yemen kadısı Mutarrif b. Mazin'in bildirdiğine göre İbn Cüreyc, Atâ b. Ebi Rebah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben, şu şehre yani Mekke'ye vardım. Burada hukuk davalarında iki şahidin şehadeti olmadan hüküm verilmiyordu. Ancak bu uygulama, Abdulmelik b. Mervan'ın bir şahit ve yemine dayanarak hüküm vermesine kadar devam etti."

Leys b. Sa'd, valilerinden biri olan Zürayk b. Hakîm'in, Halife Ömer b. Abdulaziz'e şu mealde bir mektup yazdığını rivayet etmiştir: "Sen Medine'deyken bir şahidin şehadetine ve hak sahibinin yeminine dayanarak hüküm veriyordun."

Zürayk'ın bu mektubuna Ömer b. Abdulaziz şu cevabı yazdı: "Önceleri o şekilde hüküm veriyorduk. Ama insanların farklı görüşte olduklarını gördük. İki erkeğin veya bir erkekle birlikte iki kadının şehadeti olmadan asla hüküm vermeyesin."

Haksahibinin yeminine dayanarak hüküm vermenin, Muaviye ile Abdulmelik'in uygulaması olduğunu, bu selef uleması bize haber vermiştir. Bu, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* sünneti değildir. Eğer Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* sünneti olsaydı, tabiun uleması bundan habersiz kalmazdı.

Bahsedilen rivayetlerin reddinin iki sebebinden biri senetlerinin fasid ve muzdarip oluşuydu.

Diğeri, ravi Süheyl'in rivayeti inkâr etmesiydi. Asıl önemlisi de budur.

Bir de Rebia, bu rivayetin aslının Sa'd b. Ubade'nin yazdığı belgede bulunmadığını söylemiştir. Tabiun uleması bu rivayeti reddetmiş ve böyle bir uygulamanın bidat olduğunu söylemiştir. İlk defa böyle bir uygulamayı gerçekleştirenler de Muaviye ile Abdulmelik b. Mervan'dır.

Bahsedilen rivayetlerin reddediliş sebeplerinin üçüncüsü şudur: Ahad haberler doğru ve müstakim bir tarikten geldiklerinde selef uleması tarafından reddedilmediğinde kabul edilirler. Şayet ravilerin haberlerinin bidat olduğu söylenirse o rivayetleri ile Kur'an'ın nassına karşı çıkılamaz. Çünkü Kur'an nassının ahad haberlerle neshedilmesi caiz değildir. Kaldı ki neshedildiği söylenen ayetin manası açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayeti dinleyen bir lügat âlimi hiç şüpheye düşmeden, iki erkek şahitten ve bir erkekle iki kadın şahitten daha az sayıdaki şahidin kabul edilmemesi gerektiğini anlar. Söz konusu rivayet delil olarak kabul edildiği takdirde ayetin gereği yerine getirilmemiş ve bahsedilen sayıdan daha az şahitle yetinilmiş olacaktır. Zira bir şahit ile hak sahibinin yemininin, ayette belirtilen şahit

sayısının içine dürülüp girmesi mümkün değildir. Nitekim (فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً) **"Onlara seksen değnek vurun"**[343] ve (فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ) **"O ikisinden her birine yüzer değnek vurun"**[344] ayetlerinde belirtilen sayıdan daha az miktardaki darbe ile de haddin yerine getirilmiş olması mümkün değildir.

Bir kişi, "Zina iftirası haddinin seksen değnekten az, zina haddinin de yüz değnekten az olması caizdir" derse, ayetin hükmüne muhalefet etmiş olur. Aynı şekilde yalnız bir erkeğin şahitliğini yeterli görüp kabul eden kimse de, Yüce Allah'ın iki şahit bulundurma emrine muhalefet etmiş olur. Bu kimse, ayetin mana ve maksadına başka açıdan da muhalefet etmiş olmaktadır. O da Yüce Allah'ın borçlanma işlemini yazma ve şahit bulundurma maksadını açıklamasında bildirilmektedir:

(ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰى اَلَّا تَرْتَابُوا)

"Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir."

(مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى)

"(Bu işleme) şahitliklerine rıza göstereceğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir."

Burada iki şahit bulundurmanın maksadının ihtiyat ve hak sahibinin hakkını güvence altına almak olduğu açıklanmaktadır. Borçlanma akdinin yazı ve şahitlerle güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. **"(Bu işleme) şahitliklerine rıza göstereceğiniz iki erkeği şahit tutun"** emri ile şahitler üzerindeki şek, şüphe ve töhmet kaldırılmış olmaktadır. Ama bir şahidin şehadeti ve hak sahibinin yemini ile yetinip hüküm verme durumunda bütün bu maksatlar ortadan kaldırılmış ve hükümsüz hâle getirilmiş olmaktadır. Bu anlattıklarımızdan anlaşıldığı gibi, bir şahidin şehadeti ve hak sahibinin

343 Nur, 24/4
344 Nur, 24/2

yemini ile yetinip hüküm vermek ayete aykırı bir durumdur. Aykırı olduğu işte bu iki sebeple ortaya çıktı.

Şunu da ifade etmeliyiz ki, Kur'an'ın iki erkek şahit ve bir erkekle iki kadın şahit hakkındaki hükmü uygulanır ve sabit, bir şahidin şehadeti ve hak sahibinin yemini ile yetinip hüküm vermekse ihtilaflı olduğuna göre, bir şahit ve yeminle yetinmeye dair rivayetin Kur'an ile neshedilmiş olması gerekir. Şayet neshedilmemiş olsaydı, Kur'an'ın hükmünün kullanılmasında ulema ittifak ettiği gibi bu rivayetin de hükmünün kullanılmasında ittifak ederlerdi.

Dördüncü red sebebi şudur: Bir şahit ve yeminle yetinme rivayeti Kur'an'a aykırı düşmeseydi ve doğru bir tarikten nakledilmiş olsaydı bile bir şahidin şehadeti ve haksahibinin yemini ile mali bir hak elde etmek için bir hüccet olmazdı. Bu, en fazla Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir şahidin şehadeti ve haksahibinin yeminine dayanarak bir meselede hüküm verdiğini anlatan ve genel hüküm gerektirmeyen bir rivayet olurdu. Ve bu, benzer davalar için emsal teşkil etmezdi. Kaldı ki bu rivayette Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hükmü veriş keyfiyeti de açıklanmamaktadır.

Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* ***"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem**, yemine ve bir şahidin şehadetine dayanarak hüküm verdi"*** rivayeti ile muhtemelen "bir şahidin mevcut olması, davalıya yemin ettirmeye engel olmaz" manası kastedilmiştir. Bir şahit mevcut olsa bile bu, hâkimin davalıya yemin ettirmesine engel teşkil etmez. Yani bir şahidin var olması ile olmaması arasında bir fark yoktur. Davacının hiç şahidinin olmaması durumunda davalının yemin etmesi gerekeceği zannedilebilir. Ravi, bu hükmü nakletmekle bu zannı da ortadan kaldırmış olmaktadır.

Şunu da belirtmeliyiz ki "şahit" kelimesi cins ismi olabilir. Ravi belki de Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bir defasında yemine dayanarak hükmettiğini, başka bir defasında ise beyyineye dayanarak hüküm verdiğini söylemek istemiş olabilir. Bu sebeple rivayette tekil olarak kullanılan, ama cins ismi olan "şahit" kelimesi ile bir şahit kastedilmiş olmaz. Çünkü mahkemede bir tek şahidin hükmü olmaz. Şu ayet de buna benzemektedir:

(وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا)

"Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin."[345]

Ayetteki (السَّارِقُ) "Hırsız" kelimesi cins ismi olduğuna göre tekil kalıbında olsa bile bununla sadece bir hırsız kastedilmiş değildir. Aksine bütün hırsızlar kastedilmiştir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bir şahidin şehadetine göre hüküm vermiş olması da mümkündür. O bir şahit de Huzeyme b. Sabit'tir *radıyallahu anh.* Huzeyme ki, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun şahitliğini iki erkeğin şahitliği gibi kabul etmişti. Bununla beraber hak talebinde bulunandan yemin etmesini istemişti. Çünkü kendisinden hak talep edilen kişi, suçtan ve haksızlıktan beri olduğunu iddia etmişti.

Beşinci red sebebi şudur: Bu rivayette anlatılan bir şahitle yetinmenin mezhebimize uygun olması muhtemeldir. Mesela bir adam bir cariye satın aldıktan sonra onun şer'î bir mazeret olmadan, bakılması caiz olmayan bir yerinde bir kusur bulunduğunu iddia ederse kusurun mevcut olduğunu söyleyen bir şahidin şehadeti kabul edilir. Bununla birlikte müşteri de cariyede kusur bulunduğuna ve bu kusurla beraber onu kabule razı olmadığına yemin eder. Bu durumda bir şahidin şehadetine hak talebinde bulunan müşterinin yeminine dayanılarak cariyenin, satıcıya geri verilmesine hükmedilir. Bir şahidin ifadesi ve haksahibinin yemini bizim örnekte anlattığımız duruma uymaktaysa bunu o manaya yormak gerekir. Yoksa bahsedilen rivayet ile Kur'an nassıyla sabit olan bir hüküm ortadan kaldırılmamalıdır. Zira rivayet olunduğuna göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

"Benden size gelen (hadisler)i Allah'ın kitabına arz edin. Allah'ın kitabına uyan (hadis)ler bendendir. Uymayanlar benden değildir."[346]

Ayrıca bir şahit ve yemin meselesi hakkında gelen rivayette meselenin mali veya başka bir konuda olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Fakihler mali konular dışındaki meselelerde bir şahit ifadesine ve yemine

---

345 Mâide, 5/38

346 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 12/316

dayanarak verilen hükmün geçersizliği hususunda ittifak ettiklerine göre mali konularda da geçersiz olur.

"Amr b. Dinar, bunun mali konularda geçerli olacağını söylemiştir" denilecek olursa, buna cevaben şöyle diyebiliriz:

Bu, Amr b. Dinar'ın görüşü ve ifadesidir. Bunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* mali davalarda bu şekilde hükmettiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Şu hâlde mali olmayan davalarda bu şekilde hüküm verilmemesi caiz olmaktadır. Rivayette anlatılan meselenin mahiyeti belirsiz olduğuna, mali olduğu veya olmadığı belirtilmediğine göre, keyfiyeti belirtilmediği takdirde, mali davalarda da bir şahit ifadesine ve hak talebinde bulunanın yeminine dayanarak hüküm verilemez. Mali davalarda bu yöntemle hüküm verilemeyeceğine göre diğer davalarda da verilemez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bir erkek ile iki kadının şehadetinin kabul edildiği mali davalarda bu yöntemle hüküm verilebilir. Bu durumda hak talebinde bulunanın yemini, diğerinin şehadetiyle birlikte bir şahit yerine geçer."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu, delilsiz bir iddiadır. Böyleyken hak talebinde bulunanın yemini nasıl oluyor da bir kadın şahidin değil de bir erkek şahidin yerine geçmektedir? İtirazcıya, 'Hak talebinde bulunan bir kadın olsa, onun yemini bir erkeğin şahitliği yerine geçer mi?' diye sorun. Eğer 'Evet' derse, kendisine şöyle denir: 'Yemin, şahitlikten daha güçlü hâle geldi. Çünkü sen, hukuk davalarında bir kadının şahitliğini kabul etmiyorsun, ama burada onun yeminini kabul ettin ve bir erkeğin şehadeti yerine geçerli kıldın. Yüce Allah sadece şahitliğine rıza göstereceğimiz kimselerin şehadetini kabul etmemizi emretmiştir. Eğer hak talebinde bulunan kadın şahit olur veya yemini bir erkeğin şehadeti yerine geçerse Kur'an'a muhalefet etmiş olursun. Çünkü kendi şahsı için hak talebinde bulunan bir kimsenin şahitliğine rıza gösterilmez. Bu görüşte olanların söylediklerinin çelişkili olduğunu gösteren delillerden biri de şudur: Borçlanma akitlerinde kâfirin, aynı şekilde fasığın Müslümana karşı şahitliğinin kabul edilmeyeceği hususunda ihtilaf yoktur. Sonra davacı, kâfir veya fasık olur ve onunla birlikte bir şahit şehadette bulunursa, kendisinden yemin etmesi istenir. Yemin ettiği takdirde iddia ettiği hakkı

elde eder. Ama o böyle bir davada başkası lehinde şahitlik yaparsa elli defa yemin etse bile şehadeti ve yeminleri kabul edilmez. Kendi şahsı için hak iddiasında bulunur ve yemin ederse, şahitliğine rıza gösterilmediği, şahitliği ve yemini konusunda kendisine güvenilmediği hâlde iddia ettiği hakkı elde edebilmektedir. Bu durum, bu görüşte olanların söylediklerinin batıl ve mezheplerinin çelişkili olduğuna delalet etmektedir.

(وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا)

"Şahitler çağrıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar."

Said b. Cübeyr, Atâ, Mücahid, Şa'bi ve Tavus'un bu ayeti, "Hâkim huzurunda şahitlik yapmaya çağrıldıklarında..." şeklinde manalandırdıkları rivayet edilmiştir.

Katade ile Rebi b. Enes'in ise "Borçlanma işleminin tutanağını hazırlarken şahitlik etmeye çağrıldıklarında..." şeklinde manalandırdıkları rivayet edilmiştir.

İbn Abbas ile Hasan ise, ayeti her iki şekle göre manalandırmışlardır.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Zahir görüşe göre ayet, her iki manayı da kapsamaktadır. Çünkü ayetin lafzı genel mahiyettedir. Başlangıçta bu, şahitliği yazı ile tespit etmektir. Buna göre ayet, sanki şunu demektedir: "Şahitliklerini yazı ile tespit etmek için çağrıldıklarında..."

Şahitlerin borçlanma akdini yapanların yanına gitmeye mecbur olmadıkları hususunda ihtilaf yoktur. Aslında akdi yapanların onların yanına gitmeleri gerekir. Şahitlerin yanına gidip şahitliklerini yazı ile tespit etmelerini onlardan istemeleri, ayette (اِذَا مَا دُعُوا) **"çağrıldıklarında"** fiili ile ifade edilmiştir. Şahitliklerini yazı ile tespit ettikten sonra hâkim huzurunda şahitlikte bulunmaya çağrıldıklarında oraya gitmekten kaçınmamaları gerekir. Çünkü şahitlik yapmaları için hâkim onların yanına gitmez. Şahitler hâkimin huzuruna gitmekle yükümlüdürler. Birinci çağrı, şahitliği yazı ile kayıt altına almak, ikincisi ise hâkim huzurunda ifade vermek içindir.

(وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ)

"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun" emri de aynı şekilde iki duruma yöneliktir: Biri borçlanma akdini yaparken şahitliği yazı ile kayıt altına almak, ikincisi ise daha sonra hâkim huzurunda bu akitle ilgili şahitlikte bulunmaktır.

(اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى)

"Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir."

Ayetin bu kısmı şahitliğin başlangıcının yani yazı ile kayıt altına alınması kısmının kastedildiğine delalet etmemektedir. Çünkü bu, şahitlikle ilgili muhtevanın bir kısmını ifade eder. Bu ibarenin başka bir şeye değil de özellikle buna delalet ettiği söylenemez.

Bir kimse (وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ اِذَا مَا دُعُوا) **"Şahitler çağrıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar"** ayetinden bahisle burada şahit olarak adlandırılan kimseler ile hâkim huzurunda şahitlik edenlerin kastedildiğini, çünkü şahit olacak kimselerin borçlanma akdi sırasında yazı ile kayıt altına alınmadan şahit olarak adlandırılamayacaklarını söylerse kendisine şöyle cevap verilebilir:

Bu dediğiniz doğru değildir. Zira Yüce Allah (وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ) **"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun"** buyurmakla her ikisini de "şahit" olarak adlandırmış, borçlanma akdi sırasında henüz şahit olarak yazı ile kayıt altına alınmadan da şahit tutulmaları emredilmiştir. Hâkim huzurunda ifade vermeden evvel akdin yapıldığı ilk zamandaki ilk şahit tutulmalarının kastedildiği hususunda ihtilaf yoktur. Bu, tıpkı şu ayette anlatılana benzemektedir:

(فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

"Kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."[347]

347 Bakara, 2/230

Bu ayette, kadının kendisiyle evleneceği erkeğe, daha evlenmeden "koca" denilmiştir.

Şahidin işin başında şahitliğini yazı ile tespit edip kayıt altına alması gerekir. Kendisinden başka şahitlik edecek kimse yoksa bu görevi hâkim huzurunda ifade vererek de yerine getirmesi farz olur. Bu; cihad, cenaze namazı, cenazeyi yıkama ve defnetme gibi farz-ı kifayelerdendir. Bazı kimseler bu görevleri yerine getirirse, diğerleri sorumluluktan kurtulurlar. Üstlenme ve yerine getirme bakımından şahitlik görevi de böyledir. Farz-ı kifaye oluşunun delili, insanların tamamının şahitliği üstlenmekten imtina etmelerinin caiz olmayışıdır. Eğer insanların tamamının şahitliği üstlenmekten imtina etmeleri caiz olsaydı vesikalar iptal, haklar da zayi olurdu. Dolayısıyla borçlanma işlemlerini yazarak ve başkalarını şahit tutarak güvence altına almaya dair emir ve tavsiyesi hükümsüz olurdu. Bu da özetle şahitliği tespit etmenin gerekli ve farz olduğuna delalet etmektedir. Herkesin şahitliği üstlenmekle yükümlü olmadığı hususunda Müslümanların görüş birliği etmeleri, şahitliğin herkes için farz-ı ayn olmadığına delalet eder.

Şu ayet de aynı şeye delalet etmektedir:

(وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ)

"Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin."

Şahitliği üstlenme görevi farz-ı kifaye olarak sabit olduğuna göre, hâkim huzurunda yerine getirilmesi de aynı şekilde farz-ı kifaye olur. Bazıları bu farzı yerine getirirlerse, diğerleri yükümlülükten kurtulurlar. Borçlanma akdinin yazıldığı belgede sadece iki şahidin adı yazılı ise artık bu görev o iki şahıs için farz-ı ayn hâline gelir.

Şahit olarak ifadeye çağrıldıklarında Yüce Allah'ın şu emirleri dolayısıyla hâkimin huzuruna gidip bu görevi, yerine getirmeleri gerekir.

(وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَآءُ اِذَا مَا دُعُوا)

“Şahitler çağrıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar”

(وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ)

“Şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır.”

(وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ)

“Şahitliği Allah için dosdoğru yapın.”[348]

(يا أيها الذين آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ)

“Ey iman edenler! Kendi aleyhinize de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.”[349]

Borçlanma işlemi sırasında şahit olarak isimleri yazı ile tespit edilen iki kişi, eğer yerlerine başka iki şahit bulurlarsa anlattığımız sebepten dolayı ikisi de şahitlik görevini yerine getirme sorumluluğundan kurtulurlar.

(وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰٓى اَجَلِهِ)

“Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın.”

Yani doğrusunu Allah bilir, ama ayeti şöyle manalandırabiliriz: Âdete göre borçlanılabilecek az miktardaki borcu da, işlem sırasında yazılması ve şahit bulundurulması tavsiye edilen çok miktardaki borcu da yazma konusunda bıkkınlık göstermeyin ve bundan dolayı da sıkılmayın. Zira bilindiği gibi bu ayette kırat (0,2 gr.) veya danik (1/6 dirhem yani 0,5 gr.) ağırlığında gümüş veya değerince mal borçlanma kastedilmiş değildir. Çünkü âdete göre bu değerde bir şeyin alışverişi borca yapılmaz. Ayet-i kerime, örfe göre alışverişi borca yapılması normal karşılanan az miktardaki borcun, yazı ve şahit bulundurma ile güvence altına alma bakımın-

---

348 Talak, 65/2

349 Nisâ, 4/135

dan çok miktardaki borçla aynı hükme tabi olduğunu açıklamaktadır. Zira önemsenmeyecek kadar küçük borçların ayette kastedilmediği sabittir. Ama âdete göre az da olsa vadeli olarak borçlanılan şeyin yazı ve şahit bulundurma ile güvenceye bağlanması menduptur. Âdete dayalı şeyleri belirlemenin yolu ise içtihat yapmak ve ağırlıklı kanaatin oluşmasıdır. Bu da hakkında nass ve icma bulunmayan olayların hükmünü belirlemek için içtihatta bulunmanın caiz olduğuna delalet etmektedir.

(اِلٰٓى اَجَلِهٖ) **"...süresine kadar..."**

Yani borcu ödeme süresine kadar yazıda bir kayıt bulunsun. Yazıda borcun ne zaman ve hangi tarihte ödeneceği belirtilsin. Bu da şahitlerin yazıda borcun niteliğini, hangi parayla ve ne miktarda ödeneceğini de belirtmeleri gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü süre, borcun niteliklerinden biridir. Diğer nitelikleri de süre gibi yazıda belirtilmelidir.

(ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا)

"Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlamdır."

Bu ayette yazma ve şahit bulundurma emrinin, inkâr durumunda aradaki ihtilafı gidermek ve borçlanma işlemini taraflarının haklarını ihtiyat ve güvence altına alma maksadıyla verildiği açıklanmaktadır. Yazmanın Allah katında adalete daha uygun olduğu, taraflar arasında haksızlık meydana gelmemesi için daha elverişli olduğu beyan edilmektedir. Bununla beraber bu, adalet için daha sağlamdır. Doğrusunu Allah bilir. Yani bu işlemi yazmak, adaleti daha sağlama alıp tespit eder. Borçlanma işleminin yazılması, yazılmamasına göre adaleti daha da açık bir şekilde sağlama alır. Ayrıca bu, borçlanma işlemindeki şüpheleri gidermeye daha yakın bir yöntemdir. Şanı Yüce Allah, din ve dünyamızı ihtiyat ve koruma altına almak, aramızda haksızlık yapılmasını önlemek içinborçlanma işlemini yazmamızı ve şahit bulundurmamızı emrettiğini açıklamıştır.

Bunun yanı sıra borçlanma akdini yazmakla, şahitliğin şüphelerden arındırılarak ihtiyat ve koruma altına alınmış olacağı ve Allah katında

bunun adalete daha uygun olacağı haber verilmektedir. Bu sayede şahitler şüpheden kurtulurlar. Aksi halde içlerindeki şüphelerden kurtulamazlar. Şüpheli hâlde şahitlik yaparken haram ve yasakları irtikâb eder ya da şahitliği terkeder. O zaman da talepte bulunan davacının hakkı zayi olur. Bu da şek ve şüpheler giderilmeden şahitlik yapmanın sahih olmayacağına, yazıyı tanısa bile olayı hatırlayamayan şahidin şehadetinin geçerli olmayacağına delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah şahitlikte şüpheye kapılmasın diye borçlanma işleminin yazıya geçirilmesini emretmiştir. Bu da şüpheliyken şahidin şehadetinin geçerli olmayacağına delalet etmektedir. Şüphe, şehadetin geçerliliğine engel olduğuna göre, olayı bilmemenin ve hatırlamamanın öncelikle engel olması gerekir.

(اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا)

"Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur."

Doğrusunu Allah bilir ya, ayetin manası şöyle olsa gerek: Taraflardan herbirinin diğerine teslim edeceği şey borca olmayıp peşin olursa alışveriş akdinin yazılmaması mübah kılınmıştır. Bu da güç ve yücelik sahibi Allah'ın, kulların rahatlatması içindir. Bu, çoğu kez gereksindikleri zarurî ihtiyaçları olan yiyecek ve içecek maddelerini alıp satarken işleri zorlaşmasın ve sıkıntıya düşmesinler diye Allah'ın kullarına gösterdiği bir rahmettir.

Bunun devamında Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ)

"Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun."

Bu ayetin genel hükmü, bedelinin ödenmesi ister peşin ister vadeli olsun, her türlü alışveriş akdinde şahit bulundurulmasını gerekli kılmaktadır. Peşin alışverişlerde akdin yazı ile kayıt altına alınmayabileceği bildirilerek

bir özellemeye gidilmiştir. Ama şahit bulundurmak, peşin veya vadeli her türlü alışveriş akdi için mendup kılınmıştır. Yalnız ekmek, su ve sebze gibi basit ve ucuz alışverişlerde şahit bulundurarak alışveriş akdini güvenceye bağlamak gerekli görülmemiştir. Bu, âdete göre de böyledir. Yalnız selef ulemasından bazılarının sebze ve benzeri şeylerin alışverişlerinde şahit bulundurmanın mendup olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. Şayet mendup olsaydı bu hüküm, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile sahabe, selef uleması, ilk dönem fakihleri ve bütün ümmet tarafından nakledilirdi. Çünkü bunu bilmeye umumî bir ihtiyaç vardır. Bildiğimiz kadarıyla onlar gıda maddelerini ve insanın gereksindiği temel ihtiyaç maddelerini şahit bulundurmadan alıp satarlardı. Şahit bulundurduklarına dair bir nakil de mevcut değildir. Bu da her ne kadar mendup ve irşad türünden olsa bile şahit bulundurma emrinin, bedeli pahalı ve büyük tutarlara varan, inkâr edilmesinden korkulan alışverişlerle ilgili olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bu akitlerde tarafların birbiri üzerinde hakları vardır. Mesela müşteri malda bir kusur görürse malı geri vererek ödediği bedelin tamamını geri alabilir. Ya da kusura ve duruma göre malı almayı kabul eder, ama bedelden biraz kesinti yapar. Bu ayetin içerdiği mendup hüküm; vadeli alışverişte akdi yazı ile kayıt altına almak ve şahit bulundurmak, peşin alışverişte ise yazmaksızın sadece şahit bulundurmaktır.

Leys b. Sa'd, (وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ) **"Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun"** ayeti hakkında Mücahid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Alışveriş, eğer borca ise yazılır. Peşin ise şahit bulundurulur."

Hasan dedi ki: "Alışveriş, peşin ise şahit bulundurman güvencedir. Ama şahit bulundurmazsan, bunun sakıncası yoktur." Şa'bi'nin de benzer şeyler söylediği rivayet edilmiştir.

Bazıları, şahit bulundurma emrinin (فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا) **"Eğer birbirinize güvenirseniz"**[350] ayeti ile neshedildiğini söylediler. Bu konuda bize göre doğru olan görüşü önceki kısımlarda açıklamış bulunmaktayız.

---

350 Bakara, 2/283

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ)

"Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin."

Yezid b. Ebi Ziyad'ın bildirdiğine göre Miksem, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu ayetin açıklamasıyla ilgili olarak şöyle bir örnek verilebilir: Adam kâtibe veya şahide gelip 'Ben muhtaç durumdayım' der. (Ve onlardan akde aykırı bir şey yapmalarını ister) Onlar da kendisine 'Sen "zarar verilmesin" buyruğuna uymakla emrolunmuşsun (bunu bizden isteme)' derler."

Tavus b. Keysan ile Mücahid b. Cebr'in de benzer şeyler söyledikleri rivayet edilmiştir.

Hasan ile Katade dediler ki: "(وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ) **"Yazana bir zarar verilmesin"**, emrolunmadığını yazmasın demektir. (وَلَا يُضَآرَّ الشَّهِيدُ) **"Şahide bir zarar verilmesin"**, şahitliğine ekleme yapmasın demektir."

Hasan, Katade ve Atâ dediler ki: "(وَلَا يُضَارِرْ) kelimesi "ra" harfinin esresi ile okunur."

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* ve Mücahid, "(وَلَا يُضَارَرْ) kelimesi "ra" harfinin fethası ile okunur" demişlerdir.

"Ra" harfinin fethası ile okunması durumunda mana, "Hak sahibi, kâtibe ve şahide zarar vermesin"; "ra" harfinin esresi ile okunması durumunda ise mana, "Kâtip ile şahit, hak sahibine zarar vermesin" şeklinde olur.

Her ikisi de doğru ve kullanılan kıraatlerdir. Hak sahibi, kendiişlerini görmelerine engel olarak ısrarla kendisinin akdini yazmak ve şahitlik etmekle meşgul ederek kâtibe ve şahitlere zarar vermekten yasaklanmıştır. Kâtip, hak sahibinin yazdırmadığını yazarak, şahitler de hak sahibinin söylediğinden ve gördüklerinden başka şekilde şahitlik ederek hak sahibine zarar vermekten yasaklanmışlardır. Alışveriş akdine kendilerinden başka

şahit yok ise, şahitlerin ifade vermek için hâkim huzuruna gitmemeleri de hak sahibine zarar vermektir. Bu durumda şahitlerin yerlerinde oturup mahkemeye gitmeme şeklinde hak sahibine zarar vermemeleri ve gidip ifade vermeleri, üzerlerine farzdır. Akdi yapanların yazacak başka kimse bulamamaları durumunda kâtibin de akdi yazması, üzerine farzdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "(فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا) **"Onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur"** ayetinde peşin ticaret ile vadeli yapılan ticaret arasında ayrım yapılmıştır. Bu da alışveriş akdini yapanların vadeli borç işlemlerini yazmak ve bu işleme başkalarını şahit tutmakla yükümlü olduklarına delalet etmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hakikat öyle değildir. Çünkü vadeli borçlanma akitlerinde şahit bulundurma emri, mendup olarak tavsiye edilmiş olduğuna ve bunu yapmayan da kendi malı için mendup olan ihtiyatı terk ettiğine göre buna şu ayetin atfedilmesi caizdir:

(اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا)

"Yalnız aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur."

Yani şahit bulundurma tavsiyesini yerine getirmediniz, bari borçlanma işlemini yazın ve yazım tavsiyesini terk etmeyin. Vadeli borçlanma işlemlerini yazmadığınız ve şahit bulundurmadığınız takdirde, malınız için ihtiyat tedbiri almış olmazsınız. **"Üzerinize bir günah yoktur"** ifadesi, peşin ticarette yazmayı ihmal etmekle zarara uğramazsınız manası kastedilmiş olabilir. Çünkü taraflardan biri malı teslim alırken diğeri de malın bedelini karşılıklı olarak teslim almaktadırlar.

(وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ)

"Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur."

Bu cümle, kendisinden önce geçen zarar vermeme buyruğuna atfedilmiştir. Hak sahibinin kâtip ile şahitlere, kâtip ile şahitlerin de hak sahibine zarar vermelerinin günahkârca bir davranış olduğuna delalet etmektedir. Zira Yüce Allah'ın yasaklamasından sonra her biri diğerine zarar vermeye kastetmiştir. Zarar vermeye kastetmeleri günahkârca bir davranıştır.

Doğrusunu Allah bilir.

Rehin Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾)

283-"Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir. Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah'tan sakınsın. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir."

Allah bilir ya, ayetin manası şöyle olsa gerek: Yazarak ve şahit tutarak hakkınızı güvence altına alamadığınızda teslim alacağınız rehinler sizin için güvence olur. Güvence olma bakımından rehin, yazı ve şahit bulunamadığında onların yerine geçer. Ayette yolculuktan bahsedildi. Çünkü genelde yolculuk hâlinde yazma ve şahit bulundurma imkânı bulunamaz. Yolculuk hâli dışında güvence olarak bir şeylerin rehin alınmasını, Mücahid'in mekruh gördüğü rivayet edilmiştir. Atâ b. Ebi Rebah ise mukimlikte de rehin almakta sakınca görmezdi. Mücahid bu görüşüne ayeti esas almıştır. Ona göre rehin almanın hükmü, ayetten alınmıştır. Ayet ise sadece sefer hâlinde rehin almayı mübah kılmıştır. Başka durumlarda rehin alınabileceğine dair ayette bir hüküm mevcut değildir. Oysa diğer ilim ehline göre hüküm böyle değildir. Büyük İslam merkezlerinin fakihleri

selef ulemasının geneli, mukimlik hâlinde de rehin almanın caizliği görüşündedirler. Bu hususta aralarında ihtilaf yoktur.

İbrahim en-Nehâi'nin bildirdiğine göre Esved, Hz. Aişe'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(اشْتَرَى مِنْ يَهُودِيّ طَعَامًا إِلَى أَجَلٍ، وَرَهَنَهُ دِرْعَهُ)

"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem **bir yahudiden borç olarak yiyecek satın aldı ve zırhını ona rehin bıraktı."[351]

Katade, Enes'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(رَهَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِرْعًا لَهُ بِالْمَدِينَةِ عِنْدَ يَهُودِيّ، وَأَخَذَ مِنْهُ شَعِيرًا لِأَهْلِهِ)

"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem, **zırhını Medine'de bir yahudiye rehin bıraktı. Ailesi için ondan arpa satın almıştı."[352]

Böylece hazarda da rehin alıp vermenin caiz olduğu, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* uygulamasıyla ispatlanmış oldu.

Yüce Allah, (فَاتَّبِعُوهُ) ***"Artık ona uyun"***[353] ve (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) ***"And olsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır"***[354] buyurmuştur.

Rehin almadan bahseden ayette rehin alıp vermenin yolculuk hâline mahsus kılınması, genelde yolculukesnasında kâtip ve şahit bulunamayacağına delalet etmektedir.

351 Buhari, Rehn, 2
352 Buhari, Büyu, 14
353 Enâm, 6/153
354 Ahzab, 33/21

Bu, tıpkı Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisine benzemektedir: ***"Yirmi beş devede bir bint-i mehâd (zekât olarak) verilir. Otuz altı devede bir bint-i lebun verilir."***

Bu hadiste bint-i mehad, anası doğum sancısı çeken deve yavrusu demektir. Ama kastedilen mana, bir yaşını doldurup iki yaşına giren devedir. Bu durumda yirmi beş devesi olan bir kimsenin, anası doğum sancısı çekmese bile bir yaşını doldurup iki yaşına girmiş bir deveyi zekât olarak vermesi gerekir. Aynı şekilde bint-i lebun da, anasının memesi sütlü olan deve yavrusu demektir. Ama kastedilen mana, iki yaşını doldurup üç yaşına giren devedir. Bu durumda otuz altı devesi olan bir kimsenin üç yaşına girmiş bir deveyi zekât olarak vermesi gerekir. Yani her bint-i mehâdın anası, doğum sancısı çekmez. Ama genelde çektiği için ona böyle denmiştir. Aynı şekilde her bint-i lebunun da anasının memesi sütlü olmaz. Ama genelde öyle olduğu için böyle denmiştir.

İşte yolculukta da genellikle kâtip ve şahit bulunamayacağından, rehin alıp vermenin özel olarak yolculuk hâlindeyken yapılacağı söylenmiştir.

Şu hadis de yukarıdakine benzer niteliktedir: ***"Hurma, harman yerine konulmadıkça çalınmasından dolayı el kesilmez."***[355]

Burada 'harman yerine konulması' ifadesi ile hurmanın biraz sertleşip kuruması kastedilmiştir. Şu hâlde harman yerine konulmadan da sertleşip kurumuş ise, çalan kişinin eli kesilir. Genelde harman yerine konulduktan sonra sertleşip kuruduğu için hadiste, 'harman yerine konulması' ifadesi kullanılmıştır.

İşte yolculuk durumunda da genelde kâtip ve şahit bulunamadığı için, rehin alıp verme özel olarak yolculuk hâline mahsus kılınmıştır. (Ama hazarda da kâtip ve şahit bulunamadığında rehin alınıp verilebilir).

(فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ)

"Alınmış rehinler yeterlidir."

355 Ebu Davud, Hudud, 12

Ayetin bu kısmı mürtehin tarafından teslim alınmayan rehnin sahih olmayacağına iki bakımdan delalet etmektedir. Şöyle ki:

1-Ayetin bu kısmı, ayetin daha önce geçen şu kısmına atfedilmiştir:

(وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ)

"(Bu işleme) şahitliklerine rıza göstereceğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun."

Şahitler için ayette şart koşulan sıfat ve sayının gereğine uymak vacip olduğuna göre, rehin için şart koşulan sıfatın gereğine uymak (yani mürtehin tarafından teslim alınması) vaciptir. Bahsedilen evsafta olmadıkları takdirde nasıl ki şahitlerin şehadeti kabul edilmiyorsa aynı şekilde rehnin de şartına uyulmazsa rehin sahih ve geçerli olmaz. Çünkü ayetin başındaki hitap, borçlanma akdini yapanlara vaciplik ifade eden emir şeklinde yönelmektedir.

2-Rehnin hükmü ayetten alınmıştır. Ayet de onu bu sıfatla (mürtehin tarafından teslim alınması şeklinde) caiz kılmıştır. Başka sıfatla olması hâlinde rehin caiz olmaz. Çünkü ortada ayetten başka rehni caiz kılan bir delil bulunmamaktadır. Mürtehin tarafından teslim alınmadan rehnin sahih olmayacağını ispatlayan delil şudur: Bilindiği gibi rehin, borcuna karşılık mürtehine güvence olarak verilir. Mürtehin tarafından teslim alınmayacak olursa, güvence olma anlamı kalmaz. Mürtehin için güvence anlamını taşımayan ve borçluya ait diğer mallardan biri gibi olur. Ancak mürtehinin eline geçtiğinde onun için alacağına karşılık bir güvence olur. Rehin bırakanın ölmesi veya iflas etmesi durumunda, diğer alacaklılara göre rehin üzerinde öncelik hakkına sahip olur. Elinde bulunmazsa rehin geçersiz ve anlamsız olur. Kendisiyle diğer alacaklılar o rehin üzerinde eşit hakka sahip olurlar. Mesela satılan bir mal, satıcının elindeyken bedeli ödeninceye kadar bekletilebilir. Ama bedeli ödenmeden satıcı onu müşteriye teslim ederse o mal üzerindeki hakkı düşer. Müşterinin alacaklıları ile kendisi, o mal üzerinde eşit hakka sahip olur.

Rehnin teslim alınmasıyla ilgili olarak akid taraflarının ikrarı konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır:

Mezhebimiz (Hanefî) fakihlerinin tamamı ve Şafiî dediler ki: "Rehin bırakan rehni teslim aldığını ikrar ettiğine dair beyyine varsa, mürtehin de bunu iddia ediyorsa şahitlik geçerli ve rehin de sahih olur."

Mâlik'e göre şahitler, rehnin teslim alındığını gördüklerine şehadet etmedikçe, malı teslim aldığını söyleyen kimsenin ikrarı doğrultusundaki beyyine kabul edilmez. Mâlik'in bu sözüne rehnin de kıyaslanabileceği söylenmiştir. Rehin taraflarının rehnin teslimine ilişkin ikrarlarına dayalı şahitliğin geçerli olacağının delili, fakihlerin şu konudaki icmasıdır: Satış, gasp ve adam öldürmedeki ikrar nasıl geçerli ise, rehnin teslim alınmasıyla ilgili ikrar da aynı şekilde geçerlidir.

Doğrusunu Allah bilir.

Fakihlerin Hisseli Rehin Konusundaki İhtilafları

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer, bölünebilen ve bölünemeyen hisseli malların rehin bırakılmasının caiz olmadığını söylediler.

Mâlik ile Şafiî, bölünebilen ve bölünemeyen hisseli malların rehin bırakılmasının caiz olduğunu söylediler.

İbn Mübarek, Sevri'nin şöyle dediğini nakletti: "Bir adam bir malı birisine rehin bırakırken malın bir kısmıyla ilgili hakların kendisinde kalmasını şart koşarsa, bu mal rehin olmaktan çıkar. Ancak karşı taraf, malın tamamını kendisine rehin bırakması için onu zorlayabilir. Onu tam olarak rehin bırakmadan vefat ederse, mürtehin ile diğer alacaklılar bu mal üzerinde eşit haklara sahip olurlar."

Hasan b. Salih dedi ki: "Bölünemeyen hisseli malın rehin bırakılması caizdir. Ama bölünebilen hisseli malın rehin bırakılması caiz değildir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Teslim alınmaması durumunda rehnin sahih olmayacağı, ayetin delaletinden anlaşılmaktadır. Çünkü kişi, borcuna karşılık bir güvence olarak malını, alacaklı olan mürtehine teslim

etmektedir. Alacaklının/mürtehinin teslim almaması durumunda, güvence olan rehnin anlamı kalmaz. Buna göre bölünebilen mallar ile bölünemeyen mallardan hisseli olanların rehin bırakılmasının sahih olmaması gerekir. Mal hisseli olduğu için mâliklerin paylaşmaya kalkması durumunda diğer ortak veya ortaklar rehin bırakılan mala el koyabilirler. Bu rehin aslında kendisini iptal edecek bir unsuru içinde taşıdığı için baştan itibaren geçerli olmaz. Böylece bu rehin, alacaklı için güvence olmaktan çıkar. Teslim alınmamış bir rehin gibi olur. Bu, teslim alınmış olan rehnin ödünç verilmesi değildir ki, rehin bırakan onu mürtehine geri verdiğinde rehin akdi iptal olmasın. Rehin bırakmış olan kişi, onu alan ortaktan geri alıp tekrar mürtehine teslim edebilir. Çünkü ortak, onu haksız yere almıştır. Mürtehin de dilediği zaman rehni ondan alabilir. Çünkü mürtehin rehni başka ortakların o mala el koyma şartı olmaksızın rehin almıştı. Bu, bölünmeyen hisseli malın hibe edilmesine benzemez. Her ne kadar kendisine hibe edilen kimsenin hibeyi teslim alması rehinde olduğu gibi şart ise de, bölünemeyen hisseli malın hibe edilmesi bize göre caizdir. Çünkü hibede malın teslim alınması, hibe edilen malın kendisine hibe edilen şahsın mülkiyetine geçmesi için gerekli görülmüştür. Teslim alınca mülkiyetine geçer. Ama mülkiyetinin kendisine hibe edilen mal üzerinde devam etmesi için, o malın kendisinin elinde durmakta devam etmesi şart değildir. Akit yapıldığında teslim alma gerçekleşince, diğer hisse sahiplerinin onu ellerine almaları ile kendisine hibe edilenin hissesi mülkiyetinden çıkmış olmaz. Ama mürtehinin elindeki rehni diğer hisse sahiplerinin alması, rehni onun için bir güvence olmaktan çıkarır ve güvenceyi iptal eden unsurlarla birlikte rehin akdinin sahih olarak devam etmesi mümkün olmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Hisseli maldaki hisse sahiplerinden birinin kendi hissesini ortağına rehin bırakmasını neden caiz görmediniz? Caiz olması gerekirdi. Çünkü rehin bırakılan o hisseli malda artık ikinci bir elin hak iddia etmesi söz konusu olmazdı. Rehin çözülünceye kadar da onun yanında kalmakta devam ederdi."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Caiz olmazdı. Çünkü ortağa rehin bırakılan şey müşterek bir köle olsaydı, hisse sahibi ortak, menfaat paylaşımı dediğimiz muhayaa ve ondaki mülkiyet hakkı sebebiyle köleyi

çalıştırma hakkına sahip olurdu. Bunu yapan da mürtehin sıfatıyla değil, hisse sahibi bir ortak sıfatıyla köleyi çalıştırmış ve ancak ikinci günde o köleyi bir rehin olarak yanında bulundurmuş olacaktı. Bu durumda da rehni teslim alma hakkını doğuran sebebin akde bitişik olarak mevcut olması bakımından ortak ile yabancı şahıs arasında fark kalmamaktadır.

[Alacağın (Temlik Yoluyla) Rehin Verilmesi]

Alacağın (temlik yoluyla) rehin verilmesi konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Fakihlerin çoğunluğu, alacağın rehin edilmesinin hiçbir durumda sahih olmayacağını söylemişlerdir.

İbn Kasım, Mâlik'in bu konuda şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir adamın bir başkasından alacağı olur da sen alacaklı olana bir malı borç olarak satarsın ve sattığın malın bedeline karşılık olarak onun başkasındaki alacağını rehin alırsan bu caiz olur. Bu, başkalarının rehnine göre daha güçlü bir rehin olur."

Mâlik'in bu sözüne göre başkasından alacaklı olan bir kimse vadeli bir mal satın aldığında bu malın bedeline karşılık olarak başkasındaki alacağını satın aldığı malın sahibine rehin bırakabilir. Malik'ten başka ilim ehli bir kimse böyle bir şey söylemiş değildir.

(فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ)

"Alınmış rehinler yeterlidir" ayetinden dolayı bu fasittir.

Rehin edilen alacak, bir insanın -bu insan mürtehin de olsa başkası da olsa- zimmetinde borç olduğu sürece teslim alınması sahih olmaz. Çünkü borç bir haktır; teslim alınması/kabzı sahih olmaz. Teslim alma/kabz, ancak aynî şeylerde söz konusudur. Bununla beraber bu borç ya ilk önceki borç sorumluluğunda kalır ya da rehin sorumluluğuna intikal eder. Eğer rehin sorumluluğuna intikal ederse, karşılığında rehin olarak verildiği borç kendisinin miktarından daha az ise aradaki fazlalıktan ibra edilmesi, aradaki farkın hak sahibine geri verilmesi gerekir. Ama ilk sorumlulukta kalmaya devam ederse, eski hâli üzere durduğu için de rehin

sayılmaz. Başkasının zimmetindeki borcun mürtehin tarafından teslim alınması mümkün olmadığından rehin bırakılması asla caiz değildir.

[Rehnin Adil Bir Kimseye (Yed-i Emine) Emanet Edilmesi]

Rehnin adil bir kimsenin yanına bırakılması konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve Sevri dediler ki: "Rehin bırakan ile mürtehin, rehin malını adil bir kimsenin yanına bırakırlarsa, rehin akdi geçerli olur. Rehin malı da mürtehinin sorumluluğunda olur."

Hasan, Atâ ve Şa'bi de aynı görüştedirler.

İbn Ebi Leyla, İbn Şübrüme ve Evzai, "Mürtehin tarafından teslim alınmadan rehin akdi geçerli olmaz" dediler.

Mâlik dedi ki: "Adil bir adama teslim etmeleri durumunda şayet zayi olursa, rehin bırakanın hesabına zayi olmuş olur."

Şafiî dedi ki: "Müşterek kılıcın rehin bırakılması halinde teslim alınması/kabzı, rehin edenle mürtehinin onu adil bir adamın veya diğer ortağın yanına bırakmalarıdır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ) **"Alınmış rehinler yeterlidir"** ayeti, adil kimse tarafından teslim alınması durumunda rehnin geçerli olmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü ayette rehni mürtehinin teslim alması ile yed-i eminin teslim alması arasında hüküm bakımından bir farklılık olacağı bildirilmiş değildir. Ayetin genel ifadesi, ikisinden herhangi birinin teslim alması durumunda rehnin geçerli olmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca yed-i emin, rehni teslim almada mürtehinin vekilidir. Onun teslim alması, hibede ve diğer teslim almaları gerektiren akitlerde teslim alma hakkına sahip olan kimseye vekâlet gibidir.

"Yed-i emin mürtehinin vekili ise, mürtehin rehin bırakılan malı ondan teslim alabilir; yed-i emin de ona engel olamaz" denilecek olsa şöyle cevap verilebilir:

Bu durum yed-i emini, vekil ve rehni teslim alma hakkına sahip olmaktan çıkarmaz. Her ne kadar rehin bırakan kişinin rızası olmadığı için mürtehin, rehin malını yed-i eminden alma hakkına sahip değilse de bu durum, yed-i emini vekil olmaktan çıkarmaz. Rehin bırakan, rehin malının yed-i eminin yanında durmasına razı olmuştur. Mesela mal satın almaya vekil kılınan bir kişi, satın aldığı malı müvekkili adına teslim alır. Bedelini alıncaya kadar da o malı müvekkile teslim etmeyip kendi yanında tutabilir. Yanında tutmadan telef olursa, müvekkilin hesabına telef olmuş olur. Vekilin (yed-i eminin) rehni mürtehin adına yanında tutmasının caiz oluşu, vekâletin ve rehni onun adına teslim almış olmasının ortadan kalktığını göstermez. Bu durum, yed-i eminin elinin mürtehinin eli olduğuna, kendisinin de onun vekili olduğuna delalet eder. Mürtehin dilediği zaman bu rehni feshedip, yed-i emini vekâletten azleder ve rehni sahibine iade edebilir. Ama rehin bırakanın yed-i emini azletme yetkisi yoktur. Bu da yed-i eminin, mürtehinin vekili olduğuna delalet eder.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Satıcı ile müşteri, satılan malı yed-i eminin yanına bırakırlarsa bu mal, satıcının sorumluluğundan çıkmaz. Malı teslim alma hususunda yed-i emin, müşterinin vekili olamaz. Mürtehin için de aynı hüküm geçerli olmalıdır."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Alım satım ile rehin arasında şöyle bir fark vardır: Alım satımda yedi emin, müşterinin vekili olsaydı malı teslim alınca o mal satıcının sorumluluğundan çıkardı. Sorumluluğundan çıkınca da satıcı, artık o mal üzerinde hak iddia edemezdi. Normalde de satıcı malın müşteri tarafından teslim alınmasına razı olduğunda artık o mal üzerinde hakkı kalmaz. Onu geri alamaz. Çünkü satılan malın müşteri tarafından teslim alınması bir kere olur. Bu gerçekleşince de satıcının sattığı mal üzerinde artık hiçbir hakkı kalmaz. Onu müşteriden geri alamaz. Onu emanet olarak bıraktığında da hüküm böyledir. Bu sebeple yed-i emin, müşterinin vekili olmaz. Şayet vekili olsa, satılan malı onun adına teslim almış olur. Müşterinin kendisi o malı satıcıdan teslim almaktan engellenmediğine göre yed-i eminin onun adına teslim almasının bir anlamı olmaz. Aksine müşterinin kendisi teslim almış gibi olur. Satıcı da buna razı olmamıştır. Böyle bir hükmü sabit kılmak caiz olmaz. Dolayısıyla yed-i eminin müşterinin vekili olması sahih olmaz.

Diğer taraftan yed-i emin, satın alınan malı müşteri adına teslim alsa, o mal üzerindeki alışveriş akdi tamamlanmış olur. Akit tamamlanınca da satıcının o mal üzerinde hakkı kalmaz. Malın artık yed-i eminde beklemesinin anlamı olmaz. Aksine müşterinin onu teslim alması gerekir. Satıcı ise buna razı değildir. Rehin akdinde ise durum böyle değildir. Yed-i eminin mürtehinin vekili olması, rehin bırakanın o mal üzerinde hakkının kalmamasını gerektirmez. Rehin bırakılan mal mürtehin tarafından teslim alındıktan sonra da rehin bırakanın o mal üzerindeki hakkı, mevcut olmakta devam eder. Aynı şekilde yed-i eminin de teslim almasından sonra rehin bırakanın o mal üzerindeki hakkı, mevcut olmakta devam eder. Şu hâlde mürtehinin teslim almasıyla yed-i eminin teslim alması arasında bir fark bulunmamaktadır. Yalnız satın alma işinde yed-i eminin durumu farklı olmaktadır. Çünkü onun müşteri vekili olması caiz değildir. Müşterinin vekili olsa, satın alınan malı müşteri adına teslim alacak olursa, müşterinin kendisi teslim almış gibi olur ve satın alınan mal, satıcının sorumluluğundan çıkmış, müşterinin sorumluluğuna girmiş olur. Bu da alışverişin tamamlanması ve satıcının mal üzerinde hakkının kalmaması demektir. Satıcı buna razı olmaz. Satıcı, malın bedelini teslim almadıkça malı yanında tutma hakkına sahip olduğu için, yed-i eminin onun vekili olması caiz değildir. Onun bu hakkı bakidir, düşürülemez. Ama kendisi malı müşteriye teslim etmeye razı olursa veya malın bedeli kendisine ödenirse o zaman sattığı mal üzerindeki bu hakkı sona erer.

Doğrusunu Allah bilir.

Rehin Malının Tazmini

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ)

"Alınmış rehinler yeterlidir. Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin."

Burada "emanet" kelimesi zikredilerek "rehin" kelimesine atıf yapılmıştır. Bu da rehnin emanet olmadığına delalet eder. Emanet olmayınca

da zayi olması durumunda tazmin edilmesi gerekir. Rehin edilen mal eğer emanet olsaydı, ayette "emanet" kelimesi "rehin" kelimesine atfedilmezdi. Çünkü bir şey kendine atfedilmez. Ancak kendinden başkasına atfedilir.

Rehnin hükmü hakkında fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, İbn Ebi Leyla ve Hasan b. Salih dediler ki: "Rehin malı telef olduğunda, kendisinin kıymeti ile karşılığındaki borcun tutarından hangisi daha az ise o tutar ödenerek tazmin edilir."

Sekafi, Osman el-Betti'nin şöyle dediğini nakletti: "Rehin bırakılan şey, altın, gümüş ya da kumaş olsa, telef olması durumunda tazmin edilir. Telef olan rehin, karşılığındaki borçtan daha az değerde ise rehin bırakanın aradaki farkı karşı tarafa ödemesi gerekir. Rehin bırakılan şey, karşılığındaki borçtan daha fazla değerde ise mürtehinin aradaki farkı karşı tarafa ödemesi gerekir. Rehin bırakılan şey eğer akar veya hayvan ise, telef olması durumunda, rehin bırakanın hesabına zayi olmuş olur. Mürtehin ise borçludaki alacağını isteme hakkına sahip olur. Ancak rehin bırakan, rehnin telef olması hâlinde tazmin edilmesini karşı tarafa şart koşmuş ise bu şart, varlığını korumaya devam eder."

İbn Vehb, Mâlik'in şöyle dediğini nakletti: "Eğer rehnin gerçekten telef olduğu bilinirse, rehin bırakanın hesabından zayi olur. Mürtehinin hakkından bir eksiltme yapılmaz. Ama gerçekten telef olduğu bilinmezse mürtehinin malından gitmiş olur. Kıymetini onun ödemesi gerekir. Mürtehine, telef olan rehnin evsafını anlatması ve alacağının miktarını belirtmesi söylenir. Eğer evsafını anlatırsa doğru söylediğine de yemin ettirildikten sonra bilirkişiler telef olan rehin malına değer takdir ederler. Değeri kendisinin alacağından fazla ise aradaki farkı rehnin sahibi ondan alır. Bilirkişilerin takdir ettiği değer, rehnin sahibinin iddia ettiği değerden az ise, o zaman iddia ettiği değerin gerçek olduğuna mürtehinin yemin etmesi istenir. Yemin edince aradaki fazlalık farkı iptal edilir. Rehin bırakan yemin etmez ise, rehnin değerini düştükten sonra borcun kalan kısmını mürtehine öder."

İbn Kasım da Mâlik'ten benzer bir rivayette bulunmuş ve bu rivayetinde şöyle demiştir: "Rehnin zayi olduğunu söylemesi durumunda mürte-

hinin sözünün doğru kabul edileceği ve tazminatla yükümlü olmayacağı, rehin akdinde şart koşulsa bile bu şart geçersizdir. Mürtehin tazminat ödemekle yükümlü olur."

Evzai dedi ki: "Rehin bırakılan köle ölürse, mürtehinin alacağı bakidir. Çünkü rehnin gerçekten telef olduğu bilinirse borcu kapatmaz. Telef olduğu bilinmezse, aradaki farkı ödeşirler. Yani rehnin değeri borçtan fazla ise, mürtehin aradaki farkı rehnin sahibine öder. Rehnin değeri, borçtan az ise aradaki farkı rehnin sahibi olan borçlunun mürtehine ödemesi gerekir."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Rehin telef olur da kıymetinin miktarı hakkında taraflar anlaşmazlığa düşerler ve miktarına dair bir beyyine de yok ise, o zaman borcu kapatır. Ama kıymetinin miktarına dair beyyine varsa aradaki farkı ödeşirler."

Şafiî dedi ki: "Rehin, mürtehinin yanında emanettir. Telef olması durumunda mürtehin asla tazminatla yükümlü olmaz. Telefin açıktan veya gizli olması bu hükmü değiştirmez."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Sahabe ve tabiunden olan selef uleması, telef olması durumunda rehnin tazmin edilmesi gerektiği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bu hususta aralarında ihtilaf olduğunu bilmiyoruz. Ancak ne şekilde tazmin edileceği hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Hz. Ali'den *radıyallahu anh* bu hususta farklı rivayetler gelmiştir:

İsrail'in bildirdiğine göre Muhammed b. Ali, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Telef olan rehnin değeri, karşılığındaki borçtan fazla ise bu borç, telef olan rehinle kapatılmış olur. Çünkü mürtehin, yanına bırakılan rehnin borçtan fazla olan kısmı üzerinde bir emanetçidir. Telef olan rehnin değeri borçtan az ise aradaki farkı borçlunun mürtehine vermesi gerekir."

Atâ b. Ebi Rebah'ın bildirdiğine göre Ubeyd b. Umeyr, Hz. Ömer'den *radıyallahu anh* benzer bir rivayette bulunmuştur. İbrahim en-Nehâi de bu görüştedir.

Şa'bi'nin bildirdiğine göre Haris, rehin konusunda Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rehin telef olursa, rehnin kıymeti ile borç arasındaki değer farkını taraflar ödeşirler."

Katade'nin bildirdiğine göre Hilas b. Amr, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rehin malının değeri borçtan fazla olup bir afet neticesinde telef olmuşsa, borç kapanmış olur. Ama telef olması afet neticesinde değilse ve telefiyet hususunda mürtehin itham altında ise aradaki farkı mürtehinin rehin sahibine ödemesi gerekir."

Bu üç rivayetin üçü de Hz. Ali'den *radıyallahu anh* gelmektedir. Üçünde de rehnin tazmininden söz edilmektedir. Ancak bu rivayetler arasında, anlattığımız gibi rehnin tazmin edilmesinin keyfiyeti hususunda farklılık vardır.

İbn Ömer'in *radıyallahu anh* "Aradaki değer farkını ödeşirler" dediği rivayet edilmiştir.

Şureyh, Hasan, Tavus b. Keysan, Şa'bi ve İbn Şübrüme, "Telef olan rehin, borcu kapatır" dediler.

Şureyh, sözlerine şunu da eklemiştir: "Yüz dirhem borcun karşılığında rehin bırakılan şey, demirden bir yüzük olsa bile telef olduğu takdirde borcu kapatır."

Selef uleması, rehnin tazmin edilmesi gerektiği hususunda ittifak ettiklerine, ancak tazmin ediliş keyfiyeti hususunda ihtilaf ettiklerine göre, "Rehin malı, mürtehinin yanında emanettir. Telef olması durumunda tazmin edilmesi gerekmez" demek, selef ulemasının sözünün dışına çıkmaktır. Onların ihtilafının dışına çıkmak, icmalarına muhalefet etmek demektir. Onların telef olan rehnin tazmin edilmesi gerektiği hususundaki ittifakları, "Telef olan rehni tazmin etmek gerekmez" görüşünün geçersizliği hususunda da ittifak etmeleri demektir. Tazmin edilmesi gerektiği hususunda ittifak ettikten sonra tazmin keyfiyeti hususunda ihtilaf veya ittifak etmeleri pek önem arzetmemektedir. İşte bu ittifak, rehni emanet sayanların görüşünün fasit olduğuna hükmeden bir ittifaktır. Telef olan rehnin tazmin edilmesi gerektiğine ayetin delalet ettiğini daha önce açıklamıştık.

Rehnin tazmin edilmesi gerektiğine delalet eden sünnet deliline gelince buna şu örnekleri verebiliriz:

Abdullah b. Mübarek'in bildirdiğine göre Mus'ab b. Sabit, Atâ b. Ebi Rebah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam bir atı bir kişiye rehin bıraktı. At, mürtehinin yanındayken öldü. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, mürtehine ***"Hakkın gitti"***[356] dedi.

Başka bir rivayete göre ise ona ***"Senin için başka bir şey yok"*** dedi.

Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* mürtehine ***"Hakkın gitti"*** demesi, alacağının kalmadığını haber vermekti. Çünkü mürtehinin hakkı, borçlusundaki alacağı idi.

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Enes *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(الرَّهْنُ بِمَا فِيهِ)

"Rehin, karşılığında verildiği borç ile tazmin edilir."[357]

Abdulbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Alkame b. Mersed, Muharib b. Disar'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Rehin, karşılığında verildiği borç ile tazmin edilir"*** şeklinde hükmetti. Nitekim Kadı Şureyh de şöyle demiştir: "Demirden bir yüzük de olsa rehin, telef olduğunda karşılığındaki borç kapanmış sayılarak tazmin edilir."

Muharip b. Disar'ın kavli de böyledir. Borç karşılığında rehin bırakılan bir yüzüğün telef olması olayında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, borcun kapanmış olmasıyla o yüzüğün tazminatının ödenmiş sayılacağına hükmetti. Bu rivayetin zahirî, borç miktarı az da olsa çok da olsa karşılığındaki rehnin telef olması ile borcun da kapanmış sayılmasını gerekli kılmaktadır. Yalnız Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hadisinde kastedilen

---

356 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 4/102
357 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 8/232

mana şudur: Borcun miktarı rehin kadar veya daha az olduğunda rehnin telef olmasıyla borç kapanır. Ama borcun miktarı, rehnin değerinden fazla ise o zaman aradaki farkı rehin bırakanın mürtehine ödemesi gerekir.

Rehnin tazmin edilmesinin gerekli olduğunun delillerinden biri de, fakihlerin şu icmasıdır: Rehin bırakanın ölümünden sonra mürtehin, kendisine bırakılan rehin üzerinde ölenin alacaklılarına göre daha fazla hakka sahiptir. Satılıp elde edilen paradan alacağını tahsil edinceye kadar başkalarına göre öncelik hakkı vardır. Bu da mürtehinin, alacağını tahsil etmek için rehni elinde tutmakta olduğuna delalet eder. Şu hâlde rehnin, alacağın tahsili şeklinde tazmin edilmesi gerekir. Çünkü her teslim alınıp elde bulundurulan şeyin bir sebebi vardır. Mesela gasbedilen bir şey telef olursa, gasp cihetiyle tazmin edilmesi gerekir. Fasit veya caiz bir satış neticesinde teslim alınan mal da telef olursa, tazmini alışveriş ahkâmı çerçevesinde olur. Rehin de zikrettiğimiz delillere göre alacağın tahsili için teslim alındığına göre, telef olması durumunda borç kapanmış, böylece rehin malı da tazmin edilmiş olur. Telef olan rehnin değeri, karşılığı olan borcun tutarından az ise, borcun kendisinden daha az bir değerle karşılanması caiz değildir. Telef olan rehnin değeri, karşılığı olan borcun tutarından fazla ise, borcun kendisinden daha fazla bir değerle karşılanması da caiz olmaz. Bu durumda mürtehin, alacağından fazla olan miktar için emin bir kişidir. Bunu rehnin sahibine geri verir.

Rehnin tazmin edilmesinin gerekli olduğunun delillerinden biri de, fakihlerin şu icmasıdır: Emanet, mudarebe ve şirket malı gibi aynî şeyler karşılığında rehin bırakmak geçerli olmaz. Çünkü böyle bir durumda rehin bırakılan şey telef olursa karşılığındaki mal ödenmiş sayılmaz. Rehin, ancak tazmin edilip borçlar karşısında bırakılırsa sahih olur. Bu da telef olan rehnin borç karşılığında tazmin edilmiş olacağına delalet etmektedir. Rehin telef olursa mürtehin onu, kendi alacağını tahsil etmiş sayılarak tazmin etmiş olur. Ayrıca biz tazmin edilmeyen haklar için başkasına ait bir malı hak-sahibinin kendi yanında alıkoyabileceğini usûlde görmüş değiliz. Mesela satılan mal, müşteriye teslim edilinceye kadar satıcının sorumluluğundadır. Bedelini teslim almadıkça da onu müşteriye teslim etmeyip kendi yanında tutabilir. Kiralanan şey de kiracının yanında tutulurken -kullanılsa da kullanılmasa da- sağlayabileceği menfaati karşılığında kiracının sorumluluğu

altındadır. Onu yanında tuttuğu sürece, sağlayabileceği menfaatlerin bedeli olan kirayı ödemekle sorumludur. Böylece başkasının malını kendi yanında tutan kimsenin mutlaka tazminatla yükümlü olduğu ispatlanmış oldu.

Şafiî, rehnin emanet olduğuna şu rivayeti delil göstermiştir:

İbn Ebi Züeyb'in bildirdiğine göre Said b. Müseyyeb, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لاَ يَغْلَقُ الرَّهْنُ مِنْ صَاحِبِهِ الَّذِي رَهَنَهُ، لَهُ غُنْمُهُ وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ)

"Rehin, (borcunu ödeyemeyen) sahibine karşı (mürtehinin yanında artık ona dönmeyecek şekilde) kilitli kalmaz. Rehnin değeri borcun tutarından fazla ise fazlalığı mürtehinin geri vermesi gerekir. Rehnin değeri borcun tutarından az ise, borçlu eksiği mürtehine öder."[358]

Şafiî dedi ki: "Bu hadisi rivayet eden Said b. Müseyyeb, Ebu Hureyre *radıyallahu anh* adını senette zikrederek senedi Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* ulaştırmıştır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Hadisin senedini Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* ulaştıran, Yahya b. Ebi Enise'dir. Hadiste geçen ***"Rehnin değeri borcun tutarından fazla ise fazlalığı mürtehinin geri vermesi gerekir. Rehnin değeri borcun tutarından az ise, borçlu eksiği mürtehine öder"*** ifadesi, Said b. Müseyyeb'e aittir.

Ayrıca Mâlik, Yunus ve İbn Ebi Züeyb'in bildirdiklerine göre Said b. Müseyyeb, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لاَ يَغْلَقُ الرَّهْنُ)

"Rehin, (borcunu ödeyemeyen) sahibine karşı (mürtehinin yanında artık ona dönmeyecek şekilde) kilitli kalmaz."

358 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 4/100

Yunus b. Zeyd ile İbn Şihab, Said b. Müseyyeb'in şöyle dediğini naklettiler:

"Rehin bırakılan mal, onu rehin bırakana aittir. Rehnin değeri borcun tutarından fazla ise fazlalığı mürtehinin geri vermesi gerekir. Rehnin değeri borcun tutarından az ise, borçlu eksiği mürtehine öder."

İbn Şihab, bu sözün Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* değil, Said b. Müseyyeb'e ait olduğunu haber verdi. Said b. Müseyyeb bunu Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet etmiş olsaydı, İbn Şihab böyle demezdi. İbn Müseyyeb böyle diyor ve bu dediklerinin Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* ait olduğunu söylüyordu.

Şafiî, Said b. Müseyyeb'in "Rehnin değeri borcun tutarından fazla ise fazlalığı mürtehinin geri vermesi gerekir. Rehnin değeri borcun tutarından az ise, borçlu eksiği mürtehine öder" sözünü, rehin sahibinin rehindeki fazlalığı mürtehinden alma hakkına sahip olduğuna, eksikliği de mürtehine vermekle yükümlü olduğuna ve borcun da olduğu gibi durması gerektiğine delil saymıştır.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) ***"Rehin, (borcunu ödeyemeyen) sahibine karşı (mürtehinin yanında artık ona dönmeyecek şekilde) kilitli kalmaz"*** hadisiyle ilgili olarak İbrahim en-Nehâi ve Tavus dediler ki: Önceleri insanlar mallarını mürtehine bırakır ve "Falan vakte kadar borcumu getirip ödersem rehnimi geri alırım. Borcumu getirip ödeyemezsem rehin senindir" diyorlardı. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Rehin, (borcunu ödeyemeyen) sahibine karşı (mürtehinin yanında artık ona dönmeyecek şekilde) kilitli kalmaz"*** buyurdu.

Mâlik ile Süfyan da (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) ***"Rehin, (borcunu ödeyemeyen) sahibine karşı (mürtehinin yanında artık ona dönmeyecek şekilde) kilitli kalmaz"*** hadisini bu şekilde manalandırmışlardır.

Ebu Ubeyd dedi ki: "Rehnin zayi olmasına Arapça'da (قَدْ غَلَقَ الرَّهْنُ) denmez. Mürtehin onu hak edip götürdüğünde bu ifade kullanılır. Bu da cahiliye dönemi insanlarının yaptığı bir uygulamaydı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) ***"Rehin, (borcunu ödeyemeyen) sahibine karşı***

(mürtehinin yanında artık ona dönmeyecek şekilde) kilitli kalmaz" buyurarak bunu iptal etti."

Bazı lügat âlimleri, rehnin boşa gitmesi durumunda (غَلَقَ الرَّهْنُ) ifadesinin kullanılacağını söylemişlerdir. Şair Züheyr bir şiirinde şöyle demiştir:

وفارقتكَ برهنٍ لا فكاكَ لهُ ... يومَ الوداعِ فأمسَى رهنُها غلقا

Çözülemeyen bir rehinle veda gününde senden ayrıldım.

Maşuka bırakılan rehin geri alınamadı, kilitli kalıp gitti.

Şair, gönlünün maşukun yanında, ona takılıp kaldığını ifade etmek istemiş.

Şair A'şâ da benzer manada bir şiirinde şöyle demiştir:

فَهَلْ يَمْنَعُنِي ارْتِيَادُ البلا ... دمن حَذَرِ الْمَوْتِ أَنْ يَأْتِينِ

عَلَيَّ رَقِيبٌ لَهُ حَافِظٌ ... فَقُلْ فِي امْرِئٍ غَلِقٍ مُرْتَهَنِ

Beldelerde koşturmak beni ölümün geleceği korkusundan korur mu?

Üzerimde bir gözetici ve kollayıcı varken. Can rehninin bir adamda kalması nadirdir.

Bu şiirinde şair, hiç yerine ölüp gideceğini ve sanki dünyaya hiç gelmediğini ifade etmek istemiştir.

Bütün bu anlatılanlar, (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) ***"Rehin, (borcunu ödeyemeyen) sahibine karşı (mürtehinin yanında artık ona dönmeyecek şekilde) kilitli kalmaz"*** hadisinin iki şekilde manalandırılabileceğini göstermektedir:

1-Rehin eğer olduğu gibi durmaktaysa, borcun ödenme vâdesi geçtiğinde borca karşılık olarak mürtehin onu temlik edinme hakkına sahip olmaz.

2-Rehin telef olduğu takdirde karşılıksız olarak zayi olmuş olmaz.

(لَهُ غُنْمُهُ وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ) ***"Rehnin değeri borcun tutarından fazla ise fazlalığı mürtehinin geri vermesi gerekir. Rehnin değeri borcun tutarından az ise, borçlu eksiği mürtehine öder"*** ifadesine gelince bu, Said b. Müseyyeb'e ait olup bazı raviler tarafından hadise eklenmiştir. Bazı raviler de bunu hadisten ayrı tutarak nakletmiş ve Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* değil, Said b. Müseyyeb'e ait olduğunu söylemişlerdir. Şafiî bunu "Rehnin değeri borcun tutarından fazla ise fazlalığı mürtehinin geri vermesi gerekir. Rehnin değeri borcun tutarından az ise, borçlu eksiği mürtehine öder" şeklinde manalandırmıştır. Bu manalandırma, fakihlerin görüşlerinin dışında kalmakta olup lügat bakımından da yanlıştır. Çünkü (غُرْمُ) kelimesi sürekli ve ayrılmayan gibi anlamlara gelir.

Nitekim bir ayette de bu kelime bu manada kullanılmıştır:

(إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا)

"Doğrusu onun azabı gelip geçici değil, devamlıdır."[359]

Yani cehennem azabı kalıcı olup suçlunun ondan kurtulması zordur. (غَرِيمْ) kelimesi, yakasını borçtan kurtaramayan kimse demektir. Bu kelime, alacaklı kişi anlamında da kullanılır. Çünkü o da, elini borçlusunun yakasından çekmez. Ondan borcunu ödemesini ister ve peşini bırakmaz.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* günaha girmekten ve borçlu kalmaktan Allah'a sığınırdı. Kendisine bunun sebebini sorduklarında şöyle cevap vermiştir:

(إن الرجلَ إذا غَرِمَ حدَّثَ فكذبَ، ووعدَ فأخلَفَ)

"Adam borçlu olduğunda konuşur, yalan söyler; söz verir, sözünde durmaz."[360]

---

359 Furkan, 25/65

360 Ebu Davud, Salat, 152

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadiste (غرْم) kelimesini, alacaklının borçludan sürekli ödeme talebinde bulunması ve onun peşini bırakmaması manasında kullanmıştır.

Kubeyse b. Muharik'in rivayet ettiği bir hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(انَّ الْمَسْأَلَةَ لا تَحِلُّ الا لِثَلاثَةٍ لِذِي فَقْرٍ مُدْقِعٍ أَوْ لِذِي غُرْمٍ مُفْظِعٍ أَوْ لِذِي دَمٍ مُوجِعٍ)

"Dilenmek, ancak üç kişiye helal olur: Adamı toprağa süründürecek kadar ileri derecedeki bir fakirlik veya çok ağır bir borç ya da incitici bir kan davası." [361]

Yüce Allah da şöyle buyurmuştur:

(انَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ)

"Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular içindir." [362]

Başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur:

(انَّا لَمُغْرَمُونَ)

"Doğrusu borç altına girdik." [363]

Borç altına girdik ve alacaklılar tarafından da sıkıştırılmaktayız.

361 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 3/126
362 Tevbe, 9/60
363 Vakıa, 56/66

(غُرْمٌ) kelimesinin sözlükteki manası işte buydu. Bu kelimenin manası hakkında Ebu Amr şöyle demiştir: "(غُرْمٌ) kelimesinin, malın telef olması ve eksilmesi manasına geldiğini söyleyen kimse hata etmiştir. Çünkü malı yok olup giden fakire (غَرِيمٌ) denmez. (غَرِيمٌ), alacaklılar tarafından borcunu ödemesi talep edilen kimsedir."

Buna göre (وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ) cümlesini "Rehnin değeri borcun tutarından az ise, borçlu eksiği mürtehine öder" şeklinde manalandıran kimsenin te'vili hatalıdır.

(لَهُ غُنْمُهُ وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ) ***"Rehnin değeri borcun tutarından fazla ise fazlalığı mürtehinin geri vermesi gerekir. Rehnin değeri borcun tutarından az ise, borçlu eksiği mürtehine öder"*** ifadesinin, bahsedilen hadisi rivayet eden Said b. Müseyyeb'e ait olduğunu söylemiştik. O, bu ifadeyi Şafiî'nin dediği şekilde te'vil etmiş değildir. Çünkü onun görüşüne göre rehin, tazmin edilir.

"Kitabu's-Seb'a"da Abdurrahman b. Ebi'z-Zinad babasından, babası da Said b. Müseyyeb, Urve, Kasım b. Muhammed, Ebû Bekir b. Abdirrahman, Harice b. Zeyd, Ubeydullah b. Abdillah ve diğerlerinin şöyle dediklerini rivayet etmişlerdir: "Rehin, karşılığında verildiği borç ile tazmin edilir. Kıymeti göz önünde bulundurulmaz."

Sika raviler bunların bu sözünün merfu bir hadis olduğunu söylemişlerdir.

Said b. Müseyyeb'in, telef olan rehnin tazmin edilmesi gerektiği görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Şu hâlde te'vil yapan bir kimsenin (وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ) cümlesini, telef olan rehnin tazmin edilmeyeceği şeklinde manalandırması nasıl doğru olabilir?

(وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ) cümlesi eğer Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet edilmiş ise, bu durumda Şafiî mezhebine göre ravinin, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* muradına uygun te'viline göre hüküm vermek gerekecektir. Çünkü Şafiî'nin görüşüne göre ravi, rivayet ettiği hadisin te'vilini başkalarından daha iyi bilir. Önceki sayfalarda geçen bir rivayette ravi Amr b.

Dinar'ın, "Bir şahidin şehadetine ve hak sahibinin yeminine dayanarak mali davalarda hüküm verilebilir. Diğer davalarda ise bu yöntemle hüküm verilemez" sözünü mali davalar için hüccet saymıştı.

Kulleteyn hadisinde de ravi İbn Cüreyc'in, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* muradına uygun şekildeki te'viline uyarak kastedilen küllenin, Hecer kullesi (testisi) olduğuna hükmetmişti. Alışveriş akdi yapanların akit meclisinden ayrılmadıkça akdi feshedebileceklerine dair İbn Ömer'in *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadiste, İbn Ömer'in, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* muradına uygun olarak yaptığı te'vili esas almış ve akit meclisinden bedenen ayrılmadıkça akdi feshetme hakkına sahip olduklarına hükmetmiştir.

Şafiî, bu rivayetlerle ilgili olarak ravilerin Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* muradına uygun te'villeri doğrultusunda hükmettiğine göre, -ayet söylediği sabit ise- Said b. Müseyyeb'in (وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ) cümlesini, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* muradına uygun olarak manalandırması gerekir. (لَهُ غُنْمُهُ) cümlesi, 'rehnin değeri borcun tutarından fazla ise bu fazlalık, rehin sahibinin hakkıdır' anlamına gelmektedir.

(وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ) cümlesi ise, 'karşılığında malını rehin bıraktığı borcunu ödemekle yükümlüdür' anlamına gelmektedir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) hadisinin açıklaması işte budur.

Cahiliye dönemi insanları, borç ödenmeyip ödeme zamanı geçince mürtehinin, rehni temlik edinme hakkına sahip olmasını gerekli görüyorlardı. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) buyurdu. Yani ödeme zamanının geçmesi sebebiyle mürtehin, rehni temlik etme hakkına sahip olmaz. Böyle buyurduktan sonra hadisi şöyle açıklamıştır: Rehnin değeri borçtan fazla ise, fazlalık rehnin sahibinindir. Böyle buyurmakla da mürtehinin, rehnin fazlalık ve nemasını değil, rehnin sadece kendisini hak edeceğini, alacağının, olduğu gibi rehnin sahibinde baki kaldığını bildirmiş olmaktadır.

(وَعَلَيْهِ غُرْمُهُ) cümlesinin manası da böyledir. Bu cümle, "Mürtehinin alacağı, rehin sahibinin zimmetindedir" cümlesi gibidir.

Şu hâlde bahsedilen rivayette, rehnin tazmin edilmeyeceğine dair bir delil bulunmamaktadır. Aksine bizim de açıkladığımız gibi bu rivayet, rehnin tazmin edilmesi gerektiğine delalet etmektedir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) hadisiyle, rehnin çözülmesi durumunda artık mürtehinin yanında tutulamayacağı ve "ödeme vadesi geçtiği hâlde borç ödenmezse rehin malı mürtehinin mülkiyetine geçer" şartının Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından iptali kastedilmişse bu, şu manaları ihtiva eder:

- Fasit şartlar, rehin akdini fasit kılmaz. Ancak fasit olan şart, iptal edilir ve rehin akdi geçerli hâle getirilir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* cahiliye döneminde rehin akdiyle ilgili olarak ileri sürülen şartları iptal etmiş ve rehni caiz kılmıştır.

- Hibe ve sadakada olduğu gibi rehin akdinin geçerli olması için mürtehinin rehni teslim alması/kabz şart olduğuna ve fasit şartlar bu akdi fasit kılmadığına göre, hibe ve sadaka gibi kabz olmadan geçerli olmayan akitlerde de aynı hükmün geçerli olması ve fasit şartların onları da fasit kılmaması gerekir. Çünkü bu akitlerin tümü, kabzın geçerlilik şartı olması bakımından aynı noktada birleşmektedirler.

Bu rivayet, temlik akitlerinin riskli durumlara bağlanamayacağına delalet etmektedir. Cahiliye dönemi insanlarının, borç ödenmeyip vadesi geçtiğinde rehnin mürtehinin mülkiyetine geçeceğini şart koşmaları, riske ve gelecek zamana bağlanan bir temlik akdidir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, böyle bir şarta bağlanan temlik akdini iptal etmiştir. Bu, diğer temlik ve ibra akitleri için temel bir ilke hâline gelmiştir. Çünkü bu akitlerin risklere bağlanarak yapılması caiz değildir.

Bu sebeple mezhebimizin (Hanefî) müctehitleri dediler ki: "Bir kimse bir başkasına, 'Yarın sabah olduğunda şu köleyi sana hibe ettim' veya '... sattım' derse, bu söz bir hüküm ifade etmez. Bununla o köle, muhatap

şahsın mülkiyetine girmez. Aynı şekilde bir kimse bir başkasına 'Yarın sabah olduğunda sendeki alacağımdan seni ibra ettim' derse, bu söz de bir hüküm ifade etmez."

Ancak mezhebimizin (Hanefî) müctehitlerine göre köle azad etme ve kadını boşama bunlardan farklıdır. Azad etme ve boşamanın riske ve gelecek zamana bağlanması caizdir. Bunların diğer akitlerden farklı olarak bu şekilde geçerli olmasının başka bir delili vardır. O da şudur:

Cenab-ı Allah şu ayette mükâteplik akdini caiz kılmıştır:

(فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا)

"Eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın."[364]

Mükâteplik akdi şöyle yapılır: Bir kişi kölesine, 'Bana bin dirhem ödemen şartıyla seninle mükâtebe yaptım. Eğer bu parayı getirirsen hürsün. Getiremezsen köle kalmakta devam edersin.' Bu, riske ve gelecek zamana bağlı, şartlı bir azad etmedir.

Boşama ile ilgili olarak da bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ)

"Onları (kadınları) iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın."[365]

Bu ayette boşamanın hemen yapılması ile bir sene sonrasına bağlanarak gerçekleştirilmesi arasında bir ayrım yapılmamıştır. (Yani her iki şekilde de boşama geçerli olur.)

Mal karşılığında azad etme (kitabet) akdi ile kocaya verilecek mal karşılığında hulu' yapma akdinde kölenin kabulünden önce efendinin ve kadının kabulünden önce kocanın geri dönmesi caiz olmadığına göre burada

364 Nur, 24/33
365 Talak, 65/1

yapılan şarta bağlı azad etme, geri dönmeye imkân vermeyen yemin gibidir. Bu da azad etme ve boşamanın şarta ve gelecek zamana bağlanmasının caiz olduğuna delalet eder. Bu demektir ki bu iki akit, gerçekleştirildikten sonra artık feshedilemezler. Ama bunlardan önce sözünü ettiğimiz temlik akitleri, gerçekleştirildikten sonra feshedilebilirler. Bu sebeple de o akitlerin riske (ve gelecek zamana) bağlanması sahih olmaz.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) hadisi, bizim bu anlattıklarımız için bir delil olduğu gibi, şu hadis de delil teşkil etmektedir:

"Peygamber** sallallahu aleyhi ve sellem **münabeze, mülamese ve çakıl taşı atarak yapılan satış şeklini yasakladı."[366]

Bunlar, cahiliye dönemi insanlarının alışverişlerinde uyguladıkları satış şekilleri idi.

Münabeze[367], satıcının sattığı malı müşterinin üzerine fırlatıp atması şeklinde yapılırdı.

Mülamese[368], satın alınacak malı elleme şeklinde yapılırdı.

Çakıl taşı atma ise, müşterinin satıcıya, "Elimdeki çakılları koyunların üzerine atacağım. Çakılların isabet ettiği koyunları şu fiyata senden satın almış olacağım" demesi şeklinde yapılırdı. Bu alışverişlerde mülkiyetin meydana gelmesi, tarafların icap ve kabulü ile olmuyor, aksine taraflardan birinin bir fiili ile gerçekleşiyordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu tür alım-satımları iptal etti. Bu da temlik akitlerinin risklere bağlanmasının caiz olmadığına delalet etmektedir.

Mezhebimizin (Hanefî) fukahası, rehnin tazmininin şöyle olacağına hükmetmişlerdir: Rehin telef olup da tazmin edilirken kendisinin değeri

366 Bu üç alışverişin türünün nehyin hadislerde tek başlarına ya da ikili olarak zikredilmiştir. Bkz. Buhari, Buyu, 62, 63; Muslim, Buyu, 1, 2.

367 **Münabeze**; atışma satışıdır. Kişinin elbisesini diğerine atması, o kimsenin de kendi elbisesini ona atması ve bu atışmanın da elbiseye bakıp razı olmadan satış yapılması şeklinde gerçekleşen alışveriş türüdür.

368 **Mülamese** ya da **mülaseme**; dokunma yoluyla gerçekleşen alışveriştir. Kişinin elbiseye, eliyle sadece değmesi, elbiseyi altuüst ederek iyice görmemesine karşın bu kadarla satış akdinin tamamlanması şeklinde alışveriş türüdür.

ile karşılığındaki borcun tutarından hangisi daha az ise az olan değerle tazmin edilir. (Diyelim ki rehnin değeri 100 lira, karşılığındaki borç 90 lira ise, rehin telef olup tazmin edileceği zaman mürtehinin rehin sahibine 10 lira fark ödemesi gerekir. Ama borcun tutarı 100 lira, rehnin değeri 90 lira ise, rehin telef olup tazmin edileceği zaman borç kapanmış olur ve tarafların birbirlerine başka bir ödeme yapmaları gerekmez). Çünkü rehin, borcun ödenmesi için mürtehin tarafından teslim alınmıştır. Öyle olunca da rehnin, kendisiyle borcun kapatılması sahih olan bir şey olması gerekir. Yani borçtan ne az ne de fazla değerde olmalıdır. Fazla olursa da mürtehinin bir emanetçi gibi fazlalığı rehnin sahibine iade etmesi gerekir. Eksik olunca da borcu kapatmakla telef olan rehni tazmin etmiş olur. 'Değeri az da olsa çok da olsa telef olması durumunda rehnin tazmin edilmesi, borcun ödenmiş sayılması şeklinde olur' diyenler, rehin malını satıcının elindeyken telef olan satılmış mala benzetmiş olurlar. Satılan mal henüz satıcının elindeyken telef olursa, ödenen bedelin müşteriye geri verilmesi şeklinde tazmin edilmiş olur. Bu arada telef olan malın değerinin müşteri tarafından ödenmiş olan bedelden az veya çok olması bu hükmü değiştirmez.

Satılmış olup da henüz satıcının elinde bulunan mal ile rehindeki mal arasındaki ortak nokta, her ikisinin de borç karşılığında elde tutulmasıdır. Ama hüküm bize göre böyle değildir. Satılan mal, alım-satım akdinde belirlenen bedeli ile tazmin edilir. Bu bedel, onun gerçek değerinden az da olsa çok da olsa böyledir. Çünkü onun telef olması sebebiyle satış akdi bozulmuş ve bedel de düşmüştür. Alım-satım akdi bozulduktan sonra bedelin varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. O da düşer. Rehin akdine gelince, rehnin telef olması sebebiyle akid tamamlanmış olur. Artık bozulmaz. Ancak bu sebeple borç kapanmış olur. Tazmini de anlattığımız şekilde yapılmalıdır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Rehnin borçtan fazla olan kısmının mürtehinin yanında emanet sayılması caiz olduğuna göre, tamamının emanet sayılmasını neden kabul etmiyorsunuz? Borcun ödenmesi maksadıyla mürtehinde tutulması da telef olması hâlinde tazminine gerekçe teşkil etmemelidir. Zira borçtan fazla olan kısmı, tazmini gerekmeyen bir emanet olduğuna göre, tamamının da tazmini gerekmeyen bir emanet olması gerekir. Rehin hayvanın yavrusu da anasıyla birlikte mürtehinin

yanında tutulmaktadır. Telef olursa tazmin edilmeksizin zayi olup gider. Mürtehinin yanında tutulmakta olması, tazmin edilmesi için bir gerekçe teşkil etmez."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Rehnin değerini aşacak şekilde borç üzerine yapılan ilave asıl borca, rehindeki hayvanın doğan yavrusu da anasına tabidir. Asıllarına tabi olarak akde dâhil edilmişlerse, bunları asıllarından ayrı olarak farklı bir hükme tabi kılmak mümkün değildir. Böyle olunca da tazmin edilme hükmü bakımından bunları asıllarından ayrı düşünmek caiz olmaz. Zira yavrunun doğmasından önce yapılan akde dayanarak (akid yapılırken yavru doğmamıştı. Dolayısıyla yavrunun mürtehinde kalması gerekmez, diyerek) yavruyu anasından ayrı bir hükme tabi kılmak mümkün değildir. Asıl rehne tabi olarak akde dâhil olan şeyi, yalnız başına akde dâhil olan bir şeyle aynı hükme tabi kılmak mümkün değildir. Mesela ümmü veled cariyenin çocuğu da annesi ile aynı hükme tabidir. Annesine tabi olduğu için o da annesinin ümmü veledlik haklarına sahip olur. Annesine tabi olarak bu haktan ondan ayrı olarak yararlanamaz. Mükâtep cariyenin karnındaki çocuğu da annesi ile aynı hükme tabidir. Bu durumda onu annesi ile yapılan mükâteplik akdinden ayrı tutmak mümkün değildir. Rehin malında meydana gelen fazlalık, rehindeki hayvanın doğurması böyledir. Bunlar asıllarına bağlı olarak rehin akdine dâhil oldukları için, aslın tabi olduğu hükme tabi tutulmaları gerekmez. Rehin akdi yeni yapılıyormuş gibi kendileri de rehin hükmünde olmazlar.

Şu mesele buna delalet eder: Bir adam büyükbaş bir hayvanı kurbanlık olarak satın aldıktan sonra hayvanın bedeninde bir fazlalık meydana gelir veya bir yavru doğurursa, onu bedeninde meydana gelen fazlalıkla veya doğurmuş ise yavrusuyla birlikte kesip kurban etmesi gerekir. Hayvanın bedenindeki fazlalık gider veya yavrusu ölürse, o hayvanı kesip kurban etmekten başka bir şey yapması gerekmez. Aynı şekilde bir kişi orta değerde büyükbaş bir hayvan kurban etmekle yükümlü olmuş, ama kendisi yüksek değerde seçkin bir büyükbaş hayvanı kurban etmek niyetiyle satın alırsa, bu hayvan durdukça onu yüksek vasfı ve değeriyle birlikte kesip kurban etmesi gerekir. Ama kurban etmeden bu hayvan ölürse, zimmetindeki orta değerde büyükbaş bir hayvanı alıp kurban etmesi gerekir. Kurbanlık hayvanın bir yavru doğurması da, bedeninde meydana gelen fazlalık gibidir.

Rehindeki hayvanın bedeninde fazlalık meydana gelmesi veya bir yavru doğurması da böyledir. Bu hayvanlar durdukça fazlalıklar ve yavruları da kendileriyle aynı hükme tabi olurlar. Ama telef olur veya ölürlerse o zaman hükümsüz olurlar.

Doğrusunu Allah bilir.

Rehinden Yararlanma Konusunda Fakihlerin Farklı Görüşleri

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Hasan b. Ziyad ve Züfer dediler ki: "Mürtehinin de rehin bırakanın da rehinden yararlanmaları asla caiz değildir. Mürtehin, rehin bırakandan izin alarak veya rehin bırakan, mürtehinden izin alarak rehindeki malı kiraya verirse, o mal artık rehin olmaktan çıkar ve tekrar rehin konumuna dönmez."

İbn Ebi Leyla dedi ki: "Mürtehin, rehin bırakandan izin alarak rehindeki malı kiraya verirse, o mal rehin konumunda kalmakta devam eder; kira geliri de mürtehinin olur. Bunu alacağından düşer."

İbn Kasım, Mâlik'in şöyle dediğini nakletti: "Mürtehin, rehin bırakana rehindeki evi kiraya vermesi veya içinde kendisi oturması ya da başkasına ödünç olarak vermesi konusunda imkân tanırsa bu ev, artık rehin sayılmaz. Rehin bırakandan izin alarak mürtehin başkasına kiraya verir yahut ödünç verirse o ev, rehin olmaktan çıkmaz. Mürtehin, kendisine rehin olarak verilen tarlayı rehin bırakanın izniyle başkasına kiraya verirse, kira geliri rehin bırakan tarla sahibinin olur. Bu gelir, alacağına mahsuben mürtehinde kalmaz. Ancak mürtehin bunu daha önce şart koşmuş ise olabilir."

Eğer tarla satılacaksa mürtehinin bu kira gelirini kendi alacağına mahsuben almayı şart koşması Mâlik tarafından mekruh görülmüştür. Mürtehin bunu şart koşmaz da tarlanın satılmasından sonra rehin bırakan kişi bu kira gelirini gönüllü olarak mürtehine verirse bunda bir sakınca olmaz. Satış bu şartla vadeli olarak yapılmış veya mürtehin hakkını alsın diye satıcı rehindeki malı satmayı şart koşarsa, Mâlik'e göre bu satış ev ve araziler için caiz, hayvanlar içinse mekruhtur.

Muafa, Sevri'nin rehindeki şeyden yararlanmayı mekruh gördüğünü nakletmiştir. Hatta ona göre rehin olarak mushaf dahi verilse, o okunamaz.

Evzai dedi ki: "Rehindeki malın geliri, sahibinindir. Rehindeki şeyin masrafı bu gelirden karşılanır. Artanı da sahibine verilir. Eğer geliri yoksa ve mürtehin de rehindeki hayvanı veya köleyi çalıştırıyorsa, hayvanın yemi ve kölenin yiyeceği bu hizmetinin karşılığı olarak mürtehin tarafından sağlanır. Ancak mürtehin hayvanı veya köleyi çalıştırmıyorsa yemin veya yiyeceğin mal sahibi tarafından karşılanması gerekir."

Hasan b. Salih dedi ki: "Rehindeki şey çalıştırılmaz ve ondan yararlanılmaz. Lâkin rehindeki şey, harap olmasından korkulan bir ev ise, yararlanmak için değil de bakım ve onarımını yapıp korumak maksadıyla mürtehin orada oturabilir."

İbn Ebi Leyla dedi ki: "Mürtehin, rehindeki yüzüğü süslenmek maksadıyla parmağına takarsa tazminatla yükümlü olur. Ama korumak maksadıyla parmağına takarsa bir şey gerekmez."

Leys b. Sa'd dedi ki: "Rehindeki köleyi, yiyeceği karşılığında çalıştırmak, -verilen yiyecek emeğini karşılayacak miktarda ise- sakıncalı değildir. Ama kölenin emeği, aldığı yiyecek maddesinden fazla ise bu farkı mürtehinden alır."

Müzeni, Şafiî'den Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisini rivayet etti:

(الرَّهْنُ مَحْلُوبٌ وَمَرْكُوبٌ)

"Rehin(deki hayvan) sağılır, (sırtına) binilir."[369]

Yani bir kimse binek ve süt hayvanını rehin bırakırsa, rehinde olması, sırtına binilmesine ve sütünün sağılmasına engel olmaz. Kişi rehin bıraktığı köleyi çalıştırabilir. Rehin bıraktığı hayvana binebilir, sütünü sağabilir, yününü kırkabilir. Gece olunca da mürtehine veya yed-i emine teslim eder.

369 Beyhaki, Şuabu'l-İman: 14/180

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yüce Allah (فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ) **"Alınmış rehinler yeterlidir"** buyurmakla, teslim almayı/kabzı rehnin sıfatlarından biri kıldı. Buna göre başkasının rehni teslim alma hakkını elde etmesi, rehnin iptalini gerektirir. Rehnin taraflarından biri diğerinin izni ile rehni kiraya verirse, artık o mal rehin olmaktan çıkar. Çünkü kiraya verilince kiracı, rehni teslim alma hakkına sahip olur. Çünkü bu durumda kiracı, mürtehinin rehni sahih kılacak teslim alma işini kendisi yapmış olmaktadır. Bize göre kira akdi, âriye/ödünç verme akdi gibi değildir. Çünkü ödünç veren kişi, ödünç verdiği malı ödünç verdiği kişiden dilediği zaman geri alabilir.

Rehindeki malı kiraya vermeyi ve ondan yararlanmayı caiz görenler, şu rivayeti delil olarak ileri sürmüşlerdir:

Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لَبَنُ الدَّرِّ يُحْلَبُ بِنَفَقَتِهِ إِذَا كَانَ مَرْهُونًا وَالظَّهْرُ يُرْكَبُ بِنَفَقَتِهِ إِذَا كَانَ مَرْهُونًا وَعَلَى الَّذِى يَرْكَبُ وَيَحْلِبُ النَّفَقَةُ)

"Rehindeyken memeli hayvan, masrafı karşılığında sütü sağılır. Rehindeyken binek hayvanına masrafı karşılığında binilir. Masraf, binen ve sağan tarafından karşılanır."[370]

Bu hadiste rehindeki hayvanın masrafının karşılanması, sırtına binilmesi ve sütünün içilmesi karşılığında vacip kılınmıştır. Bilindiği gibi rehindeki hayvanın masrafının, aslında binmese ve sütünü içmese de onu rehin bırakan kimse tarafından karşılanması gerekir. Çünkü rehindeki hayvan, binilmeyen ve sütü sağılmayanlardan da olsa masrafının yine onu rehin bırakan sahibi tarafından karşılanması gerekir.

Bu da bahsedilen hadiste şu mananın kastedilmiş olduğuna delalet etmektedir: Sütünü alma ve sırtıa binme hakkı, masrafını vermesi karşılığında mürtehine aittir.

370 Ebu Davud, İcare, 42

Heşim bunu rivayet ettiği bir hadiste açıklamıştır. Onun bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِذَا كَانَتِ الدَّابَّةُ مَرْهُونَةً فَعَلَى الْمُرْتَهِنِ عَلَفُهَا وَلَبَنُ الدَّرِّ يُشْرَبُ وَعَلَى الَّذِي يَشْرَبُ نَفَقَتُهَا وَيَرْكَبُ)

"Hayvan rehinde olduğu zaman yemi mürtehine aittir. Memesinin sütü içilir. İçen, masrafını karşılar ve hayvana da biner."[371]

Rehindeki hayvanın masrafını mürtehinin kendisinin karşılaması gerektiği beyan edilmektedir. Bunun karşılığında hayvanın sırtına binme ve sütünü içme hakkını elde eder.

Şafiî dedi ki: "Rehindeki hayvanın masrafı, onu rehin bırakana değil de mürtehine aittir." Bu hadis, Şafiî'nin lehine değil, aleyhine bir delildir.

Hasan b. Salih'in bildirdiğine göre İsmail b. Ebi Halid, Şa'bi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rehinden asla yararlanılamaz." Fakat daha sonra Şa'bi bu görüşü terk etmiştir. Bu, Ebu Hureyre'den *radıyallahu anh* gelen bir rivayettir. Bu da iki manadan birine delalet etmektedir: Ya bu hadis aslında sabit değildir ya da sabit olsa bile Şa'bi'ye göre neshedilmiştir. Bu, bize göre de böyledir. Çünkü böyle bir şey, faizin haram kılınmasından önce caizdi. Faiz haram kılınıp her şey asıl hükmüne dönünce, bu da neshedilmiş oldu. Bilindiği gibi rehindeki hayvan için verilen masraf, az da olsa çok da olsa, sütün karşılığıdır. Bu, sütü sağılmayıp şişkin meme ile satılan hayvan meselesine benzemektedir. Müşteri bu şekilde aldığı hayvanı dilerse bir ölçek hurma ile birlikte sahibine geri verebilir. Sağmış olduğu sütün miktarına bakılmaz. Rehinden yararlanılamayacağına dair bu hadis, bize göre de faizin haram kılınmasıyla birlikte neshedilmiştir.

Rehindeki hayvana binme ve sütünü sağma hakkının onu rehin bırakan sahibine ait olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin geçersiz olduğunu ispatlayan delillerden biri şudur:

371 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 4/99

Cenab-ı Allah, (اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ) **"Sizden adaletli iki kişi..."**[372] ve (مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ) **"(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz..."** ayetlerinde adaletli olmayı şahitliğin sıfatlarından saydığı gibi teslim almayı/kabzı da rehnin sıfatlarından saymıştır. Bilindiği gibi şahidin adalet sıfatı yok olursa, şahitlik yapması menedilir. Aynı şekilde (فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ) **"Alınmış rehinler yeterlidir"** buyurmakla, teslim almayı/kabzı rehnin sıfatlarından biri kıldı. Buna göre mürtehinden başka biri rehni teslim alma hakkına sahip olursa, rehin akdinin bozulması gerekir. Rehin bırakan eğer rehni kabz/teslim alma hakkına sahip olsa, bunu akdi yaparken şart koşsa veya daha sonra yapsa, akdin geçersiz hâle gelmesi gerekir.

Şunu da belirtelim ki, fakihlerin tamamı, kişinin başkasına rehin bıraktığı cariye ile cinsel ilişkide bulunmasının caiz olmadığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Cinsel ilişkide bulunmak, cariyenin efendisine sağladığı bir menfaattir. Onu rehin bırakan efendinin bu menfaatini elde etmesi caiz olmadığına göre, rehindeyken diğer menfaatlerini de elde etmesi caiz olmamalıdır. Çünkü rehindeyken efendisinin onun üzerinde hakkı kalmamaktadır. Diğer taraftan mürtehin, cariyeyi kendi yanında tutma hakkına sahip olduğuna göre efendinin cinsel ilişkide bulunarak ondan yararlanma hakkı bulunmamaktadır. Aynı şekilde hizmetinde kullanma hakkına da sahip değildir.

Borç ödenmeyip vadesi dolduğunda rehin malının mürtehinin mülkiyetine geçmesini şart koşma hakkında fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyad dediler ki: "Rehin bırakan, mürtehine 'Eğer borcumu bir aya kadar getirip ödersem rehnimi geri alırım. Aksi hâlde bu rehin sana satılmıştır' derse rehin geçerli, ama bu şart geçersizdir."

Mâlik dedi ki: "Bu rehin akdi, fasittir. Borç ödenir. Ödenmez de vade dolarsa, bu şarttan dolayı rehin malı mürtehinin mülkiyetine geçmez. Ancak mürtehin, hakkı yani alacağı sebebiyle onu yanında tutmaya devam edebilir. Çünkü diğer alacaklılara nispetle bu rehin malı üzerinde daha fazla hak

---

372 Mâide, 5/106

sahibidir. Yanında tutmaktayken bu malda bir değişiklik meydana gelirse, sahibine geri vermez. Ama borcunun kendisine ödenmesi vadesinin dolduğu gündeki kıymetini ona ödemesi gerekir. Eşya ve hayvanlar için hüküm böyledir. Rehin olarak tutulan ev ve arazilere gelince, aradan uzun bir zaman geçse bile bunların rehin bırakana geri verilmesi gerekir. Ancak ev yıkılır veya arsaya bina yapılır yahut tarlaya bir şeyler ekilip dikilirse artık evin, arsanın veya tarlanın geri verilme durumu söz konusu olamaz. Fasid alım-satımda olduğu gibi, mürtehin tarafından sahibine kıymetinin ödemesi gerekir.

Muafa, Sevri'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir adam alacaklısına bir eşyayı rehin olarak bırakır ve ona 'Eğer gelip borcumu ödemezsem rehindeki bu eşya senin olsun' der ve zamanında gidip ödeme yapmazsa rehindeki o eşya, alacaklının yani mürtehinin mülkiyetine geçmez."

Hasan b. Salih dedi ki: "Rehin bırakanın mürtehine söylediği bu söz hükümsüzdür."

Rebî, Şafiî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir kişi mürtehine bir eşyayı rehin bırakır ve falan tarihe kadar borcunu ödemezse, rehindeki eşyanın ona satılmış sayılacağını şart koşarsa, bu rehin akdi fasittir ve rehindeki eşya da onu rehin bırakan sahibinindir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Borcun ödeme vadesinin geçmesi sebebiyle mürtehinin rehne mâlik olmayacağı hususunda fakihler görüş birliği etmişlerdir. Ancak böyle bir şartla yapılan rehin akdinin geçerli veya fasit olacağı hususunda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Önceki sayfalarda da açıkladığımız gibi, (لَا يَغْلَقُ الرَّهْنُ) ***"Rehin, (borcunu zamanında ödeyemeyen) sahibine karşı (mürtehinin yanında artık ona dönmeyecek şekilde) kilitli kalmaz."***

Yani bu durumda mürtehin, daha önce şart koşulmuş olsa bile rehin malını temlik edinemez. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, böyle bir şeyin olmasını reddetmiş ama bu şekilde yapılan rehin akdinin geçerli olmasını kabul etmiştir. Bu da bu şekilde yapılan rehin akdinin geçerli, ama bu şartın geçersiz olduğuna delalet etmektedir. Böyle bir rehin akdi, umra[373]

373 Umra; bir kişinin bir başkasına, "Sen yaşadığın (ya da ben yaşadığım) sürece bu ev sana hibemdir. Sen (ya da ben) ölünce ev tekrar benimdir" diyerek bir şeyi hibe etmesidir.

akdine kıyas edilerek geçersizliğine hükmedilmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, umra akdindeki ömür boyu kaydını geçersiz, ama hibeyi geçerli saymıştır. Rehin akdi ile umra veya hibe akdi arasındaki ortak özellik, akit konusu olan mal, karşı tarafça teslim alınmadıkça akdin sahih olmamasıdır.

[Rehin Sözleşmesi Taraflarının Borç Tutarındaki Anlaşmazlıkları]

Rehin akdine taraf olanların borcun tutarında anlaşmazlığa düşmeleri durumunda nasıl bir yol izleneceği konusunda fakihler farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyad dediler ki: "Rehindeki mal telef olur ve taraflar borcun miktarında anlaşmazlığa düşerlerse, yemin etmesiyle birlikte rehin bırakanın sözüne itibar edilir." Hasan b. Salih, Şafiî, İbrahim en-Nehâi ve Osman el-Betti de bu görüştedirler.

Tavus b. Keysan dedi ki: "Borcun miktarına ilişkin mürtehinin söylediği tutar, eğer rehin malının değerini aşmıyorsa, yemin etmesi şartıyla sözü doğru kabul edilir." Hasan, Katade ve Hakem de bu görüştedirler.

İyas b. Muaviye ise bu iki görüş arasında bir görüş olarak şunu söylemiştir: "Rehin bırakanın rehni, mürtehine teslim ettiğine dair beyyinesi varsa, rehin bırakanın sözüne itibar edilir. Fakat beyyinesi yok ise mürtehinin sözüne itibar edilir. Çünkü rehin bırakan dilerse onun söylediğini inkâr edebilir. Beyyinesi olmadan bir şeyi ikrar ederse sözüne itibar edilir."

İbn Vehb, Mâlik'in şöyle dediğini nakletti: "Rehin akdinin tarafları borcun miktarında anlaşmazlığa düştüklerinde rehin mevcut ise ve değeri de mürtehinin alacağı kadarsa, mürtehin buna dair yemin ederek onu alır. Çünkü onun o mala sahip olmada öncelik hakkı vardır. Ancak rehin bırakan kişi dilerse mürtehine olan borcunu öder ve rehni ondan geri alır."

İbn Kasım, Mâlik'in bu konuda şöyle dediğini nakletti: "Borcun tutarı ile rehindeki malın değeri arasında bir miktarı söyleyecek olursa mürtehinin

sözüne itibar edilir. Ama daha yüksek bir rakam söylerse sözü doğru kabul edilmez."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا)

"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)."[374]

Bu ayet, üzerinde hak olanın, yani borçlunun sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmaması ve tam yazdırması için ona öğüt verilmektedir. Bu da onun sözüne itibar edilmesi gerektiğine delalet eder. Ayrıca Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* (الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ) ***"Beyyine getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya düşer"***[375] hadisi de buna delalet etmektedir. Rehin akdinde tarafların borcun tutarında anlaşmazlığa düşmeleri hâlinde mürtehin davacı, rehin bırakan da davalıdır. Bu durumda Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bahsedilen hadisi gereğince rehin bırakanın sözüne itibar edilmesi gerekmektedir. Eğer rehin olmasaydı, borcun tutarı konusunda borçlunun sözüne itibar edilmesi gerekirdi. Bu hususta fukaha arasında görüş birliği vardır. Rehin için de aynı hüküm söz konusudur. Çünkü rehin akdi, rehin bırakanı davalı konumunun dışına çıkarmaz.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki:

Mâlik'in görüşünü destekleyen bazı kimseler dediler ki: "Mâlik'in görüşü, Kur'an'ın zahirine daha uygundur. Çünkü Kur'an'da (فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ) **"Alınmış rehinler yeterlidir"** buyrulmaktadır. Bu ayet ile rehin, şahitlik yerine geçerli kılınmıştır. Üzerinde hak bulunana yani borçluya, itimat edilmediği için güvence olarak kendisinden rehin alınmıştır. Aynı şekilde borcun tutarını doğru olarak söyleyip söylemediği hususunda kendisine

374 Bakara, 2/282
375 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 8/484

itimat edilmediği için ona karşı şahit bulundurulmuştur. Çünkü şahitler ve yazı, borcun tutarı hakkında bilgi verirler. Rehin bırakanın da sözüne itibar edilmediği için bırakmış olduğu rehin, şahitlerin yerine geçer. Bu, rehin malının değeri borcun tutarı kadar olması durumunda böyledir. Borcun tutarı rehnin değerinden fazla olduğunda ise artık rehin malında borç için güvence kalmaz. Mürtehin o zaman davacı, rehin bırakan da davalı olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu, tuhaf bir savunma ve delillendirmedir. Borçluya güvenilmediği için kendisinden rehin alındığı ve rehin alınan malın da şahitlik yerine geçtiği iddia edilmektedir. Bununla beraber bu görüşün, Kur'an'ın zahirine uygun olduğu ileri sürülmektedir. Oysa Yüce Allah, üzerinde hak bulunan borçlunun sözüne itibar edilmesini öngörmüştür:

(وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا)

"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın)."

Yüce Allah borçlanma işlemini yazmayı ve şahit bulundurmayı emrederken de borçlunun sözüne itibar edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Alacaklının ona güvenmemesini, onun sözünün muteber olmasına engel saymamıştır. Hâl böyleyken alacaklının ona güvenmediği için rehinle kendi hakkı için güvence sağlaması, borçlunun sözünün muteber sayılmasına nasıl engel olabilir ve de bu durum, alacaklının iddia ettiği şeyin doğruluğunu onaylamayı nasıl gerekli kılar? Mâlik'in bu görüşünü savunan kimse, Kur'an'ın zahirine muhalefet etmiştir. Mürtehinin borçluya güvenmemekte haklı olduğunu doğrulamak için ortaya koyduğu gerekçe Kur'an'ın nassı ile çürütülmüştür. Sonra iddiasının Kur'an'ın zahirine uygun olduğunu söylemesi kadar tuhaf olan başka bir şey yoktur. Sonra Kur'an, yazma ve şahit bulundurma suretiyle borcu güvence altına almayı emrettiğinde bile borçlunun sözüne itibar edilmesini öngörmekle de bu görüşün geçersizliğine hükmetmiş bulunmaktadır. Bu görüşün sahibi şu iddiada bulunmaktadır: "Alacaklı kişi borçluya güvenmediği için ondan rehin almaktadır. Dolayısıyla alacaklı kişinin sözüne itibar edilmesi gerekir." Böyle

dedikten sonra da bu söylediğinin Kur'an'ın zahirine uygun olduğunu ileri sürmekte ve buna dayalı olarak şu hükmü vermektedir: "Alacaklı kişinin borçluya güveni yoktur. Şahitlerin şehadeti alacağı güvence altına aldığı gibi, rehin de alacağı güvence altına almaktadır. Dolayısıyla rehin malı, şahitliğin yerine geçmiş olmaktadır."

Bu iddianın Kur'an'ın zahirî ile bağdaşır bir yanı bulunmamaktadır. Biz bunun Kur'an'a aykırı olduğunu delillerle ispatlamıştık. Bu, bir kıyastır. Burada rehin meselesi şahitlik meselesine kıyaslanmıştır. İki mesele arasındaki illetin de borçluya güvenmemek olduğu söylenmiştir. Bu, birkaç yönden batıl olan bir kıyastır. Şöyle ki:

1-Kur'an'ın zahirî bu kıyası reddetmektedir. Bunu zaten anlatmıştık.

2-Bu kıyas, fakihlerin şu icması ile bozulmuştur: Bir kimse bir başkasından alacaklı olur da alacağına bir başkasını kefil tuttuktan sonra borçlu şahıs ile borcun miktarı konusunda anlaşmazlığa düşerlerse, ne kadar ödemesi gerektiği hususunda borçlunun sözüne itibar edilir. Kendisine güvenilmediği için ondan kefil istenmiş olması, alacaklının sözüne itibar edilmesini gerektirmez. Borçluya güvenilmeme gerekçesi her ne kadar vardıysa da bu gerekçe, ondan kefil alınmakla yok edilmiş olmaktadır.

3-Aleyhte beyyine getirildiğinde alacaklının söylediklerinin kabul edilmeyiş sebebi, şahitlerin şehadetinin kabul edilmesi ve ifadelerinin doğruluğuna hükmedilmesidir. Şahitler, borçlunun borç miktarının, alacaklının iddia ettiğinden fazla olduğunu ikrar ettiğine tanıklık etmişlerdir. Onun şahitler huzurundaki bu ikrarı, borcun daha fazla olduğuna dair kadı huzurunda ikrarı gibidir. Bu durumda rehindeki malın değeri, borcun ne miktarda olduğuna delalet etmez. Çünkü çok miktardaki borca karşı değeri az bir şeyi rehin etmek caiz olduğu gibi, az miktardaki borca karşı değeri yüksek bir şeyi rehin etmek de caizdir. Rehin edilen şeyin değeri, borcun miktarını göstermez. Borcun ne kadar olduğuna delalet etmez. Şu hâlde nasıl olur da rehin, şahitliğin yerine geçer?

Bu kıyası yapanın, kıyasının fasit olduğuna şu husus da delalet etmektedir: Taraflar, borcun miktarının rehnin değerinden az olduğu hususunda görüş birliği ederlerse bu, rehin akdinin batıl olmasını gerekli kılmaz. Alacaklı

kişi, alacağının şahitlerin belirttikleri miktardan az olduğunu ikrar ederse şahitlerin şehadeti geçersiz hâle gelir. İşte bütün bu sebepler, yukarıdaki görüşü savunan kimsenin anlattıklarının geçersiz olmasını gerektirmektedir.

[Şahitliği/Tanıklığı Gizlememek]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ)

"Şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır."[376]

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ) **"Şahitliği gizlemeyin"** cümlesi, manası tam olarak anlaşılabilen bir cümledir. Bu cümle, alışveriş esnasında şahit bulundurmayı emreden (وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ) **"Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun"** emrine atfedilmiş ise, şahidin yerine getirmekle yükümlü olduğu bütün şahitlikler için geçerli olur. Bu ayet, ifade ettiği mana bakımından şu ayetlere benzemektedir:

(وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ)

"Şahitliği Allah için dosdoğru yapın."[377]

(يا أيها الذين آمنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ)

"Ey iman edenler! Kendi aleyhinize de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun."[378]

Yüce Allah bu ayetlerle, şahidin, gizlenmesi hakların zayi olmasına yol açacak olan şahitliği gizlemesini yasaklamıştır. Önce de açıkladığımız gibi şahitlik, belgeleri yazmak, olayı görüp tespit ettikten sonra gerekli

376 Bakara, 2/283
377 Talak, 65/2
378 Nisâ, 4/135

yerlerde şehadette bulunmak, farz-ı kifayedir. Olaya tanık olan iki şahitten başka şahit yok ise, o zaman bu ikisinin gerekli yerlerde şahitlik etmeleri farz-ı ayn olur. Şahitlik etmedikleri takdirde ayette değinilen tehdide maruz kalırlar. Şahitliğin gizlenmesinin yasaklanması, şahitlikte bulunmanın farz olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah bu farzlığı şu cümleyle pekiştirmiştir:

(وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ)

"Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır."

Gerçekte günahı işleyen, şahitliği gizleyen şahsın kendisi olduğu hâlde burada günah, kalbe nispet edilmiştir. Çünkü günah oradadır ve kalbin kararı ile işlenmektedir. Şahitliği gizlemek, şahitliği terk etmeye ve ifade vermemeye niyet etmektir. Niyet etmekse kalbî bir fiildir. Bedenî organların onda bir payı yoktur. Şahitliği gizleyen kimse iki şekilde günaha girmektedir:

1-Şahitliği yerine getirmemeye karar vermektedir.

2-İfade vermeyerek şahitliği terk etmektedir.

(اٰثِمٌ قَلْبُهُ)

"Onun kalbi günahkârdır" ifadesi mecazdır, hakikat değildir. Bu ayette bu cümle, hakikî ifadeden, yani "şahitliği gizleyen günahkârdır" cümlesinden daha güçlü bir vurgu yapmakta ve tehdide daha fazla delalet etmektedir. Bu, eşsiz bir beyan ve maksadı latif bir şekilde açıklama örneklerindendir. Yüce Allah ne güzel bir hikmet sahibidir!

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İçinde değinilen yazma, rıza gösterilen şahitleri bulundurma ve rehin alma gibi ihtiyati tedbirlerle birlikte borçlanma ayeti, dinî ve dünyevî hayatımız yararına olan bir noktaya dikkat çekmektedir.

Dünyevî hayatımızın yararına olan şey, insanların arasının düzgün olması, aralarında çekişme ve ihtilaf olmamasıdır. Çekişme ve ihtilaf olması aralarının bozulmasına, hem din hem de dünyanın gitmesine sebep olur.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ)

"Birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider."[379]

(Borçlanma ayetindeki tedbirleri almanın, dinî ve dünyevî hayatımız açısından yararlı olacağını söylemiştik.) Şöyle ki: Borçlu kişi zimmetinde bir borç bulunduğunu, borçlandığına dair alacaklıda yazılı belge, şahitler veya rehin gibi alacaklı için güvenceler bulunduğunu bilirse, alacaklısıyla kendisi arasında nadir olarak anlaşmazlık meydana gelir. Zira anlaşmazlık çıkarmasının, alacaklının hakkından kesinti yapmasının kendisine fayda sağlamayacağını, aksine şahitlerin şehadeti ve alacaklıdaki belgeler ve diğer ihtiyati tedbirler sebebiyle yalanının ortaya çıkacağını bilir. (Bu sebeple de bu gibi yollara başvurmaz). Böylece bu, hem din hem de dünyaları için uygun ve yararlı olur. Alacaklının hakkından kesinti yapmamasında borçlunun dinî açıdan yararı vardır. Hakkını tam vermesinin farz olduğunu bildiği hâlde inkâr etmesi veya hakkından kesinti yapması ise, dininin elden gitmesine yol açar. Aynı şekilde alacaklı da hakkını tespit eden beyyinesi ve şahitleri varsa, bu onun hem dini hem de dünyası açıdan yararlı olur. Ama beyyine yoksa ve borçlu da borcu inkâr ederse, bu defa alacaklı, borçluya misillemede bulunmaya ona abartılı derecede hile yapıp tuzak kurmaya, hatta kendi hakkına razı olmayıp kat kat fazlasını borçludan tahsil etmeye kalkar. Çoğu insanın bu durumlara düştükleri bilinmektedir. Bu da Cenab-ı Allah'ın, Peygamber'inin *sallallahu aleyhi ve sellem* lisanı ile haram kıldığı vadesi ve miktarı belirsiz alışverişlere, İslam'dan önce insanların arasında ihtilaf ve anlaşmazlıkların, kin ve düşmanlığın meydana gelmesine yol açan muamelelere benzemektedir. Allah'ın haram kıldığı kumar,

379 Enfal, 8/46

şarap ve sarhoş edici içkiler gibidir. Bütün bunlar insanlar arasında düşmanlık, kin, öfke ve ihtilafa yol açarlar.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ)

"Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"[380]

Yüce Allah, anlaşmazlık ve düşmanlıkları önlemek için bu gibi şeyleri yasakladığını bu ayette haber vermiştir. Çünkü içki ve kumar, insanı Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyar. Allah'ın emrettiği edeple edeplenen, emirlerini yerine getiren ve yasakladığı şeylerden kendisine yasak eden kimsenin, dinî ve dünyevî hayatı düzelir.

Nitekim bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِه لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا اَجْرًا عَظِيمًا وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا)

"Eğer kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı hem de (imanlarını) daha çok pekiştirici olurdu. O zaman kendilerine elbette katımızdan büyük bir mükâfat verirdik. Onları elbette doğru yola iletirdik."[381]

Yüce Allah'ın borçlanmaları ve akitleri yazıp şahit tutmayı, bazen şahit bulundurarak bazen de rehin alarak ihtiyat tedbirlerini almayı emrettiği bu ayetlerde, malın korunması gerektiğine delalet edilmekte ve malı zayi

380 Mâide, 5/91
381 Nisâ, 4/66-68

etmek de yasaklanmaktadır. Bu ayetler, mana bakımından şu ayetlere benzemektedirler:

(وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا)

"Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere (sefihlere) vermeyin."[382]

(وَالَّذ۪ينَ اِذَٓا اَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا)

"Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır."[383]

(وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذ۪يرًا)

"Saçıp savurma."[384]

Bu ayetler, malı korumanın vacip, savurup zayi etmeninse yasak olduğuna delalet etmektedirler. Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bu anlamda hadisler de rivayet edilmiştir.

Rivayeti konusunda hiç ithama maruz kalmamış olan bir zat bize şöyle bir rivayette bulundu:

Muaz b. Müsenna'nın bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Muhakkak ki Allah, malı zayi etmeyi ve dedikoduyu sevmez."***[385]

Rivayeti konusunda hiç ithama maruz kalmamış olan bir zat bize şöyle bir rivayette bulundu:

---

382 Nisâ, 4/5
383 Furkan, 25/67
384 İsrâ, 17/26
385 Ebu Ya'lâ, Müsned: 11/471

Muhammed b. İshak'ın bildirdiğine göre Muhammed b. Suke, Verrad'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir. Muaviye, Muğire b. Şube'ye şu mealde bir mektup yazdı: "Kendisiyle başbaşa olduğunda Resûlullah'tan *sallallahu aleyhi ve sellem* işittiğin bir hadis (varsa) bana yaz." Muğire de bana şunu yazdırdı:

"Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem*: ***"Muhakkak ki Allah üç şeyi haram kılmış, üç şeyi de yasaklamıştır. Haram kıldığı üç şey; annelere kötü davranmak, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek, verilmesi gerekeni vermemek, hak edilmeyeni istemektir. Yasakladığı üç şey ise; dedikodu yapmak, yüzsüzlük ederek dilenmek ve malı zayi etmektir"*** buyurduğunu işittim."[386]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٢٨٤﴾)

284-"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet, (لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا) **"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar"**[387] ayeti ile neshedilmiştir.

Abdullah b. İshak el-Mervezi'nin bildirdiğine göre Muammer, Katade'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: (وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ) **"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker"** ayeti, (لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا) **"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar"** ayeti ile neshedilmiştir.

386 Bkz: Ahmed b. Hanbel, Müsned: 4/250

387 Bakara, 2/286

Abdullah b. Muhammed'in bildirdiğine göre Muammer, Zühri'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Ömer *radıyallahu anh* (وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ) **"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de"** ayetini okuyup ağladı ve "İçimizden geçirdiklerimizden ötürü hesaba çekileceğiz" dedi. Sonra yine ağlamaya devam etti. Öyle ki ağlama sesi etraftan duyuldu. Yanında oturmakta olan adamlardan biri kalkıp İbn Abbas'a *radıyallahu anh* gitti ve durumu ona anlattı.

İbn Abbas *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Allah, İbn Ömer'e rahmet etsin. Onun bu hissettiklerini başka Müslümanlar da hissetmişlerdi. Nihayet daha sonra (لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا) **"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar"** ayeti indi."

Şa'bi'nin bildirdiğine göre Ebu Ubeyde, Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: (وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ) **"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de"** ayetini, sonra gelen (لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ) **"Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır."**[388] ayeti neshetmiştir."

Muaviye b. Salih'in bildirdiğine göre Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: (وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ) **"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker"** ayeti neshedilmemiştir. Lâkin Yüce Allah kıyamet gününde halkı (haşir meydanında) topladığında onlara, "Meleklerimin fark edemedikleri içinizdeki düşüncelerinizi size haber vereceğim" diyecektir. Mümin olanların içlerindeki düşünceleri kendilerine bildirdikten sonra onları bağışlayacaktır. Bunu ayetin devamındaki şu ifadeden anlamaktayız:

(فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ)

"Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."[389]

388 Bakara, 2/286
389 Bakara, 2/284

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ)

"(Allah) sizi kalplerinizin kazandığından (bile bile şek, şüphe ve nifaktan) sorumlu tutar."[390]

Rebî b. Enes'in de benzer şeyler söylediği rivayet edilmiştir.

Amr b. Ubeyd, Hasan'ın şöyle dediğini nakletmiştir:

"(وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ) **"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker"** muhkem bir ayettir, neshedilmemiştir."

Mücahid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet, kalpteki şüphelerden ve kesin inançtan ötürü insanın sorgulanacağı anlamında kesin hüküm ifade etmektedir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayetin neshedilmiş olması, iki sebepten ötürü mümkün değildir:

1-Allah'ın verdiği haberlerde nesh meydana geldiğini söylemek caiz değildir. Çünkü O'nun verdiği haberlerde nesh meydana gelmesi, bedâ'ya delalet eder. Yüce

Allah, işlerin sonunu ve akıbetini bilir. O'nun hakkında bedâ[391] olduğunu söylemek caiz değildir.

2-İnsanın gücünü aşan şeylerle yükümlü kılınması abes ve aklı ermezliktir. Yüce Allah böyle bir şeyi yapmaktan münezzehtir. Bahsedilen ayetin neshedildiğini söylediği rivayet edilenler böyle bir şey söylemiş değil-

390 Bakara, 2/225

391 Bedâ, Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişme olabileceğini ileri süren Şîa fırkasına ait bir görüşün adıdır. Bu görüşe göre; Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olay daha sonra haber verdiğinden başka bir şekilde vuku bulabilir. Bedâ fikri, Allah'a bilgisizlik ve eksiklik nispet ettiği için ehl-i sünnet tarafından kabul görmemiştir.

dirler. Bu, ravinin kelime hatasıdır. Belki de ravi bu kelimeyi kullanmakla ayetin manasını açıklamak ve yanlış manalandırmadan doğacak vehimleri gidermek istemiştir.

Miksem, bu ayetin şahitliği gizlemek hakkında nazil olduğunu İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* söylediğini rivayet etmiştir. İkrime'den benzer bir ifade rivayet edilmiştir. İbn Abbas *radıyallahu anh* ile İkrime'den başka şahıslardan gelen rivayetlere göre bu ayet, şahitlikten başka kalpte gizlenen şeylerle de ilgilidir. Bu görüş, kabule daha fazla layıktır. Çünkü bu, hem genel hüküm ifade etmekte hem de manası kendi başına bir bütünlük ifade etmektedir. Hem şahitlik hem de kalpte gizlenen başka şeyler hakkında hüküm bildirmektedir. Kalplerdeki kötü niyetlerden ve bu çerçevede işlenen günahlardan insanın sorumlu tutulacağı, benzer ayetlerde bildirilmektedir:

(وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ)

"(Allah) sizi kalplerinizin kazandığından (bile bile işlediğiniz günahlardan) sorumlu tutar."[392]

(اِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ)

"İman edeneler arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için elem dolu bir azap vardır."[393]

(فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ)

"Kalplerinde bir hastalık (münafıklıktan kaynaklanan bir şüphe) vardır."[394]

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

392 Bakara, 2/225
393 Nûr, 24/19
394 Bakara, 2/10

(إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى عَفَا لأُمَّتِي عَمَّا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا بِهِ أَوْ يَعْمَلُوا)

***"Ümmetimin içinden geçirip de söylemediği ve yapmadığı (kötü düşünceleri) şüphesiz Allah bağışlamıştır."*[395]"**

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: İçten geçirilen şeyler boşama, köle azad etme, sadaka, zekât ve hibe gibi konularda hüküm ifade etmez. Bu gibi şeyler dil ile telaffuz edilmedikçe salt bir niyetle gerçekleşmezler. Ayette kişinin sorumlu tutulacağı bildirilen şeyler, kul ile Rabbi arasındaki hususlardır.

Hasan b. Atiyye'nin bildirdiğine göre babası Atiyye, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* (وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ) **"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker"** ayeti hakkında şöyle bir açıklamada bulunduğunu rivayet etmiştir:

"Gizli, açık bütün yaptıklarından ötürü Allah seni hesaba çeker. Mümin bir kul, hayırlı bir iş yapmayı içinden geçirir de o işi yaparsa, ondan ötürü kendisine on sevap yazılır. Yapmaya gücü yetmezse, mümin bir kimse olması hasebiyle kendisine bir sevap yazılır. Allah, müminin gizli, açık her hâlinden razı olmuştur. İçinden geçirdiği kötü bir şeyse, sırların yoklanacağı günde Allah onu kendisine gösterir. Eğer o kötülüğü işlememişse, işlemediği sürece Allah onu ondan ötürü hesaba çekmez. Eğer o kötülüğü yapmışsa, Allah kendisini bağışlar.

Nitekim bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّاٰتِهِمْ)

***"İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar."*[396]**

---

395 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/298

396 Ahkaf, 46/16

(إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى عَفَا لأُمَّتِى عَمَّا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا بِهِ أَوْ يَعْمَلُوا)

"Ümmetimin içinden geçirip de söylemediği ve yapmadığı (kötü düşünceleri) şüphesiz Allah bağışlamıştır" hadisinde söylenmek istenen işte budur."

["Allah, Bir Kimseyi Ancak Gücünün Yettiği Şeyle Yükümlü Kılar" Ayeti]

(اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾)

(لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾)

285-"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: «Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.» Şöyle de dediler: «İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.»"

286-"Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): «Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin

gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.»"

(لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا)

"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar" ayeti, Yüce Allah'ın hiç kimseye güç ve takatinin üzerinde bir mükellefiyet yüklemeyeceğine dair bir nasstır. Bir kimseye güç ve kudretinin üzerinde bir mükellefiyet yüklerse, ona kapasitesinden fazla bir yük yüklemiş olur. Mesela bir kimse, "Ben şunu ve şunu yapacak kapasitede değilim" derse, "Ben şu işi yapacak güç ve kudrete sahip değilim" demiş gibi olur. Hatta kapasite (وُسْع), "güç" ve "takat" kelimelerinin bir derece altındadır. Cenab-ı Allah'ın kötürümü yürümekle, körü görmekle, eli kesik kimseyi de bir şeyi tutmakla yükümlü kılmayı caiz görmediği hususunda İslam ümmetinin görüş birliği vardır. Çünkü anılan bu kişiler, sayılan bu işleri yapma güç ve takatine sahip değildirler. Ümmetin arasında bu hususta ihtilaf yoktur. Namazı ayakta kılamayan kimsenin kıyam ile yükümlü olmadığı, oturarak kılamayan kimsenin oturmakla yükümlü olmadığı, aksine yan gelip uzanarak, imâ ile kılabileceği hakkında hadisler vardır. Çünkü bu kişi, namazı ancak bu şekilde kılabilecektir. Kur'an nassı, bir işi yapmaya güç yetiremeyen kimsenin o işi yapma mükellefiyetini, onun üzerinden kaldırmıştır.

Bazı cahiller, Allah'a abes ve aklı ermezlik nispet ederek şöyle demişlerdir: "Mükellefiyet ehli kimselere emredilen işlerin hepsini yapmaya veya yasaklanan işlerin hepsinden uzak durmaya mükellefin gücü ve takati yetmez. (Yapmaya güçlerinin yetmediği işleri yapmakla ve uzak durmaya güçlerinin yetmeyeceği şeylerden uzak durmakla yükümlü kılınmışlardır)."

Oysa kendilerinden önce Yüce Allah (لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا) **"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar"**[397] buyurarak onları yalanlamıştır. Bununla birlikte akıl da, insana gücünün üstünde mükellefiyyet yüklemenin kabih/çirkin olduğunu kabul etmektedir. Bir işin,

397 Bakara, 2/286

yapılmasına hiç de ihtiyaç olmayan kabih/çirkin bir iş olduğunu bilen kimse o işi yapmaz.

Bununla ilgili hükümlerden biri şudur: Yapmaya kapasitelerinin yetmediği farzlar, mükelleflerin üzerinden kalkar. Kapasite, güç ve takatin bir derece altındadır. Dolayısıyla mükellefler, yapmakta zorlandıkları farzları yerine getirmek için olanca güç ve takatlerini sarfetmek mecburiyetinde değildirler. Mesela oruç tutmakta çok zorlanan, tuttuğu takdirde her ne kadar ölme tehlikesiyle karşılaşmayacak olsa da bedenine zarar gelecek olan ileri derecede yaşlı bir kimsenin oruç tutması gerekmez. Çünkü Yüce Allah onu ölüm kertesine götürmeyen ve ancak yapabileceği şeyleri yapmakla yükümlü kılmıştır. Tuttuğu takdirde orucun kendisine zarar vermesinden, gusletmek için suyu kullandığı takdirde sudan zarar görmekten korkan hasta kimse de aynı hükme tabidir. Çünkü Cenab-ı Allah, insanı, ancak zora sokmadan yapabileceği şeyleri yapmakla yükümlü kıldığını bildirmiştir. Nitekim (وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ) **"Allah, dileseydi sizi zora sokardı"**[398] buyurmuş ve Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle nitelemiştir:

(عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ)

"Sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir."[399]

Bu ilke, Allah'ın diğer ve yasakları için de geçerli olan daimi bir hükümdür. Bunlarla ilgili mükellefiyetler, kulun güç ve takati ile orantılıdır.

["Ey Rabbimiz! Unutur ya da Yanılırsak Bizi Sorumlu Tutma" Ayeti]

(رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَٓا اِنْ نَسٖينَٓا اَوْ اَخْطَاْنَا)

"Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!"[400]

398 Bakara, 2/220
399 Tevbe, 9/128
400 Bakara, 2/286

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Unutma iki şekilde olur:

1-Unutarak yapılabilen bir işi unutarak yapmaktır. Böyle bir fiil sonucunda suç işleyen kimsenin mazeretini beyan etmesi güzel olur.

2-Yapılması emredilen bir işi her ne kadar sehven ve dalgınlık sonucunda olmasa da, insanın içine düşen bir şüphe veya kendisinin kötü bir te'vilde bulunarak yapması. Bu durumda failin, yaptığı işten ötürü Allah'tan bağışlanma dilemesi güzel olur.

Terk etme anlamındaki unutma, Arap lügatinde meşhurdur. Mesela şu ayette "unutma" kelimesi bu anlamda kullanılmıştır:

(نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ)

"Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."[401]

Yani Allah'ın emrini unuttular. O'nun vereceği sevap ve mükâfatı hak etmediler. Onların yaptıklarına mukabele, yani karşılık olsun diye bu ayette "unutma" kelimesi Allah hakkında da kullanılmıştır. Tıpkı şu ayetlerdeki karşılıkta olduğu gibi:

(وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا)

"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)."[402]

(فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ)

"Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin)."[403]

401 Tevbe, 9 /67
402 Şûrâ, 42/40
403 Bakara, 2/194

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Unutmak, hatırlamanın zıddıdır. Azaba çarptırılmama bakımından unutmanın, Allah ile kul arasını ilgilendiren kısmı hükümsüzdür. Unutma durumunda iken mükellefiyetin hükmü işlemez. O durumdayken işlenen hatadan dolayı ahirette hesaba çekilmek söz konusu değildir. Bu, unutma durumunda yapılamayan ibadetlerin hükümsüz olduğu anlamına gelmez. Aksine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, unutma hâlinde yapılamayan birçok görevin hükmünün bağlayıcı olduğunu kesin bir dille ifade buyurmuşlardır. Ümmet de bunların hükmünün bağlayıcı olduğu, yani daha sonra hatırlandığında yerine getirilmesi gerektiği hususunda ittifak etmiştir. Mesela unutma durumunda yapılamayan ibadetlerle ilgili olarak Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuşlardır:

(مَنْ نَامَ عَنْ صَلَاةٍ أَوْ نَسِيَهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا» ، ثُمَّ تَلَا: {أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي})

“Bir kimse uyuya kalır veya unutur da namazı (vaktinde) kılamazsa, hatırladığında kılsın.”

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle buyurduktan sonra: **“Beni anmak için namaz kıl!”**[404] ayetini okudu.”[405]

Buradaki ayette, unutulan namazın hatırlandığında kılınması gerektiği bildirilmek istenmiştir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur:

(وَاذْكُرْ رَبَّكَ اذا نَسِيتَ)

“Unuttuğun zaman Rabbini an.”[406]

Bu ayet, unutularak yapılmayan ibadetlerin, hatırlandıklarında kaza edilmeleri gerektiği hususunda genel hüküm ifade etmektedir. Unutarak oruç tutmayan, zekât vermeyen ve diğer farzları yerine getirmeyen kimsenin, hatırladığında kaza etmekle yükümlü olma bakımından unutarak

404 Ta-ha, 20/14
405 Taberani, el-Mucemu’l Evsat: 6/182
406 Kehf, 18/24

namazı kılmayan kimse hükmünde olduğu hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Aynı şekilde mezhebimizin (Hanefî) fakihleri, namazda olduğunu unutarak konuşan kimsenin bilerek konuşan kimse hükmünde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü usûle göre farzlarda unutarak ihlalde bulunan ile kasten ihlalde bulunan aynı hükme tabidirler. Hakkında nass bulunan durumlar dışında unutmanın sonuca etkisi olmaz.

Namazının geçersiz olması bakımından unutarak abdest almayan kimse ile bilerek abdest almayan kimse arasında bir fark bulunmadığı hususunda fakihler aynı görüştedirler. Fakihler Ramazan ayında gündüzleyin unutarak bir şeyler yiyen kimsenin kıyasa göre orucunun bozulması gerektiğini söyledikten sonra, bu durumdaki kimsenin orucunun bozulmayacağını bildiren bir hadisten dolayı kıyası terk etmişlerdir. Bu anlattıklarımızla birlikte unutan kimse, her ne şekilde yapmış olursa olsun, unutma durumunda farzını edâ etmiştir (üzerine düşeni yerine getirmiştir). Çünkü bu durumda Cenab-ı Allah onu başka bir şeyle yükümlü kılmış değildir. Ancak kaza, zikretmiş olduğumuz deliller dolayısıyla mükellefin yapmasını Allah'ın gerekli kıldığı başka bir farzdır. Şu hâlde unutma, mükellefi sadece günahtan korur. Ama farzı yerine getirmekten muaf kılmaz.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* (رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ, وَالنِّسْيَانُ) ***"Ümmetimin üzerinden hata ve unutma(nın sorumluluğu) kaldırıldı"***[407] hadisi, unutma ve hata sebebiyle işlenen ihlallerden dolayı kulun günaha girmemesiyle sınırlıdır. Yoksa yapılmayan farzın, hükümsüz hâle geleceği manasına değildir. Bilindiği gibi Yüce Allah, yanılarak öldürmede diyet ve kefaretin vacip olduğunu kesin bir şekilde ifade buyurmuştur. Bu sebeple Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hata ve yanılmayla birlikte unutmadan da söz etmiştir. Bu hadis, anlam benzerliği itibariyle bu ayet gibidir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Sizin fıkhî esaslarınıza göre hayvan kesimi sırasında besmele çekmek farzdır. Kesen kişi bilerek besmele çekmezse, kesilen hayvan leş olur. Ama unutarak besmele çekmezse kesilen hayvan helal şekilde kesilmiş olur. Siz bu kesiciyi, unutarak abdest almayıp namazı abdestsiz kılan ve bu namazı yeniden

407 Askalani, Telhisu'l-Habîr: 4/420

kılmakla emrolunan, aynı şekilde namazda olduğunu unutarak konuşan kimse ile aynı hükme tabi kılmadınız."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Unutma durumundayken yapmış olduğundan başka bir şeyi yapmakla yükümlü olmadığını açıklamıştık. Hatırladıktan sonra ise yapması gereken, yeni ve başka bir farzdır. Aynı şekilde bu hayvan kesimi meselesinde kesicinin unutma hâlinde besmele çekmekle mükellef olmamasını caiz görmekteyiz. Buna göre unutma hâlinde besmele çekilmeden yapılan kesim sahihtir. Kesimden sonra aynı hayvanı yeniden kesmek mümkün değildir ki kesiciyi, namazı yeniden kılmak ve orucu yeniden tutmak gibi, kesimi yeniden yapmakla mükellef kılalım.[408]

["Onun Kazandığı İyilik Kendi Yararına, Kötülük De Kendi Zararınadır" Ayeti]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ)

"Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır." [409]

Bu ayet, mana bakımından şu ayetlere benzemektedir:

(وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا)

"Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır."[410]

(وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى)

408 [Namaz ve oruç gibi ibadetlerdeki unutmaların telafisi, kaza etmek suretiyle mümkünken; hayvan kesimi gibi durumlardaki unutmaların telafisi, kesilmiş hayvanın yeniden kesilmesi (kazası) mümkün olmadığından yenilenmesi/kazası olmaz. Musahhih]

409 Bakara, 2/286

410 En'âm, 6/164

"İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir."[411]

Bu ayetler, her mükellefin yaptığı işin hükmünün kendisini ilgilendirdiğine, bir kimsenin başkası aleyhinde tasarrufta bulunmasının caiz olmadığına, kişinin başkasının işlediği suçtan sorumlu tutulmayacağına delalet etmektedirler. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de Ebu Remse'yi *radıyallahu anh* oğlu ile birlikte gördüğünde ***"Bu senin oğlun mu?"*** diye sormuş, 'Evet' cevabını alınca da şöyle buyurmuştu: ***"Senin işlediğin suçtan o sorumlu tutulmaz. Onun işlediği suçtan da sen sorumlu tutulmazsın."***[412]

Başka bir hadiste de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(لَا يُؤْخَذُ الرَّجُلُ بِجَرِيرَةِ أَبِيهِ، وَلَا بِجَرِيرَةِ أَخِيهِ)

"Adam, babasının işlediği suçtan ve de kardeşinin işlediği suçtan sorumlu tutulmaz."[413]

Akılların başka türlüsünü kabul etmeyeceği adalet, işte budur.

(لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ)

"Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır."

Bu ayet, özel bir delil bulunmadıkça bir kimsenin kısıtlılık altına alınamayacağına, kadı veya başkasının, sahibinin rızası olmadan bir kimsenin malını satarak veya mali tasarruflarda bulunmasına engel olarak aleyhine tasarruflarda bulunamayacağına delil gösterilmektedir.

Yine bu ayet, Mâlik b. Enes'in, "Bir adam borçlunun izni olmadan borcunu alacaklısına öderse, ödemiş olduğu tutarı gidip borçludan talep

411 Necm, 53/39, 40
412 Ebu Davud, Tereccül, 17
413 Ebu Davud, Sünnet, 16

edebilir" görüşünün batıl olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Cenab-ı Allah, kişinin kazandığı iyiliğin kendisinin lehine, kazandığı kötülüğün de kendisinin aleyhine olacağını bildirmiş, başkasının kendisini yükümlülük altına sokmasını menetmiştir.

["Ey Rabbimiz! Bize, Bizden Öncekilere Yüklediğin Gibi Ağır Yük Yükleme" Ayeti]

(رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا)

"Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme."[414]

Ayette geçen (اصر) kelimesinin manasının ağırlık olduğu söylenmiştir. Sözlükte meyletmek manasına gelir. Çoğulu (أواصر) dir. Akrabalık bağlarına (أواصرُ الرَّحِم) denir. Çünkü aralarındaki bu bağ sebebiyle kişi, akrabalarına meyleder. Bu kelimenin tekili, (آصِرة) dir. (الْمَأصَرُ) kelimesinin, geçecek olanları durdurmak için yola veya ırmağa gerilen ip manasına geldiği söylenmiştir. Yoldan veya ırmaktan geçecek olanlar bu iple durdurulup geriye doğru meylettirilirler ki ileriye geçemesinler ve kendilerinden vergi ya da haraç alınsın.

(لَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا) ayetinde kastedilen mana, altından kalkılamayacak emirlerin verilmemesidir.

İbn Abbas *radıyallahu anh*, Mücahid ve Katade'nin aşağıdaki ayetin manası hakkında benzer şeyler söyledikleri rivayet edilmiştir.

(وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ)

"(Allah), dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi."[415]

Yani sizi sıkıntıya sokmadı.

414 Bakara, 2/286
415 Hac, 22/78

(يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ)

"Allah size kolaylık diler."[416]

(مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ)

"Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez."[417]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de dinde güçlük olmadığını bildirmiştir:

"Size müsamahakâr hanif dini ile geldim."[418]

İsrailoğulları hakkında şöyle buyurmuştur:

"Bir kavim, dini kendilerine zorlaştırmaya çalıştılar. Allah da onlara zorlaştırdı."[419]

(وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا)

"Ey Rabbimiz! Bize ağır emir ve yasaklar yükleme."

(كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا)

"Bizden öncekilere yüklediğin gibi."

Bu, anlam bakımından şu ayete benzemektedir:

(وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ)

416 Bakara, 2/185
417 Mâide, 5/6
418 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 8/170
419 Ebu Davud, Edeb, 51

"Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır."[420]

Bu ve benzeri ayetler, fakihlerin ihtilaf edip içtihat alanına bıraktıkları dinî konularda zorluk, sıkıntı ve ağır yükler getirmenin doğru olmadığına delalet etmektedirler. Zorluk, sıkıntı ve ağır yük getirenler, bu ayetler karşısında haksız ve yenik duruma düşmektedirler. Mesela abdestte niyet ve tertibi farz sayan ve buna benzer hükümler getirenler, sıkıntı ve zorluk çıkarmayı reddeden ayetler karşısında yenik duruma düşmüşlerdir. Bu durum, zikretmiş olduğumuz ayetlerin zahirine dayanmamızı bizlere caiz kılmaktadır.

["Ey Rabbimiz! Bize Gücümüzün Yetmediği Şeyleri Yükleme!" Ayeti]

(رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ)

"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"[421]

Bu cümlenin iki şekilde manalandırılabileceği söylenmiştir:

1-Kendilerini öldürmeleri ya da helâk etmeleri gibi İsrailoğullarının yükümlü kılındıkları şiddetli ve ağır hükümlerle yükümlü kılınmamak, Allah'tan dilenmektedir. "Ağır" derken takat getirilemeyen ve güç yetirilemeyen hükümlerle mükellef kılınmak kastedilmiş olabilir. "Falan ile konuşmaya takat getiremem ve dayanamam" ya da "Onu görmeye takat getiremem ve dayanamam" demek gibi. Bu, falan adamla konuşma veya onu görme gücünden yoksun olma anlamını ifade etmez. Kendisini sevmediğim ve hoşlanmadığım için onunla konuşmak veya onu görmek bana ağır gelir, manasınadır. Bu ifadeler, mana bakımından şu ayete benzemektedir:

(وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا)

"Onu dinleyemezlerdi."[422]

420 Arâf, 7/157
421 Bakara, 2/286
422 Kehf, 18/101

Kulakları sağlam olduğu hâlde onu dinleyemezlerdi. Ona kulak vermek, ağırlarına gittiği için ondan yüz çevirdiler ve işitemeyenler gibi oldular.

2-'Ey Rabbimiz dayanamayacağımız azabı bize yükleme' diye dua edilmektedir.

Bu ayetin her iki manayı taşıması da mümkündür.

Doğrusunu Allah bilir.

Bakara Suresi'nin sonu.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

3- ÂL-İ İMRÂN SURESİ

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(هُوَ الَّذ۪ي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْو۪يلِه۪ۚ وَمَا يَعْلَمُ تَأْو۪يلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِه۪ۙ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَاۚ وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾)

7-"O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Muhkem ve müteşabih kavramlarının manasını bu kitabın başında açıklamıştık. Orada bu kavramlardan her birinin iki manaya geldiğini de söylemiştik. Bunlardan biri: Kur'an'ın tamamının bu kavramlarla vasıflandırmanın sahih olduğu, diğeri ise: Kur'an'ın (tamamını değil), bir kısmını vasıflandırmanın sahih olduğudur.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

﴿الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ﴾

"Elif, Lâm, Râ. Bu Kur'an; âyetleri muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış bir kitaptır."[423]

﴿الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ﴾

"Elif, Lâm, Râ. Bunlar hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir."[424]

Bu ayetlerde Kur'an'ın tamamı muhkemlikle vasıflandırılmıştır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

﴿اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ﴾

"Allah sözün en güzelini âyetleri (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir."[425]

Bu ayette, Kur'an'ın tamamı müteşabih olarak vasıflandırılmıştır.

Başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur:

﴿هُوَ الَّذٓي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ﴾

"O, sana Kitab'ı indirendir. O'nun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır, diğerleri de müteşabihtir."

---

423 Hûd, 1/11
424 Yunus, 10/1
425 Zümer, 23/39

Bu ayette de Kur'an'ın bir kısmı muhkem, diğer bir kısmı ise müteşabih olarak vasıflandırılmıştır. Doğru olan, Kur'an'ın tamamını kapsayan muhkemliktir.

Ayetlerinin sağlam yapı diyebileceğimiz "itkan" özelliğine sahip olması sayesinde de Kur'an, bütün beşer kelamının fevkine çıkmaktadır.

(مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ)

"Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır."

Bu ayetle de, müşterek anlamlı olmayan Kur'an kelimeleri kastedilmiştir. O kelimeleri okuyan ve ya işiten kimse, onun sadece bir manaya geldiğini bilir. İnsanların bu konuda farklı görüşlere sahip olduklarını söylemiştik. Ancak, başka manaya gelmeme özelliği, muhkem ayetler için söz konusudur ki, bu ayetler müteşabih olanların anasıdır. Çünkü müteşabih ayetleri manalandırırken, muhkem olan ayetler esas alınır ve onlara göre manalandırılırlar.

(كِتَابًا مُتَشَابِهًا)

"...benzeyen kitap" ayetinde geçen ve Kur'an'ın tamamı için kastedilen müteşabih kelimesiyle; ayetlerin birbirine muvafık olması, aralarında ihtilaf ve zıtlığın bulunmaması kast edilir. Kur'an'ın bir kısım ayetleri için söz konusu olan diğer müteşabihliğe gelince, selef ulemasının bu konudaki görüşlerini nakletmiştik.

İbn Abbas'tan *radıyallahu anh* rivayet edilen "Muhkem, nesheden ayettir. Müteşabih ise neshedilen ayettir" sözü, bize göre muhkem ve müteşabihin kısımlarından biridir. Çünkü İbn Abbas *radıyallahu anh* bunu söylemekle, muhkem ile müteşabihin başka tanımları olabileceğini reddetmiş değildir. Nesheden ayetin muhkem olarak adlandırılması doğru olabilir. Çünkü onun hükmü sabittir. Araplar, sağlam binaya "muhkem" derler. Sıkıca bağlanmış ve çözülmesi mümkün olmayan düğüme de "muhkem" derler. Bu sebeple de nesheden ayete muhkem demek caizdir. Çünkü böyle bir ayet, sabit ve kalıcı niteliktedir. Neshedilen ayete müteşabih denir. Çünkü

okunma bakımından o da muhkem ayete benzer. Ancak hükmün sabitliği bakımından ondan ayrılır. Okuyan kişi, onun hükmünün sabit veya nesh edilmiş olduğunu bilemeyip karıştırabilir. Bu bakımdan müteşabih ayete nesh edilmiş demek mümkündür.

"Muhkem, mükerrer kelimeler içermeyen ayettir. Müteşabih ise mükerrer kelimeler içeren ayettir" tanımına gelince bu tanımdaki müteşabih, kişinin ayetin hangi yönden muhkem olduğunu tam olarak anlayamaması manasınadır. Kişinin hangi yönden muhkem olduğunu anlayamadığı bütün ayetler, muhkemlik yönü açık bir şekilde anlaşılıncaya kadar bu kapsama girerler. Bu bakımdan, muhkemlik yönü bilinemeyen ayetlere de müteşabih denir. Bu görüşe göre kişinin hikmet yönünü karıştırmadığı ayet, muhkemdir. Bu da muhkem ve müteşabihin tanımlarından biri olabilir. Muhkemlik ciheti bilinen ayete muhkem adını vermek caiz ve mümkündür.

Cabir b. Abdullah'tan *radıyallahu anh* rivayet edilen görüşe göre ise; muhkem, hangi yönde te'vil edileceği bilinen ayettir. Müteşabih ise hangi yönde te'vil edileceği bilinmeyen ayettir. Buna örnek olarak şu ayet ve benzerleri gösterilebilir:

(يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَيهَا)

"Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar."[426]

Bu ayete hem muhkem hem de müteşabih demek caizdir. Zira vakti ve manası bilinen şeyde müteşabihlik olmaz. Böyle bir ayetin manası muhkem kılınmıştır. Te'vili, manası ve vakti bilinmeyen ayet ise okuyan ve dinleyen açısından müteşabih vasıfta olduğu için, müteşabih olarak adlandırılması caizdir. Muhkem ve müteşabih kelimelerinin, bu rivayetlerde yapılan tanımların hepsine uyma ihtimali vardır. Eğer bu kelimelerin yapılan bu tanımlara uyma ihtimali olmasaydı, ulema bunları bu şekillerde te'vil etmezlerdi. "Muhkem sadece bir manayı taşıyan ayettir. Müteşabih ise iki manaya ihtimali olan ayettir" şeklinde nakletmiş olduğumuz tanım, bu iki kavramın içerdiği manalardan sadece biridir. Bu kısımdaki

426 A'râf, 7/187

muhkem ayet, delaleti sağlam, manası da açık ve net olduğu için muhkem olarak adlandırılmıştır. Müteşabih ise bir bakıma muhkem olana benzeyip onun manasına uyma ihtimali olduğu, bunun yanı sıra mana bakımından muhkeme muhalif olan başka bir ayete de benzediği için bu adı almıştır.

Muhkem ve müteşabih kavramları bu anlattığımız manaları kendi aralarında âdeta sıra ile alıp verdiklerine göre, müteşabih ayetten hangi mananın kastedildiğini öğrenmeye ihtiyacımız vardır.

Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْو۪يلِه۪)

"Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık (keyfi) yorumlarını yapmak için müteşabih ayetlerinin ardına düşerler."[427]

Bu ayetin özünden, müteşabih ayetleri, muhkem ayetleri esas alarak manalandırma emrinin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Çünkü Yüce Allah muhkem ayetleri, Kur'an'ın anası olarak nitelemiştir. Ana; bir şeyin, kendisinden doğduğu ve sonra yine kendisine döneceği şey demektir. Bu da müteşabih ayetleri Kur'an'ın anası olan muhkem ayetlere göre manalandırmayı gerektirmektedir.

Cenab-ı Allah bu emrini daha sonra şu ifade ile tekit etmiştir:

(فَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْو۪يلِه۪)

"Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih ayetlerinin ardına düşerler."

427 Âl-i İmrân, 3/7

Yüce Allah bu ayette muhkeme göre manalandırmadan müteşabih ayetlerin peşine düşenleri "kalplerinde eğrililik" olmakla nitelemiş ve bunların fitne çıkarmak istediklerini bize bildirmiştir. Bu ayette geçen "fitne" kelimesi ile kâfirlik ve dalalet kastedilmiştir. Fitneden bahsedilen bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ)

"Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür."[428] Yani Allah bilir ya burada, "Kâfirlik adam öldürmekten daha kötüdür" denmek istenmiştir. Müteşabih ayetlerin peşine düşüp onları muhkem ayetlere göre manalandırmayan kimsenin, kalbinde eğrilik, yani haktan başka tarafa meyil bulunduğu, müteşabih ayetleri kullanarak başkalarını sapıklık ve küfre davet ettiği haber verilmiştir. Böylece bu ayetle, birden fazla manaya ihtimali bulunan müteşabih ayetlerin, muhkem ayetlere göre manalandırılması gerektiği ispatlanmış oldu. Sonra, önceki sayfalarda naklettiğimiz müteşabih kavramı için yerine göre farklı şekillerde yapılan ve her birine de uyma ihtimali bulunan tanımlara baktığımızda şu sonuçla karşılaşmaktayız: Muhkemin nesh eden, müteşabihin ise nesh edilen ayet olduğunu söyleyen kimse, eğer bu ayetlerin nüzul tarihlerini biliyorsa, o zaman kendisi için bu ayetlerde müteşabihlik söz konusu olmaz. Çünkü nesh edilen ayetin hükmünün terk edilmiş olduğunu, nesh edenin ise hükmünün sabit olduğunu kesin olarak bilir. İki nüzul tarihini bilen için, artık bir nesh olayının meydana gelmiş olmasından başka bir ihtimal söz konusu değildir. Ama nüzul tarihlerini bilmeyen için, muhkemlik ve müteşabihlikte ikisinden birinin diğerine önceliği olmaz. Çünkü ikisinden her birinin nesh eden olması da nesh edilen olması da muhtemeldir. Bu, (مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ) **"Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir"** ayetinin kapsamına girmez.

'Muhkem, mükerrer kelimeler içermeyen ayettir. Müteşabih ise mükerrer kelimeler içeren ayettir' tanımına gelince, bu da mezkûr ayetin

428 Bakara, 2/191

kapsamına girmez. Çünkü bu tanımdaki müteşabih ayeti manalandırırken muhkem ayeti esas almak gerekmez. Sadece akıl ile üzerinde inceden inceye düşünmek ve verilen mananın lügate uygunluğuna bakmak gerekir. 'Muhkem, vakti ve te'vil yönü bilinen ayettir. Müteşabih ise kıyametin kopma zamanı ve nelerin küçük günah olduğu gibi bu dünya da hakkında Allah'ın bizi bilgilendirmediği şeyler misali vakti ve te'vil yönü bilinmeyen ayetlerdir' tanımına gelince, bu da mezkûr ayetin kapsamına girmez. Çünkü bu tanımdaki müteşabihi de muhkem ayeti esas alarak manalandırmamız mümkün değildir. Şu hâlde buraya kadar naklettiğimiz tanımların sonuncusunda geçen ve 'birden fazla manaya gelme ihtimali olan' şeklinde tanımlanan müteşabih ayeti manalandırırken, örneklerini kitabın baş tarafında verdiğimiz ve başka manalara gelme ihtimali olmayan muhkem ayetin esas alınması gerekmektedir. Diğerleri bu kapsamın dışında kalmaktadırlar. Müteşabih ayetlerin akliyyat ve sem'iyyat olmak üzere iki kısma ayrıldığını da söylemiştik. Birbirlerinden farklı da olsalar, önceki sayfalarda selef ulemasından nakletmiş olduğumuz muhkem ve müteşabih tanımlarının her birinin bir bakıma doğru sayılmasına engel bir durum yoktur. Ancak, manalandırırken muhkem ayeti esas alarak manalandırılması gereken müteşabih, bu son tanımdaki müteşabihtir. Yani, birden fazla manaya gelmesi muhtemel olan müteşabih ayettir. Çünkü diğer tanımlardaki müteşabih ayetleri manalandırırken muhkem ayeti esas almak mümkün değildir.

"Onun gerçek manasını ancak Allah bilir."[429]

Bu ayet, bütün müteşabih ayetlerin manasının ancak Allah tarafından bilinebileceği anlamındadır. Bu tür ayetlerin manasını bilmemizin imkânsız olduğunu bildirmektedir. Ama bazılarının manasını bilmemizin imkânsız olduğunu bildirmiş değildir.

429 Âl-i İmrân, 3/8

Buna ilişkin delil, şu ayettedir:

(وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَٓاءَ)

"Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar."[430]

Bu ayetin özünde, muhkem ayetleri esas alarak, müteşabih ayetlerin bir kısmının manasını anlayabileceğimize delalet vardır. Yoksa bu ayet, bütün müteşabih ayetlerin muhkem ayetlere hamledilmesinin vacip olduğuna delalet etmemektedir. Yine bu ayet, bizim müteşabih ayetlerin manasını anlamamızın mümkün olmadığına delalet etmektedir. Aksi hâlde (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ) **"Onun gerçek manasını ancak Allah bilir"** ayeti, bizim müteşabihlerin bir kısmını bilmemizin imkânsızlığını ifade etmiş olmaz. Anlamamızın ve bilmemizin imkânsız olduğu şeyler, kıyametin kopma zamanı ve küçük günahlardır. Bazı kimseler Kur'an'da, açıklanması gereken mücmel lafızların bulunduğunu, ancak açıklanmadıkları için bunların müteşabih grubuna girdiğini ve bunların manasını anlayamadığımızı söyleyebilmektedirler.

İlim ehli kimseler, (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) **"Onun gerçek manasını ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilirler."**[431] Ayetinin manası üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları cümlenin, mealdeki gibi (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) de tamamlandığını söylemektedirler. (وَالرَّاسِخُونَ) kelimesinin başındaki "vav" harfinin (لَقِيتُ زَيْدًا وَعَمْرًا) "Zeyd'e ve Amr'a rastladım" cümlesindeki "vav" gibi atıf harfi olduğunu söylemişlerdir. Başka bazı kimselerse cümlenin (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ) **"Onun gerçek manasını ancak Allah bilir"** de tamamlandığını, (وَالرَّاسِخُونَ) **"ve'r rasihun"** kelimesinin başındaki "vav" harfinin önceki cümleyle bağlantılı olmayıp, yeni bir cümlenin ve hitabın başladığını bildiren iptida "vav"ı olduğunu söylemişlerdir.

430 Bakara, 2/255
431 Âl-i İmrân, 3/7

(وَالرَّاسِخُونَ) "ve'r rasihun" kelimesinin başındaki "vav" harfinin atıf harfi olduğunu söyleyenler, ilimde derinleşmiş olanların da, müteşabih ayetlerin tamamını değil ama bazısının manasını bilebilecekleri görüşündedirler. Hz. Aişe *radıyallahu anh* ile Hasan'dan da benzer bir görüş rivayet edilmiştir.

İbn Ebi Nüceyh'in rivayetine göre (فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ) **"Kalplerinde şüphe olanlar, manen helâk olduklarından ötürü, fitne çıkarmak ve şüphe yaymak için müteşabih ayetlerin peşine düşerler"** ayetiyle ilgili olarak Mücahid şöyle demiştir: "Lâkin ilimde derinleşmiş olanlar, müteşabih ayetlerin manasını bilir ve 'Biz buna inandık' derler."

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ayetin manası *'İlimde derinleşmiş olanlar derler ki'* şeklindedir." Ömer b. Abdülaziz'in de aynı görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar da bilirler ve 'Biz ona inandık' derler."Rebi' b. Enes'in de aynı görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

Başka şekle ihtimali olsa bile ayetin lafzının gereğine bakılırsa, cümle şöyle takdir edilmelidir: (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللّٰهُ) "Onun, yani önce de açıkladığımız gibi bütün müteşabih ayetlerin gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise bunların bazısının manasını bilir ve "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. Yani, bu ayetleri muhkeme göre değerlendirip manalandırmalarına destek olacak delilleri bilirler. Anlattığımız şekilde, manasını bildiklerinin de bilemediklerinin de Rableri katından geldiğine iman ederler.

Bazısının manasını bilip bazısının manasını bilemediklerinde şöyle derler: "Bu ayetlerin tümünün Allah katından geldiğine inandık. Allah manasını bilemediklerimizin bilgisini, mutlaka bizim menfaat ve yararımıza, dinimiz ve dünyamızın hayrına olacağını bildiği için bizden gizlemiştir. Bize bildirdiğinin ve bildirmekte olduğunun da, menfaat ve yararımıza uygun olduğunu bildiği için, bize bildirmiş ve bildirmektedir."

Manasını bildiklerinin ve bilmediklerinin, tümünün sahih olduğunu itiraf ve tasdik ederler.

Bazı kimseler ayetteki cümlenin (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ)'ta tamamlandığını, devamındaki (وَالرَّاسِخُونَ) kelimesinin başındaki "vav" ın atıf harfi olmayıp, yeni cümlenin başlangıç harfi olduğunu zannetmektedirler. Zira atıf harfi olsaydı, (وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ) cümlesinin başına burada görüldüğü gibi "vav" harfi konurdu. Yeni bir cümle başladığı için başına da iptida harfi olan "vav" ın konması gerekirdi.

Birinci görüşte olanlar, bunun Arap lügati bakımından caiz olduğunu ve Kur'an'da örneğinin bulunduğunu söylemişlerdir. Ganimetlerin taksimi ile ilgili ayet buna örnek gösterilebilir:

(مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ)

"Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın Peygamberi'ne kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere ... aittir"

Ayetin sonunda da şu cümleye yer verilmiştir: (اِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ) **"Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir."**[432]

Bu ayette savaşlarda elde edilen ganimetlerin kime verileceği tafsilatlı olarak anlatılmış ve sonraki ayette şöyle buyrulmuştur:

(لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِر۪ينَ الَّذ۪ينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا)

"Bu mallar özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve Peygamberi'ne yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir."[433]

432 Haşr, 59/7
433 Haşr, 59/8

Bu ayetlerdeki anlatım şuraya kadar devam etmiştir: (وَالَّذِينَ جَآؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ) **"Onlardan sonra gelenler ise"** Bunlar da mutlaka öncekiler gibi ganimetten pay almayı hak eden gruba dâhildirler. Çünkü (وَالَّذِينَ جَآؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ) **"Onlardan sonra gelenler ise"** ibaresinin başındaki "vav" harfi atıf harfidir. Bunların da öncekilerle aynı hükme tabi olmalarını gerektirir. Bu ibarenin devamında ise sonradan gelenlerin şu duaları yer almaktadır:

(يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْايمَانِ)

"Şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla."[434]

"Rabbimiz! Bizi ve kardeşlerimizi bağışla" derler.

(وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ) cümlesi de yapı itibariyle buna benzemekte olup manası şöyledir: "İlimde derinleşmiş olanlar, müteşabih ayetlerin manasıyla ilgili karşılaştıkları delillere dayanarak ayetlerin te'vilini bilir ve Rabbimiz biz ona inandık, derler."

Böylece ilimde derinleşmiş olanlar, kendilerinden önce geçen "Allah" lafza-i celaline atfedilmiş olup, müteşabih ayetlerin manalarını bilirler, manası ortaya çıkmış olmaktadır. Şiirde de buna benzer cümleler vardır.

Yezid b. Müferrağ el-Himyeri bir şiirinde şöyle demiştir:

وَ شَرَيْتُ بُرْداً لَيْتَنِي ... مِنْ بَعْدِ بُرْدٍ كُنْتُ هَامَةً

اَلرِّيحُ تَبْكِي شَجْوَهَا ... وَالْبَرْقُ يَلْمَعُ فِي غَمَامَةٍ

Bir aba satın aldım, keşke

Sonra başkan olsaydım

Rüzgâr üzüntüden ağlıyor

Şimşek bulutlarda çakıyor.

434 Haşr, 59/10

Yani şimşek üzüntüsünden ötürü bulutlar arasında çakarak ağlıyor.

Arap lügatinde bu şekilde atıf yapmak mümkün olduğuna göre bu kuralı ayetlere de uygulayarak, müteşabih ayetleri manalandırırken muhkem ayetleri esas almak ve müteşabih ayete ona göre mana vermek gerekmektedir. Böyle olunca da ilimde derinleşmiş olanlar, müteşabih ayetleri manalandırırken muhkem ayetleri esas alarak müteşabih olanları te'vil edebilirler.

Diğer taraftan "vav" harfinin asıl fonksiyonu atfetmek olduğuna göre, onu asli fonksiyonuna uygun olarak manalandırmak gerekir. Böyle olunca da, ayette geçen ve başında "vav" harfi bulunan (وَالرَّاسِخُونَ) kelimesini, Allah lafza-i celaline atfetmek gerekir. Bir delile dayanmadan da yeni bir cümleyi başlatan "vav" harfi olarak değerlendirmek doğru olmaz. Bu ayette de "vav" harfini asli fonksiyonundan ayırıp iptidaiyye olarak değerlendirmemizi gerektiren bir delil bulunmamaktadır. Delil bulunmadığına göre, atıf harfi olarak değerlendirmemiz gerekmektedir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Müteşabih ayete mana verebilmek için muhkem ayeti kişi kendi aklına göre esas aldığında, yanlış yolda olan herkesin, kendi aklına göre bu hususta bir değerlendirme yaparak iddiada bulunması mümkün olur. Bu da müteşabih ayeti manalandırırken muhkem ayeti esas almanın yararını iptal eder."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Müteşabih ayeti manalandırırken muhkem ayeti esas almada kişi kendi aklına göre değil, ortak aklın kabullerine göre hareket etmek mecburiyetindedir. Bu ölçüler çerçevesinde bir ayetin muhkem olduğuna karar verirken, Arap lügat âlimlerinin ortak kabulüne göre karar verilir. Fasit âdetlere uyanların âdetlerine değil, ortak aklın kabullerine göre hareket edildiğinde, kişi kendi aklının ölçülerine göre mukaddimeler yaparak bir sonuca varmaya da ihtiyaç duymaz. Bu usûl çerçevesinde muhkemliğine karar verilen ayeti dinleyen kimse de manasını anlar. Böyle bir ayetin başka manaya ihtimali olmaz. Lafzından anlaşılan hakikî mana ne ise asıl manası da odur. Fasit âdetlere gelince onlara itibar edilmez.

"Kalbinde eğrilik bulunan kimsenin, muhkem ayeti bırakıp müteşabih ayetlerin peşine düşmesi nasıl olur?" diye sorulacak olursa, bu soruya Rebi' b. Enes'in yaptığı şu rivayetle cevap verilebilir:

Kalplerinde eğrilik bulunanların müteşabih ayetlerin peşine düştüklerini bildiren ayet, Necran heyeti hakkında nazil olmuştur. Bunlar Hz. İsa hakkında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile tartışmışlar, 'O, Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh değil mi?' diye sormuşlardı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* 'Evet Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruhtur' cevabını verince onlar, 'Bu bize yeter' demişlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi:

(فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ)

"Kalplerinde bir eğrilik olanlar, müteşabih ayetlerinin ardına düşerler." Bundan sonra da şu ayet indirildi:

(إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)

"Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi."[435]

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. İsa'nın Allah'ın kelimesi olduğunu söylemesini Necran heyeti çarpıtarak, güya Hz. İsa'nın da Allah gibi kadîm olduğu görüşünde olduğu şeklinde yorumladılar. Allah'tan bir ruh olduğunu söylemesini de aynı şekilde çarpıtarak, insanın ruhunun insanın bir cüz'ü oluşu gibi, Hz. İsa'nın da Allah'ın bir cüz'ü ve de onunla beraber kadîm olduğu şeklinde yorumladılar. Oysa Cenab-ı Allah, Hz. İsa hakkında **"Allah'ın kelimesi"** derken, onu geçmiş peygamberlerin kitaplarında müjdelemiş olduğunu bildirmiş olmaktadır. "Kelime" demekle, onun çok eski bir müjde olduğunu söylemek istemiştir. Ona kendi ruhu

435 Âl-i İmrân, 3/59

demiştir. Çünkü Yüce Allah onu babasız yaratmıştır. Dahası, Cebrail'e *aleyhissellem* emir vererek İsa'nın ruhunu Meryem'in koynuna üfletmiştir. Allah'ın evi, Allah'ın seması ve Allah'ın yeri ifadelerinde olduğu gibi, onu şereflendirmek için Allah'ın ruhu demiştir. Denildi ki: Yüce Allah Hz. İsa'yı *aleyhissellem* ruh olarak adlandırdığı gibi, Kur'an'ı da "ruh" olarak adlandırmıştır.

(وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا)

"İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik" [436]

Kur'an, dinî işlerinde insanlar için bir hayat olması hasebiyle ruh olarak adlandırılmıştır. Ancak kalplerinde eğrilik bulunanlar, Hz. İsa'nın Allah'ın ruhu olarak adlandırılmasını, kendi fasit görüşlerine, mezheplerine, inandıkları sapıklık ve kâfirliğe alet etmişlerdir.

Katade dedi ki: "Kalplerinde eğrilik bulunup müteşabih ayetlerin peşine düşenler, Haruriler ile Sebeilerdir."[437]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(قُلْ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ اِلٰى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾)

12-"İnkâr edenlere de ki: «Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır!»"

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak İbn Abbas *radıyallahu anh*, Katade ve İbn İshak'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Kureyş müşrikleri Bedir savaşında yenilgiye uğradıktan sonra, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'deki Yahudileri Kaynuka pazarında topladı. Onları İslam'a davet etti.

---

436 Şûrâ, 52/42

437 Haruriler, Haricilerin bir koludur. Sebeiler ise Abdullah b. Sebe'nin taraftarlarıdır. Abdullah, Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* ilah olduğunu iddia ediyordu.

Aksi hâlde Kureyş müşriklerinden intikam alındığı gibi, kendilerinden de intikam alınabileceğini söyleyerek onları uyardı. Ancak onlar bu çağrıya icabet etmediler ve "Biz, savaşma bilmeyen Kureyşliler gibi tecrübesiz değiliz. Bizimle savaşacak olursan bizim nasıl adamlar olduğumuzu anlarsın!" dediler. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi:

(قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ اِلٰى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ)

"İnkâr edenlere de ki: «Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır!»"

Bu ayet, Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçek peygamber olduğunu ispatlayan bir delildir. Çünkü ayette müminlerin müşrikleri mağlup edecekleri haber verilmekte ve daha sonra bu haberin gerçekleştiği görülmektedir. Bu bir tesadüf eseri de değildir. Bunun yanı sıra, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* geleceğe dair birçok haberler vermiş ve hiçbir aksilik olmaksızın hepsi de onun dediği gibi gerçekleşmiştir. Bu ancak gaybı bilen Allah katında olabilen bir şeydir. Çünkü yaratılmışlardan hiçbirinin gücü dâhilinde değildir ki, geleceğe dair haberler versin ve verdiği haberlerin tamamı da hiçbir aksilik olmaksızın, onun bildirdiği şekilde gerçekleşsin.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَٓاءُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُو۬لِي الْاَبْصَارِ ﴿١٣﴾)

13-"Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu. Öteki ise kâfirdi. (Onları) göz bakışıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu. Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır."

İbn Mesud *radıyallahu anh* ile Hasan'dan gelen rivayete göre bu ayet, müminlere hitap etmektedir. Bu zâtların görüşüne göre müşrikleri göz

bakışıyla kendilerinin iki misli görenler de müminlerdir. Aslında müşrikler sayıca Müslümanların üç katı oldukları hâlde Müslümanlar onları kendilerinin iki katı görmüşlerdi. Çünkü müşrikler bin kadar kişiyken, Müslümanlar üç yüz küsür kişiydiler. Cenab-ı Allah Müslümanların moralini güçlendirmek için müşriklerin sayısını onlara az gösterdi.

Başkaları dediler ki: (قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ) "Şüphesiz, sizin için bir ibret vardır" ayeti, (قُلْ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ اِلٰى جَهَنَّمَ) **"İnkâr edenlere de ki: «Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız»"** ayetinde, kendilerinden söz edilen kâfirlere hitap etmektedir. (قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ) ayeti ise kendisinden önceki bu ayete atfedilmiş ve mana bakımından onu tamamlamıştır. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Kâfirler, müminleri kendilerinin iki misli gördüler. Yüce Allah, onları korkutup kalplerine ürküntü vermek için göz bakışı ile onlara böyle gösterdi. Bu da müminler için güç ve kuvvet oldu. Mü'minler için zafer, kâfirler içinse hezimet kapılarından birini açmış oldu.

Bu ayette Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* Peygamberliğinin gerçekliğine iki bakımdan delalet vardır:

1-Sayı ve teçhizatı az olan bir topluluk, sayı ve teçhizat bakımından kendisinden üstün olan bir topluluğu yenmişti. Çünkü Yüce Allah, melekleri onların imdadına göndermişti. Bu da, olağanüstü bir durumdu.

2-Yüce Allah müminlere iki taifeden birini ele geçirip yeneceklerini vaad etmişti. Peygamber de *sallallahu aleyhi ve sellem* düşmanla karşılaşmazdan önce Müslümanlara, galip ve muzaffer olacaklarını haber vermişti. "Burası, falan müşrikin düşüp öleceği yerdir. Şurası da falanca müşrikin düşüp öleceği yerdir" buyurarak, hangi müşrikin nerede düşüp öleceğini önceden müminlere haber vermişti. Sonuçta da Allah'ın vaadi gerçekleşmiş ve Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* verdiği haber doğru çıkmıştı.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾)

14-"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır."

Hasan dedi ki: "Şehvetleri, yani nefsin şiddetle arzuladığı şeyleri şeytan, insana süslü gösterdi. Çünkü şehvetleri ve nefsin arzularını Yaratıcıdan daha çok yeren başka bir kimse yoktur."

Bazıları dediler ki: Nefsi arzulara karşı tabiatlarda bir eğilim yaratmakla Cenab-ı Allah, nefsi arzuları süslemiştir. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا)

"Şüphesiz biz yeryüzündeki şeyleri ona bir zinet yaptık."[438]

Başkaları dediler ki: Yüce Allah temiz arzuları süslü göstermiştir. Şeytan çirkin arzuları süslü göstermiştir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٢١﴾)

438 Kehf, 18/7

21-"Allah'ın âyetlerini inkar edenler, Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele."

Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Dedim ki: "Ey Allah'*ın* Resûl*ü*! K*ıyamet gününde insanların en şiddetli azap görecek olanı kimdir?*" Buyurdu ki: ***"Bir peygamberi ya da iyiliği tavsiye edip kötülükten alıkoyan birini öldüren kimsedir."***Böyle buyurduktan sonra şu ayeti okudu:

(وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ)

"Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele."

Bu ayeti okuduktan sonra şöyle buyurdu: ***"Ey Ebu Ubeyde!* İsrailoğulları, *günün evvelinde bir saatte 43 peygamber öldürdüler.* İsrailoğulları*nın* *âbid* şahsiyetlerinden 112 kişi *peygamber katillerine iyiliği emredip onları kötülükten sakındırmaya çalıştılar.* İsrailoğulları, *günün son vaktinde de bunların tümünü öldürdüler. Mezkûr ayette Yüce Allah*'ın anlattığı işte budur."**[439]

Bu ayette, ölüm korkusu söz konusu olsa bile kötülüğe karşı tavır koymanın caiz olduğu bildirilmektedir. Bunu yapmak, şerefli bir makamdır. Bu sayede bol sevap kazanılır. Çünkü iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırırken öldürülenleri Yüce Allah bu ayette methetmiştir.

Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh* ve başkaları, bu konuda Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir:

(أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ)

439 Bezzar, Müsned: 4/109

"Cihadın en faziletlisi, zalim sultanın yanında doğru söz söylemektir." [440]

Bazı rivayetlerde ***"Öldürülecek olsa bile"*** kaydı vardır.

Ebu Hanife'nin bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Şehitlerin en üstünü, Abdülmuttalip oğlu Hamza'*dır. Bir de zalim sultanın yanında doğru söz söylediği için öldürülen adamdır."* [441]

Amr b. Ubeyd dedi ki: "Adaletin gereğini yapmaktan dolayı candan olmak kadar iyi başka bir amelin bulunduğunu bilmiyoruz."

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ)

"Onları elem dolu bir azap ile müjdele."

Ayette her ne kadar Mekke müşriklerinin geçmişlerinden bahsedilmekte ise de onlar, geçmişlerinin yaptıklarını beğendikleri için, geçmişleri için yapılan azap tehdidine kendileri de dâhil edilmişlerdir. Şu ayetler de mana bakımından buna benzerlik arz etmektedirler:

(قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ)

"Daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"[442]

(اَلَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

440 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 8/282

441 Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Acuri el-Bağdadi, Eş-Şeria: 5/2245

442 Bakara, 2/91

"Onlar, "Allah, bize, ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti" dediler. De ki: "Benden önce size nice peygamberler, açık belgeleri ve sizin dediğiniz şeyi getirdi. Eğer doğru söyleyenler iseniz, niçin onları öldürdünüz?" [443]

Peygamberleri öldürme suçu bu ayetlerde muhataplara nispet edilmiştir. Çünkü onlar, geçmişte peygamberleri öldüren atalarının işledikleri bu suça razı oldular ve bu sebeple de onlara dost oldular. Peygamberleri öldürmeye razı olmada onlara ortak oldukları gibi, azabı hak etmede de onlara ortak oldular.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلَى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾)

23-"Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmüyor musun ki, Allah'ın Kitabı'na çağrılıyorlar." [444]

İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* bu ayetle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayette Yahudiler kastedilmiştir. Allah'ın kitabı olan Tevrat'a ve içinde Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* geleceği müjdesi bulunan diğer kitaplara çağırılmış ve bu kitaplara göre Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* peygamberliğini kabul etmeye davet edilmişlerdi. Nitekim başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur:

(قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرٰيةِ فَاتْلُوهَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

"De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun." [445]

---

443 Âl-i İmrân, 3/183
444 Âl-i İmrân, 3/23
445 Âl-i İmrân, 3/93

Bu çağrıdan sonra ehl-i kitaptan bazıları yüz çevirip gittiler. Çünkü kendi kitaplarında Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* ve onun nübüvvetinin gerçekliğinden bahsedildiğini biliyorlardı. Bilmeselerdi, kitaplarında anlatılanlara uymaya çağrıldıklarında çağrıya icabet eder ve yüz çevirip gitmezlerdi.

Ehl-i kitaptan bazılarıda, Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* peygamberliğinin gerçek olduğunu bildikleri, onu Tevrat'tan ve diğer ilahî kitaplardaki evsaf ve niteliklerinden tanıdıkları için iman edip onu tasdik ettiler. Bu ayette Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçek peygamber olduğunun ispatı vardır. Zira onlar, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendilerinin kitaplarında yer aldığını iddia ettiği ve kendisini tavsif eden kayıtların varlığını bilmeselerdi, "Haydi Tevrat'ı getirip okuyun" çağrısına, onun iddialarını çürütmek maksadıyla hemen icabet eder ve yüz çevirmezlerdi. Yüz çevirip icabet etmediklerine göre bu, onların kendi kitaplarında Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* davasının gerçekliğine dair kayıtların bulunduğunu ve onların da bundan haberdar olduklarını göstermektedir. Bu, Yüce Allah'ın Araplara, Kur'an'ın bir suresinin benzerini getirip ortaya koymaları için meydan okumasına benzemektedir. Onlar bunu yapamayacaklarını bildikleri için bundan yüz çevirip savaşmaya yöneldiler. Nitekim onlara mübahele (lânetleşme) çağrısında da bulunmuştu:

(فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَاءَنَا وَاَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ
ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ)

"De ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım."[446]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"Kendilerine mübahele teklif edilenler gelip mübahelede bulunsalardı, Allah vadi dolusunca bir ateş tutuşturarak onları yakardı. Ailelerine ve çocuklarına dönemezlerdi."***

446 Âl-i İmrân, 3/61

Bütün bu anlatılanlar, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* nübüvvet ve risaletinin gerçekliğini gösteren delillerdir.

Hasan ve Katade'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: (يُدْعَوْنَ اِلى كِتَابِ اللهِ) **"Allah'ın Kitabı'na çağrılıyorlar"** cümlesindeki "kitap" ile Kur'an-ı Kerim kastedilmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'deki itikat ve ibadete dair hükümlerle Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* evsaf ve niteliklerine dair müjdeler, Tevrat'takilere ve önceki kitaplara uymaktadır.

Allah'ın Kitabı'na çağrılmalarından bahseden ayetin şu manaları taşımaya ihtimali vardır:

1-Açıklamış olduğumuz gibi, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* nübüvvetine inanmaya çağrılmış olmaları kastedilmiş olabilir.

2-İbrahim'in *aleyhissellem* emrine ve onun dini İslam'a inanmaya çağrılmış olmaları kastedilmiş olabilir.

3-Had veya başka bazı şer'î hükümlere uymaya çağrılmış olmaları kastedilmiş olabilir. Bir rivayette anlatıldığına göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Yahudilerin bazı medreselerine gidip onlara zina haddini sormuştu. Onlar, recmi gizleyerek değnekle vurma ve yüzü siyaha boyayarak teşhir etme cezasından bahsetmişlerdi. Derken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Abdullah b. Selam'ın da hazır olduğu bir sırada, Tevrat'taki recm ayetini gizleyenleri, getirip recm ayetinin üzerinde durdurmuştu. Mezkûr ayetin bu manaların tümünü taşıması muhtemel olduğuna göre, bunların tümüne çağrılmış olmalarına bir engel bulunmamaktadır. Bu ayet, aralarındaki davayı halletmesi için bir kimsenin hasmını hâkime veya hakeme çağırması durumunda, hasmının bu çağrıya icabet etmekle yükümlü olduğuna delalet etmektedir. Çünkü onu, aralarında Allah'ın Kitabı'na göre hüküm verilmesi için hakeme veya hâkime çağırmıştır. Şu ayet, mana bakımından buna benzemektedir:

(وَاِذَا دُعُوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ)

"Aralarında hüküm vermesi için Allah'a (Kur'an'a) ve peygambere çağırıldıkları zaman, bir de bakarsın ki içlerinden bir grup yüz çevirmektedir."[447]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُۘ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُۜ بِيَدِكَ الْخَيْرُۜ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾)

26-"De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin."

Denildi ki: 'Ayette geçen **"Mülkün sahibi"** ifadesi bir sıfattır ve bu sıfat ancak Yüce Allah'a lâyıktır.' Bu ifadenin, 'Yüce Allah, dünya ve ahiret işlerine hâkimdir' manasına geldiği de söylenmiştir. Kulların ve onların sahip oldukları şeylerin sahibi manasına geldiğini söyleyenler de vardır.

Mücahid dedi ki: "Bu ayette geçen "mülk" kelimesi ile nübüvvet kastedilmiştir"

(تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ)

"Sen mülkü dilediğine verirsin" cümlesinin iki manaya gelmesi muhtemeldir:

1-Mal ve köle sahibi olmak. Yüce Allah'ın Müslümanı da kâfiri de mal ve köle sahibi yapması mümkündür.

447 Nûr, 48/24

2-Ülkeyi ve Müslümanları yönetmek. İşte bu, fasık ve kâfire değil, adaletli Müslümana mahsustur. Müslümanların idaresini üstlenip onları yönetmek, Allah'ın emir ve yasakları çerçevesinde yapılır. Bu hususta kâfire ve fasıka güvenilmez. Bu görev onlara emanet edilemez. Kâfir veya fasık olanların Müslümanları yönetmesi caiz değildir. Zira Yüce Allah, (لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ) **"Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz"**[448] buyurmuştur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah, şu ayette, kâfire mülk verdiğini haber vermektedir: (اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ) **"Allah, kendisine mülk verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi?"**[449]"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Bu ayette geçen mülkün kâfire verilmesi kastedilmişse, muhtemelen bu "mülk" mal manasınadır. Bunun yanı sıra ayette geçen "mülk"ün İbrahim'e *aleyhissellem* verildiğinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. O zaman bu "mülk", peygamberlik, hikmet yolunda emir vermek ve yasaklamalarda bulunmak manasına gelir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ اِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةًۜ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُۜ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾)

28-"Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkarcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişiği kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır."

---

448 Bakara, 2/124
449 Bakara, 2/258

Ayet-i kerimede mü'minlerin kâfirleri dost edinmeleri yasaklanmıştır. Çünkü (يَتَّخِذ) fiili meczumdur. Meczum olduğuna göre nehiy/yasaklamadır, haber verme konumunda değildir.

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki:

"Yüce Allah bu ayetle müminlerin, kâfirlere karşı yumuşak bir davranış içine girmelerini yasaklamış olmaktadır. Şu ayetler de buna benzer manadadırlar:

(لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا)

"Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar."[450]

(لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَش۪يرَتَهُمْ)

"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve Peygamberi'ne düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin." [451]

(فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ)

"Hatırladıktan sonra (kalk), o zalimler grubu ile beraber oturma." [452]

(فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا ف۪ي حَد۪يثٍ غَيْرِه۪ٓ اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ)

450 Âl-i İmrân, 3/118
451 Mücadele, 22/58
452 En'âm, 68/6

"Başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz."[453]

(وَلَا تَرْكَنُوا اِلَى الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُۙ)

"Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur."[454]

(فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا)

"Öyle ise bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir."[455]

(وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِل۪ينَ)

"Cahillerden yüz çevir."[456]

"Ey Peygamber! (يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ) **Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran."[457]**

(يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰٓى اَوْلِيَٓاءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ)

"Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar."[458]

(وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِه۪ٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ ف۪يهِ)

---

453 Nisâ, 4/140
454 Hûd, 113/11
455 Necm, 53/29
456 A'râf, 7/199
457 Tahrim, 66/9
458 Mâide, 51/5

"Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme."[459]

Müşriklerle bir arada oturup kalkmak, onlarla hoşça geçinmek ve yumuşak tavırlar içinde olmak yasaklandıktan sonra, onların mallarına ve dünya ahvaline bakıp imrenmek de yasaklanmıştır. Rivayet olunduğuna göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Mustalik oğulları kabilesinden birine ait, semizliğinden ötürü derisinin katları arasında sidik köpükleri kurumuş bir devenin yanından geçerken, elbisesinin ucuyla kendi yüzünü örtmüştür.

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّي وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ)

"Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz."[460]

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

(أَلَا إِنّي بَرِيءٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ مَعَ مُشْرِكٍ " قَالُوا: لِمَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: " لَا تَرَايَا نَارَاهُمَا)

"Bilesiniz ki ben, müşrikle beraber olan her Müslümana uzağım."

"Niçin ey Allah'ın Resûlü?" dediler.

Buyurdu ki: ***"Birbirlerinin yaktıkları ateşi görecek (kadar birbirlerine yakın olmasınlar) diye."***[461]

---

459 Tâ hâ, 131/20

460 Mümtahine, 1/60

461 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 8/225. [Hadisi Ebu Davud, (Cihad, 105, No: 2465)'da rivayet etmektedir. Bu rivayet şu şekildedir:

"Cerir b. Abdillah'dan demiştir ki: Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Has'am kabilesine (baskın yapmak üzere) bir seriyye gönderdi. O kabileden bazı kimseler (müslümanların saldırısından kurtulmak için) secde ederek korunma yoluna başvurdular. Bu (durum) onları öldürmeyi (daha da) hızlandırdı. (Cerir b. Abdillah rivayetine devam ederek) dedi ki: Durum Peygamber'e sallallahu aleyhi ve sellem

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* başka bir hadiste de şöyle buyurmuştur:

(أَنَا بَرِيءٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ يُقِيمُ بَيْنَ أَظْهُرِ الْمُشْرِكِينَ)

"Ben, müşriklerin arasında ikamet eden her müslümana uzağım."[462]

Bu ayetler ve hadisler, kâfirlerle iyi geçinmeye ve onlara karşı yumuşak bir tavır içinde olmaya değil, aksine onlara kaba ve sert muamelede bulunmak gerektiğine delalet etmektedirler. Tabi mümin kişi, kendi canına kastedilmesinden veya vücut organlarından birine bir zarar gelmesinden ya da kendisine büyük bir zarar dokunmasından korkmadığı zamanlarda onlara karşı kaba ve sert muamelede bulunmalıdır. Ama böyle bir korkusu söz konusu ise kalbinde onlarla iyi geçinmek gerektiğine inanmaksızın onlara dost görünmesi ve onlara karşı yumuşak tavırlar izhar etmesi caiz olur.

"Velâ" kelimesi iki manaya gelir. Biri, kendisine velilik yapılmasına rıza gösteren kimsenin işlerini, yardımcı ve koruyup kollayıcı sıfatıyla yürütmektir. Velayet ve velilik kelimelerinden akla gelen mana da budur. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا)

"Allah, iman edenlerin velisidir."[463]

---

ulaşınca onlar için yarım diyet (ödenmesini) emretti ve *"Ben müşrikler arasında ikamet eden her müslümana uzağım"* buyurdu. "Neden ya Resûlallah?" diye sordular. (Müslümanlarla müşriklerin) *"Ateşleri birbirini görmesin"* diye cevap verdi.

"(Müşriklerle müslümanlarm) ateşleri birbirini görmesin!" anlamındaki cümle; birbirine komşu olan iki ev halkında, "Şu iki ev birbirine bakıyor" denilmesi kabilinden mecazi bir anlam taşımaktadır. "Bir müslümanla bir müşriğin evi birinin yaktığı ateşi diğerinin görebileceği şekilde yakın olmamalıdır." anlamında kullanılmıştır ki, müslümanlarm müşrik diyarından müslüman ülkelerine göç etmelerinin lüzumunu ifade etmek için söylenmiştir. Bkz. Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi, Şamil Yayınevi: 10/177-179; Azimâbadî, Avnu'l Ma'bud, Beytil Efkari'd Duveliyye, Tarihsiz, s.1128. Musahhih]

462 Tirmizi, Ebvabu's-Siyer, 42

463 Bakara, 2/257

Yani müminlere destek verip yardım etmeyi üstlenir. Müminler, Allah'ın velileridirler. Yani O'nun yardımıyla gözetilirler. Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(اَلَٓا اِنَّ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۚ)

"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de."[464]

Takiyyenin Manası ve Hükmü

Yüce Allah bir ayette şöyle buyurur:

(اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً)

"Ancak onlardan (gelebilecek tehlikelerden) korunmanız başkadır[465]

Yani öldürülmekten veya organlarınızdan birinin telef olmasından korkarsanız, kalben inanmaksızın onlara dostluk gösterebilirsiniz. Ayetin lafzından anlaşılan zahiri mana budur. Cumhur-u ulema bu görüştedir.

Abdullah b. Muhammed b. İshak el-Mervezi'nin bildirdiğine göre Muammer, (لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ) **"Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin"**[466] ayeti hakkında, Katade'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Mümin bir kimsenin bir kâfiri dinde dost edinmesi helal olmaz. Yalnız (اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً) **"Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır."**[467] Yani mümin ile kâfir arasında akrabalık bağı olur da bu sebeple onu arayıp sorar ve takiyyeyi kâfirle olan akrabalık bağını koparmamaya vesile kılar. Bu ayet, takiyye durumunda kâfir gibi gö-

464 Yunus, 11/62
465 Âl-i İmrân, 3/28
466 Âl-i İmrân, 3/28
467 Âl-i İmrân, 3/28

rünmenin caiz olmasını gerektirmektedir. Bu, mana bakımından şu ayete benzemektedir:

(مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِه۪ٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ)

"Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden..." [468]

Bu gibi durumlarda takiyye yapmak (imanı gizlemek), Yüce Allah'ın tanımış olduğu bir ruhsattır. Takiyye yapmak vacip değildir. Hatta yapılmaması daha faziletlidir.

Mezhebimizin (Hanefî) müçtehitleri dediler ki: "Küfre girmeye zorlanan ama takiyye yapmayan ve bu yüzden öldürülen kimse, takiyye yaparak kâfir gibi görünen (ve canını kurtaran) den daha üstün ve faziletlidir."

Müşrikler Hubeyb b. Adiyy'i *radıyallahu anh* yakalamışlardı. Onu küfre zorlamışlardı ama o bunu kabul etmemiş ve bu yüzden öldürülmüştü. Bu sebeple Müslümanların nazarında Hubeyb *radıyallahu anh*, takiyye yapıp kâfir gibi görünen Ammar b. Yasir'den *radıyallahu anh* daha üstün ve faziletlidir. Gerçi Ammar *radıyallahu anh* daha sonra Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* giderek bu yaptığının hükmünü sormuştu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine, ***"sen öyle yaparken kalbin nasıldı?"*** diye sormuş, o da "İmanla dopdoluydu" diye cevap verince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, (إنْ عَادُوا فَعُدْ) ***"Seni tekrar buna zorlarlarsa sen de tekrar yap"***[469] demişti. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle demesi, ruhsat türünden bir sözdü.

Rivayet olunduğuna göre yalancı peygamber Müseyleme, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabından iki kişiyi yakalamış, birisine, "Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik eder misin?" diye sormuş. Sahabi, "Evet" deyince, bu kez "Benim Allah'ın Resûlü olduğuma şahitlik eder misin?" diye sormuş, sahabi bu soruya da "Evet" cevabını verince Müseyleme onu serbest bırakmıştı. Sonra diğer sahabiyi yanına

468 Nahl, 16/106

469 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 8/362

çağırmış ve ona "Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik eder misin?" diye sormuş. Sahabi, "Evet" deyince, bu kez "Benim Allah'ın Resûlü olduğuma şahitlik eder misin?" diye sormuş, sahabi bu soruya "ben sağırım" diye cevap vermişti. Bunu üç kez tekrarladıktan sonra Müseyleme, bu sahabinin boynunu vurmuştu.

Peygamber *sallallahu aleyhi vesellem* bu olayı duyduğunda şöyle buyurmuştu: ***"Öldürülen, sadakat ve kesin inancında devam etti. Fazilet yolunu tuttu. Bu yol ona mübarek olsun. Diğeri ise Allah'ın tanıdığı ruhsatı kabul etti. Ona sorumluluk yoktur."***

Bu hadis, takiyye yapmanın ruhsat olduğuna, onu terk etmenin daha iyi ve faziletli olduğuna delalet etmektedir.

Mezhebimizin (Hanefî) müçtehitleri dediler ki: Dini yüceltip güçlendirecek bir işe girişmek ve bu uğurda öldürülmek, ruhsata sarılıp o işi yapmaktan vazgeçmekten daha faziletlidir. Mesela; bir kimsenin canını feda edip düşmanla savaşması ve öldürülmesi, cepheden geri çekilen kimsenin yaptığından daha faziletlidir. Yüce Allah, öldürülmelerinden sonra şehitlerin durumlarını bildirmiş, onların kendisinin katında diri olup rızıklandırılmakta olduklarını haber vermiştir. Aynı şekilde Yüce Allah'ın dini uğruna canı feda etmek ve kâfir görüntüsü vermeyi terk etmek, takiyye yapmaktan daha faziletli ve üstündür.

Bu ayet ve benzerleri, kâfirin hiçbir hususta Müslüman üzerinde velayet yetkisinin olmadığına delalet etmektedir. Kâfir bir kimsenin, yaşı küçük olan ve annesinin Müslümanlığı sebebiyle kendisi de Müslüman olan bir oğlu olsa, bu kâfir adamın o çocuk üzerinde tasarrufta bulunma, onu evlendirme ve diğer konularda velayet yetkisi olmaz. Yine bu ayet, zimmînin Müslüman kişinin cinayeti için diyet ödemeyeceğine, aynı şekilde Müslümanın da zimmînin cinayeti için diyet ödemeyeceğine delalet etmektedir. Çünkü diyet ödemek; yardım etme, destek verme ve velayet etme manasını taşır.

["İbrahim Ailesi" ve "İmran Ailesi"]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحاً وَاٰلَ اِبْرٰهٖيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمٖينَۙ ﴿٣٣﴾)

33-"Şüphesiz, Allah, Adem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) seçip âlemlere üstün kıldı."

İbn Abbas ile Hasan'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Âl-i İbrahim, İbrahim'in dini üzere olan müminlerdir."

Hasan dedi ki: "Âl-i İmrân, Mesih'dir *aleyhissellem*. Çünkü o, İmrân kızı Meryem'in oğludur."

Âl-i İmrân'ın Âl-i İbrahim olduğu da söylenmiştir. Nitekim devamındaki ayette de böyle denmiştir:

(ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌۚ ﴿٣٤﴾)

34-"Birbirinden gelmiş birer nesil olarak (seçip âlemlere üstün kıldı.) Allah her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Bunlar, İmrân'ın oğulları Musa ile Harun'dur.

Mezhebimizin (Hanefî) müçtehitleri, vasiyetlerde Âl ile Ehl-i beyti aynı kabul etmişlerdir. Mesela bir kimse "Falanın âline şu kadar mal vasiyet ediyorum" derken, "Falanın Ehl-i beytine şu kadar mal vasiyet ediyorum" demiş gibi olmaktadır. Bunları birleştiren, kendisine nispet edildikleri baba tarafından dedeleridir. Örneğin Âlü'n Nebi *sallallahu aleyhi ve sellem* ve Ehlü beytih derken bu ikisi aynı manaya gelir. Yalnız dediler ki: Arada şu fark vardır: "Âl" kelimesinin kendisine nispet edildiği kelime bir aile ismi olmalıdır. Örneğin Âl-i Abbas ve Âl-i Ali gibi. Bu kelimelerle Evlâd-ı Abbas ve Evlâd-ı Ali kastedilmişlerdir. Bunlara da babalar aracılığıyla

bağlanılıp nispet edilir. Bu nesep ilminde âdet hâline getirilen bilinen bir manadır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ)

"Birbirinden gelmiş birer nesil olarak..."

Hasan ile Katade, "Bunlar dinde birbiriyle yardımlaşan zürriyetlerdir" demişlerdir. Yüce Allah diğer bir ayette münafıklardan şöyle bahsetmiştir:

(اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ)

"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir (birbirlerinin benzeridir)."[470]

Yani sapıklıkta bir araya gelirler. Başka bir ayette de mü'min erkekler ve mü'min kadınlardan şöyle bahsetmiştir:

(وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ)

"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır." [471]

Yani hidayet yolunda bir araya gelip birleşirler. Bazıları da ayette, bunların birbirlerinden üredikleri manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü bunların hepsi önce Âdem'in *aleyhissellem*, sonra Nuh'un *aleyhissellem*, sonra da İbrahim'in *aleyhissellem* neslidirler.

470 Tevbe, 9/67
471 Tevbe, 9/71

Bir Kimsenin Çocuğunu İbadet Etmeye, Kur'an ve Dinî İlimleri Öğretmeye Adaması

(اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ اِنّ۪ي نَذَرْتُ لَكَ مَا ف۪ي بَطْن۪ي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنّ۪يۚ اِنَّكَ اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٥﴾)

35-"Hani, İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" demişti."

Şa'bi dedi ki: Ayette "Sadece sana ibadet etsin diye adadım" manası kastedilmiştir.

Mücahid dedi ki: "Ma'bede hizmet etsin diye adadım" manası kastedilmiştir.

Muhammed b. Cafer b. Zübeyr dedi ki: "Ayette geçen (مُحَرَّرًا) kelimesi ile dünya işlerinden kurtulup hürriyetine kavuşmuş ve kendini Allah'ın ibadetine adamış biri olsun" manası kastedilmiştir.

(مُحَرَّر) kelimesinin mastarı olan (تَحْرِير) kelimesi, iki manaya gelir: Biri kölelikten kurtulup hürriyete kavuşmaktır. Diğeri ise kitabı tahrir etmek, yani bozukluk ve karışıklıklardan ayıklayıp düzeltmektir. İmran'ın karısı (اِنّ۪ي نَذَرْتُ لَكَ مَا ف۪ي بَطْن۪ي مُحَرَّرًا) **"Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım"** sözüyle, çocuğunu başka bir işle meşgul etmeksizin sırf ibadet etmek, ibadet üzere yetiştirmek maksadını gütmüş olabileceği gibi, onu ma'bede hizmet ettirmek, dünyevî bağlardan kurtulup Allah'a taate yönelmesini sağlamak maksadını da kastetmiş olabilir. Her iki mana da birbirine yakındır. "Adadım" ifadesini kullanmakla da, çocuğunu Allah yoluna adadığını ifade etmiş olmaktadır. Sözlerinin sonuna da şu cümleyi eklemiştir:

(فَتَقَبَّلْ مِنّ۪يۚ اِنَّكَ اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ)

"Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" [472]

Bir kimsenin küçük yaştaki çocuğunu başka işlerle meşgul etmeksizin Allah'a ibadet ve taat üzere yetiştirmeyi, ona Kur'an, fıkıh ve dini ilimleri öğretmeyi adaması, bizim şeriatımıza göre sahihtir. Bu gibi şeylerin hepsi adak olarak adanabilir. Çünkü bunlar insanı Allah'a yakın kılan vesile ve ibadetlerdir. "Sana adadım" sözü vaciplik gerektirir. Bir kimse bir taat ve ibadet yapmayı adarsa, bu adağını yerine getirmesi gerekir. Mezkûr ayet, adakların gelecek zamanla ve bazı risklerle ilintili olduğuna delalet etmektedir. Zira bilindiği gibi (إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا) **"Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım"** sözüyle, doğumdan ve çocuğun kendini sadece Yüce Allah'a ibadete verebileceği yaşa eriştikten sonra, bu adağını gerçekleştirmeyi kastetmiştir. Bu ayet, belirsiz şeyi adamanın caiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü İmran'ın karısı, doğuracağı çocuğun erkek mi kız mı olacağını bilmiyordu. Bu ayet, annenin terbiye, eğitim öğretim ve yanında tutma konusunda çocuğu üzerinde velilik yapma hakkına sahip olduğuna delalet etmektedir. Eğer bu hakka sahip olmasaydı, çocuğu için böyle bir adakta bulunamazdı.

Annenin Çocuğunu Tedib Etme ve Eğitip Öğretme Velayetine Sahip Olması

(فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾)

36-"Onu doğurunca, "Rabbim!" dedi, "Onu kız doğurdum." -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilir- "Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum."

472 Âl-i İmrân, 3/35

Bu ayet, annenin çocuğuna isim koyma hakkına sahip olduğuna delalet etmektedir. Baba isim koymasa bile annenin koyduğu isim geçerli olur. Çünkü İmran'ın karısı (وَاِنّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ) **"Ona Meryem adını verdim"**[473] demişti. Cenab-ı Allah da çocuğunun adını Meryem olarak zikretti.

(فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَهَا نَبَاتاً حَسَناًۙ وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّاۜ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَۙ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقاًۚ قَالَ يَا مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ هٰذَاۜ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾)

37-"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. "Meryem, Bu sana nereden geldi?" derdi. O da "Bu, Allah katından" diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir."

Allah bilir ya bu ayette kastedilen mana şu olsa gerek: Allah o kız çocuğunun Mescid-i Aksâ'da ihlaslı bir şekilde ibadete adanmasına razı oldu. Daha önce bu manada bir kızın orada ibadete adanmasını kabul buyurmuş değildi.

(وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا)

"Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi."[474]

(كَفَلَهَا) fiili şeddesiz olarak okunursa mana, "Zekeriya onun bakımını üstlendi" şeklinde olur.

Bu bağlamda bir hadis-i şerifte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ هَكَذَا ، وَأَشَارَ بِأُصْبُعَيْهِ)

473 Âl-i İmrân, 3/36
474 Âl-i İmrân, 3/37

"Ben ve yetimin bakımını üstlenen, cennette şu ikisi gibi olacağız."

Böyle buyururken de işaret parmağıyla orta parmağını göstermiş, yani bu iki parmak gibi cennette birbirimize yakın olacağız, demek istemiştir.[475]

(كَفَّلَهَا) fiili şeddeli olarak okunursa mana, "Yüce Allah, Zekeriya'yı onun bakımıyla görevlendirdi" şeklinde olur. Her iki okuyuş da doğrudur. Şöyle ki: Allah onu görevlendirdi. O da bu görevi kabul ederek Meryem'in bakımını üstlendi.

(هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً اِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾)

38-"Orada Zekeriya Rabbine dua etti: "Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin" dedi."

Hibe, bir şeyi bedelsiz olarak başkasına mülk etmektir. Mesela, "İşi kendi aralarında hibeleştiler, alıp verdiler" denir. Cenab-ı Allah bu ayette "hibe" kelimesini mecaz olarak kullanmıştır. Burada gerçek anlamda bir hibe söz konusu değildir. Çünkü kimse kimseye bir şeyi mülk etmemektedir. Doğacak çocuk hürdü. Kimseye mülk edilemezdi. Ama Zekeriya *aleyhissellem* doğacak çocuğun Allah'a ibadet eden biri olması ve Peygamberlik ile ilim mirasına sahip çıkması için kendisine ait olmasını dilemişti. Bu sebeple doğacak çocuğu için "hibe" kelimesini kullanmıştı. Nitekim Yüce Allah da cihad uğruna canı feda etmeye, can satma ve satın alma tabirini kullanmıştır. Şöyle ki:

(اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ)

"Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır."[476]

475 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 6/173

476 Tevbe, 9/111

Yüce Allah, cihad etmelerinden önce de sonra da bütün canların ve malların sahibidir. Onlara bol miktarda sevap vaad ettiği için bu tabiri kullanmıştır. Mesela bir adam bir başkasına, "Falanın suçunu bana bağışla" derken suçu kendi üzerine almayı değil, suçlunun affedilmesini kastetmiş olur.

(فَنَادَتْهُ الْمَلٰئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلّي فِي الْمِحْرَابِ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقاً بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّداً وَحَصُوراً وَنَبِياًّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾)

39-"Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona, "Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefsine hakim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler" diye seslendiler."

Bu ayet, Allah'tan başkasına da "seyyid" denebileceğine delalet etmektedir. Çünkü bu ayette Yahya Peygamber'e *aleyhissellem* "seyyid" denilmiştir. "Seyyid", kendisine itaat edilmesi gereken zât demektir.

Bir rivayette anlatıldığına göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ensar ile Kurayzaoğulları arasında hakemlik yapmak ve hüküm vermek için geldiğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ensara, *(قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُم)* ***"Seyyidiniz için ayağa kalkın"***[477] buyurmuştur.

Hz. Hasan için, (إِنَّ ابني هذا سَيِّدٌ)

"Benim şu oğlum seyyiddir"[478] buyurmuştur.

Seleme oğullarına ***"Seyyidiniz kimdir?"*** diye sormuş, onlar da "Cimri olmakla birlikte Hür b. Kays'tır" demişlerdi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şu tavsiyede bulunmuştu:

(وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَى مِنَ الْبُخْلِ)

477 Müslim, Cihad ve Siyer, 22

478 Ebu Davud, Sünnet, 13

"Cimrilikten daha ağır bir hastalık mı olur?! Artık seyyidiniz, beyaz tenli, kıvırcık saçlı Amr b. Cemuh'tur."[479]

Bütün bu nakiller, kendisine itaat edilmesi gereken kimsenin seyyid olmasının caizliğine delalet etmektedir. Seyyid, sadece malın sahibine denmez. Eğer öyle olsaydı, kölenin sahibine "Seyyidü'l-Abd" dendiği gibi, hayvanın sahibine "Seyyidü'd-Dabbe", elbisenin sahibine "Seyyidü's-Sevb" denirdi.

Rivayet olunduğuna göre: Âmir oğulları kabilesinden bir heyet, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yanına geldiler. Ona, "Sen bizim seyyidimiz ve velinimetimizsin" dediler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şöyle karşılık verdi: ***"Seyyid, Allah'tır. Siz diyeceklerinizi deyin. Şeytan sizi etki altına almasın."***

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hiç şüphesiz insanlığın en üstün ve faziletli efendisi ve seyyidi idi. Ancak heyettekilerin ağdalı cümleler kullanarak işi abarttıklarını görünce onların bu ifadesini hoş karşılamamıştı.

Nitekim başka bir hadiste şöyle buyurmuştur:

(إِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيَّ الثَّرْثَارُونَ الْمُتَشَدِّقُونَ الْمُتَفَيْهِقُونَ)

"İçinizden kendisine en çok öfke duyduklarım; geveze, ağzını doldurarak ve de avurdunu şişirerek konuşan kimselerdir."[480]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yapmacık hareketlerde bulunarak güzel konuşmaya çalışanlardan hoşlanmamıştır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, münafığa seyyid denmesini yasaklayarak şöyle buyurmuştur:

"Münafığa seyyid demeyin. Eğer o seyyid olursa, helâk olursunuz."[481]

---

479 Buhari, Itk, 17

480 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 10/326

481 Ebu Davud, Edep, 83

Çünkü münafığa itaat edilmez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: “(رَبَّنَا اِنَّا اَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَاَضَلُّونَا السَّبِيلَا) **Yine onlar: “Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar” diyecekler”** [482] Liderleri sapık oldukları hâlde onlar için seyyid ünvanını kullanmışlardır.”

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Çünkü onlar liderlerini, onlar bunu hak etmeseler de kendilerine itaat edilmesi gereken kimseler yerine koymuşlardı. Dolayısıyla inançlarına göre onların nezdinde liderleri, kendilerinin seyyidleri idiler. Nitekim Yüce Allah (فَمَا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ) **“İlâhları kendilerine hiçbir fayda sağlamadı”** [483] buyurmuştur. Onların taptıkları aslında ilah değildi. Ama onlar o taptıklarını ilah olarak adlandırmışlardı. Ayette de onların inançlarına göre taptıklarına ilah adını vermiştir.

(قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي اٰيَةً قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَث۪يرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٤١﴾)

41-“Zekeriya, “Rabbim! (çocuğum olacağına dair) bana bir alâmet ver” dedi. Allah da şöyle dedi: “Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.”

Denilir ki: Zekeriya *aleyhissellem*, eşinin hamile kaldığı vakitte kendisine bir işaret verilmesini diledi ki, hamilelikten haberdar olunca erkenden çabucak sevinebilsin. İşaret olarak dili tutuldu. Kimseyle konuşamaz oldu. Sadece işaret ederek insanlarla anlaşabiliyordu. Bu, Hasan ile Rebi’ b. Enes ve Katade’den rivayet edilmiştir.

Bu ayette (ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ) **“üç gün”** kaydı geçmekte iken Meryem suresinin 10-ayetinde aynı olaydan bahsedilirken (ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا) **“sapasağlam olduğun hâlde insanlarla (üç gün) üç gece konuşamamandır”** denil-

482 Ahzab, 33/67
483 Hûd, 101/11

mektedir. Bir defasında günler söylenirken başka bir defasında ise geceler denmiştir. Bu da ikisinden biri söylendiğinde diğerinin anlaşılabileceğine delalet etmektedir. Buna göre üç gün ifadesinden üç gece, üç gece ifadesinden de üç gün anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bunların sayısı birbirinden farklı olarak söylenmek istediğinde, her biri sayısıyla birlikte ayrı ayrı söylenir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍ)

"Yedi gece, sekiz gün..." [484]

Eğer bu ayette sadece "yedi gece" ifadesiyle yetinilseydi, onunla birlikte yedi gün de anlaşılırdı.

(وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَٓاءِ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٢﴾)

42-"Hani melekler, "Ey Meryem! Allah, seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı" demişlerdi."

(اصْطَفٰيكِ) kelimesinin, "Ey Meryem! Allah seni çağdaşın olan kadınlara üstün kılıp seçti" anlamına geldiği söylenmiştir. Bu görüş, Hasan ile İbn Cüreyc'den rivayet edilmiştir.

Bunlardan başkaları, bu kelimenin şu manaya geldiğini söylemişlerdir: "Allah seni, İsa'yı *aleyhissellem* doğurmak gibi çok yüce bir durumla dünyadaki diğer kadınlara üstün kıldı."

Hasan ile Mücahid dediler ki: "İman sayesinde seni küfürden arındırdı."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu manalandırma daha uygundur. Çünkü küfründen dolayı kâfir için necis/pislik adı kullanılması caizdir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

---

484 Hâkka, 7/69

(اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ)

"Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir."[485]

Bu ayetteki pislikten kastedilen, küfür pisliğidir. Aynı şekilde Meryem'e hitaben ayette geçen (وَطَهَّرَكِ) kelimesiyle de, imanın sayesinde seni tertemiz yaptı, manası kastedilmiştir.

Bu bağlamda Peygamber de *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

(إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيْسَ بِنَجِسٍ)

"Mü'min necis değildir."[486]

Yani mü'minde küfür pisliği yoktur.

Bu, tıpkı şu ayete benzemektedir:

(اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا)

"Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."[487]

Bu ayetteki temizlikten kastedilen, iman ve ibadet temizliğidir. Meryem'e hitab eden ayetteki temizlikten şu mananın kastedildiği de söylenmiştir: "Ey Meryem, Allah seni hayız ve lohusalık kanamaları gibi diğer pisliklerden de arındırdı."

Peygamber olmadığı hâlde, meleklerin Meryem'i nasıl temizledikleri hususunda ihtilaf edilmiştir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِٓي اِلَيْهِمْ)

485 Tevbe, 9/28
486 İbn Ebi Şeybe, Musannef: 2/469
487 Ahzab, 33/33

"Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik."[488]

Birisi, bunun Zekeriya'nın *aleyhissellem* mucizesi olduğunu söyledi. Başkaları dediler ki: "Bu, İsa'nın *aleyhissellem* peygamberliğinden önce zuhur eden ve onun peygamber olacağını gösteren olağanüstü hâllerdendir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Efendimizi bisetten önce bulutun gölgelemesi, yüce âlemlerden haber çalmaya çalışan cinlere yıldızların fırlatılması gibi olağanüstü hâller de efendimizin Peygamber olacağının işaretleri idi.

(يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾)

43-""Ey Meryem! Rabbine divan dur. Secde et ve (onun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et" demişlerdi."

Said dedi ki: "Bu ayette Meryem'e, Rabbine karşı ihlaslı ol, denmektedir."

Katade, "Taat ve ibadetlerini devam ettir, denmektedir" dedi.

Mücahid, "Namazda kıyamı uzat, denmektedir" dedi. Aslında "kunut" kelimesi, bir şeye devam etmek manasına gelmektedir. Bu manalardan duruma en uygun olanı, namazda kıyamı uzatmaktır.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"namazın en faziletlisi, kıyamı uzun olandır"***[489] buyurmuştur.

Cümlenin devamında (وَاسْجُدِي وَارْكَعِي) **"Secde et ve rükû et"** emrinin bu cümleye atfedilmesi de, ayette kastedilenin uzun süre kıyamda durmak olduğuna delalet etmektedir. Bu ayette Meryem'e, namazın rükünleri olan kıyam, rükû ve secdeyi yerine getirmesi emredilmiştir. Bu nedenle burası, secdeden bahsedildi diye tilavet secdesi yeri değildir. Burası, ilim ehlinin tamamına göre diğer tilavet secdeleri gibi bir tilavet secdesi yeri değildir.

488 Nahl, 16/43
489 İbn Mâce, İkametu's-Salât, 200

Çünkü burada secdeyle birlikte kıyam ve rükûdan da bahsedilmektedir. Dolayısıyla burada emredilen, tilavet secdesi yapmak değil, namaz kılmaktır.

Bu ayet, "vav" bağlacının tertip ve sıra manasını ifade etmediğine delalet etmektedir. Çünkü ayette namazın kıyam, secde ve rükû gibi rükünleri "vav" bağlacı ile birbirlerine bağlanmışlardır ve burada secde rükûdan önce söylenmektedir. Oysa namazda secde, rükûdan sonra gelmektedir. Bu da "vav" bağlacının, tertip ve sıra manasını ifade etmediğine delalet etmektedir.

(ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهِ اِلَيْكَۜ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾)

44-"(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırlarken de yanlarında değildin."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Abdullah b. Muhammed b. İshak'ın bildirdiğine göre, Muammer, (اِذْ يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ) ifadesini açıklarken Katade'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Meryem'in bakımını üstlenmek için aralarında kur'a çektiler. Kur'a Zekeriya'ya çıktı."

Anlatıldığına göre bu ayette sözü edilen kalemlerden kasıt, kur'a çekmede kullanılan fal oklarıdır. Oklarını akıntı doğrultusunda bir akarsuya bıraktılar. Diğerlerinin okları akıntı doğrultusunda ilerlerken, Zekeriya'nın oku akıntıya karşı durdu ve gitmedi. Bu da O'nun bir mucizesiydi. Böylece, Meryem'in bakımını üstlenme konusunda kur'a, Zekeriya'ya *aleyhissellem* çıkmış oldu. Rebi' b. Enes bunu böyle rivayet etmiştir. Bu te'vile göre onlar, Meryem'in bakımını üstlenme hususunda aşırı derecede istekli oldukları için, kendi aralarında kur'a çekmişlerdi.

Bazıları da şöyle derler: "İnsanlar kıtlık ve kuraklık zamanında yaşadıkları için, Meryem'in bakım ve masraflarını üstlenmek istemiyorlardı. Bu yükten kurtulmak için kendi aralarında kur'a çektiler. Fakat Zekeriya bu görevi mükemmel bir şekilde yerine getirdi."

Bu iki te'vilden birincisi daha doğru görünmektedir. Çünkü Yüce Allah, Zekeriya'nın bu işi üstlendiğini bildirmiştir. Bu da Zekeriya'nın *aleyhissellem* bu işe çok istekli olduğunu göstermektedir.

Bazı kimseler bu ayeti, ölüm döşeğinde yatmakta olan ve kölelerinden başkaca malı olmayan kişinin kendi kölelerini azat ettikten hemen sonra ölmesi durumunda, serbest kalacak köleyi kur'a ile belirlemenin caiz oluşuna delil göstermektedirler. Bu ayetin köle azadıyla alakası yoktur. Çünkü bir çocuğun bakımını üstlenme konusunda kuraya katılanlardan birinin, bu işi kurasız olarak gönül rızasıyla üstlenmesi mümkündür. Ama azad edilen kölelerden birinin kölelikte kalmaya razı olması mümkün değildir. Çünkü ölen efendinin yapmış olduğu azat etme tasarrufu, kölelerinin tümü üzerinde geçerlidir. Onlardan birinin azatlığını, kur'a ile bir başkasına nakletmek caiz olmaz.

Ayette sözü edilen (ve bir kura çeşidi olan) kalem atma, mal paylaşmak ve hasımların hâkim huzuruna çıkma önceliğini belirlemek için kur'a çekmeye benzemektedir. Buna benzer olarak, Peygamber de *sallallahu aleyhi ve sellem* sefere giderken yanına alacağı eşini kur'a ile belirlerdi. Kur'a ile elde edilecek bir hakkı, tarafların kendi aralarında anlaşarak kurasız olarak içlerinden birine devretmeleri caizdir. Meryem'in *aleyhissellem* bakım ve gözetim işi de bu hükme tabidir. Ancak azad edilen kölelerden birinin hürriyet hakkını başka bir köleye devretmesi mümkün değildir.

(اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾)

45-"Hani melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryemoğlu İsa Mesih'dir. Dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah'a çok yakın olanlardandır."

Ayette geçen ve müjdeleme manasında kullanılan (يُبَشِّرُ) fiilinin mastarı olan "Beşaret" , bir şeyin vasfını başkasına bildirmeye denir. Bu kelime sözlükte sevindirici bir haber vermektir. Sevindirici haberi alan kimsenin "beşeresinde" yüzünün derisinde sevinç alâmetleri görülür.

Melekler, Meryem'e müjdeyi verenin Yüce Allah olduğunu bildirmişlerdi. Her ne kadar kendisine hitap eden melekler idiyse de, aslında onu müjdeleyen Yüce Allah'tı. Bu sebeple mezhebimizin fakihleri dediler ki: Bir kimse "Falan adamın geldiğini falancaya müjdelersem, kölem hür olsun" dedikten sonra falan adam gelir ve kendisi de yerine bir başkasını elçi olarak bu müjdeyi vermesi için falanca adama gönderir, elçide falancaya gidip "Beni gönderen zât, falanın geldiğini sana bildiriyor" derse, elçiyi gönderenin kölesi hürriyetine kavuşur. Çünkü hakikatte müjdeyi veren elçi değil, elçiyi gönderendir.

Verilen müjdenin, müjdelenen kimsede sevinç meydana getirdiğine dair bu anlattığımız şeyler dolayısıyla mezhebimizin fakihleri dediler ki: Müjdeyi veren, aslında elçiyi gönderendir. Elçi, müjdeci değildir. Çünkü sevinç, onun verdiği haberle meydana gelmiş değildir. Beşaret/Müjde kelimesiyle bazen salt haber verme manası da kastedilmektedir. Şu ayette olduğu gibi:

(فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ)

"Onları elem dolu bir azapla müjdele."[490]

Önceki ayette geçen (بِكَلِمَةٍ) "Bir kelime ile" ifadesinin üç manaya geldiği söylenmiştir:

1-Yüce Allah, İsa'yı *aleyhissellem* babasız olarak yaratmıştır. Nitekim Âdem'in *aleyhissellem* yaratılışı hakkında da şöyle buyurmuştur:

(خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)

"Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi." [491]

---

490 Tevbe, 9/34
491 Âl-i İmrân, 3/59

Hz. İsa da *aleyhissellem* babasız olarak yaratıldığı için onun hakkında mecazen "kelime" ifadesi kullanılmıştır. Nitekim benzer manadaki başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ)

"(İsa, Allah'ın) Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur."[492]

2-İsa'nın *aleyhissellem* geleceği önceki kitaplarda müjdelendiği için O'nun hakkında "kelime" ifadesi kullanılmıştır.

3-Yüce Allah kendi kelimesiyle insanları hidayete erdirdiği gibi O'nun vasıtasıyla da insanları hidayete erdirir.

Mübahele ve Siyer Âlimlerinin Bu Konudaki Rivayetleri

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَاءَنَا وَاَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾)

61-"Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa de ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım."

Bu ayet, Hristiyanların önce ileri sürmüş oldukları "İsa, Allah'ın oğludur" iddiasına karşı onlara meydan okumaktadır. Bunlar, Necran'dan gelen bir Hristiyan heyetiydiler. Aralarında Seyyid ve Âkıb adında iki kişi

492 Nisâ, 4/171

de vardı. Bu ikisi, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* "Sen hiç babasız bir çocuk doğduğunu gördün mü?" diye sormuşlardı. Bunun üzerine şu ayet inmişti:

(اِنَّ مَثَلَ عيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ)

"Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir."[493]

Bu, İbn Abbas *radıyallahu anh* ile Hasan ve Katade'den rivayet edilmiştir.

Bu ayetten önceki ayetlerde İsa'nın *aleyhissellem* şu sözleri nakledilmiştir:

(وَلِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطيعُونِ اِنَّ اللّٰهَ رَبّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ)

"Size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için gönderildim ve Rabbiniz tarafından size bir mucize de getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin."[494]

Bu ifadeler İncil'de de mevcuttur. Şöyle ki: "Benim babama ve aynı zamanda sizin de babanıza, benim ilahıma ve aynı zamanda sizin de ilahınıza gidiyorum."İsrailoğullarının dilinde baba, itaat edilmesi gereken seyyid anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi Hz. İsa, "Benim babama ve aynı zamanda sizin de babanıza" ifadesini kullanmıştır. Bilindiği gibi bu sözle, evlatlığı gerektiren gerçek babalık kastedilmiş değildir. Hristiyanların bilip kabul ettikleri bir delille kendilerine karşılık verilip, Hz. İsa'nın babasız doğmasına dair şüpheleri Hz. Âdem örneği ile geçersiz hâle getirilince, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, o Hristiyan heyetini mübaheleye davet etti. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi:

---

493 Âl-i İmrân, 3/59

494 Âl-i İmrân, 3/50-51

(فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَاءَنَا وَاَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ)

"Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım."[495]

Siyer ravileri ile hadis ravilerinin bu konudaki nakilleri arasında ihtilaf görülmemektedir. Bunların rivayetlerine göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Hasan ile Hüseyin ellerinden tutarak ve Ali ile Fatıma'yı da yanına alarak kendisiyle tartışan Hristiyanların yanına gitmiş ve onları mübaheleye davet etmiş, ancak onlar buna cesaret edemeyip geri durmuşlardı. Bazıları diğer bazılarına, "Eğer Onunla mübahele ederseniz bu vadinin tamamı tutuşup üzerinize ateş yağdırır ve kıyamete kadar ne bir Hristiyan erkek, ne de bir Hristiyan kadın kalır!" demişlerdi.

Bu ayetlerde Hz. İsa'nın ilah veya ilahın oğlu olduğuna dair Hristiyanların şüphesi çürütülmekte, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gerçekliğine delalet edilmektedir. Eğer Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu kesin olarak bilmeselerdi, neden mübaheleye cesaret edememişlerdi? Mübaheleye yanaşmayıp geri durduklarına göre demek ki onlar, Hz. Muhammed'in gerçek peygamber olduğunu mucize delillerle ve geçmiş peygamberlerin kitaplarında yazılı olan ayetlerle biliyorlardı.

Bu ayette, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* oğulları sayıldığına delalet edilmektedir. Çünkü mübahele yapılacak yere gitmek istediğinde Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in ellinden tutmuş ve

495 Âl-i İmrân, 3/61. Bu âyete "mubâhale" âyeti denir. Mubâhele, bir konuda haklı olanın ortaya çıkması için usûlünce lânetleşmek demektir. Necran Hristiyanları; "Kur'an, Hz. İsa'nın babasız doğduğunu kabul ettiğine göre, onun Allah olması gerekir" iddiasını ileri sürdüler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hakkın ortaya çıkması için onları mubâhaleye davet etti. Ancak onlar bunu kabul etmediler.

Hristiyan heyete "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı çağıralım" demişti. Orada Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu ikisinden başka oğulları yoktu. Onun Hz. Hasan için, (إنَّ ابني هذا سيِّدٌ) ***"Benim şu oğlum seyyiddir"***[496] buyurduğu rivayet edilmiştir. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'den biri bebek iken üzerine işediğinde müdahale etmek isteyenlere (لَا تُزْرِمُوا ابْنِي) ***"Oğlumun işemesini durdurmayın!"*** [497] demişti.

Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zürriyetiydiler.

Aynı şekilde Cenab-ı Allah, Hz. İsa'yı *aleyhissellem*, Hz. İbrahim'in *aleyhissellem* zürriyetinden saymıştır:

(وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَنَ....... وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى)

"Zürriyetinden Dâvud'u, Süleyman'ı... Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı..."[498]

Yüce Allah bu ayette, Hz. İsa'yı anne tarafından Hz. İbrahim'in nesebine bağlamıştır. Çünkü Hz. İsa'nın babası yoktu.

Kız Evladın Çocukları Babalarının mı Yoksa Annelerinin mi Nesebine Tabidirler?

Bazı kimseler, torunların annelerinin nesebinden sayılmalarının sadece Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e özgü bir durum olduğunu, bu sebeple de Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* oğulları olarak nitelendirildiklerini söylemişlerdir. Bu konuda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen bir rivayet, torunu anne tarafının nesebine bağlamanın başkalarına değil, sadece Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e özgü bir durum olduğuna delalet etmektedir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

---

496 Ebu Davud, Sünnet, 13

497 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 6/204

498 En'âm, 85-84/6

(كُلُّ سَبَبٍ وَنَسَبٍ مُنْقَطِعٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا سَبَبِي وَنَسَبِي)

"Kıyamet gününde benim sebebimden ve nesebimden başka bütün sebepler ve nesepler kesilir (Başkalarının sebebi ve nesebi insana yarar sağlamaz)."[499]

İmam Muhammed dedi ki: "Bir kimse 'Oğlum için şu kadar mal vasiyet ediyorum' diyerek vasiyette bulunur da, kendisinin oğlu yok ancak, oğlunun oğlu ile kızının oğlu varsa, bu vasiyeti, kızının oğlu için değil de, oğlunun oğlu adına geçerli olur."

Hasan b. Ziyad, Ebu Hanife'nin bu mesele hakkında şöyle dediğini rivayet etti: "Kızın oğlu da bu vasiyete dâhil olur."

Bu da bu konudaki ayet ve hadislerin sadece Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e mahsus olup, onların mutlak surette Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* nesebine bağlanmalarının caiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bu konuda hadis vardır. Onların dışındaki insanlar ise kendi annelerinin değil, babalarının ve kavimlerinin nesebine bağlanırlar. Mesela Haşimi sülalesinden bir erkeğin Rum veya Habeşli bir cariyeden bir çocuğu olursa, bu çocuk annesinin değil babasının nesebine bağlanarak Haşimi olur. Şair de böyle demiştir:

بَنُونا بَنو أبنائِنا وبَناتُنا ... بَنوهنَّ أبناءُ الرِّجالِ الأباعِدِ

Oğullarımız, oğullarımızın oğulları ve kızlarımızdır.

Kızlarımızın oğulları, yabancı adamların çocuklarıdır.

Hz. Hasan İle Hz. Hüseyin'in oğul olarak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* nesebine bağlanmaları, mutlak surette onlara mahsus bir özelliktir. Başkaları bu kapsama girmezler. Başkaları hakkında insanların açıkça söylediklerinin bu olduğu bilinmektedir. Çünkü onlar, anne tarafının değil, baba tarafının nesebine bağlanırlar.

---

499 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 7/102

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

﴿قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه۪ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

64-"De ki: «Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin.» Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: «Şahit olun, biz müslümanlarız.»"

Bu ayette geçen (كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ) ifadesi, Allah bilir ya şu anlamda olsa gerek: Sizin ve bizim üzerinde eşit konumda olacağımız adaletli bir kelimeye gelin. Çünkü hepimiz Allah'ın kullarıyız. Böyle buyurduktan sonra Yüce Allah o kelimeyi şöyle açıklamıştır:

﴿اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه۪ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ﴾

"Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin."

Doğruluğuna akılların tanıklık edeceği doğru söz, işte budur. Çünkü insanların hepsi Allah'ın kullarıdır. Bazıları bazılarını kendilerine kul edinme hakkına sahip değildirler. Allah'a itaat sayılmayan hususlarda bir kimsenin başkasına itaat etme mecburiyeti yoktur. Yüce Allah, Peygamberi'nin maruf olmayan şeyleri emretmeyeceğini bildiği hâlde, yine de onun ancak maruf (aklın ve dinin gereklerine uygun) emirlerine itaat edilmesini şart koşmuştur ki, hiç kimse Allah'ın emri olmadan, başkasını kendisine itaat ettirmenin yollarını aramaya kalkmasın.

Nitekim Yüce Allah, biat konusunda Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* hitaben şöyle buyurmuştur:

(وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ)

"Hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek üzere geldiklerinde biatlarını kabul et."[500]

Yüce Allah, biat etmeye gelen kadınlara, iyi işlerde Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* vereceği emirlere karşı gelmemelerini tekiden şart koşmuştur ki, Allah'ın emri olmadan kimse bir başkasını itaate mecbur etmesin. Onun vereceği emirler de Allah'a itaate dair emirler olsun.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ)

"Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin."

Allah'ın helal kıldığı veya haram kıldığı şeyler dışında başka şeyleri helal veya haram kılmada kiminiz kiminize uymasın. Bu, mana bakımından şu ayete benzemektedir:

(اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ)

"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler."[501]

Abdüsselam b. Harb'ın bildirdiğine göre Mus'ab b. Sa'd, Adiyy b. Hatem'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yanına gittim. Boynumda altın bir haç vardı. Bana, '*Üzerindeki şu putu at*' dedi. Sonra (اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِن دون الله) **"(Yahudiler) Allah'*ı bırakıp, hahamlarını; (*Hristiyanlar ise) rahiplerini rab edindiler"** ayetini okudu. 'Onlara tapmıyoruz ki' demem üzerine şöyle buyurdu:

500 Mümtahine, 12/60
501 Tevbe, 9/31

"Onlar Allah'ın haram kıldıklarını helal saymıyorlar mı? Kendilerine tabi olanlar da bu hususta onlara uymuyorlar mı? Allah'ın helal kıldıklarını haram saymıyorlar mı? Kendilerine tabi olanlar da bu hususta onlara uymuyorlar mı? İşte bu, onlara tapmaktır." [502]

Yüce Allah, Yahudi ve Hristiyanları haham ve rahiplerini rab edinmekle niteledi. Çünkü Allah'ın haram kılmadığını haram saymalarını, helal kılmadığını da helal saymalarını kabul ederek, onları Rablerinin ve Yaratıcılarının konumuna yükseltmişlerdi. Oysa bu derecede bir itaati ancak Allah hak eder. Allah ki onları yaratmıştır. Onların hepsi eşit derecede O'na ibadet etmek, emirlerine uymak ve kulluklarını başkalarına değil, yalnızca O'na arz etmekle yükümlüdürler.

Kur'an, Hz. İbrahim'den Sonra İndiği Hâlde Ona Nasıl Müslüman Denebilir?

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ فٖٓي اِبْرٰهٖيمَ وَمَٓا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ وَالْاِنْجٖيلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِهٖۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾)

65-"Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?"

İbn Abbas, Hasan ve Süddi'den rivayet olunduğuna göre Yahudi hahamları ve Necran Hristiyanları Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* yanında toplanıp Hz. İbrahim'i tartıştılar. Yahudiler, "O, ancak bir Yahudi idi" derken, Hristiyanlar "Hayır, o sadece bir Hristiyan'dı" dediler. Bunun üzerine Yüce Allah, onların bu iddialarını "Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?" ayeti ile geçersiz hâle getirdi. Yahudilik ve Hristiyanlık Hz. İbrahim'den sonra meydana gelmiştir. Böyle olunca da Hz. İbrahim nasıl Yahudi ya da Hristiyan olabilir. Konuyla ilgili ola-

502 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 10/116

rak şöyle de denilmiştir: Yahudiler, Yahuda'nın neslinden geldikleri için Yahudi adını almışlardır. Hristiyanlarda (Nasranilerde) Şam'a bağlı Nasıra kasabası kökenli oldukları için Hristiyan (Nasrani) adını almışlardır. Bununla birlikte Yahudiler, Hz. Musa'nın dininden sapmış bir millettir. Hristiyanlarda (Nasranilerde) Hz. İsa'nın dininden sapmış bir millettir. Bu sebeple Yüce Allah, "Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?" ayetini indirdi. Hz. İbrahim, kendisinden sonra meydana gelen bir millete nasıl mensup olur?

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Şu hâlde Hz. İbrahim'in hanif ve Müslüman da sayılmaması gerekir. Çünkü Kur'an ondan sonra inmiştir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Sözlükte istikamet ve doğru yolda olmak manasına gelen hanif, terim olarak dosdoğru bir din demektir. İbrahim *aleyhissellem* hakkında ayette geçen İslam ise Yüce Allah'a itaat ve Onun emirlerine boyun eğmek anlamına gelmektedir. Hak yolda olan herkesi hanif ve müslim olarak nitelemek yanlış olmaz. Önceki peygamberlerin, İbrahim *aleyhissellem* ve ondan öncekilerin bu vasıfta olduklarını biliyoruz. Bu sebeple İbrahim'in *aleyhissellem* (her ne kadar Kur'an kendisinden sonra inmiş olsa da) hanif ve müslim olarak vasıflandırılması isabetlidir. Çünkü bu ismin başka bir şeye değil, sadece Kur'an'ın nüzulüne mahsus olduğu söylenemez. Allah'a iman eden herkesin hanif ve müslim olarak vasıflandırılması sahihtir. Yahudilik ve Hristiyanlık (Nasranilik) ise müntesipleri tarafından Tevrat ve İncil'in şeriatından saptırılıp, tahrif edilen dine mensup olan kimsenin vasfıdır. Ama tahrif edilmemiş iken Tevrat'a ve İncil'e göre amel eden önceki insanları, Yahudiliğe ve Hristiyanlığa mensup saymak doğru olmaz.

Dini, Deliller İleri Sürerek Savunma Gereği

Dini hükümleri iptal etmeye çalışanlara karşı deliller ileri sürerek hükümleri savunmak gerektiğine bu ayetler delalet etmektedirler. Nitekim Yüce Allah da, İsa'nın *aleyhissellem* durumu hakkında, ehl-i kitaptan olan Yahudi ve Hristiyanların ortaya attıkları şüphe ve fesada karşı, deliller ileri sürerek iddialarını geçersiz hâle getirmiştir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾)

66-"İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız. Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz."

Bu ayet, hakkı delillerle tartışıp savunmanın doğru bir iş olduğunun en açık ispatıdır. Tartışmak eğer sakıncalı olsaydı bu ayette, bilgiye dayalı tartışma ile cahilce tartışma birbirinden ayrı tutulmazdı.

(حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ)

"Biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız" ayetinin açıklaması hakkında şöyle denilmiştir: "Kendi kitaplarında buldukları bilgilere dayanarak tartıştılar."

Bilmedikleri şey hakkında tartışmaları ise Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hristiyan olduğunu ileri sürmeleriydi.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٓ اِلَيْكَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَٓائِماًۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْاُمِّيّنَ سَبِيلٌۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾)

75-"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize

vebal yoktur" demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."

Kitap ehlinden olan o kimseyi bir kantar malın üzerine emin kişi olarak görevlendirsen (تَأْمَنْهُ عَلَى قِنْطَارٍ) onu sana (eksiksiz) iade eder. Ayette geçen (قِنْطَارٍ) kelimesinin başında (ba) harfi vardır. Ayetin açıklamasında verdiğimiz örnekte ise aynı kelimenin başına (عَلَى) edatını koyduk. Çünkü burada "ba" harfi ile "ala" edatı birbirinin yerine kullanılabilmektedir. (مَرَرْتُ بِفُلَانٍ) "Falana uğradım."(مَرَرْتُ عَلَيْهِ) "Falanın tam üstüne gittim" örneklerinde de "ba" harfi ile "ala" edatı birbirinin yerine kullanılmıştır.

Ayette geçen (قِنْطَارٍ) "kantar" kelimesinin manası hakkında Hasan dedi ki: "Bir kantar, 1200 miskal (yaklaşık 5.100 kg.) altındır."Ebu Nadre, "Bir öküz derisi dolusu altındır" dedi. Mücahid "Yetmiş bindir" dedi. Ebu Salih, "100 rıtl (Yaklaşık 34 kg.) dır" dedi. Yüce Allah burada, kitap ehlinden bazı kimseleri emaneti sahibine geri vermede güvenilir kimse olarak nitelemiştir. Bu ayetle Hristiyanları kastettiği söylenir. Bazı kimseler bu ayeti, kitap ehli kimselerin birbirleri hakkında yapacakları şahitliğin geçerli olacağı hususunda bir delil olarak kabul etmektedirler. Çünkü şahitlik de bir tür emanettir. Nitekim, bazı Müslümanlar güvenilir olduklarında şahitlikleri geçerli olduğuna göre, aynı şekilde bu ayetin delaletine göre güvenilir olma niteliğini taşıyan kitap ehli kimselerin de kâfirlere karşı şahitliklerinin geçerli olması gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Bu ayet, kitap ehlinden güvenilir olan kimselerin, Müslümanlara karşı yapacağı şahitliğin kabul edilebileceğine delalet etmektedir. Çünkü bu ayette Yüce Allah, kendilerine bir emanet verildiğinde onu sahibi bulunan Müslümanlara eksiksiz olarak geri verirler diye nitelemiştir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Ayetin zahiri anlamı bu dediğinizi gerektirmektedir. Ancak biz, icmaya dayanarak bu ayetin hükmünü tahsis ettik, özelledik. Ayrıca ayette, kitap ehlinin Müslümanlar lehine yapacakları şahitliğin geçerli olacağına delalet vardır. Çünkü Müslümanların onlara bıraktıkları emanetleri sahiplerine geri vermeleri, o emanetlerin sahipleri olan Müslümanların hakkıdır. Ancak onların

Müslümanlar aleyhine yapacakları şahitliğin geçerli sayılacağına ayette delil bulunmamaktadır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَٓائِمًا)

"Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez."

Mücahid ve Katade dediler ki: "Geri vermesi için tepesine dikilip durmadıkça emanetini sana geri vermez."

Süddi dedi ki: "Onun yakasını bırakmaksızın tepesine dikilip durmadıkça emanetini sana geri vermez."

Ayetin lafzının her iki manaya da ihtimali vardır.

(اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَٓائِمًا)

"Onun yakasını bırakmaksızın tepesine dikilip durmadıkça" şeklinde manalandırılması, "Yakasına sarılmaksızın sadece geri vermesini istemek" şeklinde manalandırılmasına göre daha uygun bir manalandırma olacaktır. Bu ayet, alacaklının borçluyu yakalayıp alacağını tahsil edinceye kadar onu salıvermeme hakkına sahip olduğuna delalet etmektedir.

(ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْاُمِّيّٖنَ سَبٖيلٌ)

"Bu da onların, "Ümmîlere[503] karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur" demelerinden dolayıdır."

Katade ve Süddi'den rivayet olunduğuna göre Yahudiler şöyle demişlerdir: "Araplardan ele geçirdiğimiz mallardan dolayı bize bir vebal yoktur. Çünkü onlar müşriktirler."

---

503 Bu âyette geçen "ümmî" kelimesi tefsir bilginleri tarafından, "zayıf kimseler", "bilgisizler", "Kitap ehlinden olmayanlar" şeklinde yorumlanmıştır.

Bu hükmün kendi kitaplarında yazılı olduğunu iddia ettiler. Denildi ki: Yahudiler, bu hükmün kendi dinlerinden olmayan herkes için geçerli olduğu görüşündeydiler. Yahudi olmayanların mallarını kendilerine helal sayıyorlardı. Zira onlar, bütün insanların kendilerine tabi olmakla yükümlü oldukları inancındaydılar. Kendilerini bu üstünlüğe ve ayrıcalığa Allah'ın sahip kıldığını iddia ediyorlardı. Yüce Allah, onların yalan söylediklerini şu ayetle haber verdi:

(وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ)

"Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."

(اِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا اُولٰٓئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٧٧﴾)

77-"Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır."

Ameş'in bildirdiğine göre Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ، وَهُوَ فِيهَا فَاجِرٌ، يَقْتَطِعُ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَقِيَ اللّٰهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ)

"Bir Müslümanın malını haksız yere elde edecek şekilde yalan yere yemin eden bir kimse, Allah kendisine gazaplanmış olarak huzur-u ilahiye çıkar."[504]

504 İbn Mâce, Ahkâm, 8

Eş'as b. Kays dedi ki: "Yukarıdaki ayet benim hakkımda indi. Benimle bir adam arasında halledilmesi gereken bir dava vardı. Davayı Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* arz ettim. Bana, ***'Beyyinen var mı?'*** diye sordu. Hayır, dedim. **'Öyleyse hasmın yemin edecek'** buyurdu. Ben, "*Şu hâlde o (rahatlıkla) yemin eder'* dedim. Abdullah b. Mesud'un hadisindeki ifadelerin benzerini söyledi. Ardından (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللهِ) ayeti indirildi."[505]

Mâlik'in bildirdiğine göre Ebu Ümame, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنِ اقْتَطَعَ حَقَّ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَأَوْجَبَ لَهُ النَّارَ قَالُوا: وَإِنْ كَانَ شَيْئًا يَسِيرًا يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: " وَإِنْ كَانَ قَضِيبًا مِنْ أَرَاكٍ)

"Yaptığı (yalan) yemini ile bir Müslümanın hakkını kesen kimseye Allah cenneti haram kılar. Ateşi de ona vacip kılar."

Sahabiler, "Az bir hak kesmiş olsa da mı böyle olur ey Allah'*ın* Resûl*ü?*" diye sorunca, ***"Erak ağacından bir dal olsa bile"*** diye cevap verdi.[506]

Şa'bi'nin bildirdiğine göre Alkame, Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu işittim:

(من حَلَفَ عَلَى يَمِينِ صَبْرٍ كَاذِبًا لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ أَخِيهِ، لَقِيَ اللهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ)

"Bir kimse (mü'min) kardeşinin malını ele geçirmek için karşı tarafı bağlayacak şekilde yalan yere yemin ederse, Allah kendisine gazaplanmış olarak huzur-u ilahiye çıkar."[507]

505 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 10/302
506 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 10/179
507 İbn Hibban, Sahih: 11/481

Bu ayet ve hadislerin zahiri şu hükme delalet etmektedir: Hiç kimse ettiği yemin sebebiyle, zahirde başkasına ait olan bir malı elde etmeyi hak etmez. Her kim ki elinde bulunan bir şeyin kendisine ait olduğunu iddia eder, başkası o malda hak sahibi olduğunu ispatlayıncaya kadar o mal kendisinindir. Nakletmiş olduğumuz ayet ve hadislerin açık anlamı, yemin ederek zahirde başkasına ait olan bir mal üzerinde hak iddia etmeyi yasaklamaktadır. Çünkü yemin etmeden o malda hak sahibi olduğunu iddia edemez. Ancak biz böyle demekle yemin edenin zahirde o mala sahip olamayacağını söylemekteyiz. Ama Allah katında belki de o mal kendisinin olabilir. Ancak mal üzerindeki mülkiyet bize göre hakikî manada değil de zahiri yolla ispatlanabilir. Bu da "Yemin reddedilir" diyenlerin bu söylediklerinin geçersiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü kişi, ettiği yeminle zahirde başkasına ait olan bir mal üzerinde hak sahibi olabilmektedir. Bu da, yeminlerin mal üzerinde hak elde etmek için değil, davaları halletmek için konulmuş olduğuna delalet etmektedir.

Avvam b. Havşeb'in bildirdiğine göre İbrahim b. İsmail, İbn Ebi Evfa'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam bir eşyayı satışa çıkardı. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederek, müşteriyi aldatmak için aslında kendisine hiç de teklif edilmediği hâlde "Bu mala şu kadar verdiler de vermedim" gibi ifadeler kullandı. Bunun üzerine şu ayet indirildi:

(إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا)

"Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya..."[508]

Hasan ile İkrime'den rivayet olunduğuna göre bu ayet, kendi yazmış oldukları bir kitabın Allah katından indirildiğine yemin eden, bir haham grubu hakkında nazil olmuştur.

508 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 8/29

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقاً يَلْوُنَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِۚ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾)

78-"Onlardan (Kitap ehlinden) bir grup var ki, Kitab'dan olmadığı halde Kitab'dan sanasınız diye (okudukları) Kitap'tanmış gibi dillerini eğip bükerler ve, "Bu, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."

Bu ayet, masiyetin Allah katından gelmediğine ve O'nun fiili olmadığına delalet etmektedir. Eğer O'nun fiili olsaydı, O'nun katından gelirdi. Yüce Allah, masiyetlerin kendi katından olduğu iddiasını genel bir şekilde reddetmiştir. Eğer O'nun fiili olsaydı, en kuvvetli şekilde O'nun katından gelirdi. Masiyetlerin mutlak manada Allah katından gelişini reddetmek doğru olmaz.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: 'İman Allah katındandır' denilir. Ama 'İman, her bakımdan O'nun katındandır' denilmez. Küfür ve günahlar için de bu böyledir.

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Mutlak biçimdeki olumsuzluk cümlesi, genel hüküm gerektirir. Ama mutlak biçimdeki olumlu cümlede böyle bir durum yoktur. Mesela "Zeydin yanında yiyecek yoktur" dediğinizde bu, Zeyd'in yanında az veya çok yiyecek bulunmadığı anlamına gelir. Ama "Onun yanında yiyecek vardır" dediğinizde, bu cümleden, bütün yiyeceklerin onun yanında mevcut olduğu manası anlaşılmaz.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾)

92-"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir."

Bu ayette geçen iyiliğin iki manaya geldiği söylenmiştir. Biri cennettir. Amr b. Meymun ile Süddi'nin böyle dedikleri rivayet edilmiştir. Diğer görüşe göre ise iyilik, insana sevap kazandıracak hayır işleri yapmaktır.

Ayette geçen ve harcama diye tercüme edilen infak ise kişinin çok sevdiği malını sadaka ve benzeri şekillerde Allah yolunda sarf etmesidir.

Yezid b. Harun'un bildirdiğine göre Humeyd, Enes'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ)

"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz" ayeti ile (مَنْ ذَا الَّذ۪ي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا) **"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek"**[509] ayeti nazil olduğunda Ebu Talha dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü! *Falan yerdeki hurma bahçemi Allah yoluna bağışladım. Eğer ben onu gizleyebilseydim, böyle ilan* etmezdim."

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, ***"Bahçeni yakınlarına ver"*** buyurdu.[510]

Yezid b. Harun'un bildirdiğine göre Hamza b. Abdullah, Abdullah b. Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) **"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz"** ayetinin üzerinde düşündüm. Cariyem Ümeyme'den daha çok sevdiğim bir şeyimin olmadığını gördüm. "Artık o, Allah rızası için hürdür" dedim. Allah için yaptığım bir işten geri dönmüş sayılmasaydım, mutlaka onu kendime nikâhlardım. Bunu yapmadım. Onu Nafi'ye nikâhladım. Ümeyme artık Nafi'nin ümmü velededir.

---

509 Bakara, 2/245

510 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 4/386

Abdullah b. Muhammed b. İshak'ın bildirdiğine göre Muammer, Eyyub ve diğerlerinin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) **"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz"** ayeti nazil olduğunda Zeyd b. Harise *radıyallahu anh*, sevdiği bir atını getirip "Ey Allah'ın Resûlü! Şu at artık Allah yoluna bağışlanmıştır" dedi. Resûlullah da *sallallahu aleyhi ve sellem* Üsame b. Zeyd'i o ata bindirdi. Atı bağışlamış olan Zeyd b. Harise sanki bundan hoşlanmadı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu hâlini farkedince, ***"Allah senin bu bağışını kabul etti"*** buyurdu.

Bu atla ilgili olarak Hasan'ın *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O farz olan zekât idi. Verilmesi farz olan bir zekât malı idi."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İbn Ömer'in *radıyallahu anh* ayetin te'viline uyarak cariyeyi azat etmesi, Allah rızası için verilen her malı, ayette kastedilen infaktan saydığına delalet etmektedir. Ona göre bu hükmün, hem farz, hem de nafile olan infaklarda geçerli olan genel bir hüküm olduğuna delalet etmektedir.

Ebu Talha ile Zeyd b. Harise'nin yaptıkları da, onların infakta bulunmayı, nafile sadakaları bırakıp, sadece farz olan zekâtı vermek şeklinde görmediklerine delalet etmektedir. Buna göre mezkûr ayetin manası şöyle olsa gerektir: İnsanı Allah'a yakın kılan taatlerin en üst mertebesinde bulunan iyiliğe, en çok sevdiğiniz malınızı infak etmedikçe eremezsiniz. Çünkü kişinin en çok sevdiği malını infak etmesi/Allah yolunda harcaması, niyetinde samimi olduğunu gösterir.

Nitekim başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ)

"Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır."[511]

---

511 Hac, 22/37

Lügatte de bunun benzeri bir ifadeyi kullanmak mümkündür. Nafile sadaka verilmeden sadece farz olan zekâtı vermekle hiç infak edilmemiştir, denilemez. Ancak bu durumda kâmil manada infakta bulunulmuş olmaz. Nitekim bir hadis-i şerifte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

"Düşkün, bir iki lokma ya da bir iki hurma vererek geri gönderilen kimse değildir. Asıl düşkün, harcayacak bir şey bulamayan, düşkün olduğu da anlaşılamadığı için kendisine sadaka da verilmeyen kimsedir."[512]

Bu hadiste düşkünün tanımı yapılırken mübalağa cihetine gidilmiştir. Bu demek değildir ki, burada tanımı yapılan düşkünden nispeten daha iyi durumda olanlar düşkün değildirler.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾)

93-"İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğulları'na helâl idi."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet, İsrail/Yakub *aleyhissellem* kendisine haram kılıncaya kadar önceleri bütün yiyeceklerin İsrailoğulları'na mübah olduğunu anlamamızı gerektirmektedir.

İbn Abbas ile Hasan'dan gelen bir rivayete göre İsrail/Yakub'un *aleyhissellem* bacağının arka tarafındaki sinir ağrımaya başladı. Bu hastalığı uzun süre devam edince, "Eğer Allah bana şifa ihsan ederse, en sevdiğim yemeği kendime haram edeceğim" diyerek adakta bulundu. En sevdiği yemek deve etiydi.

Katade dedi ki: "İsrail, etlerdeki damar ve sinirleri yemeyi kendine haram kıldı."

---

512 Buhari, Zekât, 52

Rivayet olunduğuna göre İsrail, yani Yakub b. İshak b. İbrahim *aleyhissellem* bacağındaki sinir ağrısından kurtulursa, en sevdiği yiyecek ve içeceği kendine haram kılacağını söylemişti. En sevdiği yiyecek deve eti, içecek de deve sütü idi.

Mezkûr ayetin iniş sebebi şuydu: Yahudiler, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* deve etini helal kılmasını hoş karşılamadılar. Çünkü onlar neshi caiz görmüyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah mezkûr ayeti indirdi ve İsrail/Yakub *aleyhissellem* kendine haram kılıncaya kadar, deve etinin İbrahim *aleyhissellem* ile zürriyetine helal olduğunu açıkladı. Tevrat'ı onlara delil göstereceğini söyledi. Ancak, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* söylediklerinin Tevrat'ta yazılı olduğunu bildikleri için, Tevrat'ı ortaya getirmeye cesaret edemediler. Böylece Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* neshin mümkün olmadığına dair söylediklerinin batıl olduğunu da ortaya koymuş oldu. Zira, bir vakitler mübah olup da sonra haram kılınan bir şeyin, daha sonra yine mübah kılınması mümkündür.

Bu ayette, Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* peygamberliğinin gerçek olduğuna delil vardır. Çünkü kendisi ümmi olup kitapları okumaz, kitap ehli ile bir arada oturup da önceki peygamberlerin kitaplarındaki sırları, Allah kendisine bildirmedikçe bilemezdi. İsrail/Yakub'un *aleyhissellem* kendisine haram kıldığı bu yiyecek, kendisine ve İsrailoğulları'na yasak oldu. Buna şu ayet delalet etmektedir:

(كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ)

"İsrail'in/Yakub'un kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğulları'na helâl idi."

Allah'ın İsrailoğulları'na helal kıldığı yiyeceklerden bunu istisna etti ve sonra da kendine haram kıldı. Bu da gösteriyor ki o yiyecek, İsrail'e ve zürriyetine haram kılındı.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Haramlığı mı daha faydalı, yoksa mübahlığı mı daha faydalı, bunu bilmeden bir kimsenin bir şeyi kendine haram kılması nasıl caiz olur? Hâlbuki ibadetlerde neyin faydalı olduğunu sadece Yüce Allah bilir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah'ın bu hususta kendisine izin verdiği bir kimsenin bunu yapması caizdir. Tıpkı Yüce Allah'ın izniyle ahkâm konusunda içtihatta bulunmanın caiz oluşu gibi. İçtihat sonucunda varılan hüküm, Yüce Allah'ın vermiş olduğu bir hüküm olarak kabul edilir. Yine bir kimsenin kendi karısını boşayarak, cariyesini de azat ederek kendine haram kılması caizdir. Aynı şekilde nass veya Allah'ın iznine dayanarak içtihat yoluyla bir yiyeceği kendine haram kılması da caizdir. İsrail'in de bir yiyeceği kendine haram kılması, ya kendisinin bu hususta yaptığı bir içtihat ya da dilerse o yiyeceği kendine haram kılabileceğine dair Allah'tan gelen bir nass neticesinde olmuştur. Ayetin zahiri, İsrail'in o yiyeceği içtihat neticesinde kendine haram kıldığına delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, ayette o yiyeceği İsrail'in kendisinin haram kıldığını bildirmektedir. Bu haram kılması bir nassa dayalı olsaydı, ayette "Allah'ın haram kıldığı dışında" denirdi. Haram kılma işi İsrail'e izafe edildiğine göre, İsrail'in içtihat neticesinde o yiyeceği kendine haram kıldığı ortaya çıkmış olmaktadır. Bu da, başkaları için caiz olduğu gibi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* için de, ahkâm konusunda içtihatta bulunmanın caiz olduğuna delalet etmektedir. Hatta Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda başkalarından daha önceliklidir. Çünkü o, reyi ile içtihat etmenin ve kıyaslamanın yollarını daha iyi bildiği gibi görüşü daha üstündür. Bunu usûlü'l-Fıkh kitabımızda açıklamış bulunmaktayız.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İsrail'in bazı yiyecekleri kendine haram kılması, gerçekleşmiş bir hadisedir. Onun söyledikleri gereği, haramlıktan başka bir şey değildi ve bu haramlık da Peygamberimiz'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şeriatıyla nesh edilmiştir. Şöyle ki: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Mariye'yi kendine haram kılmıştı. Bir rivayete göre ise bal yemeyi kendine haram kılmıştı. Ama Allah her ikisini de ona haram kılmadı. Bunları kendine haram kılarken söylediği ifadenin gereği olarak, yemin kefareti vermesini şu ayetle gerekli kıldı:

(يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَۚ تَبْتَغ۪ي مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ)

"Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Allah (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmayı (ve kefaret ödemeyi) size meşru kılmıştır."[513]

Bu ayette bir şeyi kendine haram kılan bir kimsenin, o şeyi tekrar kendine mübah kılması durumunda, yemin kefareti vermesi gerektiği bildirilmektedir. Mezhebimiz fakihleri dediler ki: Bir kimse kendi cariyesini veya kendi mülkü olan bir şeyi kendine haram kılarsa o cariye veya o şey kendisine haram olmaz. Haram kıldıktan sonra onu kendine mübah edebilir. Ancak yemin kefareti vermesi gerekir. Tıpkı "Şu yemeği yemeyeceğim" diye yemin eden kimse gibi. (O yemeği yediği takdirde yemin kefareti vermesi gerekir). Ancak, bu meseleyle yemin arasında şu bakımdan bir fark bulunduğunu söylemişlerdir. Bir kimse "Vallahi şu yemeği yemeyeceğim" diye yemin ettikten sonra, o yemeğin tamamını yemedikçe yeminini bozmuş olmaz. Ama "Ben şu yemeği kendime haram ettim" dedikten sonra, o yemeğin birazını yese bile yemin kefareti vermesi gerekir. Çünkü haram kılma ifadesiyle yemin eden kimse, o yemeğin birazını yemekle, yeminini bozmaya kastetmiş ve "Vallahi şu yemeğin birazını dahi yemeyeceğim" diye yemin etmiş gibi olur. Çünkü Yüce Allah'ın haram kıldığı şeylerde haramlık, o şeylerin azını da çoğunu da kapsar. Aynı şekilde bir şeyi kendine haram kılan kimse de o şeyin her bir parçasını yememeye yemin etmiş gibi olur.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾)

96-"Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir."

513 Tahrim, 66/1-2

Mücahid ile Katade dediler ki: "Kâbe'den önce yeryüzünde inşa edilmiş bir ibadet evi yoktu."

Ali ile Hasan'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Kâbe, ibadet için yeryüzünde inşa edilen ilk evdir."

Ayette geçen "bekke" kelimesi ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler ortaya konulmuştur:

Zühri dedi ki: "Bekke, Mescid-i Haram'dır. Mekke ise haremin tamamının adıdır."Mücahid dedi ki: "Bekke, Mekke'nin kendisidir."

Bu görüşte olanlar derler ki: Ba harfi bazen mime dönüşebilir. Mesela saçını tıraş eden kimse için (سَبَدَ رَأْسَهُ وَسَمَدَهُ) derler.

Ebu Ubeyde dedi ki: "Bekke, Mekke'nin iç kısmıdır."

Bir görüşe göre (اَلْبَكُّ) kelimesi izdiham manasına gelmektedir. Kalabalık ve izdiham meydana geldiğinde (بَكَّهُ يَبُكُّهُ بَكًّا) denir. İnsanlar bir yerde birikip sıkışıklık ve izdiham meydana getirdiklerinde (تَبَاكَّ النَّاسُ) denir. Beytullahın çevresindeki mescide de bekke denebilir. Çünkü insanlar orada tavaf için toplanıp izdiham meydana getirirler.

(وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ)

"Âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak..."

Bu beyt, Allah'ın varlığına delalet etmekte ve beyanda bulunmaktadır. Yüce Allah, Kâbe ve çevresinde başkalarının gösteremeyeceği mucizeler izhar etmiştir. Orada vahşi hayvanlardan yana güvende olunur. Öyle ki harem bölgesinde köpekle geyik bir arada bulunabiliyor. Fakat köpek, geyiği ürkütmez. Geyik de ondan ürküp kaçmaz. Bu da Allah'ın birliğine ve kudretine delalet eder. Ayette geçen "Beyt" kelimesiyle de Kâbe ve çevresindeki harem bölgesinin kastedildiğini ispatlar. Çünkü bu güvenlik, harem bölgesinin tamamında mevcuttur.

Ayette geçen "mübarek" kelimesiyle, haremin hayır ve bereketinin sabit olduğu ifade edilmek istenmiştir. Çünkü bereket, hayrın sabit olması, gelişip fazlalaşması demektir. "Bereket" kelimesinin kökü olan (اَلْبَرْكُ) kelimesi sabit olmak manasınadır. Sabit durumda olan, yani durumunu koruyan şey için Arapça'da (بَرَكَ - بَرْكًا - بُرُوكًا) denir.

Bu ayette, oradaki faydalardan, hayır ve bereketin çokluğundan, ilahî lütuflardan, tevhid ve dine doğru götüren hidayetten bahsedilerek, hac için insanlar beyt-i harama yönlendirilmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًاۜ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًاۜ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾)

97-"Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır.)"

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Makam-ı İbrahim bir mucizedir. Allah'ın birliğine ve İbrahim'in *aleyhissellem* peygamberliğinin gerçekliğine delil ve alâmet olsun diye, İbrahim'in *aleyhissellem* ayakları Allah'ın kudretiyle sert bir taşa gömülüp iz bırakmıştı. Kâbe de ve çevresindeki harem de, önce de anlatmış olduğumuz Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden başka ayetler de vardır. Mesela orada vahşi hayvanlardan güvende olunmakta, onlar âdeta evcilleştirilmekte, saldırgan ve canavar hayvanlarla bir arada olunabilmekte, cahiliyet devrinde bile çevrede insanlar kapılıp götürülmekteyken, harem de korkulu insanlar bile güvende olmakta idi. İbrahim'den *aleyhissellem* günümüze kadar, çok sayıda insan Mina da cemerat'a taş attıkları ve başka yerden oraya getirilip atıldığı hâlde o taşlar yok edilmekte, kuşlar Kâbe'nin üzerinden değil de çevresinden uçmakta, hastalar hastalıklarından kurtulmak için oranın yüzü suyu hürmetine şifa

dilemekte, oraya hürmette kusur edenler, cezalarını bu dünya dayken çekmektedirler. Oranın bu özellikleri ve âdetleri bu şekilde devam etmektedir. Fil sahipleri (Ebrehe ordusu), orayı tahribe geldikleri için ebabil kuşlarıyla helâk edildiler. Sayamadıklarımız hariç bütün bunlar, harem-i şerife ait olağanüstü durumlardır. Yine buraya kadar nakledilen ayetlerde geçen "beyt" kelimesiyle, Mekke harem'inin tamamı kastedilmektedir. Çünkü bütün bu sayılan olağanüstü hâller, harem'in tamamında mevcuttur. Şunu da belirtelim ki, Makam-ı İbrahim, Beytullah'a dahil olmayıp onun dışındadır. Doğrusunu Allah bilir.

Caninin Hareme Sığınması veya Orada Cinayet İşlemesi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا)

"Oraya kim girerse, güven içinde olur."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet, (اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ) **"Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi..."** ayetinden sonra geldiği için, Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden, zikrettiğimiz alâmet ve mucizeler, harem bölgesinin tamamında mevcuttur. Bu alâmet ve mucizelerle birlikte, Kâbe'den ve harem bölgesinden bahsedildikten sonra: (وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا) **"Oraya kim girerse, güven içinde olur"** denildi. Bu sebeple burada tüm harem'in kastedilmiş olması gerekir. **"Oraya kim girerse, güven içinde olur"** sözü, oraya girmezden önce veya girdikten sonra suç işlemiş olan caninin, canının güvende olmasını gerektirmektedir. Ancak fakihler, harem de öldürme veya yaralama suçu işleyenin, bu suçundan sorumlu tutulması gerektiği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Bilindiği gibi "Oraya kim girerse, güven içinde olur" cümlesi her ne kadar haber formatında ise de aslında bir emir cümlesidir. Böyle olunca da ayette sanki "O, Yüce Allah'ın hükmünde ve yapmakla emrolunduğu hususlarda güven içindedir" denilmiş olmaktadır. Tıpkı "Şu mübahtır, şu da yasaktır" dememizde olduğu gibi. Aslında böyle derken, "Allah'ın

hükmüne ve kullarına verdiği emre göre bu mübahtır, şu da yasaktır" demeyi kastetmekteyiz. Yoksa "Bunun mübahlığına inanan bir kimse bunu mübah saymakta, şunun da mahzurlu olduğuna inanan bir kimse şunu mahzurlu saymaktadır" demeyi kastetmemekteyiz. Bu âdeta şuna benzemektedir: Mesela mübah bir şey için bir kimseye, "Şunu yap. Yaptığın takdirde senin için ne sorumluluk ne de sevap vardır" dememiz, mahzurlu bir iş için de "Şunu yapma. Yaptığın takdirde bundan dolayı azabı hak edersin" dememiz gibi. (وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا) **"Oraya kim girerse, güven içinde olur"** ayeti de, hareme sığınan caniye güvenlik sağlamamızı emretmekte, kanını akıtmamızı yasaklamaktadır.

Mesela şu ayete bakalım:

(وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِۚ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ)

"Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün."[514]

Bu ayet, harem de adam öldürmenin caizliğini haber vermekte ve bizimle savaşmaları durumunda müşrikleri öldürmemizi emretmektedir.

(وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا)

"Oraya kim girerse, güven içinde olur" ayeti haber cümlesi olsaydı, haber verdiği şeyin yani caninin hayatının güvende olmaması caiz olmazdı. Orada bizimle savaşan müşrikleri öldürmemiz emredildiğine göre demek ki bu ayet, haber cümlesi değil, emir cümlesidir. Buna göre hareme sığınan caninin can güvenliğini sağlamamız emredilmekte, öldürmemiz yasaklanmaktadır. Sonra bu ayet caniyi hak etmediği zulüm ve öldürmeden koruyup güvenliğini sağlamamızı emretmekte ya da başkasını öldürmüş olması sebebiyle, hak ettiği öldürülmekten

514 Bakara, 2/191

koruyup güvenliğini sağlamamızı emretmektedir. Hak etmediği aksine zulmen kendisine uygulanacak cezalara karşı onun güvenliğini sağlamamız emredilmekteyse, özel olarak harem den söz edilmesinin bir faydası olmaz. Bu durumda, harem ile haremin dışındaki yerler arasında bir fark bulunmamaktadır. Çünkü insanları bizim veya imkânımız varsa, başkalarının yapacağı zulme karşı koruyup güvende bulundurmak, görevimizdir. Böylece cezalandırılmayı hak eden caninin, hareme sığınması durumunda güvenliğinin sağlanmasının kastedildiği anlaşılmış olmaktadır. Ayetin zahiri de, harem de veya başka yerde suç işlediği için cezalandırılmayı hak eden caninin güvenliğinin sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Yalnız ilim ehlinin ittifakına göre, harem de bir kimseyi öldüren caninin kısasen öldürülmesi gerektiğine dair delil vardır.

Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِۚ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ)

"Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün."

Bu ayette harem de cinayet işleyenle harem dışında cinayet işledikten sonra hareme sığınan kimse, hüküm bakımından birbirinden ayrılmıştır.

Harem Dışında Cinayet İşledikten Sonra Hareme Sığınan Caninin Hükmü

Harem dışında cinayet işledikten sonra hareme sığınan kimsenin hükmü hakkında, fakihler farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyad dediler ki: "Bir kimse harem dışında bir başkasını öldürdükten sonra Harem bölgesine girerse, orada durduğu müddetçe kendisine kısas uygulanmaz. Lâkin oradan çıkıncaya kadar kendisiyle alışveriş yapılmaz, beraber yemek yenilmez. Harem den çıkınca da kendisine kısas uygulanır. Harem de

bir kimseyi öldüren cani, harem de öldürülür. Harem dışında bir başkasını yaraladıktan veya bir organını telef ettikten sonra hareme giren kimseye harem de kısas cezası uygulanır."

Mâlik ve Şafiî dediler ki: "Buraya kadar anlatılan durumların tamamında caniye harem de kısas uygulanır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: İbn Abbas, İbn ömer, Ubeydullah b. Umeyr, Said b. Cübeyr, Atâ b. Ebi Rebah, Tavus b. Keysan ve Şabi'den rivayet olunduğuna göre; harem dışında bir kimseyi öldürdükten sonra hareme sığınan kimse öldürülmez.

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "Lâkin onunla bir arada oturulmaz. Bir yerde barındırılmaz. Kendisiyle alışveriş yapılmaz. Böylece Harem'den çıkmak mecburiyetinde bırakılır. Çıkınca da öldürülür. Cinayeti harem de işlerse, harem de kendisine kısas uygulanır."

Katade, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Harem, içinde veya dışında işlenen cinayetten ötürü caniye kısas uygulanmasına engel olmaz. **"Oraya kim girerse, güven içinde olur"** Bu, cahiliyet devrinde uygulanan bir hükümdü. Bir kimse her türlü suçu işledikten sonra hareme sığınırdı. Harem'den çıkıncaya kadar da kendisine ilişilmezdi. İslam gelince bu hükmü daha da şiddetlendirdi. Bir kimse haddi gerektiren bir suçu harem dışında işledikten sonra hareme sığınsa bile kendisine had uygulanır."

Hişam, Hasan ile Atâ'nın şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Bir kimse haddi gerektiren bir suçu harem dışında işledikten sonra hareme sığınsa, kendisine had uygulanması için harem den çıkarılır ve had uygulanır." Mücahid'in de benzer şeyler söylediği rivayet edilmiştir. Harem'den çıkarılır derken muhtemelen şu mana kastedilmiştir: Kendisiyle oturulup kalkılmaz, bir yerde barındırılmaz, alım satım yapılmaz. Böylece harem'den çıkmak mecburiyetinde bırakılır. Bu açıklamayı Atâ'nın yaptığı rivayet edilmiştir. Onunla Hasan, cani harem'den çıkarılır, derken bunu kastetmiş olabilirler.

(وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ)

"Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın" ayetinin delaletini (وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا) **"Oraya kim girerse, güven içinde olur"** ayetinin delalet ettiği mana doğrultusunda anlatmıştık. Buna göre, dışarıda cinayet işledikten sonra hareme sığınan cani, eğer harem de cinayet işlememiş ise kısas için öldürülmesi caiz olmaz.

Selef ulemasından naklettiğimiz ifadeler de onların, harem dışında adam öldürdükten sonra hareme sığınan kimsenin öldürülmesinin caiz olmayacağı hususunda icma ettiklerine delalet etmektedir.

Ancak Hasan'dan bu konuda birbirine zıt iki görüş rivayet edilmiştir. Katade'nin, kendisinden rivayet ettiği görüşe göre, harem dışında adam öldürdükten sonra hareme sığınan kimsenin öldürülmesinin gerekli oluşudur.

Hişam b. Hassan tarafından rivayet edilen diğer görüşüne göre ise bu durumdaki bir cani harem dışına çıkarılarak öldürülür.

Önce de açıkladığımız gibi, harem dışına çıkarılmasından kastedilen şudur: Harem deyken kendisiyle alışveriş yapılmayarak, kendisiyle birlikte bir şeyler yemeyip içmeyerek baskı uygulanır ve harem dışına çıkmaya mecbur bırakılır. Kendisinden gelen iki rivayet birbirine zıt olduğu için, Hasan'ın bu konuda değerlendirilecek bir görüşüne ulaşılmış olmadı. Geride diğer sahabe ve tabiilerin, harem dışında işlenen cinayetler için caniye harem de kısas uygulanamayacağına dair ifadeleri kaldı. Selef uleması ile onlardan sonra gelen fakihler, harem de işlediği cinayet sebebiyle caniye hak ettiği öldürme veya misilleme cezasının uygulanması gerektiği hususunda görüş birliği etmişlerdir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir:

"Yüce Allah şöyle buyuruyor: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى) **"Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı."**[515], (النَّفْسَ بِالنَّفْسِ) **"Cana can**

515 Bakara, 2/178

kısas edilir."[516], (وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا) **"Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir."**[517]

Bu ayetlerden çıkarılan genel hüküm, harem de veya harem dışında cinayet işleyen kimseye kısas uygulanmasını gerektirmektedir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir:

(وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا) **"Oraya kim girerse, güven içinde olur"** ayetinin, harem dışında cinayet işleyen kimsenin hareme sığınması durumunda orada öldürülmekten emin olmasını gerektirdiğini açıklamıştık.

(كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ) **"Size kısas farz kılındı"** ayetiyle kısası vacip kılan diğer ayetler, hareme girip güvene kavuşma durumu söz konusu olmadığında devreye girerler. Hareme sığınmak, bu kısas ayetlerinin hükmünü tahsis eder.

(كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ) **"Size kısas farz kılındı"** ayeti, haremin hükmünün söz konusu olmadığı yerde uygulanır.

(وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا) **"Oraya kim girerse, güven içinde olur"** ayeti, haremin hükmünü ortaya koymakta ve hareme sığınanın güvende olacağını bildirmektedir. Bu ayetlerden her biri kendi bağlamında cari olmakta, iniş sebebine göre uygulanmakta, haremin hükmü konusunda kısas ayetleriyle çatışmamaktadır.

Diğer taraftan kısasın farz kılınması, hareme girenin güvende olacağını bildiren ayetin nüzulünden mutlaka daha öncedir. Zira kısas daha önce farz kılınmış olmasaydı, hareme giren, işlemediği cinayetten dolayı öldürülmeyecek ve güvende olacaktır, demek mümkün olmazdı. Bu da gösteriyor ki, hareme giren caninin güvende olacağını bildiren ayet, kısasın farz kılındığını bildiren ayetten sonra indirilmiştir.

---

516 Mâide, 45/5
517 İsrâ, 17/33

Konuyla ilgili hadislere gelince; İbn Abbas ve Ebu Şureyh el Kâbî, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir:

(إِنَّ اللهَ حَرَّمَ مَكَّةَ وَلَمْ يَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَلَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي وَإِنَّمَا أُحِلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ)

"Şüphesiz Allah Mekke'*yi haram (saygın ve dokunulmaz) kıldı. Benden önce hiç kimseye helal kılınmadı. Benden sonra da kimseye helal kılınmayacaktır. Bana da gündüzün sadece bir saatinde (deminde) helal kılındı.*"[518]

Bu hadisin zahiri manası, hareme sığınan ve orada cinayet işleyip de yine oraya sığınan kimsenin öldürülmesinin yasak olmasını gerektirmektedir. Ancak orada cinayet işleyen ve oraya sığınmayan kimsenin işlediği cinayet sebebiyle cezalandırılması gerektiği hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Şu hâlde, cinayet işledikten sonra oraya sığınan kimsenin cezalandırılmayacağına dair hüküm, varlığını korumaktadır.

Hammad b. Seleme'nin bildirdiğine göre Amr b. Şuayb'ın dedesi, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إِنَّ مِنْ أَعْتَى النَّاسِ عَلَى اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ قَتَلَ فِي الْحَرَمِ وَرَجُلٌ قَتَلَ غَيْرَ قَاتِلِهِ وَرَجُلٌ أَخَذَ بِذُحُولِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ)

"Kıyamet gününde Allah'a en âsi olan kimse; harem de adam öldüren, katilinden başkasını öldüren ve cahiliyet ehli kimseler gibi intikam alan kimsedir."[519]

Bu hadisin genel ifadesi, harem deki insanların öldürülmesini yasaklamaktadır. Bir delil olmadan bu insanların bir kısmını ayrı bir hükme tabi tutup öldürmek caiz olmaz.

---

518 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 11/248

519 Abdurrezzak, Musannef: 5/139

Öldürmeyip yaralayan kimse, hareme sığınsa bile orada cezalandırılır. Hatta borçlu bir kimse hareme sığınsa bile nakledeceğimiz şu hadis gereğince hapsedilir:

(لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ)

"Varlıklı kimsenin borcunu ödemeyi geciktirmesi, onun kişilik haklarını elinden almayı ve onu cezalandırmayı helal kılar."[520]

Borçlunun hapsedilmesi, bir cezalandırmadır. Hapis, öldürmekten aşağı ve hafif bir cezadır. Ölüm cezasından daha hafif bir cezayı gerektiren hakları ihlal eden kimse, hareme sığınsa bile, borç sebebiyle verilen hapis cezasına kıyasla cezalandırılır. Başkasını yaralayan ve bedeninde tahribat ve telefe yol açan kimsenin, hareme sığınsa bile cezalandırılması gerektiği hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Aynı şekilde, harem deyken adam öldüren veya yaralayan caninin sorgulanıp cezalandırılması gerektiği hususunda da fakihler arasında ihtilaf yoktur. Harem dışında cinayet işledikten sonra hareme sığınan kimsenin harem de öldürülmesi vacip olmadığında, oradan çıkmasını sağlamak için kendisiyle alışveriş yapılmaması, bir yerde barındırılmaması gerektiği hususunda da fakihler arasında ihtilaf yoktur. Öldürülmeyeceği hükmü bizde sabit olduğuna göre, diğer hükmün uygulanmaması gerekir. Yani kendisiyle alışveriş yapılmaması ve bir yerde barındırılmaması gerekir. Bu uygulamaların geçerliliği konusunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Yalnız, Harem dışında cinayet işledikten sonra hareme sığınan kimseye uygulanacak olan hüküm konusunda fakihler arasında ihtilaf vardır. Biz de bu konudaki görüşümüzün delillerini yukarıda naklettik. Bu mesele dışındaki diğer hususlarda, üzerinde ittifaka varılan hükümler uygulanır.

Abdülbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Cabir *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(لَا يَسْكُنُ مَكَّةَ سَافِكُ دَمٍ، وَلَا آكِلُ رِبًا، وَلَا مَشَّاءٌ بِنَمِيمَةٍ)

520 İbn Mâce, Sadakat, 18

"Kan akıtan, faiz yiyen ve koğuculuk yapan, Mekke'de ikamet etmesin." [521]

Bu hadis şunu öngörmektedir: Katil bir kimse Hareme girdiğinde oradan çıkıncaya kadar barındırılmaması, kendisiyle alış veriş yapılmaması, yedirilmemesi, içirilmemesi gerekir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Kan akıtan, orada ikamet etmesin"*** buyurmuştur.

Abdülbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Tavus b. Keysan, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Katil kimse hareme girdiğinde kendisiyle birlikte oturulup kalkılmaz, alışveriş yapılmaz, bir yerde barındırılmaz. Maktulün velisi peşine düşerek ona "Falanın canını aldın. Allah'tan kork ve de harem den çık!" der.

(وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا)

"Oraya kim girerse, güven içinde olur" ayetine benzer manada olan şu ayetler de vardır:

(اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ)

"Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenlikli bir yer kıldığımızı görmediler mi?"[522]

(اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا)

"Onları saygın ve güvenlikli bir yere yerleştirmedik mi?"[523]

(وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا)

---

521 Ebu Said b. Arabi Ahmed b. Muhammed b. Ziyad b. Beşir b. Dirhem el-Basri es-Sufi, Mucem: 2/818

522 Ankebut, 29/67

523 Kasas, 28/57

"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık."[524]

Bu ayetler, hareme girmeden önce ölüm cezasını hak etmiş olsa da, hareme sığınan kimsenin öldürülmesinin haramlığına delalet etmede bir birine yakın anlamdadırlar. Bazı ayetlerde "Beyt" kelimesi bazısında ise "harem" kelimesinin kullanılmış olması, oraya sığınanların güvenlik içinde olması ve öldürülmesinin caiz olmaması bakımından, haremin Beytullah hükmünde olduğuna delalet etmektedir. Yüce Allah güvenli yer olarak niteledi diye Beytullah'a sığınan caninin öldürülmeyeceği hususunda fakihler ihtilaf etmediklerine göre, aynı şekilde hareme sığınan caninin de öldürülmemesi gerekir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Beytullah'ta adam öldüren kimse, Beytullah'ta öldürülmez. Ama Harem'de adam öldüren kimse, Harem'de öldürülür. Şu halde Harem, Beytullah gibi değildir."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah saygınlığının büyük olması bakımından haremi Beytullah hükmünde saydığı için, ayetlerde bazen Beytullah bazen de harem kelimesini zikretmiştir. Bu da ikisinin aynı seviyede olmasını gerektirir. Ancak, birini hüküm bakımından diğerinden ayırmayı gerektiren bir delil olması durumu bunun dışında tutulmuştur. Ölüm cezasını hak eden bir kimseyi Beytullah'ta öldürmenin caiz olmadığına dair delil vardır. Dolayısıyla caniye kısas uygulanmaması, Beytullah'a özgü bir ayrıcalıktır. Haremin bu konudaki hükmü ise Kur'an'ın zahirinin gereğine verilecektir. O da Beytullah'la aynı hükme tabi olmasını, yani ölüm cezasına çarptırılan caninin harem de de öldürülmemesini gerekli kılmaktadır.

Doğrusunu Allah bilir

524 Bakara, 2/125

Hac Farizası

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا)

"Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet, yolunun bulunması şartıyla haccın farz olduğunu açıkça bildirmektedir. Yolunun bulunması derken de ulaşım imkânının bulunması kastedilmektedir. Yani Hac ibadetinin yapılacağı yerlere ulaşma imkânı bulan ve o yolculuğa güç yetirebilen kimsenin haccetmesi gerekir. Şu hâlde ayette geçen "Yolculuğuna gücü yeten" ifadesiyle, oraya kavuşma imkânını bulan kimseler kastedilmiş olmaktadır. Yine ayette geçen "sebil" kelimesiyle de ulaşma manası kastedilmiştir. Nitekim şu ayetlerde de "sebil" kelimesi, ulaşma manasında kullanılmıştır:

(فَهَلْ اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ)

"Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?"[525] Yani çıkış yerine ulaşma imkânı var mı?

(هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ)

"Dünyaya dönmek için bir yol var mı?"[526] Yani dönüş yerine ulaşma imkânı var mı?

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, hac yolculuğuna güç yetirebilmek için azık ve bineğin mevcut olmasının şart olduğunu bildirmiştir.

Ebu İshak el-Hemedani'nin bildirdiğine göre Hz. Ali *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

525 Mü'min, 40/11
526 Şûrâ, 44/42

(مَنْ مَلَكَ زَادًا وَرَاحِلَةً تُبَلِّغُهُ إِلَى بَيْتِ اللهِ وَلَمْ يَحُجَّ فَلاَ عَلَيْهِ أَنْ يَمُوتَ يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، وَذَلِكَ أَنَّ اللهَ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ: {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً})

***"Kendisini Beytullah'a ulaştıracak binek ve azığa sahip olduğu hâlde haccetmeyen bir kimsenin Yahudi veya Hristiyan olarak ölmesi arasında bir fark yoktur. Zira Yüce Allah Kitabı'nda* şöyle buyuruyor: "Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'*ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[527]**

İbrahim b. Yezid el Huzi'nin bildirdiğine göre Muhammed b. Abbad, İbn Ömer'in *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* (وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً) **"Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'*ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*"** ayetinin açıklaması soruldu. Şöyle cevap verdi:

(السَّبِيلُ إِلَى الْحَجِّ الزَّادُ وَالرَّاحِلَةُ)

***"Hacca götüren yol, azık ve binektir."*[528]**

Yunus, Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً) **"Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'*ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*"** ayeti indiğinde bir adam, "Ey Allah'*ın* Resûl*ü, yol nedir?*" diye sordu. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"Azık ve binektir"*** diye cevap verdi.[529]

Atâ el-Horasani, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ayette geçen "yol" kelimesiyle azık ve binek kastedilmiştir. Bir de o yola gitmeye bir kimsenin engel olmaması şarttır."[530]

527 Tirmizi, Hac, 3
528 Darekutni, Sünen: 3/217
529 Ravzatu'l-Muhaddisin: 9/228
530 Beyhaki, Marifetu's-Süneni ve'l-Âsâr: 7/20

Said b. Cübeyr dedi ki: "Ayette geçen "yol" kelimesiyle azık ve binek kastedilmiştir."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Azık ve bineğin mevcut olması, Yüce Allah'ın ayette zikretmiş olduğu yoldur ve bu da haccın farz olmasının şartlarındandır. Yoluna güç yetirmek sadece azık ve binekle sınırlı değildir. Çünkü hasta, korkulu, binek üzerinde duramayacak kadar yaşlı, kötürüm ve Mekke'ye ulaşımda güçlük çeken herkes, azık ve binek bulsa bile, hac yoluna güç yetiremez demektir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Hac yoluna güç yetirebilmek, azık ve binektir"*** ifadesiyle, haccın farz olmasının şartlarının tamamının azık ve binekten ibaret olduğunu söylemek istememiştir. Aslında bunu söylemekle, "Kâbe'ye yaya olarak gitme imkânı olan, ancak azık ve bineği olmayan kimsenin haccetmesi gerekir" diyenlerin bu söylediklerinin batıl olduğu anlaşılmaktadır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu ifadeyi kullanmakla, hac farizasını yerine getirmenin, yürümeksizin bir binek üzerinde oraya gitmeye mahsus olduğunu açıklamış bulunmaktadır. Zor ve zahmetli bir yürüyüşle oraya gidebilecek olan kimsenin haccetmekle yükümlü olmadığını bildirmiştir.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Şu hâlde kendisiyle Mekke arasında sadece bir saatlik yürüme mesafesi bulunan, ama azık ve binek bulamayan bir kimsenin, yürüyerek Mekke'ye gidebilecek durumda olsa bile haccetme yükümlülüğü yoktur."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yürüdüğü takdirde şiddetli bir zorluğa maruz kalmayacaksa bu kişinin durumu, azık ve bineği bulunan ama vatanı Mekke'ye uzak olan bir kimsenin durumundan daha kolaydır. Bilindiği gibi azık ve bineğin şart koşulması, hacca gidecek olan kimsenin zorluğa maruz kalmaması ve yürümekten dolayı da zarara uğramaması içindir. Şayet Mekke halkından veya oraya yakın bir yerin ahalisinden olup, gündüzün bir saatinde yürümek ona zor gelmiyorsa bu kişi, zorlanmaksızın hac yoluna güç yetirebiliyor demektir. Şiddetli bir zorlanmaya maruz kalmadan Kâbe'ye ulaşamayacaksa, Yüce Allah bu kişinin mükellefiyetini hafifletmiş ve ancak Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* açıklamasında zikredilen şartla haccı kendisine farz kılmıştır.

(وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ)

"(Allah) dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi."[531]

Bize göre kadının beraberinde mahremi olan bir erkeğin bulunması, haccın şartlarındandır.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hususta şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

***"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının,* yanında mahremi veya kocası olmadan üç günden fazla bir yolculuğa çıkması helal olmaz."[532]**

Amr b. Dinar'ın bildirdiğine göre Ebu Mabed, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hutbe irad etti. Hutbede şöyle buyurdu:

(لَا تُسَافِرِ امْرَأَةٌ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ)

"Kadın, beraberinde mahremi olmadan yolculuğa çıkmasın."

Bir adam, 'Ey Allah'ın *Resûl*ü! Ben falan gazaya katılacaklar arasına yazıldım. Eşim ise ha*ccetmek istemişti' dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem* ona *şöyle buyurdu:*

(احْجُجْ مَعَ امْرَأَتِكَ)

"Eşinle beraber haccet."[533]

Bu hadis hacca gidecek olan kadını üç bakımdan ilgilendirmektedir. Şöyle ki:

531 Hac, 22/78
532 Ebu Davud, Menasik, 2
533 Ebu Cafer et-Tahavi, Şerhu Maâni'l-Âsâr: 2/112

1-Soruyu soran adam bunu anlamış ve onun için de hacca gitmek isteyen eşinin durumunu sormuştu. Peygamber de *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu sorusunu olumsuz karşılamamıştı. Bu Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hem haccı hem de diğer yolculukları kastettiğine delalet etmektedir.

2-"***Eşinle beraber haccet***" buyurmakla, "***Kadın, beraberinde mahremi olmadan yolculuğa çıkmasın***" ifadesiyle hac yolculuğunu da kastettiği anlaşılmaktadır.

3-Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, soruyu soran adama, savaşa gitmeyip eşiyle beraber haccetmesini emretmiştir. Kadının yanında mahremi veya kocası olmadan haccetmesi caiz olsaydı, farz olan savaşı bırakıp (güya kadın için) nafile bir ibadet olan hacca gitmesini emretmezdi. Bu, haccın kadın için farz olduğuna da delalet etmektedir. Şunu da belirtmeliyiz ki haccetmek, kadın için nafile değil, farzdır. Şayet nafile olsaydı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* soruyu soran adama, farz olan cihadı bırakıp eşinin nafile ibadeti olan hac için ona refakat etmesini emretmezdi. Diğer taraftan Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* o adama, eşinin yapacağı haccın, farz mı yoksa nafile mi olduğunu sormamıştır. Bu da yapacağı hac farz da olsa nafile de olsa, kadının mahremsiz olarak hacca gidemeyeceğine delalet etmektedir. Böylece hacca giderken beraberinde bir mahreminin bulunmasının, kadın için istitaat dediğimiz hac yoluna güç yetirebilmenin şartlarından olduğu ispatlanmış oldu.

Kadın için istitaat, yani hac yoluna güç yetirebilmenin şartlarından biri de, iddet bekleme sürecinde olmamasıdır. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ)

"Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar."[534]

534 Talâk, 65/1

İddet bekleme sürecinde olmamak, istitaatin şartlarından olduğuna göre, kadının mahremsiz yola çıkmaması da bu durumda riayet edilmesi gereken bir şart olmaktadır.

İstitaat, yani hac yoluna güç yetirebilmenin şartlarından biri de hacca gidecek olan kimsenin binek üzerinde durabilmesidir.

Abdülbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Süleyman b. Yesar, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Has'am kabilesinden bir kadın, veda haccı sırasında Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sorarak şöyle dedi: "Ey Allah'*ın* Resûl*ü! Allah'ın haccı kullarına farz kılması, babam yaşlı ve binek üzer*inde duramaz olduğu bir dönemde babama ulaştı. Onun yerine ben haccedeyim mi?"

Kadının bu sorusuna Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Evet, babanın yerine haccet"*** cevabını verdi.[535]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadının babasının yerine haccetmesine izin verdi. Babasının bizzat kendisinin haccetmesini zorunlu kılmadı. Böylece istitaatin şartlarından birinin de, hac ibadetinin yapılacağı yere ulaşma imkânının olduğu ispatlanmış oldu. Bu durumdaki kimselerin, bizzat haccetmeleri farz olmasa da azık ve bineklerinin mevcut olması hâlinde yerlerine başkalarını hacca göndermeleri gerekir. Yani hasta, kötürüm ve kadınlar haccetmemiş olup azık ve binekleri de varsa, ölmek üzere iken yerlerine başkalarının hacca gönderilmesini vasiyet etmeleri gerekir. Zira hacca ulaşma imkânını sağlayan şeylerin ellerinde bulunması, kendileri bizzat yapamıyorlarsa başkalarını kendi yerlerine hacca göndermelerini gerektirmektedir. Çünkü hac farizası iki sebebe bağlanmaktadır: Biri; azık ve bineğin mevcut olması ve yükümlünün kendisinin haccedebilecek durumda olmasıdır. Bu nitelikte olan kimsenin kendisinin bizzat gidip haccetmesi gerekir. Diğeri ise; hastalık, yaşlılık, kötürümlük veya kadın olup da kendisine refakat edecek bir mahreminin veya kocasının olmaması gibi durumlarda mükellefin bizzat gidip haccetme ümidinin kalmaması ve âciz olması sebebiyle kendi mallarıyla kendi adlarına başkalarına haccettirmeleri gerekir.

535 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 4/326

Hasta veya kadın kendi adlarına bizzat haccederler ve ölünceye kadar hasta olan iyileşemez ya da kadın bir mahrem bulamaz ve bu hâldeyken ölürlerse, yapmış oldukları hac geçerli olur. Ama hasta ölmeden iyileşir veya kadın ölmeden bir mahrem bulursa, yapmış oldukları hac geçerli olmaz.

Has'amlı kadın Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* "Allah'ın haccı kullarına farz kılması, babam yaşlı ve binek üzerinde duramaz olduğu bir dönemde babama ulaştı" demiş, Peygamber de *sallallahu aleyhi ve sellem* babasının yerine haccetmesini ona emretmişti. Bu hadis, binek üzerinde duracak güçte olmasa bile, kişinin kendi malıyla kendi adına başkasına haccettirmesinin gerekli olduğuna delalet etmektedir. Çünkü kadın, babasının binek üzerinde duramadığı bir yaşlılık döneminde haccın farz kılınma haberinin kendisine ulaştığını söylemişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun babasının yerine haccetme talebini olumsuz karşılamamıştı. Bu da hac farizasının, babasının malıyla ilintili hâle geldiğine delalet etmektedir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* o kadına babasının yerine haccetmesini emretmesi babasının malına haccın taalluk ettiğine delalet etmektedir.

Fakir kimsenin haccetmesi konusunda fakihler farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Mezhebimizin fakihleri ve Şafiî dediler ki: "Fakir kimse haccetmekle yükümlü değildir. Ama haccederse bu yaptığı, farz hac geçerli olur."

Mâlik'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Fakir kimse hac ibadetinin eda edileceği yerlere kadar yürüme imkânına sahipse, haccetmesi gerekir."

İbn Zübeyr ile Hasan'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "İstitaat, her ne şekilde olursa olsun kişiyi hac ibadetinin eda edileceği yerlere ulaştıran şey demektir."

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"İstitaat, azık ve binektir"*** buyurması, fakirin haccetmekle yükümlü olmadığına delalet etmektedir. Yürüyerek Beytullah'a ulaşan kimse orada bulunmakla, Mekkeliler gibi istitaat sahibi olur. Bilindiği gibi azık ve binek sahibi olma şartı, Mekke'den uzakta olan kimseler için söz konusudur. Mekke'de olduktan sonra, oraya

ulaşmak için gerekli olan azık ve bineğe artık ihtiyaç kalmaz. Bu durumda artık haccetmesi gerekir. Haccedince de farz haccı eda etmiş olur.

Hacceden köle hakkında da farklı görüşler ortaya konulmuştur. Köle haccettiğinde bu haccı farz haccın yerine geçer mi? Mezhebimizin fakihleri farz haccın yerine geçerli olmayacağını söylediler. Şafiî ise geçerli olacağını söyledi.

Mezhebimiz fakihlerinin söylediklerinin doğruluğunun delili şudur:

Abdülbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Hz. Ali *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ مَلَكَ زَادًا وَرَاحِلَةً تُبَلِّغُهُ إِلَى بَيْتِ اللهِ وَلَمْ يَحُجَّ فَلَا عَلَيْهِ أَنْ يَمُوتَ يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، وَذَلِكَ أَنَّ اللهَ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ: {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاًوَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ)

"Kendisini Beytullah'a ulaştıracak binek ve azığa sahip olduğu hâlde haccetmeyen bir kimsenin Yahudi veya Hristiyan olarak ölmesi arasında bir fark yoktur. Zira Yüce Allah Kitabı'nda **şöyle buyuruyor: "Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'*ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.* Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.)"**[536]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadisinde azık ve bineğe sahip olmanın, haccın farz olmasının şartlarından olduğunu bildirmiştir. Köle ise hiçbir şeye mâlik olamaz. Şu hâlde o, hac farizasına muhatap olan kimselerden değildir.

İstitaat konusunda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* rivayet edilen diğer hadislerde ve Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* rivayet ettiği hadiste de açıklandığı gibi, istitaatin azık ve bineğe mâlik olmak olduğu haber verilmektedir. Bilindiği gibi azık ve bineği şart koşarken Peygamber *sallallahu*

536 Tirmizi, Hac, 3

aleyhi ve sellem, hacca gidecek kişinin kendisinin bunlara mâlik olmasını kastetmiştir. Başkasının mülkiyetindeki azık ve bineği kastetmemiştir. Köle de hiçbir surette mülk sahibi olamayacağına göre hac farizasına muhatap değildir. Dolayısıyla haccetse de bu haccı farz haccın yerine geçmez.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Azık ve bineğe sahip olamadığı için fakir olan hac farizasına muhatap olan kimselerden değildir. Ama haccedecek olursa da bu haccı farz haccın yerine geçer. Köle için de aynı hükmün geçerli olması gerekmez mi?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Fakir, hac farizasına muhatap olan kimselerdendir. Çünkü mülk sahibi olabilecek kimselerdendir. Köle ise asla mülk sahibi olamaz. Haccın farzlığı fakirin üzerinden düşmüştür. Çünkü o, mülk edinemeyen biri olması sebebiyle değil o sıralarda azık ve bineğe sahip olamadığı için hac farizasıyla yükümlü olmamıştır. Ama bir şekilde Mekke'ye ulaşırsa, haccetmek için azık ve bineğe ihtiyacı kalmaz. Azık ve binek elde ederek Mekke'ye ulaşan diğer kimseler gibi olur. Köle ise haccın farzlığı ondan düşmüştür. Çünkü mülk edinemez biri olduğu için, azık ve bineğe sahip olamamıştır. Bunları elde edebilse hac farizasına muhatap olmaz. Bu sebeple haccetse, bile bu haccı farz haccın yerine geçmez. Bu bakımdan, hac farizasına muhatap olmayan küçük bir çocuk hükmünde olur. Azık ve bineği bulamadığı için değil, hac farizasına muhatap olmadığı için, haccetse bile bu haccı farz haccın yerine geçmez. Çünkü hac farizasına muhatap olmak için kişinin mülk edinebilir ve ilahî hitaba muhatap kimselerden olması şarttır. Şunu da belirtmeliyiz ki köle, kendi menfaatlerine mâlik olamaz. Fukahanın ittifakına göre efendisi onu haccetmekten menedebilir. Kölenin elde edeceği menfaat, efendisinin mülkiyetine geçer. Haccederse, efendisi haccetmiş gibi olur. Kendisi farz haccı eda etmiş gibi olmaz. Yaptığı haccın farz haccın yerine geçmeyeceğine şu da delalet eder: Köle kendi elde ettiği menfaatlere mâlik olamaz. Bu menfaatlerin eğer mal ise efendi o mala sahip olur. Efendi onu kendi hizmetinde kullanır. Hacca gitmekten men edebilir. Efendisi kendisine izin verecek olsa, menfaatlerinin mülkiyetini ona ariye/ödünç olarak vermiş gibi olur. Bunlar telef olduğu takdirde, efendinin mülkünden telef olmuş olurlar. Dolayısıyla kölenin yaptığı hac, farz haccın yerine geçmez. Ama

fakir kimse köle gibi değildir. Çünkü o, azık ve binek elde ettiğinde istitaat ehlinden olur.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Efendi, kölesini Cuma namazına gitmekten menedebilir. Köle, Cuma namazına muhatap kimselerden değildir. Bu namaz ona farz değildir. Ama cemaate katılıp kılarsa da namazı geçerli olur. Bu hüküm hac için de geçerli olamaz mı?"

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Kölenin öğle namazını kılması farzdır. Efendisi, onun bu namazı kılmasına engel olamaz. Cuma namazını kılınca da, efendisinden izin almaksızın kılabileceği öğle namazının farzlığı üzerinden kalkmış ve bu namazı kılmış gibi olur. Bu sebeple Cuma namazı onun için geçerli olur. Hacla ilgili olarak kölenin üzerinde başka bir farz yoktur ki, haccedince bu haccının geçerli olduğuna hükmedelim ve böylece köle o farzı eda etmiş gibi kabul edilsin. Bu bakımdan cuma namazı ile hac birbirinden ayrılmaktadır. Kölenin haccetmesiyle ilgili olarak Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen bir rivayet vardır.

Şöyle ki: Abdülbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre Cabir *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Bir çocuk on defa haccetse ve sonra büluğa erse, yoluna güç yetirebilmesi durumunda haccetmesi gerekir. Bir arabi on defa haccetse ve sonra hicret etse, yoluna güç yetirebilmesi durumunda haccetmesi gerekir. Bir köle on defa haccetse ve sonra azad edilse, yoluna güç yetirebilmesi durumunda haccetmesi gerekir."[537]

Abdülbaki b. Kani'nin bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(أَيُّمَا صَبِيٍّ حَجَّ ثُمَّ أَدْرَكَ فَعَلَيْهِ أَنْ يَحُجَّ حَجَّةً أُخْرَى وَأَيُّمَا أَعْرَابِيٍّ حَجَّ ثُمَّ هَاجَرَ فَعَلَيْهِ أَنْ يَحُجَّ حَجَّةً أُخْرَى وَأَيُّمَا عَبْدٌ حَجَّ ثُمَّ أُعْتِقَ فَعَلَيْهِ أَنْ يَحُجَّ حَجَّةً أُخْرَى)

537 Ebu Davud et-Tayalisi, Müsned: 3/321

"Bir çocuk hacceder ve sonra büluğa ererse, bir kez daha haccetmesi gerekir. Bir arabi hacceder ve sonra hicret ederse, bir kez daha haccetmesi gerekir. Bir köle hacceder ve sonra azad edilirse, bir kez daha haccetmesi gerekir."[538]

Görüldüğü gibi bu hadisinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kölenin bir kez daha haccetmesini gerekli görmüş, köle iken yapmış olduğu haccı geçerli saymamıştır. Onu çocuk hükmünde saymıştır.

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, köle için söylediğini arabi için de söylemiştir. Ancak arabinin hicret öncesinde yapmış olduğu hac geçerli sayılmaktadır.

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Hicret farz iken arabinin hükmü böyleydi. Çünkü hicret farzının nesh edilmesinden sonra Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle demiş olması imkânsızdır. (لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ) ***"(Mekke) fethinden sonra hicret yoktur"***[539] buyurduğuna göre, hicretten sonra yeniden haccedilmesi gibi hicretle ilgili hükümler de neshedilmiş olmaktadır. Çünkü artık bu hadisten sonra yapılması farz olan bir hicret yoktur. Kölenin haccı konusunda bu söylediklerimizin benzeri ifadeler İbn Abbas *radıyallahu anh*, Hasan ve Atâ'dan rivayet edilmiştir.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: (وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ) **"Haccetmek, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"** ayetinin zahir manası, ömürde bir defa haccetmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü ayette tekraren haccetmeyi gerektiren bir delil bulunmamaktadır. Bir defa hacceden kimse, ayetin gereğini yerine getirmiş olur. Peygamber de *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hükmü doğrulamıştır.

Züheyr b. Harb ile Osman b. Ebi Şeybe'nin bildirdiklerine göre Ebu Davud ed Düeli, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Akra' b. Habis *radıyallahu anh*, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* sordu: "Ey Allah'*ın* Resûl*ü! Hac her sene mi, yoksa bir defa mı?*"

538 Ziyaeddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdulvahid el-Makdisi, el-Ahadisu'l-Muhtare: 9/546

539 Buhari, Cihad ve Siyer, 1

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* (بَلْ مَرَّةً وَاحِدَةً، فَمَنْ زَادَ، فَتَطَوُّعٌ) ***"Sadece bir defadır. Fazladan yapan nafile hac yapmış olur"*** buyurdu.[540]

(وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ)

"Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.)"

Vekî'in bildirdiğine göre Fıtr b. Halife, Nufey' Ebu Davud'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* bu ayeti sordu. O da şöyle cevap verdi: ***"Eğer haccederse sevabını beklemez. Haccetmezse de azabından korkmaz."***

Mücahid'in de bu konuda benzer şeyler söylediği rivayet edilmiştir. Hasan ise bu ayetteki **"Kim inkâr ederse"** ifadesinin, haccın farzlığını inkâr etme manasına geldiğini söylemiştir.

Bu ayet, Cebriye mezhebinin bu konudaki görüşünün batıl olduğuna delalet etmektedir. Şöyle ki: Yüce Allah, azık ve binek bulan kimseyi, haccetmeden önce hac yoluna güç yetirebilir hâle getirmiş, yani istitaat sahibi kılmıştır. Cebriye mezhebine göre ise haccetmeyen kimse hac için istitaat sahibi olmamış demektir. Bu kişinin haccetmemesi durumunda mazur sayılması ve hacla yükümlü olmaması gerekir. Çünkü Yüce Allah, haccetmeyi yoluna güç yetirebilenlere farz kılmıştır. Bu kişi istitaat sahibi olmadığı için haccetmemiştir. Beden sağlığına, azık ve bineğe sahip olma gibi anlattığımız vasıftaki kimselere haccetmenin farz olduğu, Kur'an nassı ve icma-ı ümmetle bildirilmiştir. Bu da Cebriye mezhebinin bu konudaki görüşlerini geçersiz hâle getirmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجاً وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾)

540 İbn Mâce, Menasik, 2

99-"De ki: «Ey Kitab ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeğe yeltenerek inananları Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.»"

Zeyd b. Eslem dedi ki: "Bu ayet bir Yahudi topluluğu hakkında nazil oldu. Bunlar, geçmişte aralarında cereyan eden savaşları hatırlatarak, Evs ve Hazreç kabileleri arasına düşmanlık tohumlarını ekmeye çabalıyorlardı. Nihayet, onlar da dini hükümlerin dışına çıkıp cahiliyet asabiyetine ve hamiyetine sarıldılar."

Hasan dedi ki: "Bu ayet, Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* ait kendi kitaplarında yer alan vasıfları gizleyen Yahudilerle Hristiyanlar hakkında nazil olmuştur."

Bir kişi çıkıp şöyle bir itirazda bulunabilir: "Yüce Allah, bu ayette kâfirleri (شُهَدَاءُ) **"şahitler"** olarak adlandırmıştır. Oysa onlar, başkalarına karşı hüccet değildirler. Şu hâlde sizin, icma-ı ümmetin sahihliği ve hüccetliğinin sabit olması hususunda: (لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ) **"Sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız diye..."**[541] ayetini delil göstermeniz doğru olmaz."

Bu itirazın sahibine şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah Kitap ehline "Siz başkalarına birer şahitsiniz" dememiş, burada Müslümanlara hitaben (لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ) **"Sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız diye..."** buyurmuştur. Nitekim bu ayetin devamında, (وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) **"Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye..."** buyurmuştur. Bu ümmetin âlimlerini tasdik etmeyi ve onların icmasının sahih olmasını gerektirmektedir. Mezkûr ayette (وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ) ifadesi kullanılmıştır. Bunun manası, (لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ) **"Sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız diye..."** ayetinin manasından farklıdır. Bunun iki manaya gelebileceği söylenmiştir:

1-"İnsanları Allah'ın dininden çevirmek için söylediğiniz sözlerin batıl olduğunu biliyorsunuz."Bu, Kitap ehli hakkındadır.

541 Bakara, 2/143

2-Ayette geçen "Şüheda" kelimesiyle akıllılar kastedilmiş olabilir. Mesela bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ)

"Aklî olan yahut hazır bulunup kulak veren..."[542]

Buradaki "şehid" kelimesi, akıllı kimse manasında kullanılmıştır. Çünkü akıllı kişi, hak ile batılı birbirinden ayırmada kullandığı aklî ile delili müşahede eder.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾)

102-"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölün."

Ayette geçen (حَقَّ تُقَاتِهِ) ifadesini Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, Hasan ve Katade'nin şöyle manalandırdıkları rivayet edilmiştir: "Allah'a itaat edilmesi, isyan edilmemesi; şükredilmesi, nankörlük edilmemesi, Allah'ın anılması, unutulmamasıdır."

Bu ifadenin, Allah'a karşı her türlü isyandan sakınmak manasına geldiği de söylenmiştir. Bu ayetin neshedilip edilmediği konusunda ulama arasında ihtilaf vardır. İbn Abbas *radıyallahu anh* ile Tavus b. Keysan'dan rivayet edilen görüşe göre bu ayet muhkemdir, nesh edilmiş değildir.

Katade ile Rebî' b. Enes ve Süddi'den rivayet edilen görüşe göre bu ayet, (فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ) **"Gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının..."**[543] ayeti ile nesh edilmiştir.

542 Kaf, 50/37
543 Teğabün, 64/16

İlim ehli bazı kimseler dediler ki: "Bu ayetin nesh edilmiş olması mümkün değildir. Çünkü ayet, bütün günahlardan sakınma manasınadır. Dini hükümlerle mükellef olan herkesin, günahın her türlüsünden sakınma yükümlülüğü vardır. Şayet nesh edilmiş olsa, o zaman bazı günahları işlemenin mübah olması manasını taşır ki, böyle bir şeyin olması mümkün değildir."

Bu konuda şöyle diyenler de vardır: (حَقَّ تُقَاتِهِ) ifadesi, hem korku hem de güvenlik durumunda Yüce Allah'ın hukukunu yerine getirme ve takiyye yapmama manasına gelmektedir. Ancak daha sonra zorlanma ve tehdit ile takiyye durumunda bu ayet nesh edilmiştir. (فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ) **"Gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının"** ayeti ise dayak yeme ve öldürülme gibi, canınıza bir zarar gelmesinden korkmadığınız zaman sakının anlamına gelmektedir. Güç yetmeme deyimi, yapılması insana zor gelen şeyler için de kullanılmamaktadır. Mesela: (وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا) **"Onu dinleme zahmetine dahi katlanamayan..."**[544] ayetinde bu mana kastedilmiştir. Burada dinlemenin onlara zor ve zahmetli geleceği anlatılmak istenmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِه۪ٓ اِخْوَانًاۚ وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾)

103-"Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz."

---

544 Kehf, 18/101

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu ayette geçen **"Allah'ın ipi"** ile Kur'an'ın kastedildiğini söylediği rivayet edilmiştir. Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, Katade ve Süddi'nin de böyle dedikleri rivayet edilmiştir. Bu kelimeyle Allah'ın dininin kastedildiğini söyleyenler de vardır. "Allah'ın ahdi kastedilmiştir" diyenler de olmuştur. Çünkü Allah'ın ahdi, boğulma ve benzeri tehlikeli durumlardan kurtulmak için tutunulan ip gibidir. Eman/Güvenceye de ip denir. Çünkü bunlar dardan kurtuluş vesilesidirler.

Bu bağlamda bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ)

"Allah'ın ve (mü'min) insanların emanına (güvencesine) sığınmadıkça..." [545]

Şunu belirtmeliyiz ki: (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا) **"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin"** ayeti, mü'mimlerin birleşmelerini emretmekte, bölünüp parçalanmalarını yasaklamaktadır. (وَلَا تَفَرَّقُوا) **"Parçalanıp bölünmeyin"** kelimesiyle de buna vurgu yapmaktadır. Ayetin manası şöyle olabilir: Hep birlikte kendisine sımsıkı sarılmak ve etrafında birleşmekle emrolunduğunuz Allah'ın dininden kopmayın.

Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* ile Katade'nin bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.

Hasan dedi ki: "Ayette kastedilen mana şudur: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* yolundan ayrılmayın. Başka yollara sapmayın."

Bu ayeti iki grup insan delil olarak kullanmaktadır: Bunlardan biri; Nazzam ve benzeri Rafıziler gibi, karşılaşılan olayların hükmünü belirlemek için içtihat ve kıyas yapmayı doğru bulmayanlardır. Diğeri de; kıyas ve içtihadı kabul eden, ancak bununla birlikte, ictihadi meselelerde birbirleriyle ihtilaf edenlerden sadece birinin söylediğinin doğru olduğunu, içtihadında isabet etmeyenin hatalı olduğu görüşünde olanlardır. Çünkü

---

545 Âl-i İmrân, 3/112

Yüce Allah, (وَلَا تَفَرَّقُوا) **"Parçalanıp bölünmeyin"** buyuruyor. Yüce Allah yasakladığı hâlde parçalanıp bölünmenin ve ihtilafın, O'nun dini olması mümkün değildir.

Bize göre bu iki grubun söyledikleri doğru değildir. Çünkü şer'î hükümler esas itibariyle bazı kısımlara ayrılırlar. Bir kısmında ihtilaf etmek caiz değildir. Bunların her durumda haramlığına veya her durumda helalliğine akıllar delalet eder. Ama bazen vacip bazen yasak, bazen de mübah olabilen hükümlere gelince, bunlar üzerinde ihtilaf etmek caizdir. Mükellefler bunlardan durumuna uygun olana göre ibadetlerini yaparlar.

Mesela namaz ve oruç konusunda temizlik dönemindeki kadınla adet dönemindeki kadının durumları farklıdır. Yine dört rekâtlı namazları kısaltarak veya tam olarak kılmada, mukim ile seferi kimselerin durumları farklıdır. Bunlara benzer başka örnekler de verilebilir. Nassın insanların durumlarının farklılığına göre varid olması mümkün olduğuna göre, insanların bazısı, diğerlerine göre farklı şekilde ibadetini eda edebilir. Bu da hakkında nassın varid olması mümkün olan, farklı hükümleri ortaya çıkaracak içtihatların yapılmasına engel teşkil etmez. Şayet bütün ihtilaflar kötü olsaydı, nass yoluyla farklı şer'î hükümlerin varid olmasının caiz olmaması gerekirdi. Nassların farklı olması caiz olduğuna göre, ictihadların da farklı olması caiz olur. Kadınların nafakaları, farklı şeylerin değerlerinin belirlenmesi, birçok cinayetin diyetinin takdir edilmesi hususunda, iki müctehid birbirleriyle ihtilafa düşebilir ve ikisinden herhangi biri de kınanmaz ve bu yüzden şiddete maruz kalmaz.

İctihadi meselelerin hükmü böyledir. Bu tür ihtilaflar kötü olsaydı, bu kötülükteki en büyük pay, sahabilerin olurdu. Karşılaşılan meselelerin hükmünü belirlemek için içtihat ederken birbirleriyle ihtilafa düştüklerini, ama buna rağmen birbirleriyle ilişkilerini koparmadıklarını, muhaliflerini kınamadıklarını ve şiddete başvurmadıklarını, aksine birbirlerinin farklı görüşlerini saygıyla karşıladıklarını biliyoruz. Yüce Allah onların icmalarının sahihliğine ve hüccetliğinin sabit oluşuna hükmettiğini Kitabının birçok yerinde bildirmiştir.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* (اخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ) **"Ümmetimin ihtilafı rahmettir"**[546] ve (لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ) **"Ümmetim dalalette birleşmez"**[547] buyurduğu rivayet edilmiştir.

Böylece Yüce Allah'ın, (وَلَا تَفَرَّقُوا) **"Parçalanıp bölünmeyin"** ayetiyle bizleri bu tür ihtilaflarda bulunmaktan men etmediği ispatlanmış oldu. Şu halde parçalanmama ve bölünmemeyle ilgili yasak, şu iki manadan birine yönelmektedir: Ya naslara ya da hakkında aklî ya da naklî delil bulunan ve sadece bir manaya gelen bir konuda ihtilaf etmek yasaklanmaktadır. Dinin fer'î hükümlerinde ve ibadetlerin farklı şekillerde yapılabileceğine dair hükümlerde değil de, asli hükümlerinde ayrılığa düşüp ihtilaf etmenin yasaklandığı, bu ayetin özünden anlaşılmaktadır.

Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَٓاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ)

"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti."[548]

İslamiyet sayesinde kalplerinizi birleştirdi. Bu da ayette yasaklanan ve kötülenen ayrılığın, dinin fer'î hükümlerinde değil, temel esaslarında ve İslam'da ayrılığa düşmek olduğuna delalet etmektedir.

Doğrusunu Allah bilir.

546 Suyuti, Câmiu'l-Ahadis: 2/40

547 İbn Hacer, Telhisu'l-Habîr: 1/30

548 Âl-i İmrân, 3/103

İyiliği Tavsiye Edip Kötülükten Sakındırma (Emr-i Bil Maruf Nehyi Anil Münker) Farizası

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾)

104-"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet iki mana içermektedir. Biri, emr-i bil maruf ve nehy-i anil münker, yani iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın vacip oluşudur. Diğeri ise herkes için farz-ı ayın olmayıp farz-ı kifaye oluşudur. Yani bazıları bu görevi ifa ettikleri takdirde diğerleri yükümlülükten kurtulurlar. Çünkü Yüce Allah mezkûr ayette, bu görevi **"sizden bir topluluk yapsın"** buyurmaktadır. Bu da bu görevi herkesin değil, bazı kimselerin yapmasının yeterli olacağını göstermektedir. Buna göre bu görev farz-ı kifaye olmaktadır. Birileri bu farzı yerine getirdikleri takdirde diğerleri yükümlülükten kurtulurlar. Bazı kimseler bu görevin herkes için farz-ı ayın olduğunu söylemektedirler. Ayetin belli bir topluluğa hitap etmesini mecaz kabul ederek, herkesin bu görevle yükümlü olduğunu ileri sürmektedirler.

Buna delil olarak da şu ayeti göstermektedirler:

(يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ)

"Günahlarınızı bağışlasın."[549]

Bu ayette "zünub" kelimesinin başında "bazı" anlamını veren "min" edatı bulunduğu hâlde yinede "günahlarınızın bazısını" denilmeyip "günahlarınızı bağışlasın" manası verilmiştir. Aynı şekilde, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmayı emreden ayette de "min" edatı olduğu hâlde, bü-

549 Ahkaf, 46/31

tün müminlerin bu görevi yerine getirmekle yükümlü oldukları manası kastedilmiştir.

Aslında iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın farz-ı kifaye olduğu görüşünün, sahih ve isabetli olduğunun delili şudur: Bu görevi birileri yerine getirdiği takdirde diğerleri yükümlülükten kurtulurlar. Cihad etme, cenazeyi yıkama, kefenleme, namazını kılma ve defnetme gibi görevler buna örnek gösterilebilir. Eğer bunlar farz-ı kifaye olmasaydı, birileri bu görevleri yaptığında diğerleri yükümlülükten kurtulamazlardı.

Yüce Allah iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma görevini Kitabının başka yerlerinde de hatırlatmıştır:

(كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz."[550]

Lokman *aleyhissellem* oğluna yaptığı nasihatlerden bahsedilirken onun oğluna şu nasihatı yaptığı bildirilmektedir:

(يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ)

"Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir."[551]

(وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَاۚ فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِ)

550 Âl-i İmrân, 3/110
551 Lokman, 31/17

"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın."[552]

Yüce Allah başka bir ayette de şöyle buyurmaktadır:

(لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي اِسْرَاءِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ)

"İsrailoğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü. İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!"[553]

Bu ayetler ve benzerleri, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma görevinin ifasını farz kılmaktadır. Bu görevin aşamaları vardır. Birincisi kötülüğü önlemek için mümkünse fiili müdahalede bulunmaktır. Bu mümkün olmadığında ve fiili müdahalede bulunduğu takdirde kendi canına bir zarar gelmesinden korkması durumunda, kişinin kötülüğü dili ile önlemeye çalışması gerekir. Anlattığımız gibi bu da mümkün olmazsa, o zaman bu kötülüğe kalben karşı çıkması gerekir.

Abdullah b. Cafer b. Ahmed b. Faris'in bildirdiğine göre, Kays b. Müslim, Tarık b. Şihab'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Mervan, hutbeyi namazdan önce okudu. Bir adam kalkıp ona, "Sünnete aykırı davrandın. Önceleri hutbe namazdan sonra okunurdu" dedi. Mervan da ona, "Ey falanın babası! O uygulama terk edildi!" diye karşılık verdi. Şube dedi ki: O adam, ağzı laf yapan biri idi. Orada bulunan Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh* kalkıp şöyle dedi: Kimdi bu konuşan? Bu adam, üzerine düşeni yaptı. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize şöyle buyurdu:

552 Hucurat, 49/9
553 Mâide, 79-78/5

(مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُنْكِرْهُ بِيَدِهِ، فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَلْيُنْكِرْهُ بِلِسَانِهِ، فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَلْيُنْكِرْهُ بِقَلْبِهِ، وَذَاكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ)

***"Sizden her kim bir kötülük görürse, eliyle müdahalede bulunarak ona karşı çıksın. Buna gücü yetmezse diliyle karşı çıksın. Buna da gücü yetmezse kalbiyle karşı çıksın. (Ama) bu, imanın en zayıf mertebesidir."*[554]**

Muhammed b. Bekr el-Basri'nin bildirdiğine göre Tarık b. Şihab, Ebu Said el-Hudri'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu işittim:

(مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَاسْتَطَاعَ أَنْ يُغَيِّرَهُ بِيَدِهِ فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ بِلِسَانِهِ، فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ)

"Sizden her kim bir kötülük görür de onu eliyle değiştirmeye gücü yetiyorsa, onu eliyle **değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Ona da gücü yetmezse kalbiyle (buğzetsin). (Ama) bu, imanın en zayıf mertebesidir."[555]**

Bu hadislerde görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kötülüğe karşı koyup insanları ondan sakındırmanın, imkânlara göre bu üç şekilden biri ile olabileceğini bildirmiştir. Bir kişinin kötülüğü eliyle müdahalede bulunarak önleme imkânı olmadığında onu diliyle önlemeye çalışması, sonra bu da mümkün olmazsa kalbi ile bu kötülüğe buğzetmesi gerekir. Onun bundan fazla da bir şey yapması gerekmez.

Abdullah b. Cafer'in bildirdiğine göre, Abdullah b. Cerir el-Beceli'nin babası, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

---

554 Tirmizi, Fiten, 11

555 İbn Mâce, İkametu's-Salât, 155

(مَا مِنْ قَوْمٍ يُعْمَلُ بَيْنَهُمْ بِالْمَعَاصِي هُمْ أَعَزُّ وَأَكْثَرُ مِمَّنْ يَعْمَلُهُ ثُمَّ لَا يُغَيِّرُونَهُ إِلَّا عَمَّهُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِعِقَابٍ)

"Bir kavim ki aralarında kötülükler işlenir de, kendileri o kötülükleri işleyenlerden daha çok ve daha güçlü oldukları hâlde, o kötülükleri değiştirmezlerse, güç ve yücelik sahibi Allah onlara umumi bir azap verir."[556]

Muhammed b. Bekr'in bildirdiğine göre Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(إن أول ما دخل النَّقصُ على بني إسرائيل كان الرجل يَلقَى الرَّجلَ فيقول: يا هذا اتَّقِ اللهَ ودَعْ ما تصنعُ، فإنّه لا يحلُّ لك، ثم يلقاهُ من الغدِ، فلا يمنعُهُ ذلك أن يكون أكِيلَهُ وشَرِيبَهُ وقَعِيدَهُ، فلما فعلوا ذلك ضَرَبَ الله قلوبَ بعضهم ببعض" ثم قال: {لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ} إلى قوله: {فَاسِقُونَ} ثم قال: كلا والله، لتأمرنَّ بالمعروف ولتنهَوُنَ عن المنكَر، ولتأخُذُنَّ على يدَي الظَّالم، ولتأطِرُنَّه على الحق أطراً، ولتقصُرُنَّه على الحقّ قصراً)

"İsrailoğulları'*na dini konularda gelen ilk noksanlık (ve kusur) şu olmuştur: Bir adam başka bir adamla karşılaşıyor. (Kötülük yapmakta olduğunu gördüğü için) ona, 'Ey adam, Allah'tan kork. Şu yaptığından vazgeç! Bunu yapmak sana helal değildir' diyordu. Sonra ertesi gün onunla karşılaşıyordu. Bu kötülüğü yapması, onunla beraber yiyip* içmesine ve oturmasına engel olmuyordu. *Onlar böyle yapınca Yüce Allah, onların kalplerini birbirine çarptı.(Günah işlemeyenlerin kalplerini de,* günah işleyenlerin kalpleri sebebiyle karartıp katılaştırdı)."

556 Ebu Davud et-Tayalisi, Müsned: 2/51

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* *böyle buyurduktan sonra şu ayetleri okudu:*

***"İsrailoğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu,* onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü. *İşledikleri herhangi bir kötü*lükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü! Onlardan birçoğunun inkâr edenleri dost edindiklerini görürsün. And olsun ki kendileri için önceden (ahirete) gönderdikleri şey (Allah'*ın onlara gazap etmesi*) ne kötüdür! Onlar azap içinde ebedî kalıcıdırlar. Eğer Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene (Kur'an'a) inanıyor olsalardı, onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir."**

Bu ayetleri okuduktan sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* *sözlerine şöyle devam etti:* ***"Allah'a yemin ederim ki, iyiliği emredecek, kötülükten sakındıracak, zalimin zulmüne engel olacak ve onu hakkın hizasına getirip hakkı kendisine kabul ettireceksiniz."***[557]

Ebu Davud'un bildirdiğine göre, Abdullah b. Mesud da *radıyallahu anh* Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* benzer bir rivayette bulunmuş, ancak o rivayette şu ilave ifadeleri nakletmiştir: ***"(Ya bunları yaparsınız) ya da Allah kalplerinizi birbirine çarpıp birbirine benzetir. Sonra da onlara lanet ettiği gibi size de lanet eder."***

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kötülükten sakındıran kimsenin, görevini yaptıktan sonra sakındırdığı halde kötülüğe devam eden kimseyle oturup kalkmamasını, onunla birlikte yiyip içmemesini şart koşmuştur. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda söyledikleri, (تَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا) **"Onlardan birçoğunun inkâr edenleri dost edindiklerini görürsün"**[558] ayetinin açıklamasıydı. Kötülük yapanlarla birlikte yemek yemeleri, oturup kalkmaları sebebiyle, kötülükten sakındırma/nehy-i anil münker görevini terk ediyorlardı.

---

557 Ebu Davud, Melahim, 17
558 Mâide, 80/5

Nitekim Yüce Allah bunu bize şöyle haber vermiştir:

(كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ)

"İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı."

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, onlardan bazılarının kötülük yapanları dil ile bu kötülüklerinden sakındırmaya çalıştıklarını, ancak yine de onlarla birlikte oturup kalktıkları, yiyip içtikleri için bu uyarılarının yarar sağlamadığını haber vermiştir.

Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda gelen bir rivayet şöyledir: Muhammed b. Bekr'in bildirdiğine göre İsmail, Kays'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Ebû Bekir *radıyallahu anh* Allah'a hamd-ü senâda bulunduktan sonra şöyle dedi:

"Ey İnsanlar! Siz şu ayeti okuyorsunuz, ama manasını doğru anlamıyorsunuz.

(عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ)

"Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez."[559]

Şüphesiz biz, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bu konuda şöyle buyurduğunu işittik:

(إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا الظَّالِمَ فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ، أَوْشَكَ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ)

"İnsanlar zalimi gördüklerinde onu durdurmazlarsa, Allah'ın onları umumi bir azapla azaplandırması yakın demektir."[560]

---

559 Mâide, 105/5

560 Ebu Davud, Melahim, 17

Muhammed b. Bekr'in bildirdiğine göre Amr b. Cariye el-Lahmi, Ebu Ümeyye eş-Şabani'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebu Sa'lebe el-Huşeni'ye sorarak dedim ki: Ey Ebu Sa'lebe, (عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ) **"Siz kendinizi düzeltin"** ayeti hakkında ne diyorsun? Bana şöyle cevap verdi: "Sen bunu tam bilenine sordun. Ben bunu Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* sordum. Bana şöyle demişti:

(بَلِ ائْتَمِرُوا بِالْمَعْرُوفِ، وَتَنَاهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ، حَتَّى إِذَا رَأَيْتَ شُحًّا مُطَاعاً، وَهَوًى مُتَّبَعاً، وَدُنْيَا مُؤْثَرَةً، وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ، فَعَلَيْكَ نفسك، وَدَعْ أَمْرَ الْعَوَامِّ، فَإِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ أَيَّاماً الصَّبرِ فِيهِنَّ مِثْلُ قَبْضٍ عَلَى الْجَمْرِ، لِلْعَامِلِ فِيهِنَّ مِثْلُ أَجْرِ خَمْسِينَ رَجُلاً يَعْمَلُونَ مِثْلَ عَمَلِهِ)

"Bilâkis iyiliği emredin, kötülükten vazgeçirmeye çalışın. İtaat edilen bir cimrilik, peşinden gidilen bir heva ve heves, tercih edilen bir dünya/dünyalık, her görüş sahibinin kendi görüşünü beğenmesini gördüğün zaman, sen kendini düzeltmeye bak, halkı bırak. Şüphesiz ileride sabredilmesi gereken günler gelecektir. O günlerde sabretmek, ateş közünü elle tutmak gibidir. O günlerde (salih) amel işleyen kimse, kendi amelinin aynısını yapan elli kişinin kazanacağı kadar sevap kazanır."[561]

Başkaları bana bu rivayeti aktarırken şu eklemeyi de yaptılar:

Hadisin ravisi Ebu Sa'lebe *radıyallahu anh* dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü, elli kişinin mi sevabını kazanacak?"

"Evet, sizden elli kişinin sevabını kazanacak."

Bu rivayetlerde, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma görevi için iki hâlin söz konusu olduğuna delalet edilmektedir. Birinci hâlde, karşılaşılan kötülüğü değiştirmek veya ortadan kaldırmak eğer mümkün ise bu imkâna sahip olan kimsenin o kötülüğü eliyle ortadan kaldırması farzdır. Eliyle ortadan kaldırması da birkaç şekilde olur. Bu şekillerden biri

561 Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Ebibekr b. Süleyman el-Heytemi, Mevaridu'z-Zam'ân ila Zevaidi İbn Hıbbân, Fiten, 10

şöyledir: Yapılacak olan kötülüğü failin üzerine gidip kılıç veya başka bir silah kullanmadan önlemek mümkün olmayabilir. Bu durumda silah kullanılabilir. Mesela bir kimse bir adamın kendisini veya bir başkasını öldürmeye kastettiğini veya malını almaya yeltendiğini yahut bir kadınla zina yapmaya teşebbüs ettiğini ve benzeri bir suçu işlemeye yöneldiğini görür; kötülük yapacak olanı bir şeyler söyleyerek veya silahsız kavga ederek durdurmasının mümkün olmayacağını bilirse, onu öldürmesi gerekir.

Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hususta şöyle buyurmuştur: ***"Sizden her kim bir kötülük görürse, onu eliyle düzeltsin."***

Kötülük yapmakta olanı öldürmeden o kötülüğü eliyle düzeltmesi mümkün olmazsa, onu öldürmesi farzdır. Ancak silahsız bir şekilde eliyle müdahalede bulunarak, o kötülüğü yapmaması için onu geri itip önlemesinin mümkün olacağına ağırlıklı kanaati oluşursa, öldürmesi caiz olmaz. Ama eliyle iterek veya sözle vazgeçirmeye çalışarak kötülüğü önlemesinin mümkün olmayacağına ağırlıklı kanaati oluşur ve bunları denediği takdirde artık o kötülüğü önlemesi imkânsız hâle gelecekse, onu uyarmaksızın öldürmesi gerekir.

Gasp edilen Malı Elinden Kurtarmak İçin Gasp Edenin Öldürülmesi

İbn Rüstem, İmam Muhammed'in şöyle dediğini nakletti: "Bir adam bir başkasının eşyasını gasp ederse, gasp ettiği eşyaları elinden alıp sahibine teslim etmek için onu öldürebilirsiniz."

Ebu Hanife de hırsız hakkında böyle demiştir. "Hırsız eşyaları çalıp götürdüğünde geri vermezse, peşine düşüp onu öldürebilirsiniz."

İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin, "Evlerin duvarını delerek eşyaları çalan hırsızı öldürebilirsiniz. İnsanların size yardım edemeyeceği bir yerde iseniz, dişinizi sökmek isteyen kimseyi öldürebilirsiniz" dediğini nakletmiştir. Bu anlattıklarımıza şu ayet delalet etmektedir:

﴿فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتّٰى تَفِيءَ اِلٰى اَمْرِ اللّٰهِ﴾

"Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın."[562]

Bu ayette de görüldüğü gibi, Cenab-ı Allah, mü'minlere kötülük yapan ve haddi aşanlarla savaşmayı, haddi aşanlar Allah'ın emrine dönünceye, kötülük ve haddi aşmalarına son verinceye kadar onlarla savaşa son verilmemesini emretmiştir. Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin"*** hadisi de bunu gerektirmektedir. Çünkü o, mümkün olan en uygun şekilde kötülüğü önlemek için müdahalede bulunmayı emretmiştir. Kötülüğü önlemek öldürmeden mümkün olmuyorsa, kötülük yapanı öldürerek o kötülüğü ortadan kaldırmak gerekir.

İnsanların mallarından ve eşyalarından vergi ve haraç alanların da kanlarının mübah olduğunu söylemiştik. Müslümanların bunları öldürmeleri vaciptir. Her kim bunlardan birini ele geçirebilirse uyarıda bulunmaksızın ve kötülüklerinden vazgeçmeleri için bir şey söylemeksizin öldürebilir. Zira bunların durumlarından da bilindiği gibi, bunlar kötülüklerini yapmaktayken, kendilerini kötülüklerinden vazgeçirmeye çalışanların uyarılarını dinlemezler. Kaldı ki, bunlara sözlü uyarılarda bulunmanın sakıncalı olduğu bilinmektedir. Çünkü onları bu kötülüklerinden vazgeçirmeye çalışan kimse uyarıda bulunduğunda, uyarıya aldırış etmezler. Dolayısıyla yaptıkları kötülüğü önlemek mümkün olmaz. Onlardan bu kötülüklere devam edenlerin öldürülmeleri caiz olur. Üzerlerine gittiğinde öldürülmekten korkan kişinin, onlara ilişmemesi de caizdir. Ancak yine de onlara mümkün olduğunca sert davranması, onlarla ilişkisini kesmesi gerekir.

İnsanı helâke sürükleyen diğer büyük günah ve masiyetleri açıkça işlemeye devam edenlerin de hükmü böyledir. Yani kişinin mümkün olduğunca kötülüklerini önlemek için, imkânlar nispetinde ilk aşamada kötülüklerini fiili müdahalede bulunarak önlemeye çalışması, buna imkân

562 Hucurat, 49/9

yoksa ve gerekli uyarıları yaptığında yapmakta oldukları ve yapacakları kötülükten vazgeçeceklerini ümit ediyorsa, dil ile önlemeye çalışması gerekir. Ama uyardığı ve onlar da kendilerini bu kötülüklerinden vazgeçirmeye çalıştığını bildikleri hâlde, kötülüklerinden vazgeçeceklerini ümit etmiyorsa, onları boykot ettiğini belli edecek şekilde yanlarından ayrılıp kenara çekilmesi ve susması caiz olur. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Diliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse kalbiyle düzeltsin"*** buyurmuştur. Yani, diliyle uyardığı hâlde kötülüklerinden vazgeçmeyeceklerini anlarsa, kalben o kötülüğü düzeltmesi (buğzetmesi) gerekir. Bu kişinin takiyye hâlinde olup olmaması fark etmez. Çünkü "gücü yetmezse" ifadesi, sözlü uyarılarla o kötülüğü düzeltemez ve o kötülüğü ortadan kaldıramazsa anlamına gelmektedir. Bu durumda susması mübah olur.

(عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ)

"Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez"[563] ayeti hakkında Abdullah b. Mesud'un *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Seni dinleyip kabul ettikleri müddetçe iyiliği emret, kötülükten de sakındır. Ama seni dinlemeyip kabul etmedikleri takdirde sen kendine bak."

Önceki sayfalarda nakletmiş olduğumuz Ebu Salebe el-Huşeni'nin rivayet ettiği hadis de buna delalet etmektedir. Çünkü Efendimiz *sallallahu aleyhi ve sellem* o hadiste şöyle buyurmaktadır: ***"İyiliği emredin, kötülükten vazgeçirmeye çalışın. İtaat edilen bir cimrilik, peşinden gidilen bir heva ve heves, tercih edilen bir dünya/dünyalık, her görüş sahibinin kendi görüşünü beğenmesini gördüğün zaman, sen kendini düzeltmeye bak, halkı bırak."***

Yani doğrusunu Allah bilir ama senin yaptığın sözlü uyarıları dinlemez ve kabul etmezler, kendi heva ve heveslerine tabi olurlarsa onların peşini bırakabilirsin. O zaman sen kendini düzeltmeye bak ve halkı ıslah etmeyi bırak. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu durumda kişinin sözlü uyarılarda bulunmaktan da vazgeçmesini mübah görmüştür.

563 Mâide, 105/5

İkrime, İbn Abbas'ın *radıyallahu anh* kendisine şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Yahudilerden cumartesi ilgililerine gerekli uyarıları yapmayanların başına neler geldiğini bilemedim. Bu konuda âciz kaldım."*[564] Ben de kendisine "Şu meseleyi sana iyice bir anlatayım. Sen şu ikinci ayeti bir oku bakalım" dedim: (اَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ) **"Kötülükten alıkoymaya çalışanları kurtardık."**[565] Bu cevabım üzerine İbn Abbas *radıyallahu anh* bana, *"Doğru söyledin, isabet ettin"* dedi ve bir elbise giydirdi.

İbn Abbas *radıyallahu anh* bu ayetten, kötülük işleyenleri ve onları kötülüklerinden alıkoymayanları Allah'ın helâk ettiği, alıkoymayanların da azap görme bakımından kötülük yapanlarla aynı konumda oldukları sonucunu çıkarmıştır. Çünkü kötülükten alıkoymayanlar, kötülük yapanların yaptıklarına razı olmuş, onları bu kötülüklerinden vazgeçirmeye çalışmamışlar kalben onlara buğz etmemişlerdir. Yüce Allah, geçmişte peygamberlerin öldürülmesi suçunu Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanındaki Yahudilere isnad etmiştir. Çünkü onlar, peygamber katili atalarını dost edinip onların yolundan gitmekteydiler. Geçmişteki peygamberleri öldürme suçu, şu ayetlerde ifade edildiği gibi asr-ı saadetteki Yahudilere isnad edilmiştir:

(قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ)

"Benden önce size nice peygamberler, açık belgeleri ve sizin dediğiniz şeyi getirdi. Niçin onları öldürdünüz?"[566]

(فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ)

"Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"[567]

---

564 Yüce Allah, Yahudilerin cumartesi günleri dünya işlerini bırakmalarını ve bu işlerden biri olan balık avından da uzak durmalarını ve o gün tatil yapıp kendilerini ibadete vermelerini emretmişti. Balıklar cumartesi günleri akın akın sahile geliyor, diğer günler o kadar çok gelmiyorlardı. Bu, Allah'ın onlar için bir imtihanıydı. Yahudiler, bu yasağı delerek cumartesi günleri de balık avladılar.

565 A'râf, 7/165

566 Âl-i İmrân, 3/183

567 Bakara, 2/91

Kendileri öldürmüş olmadıkları hâlde, geçmişteki peygamberleri öldürme suçu, bu ayetlerde asr-ı saadetteki Yahudilere isnad edilmiştir. Çünkü o katillerin yaptıklarına razı idiler. Aynı şekilde, cumartesi avlanma yasağına uymayan Yahudileri bu ihlallerinden vazgeçirmeyenler de, cumartesi balık avlayanların günahlarına ortak edilmiştir. Çünkü onlar da balık avlayanların yaptıkları kural tanımazlığa razı olmuş ve onlarla dostane ilişkilerini devam ettirmişlerdi. İşlenen kötülüğe karşı kalbi ile buğz eden ve o kötülüğü başka bir şekilde önlemeye ya da düzeltmeye gücü yetmeyen bir kimse, kötülüğü yapanla ilgili ilahî azap tehdidinin kapsamına girmez. Aksine o, şu ayetin kapsamına girer:

(عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ)

"Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez."

Mükrim b. Ahmed el-Kadi'nin bildirdiğine göre Himmani, İbn Mübarek'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebu Hanife, İbrahim es-Saiğ'in öldürüldüğünü duyunca ağlamaya başladı. O kadar çok ağladı ki, neredeyse ölecek zannettik. Kendisiyle başbaşa kaldığımızda bana şöyle dedi: "Vallahi İbrahim çok akıllı bir adamdı. Başına bu işin gelmesinden korkuyordum."

Kendisine, "Öldürülmesinin sebebi nedir?" diye sordum.

Şöyle cevap verdi: "Yanıma gelir bana bir şeyler sorardı. Olanca gücü ile kendini Allah'a ibadete adamış, çok takvalı bir kimseydi. Bazen kendisine yiyecek bir şeyler ikram ederdim. Kabul etmez, tadına dahi bakmazdı. Bazen kabul edip yerdi. İyiliği tavsiye ve kötülükten sakındırma görevini kendisine anlatmamı istedi. Bu görevin Allah tarafından farz kılınmış olduğu hususunda görüş birliğine vardık. Bana, 'Uzat ellerini, sana biat edeyim' dedi. Dünya ikimize haksızlık ederek aramıza girdi (ölümle onu benden ayırdı)."

Niçin öldürüldüğünü sordum. Sözüne şöyle devam etti: "Beni Allah'ın haklarından bir hakkın gereğini yapmaya davet etti. Teklifinin gereğini yapmaya yanaşmadım. Kendisine bunu bir kişinin yalnız başına yapması

durumunda canından olacağını, Müslümanların durumunun da bu şekilde düzelmeyeceğini, ama bu işe yardım edecek uygun kimseler bulunur ve bunların başlarına da dindarlığına güvenilen bir reis geçerse o zaman bir şeyler yapılabileceğini söyledim. Her geldiğinde, ısrarlı bir alacaklı gibi bu teklifini bana yineliyordu. Yanıma geldikçe beni bu konuda sıkıştırıyordu. Bu işin bir kişi ile başarılamayacağını, gökten kendilerine yardım gelmedikçe peygamberlerin dahi buna güç yetiremediklerini kendisine söylüyordum. Bu, diğerlerine benzemeyen bir farzdır. Çünkü diğer farzları bir kişi yalnız başına yerine getirebilmektedir. Bu dediğin şeyi yapması bir kişiye emredilse, o kişi öldürülmeye maruz kalır ve bunu hayatıyla öder. Hatta, kendisini öldürmeleri için başkalarına çanak tutmuş olmasından korkarım. Böyle davranan bir adam bu uğurda öldürülünce artık başkaları bu işi yapma girişiminde bulunmaya cesaret edemez. Kendini hedefe koymaz. Aksine, beklemeye koyulur. Melekler buna benzer durumlar için Yüce Allah'a şöyle demişlerdi:

(اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)

"Melekler "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz."demişler. Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti."[568]

Kendisiyle bu konuşmamızdan sonra İbrahim es-Saiğ, Ebu Müslim el-Horasani'nin bulunduğu Merv şehrine gitti. Ona karşı aşırı derecede sert ve kaba ifadeler kullanarak konuşmuş, Ebu Müslim de onu hapsetmişti. Horasan halkının fakihleri ile âbidleri topluca onun için ricacı olmuş ve serbest bırakılmasını sağlamışlardı. Sonra tekrar Ebu Müslim'in karşısına çıkıp aynı tavırla aynı şeyleri söylemiş, Ebu Müslim onu azarlayıp huzurundan kovmuştu. İbrahim bu hareketini (üçüncü kez) tekrarlamış ve Ebu Müslim'e: 'Allah'ın rızasına ermek için sana karşı cihad etmekten başka bir yol bulamıyorum. Kol kuvvetim olmadığı için de sana karşı dilimle

568 Bakara, 2/30

cihad edeceğim. Lâkin Allah beni görüyor. Onun hatırına ben sana buğz ediyorum!' demiş. Ebu Müslim de onu öldürmüştü."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Zikretmiş olduğumuz Kur'an ayetleri ile Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* hadisleri ile iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma görevinin farz olduğu ispatlanmış oldu. Bu farzın da farzı kifai olduğunu açıkladık. Bazı kimseler bu görevi yerine getirdiklerinde diğerleri bu yükümlülükten kurtulurlar. Bu farzı yerine getirme hususunda iyi ile kötü, salih ile facir herkes aynı derecede yükümlülüğe tabidir. Çünkü insanın bazı farzları yerine getirmemiş olması, diğer farzları yerine getirme yükümlülüğünden kurtarmaz. Mesela bir kimsenin namaz kılmaması onu, oruç tutma ve diğer ibadetleri yapma yükümlülüğünden kurtarmaz. Aynı şekilde aklın ve dinin gerekleri olan diğer bazı şeyleri yapmayan ve aklen ve dinen çirkin olan bazı şeyleri terk etmeyen bir kimse, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma görevini yapma yükümlülüğünden kurtulamaz.

Talha b. Amr'ın bildirdiğine göre Atâ b. Ebi Rebah, Ebu Hureyre'nin *radıyallahu anh* şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabından birkaç kişi bir araya gelip Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* huzuruna vardılar ve şöyle dediler: 'Ey Allah'*ın* Resûl*ü!* maruf/aklın ve dinin gereklerinden hiçbirini geride bırakmaksızın hepsini yapsak, münker/aklın ve dinin hoş karşılamadığı şeylerin de birini dahi işlemeksizin hepsinden geri dursak, artık iyiliği tavsiye etme ve kötülükten sakındırma görevini yapmasak olur mu? Buna ne buyurursunuz?'

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara şöyle cevap verdi:

(مُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَإِنْ لَمْ تَعْمَلُوا بِهِ كُلِّهِ وَانْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَإِنْ لَمْ تَنْتَهُوا عَنْهُ كُلِّهِ)

"Maruf/aklın ve dinin gereği olan şeylerin tümünü yapmasanız bile siz marufu tavsiye edin. Münker/aklın ve dinin hoş karşılamadığı

şeylerin tümünden uzak durmasanız bile siz, (insanları) münkerden sakındırın." [569]

Hadiste görüldüğü gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* iyiliği ve marufu tavsiye etmeyi, kötülükten ve münkerden sakındırmayı, bazı vecibelerde eksiklik kalmış olsa bile, yerine getirilmesinin gerekliliği bakımından diğer farzlarla aynı hükme tabi kılmıştır. Ümmetin selef ve halef ulema ve fukahasından hiçbiri, bu görevin farzlığını reddetmiş değildir. Ancak bazı rezil kimseler ve hadisçilerin cahilleri haddi aşan azgın toplulukla savaşmayı, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmayı reddetmiş, marufu tavsiye edip kötülükten sakındırmayı, eğer silahlı mücadeleye ve meşru düzene başkaldıran asi toplulukla savaşmaya ihtiyaç hissettiriyorsa, fitne olarak adlandırmışlardır. Oysa şu ayeti de duymuşlardır:

(فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتّٰى تَفِيءَ اِلٰى اَمْرِ اللّٰهِ)

"Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın." [570]

Bu ayeti duymuşlar, haddi aşan tarafla ayetin gereği olarak silahlı mücadelenin vacip olduğunu bilmişlerdir. Ama bunun yanında sultanın zulüm ve haksızlık yapmasının, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insanı öldürmesinin yadırganamayacağını, ama sultandan başkasının silahsız olarak sözle veya elle kötülüğü engellemesinin kabul edilemez olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böylece de İslam ümmetine, muhalif düşmanlarından daha zararlı olmuşlardır. Çünkü insanları meşru düzene başkaldıran asi toplulukla savaşmaktan, sultanın zulüm ve zorbalıklarına karşı çıkmaktan geri bırakmışlardır. Bu da sonuçta, facir ve günahkârların hatta Mecusi ve İslam düşmanlarının Müslümanlar üzerinde egemen olmasına, sınırların korunamamasına, zulmün yayılmasına, ülkenin harab olmasına, din ve dünyanın elden gitmesine, aşırılık ve zındıklığın ortaya çıkmasına, seneviye[571], hürremiy-

569 Beyhaki, Şuabu'l-İman: 10/61

570 Hucurat, 49/9

571 Seneviyye (Düalizm): Âlemi nur ve zulmet olmak üzere iki ezeli aslın yaratıp yönettiğine inanan din veya mezheplere denir.

ye[572] ve mazdekiyye mezheplerinin boy göstermesine yol açmıştır. Bütün bu belaları Müslümanların başına getiren sebep, marufu emretme ve münkerden sakındırma ve zalim sultanı kötülüğünden vazgeçirme görevinin ihmal edilmesidir. Kendisinden yardım dilenilecek olan yegâne zât, Yüce Allah'tır.

Muhammed b. Bekr'in bildirdiğine göre Ebu Said el-Hudri *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(أفضَلُ الجهادِ كلمةُ عدلٍ عندَ سلطانٍ جائرٍ -أو أميرٍ جائرٍ)

"Cihadın en faziletlisi, zalim sultan (veya emir) ın yanında doğru sözü söylemektir."[573]

Muhammed b. Ömer'in bildirdiğine göre İbn Abbas *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَرَجُلٌ قَامَ إِلَى إِمَامٍ جَائِرٍفَنَهَاهُ وَأَمَرَهُ فقَتَلَهُ)

"Kıyamet gününde şehitlerin efendisi, Abdülmuttalip oğlu Hamza'dır. Bir de zalim sultanın karşısına dikilip onu kötülükten sakındıran ve iyiliği tavsiye eden bu sebeple de o sultan tarafından öldürülen adamdır." [574]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَا اللهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ)

"Allah, kullarına asla zulmetmek istemez."[575]

572 Hürremiyye: Ruh göçüne inanan, haramları mübah sayan bir Mecusi topluluğunun adı. Mazdekiler de bunlarla aynı inanca sahip olan ve bunlardan daha eski olan bir Mecusi topluluğunun adıdır.

573 Ebu Davud, Melahim, 17

574 Taberani, el-Mucemu'l-Evsat: 4/238

575 Mü'min, 40/31

Bu ayet, hangi taraftan gelirse gelsin zulmün reddedilmesini gerektirmektedir. Yüce Allah ne kendisi kullarına zulmetmek ister. Ne de kulların birbirlerine zulmetmelerini ister. Çünkü bu iki tarafın her ikisinden gelen zulüm, kubuh/çirkinlik bakımından aynıdır. Yüce Allah'ın kulların birbirlerine zulmetmelerini murad etmesi caiz olsaydı, kendisinin de onlara zulmetmeyi murad etmesi caiz olurdu. Bilindiği gibi bir kimsenin kendisinin başkasına zulmetmek istemesi ile, üçüncü bir şahsın başkasına zulmetmesini istemesi arasında akla göre bir fark yoktur. Kubuh/çirkinlik bakımından ikisi de birbirine eşittir. Aynı şekilde kendisinden ve başkasından kaynaklanan bir zulmü murad etmesi de mümkün değildir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾)

110-"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir."

Ayetin başındaki (كُنْتُمْ) kelimesinin manası hakkında çeşitli te'viller yapılmıştır.

Rivayete göre Hasan bu hususta şöyle demiştir: "Yani eski kitaplarda anlatılan müjdeler ve geçmiş ümmetlerle ilgili haberler bakımından, siz en iyi durumdasınız ve en hayırlı ümmetsiniz."

Yine Hasan dedi ki: "Biz ümmetlerin (zaman itibariyle en sonuncusu) ama Allah katında en değerlisiyiz."

Abdullah b. Muhammed b. İshak'ın bildirdiğine göre Behz b. Hakîm'in dedesi, (كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) **"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı**

ümmetsiniz"[576] ayeti hakkında Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(أَنْتُمْ تُتِمُّونَ سَبْعِينَ أُمَّةً أَنْتُمْ خَيْرُهَا وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللهِ)

"Siz, yetmiş ümmeti tamamlıyorsunuz. Yetmiş ümmetin Allah katında en değerlisi ve hayırlısısınız."[577]

Buna göre mezkûr ayetin manası şöyle olur: 'Allah'ın, peygamberlerine indirdiği kitaplarında bildirdiği en hayırlı ümmet sizsiniz.'

Denildi ki: Ayetin başına (كان) fiilinin eklenmesi veya çıkarılması (إلاّ) edatının eklenip çıkarılması gibidir. Sözü edilen işin meydana geldiğini tekit etmek için cümleye eklenir. Çünkü cümlenin başına eklenen (كان) fiili sözü edilen olay için "O, gerçekten oldu" manasını verir.

Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz:

(وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا)

"Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[578]

(وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا)

"Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."[579]

Ayetin hakikî manası, (كان) fiili sebebiyle, bu ümmetin gerçekten iyiliği tavsiye eden ve kötülükten sakındıran bir ümmet olması şeklindedir.

Denildi ki: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ) **Siz, ...en hayırlı ümmetsiniz"** ayeti şu manaya gelmektedir: 'Siz, en hayırlı bir ümmet olarak yaratılıp meydana geldiniz.'

576 Âl-i İmrân, 3/110
577 Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'an, 4
578 Nisâ, 4/96
579 Nisâ, 4/17

'Siz levh-i mahfuzda kayıtlı en hayırlı ümmetsiniz.' 'Siz yaratıldığınızdan beri en hayırlı ümmetsiniz.'

Bu ayette ümmetin icmasının sahih olduğuna birkaç yönden delalet edilmektedir:

1-(كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ) **"Siz en hayırlı ümmetsiniz."**Bu ayetle insanların, dalalete sapmamak şartıyla Yüce Allah'ın hakkının gereğini yapmadıkça övgüyü hak etmeyecekleri bildirilmektedir.

2-Müminlerin emrolundukları iyilikleri başkalarına da tavsiye ettikleri bildirilmektedir. Çünkü iyilikler, yapılmasını Allah'ın emrettiği şeylerdir.

3-Mü'minler, başkalarını aklın ve dinin çirkin gördüğü şeyleri/münkeri yapmaktan vazgeçirmeye çalışırlar. Bunu da sadece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaparlar. Ümmetin çirkin gördüğü şeylerin çirkin/münker, tavsiye ettiği şeylerinse aklın ve dinin gerekleri olan iyilikler/maruf, yani Allah'ın hükmü olduğu böyleceispatlanmış oldu. Bu da mü'minlerin dalalet üzere birleşmelerinin mümkün olmadığını göstermektedir. Onların üzerinde icma ettikleri hükmün de Allah'ın hükmü olduğuna delalet etmektedir.

(لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّا اَذًى وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾)

111-"Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez."

Bu ayet, Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçek peygamber olduğuna delalet etmektedir. Çünkü ayette müminlere düşman olan; Nadîroğulları, Kaynuka oğulları, Kurayza ve Hayber Yahudileri gibi Medine çevresindeki Yahudilerden bahsedilmektedir. Yüce Allah, bunların mü'minlere sözlü eziyetten başka bir zarar veremeyeceklerini, kendileriyle savaşılması durumunda arkalarını dönüp kaçacaklarını bildirmiş ve öyle

de olmuştu. Bu da Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gaybe dair bilgisinin olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُوا اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾)

112-"Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ve (mü'min) insanların güvencesine sığınmadıkça kendilerini zillet kaplamıştır. Onlar Allah'ın gazabına uğradılar ve yoksulluk onları kapladı. Bunun sebebi onların; Allah'ın âyetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise isyan etmekte ve (Allah'ın koyduğu) sınırları çiğnemekte oluşları idi."

Burada önceki satırlarda bahsi geçen Yahudilerden söz edilmektedir. Bu ayet de, Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçek peygamber olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bu Yahudiler, Müslümanlar tarafından himaye edileceklerine dair kendilerine güvence/ahid ve eman verilmedikçe zillet ve meskenete maruz kalmışlardı. Bu ayet-i kerimede geçen (حَبْل) kelimesi, güvence/ahid ve eman anlamına gelmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(لَيْسُوا سَوَٓاءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَٓائِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾)

113-"Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır."

İbn Abbas *radıyallahu anh*, Katade ve İbn Cüreyc dediler ki: "Abdullah b. Selam (ve beraberindeki bir cemaat) müslüman olduklarında Yahudiler,

'Bizim en kötü ve şerli olanlarımız Muhammed'e iman etti' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah mezkûr ayeti indirdi."

Hasan dedi ki: "Ayette geçen (قَائِمَةٌ) kelimesiyle âdil kimseler kastedilmiştir."

İbn Abbas, Katade ve Rebi b. Enes dediler ki: "(قَائِمَةٌ) kelimesiyle, Yüce Allah'ın emri üzere sabit olan kimseler kastedilmiştir."

Süddi dedi ki: "(قَائِمَةٌ) kelimesiyle, Yüce Allah'a taat ve ibadette bulunanlar kastedilmiştir."

Mezkûr ayette geçen (وَهُمْ يَسْجُدُونَ) ifadesiyle bazı kimseler, bilinen namaz secdesini yapan kimselerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bazıları ise bununla, 'Namaz kılarlar' manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü secde ve rükûda ayet okunmaz. 'Namaz kılarlar' manasının kastedildiğini söyleyenler, (وَهُمْ يَسْجُدُونَ) cümlesinin başındaki (vav) harfinin hâl bildiren (vav) olduğu görüşündedirler. Bu, Ferrâ'nın görüşüdür.

Öncekiler, cümlenin başındaki (vav) harfinin atıf edatı olduğunu ve ayette sanki şöyle denmek istediğini söylemişlerdir: "Kitap ehlinden bazı kimseler gece saatlerinde Allah'ın ayetlerini okurlar. Bununla birlikte onlar secde de ederler."

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾)

114-"Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar salihlerdendir."

Bu ayet, kitap ehlinden iman eden kimselerin vasıflarını anlatmaktadır. Çünkü onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman etmiş, insanları da Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* tasdike, ona muhalefet edenlere de karşı koymaya da-

vet etmişlerdir. Önceki ayette Yüce Allah'ın, haklarında (كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) **"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"** buyurduğu kimselerdirler. Kur'an'ın delalet ettiği iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma görevinin farzlığını daha önce açıklamış bulunmaktayız.

Diğer münker şeyleri ortadan kaldırmak gerektiği gibi, yanlış te'villerde bulunarak, batıl itikadî mezheplere geçerek işlenen, dinen çirkin ve münker olan şeyleri ortadan kaldırmak farz mıdır? Diye sorulacak olursa, bu soruya şöyle cevap verilebilir: Aklın ve dinin uygun görmediği şeyleri/münkeri ortadan kaldırmak iki şekilde olur:

1-Batıl itikadî mezheplere mensup bir kimse, insanları kendi batıl söylemine davet ederek, onları ortaya attığı şüphelerle dalalete sürüklerse, mümkün olduğu kadar onu bu münker işi yapmaktan vazgeçirmek gerekir. Bir kimse başkalarına propaganda yapmaksızın, sadece kendisi bu batıl mezhebin görüşlerine inanıyorsa, hak sözün doğruluğunu ispatlayacak deliller getirerek hakka davet edilir. Hak ehline karşı kılıç çekip asi olmadığı ve kendisini İslam devletinin başkanına karşı koruyacak adamları olmadığı sürece, şüphesinin fasid olduğu kendisine açıklanır. Ama savaşarak insanları kendi söylemine inanmaya davet ederse bu, Rabbinin emrine dönünceye kadar Yüce Allah'ın kendisiyle savaşılmasını emrettiği haddi aşan ve meşru düzene karşı haddi aşıp başkaldıran kimsedir.

Rivayet olunduğuna göre, Hz.Ali (r.a.) Kûfe'de minberde hutbe irad ederken mescidin bir köşesinde bulunan hariciler, "Hüküm verme yetkisi, yalnızca Allah'a aittir" dediler. Hz. Ali *radıyallahu anh* hutbeyi yarıda keserek şöyle dedi: "Bu, kendisiyle batılın amaçlandığı hak bir sözdür. Ama bunların bizde üç hakkı vardır. Düşmana karşı savaşta yanımızda yer aldıkları sürece ganimetteki paylarını vermemezlik etmeyiz. Allah'ın adını anmak için mescitlerimize girmelerine engel olmayız. Bizimle savaşmadıkları sürece kendileriyle savaşmayız."

Hariciler Harura'ya yerleştiklerinde ilk önce Hz.Ali *radıyallahu anh* onlar için dua etmiş ve delilller ileri sürerek onlarla tartışmış, nihayet bazıları hakka dönmüştü. Bu, fasid mezheplere mensup olan diğer bazı te'vilcilere uygulanması gereken asli bir yöntemdir. Mezheplerinin propagandasını yapmadıkları sürece kendileriyle savaşılmaz. Şayet küfür değilse, mez-

heplerinde kalmalarına ses çıkarılmaz. Çünkü cizye vermedikleri takdirde kâfirlerden hiçbirinin kâfirlikte kalmasını kabullenmek caiz değildir. Yaptığı yanlış te'vil sebebiyle küfre giren kimsenin cizye ödemesi şartıyla kâfirlikte kalmasına rıza gösterilemez. Çünkü böyle bir kimse mürted konumundadır. Zira önceleri Allah'ın birliğine iman etmiş ve Resûlullah'a *sallallahu aleyhi ve sellem* inanmıştır. Tafsilata girerek te'vilde bulunmakla da tevhidini ve imanını bozup mürted olmuştur.

Bazıları bu durumdaki kimseleri kitap ehli statüsünde kabul etmişlerdir. Mesela Ebu'l Hasen bu görüştedir. Bu görüşte olanlara göre bu durumdaki kadınlarla evlenilebilir. Ama bunların erkekleri Müslüman kadınlarla evlenemezler. Kestikleri hayvanların eti yenilebilir. Bunlar Kur'an'ın hükmüne tam olarak sarılmasalar da benimsemektedirler. Mesela Yahudilik veya Hristiyanlık şeriatına tam olarak sarılmasa da bir kimse bunları benimseyecek olursa, Yahudi ya da Hristiyan olur.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ)

"Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır."[580]

İmam Muhammed, "Ziyadât" adlı eserinde der ki: "Bir kimse, mensuplarının kâfir sayıldığı batıl eğilimlere saparsa, yaptığı vasiyetler konusunda Müslümanlar gibi kabul edilir. İslam'a göre caiz olanları geçerlidir. Caiz olmayanları da geçerli değildir."

Bu ifadeler, İmam Muhammed'in bazı yönlerden Ebu'l Hasen'in görüşüne katıldığına delalet etmektedir.

Bazıları bu durumdaki kimseleri Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanındaki münafıkların statüsünde kabul etmişlerdir. Cenab-ı Allah, kâfir ve münafık olduklarını bildiği hâlde, münafık olarak kalmalarına ses çıkarılmamıştı. Bazı kimselerse bunları zimmî statüsünde kabul etmişlerdir. Bunu kabul etmeyenler, münafıkla zimmî'yi birbirinden ayır-

580 Mâide, 51/5

mışlar ve şöyle demişlerdir: Münafıkların münafıklıklarının farkına varırsak, münafık olarak kalmalarına razı olmayız. Ya Müslüman olmalarını ya da kılıçtan geçirileceklerini söyleriz. Zimmîlerse, cizye verirlerse zimmî olarak kalabilirler. Müslümanız deyip de, batıl te'villeri sebebiyle küfre giren kimselerden cizye almak caiz değildir. Cizye almaksızın kendi hâllerine bırakılmaları da caiz değildir. Bu durumda onlara uygulanacak hüküm şudur: Bunlardan birinin mezhebinin küfre inanmak olduğunu anladığımızda, onun o hâlde kalmasına rıza gösterilemez. Kendisine mürted hükmü uygulanır. Kesinlikle asli kâfirlerin hükmü uygulanmaz. Yaptığı te'vil de kalben inanmadığı hâlde, küfür manasına gelen kelimeleri belki de yanlışlıkla telaffuz etmiştir. Bu sebeple, kalbindeki inancını açıklamadan öldürülemez. Açıkladıktan sonra kâfir sayılmasını gerektiren kelimeleri inanarak sarfetmişse, mürtetlere yapılan uygulamada olduğu gibi tövbe etmesi istenir. Tövbe ederse ne alâ. Aksi hâlde öldürülür. Doğrusunu Allah bilir.

Zimmîlerden Yardım Dilemek

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ اَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾)

118-"Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Adamın (بطانة) si yani sırdaşı, özel durumlarından haberdar olan, gizliliklerini bilen, kendisine güven duyduğu çok yakınındaki kimselerdir. Yüce Allah müminlerin, mü'min olanları bırakıp kâfirleri sırdaş edinmesini, özel işlerinde onlardan yardım istemesini ya-

saklamış, şu kâfirlerin kalplerinde mü'minlere karşı taşıdıkları duygu ve düşünceleri haber vermiş ve şöyle buyurmuştur:

(لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا)

"Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar."

Yani imkân buldukları takdirde işlerinizi bozmaktan geri durmazlar. Çünkü ayette geçen (خَبَال) kelimesi fesat ve bozgunculuktur.

Ayetin devamında şöyle buyrulmaktadır:

(وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ)

"Hep sıkıntıya düşmenizi isterler."

Süddi dedi ki: "Ayetin manası, dininizden sapmanızı isterler, şeklinde olmalıdır."

İbn Cüreyc dedi ki: "Dininizde güçlüğe maruz kalmanızı isterler."

Çünkü (العَنَت) kelimesi, sözlükte meşakkat manasına gelir. Böylece ayette, gayr-ı Müslimlerin mü'minlerin meşakkate maruz kalmalarından hoşlandıkları haber verilmiş olmaktadır.

Yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurmaktadır:

(وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَعْنَتَكُمْ)

"Allah, dileseydi sizi zora sokardı."[581] Bu ayet, Müslümanların devlet idaresinde ve yazışmalarda, zimmî'lerden yardım almanın caiz olmadığına delalet etmektedir.

581 Bakara, 2/220

Rivayet olunduğuna göre Ebu Musa el-Eş'ari'nin *radıyallahu anh* bir zimmî'yi kâtip olarak çalıştırdığını duyan Hz. Ömer *radıyallahu anh,* onu kınayan bir mektup yazmış ve şu ayeti okumuştur:

(يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ)

"Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin."

Yani Allah onları alçalttıktan sonra siz yüceltmeyin. Ebu Hayyan et-Teymi'nin bildirdiğine göre Ferkad b. Salih, Ebu Dihkane'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ömer b. Hattab'a *radıyallahu anh* dedim ki: Şurada hafızası kendisinden daha sağlam ve yazı yazması kendisinden daha iyi birinin bulunmadığı bir adam var. Uygun görürsen onu kâtip olarak yanına al. Benim bu teklifime karşı Hz. Ömer *radıyallahu anh, 'O zaman müminlerden başkalarını sırdaş edinmiş olurum!'* dedi."

Hilal et-Tâî, Vesk er-Rumi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ömer'in kölesiydim. Bana 'Müslüman ol. Eğer Müslüman olursan, Müslümanların idaresiyle ilgili gizlilik gerektiren konularda senden yardım alırım. Çünkü Müslümanların idaresiyle ilgili gizlilik gerektiren konularda, onlardan olmayan birinden yardım almam uygun olmaz' dedi. Ama ben onun bu teklifini kabul etmedim. Kendisi de 'Dinde zorlama olmaz' dedi. Vefat edeceği zaman beni azad etti ve 'dilediğin yere gidebilirsin' dedi."

"Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin" Ayeti ve Özel Olarak Bir Şeyden Söz edilmiş Olmasının Başka şeyleri Kapsam Dışına Çıkarmak Anlamına Gelmeyeceği Bahsi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةًۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿١٣٠﴾)

130-"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."

Ayette geçen (اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً)'nin iki şekilde anlaşılabileceği söylenmiştir:

1-Vadesinde ödenmeyen faiz borcunun vadesinin uzatılmasıyla faiz miktarının da katlanarak artması. Her vade uzatıldıkça vadesine göre faiz miktarının da artması.

2-Faiz alarak anaparanın katlanıp artması.

Bu ayet, özel olarak bir şeyden söz edilmiş olmasının, başka şeyleri kapsam dışına çıkarmak anlamına gelmeyeceğine delalet etmektedir. Şayet öyle olsaydı, kat kat arttırılmış faiz almak haram olunca, kat kat arttırılmış olmayan faiz almanın mübah olması gerekirdi. Faizin kat kat arttırılmış olanının da, kat kat arttırılmış olmayanının da haram oluşu, onların bu söylediklerinin fasid olduğuna delalet etmektedir. Onların bu delaletlerinin delil olarak kullanımda hükmü kalmadığına göre, (وَحَرَّمَ الرِّبَا) **"(Allah) faizi haram kıldı"**[582] ayetiyle nesh edilmiş olması gerekir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَسَارِعُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَۙ ﴿١٣٣﴾)

133-"Rabbinizin bağışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun."

Denildi ki: Yani genişliği göklerin ve yerin genişliği kadar olan cennet, demektir.

Başka ayetlerde de şöyle buyrulmaktadır:

(وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ)

582 Bakara, 2/275

"Eni, gökle yerin genişliği kadar olan cennet..."[583]

(مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ)

"(Ey insanlar!) Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insan gibidir."[584]

Yani hepinizin diriltilmesi, sadece bir insanın diriltilmesi gibidir. Anlatıldığına göre, önceki ayette boydan ve uzunluktan değil de sadece genişlikten ve enden bahsedildi. Çünkü uzunluk, genişliğe göre daha fazla ve büyüktür. Eğer genişlik yerine uzunluktan bahsedilmiş olsaydı, cennetin büyüklüğüne bu kadar delalet etmezdi.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şu hadisi de delalet bakımından buna örnek gösterilebilir:

(ذَكَاة الجنين ذَكَاة أُمِّه)

"Ceninin kesilmesi, anasının kesilmesi gibidir."[585]

Hz. Ömer'in *radıyallahu anh* "Allah'tan Korkan Öfkesini Tatmin Etmez" Sözü

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَۚ ﴿١٣٤﴾)

134-"Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever."

583 Hadid, 57/21
584 Lokman, 31/28
585 İbn Mâce, Zebaih, 15

İbn Abbas *radıyallahu anh*, ayette geçen (فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ) kelimelerinin meâlde de belirtildiği gibi "bollukta ve darlıkta" yani "malı az iken de çok iken de" manasına geldiğini söylemiştir.

"Sevinçliyken de üzüntülüyken de" malını iyilik yoluna harcayanlar manasına geldiğini söyleyenler de vardır. Cenab-ı Allah her iki durumda da, mallarını Allah yolunda harcayanları övdükten sonra, öfkelerini yenenleri ve kendilerine karşı suç işleyenleri affedenleri bu cümlenin üzerine atfetmiştir.

Hz. Ömer b. Hattab *radıyallahu anh* dedi ki: "Allah'tan korkan kimse, öfkesini tatmin etmez. Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse, her dilediğini yapmaz. Kıyamet günü olmasaydı, beni bu gördüğünüzden daha farklı bir hâlde görürdünüz."

Öfkeyi yenmek, hata edeni bağışlamak, Allah Teâlâ tarafından tavsiye edilmiş olup karşılığında sevap vaad edilmiştir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًاۜ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِه۪ مِنْهَاۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِه۪ مِنْهَاۜ وَسَنَجْزِي الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٥﴾)

145-"Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini isterse, kendisine ondan veririz. Kim de ahiret mükâfatını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız."

Bu ayette, Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin ölmeyeceği bildirilerek insanlar cihada teşvik edilmekte, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* vefatı sebebiyle üzülen insanlar teselli edilmektedir. Çünkü onun vefatı da Allah'ın izniyle olmuştur. Zira bu ayetten önceki ayette Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* vefatından bahsedilmişti:

(وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ)

"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir."[586]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا)

"Kim dünya menfaatini isterse, kendisine ondan veririz."[587]

Dünya için çalışan kimsenin dünyadaki payını arttırırız ama ahirette kendisine bir şey kalmaz. İbn İshak'ın böyle dediği rivayet edilmiştir.

Bazıları ise ayetin şu manaya geldiğini söylemişlerdir: "Yaptığı cihad ile dünyevî kazanç elde etmek isteyen kimse, ganimetteki payından yoksun kalmaz."

Ayete şöyle mana verenler de olmuştur: Kâfirliği veya amelini boşa çıkarıcı bir şey sebebiyle, cenneti hak edenlerden olmadığı hâlde, hayırlı işler yapan kimse, ahirette kendisine herhangi bir pay verilmeksizin, bu dünya da iyiliklerinin karşılığını görür. Bunun durumu şu ayette anlatılan kimsenin durumuna benzemektedir:

(مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا)

"Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer."[588]

586 Âl-i İmrân, 3/144
587 Âl-i İmrân, 3/145
588 İsrâ, 17/18

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَٓا اَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾)

146-"Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever."

Allah dostu şeklinde mana verdiğimiz (رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ) ifadesini, İbn Abbas ile Hasan, "ulema ve fukaha" olarak manalandırmışlardır.

Mücahid ile Katade ise "çok sayıda topluluklar" şeklinde manalandırmışlardır.

Ayetin devamında şu ifadeler yer almaktadır:

(فَمَا وَهَنُوا لِمَٓا اَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا)

"(Peygamberlerin yanında savaşanlar) Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler."

Ayette geçen (وَهَن) kelimesinin vücut kırgınlığı, (ضَعف) kelimesinin güç noksanlığı, (اسْتِكَانَة) kelimesinin ise zaafiyeti izhar etme, başka bir görüşe göre ise teslimiyet manasına geldiği söylenmiştir.

Yüce Allah bu ayette, peygamberlerin safında savaşanların korkudan dolayı gevşemediklerini, güçleri az olduğundan dolayı zafiyet göstermediklerini, boyun eğip teslimiyetlerini ortaya koymadıklarını açıklamaktadır.

İbn İshak dedi ki: "Peygamberlerini öldürerek gevşeklik göstermediler, düşmanlarına karşı zaaf içine düşmediler, dinlerini savunurken karşılaştıkları sıkıntılardan ötürü teslimiyetlerini ortaya koymadılar."

Bu ayette mü'minler Allah yolunda cihada rağbet ettirilmekte, Peygamberlerin sahabilerinden olan âlim kimselerin yolundan gitmeye teşvik edilmekte, onların yolunu izleyerek cihadda sabırlı olmaları tavsiye edilmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فٖٓي اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿١٤٧﴾)

147-"Onların sözleri ancak, "Rabbimiz! Bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla ve (yolunda) ayaklarımızı sağlam tut. Kâfir topluma karşı bize yardım et" demekten ibaretti."

Bu ayette, geçmişteki peygamberlere tabi olan Allah dostlarının dualarını nakledilmekte ve savaşa katılacağımız zaman, bu duayı yapmamız gerektiği bize öğretilmektedir. Düşmanla karşılaştıklarında Müslümanların da aynı duayı yapmaları uygun olur. Çünkü Yüce Allah, onların bu şekilde dua etmelerinden övgü ve sitayişle söz etmektedir ki, biz de onlar gibi dua edelim ve böylece onlar gibi övülmeyi hak edelim.

(فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٤٨﴾)

148-"Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de ahiretin güzel mükâfatını verdi. Allah güzel davrananları sever."

Katade, Rebi' b. Enes ve İbn Cüreyc dediler ki: "Ayette geçen dünya nimetiyle, onların düşmanlarına karşı kazandıkları zafer kastedilmiştir. Düşmanlarını kahretmiş ve onlara karşı büyük bir zafer elde etmişlerdi. Ayette geçen ahiretin güzel mükâfatı ise cennettir."

Bu da bir kimseye hem dünya nimetinin hem de ahiretin güzel mükâfatının verilmesinin mümkün olduğuna delalet etmektedir.

Hz. Ali'nin *radıyallahu anh* şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir kimse dünyası için çalışırsa ahiretine zarar verir. Ahireti için çalışırsa dünyasına zarar verir. Ama Yüce Allah bazı kimselere hem dünyayı hem de ahireti verir."

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾)

151-"Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı; inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Barınakları da cehennemdir. Zalimlerin kalacakları yer ne kötüdür."

Bu ayet, taklidin batıl ve geçersiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Yüce Allah, yanlarında delilleri olmayan kimselerin söyledikleri sözlerin geçerli olmayacağına hükmetmiştir. Ayette geçen (سُلْطَان) kelimesiyle delil kastedilmiştir. "Sultan" kelimesinin sözlükte kuvvet manasına geldiği söylenmiştir. Buna göre, hükümdarın sultanı denildiğinde hükümdarın kuvveti anlaşılır. Batılı yok ettiği, batıl yolda olanı kahredip ezme kuvvetine sahip olduğu için hüccete, sultan denir. Bir şeye musallat olmak, o şeye kuvvet vermek ve teşvikte bulunmak manasına gelir. Mezkûr ayet, Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçek Peygamber olduğuna delalet etmektedir. Çünkü kendisi, müşriklerin kalplerine korku saldığını bildirerek şöyle buyurmuştur:

"Düşmanın kalbine korku salınarak bana yardım edildi. Öyle ki düşman bir aylık mesafeden bile benden korkar."[589]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهِ حَتّٰى اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾)

589 Beyhaki, Şuabu'l-İman: 11/435

152-"And olsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan vadini gerçekleştirdi. Nihayet sevdiğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra, zaaf gösterdiniz. (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartıştınız ve emre karşı geldiniz. İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de. Sonra sizi denemek için onlardan yüzünüzü çevirdi. (Kaçıp hezimete uğradınız. Buna rağmen) sizi bağışladı. Allah mü'minlere karşı çok lütufkârdır."

Bu ayette, Yüce Allah'ın mü'minlere, kendi aralarında ihtilafa düşmedikleri ve birbirleriyle çekişmedikleri sürece, düşmanlarına karşı zaferi daha önceden vaad ettiği haber verilmektedir. Bu haber, Uhud Savaşı'nda gerçekleşmişti. Mü'minler, düşmanlarına galip gelmiş, onları yenilgiye uğratmış, bir kısmını da öldürmüşlerdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* okçulara yerlerinde durmalarını, oradan asla ayrılmamalarını emretmişti. Ancak onlar müşriklerin bozguna uğradıklarını, geride onlardan kimse kalmadığını zannederek, kendi aralarında ihtilaf edip anlaşmazlığa düştüler. Emre itaatsizlik ederek yerlerini terk ettiler. Arka taraftan Halid b. Velid gelip Müslümanlara saldırdı. Müslümanların bir kısmı Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* emrine itaatsizliklerinden ve isyanlarından dolayı müşrikler tarafından öldürüldü.

Bunda Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçek peygamber olduğuna delalet vardır. Çünkü okçu Müslümanlar, Allah'ın kendilerine vaad ettiği zaferi, emre itaatsizlik etmezden önce görmüşlerdi. İtaatsizlik ettikten sonra ise kendi kaderleriyle başbaşa kaldılar.

Burda düşmanla cihad ederken zaferin Allah katından geleceğine dair delil vardır.

Bu olayda, Allah'ın emrine uyma ve ona itaat için gayret etmek gerektiğine işaret vardır. Müslümanların düşmanlarına karşı muzaffer olmaları, hep bu ilahî kanuna göre gerçekleşmiştir. İlk kuşaktan bu yana Müslümanlar din uğruna müşriklerle savaşırken zafer ve galibiyeti beklerken sayı çokluğuna değil, Allah'ın yardımına güvenirler. Bu sebeple Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(اِنَّ الَّذٖينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِۙ اِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا)

"İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemişti."[590]

Uhud Savaşı'ndaki hezimetin nedeninin okçuların görevlendirildikleri yeri terk ederek Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* emrine itaatsizlik etmeleri olduğu haber verilmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(مِنْكُمْ مَنْ يُرٖيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرٖيدُ الْاٰخِرَةَۚ)

"İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de."[591]

Müşrikler, dünyayı isteyenlerin tarafından gelip saldırdılar. Abdullah b. Mesud *radıyallahu anh* dedi ki: "Allah Teâlâ **"İçinizden dünyayı isteyenler de vardı"** ayetini indirinceye kadar, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* yanında savaşanlardan hiçbirinin dünyayı istediğini zannetmezdim."

Bundan dolayı Yüce Allah yirmi mücahidin iki yüz kâfir savaşçıdan kaçmamasını farz kılmıştı:

(اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ)

"Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler."[592]

İslam'ın ilk yıllarında Müslümanlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Allah yolunda cihada halis niyetle katılıyorlardı. Aralarında

590 Âl-i İmrân, 3/155
591 Âl-i İmrân, 3/152
592 Enfal, 8/65

dünyayı isteyenler yoktu. Bedir savaşında üç yüz küsür piyade mücahit vardı. Silah ve teçhizatları azdı. Düşmanları bin atlı ve piyade idi. Sağlam silahları vardı. Ama buna rağmen Yüce Allah Müslümanlara destek verdi. Onları düşmanlarına muzaffer kıldı. Öyle ki, dilediklerini öldürdüler. Dilediklerini esir aldılar. Ama daha sonra aralarına kendileri gibi basiret sahibi ve halis kalpli olmayanlar karışınca, Yüce Allah hepsinin yükünü hafifleterek şöyle buyurdu:

﴿اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فٖيكُمْ ضَعْفًاۜ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ﴾

"Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler."[593]

Bilindiği gibi buradaki zaaftan maksat, beden gücünün zayıflığı ve silah yokluğu değildir. Çünkü mü'minlerin beden gücü hâlâ yerindeydi. Sayıları ve silahları çoktu. Şu hâlde ayette söylenmek istenen şuydu: İlk dönemdeki mü'minlerin basiret gücüne sahip olmayan kimseler, mü'minlerin arasına karışmıştı. Buradaki zaaf ile niyet zayıflığı kastedilmiştir. İşte bütün bu sebepler birlikte mü'minlerin cihad yükünün hafiflemesini sağlamıştır. Çünkü isim ve şahıs olarak basiret sahiplerini, basireti az ve inancı zayıf olanlardan ayırmak maslahata uygun olmazdı. Bu sebepledir ki, Yemame savaşında insanlar yenilgiye uğradıklarında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, muhacirleri ve ensarı kastederek "Bizi halis kılın, bizi halis kılın" demişti.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

﴿ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ فٖٓي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ

593 Enfal, 8/66

يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾)

154-"Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; «Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok» diyorlardı. De ki: «Bütün iş, Allah'ındır.» Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: «Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı burada öldürülmezdik.» De ki: «Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir.»"

Talha, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam, Katade ve Rebi' b. Enes dediler ki: "Uhud Savaşı'nda Müslümanların bir kısmı yenilgiye uğradıktan ve müşrikler tekrar dönüp gelecekleri tehdidinde bulunduktan sonra, kalkanların gerisinde sebat eden Müslümanlar, savaşa hazır beklerken Yüce Allah kalplerine bir güven duygusu indirdi, onlar da hafif bir uykuya daldılar. Kötü zanlarından dolayı, korku ve ürküntü içinde olan münafıklar içinse böyle bir durum söz konusu olmamıştı. Öyle ki ashab, uyuduğumuz için kalkanlarımız sallanıp birbirine değmişti, dediler. Münafıklara böyle bir güven duygusu ve uyku hâli gelmemiş, aksine kendi canlarını kurtarma kaygısına düşmüşlerdi.

Ashaptan biri şöyle demişti: "Ben uyku ile uyanıklık arası bir hâldeyken Muatteb b. Kuşeyr ve diğer bazı münafıkların 'Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok' dediklerini işittim."

Şüphesiz bu, Yüce Allah'ın mü'minlere bir lütfu ve böyle bir durumda peygamberlik alâmetlerini herkese apaçık bir surette göstermesiydi. Bu öyle bir durumdu ki; düşman kendilerine saldırıyor, kendilerine yardım

edenlerin çoğunu bozguna uğratmış, Müslümanların bir kısmı şehid edilmiş iken onlar düşman karşısında uykuya dalmışlardı. O vakitte savaş hâlinde olmasa bile, bu durumu dışarıdan izleyen bir kimsenin bile uykusu muhakkak kaçar, uyuyamaz. Kendilerini öldürüp köklerini kazımak için düşman mızrakları kendilerine yöneltilip kılıçları çekilmişken düşmana karşı savaşa katılanlar ise uyumuşlardı. Şüphesiz bunda, Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçek Peygamber olduğunu birkaç yönden ispatlayan muazzam deliller ve büyük hüccetler vardır. Şöyle ki:

1-Düşman maddi bakımdan üstün olduğu, Müslümanlara yardıma kimsenin gelmediği, düşmanda herhangi bir bozgun görülmediği, cepheyi bırakıp gitmediği, askerlerinin sayısında bir azalma meydana gelmediği hâlde, Yüce Allah, özel olarak sağlam inançlı mü'minlerin kalplerine güven duygusu indirmişti.

2-Normalde böyle bir durumu görüp müşahede edenler, olay yerinden dönüp gittikten sonra uykuları kaçıp uyuyamazlarken, öldürüp köklerini kazıma amacında olan düşmanın karşısındakiler uyumuşlardı.

3-Mü'minlerle münafıklar birbirinden ayırt edilmişlerdi. Çünkü bu güven duygusu ve uyku, münafıklarda değil, mü'minlerde görülmüştü. Mü'minler son derece güven ve huzur içindeydiler. Münafıklar ise son derece sızlanma, korku, panik ve ızdırap içindeydiler. İşini iyi yapan muhsin kimselerin emeğinin karşılığını boşa çıkarmayan, kuşatıcı ilim ve üstün gücün sahibi Allah ne yücedir!

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾)

159-"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile.

İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."

Ayetin baş tarafındaki (مَا) harfinin sıla edatı olduğu söylenmiştir. Yani ey Muhammed! Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın. Katade'nin böyle dediği rivayet edilmiştir.

(مَا) harfi, şu ayetlerde de sıla edatıdır:

(عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ)

"Yakın zamanda mutlaka pişman olacaklardır!"[594]

(فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ)

"Verdikleri sağlam sözü bozmalarından dolayı..."[595]

Lügat âlimleri bu konuda görüş birliğine vararak bu ayetlerdeki (مَا) harfinin manayı güçlendirdiğini ve nazmı güzelleştirdiğini söylemişlerdir. Şair A'şâ da bir şiirinde şöyle demiştir:

اذهبى مَا إِلَيْكَ أَدْرَكَنِي الْحُلْمُ عَدَانِي عَنْ هَيْجِكُمْ أشفاقى

Sen kendinle meşgul ol. Akıllılık bana geldi de geçti bile

Hep sizin kargaşa çıkarmanızdan korkmaktayım ben.

Kur'an-ı Kerim'de mecaz yoktur diyenlerin söyledikleri bu ayetlerle çürütülmüş olmaktadır. Çünkü bu ayetlerde (مَا) harfinin zikredilmesi mecazîdir. Bu harf ayetten çıkarılacak olursa mana bozulmaz.

---

594 Mü'minun, 23/40
595 Nisâ, 4/155

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ)

"Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi."

Bu ayet Allah'ın dinine davet ederken yumuşak huylu ve merhametli olmak, sertliği ve kabalığı terk etmek gerektiğine delalet etmektedir. Bu bağlamda başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ)

"(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."[596]

Yüce Allah, Hz. Musa ve Harun'a da şöyle buyurmuştu:

(فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى)

"Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar."[597]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ)

"İş konusunda onlarla müşavere et."

Neyin doğru ve isabetli, neyin yanlış ve isabetsiz olduğunu vahiy yoluyla öğrenmekteyken ve bu sebeple başkalarıyla müşavere yapmaya ihtiyacı yok iken, Cenab-ı Allah'ın Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, sa-

596 Nahl, 16/125
597 Tâ hâ, 44/20

habeden görüş almak için onlarla müşaverede bulunmasını ne maksatla emrettiği hususunda ulema farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Katade, Rebi' b. Enes ve Muhammed b. İshak dediler ki: "Yüce Allah sahabenin gönlünü hoş tutmak ve değerlerini yükseltmek için kendileriyle müşavere etmesini Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* emretti. Çünkü onlar, sözüne güvenilen ve görüşüne başvurulan kimseler idiler."

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: "Yüce Allah Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem*, başkalarıyla müşavereetmesini emretti ki ümmeti de kendisini bu hususta örnek alsın ve başkalarıyla müşavere etmeyi bir noksanlık olarak görmesin. Kaldı ki Yüce Allah Müslümanları, işlerini şura ile, birbirlerine danışarak yürüttüklerini bildirerek övmüştür."

Hasan ile Dahhâk dediler ki: "Yüce Allah burada belirtilen her iki maksatla birlikte müşavere edilmesini emretmiştir. Yani hem sahabenin değeri yükselmiş olsun, hem de müşavere etmede ümmet, Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* örnek alsın."

İlim ehli bazı kimseler dediler ki: "Yüce Allah, hakkında nass indirmediği konularda başkalarıyla müşavere etmesini Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* emretti."

Böyle diyenlerin bir kısmı, "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* sadece dünya işlerinde başkalarıyla müşavere etmekle emrolunmuştur" derler. Bunlar, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* dini konularda kendi içtihadı neticesinde bir şey söylemesini kabul etmezler. Sadece dünya işleriyle ilgili olarak kendi içtihadına göre konuşabileceğini söylerler. Dünya işlerinde Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* müşavere etmeden de yapabileceği bazı işler için, ashabın görüşlerinden yararlanabileceğini ve bu görüşler doğrultusunda bazı tedbirler alabileceğini ifade ederler. Mesela; Bedir savaşında Habbab b. Münzir *radıyallahu anh*, karargâhın suyun yakınına kurulmasını önermişti, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu önerisine uyarak karargâhın yerini değiştirmişti.

Hendek savaşında iki Sa'd; Sa'd b. Muâz ile Sa'd b. Ubade, Medine'nin bazı ürünleri karşılığında, Gatafanlı Yahudilerin geri dönmek için yaptık-

ları anlaşmayı bozması hususunda yaptıkları öneriyi kabul etmiş ve anlaşma metninin yazılı olduğu sahifeyi parçalamıştı. Bunlar ve bunlara benzer diğer bazı dünyevî işlerde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, sahabenin müşavereleri neticesinde yapılan öneriler doğrultusunda hareket etmiştir.

Başkaları dediler ki: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* dini konularda, hakkında Yüce Allah'tan nass gelmemiş meselelerde ve görüşle, ağırlıklı kanaatle karar verilebilen dünyevî işlerde ashabıyla müşavere etmekle emrolunmuştur. Mesela; Bedir savaşında esirlere yapılacak muamele hakkında ashabıyla müşavere etmiştir. Bu, dini bir meseleydi. Ashabıyla müşavere ettiğinde kendisi de fikrini söyler ve kendi içtihadı doğrultusunda hareket ederdi. Bunun da birkaç yararı vardı:

1-Hakkında nass bulunmayan hadiselerde içtihada ve ağırlıklı kanaate göre hüküm verilir.

2-Sahabenin (Allah kendilerinden razı olsun) mertebelerinin yüksekliğine, onların içtihat ehli olduklarına, görüşlerine uymanın caizliğine dikkat çekilmiş olmaktadır. Zira Yüce Allah onları, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* kendileriyle müşavere edeceği bir mertebeye yükseltmiş, Yüce Allah'ın hükümlerine uygun olan içtihat ve araştırmalarına razı olmuştur.

3-Sahabe, kalpleri ve iç dünyaları Allah tarafından beğenilen kimselerdi. Eğer öyle olmasaydı, onlarla müşavere etmesini Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* emretmezdi. Bu da onların itikatlarının sağlamlığına, imanlarının sahihliğine, ilmi seviyelerinin yüksekliğine, hakkında nass bulunmayan hadiselerinin hükmünü belirlemek için, içtihat yapabilecek yetkinlikte olduklarına delalet etmektedir ki, benzer durumlarda Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* vefatından sonra İslam ümmeti sahabeye uysunlar. Amaç budur. Yoksa gönüllerini hoş tutmak, değerlerini yükseltmek ve bu hususta kendisini örnek almak için, Yüce Allah kendileriyle müşavere etmesini Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* emretmiş değildir. Çünkü kendileriyle müşavere edilen konuda, hüküm vermek için olanca güçlerini harcamalarından ve kendilerine sorulan meselede, doğru görüşlerini ortaya koyduktan sonra bu görüş ve içtihatlarının kabul edilmeyeceğini ve uygulamada esas alınmayacağını bilirlerse, gönülleri hoş tutulmuş ve değerleri yükseltilmiş olur mu? Aksine, yalnızlığa itilmiş, görüşlerinin

makbul ve uygulamaya esas olmadığı kendilerine bildirilmiş olur. Demek ki böyle bir te'vil doğru olmayıp anlamsızdır.

Müşavereleri neticesinde ortaya koydukları fikirler uygulamaya esas alınmadıktan ve müşavereleri bir yarar sağlamadıktan sonra, ümmetin sahabeye uymaları için kendileriyle müşavere yapması Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* emredilmiştir, şeklinde bir te'vilde bulunmak ne derece doğru olur? Ümmetin bu hususta Peygamber'i *sallallahu aleyhi ve sellem* örnek almaları vacip olduğuna göre, onlar da kendi aralarında müşavere yaptıklarında müşavereleri bu şekilde cereyan edecek, sahih bir görüş ve uyulacak bir kavil ortaya konamayacaktır. Çünkü bu te'vilde bulunanlara göre, müşavereler bu şekilde cereyan edecektir. Şayet ümmetin kendi aralarında yaptıkları müşavereler sahih bir görüş ve uyulacak bir kavil ortaya koyarsa, o zaman da bu te'vil sahiplerine göre bu müşavere, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile sahabenin müşaverelerine benzememiş ve bu hususta onlara uyulmamış olacaktır. Bu te'vil batıl ve geçersiz olduğuna göre Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* sahabeyle yaptığı müşavere, başkalarına yarar sağlayacak niteliktedir. Onlarla müşavere ederken kendisi de fikrini söyler ve içtihatta bulunurdu. Sahabenin tamamının görüşü kendisinin görüşüne uyabileceği gibi, bir kısmının görüşü uyarken tamamının görüşü onun görüşüne muhalif olabilirdi. O zaman kendi görüşü doğrultusunda hareket ederdi. Bu da muhalif sahabilerin, görüşlerinden ötürü azarlanmadıklarına, aksine emrolundukları müşavereye katıldıklarından dolayı sevap kazandıklarına, ancak iş bu noktaya geldikten sonra kendi görüşlerini bir tarafa bırakıp Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* görüşüne uymaları gerektiğine delalet vardır.

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* sahabeyle yaptığı müşaverenin, hakkında nass bulunmayan konularda olması şarttır. Çünkü hakkında nass bulunan konularda müşavere yapması caiz değildi. Mesela onlara "Öğle ve ikindi namazları, zekât ve ramazan orucu hakkında fikriniz nedir?" diye soramazdı. Yüce Allah, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* idaresinde din ve dünya işlerini birbirinden ayırmadığına göre, onun müşaveresinin her iki alanda da olması gerekiyordu. Bilindiği gibi Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* dünyevî işlerle ilgili müşaveresi, kâfirlerle savaşma ve düşmana karşı taktik geliştirme konusundaydı. Dünyevî işlerde ve geçim konusunda

müşavere yapmamışsa bu, onun dünya geçiminde kıt kanaat geçinmeyle yetinmiş olmasından dolayıdır. Sahabeyle müşaveresi düşmanla savaşma ve savaş taktiği geliştirme konusunda olduğuna göre bu, dini işler alanına girer. Bu konuda kendi görüşüyle içtihatta bulunması ile, hakkında nass bulunmayan diğer hadiselerin hükmünü vermek için içtihatta bulunması arasında bir fark yoktu. Bunda da, olayların hükmünü belirlemede rey ile içtihat edilir ve her müçtehit isabet etmiştir demenin doğruluğuna delalet vardır. Peygamber de *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında nass bulunmayan meselelerde içtihat ederdi. Hakkında nass bulunmayan meselelerde sahabeyle müşavere eder ve neticede kendi ağırlıklı kanaatine göre amel ederdi.

Yüce Allah müşavere bağlamında Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* şu emri vermişti:

(فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ)

"Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven)."

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* sahabeyle müşavere ettiği konuda Allah katından indirilmiş bir nass varsa artık müşavereden önce karar verilmiş demektir. Çünkü gelen nass, müşavereden önce verilen kararın sahih olmasını gerektirmektedir. Mezkûr ayette müşavereden sonra zikredilen kararın, daha önce hakkında nass bulunmayan ve müşavereden doğan bir karar olduğu anlaşılmaktadır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾)

161-"Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir."

Bu ayetteki (يَغُلَّ) fiili bir kıraate göre meçhul kalıbında (يُغَلَّ) şeklinde okunur ki buna göre ayetin manası şöyle olur: "Hiçbir peygambere hıyanet edilmemelidir."

Her ne kadar başkalarına da hıyanet etmek haram ise de bura da özel olarak Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* hıyanette bulunmak kastedilmiştir. Çünkü ona yapılan hıyanet, başkalarına yapılan hıyanete nispetle çok daha büyük bir günahtır. Mesela başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

(فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ)

"Putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının."[598]

Her ne kadar bütün günah ve pisliklerden kaçınmak gerekiyorsa da, özel olarak yalan söylemekten kaçınmamız gerekiyor. Bu te'vil, Hasan'dan rivayet edilmiştir.

İbn Abbas *radıyallahu anh* ile Said b. Cübeyr dediler ki: Meçhul kalıbında (يُغَلَّ) şeklinde okunması durumunda ayetin manası şöyle olur: "Hiçbir peygambere hıyanette bulunma suçu isnad edilemez."

Bu ayet, Bedir savaşında elde edilen ganimetler arasında bulunan kırmızı bir kadifenin kaybolması üzerine, bazı kimselerin "Belki de onu Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* almıştır" demeleri üzerine nazil olmuştu.

Mezkûr ayetin naklettiğimiz şekilde (ya) harfinin fethası ile (يَغُلَّ) olarak okunması durumunda manası, "Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez" şeklinde olur. (يَغُلَّ) fiilinin mastarı olan (غُلول) kelimesi özel olarak hıyanet manasına gelmekte ise de, mutlak olarak kullanılması durumunda ganimet malından çalmak manasına gelir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ganimet malından çalmayı büyük bir suç olarak görmüş, öyle ki onu büyük günahlardan saymıştır.

---

598 Hac, 22/30

Katade'nin bildirdiğine göre Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* azatlısı Sevban *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَنْ فَارَقَ الرُّوحُ الْجَسَدَ, وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ ثَلَاثٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ: مِنَ الْكِبْرِ, وَالْغُلُولِ, وَالدَّيْنِ)

"Bir kimse kibir, ganimetten çalma ve borçtan beri olarak ruhu bedeninden ayrılırsa cennete girer."[599]

Abdullah b. Ömer'in *radıyallahu anh* rivayetine göre: Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında kendisine Kerkere denen bir adam vardı. Bu adam öldüğünde Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"O, cehennemdedir"*** buyurdu. Sahabe gidip baktıklarında üzerinde, ganimetten çaldığı bir örtü (veya aba) olduğunu gördüler.[600]

(أَدُّوا الْخَيْطَ وَالْمَخِيطَ؛ فَإِنَّ الْغُلُولَ عَارٌ وَنَارٌ وَشَنَارٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)

"(Ganimet olarak aldığınız) iğneyi ve ipliği (dahi) getirip verin. Çünkü ganimet malından çalmak, kıyamet gününde utanç, ateş ve ayıptır."[601]

Ganimet malından çalmanın çok büyük günah olduğu hususunda Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen çok sayıda rivayet vardır.

Ganimet olarak ele geçirilen yiyecekleri yemenin ve hayvanların yemini temin etmenin mübahlığı hususunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, sahabe ve tabiilerden meşhur rivayetler gelmiştir.

Mesela Abdullah b. Ebi Evfa *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Hayber savaşında ganimet olarak yiyecek elde ettik. Bizden bir adam gelip o yiyecekten kendisine yetecek miktarda alıp gidiyordu."

---

599 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 5/281

600 Buhari, Cihad ve Siyer, 186

601 Beyhaki, Marifetu's-Sünen ve'l-Âsâr: 13/185

Selman-ı Farisi'den *radıyallahu anh* rivayet olunduğuna göre; Medain savaşında kendisi ganimet olarak beyaz undan yapılmış yufka ekmeği, peynir ve bir de bıçak ele geçirmişti. Peynirden dilimler keserek sahabilere ***"Allah*'ın adını anarak *yiyin"*** demişti.[602]

Ruveyfi' b. Sabit el-Ensari *radıyallahu anh*, Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(وَلَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَرْكَبَ دَابَّةً مِنْ فَيْءِ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى إِذَا أَعْجَفَهَا رَدَّهَا فِيهِ , وَلَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَلْبَسَ ثَوْبًا مِنْ فَيْءِ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى إِذَا أَخْلَقَهُ رَدَّهُ)

"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimsenin Müslümanların ganimetinden bir bineği alıp zayıflatarak geri verinceye kadar ona binmesi helal olmaz. Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimsenin Müslümanların ganimetinden bir elbise alıp yıpratarak geri verinceye kadar giymesi helal olmaz."[603]

Bu yasak, kişinin ganimetten alacağı eşyaya ihtiyacının olmaması durumunda geçerlidir. Ama ihtiyacı varsa fakihlere göre onu almasında sakınca yoktur. Berâ b. Mâlik'ten *radıyallahu anh* rivayet olunduğuna göre, Yemame savaşında kendisi bir müşriki vurmuş ve adam, ensesi yere gelecek şekilde düşmüştü. Berâ da *radıyallahu anh* kılıcını alıp onu o kılıçla öldürmüştü.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ اَوِ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْاِيمَانِ يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللهُ اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾)

602 Beyhaki, Şuabu'l-İman: 8/98

603 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 9/209

167-"Bu da münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (münafıklara), "Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin" denildi de onlar, "Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik" dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir."

Süddi ve İbn Cüreyc, **"veya savunmaya geçin"** ifadesiyle ilgili olarak dediler ki: Savaşmasanız bile görüntümüzü kalabalık göstermek ve gücümüzü arttırmak için aramıza katılın.

Ebu Avn el-Ensari dedi ki: "Savaşmasanız bile atlarımızın bakımıyla ilgilenin."

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: Bu ayet, eğer savaşmadan hazır bulunmakla İslam ordusunun mevcudunu kalabalık göstermek, savunma gücünü arttırmak ve atların bakımını yapmak gibi yararları olacaksa, cephede hazır bulunmanın da farz olduğuna delalet etmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ)

"Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı."

Bu ayetin iki manaya geldiği söylenmiştir:

1-"**Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik**" sözü kendilerinin söylediği bu ayetle tekit edilmekte, kesinlik kazanmaktadır. Çünkü bir eylem bazen, sahibinden başkasına nispet edilebilmektedir. Eğer başkası bu eyleme razı ise bu eylem mecazen kendisine nispet edilir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz:

(وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا)

"Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız."[604]

(فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ)

"Daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"[605]

2-"**Ağızlarıyla söylüyorlardı**" kaydını koymakla, dil ile ifade etmekle yazıyla ifade etmek arasında ayrım yapılmış oldu.

[Şehitlik]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾)

169-170 "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler."

604 Bakara, 2/72
605 Bakara, 2/91

Bazı kimseler dediler ki: Şehitler, cennette diri olacaklardır. Eğer ölümden hemen sonra ruhlarının bedenlerine geri dönmesi mümkün olsaydı, rec'ate ve ruh göçüne inanmak caiz olurdu.

Ebû Bekir, cumhur-u ulemanın şöyle dediğini nakletti: Şüphesiz Yüce Allah, ölümlerinden sonra onları diriltir ve hak ettikleri kadar nimetlendirir. Kıyamet koparken, bütün yaratılmışları yok edeceği zamana kadar bu hâl devam eder. Sonra onları da yok eder. Ahirette onları yeniden diriltip cennete koyar. Çünkü Yüce Allah onların diri olduklarını bildirmiştir. Bu da, onların şu anda dahi diri olmalarını gerektirmektedir. Allah yolunda öldürülenlerin cennette diri olacakları te'vilinde bulunanların te'vili, şehitliğin faydasını yok saymaktadır. Çünkü Müslümanlardan herhangi biri, şehitlerin diğer cennetliklerle birlikte cennette diri olacaklarından asla şüphe etmez. Zira cennette ölü kimse olmayacaktır. Cenab-ı Allah'ın onların şimdi sevinç içinde olduklarını bildirmesi, onların hâl-i hazırda diri olduklarına delalet etmektedir:

(فَرِحِينَ بِمَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه)

"Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak..."[606]

Şu ifadeler de onların şimdi de diri olduklarına delalet etmektedir:

(وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ)

"Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de sevinirler."[607]

Arkalarından şehit düşecek olanlar da ahirette aralarına katılacaklardır.

İbn Abbas, İbn Mesud ve Cabir b. Abdullah (Allah hepsinden razı olsun), Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet ettiler:

---

606 Âl-i İmrân, 3/170
607 Âl-i İmrân, 3/170

(لَمَّا أُصِيبَ إِخْوَانُكُمْ بِأُحُدٍ جَعَلَ اللهُ أَرْوَاحَهُمْ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خُضْرٍ تَرِدُ أَنْهَارَ الْجَنَّةِ تَأْكُلُ مِنْ ثِمَارِهَا وَتَأْوِي إِلَى قَنَادِيلَ مِنْ ذَهَبٍ مُعَلَّقَةٍ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ)

"Kardeşleriniz Uhud'da şehit edildiklerinde Allah onların ruhlarını yeşil kuşların karnına yerleştirdi. Cennet ırmaklarına varıp su içer ve oranın ürünlerinden yerler. Sonra da Arş'ın altında asılı kandillere gidip orada barınırlar."[608]

Hasan, Amr b. Ubeyd, Ebu Huzeyfe ile Vasıl b. Atâ bu görüştedirler. Bu, ruh göçüne inananların mezhebinin görüşü değildir. Burada kabul edilemez olan, ölenlerin değişik şekillerde dünyaya dönmeleridir.

Yüce Allah bir topluluğun hayatına son verdiğini, sonra da onları diriltiğini bildirmiştir:

(اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ)

"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti."[609]

Yüce Allah, ölüleri diriltmenin, Hz. İsa'nın mucizesi olduğunu bildirmiştir. Aynı şekilde, öldükten sonra da onları diriltir ve onları dilediği yere bırakır.

---

608 Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübrâ: 9/275

609 Bakara, 2/243

[Şehitlerin Allah Katında Rızıklandırılmaları]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ)

"Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar."[610]

Yani güç ve yücelik sahibi Rablerinden başka kimse onlara fayda veya zarar veremez. Ayette geçen "Rableri katında" ifadesiyle mesafe yakınlığı kastedilmiş değildir. Çünkü fiziki mesafe olarak Allah'a yakınlık ve uzaklık söz konusu olamaz. Böyle bir mesafe yakınlığı ve uzaklığı, maddi cisimlerin sıfatıdır. Bazıları da dediler ki: Şehitler, Rableri katında kendilerinden başka kimselerin bilmediği bir yerdedirler.

[Mü'minin Savaşta Olması Gereken Hali]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ اِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾)

(فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُوفَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾)

173-"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, «İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun» dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve «Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!» dediler."

174-"Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler ve Allah'ın rızasına uydular. Allah, büyük lütuf sahibidir."

610 Âl-i İmrân, 3/169

İbn Abbas, Katade ve İbn İshak'tan rivayet edilen görüşe göre, bunu söyleyenler, aralarında Ebu Süfyan'ın da bulunduğu bir kervandı. Uhud Savaşı dönüşünde, tekrar dönüp Müslümanlara saldırmak istediklerinde, Müslümanları hücumdan alıkoymak için böyle demişlerdi.

Süddi dedi ki: "Bunu Müslümanlara söyleyen bir bedevi idi. Müşriklerin kendisine vaad ettikleri bir ücret karşılığında gidip Müslümanlara böyle demişti."

Bunu Müslümanlara söyleyenin bir kişi olduğunu iddia edenlere göre Yüce Allah, ayetteki "nâs/halk" kelimesini bir kişi anlamında kullanmıştır. Yani burada genel bir lafız kullanılırken özel bir şahıs kastedilmiş olmaktadır.

Ebû Bekir el-Cessâs dedi ki: "Nâs" kelimesi cins ismi olduğuna ve nâsın/insanların tamamının bu sözü Müslümanlara söylemiş olmaları mümkün olmadığına göre, o zaman nâsın en azı -ki o da bir kişidir- yani bir kişi bu sözü Müslümanlara söylemiştir. Bu noktadan hareketle mezhebimizin fakihleri dediler ki: Bir kişi "Ben insanlarla konuşursam kölem hürdür" derse, bir kişiyle konuştuğu takdirde kölesi hür olur. Çünkü "insanlar" kelimesi cins ismidir. Bilindiği gibi bu sözü söylemekle o kişi, bütün insanlarla konuşmayı kastetmiş değildir. Öyle olunca da, bu sözü sadece bir kişi ile konuşmasını ilgilendirmiş olmaktadır.

(فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ اِيمَانًا)

"(Onlara) "onlardan korkun" dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı."

Bu ayette o mü'minlerin korku ve mihnetleri arttığında imanlarının da arttığı haber verilmektedir. Bu söz kendilerine söylendiğinde eski hâlleri üzere durmamışlar, aksine o sırada imanları daha da artmış ve dinde basiretleri daha da kuvvetlenmiş ve şu ayetteki durumu yaşar hâle gelmişlerdi:

(وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّا اِيمَانًا وَتَسْلِيمًا)

"Mü'minler, düşman birliklerini görünce, "İşte bu, Allah'ın ve Resûlü'nün bize vaad ettiği şeydir. Allah ve Resûlü doğru söylemişlerdir" dediler. Bu, onların ancak imanlarını ve teslimiyetlerini artırmıştır."[611]

Düşmanı gördüklerinde Yüce Allah'ın emrine iman ve teslimiyetleri arttı. Cihada sabırları daha da kuvvetlendi. Bu ayette sahabe kelimenin tam manasıyla övülmekte, mükemmel derecede fazilet sahibi oldukları bildirilmektedir. Onları örnek almamız, Allah'ın emrine uyup sabretmemiz, O'na dayanıp güvenmemiz ve (حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) **"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"** dememiz gerektiği bize öğretilmektedir. Bunu yaptığımız zaman Allah'tan bize yardım ve zafer gelir, hem Allah bizden razı olup bizi mükâfatlandırır, hem de düşmanın tuzak ve kötülükleri bizden başka hedeflere yönelir. Çünkü O, böyle davrananlar hakkında şöyle buyurmuştur:

(فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللهِ)

"Bundan dolayı, Allah'tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler ve Allah'ın rızasına uydular."[612]

[Cimrilik]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا اٰتٰيهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْراً لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾)

180-"Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde bo-

611 Ahzab, 33/22
612 Âl-i İmrân, 3/174

yunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

Süddi dedi ki: "Cimrilik edip mallarını Allah yolunda harcamadılar ve zekâtını vermediler."

İbn Abbas *radıyallahu anh* dedi ki: "Bu ayet kitap ehli hakkındadır. Hz. Peygamber'le ilgili gerçekleri insanlara açıklamayıp cimrilik ettiler."

Doğrusu bu ayetin zekâtla ilgili olması daha isabetli olacaktır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ)

"Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacaktır."[613]

(سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ)

"Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır" ayeti de yukarıdaki ayetin zekâtla ilgili olduğuna delalet etmektedir.

Sehl b. Ebi Salih'in bildirdiğine göre Ebu Hureyre *radıyallahu anh*, Resûlullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

(مَا مِنْ صَاحِبِ كَنْزٍ لَا يُؤَدِّي زَكَاةَ كَنْزِهِ إِلاَّ جِيءَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَبِكَنْزِهِ فَيُحْمَى صَفَائِحًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جَبْهَتُهُ وَجَبِينُهُ وَظَهْرُهُ حَتَّى يَحْكُمَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ بَيْنَ عِبَادِهِ)

613 Tevbe, 9/34-35

"Birikim sahibi olup da birikiminin zekâtını vermeyen nice kimse kıyamet gününde birikimi ile birlikte getirilir. Birikimi cehennem ateşinde tabakalar olarak kızdırılır. Kızdırılan tabakalarla alnının cephesi ve yan tarafları dağlanır. Allah kulları hakkında hükmedinceye kadar (bu hâl devam eder)."[614]

Mesruk dedi ki: "Hakkını vermediği malı, yılan olup boynuna dolanır. Yılana 'Benden ne istiyorsun? Benimle ne alakan var?' der. Yılan da ona 'Ben senin malınım' der."

Abdullah dedi ki: "Malı dişli bir yılana dönüşüp boynuna dolanır ve 'ben senin cimrilik ettiğin (zekâtını vermediğin) malınım' der."

(وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَليلاً فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾)

187-"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alış veriş ne kadar kötüdür."

Bunun benzeri bir ayet Bakara suresinde geçmişti.[615] Bu ayetle ilgili olarak İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve Süddi'den gelen rivayette anlatıldığına göre, ayette geçen kitap ehli ifadesiyle Yahudiler kastedilmiştir. Başkaları Yahudilerle Hristiyanların kastedildiğini söylemişlerdir.

Hasan ile Katade dediler ki: "Kendisine ilim verildiği hâlde o ilmi başkalarından gizleyen kimseler kastedilmiştir."

Ebu Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: "Allah'ın kitabındaki bir ayet olmasaydı, size hadis nakletmezdim." Böyle dedikten sonra şu ayeti okudu:

(وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ)

614 Ebu Davud et-Tayalisi, Müsned: 4/185

615 Bakara, 2/81-82

"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden sağlam söz almıştı."

Ayetteki (لَتُبَيِّنُنَّهُ) fiilinin sonundaki zamir, öncekilerin görüşüne göre Peygamber'e *sallallahu aleyhi ve sellem* dönmektedir. Çünkü onlar, Hz. Muhammed'in *sallallahu aleyhi ve sellem* o kitaplarda yazılı olan evsafını ve peygamber olduğuna dair bilgileri gizlemişlerdi. Sonrakilerin görüşüne göre ise Kitab'a dönmektedir. Buna Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* durumunun açıklanması ve diğer ilahî kitaplardaki hükümlerin beyan edilmesi dâhil olmaktadır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۚ ﴿١٩٠﴾)

190-"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."

Bu ayette birkaç yönden ibret alınacak hususlar vardır. Biri, (gece ve gündüz gibi) birbirine zıt olan şeylerin/arazların peş peşe gelmeleri ve birbirlerini takip etmeleri ve bunlardan biri olmadan diğerinin var olmasının mümkün olmayışıdır. Arazlar, sonradan var olan şeylerdir. Sonradan var olan yani var olandan önce var olmayan, muhdestir (sonradan yaratılmıştır).

Bu ayet, cisimleri yaratanın, yarattığı cisimlere benzemeyeceğine delalet etmektedir. Çünkü fail, yaptığı fiile benzemez.

Yine bu ayet, cisimleri yaratanın her şeye kadir olduğuna ve hiçbir şeyin onu aciz bırakamayacağına delalet etmektedir. Çünkü cisimleri ve cisimlerin içeriğindeki arazları yaratan, onların zıtlarını da yaratmaya kadirdir. Çünkü bu yaratıcı, bunları yapması imkânsız olan ve kadir olmayan biri değildir.

Mezkûr ayet, göklerle yeri yaratanın kadîm ve ezeli olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bunların sahih bir şekilde mevcut olmaları, ancak kadîm bir sanatkârın varlığına bağlıdır. Eğer bunları yaratan, sanatkâr

kadîm olmasaydı, o zaman bunları yaratma fiilinin faili başka bir faile ihtiyaç duyardı. Bu da sonsuza dek böyle devam edip giderdi.

Mezkûr ayet, göklerle yeri yaratan sanatkârın ilim sahibi olduğuna delalet etmektedir. Çünkü böylesine sağlam ve muhkem bir şeyi yaratanın, yaratmazdan önce bunu nasıl ve ne şekilde yaratacağını çok iyi bilen bir ilim sahibi olması gerekir.

Mezkûr ayet, göklerle yeri yaratanın hikmet sahibi ve adaletli bir zât olduğuna delalet etmektedir. Çünkü O, kabih/çirkin olduğunu bildiği bir işi yapmaya ihtiyaç duymaz. Onun yaptığı işler mutlaka doğru, dengeli ve adaletlidir.

Mezkûr ayet, Yüce Yaratıcının yaratmış olduğu şeylere benzemediğine delalet etmektedir. Şayet benzeseydi, ya her bakımdan ya da bazı bakımlardan benzeyecekti. Her bakımdan benzeseydi tamamen onun gibi muhdes/sonradan yaratılmış olurdu. Bazı bakımlardan benzeseydi, benzediği bakımlardan onun gibi muhdes/sonradan yaratılmış olurdu. Çünkü birbirine benzeyen şeylerin, benzeştikleri yönden hükümleri aynı olur. Dolayısıyla, hudus/sonradan var olma hükmünde de benzeştikleri yönden birbirlerine eşit olmaları gerekir.

Göklerin ve yerin sütunsuz olarak yerinde durması, bunları bu hâlde tutanın bunlara benzemediğine delalet etmektedir. Çünkü bunlar gibi başka bir cismin böyle sütunsuz olarak durması mümkün değildir. Mezkûr ayet, bunlardan başka bazı deliller de içermektedir. Gece ile gündüz, Allah'ın varlığına delalet ederler. Şöyle ki: Gece ile gündüz, muhdes/sonra var olmuş şeylerdir. Çünkü her biri yok iken sonra var oldular. Bilindiği gibi cisimler kendilerini meydana getirecek güce sahip değildirler. Kendilerini arttıramaz ve eksiltemezler. Sonradan var olduklarına göre, kendilerini meydana getiren bir yaratıcının olması icab eder. Çünkü sonradan var olan bir şeyin, yaratıcısı olmadan kendiliğinden meydana gelmesi mümkün değildir. Dolayısıyla gece ile gündüzü yaratanın bir cisim olmaması, cisimlere benzer bir şey olmaması, iki sebepten dolayı gerekli olur:

1-Cisimler, kendileri gibi cisimleri yaratma gücüne sahip değildirler.

2-Cisme benzeyen şey, o cisim gibi yaratılmış bir nesne hükmüne tabi olur. O cismi yaratan fail de hâdis/sonradan yaratılmış bir varlık ise onun da bir yaratıcıya ihtiyacı olur. Aynı şekilde ikinci yaratıcı, üçüncü bir yaratıcıya ihtiyaç duyar. Ve bu hâl sonsuza dek böyle devam edip gider. Şu hâlde cisimlere benzemeyen kadîm bir sanatkârın var olması zorunludur. Doğrusunu Allah bilir.

Allah Yolunda Nöbet Tutmanın Fazileti

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾)

200-"Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."

Hasan, Katade, İbn Cüreyc ve Dahhâk dediler ki: "Allah'a taat ve ibadete devamda sabırlı olun dininizde sebat etmede birbirinizle sabır yarışına girin. Allah düşmanlarına karşı da birbirinizle sabır yarışına girin. Allah yolunda cihad etmek için hazırlıklı ve uyanık olun."

Muhammed b. Kâ'b el-Kurezi dedi ki: "Cihad ederken karşılaştığınız zorluklara sabredin. Size olan vaadimin gerçekleşmesini sabırla bekleyin. Bu iş için atları hazır bulundurun."

Ebu Mesleme b. Abdurrahman dedi ki: "Bir vaktin namazını kıldıktan sonra, gözünüz ve kulağınız takip eden vaktin namazında olsun."

Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* bir vaktin namazını kıldıktan sonra takip eden vaktin namazı için bekleyiş içinde olmaya ***"Ribat/nöbet işte budur!"***[616] buyurduğu rivayet edilmiştir.

---

616 Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed el-Gafikî el-Cevherî, Müsnedu'l-Muvatta, 1/488

Bu bağlamda bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

(وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ)

"Savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı korkutursunuz."[617]

Selman-ı Farisi *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etti:

(رباط يوم فى سبيل الله أفضل من صيام شهر وقيامه ومن مات فيه وقى فتنة القبر ونمى له عمله إلى يوم القيامة)

***"(Allah rızası için) bir gün* nöbet tutmak, bir ay boyunca (nafile) oruç tutup namaz kılmaktan *daha faziletlidir. Bir kimse nöbetteyken ölürse kabir azabından korunur ve kıyamet gününe kadar (salih) ameli fazlalaşır."*[618]**

Hz. Osman *radıyallahu anh,* Peygamber'in *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etti:

(حَرَسُ لَيْلَةٍ فِي سَبِيلِ اللهِ، أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ لَيْلَةٍ يُقَامُ لَيْلُهَا وَيُصَامُ نَهَارُهَا)

***"Bir gece (Allah rızası için) bekçilik yapmak geceleri namazla, gündüzleri de oruçla geçirilen bin geceden daha faziletli ve üstündür."*[619]**

Başarı Allah'tandır.

- Al-i İmran Suresinin Sonu -

617 Enfal, 8/60

618 Suyuti, Câmiu'l-Ahadis: 13/104; Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 6/266

619 Taberani, el-Mucemu'l-Kebir: 1/91

AHKÂMU'L KUR'ÂN

Hanefî mezhebinin meşhur fakihlerinden Ahmed b. Ali, Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs el-Hanefî 305/917 de Rey şehrinde doğmuş, zamanın siyâsî ve ilmî merkezi olan Bağdat'a gidip İslâmî ilimleri öğrenmiş ve sonunda Bağdat'taki Hanefî âlimlerinin başkanlığına kadar yükselmiştir. Bu vazifesine ölümü olan 370/981 tarihine kadar devam etmiştir.

Cassâs, zamanında fıkıh, hadis ve dil sahasında şöhrete ulaşmış olan âlimlerden ders almış, kendisini İslâmî ilimler alanında yetiştirmiştir. O, her şeyden önce dirayetli bir fakîhtir. Müfessir ve muhaddis olan yönü de eksik değildir. Bazı kaynaklar onu, fakîhlerin tabakalarından "Ashab-ı Tahrîç" den daha üst mertebede olan "el-Müctehidu fi'l-Mes'ele" mertebesinde görmektedirler. Müellifimiz, dinden inhiraf, zulüm ve haksızlık karşısında feveran eden ve sözünü esirgemeyen bir karakter yapısına sahiptir. Halifenin başkadılık teklifini kabul etmemiştir. Ona yapılan Mûtezîlîlik ithamının kabule şayan yönü yoktur. Zira onun bu fırka ile ilgisinin olmadığı "Cassâs ve Fıkhî Tefsiri" adlı eserde delilleriyle ortaya konulmuştur. Bağdat'taki Hanefilerin başı olması sebebiyle Cassâs'tan istifâde etmek için, çeşitli İslâm memleketlerinden kendisine akın akın talebeler gelmiş, pek çok talebe yetiştirmiş ve aralarından tanınmış fakihler çıkmıştır.

Cassâs'ın telif ettiği eserler, onun keskin zekâsının, kuvvetli muhakemesinin ve meselelere olan vukufunun meyveleridir. Tefsiri ve diğer bir iki telifi dışındaki eserleri, Hanefî mezhebinin ileri gelen müçtehidlerinden İmam-ı Muhammed, et-Tahâvî, el-Hassâf, el-Kerhî gibilerin muhtasar olan eserlerinin şerhi mahiyetindedir. Böyle muhtasar eserleri şerhedebilmek, ancak mezhebin derinliklerine ve inceliklerine vâkıf olan kimseler tarafından mümkün olabilir. Kaynaklarda Cassâs'ın on iki eseri zikredilmektedir.

9 786059 612326